

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00994

TSU DER GESHIKHTE FUN DER
YIDISHER LITERATUR IN 19TN
YORHUNDERT

Meir Wiener

•

*Permanent preservation of this book was made possible
by Libby F. Titlebaum
in memory of
Mark D. Titlebaum*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ. ווינער

צו דער געשיכטע
פון דער יידישער ליטעראטור
אין 19-טן יארהונדערט

(עטיודן און מאטעריאלן)

צווייטער באנד

מענדעלע מוכר ספרים

שלום-עליכם

אי קוה און פארלאג



דאָס בוך איז דערשינען מיט דער הילף פון דעטרײטער
איגורף און פון די אַרדן-שול-לייען-קרייזן אין דעטרײט

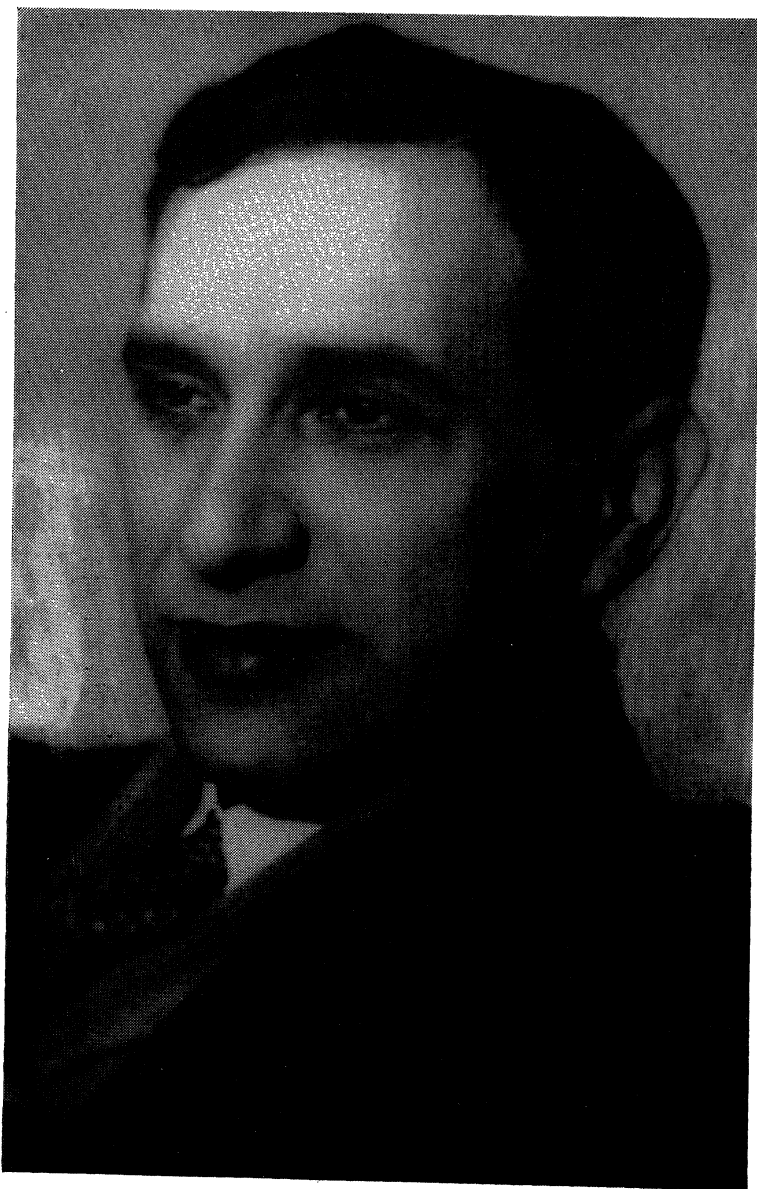
געדרוקט אין 3,000 עקז.

M. WIENER
**ZU DER GESCHICHTE FUN DER YIDDISHER
LITERATUR IN 19th JORHUNDERT**

VOLUME TWO



Copyright 1946 YKUF
Yiddisher Kultur Farband
189 Second Avenue, New York 3, N. Y.
Printed in U.S.A.



מ. ווינער (1893—1941)

צו די לייטנער

אינעם דאָזיקן צווייטן באַנד פון מ. ווינער, „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט“, גיבן מיר, אויסער זיינע אַפֿ-האַנדלונגען איבער מענדעלע מוכר ספרים, וואָס זיינען אַריין אין דער ערשטער אויפלאַגע פונעם בוך (פאַרעפנטלעכט אין 1940 אין קיעוו), אויך צוויי אַרבעטן פון מ. ווינער וועגן שלום-עליכס. די ערשטע אַרבעט „די סאַציאַלע וואַרצלען פון שלום-עליכס הומאַר“ איז געדרוקט געווען ווי אַן אַריינפיר צו „מאַטל פייסי דעם חזנס“ אין דער סאַוועטישער שלום-עליכס-אויסגאַבע. די צווייטע אַפֿהאַנדלונג „וועגן שלום-עליכס הומאַר“ איז דערשינען אין אַ באַזונדער בוך אין מאַסקווע אין 1940.

אין אונדזער אַריינפיר צום ערשטן באַנד פון מ. ווינערס „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָה“, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין 1945, האָבן מיר געבראַכט אייניקע ביאָ-ביבליאָגראַפישע ידיעות וועגן דעם פריציטיק-אומגעקומענעם פאַרדינסטפולן ליטעראַטור-פאַרשער און קריי-טיקער מאיר ווינער. די ידיעות האָבן מיר אויפגעזאַמלט צווישן פריינט פון מ. ווינער דאָ אין לאַנד.

מיר האָבן באַקומען דורכן יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאַסקווע מער-פּינקטלעכע ביאָגראַפישע און ביבליאָגראַפישע פּרטים וועגן מאיר ווינער, וועגן זיין לעבן און ליטעראַרישער טעטיקייט. מיר ברענגען זיי דאָ:

מאיר ווינער איז געבוירן דעם 31טן דעצעמבער, 1893, אין קראָקע. זיין פאַטער, פעליקס ווינער, איז געווען אַ רייכער סוחר. אין קראָקע האָט ווינער פאַרענדיקט די מיטלשול.

אין עלטער פון 17 יאָר איז מאיר אַריבערגעפאַרן צוזאַמען מיט די עלטערן אין ווין. זיין העכערע בילדונג האָט ער באַקומען פריער אין באַזעלער, און נאָכדעם אין ציריכער אוניווערסיטעט אויפן פּילאָסאָפישן פאַקולטעט. זיינע יוגנט-לידער, געשריבן אין דער דייטשישער שפּראַך, זיינען געלויבט געוואָרן דורך דעם באַוואוסטן דיכטער האַפּמאַנסטאַל.

אין 1920 איז מ. ווינער אַרויסגעטראָטן אין אַ ווינער סטודענטישן זשורנאַל מיט אַן אַרטיקל צום גונסטן פונעם סאַוועטן-פאַרבאַנד. פאַר אַפּדרוקן דעם אַרטיקל איז דער זשורנאַל פאַרמאַכט געוואָרן. אָנהייב 1925 איז ווינער געוואָרן אַן אַפיציעלער מיטגליד פון דער עסטרייכישער קאָמוניסטישער פאַרטיי. אין עסטרייך און אין דייטשלאַנד איז אין די יאָרן 1919-1921 דערשינען אַ ריי אַרבעטן פון מ. ווינער וועגן געשיכטע און פּילאָסאָפיע פון ליטעראַטור, אין דייטש, ווי אויך אין העברייאיש.

סוף 1926 איז מ. ווינער אַריבערגעפאַרן אין סאַוועטן-פאַרבאַנד, געוואָרן

א סאָוועטישער בירגער, געמאָן זיין געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע אַרבעט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

פאַר דער צייט פון זיין לעבן אין סאָוועטן-פּאַראַבאַנד איז מ. ווינער געווען רעדאַקטאָר פונעם זשורנאַל „די רויטע וועלט“ (כאַרקאָוו, 1927), וויסנשאַפט־לעכער מיטאַרבעטער פון קיעווער אינסטיטוט פאַר יידישער ליטעראַטור (1928-1934), אַנפירער פון דער קאַטעדורע פאַר יידישער שפראַך און ליטע־ראַטור און לעקטאָר פון מערב־אײראָפּיאישער ליטעראַטור אויפן יידישן סעקטאָר פונעם קיעווער פעדאַגאָגישן אינסטיטוט.

אין 1933 איז מ. ווינער אַריבערגעפאַרן קיין מאַסקווע. אין 1934 איז ער אַנגענומען געוואָרן פאַר אַ מיטגליד פון פאַרבאַנד פון סאָוועטישע שרייבער. אין 1936-1938 האָט ער געפירט די קאַטעדורע פאַר יידישער ליטעראַטור און שפראַך ביים מאַסקווער מלוכהשן פעדאַגאָגישן אינסטיטוט.

אין פאַרלויף פון די אַלע יאָרן האָט מ. ווינער געפירט אַ גרויסע פּראָדוק־טיווע ליטעראַריש־וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַריש־קינסטלערישע אַרבעט, פאַרעפנטלעכט אויספאַרשונגען און אַפּהאַנדלונגען צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, אַרבעטן פון מעטאָדאָלאָגישן כאַראַקטער איבער פּראַב־לעמעס פון ליטעראַטור און פּאָלקלאָר. פאַר דער צייט זיינען דערשינען זיינע קינסטלערישע ווערק: „עליע פּאַלעקס אונטערגאַנג“ און „כלב אַשכנזי“, אַ גרויסער פּראָגמענט פון אַ ניט־פאַרענדיקטן היסטאָרישן ראַמאַן „ביים מיטל־לענדישן ים“. ס׳איז דערשינען זיין גרויס בוך „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19־טן יאָרהונדערט“. צווישן זיינע שריפטן איז פאַרבליבן אַ מענגע נאַטיצן אויף פאַרשידענע טעמעס, אויך אַ ניט־פאַרענ־דיקטער עקזעקפּליאַר פון אַ גאָר גרויסן ראַמאַן פון יידישן לעבן אין ווין אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט.

גלייך ווי עס האָט זיך אַנגעהויבן די פּאַטערלענדישע מלחמה, דעם 6טן יולי, 1941, איז מ. ווינער פּרייוויליק אַוועק אויפן פּראַנט, ווי אַ געוויינלעכער שלאַכטמאַן. אין דער זאַמלונג „פאַרן היימלאַנד, אין שלאַכט“, וואָס איז אַרויס אין מאַסקווע אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה, האָט מ. ווינער פאַרעפנט־לעכט אַן אַרטיקל, וואו ער האָט צווישן אַנדערן געשריבן: „פאַר יעדן מענטשן באַזונדער איז איצט דער הייליקסטער חוב צו די ציפּלינירן די גאַנצע ענערגיע אין זיין אייגענער נשמה, צונויפזאַמלען דאָס בעסטע, דאָס איידלסטע, דער־הויבנסטע אין זיין געמיט, צונויפזאַמלען עס ווי אַ פּויסט, צונויפזאַמלען דאָס אין שטאַנד־האַפּטיקן קאַמפּסמוט, אין מסירת־נפש... ניטאָ קיין שענערע זאָך, ווי צו קעמפן פאַר אונדזער פּאַטערלאַנד! ניטאָ קיין מער טייערע זאָך אויף אַוועקצוגעבן דערפאַר דאָס לייב־און־לעבן.“

די לעצטע ידיעות וועגן אים זיינען פון סוף סעפטעמבער 1941, ווען ער האָט זיך צוזאַמען מיט זיין טייל געפונען אין דער געגנט פון דער שטאָט וויאַזמע.

מענדעלע מוכר ספרים און די טראַדיציעס פון דער וועלט־ליטעראַטור *

1

פאַרוואָס איז מענדעלע אַ גרויסער קינסטלער? ווייל ער האָט זיך דער־קליבן צום תּוך, צום וויכטיקסטן אינעם לעבן פון זיין פּאַלק, וואָס ער האָט געשילדערט. פאַרוואָס איז אים געלונגען דערגיין ביז צום תּוך, צו פּאַקן דאָס עיקר־פּינטעלע פון דער ייִדישער ווירקלעכקייט אין זיין צייט? דערפאַר, ווייל ער איז געפירט געוואָרן פון אַזעלכע געפילן און מאַטיוון, וואָס מיט זייער הילף קאָן מען אַמבעסטן אַרייַנדריינגען ביז טיף אינעווייניק אין די געדיכטע־נישן פון לעבן. דאָס איז געווען זיין טיף פילן די נויטן, די ליידן, די באַ־דערפענישן פון די ברייטע פּאַלקס־מאַסן, זיין ליידיגשאַפטלעך שטרעבן צו פאַרבעסערן זייער לאַגע — טאַקע אויך דורך זיין קינסטלערישן שאַפן. דאָס האָט אים געעפנט טיר־און־טויער אויף צו באַנעמען און צו פּאַקן די ווירקלעכ־קייט פון זיין צייט און זי אַפּצומאַלן אין טיף־אויפטרייסלענדיקע בילדער פון גרויסער טראַגיק.

מענדעלעס שאַפן איז שטאַרק פאַרוואַרצלט אין דער נאַציאָנאַלער טראַ־דיציע, סיי וואָס שייך די קינסטלערישע געשטאַלטן און בילדער, דעם דערצייל־נוסח, דעם שפּראַך־סטייל, און סיי וואָס שייך פאַרשיידענע מאַטיוון (סוזשעטישע, פּאַבליאַרישע) און אויסדרוק־מיטלען (בילדער, מעטאַפּאָרן א. אַ. וו. געשעפטע פון טראַדיציע און שטייגער). מענדעלעס דערציילונגען זיינען, אויב מע באַטראַכט זיי אויבערפלעכלעך, בלויז ייִדישלעך — און דאָס אַלץ. עמעץ קאָן זאָגן, אַז דאָס זיינען כלומרשט אַלטפּרענקישע מעשיות, פּאַסיקע פאַר די השגות פון אַ היימישלעכער שטעטלדיקער סביבה. ס'האַבן זיך דאָך טאַקע געפונען אַזעלכע שאַרפּזיניקע בירגערלעכע קריטיקער, וואָס האָבן וועגן מענדעלען געזאָגט, אַז ער האָט ניט אַרייַנגעבראַכט אין זיין שאַפן קיין עלעמענטן פון דער איראַפּיאישער (דאָס באַטייט: ניט־ייִדישער) און קלאַסישער ליטעראַטור־טראַדיציע, פון דער פאַרשריטלעכער קולטור פון זיין צייט. דאָס וואָלט סך־הכל באַטייט, אַז מענדעלע האָט זיינע אויפקלערעריש־דעמאָקראַטישע אידיען אויסגעדריקט אין אַ נאַציאָנאַל באַגרענעצטער אַרע־

* פון אַ פאַרשראַג, געלייענט 1935.

מער פאַרם, אַז מענדעלע האָט זיך טאַקע אויף אַן אמתן געהאַלטן ביי די השגות פון בנימין און סענדערל די יידענע.

צי איז דאָס אַבער מעגלעך, אַז דער קעמפער פאַר אייראָפּיאישע לעבנס-פאַרמען האָט אין זיין קינסטלערישער אויסדרוק-פאַרם געזאַלט בלייבן אַזוי אויסשליסלעך נאַציאָנאַל באַגרענעצט? ווי נאַאיוו איז צו מיינען, אַז מענדעלע וואָלט, ווען דאָס זאַל זיין אמת, געווען אַ גרויסער קינסטלער, אַז ער וואָלט, ווען דאָס זאַל זיין אמת, געקאַנט האָבן אַזאַ גרויסע פאַרשריטלעכע ווירקונג, ווי ער האָט געהאַט, באַזונדערס אין די 60ער און 70ער יאָרן, און אויך שפעטער. וואָסער ווערט וואָלט דאָן מענדעלע געקאַנט האָבן פאַר אונדו ביי היינטיקן טאַג? ווי אַזוי וואָלט דאָן מענדעלע געקאַנט זיין אַן אמתדיק גרויסער קינסט-לער? ווער סע מיינט אַזוי, פאַרשטייט מענדעלעס שאַפן זייער ווייניק אַדער וויל עס ניט פאַרשטיין.

אין דער בירגערלעכער קריטיק איז פאַראַן איינע זייער אַ קוריאָזע אַפ-שאַצונג פון מענדעלעס בעסטע ווערק, „איך גלייב, אַז זיין (ד. ה.) מענדעלעס— מ. ו.) „מסעות בנימין השלישי“ און אַפילו „פישקע דער קרומער“ וואָלט היינט געווען אונטער דער ווירדע פון אירגענד וועלכן מער אַדער ווילניקער אַנערקענטן שריפטשטעלער.“ ס'איז ניט קיין צופאַל, וואָס די דאָזיקע רע-אַקציאָנערע און ווילד-עם-האַרצישע אַפּשאַצונג שטאַמט גראַד פונעם שעה-רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“, אייב קאַהאַן, סע טרעפט זיך אַבער אַמאָל, כאַטש זייער זעלטן, אַז אויך עמעץ פון אונדזערע חברים שאַצט אַפּ מענדעלעס שאַפן אויף אַן אופן, וואָס איז אין תוך גאַר ניט אַזוי ווייט פון אייב קאַהאַנס מיינונג. אַמאָל איז דאָס פשוט אַ נאַציאָנאַליסטיש-יידישיסטישע רעמיניסצענץ, די נאַציאָנאַליסטישע יידישיסטן און די קליינשטעטלידיקע עסטעטן האָבן פאַר מענדעלען געהאַט ווייניק סימפּאַטיע— איבער זיין „טענדענציעזקייט“, איבער זיין „טאַרבע“-טעמע, איבער דער ניקטערקייט פון זיין באַציאָנונג צו די נאַציאָנאַליסטישע השגות וועגן דעם „היסטאָרישן יידנטום“, איבער דער דעמאָקראַטישקייט אין אינהאַלט און אויסדרוק-אופן פון זיינע בעסטע ווערק, איבער דער קריטיק פון דער בורזשואַזיע און קליינבירגערטום. די דאָזיקע קליינשטעטלידיקע עסטעטן האָלטן, אַז מענדעלע האָט זיך צופיל געגראַבלט אין „שמאַטעס“, דאָס שטייט זיי ניט אָן. קורץ: מענדעלע איז ניט „איראַ-פּיאיש“, ווייל ער איז ניט געווען באַווירקט פון מעטערלינקן און פּשייב-שעוסיקן.

אַן אַנדערש מאָל אַבער שטאַמט אַזאַ אַפּשאַצונג פון אַ „ניהיליסטישער“ אומהיסטאָרישער באַציאָנונג צו דער נאַציאָנאַל געגעבענער פאַרם, פונעם ניט-פאַרשטיין, אַז מענדעלע האָט אין זיינע בעסטע ווערק גראַד דורך דער נאַציאָ-נאַלער פאַרם געפונען אַ וועג צום האַרץ פון די ברייטע אַרבעטנדיקע און

אַרעמע פּאָלקס-מאַסן, כדי זיי צו ברענגען טאַקע „איראַפּיאישקייט“ טאַקע פּונעם בעסטן אין דער איראַפּיאישער קולטור. מענדעלע איז דאָך געקומען צו דער שטעטלדיקער מאַסע צוריק מיט עטלעכע זיבעציק יאָר. און אויב מענדעלע איז אין דעם אַדער יענעם אָרט פון זיינס אַ ווערק, מיט אַ שמיכל, כלומרשט, איינגעגאַנגען אויף די דעמאָליטיקע השגות פון די מאַסן, אויף זייער אופן דענקען, איז דאָס דאָך געווען בלויז אויסערלעך, בלויז איינע אַ מאַניר אויף צו ברענגען צו די מאַסן פּאַרשריטלעכע פּאַרשטעלונגען וועגן מענטש-לעכער ווירדע, זיי אויפצוקלערן וועגן זייער שרעקלעכער לאַגע, וועגן דער ראַל פון דער גבירימשאַפט, וועגן דער ווילד-אַפּגעשטאַנענער פעאַדאַלער אַר-דענונג און דעם פינצטערן שטייגער אינעם דעמאָליטיקן שטעטל. און טאַקע דערפאַר האָט מענדעלע ניט סתם זיך „צוגעפאַסט“ צו די דעמאָליטיקע שטעטל-דיקע מאַסן, נאָר, ערשטנס, דורך סאַטירישער פּאַראַדיע קריטיקירט די אַפ-געשטאַנענקייט פון זייערע השגות און, צווייטנס, קינסטלעריש אויפגעוויבן דאָס אומגעהויער ווערטפולע און שעפּערישע, וואָס איז פאַראַן אינעם דענקען און אינעם אויסדרוק-אופן פון די פּאָלקס-מאַסן.

אַז דער אינהאַלט פון זיינע בעסטע ווערק איז בשום-אופן ניט געווען קיין באַגרענעצט „יידישלעכער“, איז קלאַר פאַר יעדערן, ווייניקער באַוואוסט איז אַבער, אַז אויך די פאַרם פון זיין שאַפן איז אין תּוֹך גאָר ניט געווען אַזוי ענג-יידיש, ווי סע קאָן זיך ביים אויבערפלעכלעכן באַטראַכטן אויסדוכטן. פאַר-קערט, אויך זי, די פאַרם פון זיין שאַפן, האָט זיך ביי איר גאַנצער נאַציאָנאַלער ספּעציפּישקייט אין אמתן געשטיצט אויף אויסגעצייכנטע טראַדיציעס פון דער וועלט-קלאַסיק, טאַקע אַפילו וואָס שייך סוזשעט און פאַבול פון זיינע ווערק, און אפשר ניט ווייניקער, אין תּוֹך, אַפילו וואָס שייך דער שפּראַך, דעם שפּראַך-סטיל.

2

לאַמיר נעמען אַזאַ ווערק, ווי „מסעות“ — די בעסטע שאַפונג מענדעלעס. אַ ווייניק-געניטן ליינער קאָן זיך אין פּלוג אויסדוכטן: אַ משונהדיק אַלט-פרענקישע מעשה וועגן עפעס צוויי ווילד-אַפּגעשטאַנענע שטעטלדיקע יידלעך. אין אמתן איז דאָס, ערשטנס, אַ ראַפּירטע סטילפולע פּאַראַדיע אויף באַ-שטימטע העברייאישע און אַלט-יידישע רייזע-באַשרייבונגען, וואָס זיינען געווען פאַרשפּרייט צווישן ברייטסטע ליינער-קרייזן. און, צווייטנס, האָט דאָ מען-דעלע אויף אַ געניאַלן אופן אויפגענומען און באַאַרבעט איינע פון די פּראַכט-פולסטע טראַדיציעס אין דער איראַפּיאישער ליטעראַטור, וואָס זי וואונדער-לעך אַרגאַניש צוגעפאַסט צו די אומשטענדן אין דער דעמאָליטיקער יידישער סביבה, כדי אַזוי-אַרום אַנשוילעך אויפצוקלערן די מאַסן וועגן דער אומ-געלומפּערטקייט פון זייער לעבנס-לאַגע און פון זייערע פּאַרשטעלונגען. ווי

אַן אמתדיק גרויסער מייסטער, האָט דאָ מענדעלע אויפגענומען און וואַריאירט דעם סוזשעט און די פאַבול פון סערוואַנטעסעס „דאָן־קיכאַט“, פון אַ ווערק, וואָס איז אויך צו זיין צייט געווען געווענדט קעגן דעם פעאַדאָליזם און קעגן פעאַדאָלישע פאַרשטעלונגען, אויפגענומען, אָבער וואונדערלעך איבער־געאַנדערשט, צוגעפאַסט צום דעמאָליקן יידישן לעבן אינעם שטעטל.

אַדער לאַמיר נעמען אַן אַנדער ווערק — „דאָס קליינע מענטשעלע“, די געשיכטע פון אַ שטעטלדיקן תקיף, אַ בלוטצאַפער און אונטערדריקער, וואָס האָט לסוף חרטה אויף זיינע מיאוסע מעשים און פּראַוואַוט — אין אַ דערציילונג וועגן זיין לעבן — זיך אָפּצוגעבן אַ די־חשבון וועגן דעם, פאַרוואָס און ווי־אָזוי ער איז דאָס געוואָרן אַזאָ ווי ער איז, אין דער כלומרשטער אויטאָ־ביאָגראַפיע, פון זיין יינגסטער יוגנט אָן ביז צו דער צייט, ווען ער איז געוואָרן דורך פאַרשיידענע שווינדלערייען און געמיינהייטן אַ גביר אַ תקיף, ווערט אַנטוויקלט אַן אינהאַלטרייך בילד פונעם דעמאָליקן יידישן לעבן. אין פּלוג, קאָן זיך ווידעראַמאָל דוכטן: סתם זיך אָזוי אַ טיפּיש־יידישע מעשה וועגן אַ בעל־תשובה און זיינע באַטראַכטונגען, אין אמתן איז דאָ מענדעלע, אין דעם דאָזיקן סוזשעט, נאָכגעגאַנגען נאָך אַן אַלטער אייראָפּיאישער טראַדיציע, נאָכן זשאַנר פונעם אָזוי־גערופענעם שעלמען־ראַמאַן, וואָס איז אַנטשטאַנען אין שפּאַניע אינעם זעכצנטן יאָרהונדערט, איז געווען אַן אויסדרוק פון קאַמף פונעם בירגערטום קעגן פעאַדאָליזם און האָט שטאַרק און אַ לאַנגע צייט באַ־ווירקט די אַנטוויקלונג פונעם אייראָפּיאישן בירגערלעכן ראַמאַן. ווידער־אַמאָל איז די דאָזיקע אייראָפּיאישע טראַדיציע דורך מענדעלען אָזוי נאַציאָ־נאַל אויסגעפורעמט געוואָרן, אָזוי טרעפלעך צוגעפאַסט געוואָרן צו דער סביבה, צו דער אידיאישער אויפגאַבע, אַז ס'איז גאָר ניט גרינג געווען אַרויסצו־געפינען דעם צוזאַמענהאַנג פון דעם ווערק מיט דער טראַדיציע,* וואָס גייט פון אַזעלכע ווערק ווי „לאַסאַריליאָ פונעם ברעג טאַרמעס“, „זשיל־בלאַז“ א. א. — פון ווערק, וואָס זיינען ביי אַנדערע אומשטענדן אויסן געווען עפעס ענלעכס, ווי מענדעלע מיט זיין „דאָס קליינע מענטשעלע“.

אין „פּישקע דער קרומער“, לעבן „מסעות“ דאָס באַדייטנדיקסטע ווערק מענדעלעס, ווערט דערציילט וועגן יידישע בעטלערס, קריפלען, וועגן זייערע וואַנדערונגען און אַוואַנטיוורעס, שטייגערישע פאַסירונגען און איבערלעבונגען. דערביי ווערן געשילדערט גאַנצע ריזיקע שטיקער פונעם דעמאָליקן יידישן לעבן בכלל. צי איז פאַראַן עפעס מער ספעציפּישס, ווי יידישע בעטלער? און פאַרט שטייט אויך דאָס דאָזיקע ווערק אין אַן ענגער פאַרבינדונג מיט מוסטערן

* דירעקטע אוממיטל באַרע השפּעות אין דעם פרט האָט מענדעלע געשעפט גיכער פאַר אַלץ פון גאַנצן אַדער פון באַשטימטע ראַמאַנען פון דיקענס.

פון דער וועלט-ליטעראַטור. ערשטנס, טאַקע מיט דעם זעלבן זשאַנר שעלמען-ראַמאַן. ס'איז אַ טיפיש שטיק שעלמען-ראַמאַן — די דאָזיקע געשיכטע וועגן דעם קרומען פישקע. צווייטנס, איז דאָס דאָזיקע ווערק באַווירקט פון וויקטאָר הוגאַס „נאָטר דאָם“, אין וועלכן עס האַנדלען אַלס הויפט-פיגורן דער הויקער קוואַזימאָדאָ, בעטלערס און ציגיינערס. ניט אומזיסט האָט שלום-עליכם אַנ-געוויון אויפן צוזאַמענהאַנג צווישן הוגאַס ווערק „דער מענטש, וואָס לאַכט“ און מענדעלעס „פישקע“. מענדעלע האָט אַ געוויסן טיפערן צוזאַמענהאַנג קיינמאַל ניט באַשטריון. און כאַטש „דער מענטש, וואָס לאַכט“ איז דערשינען אַ ביסל שפעטער, ווי דער ערשטער וואַריאַנט פון „פישקע“, איז אָבער „נאָטר דאָם“ דערשינען נאָך אין יאָר 1831 (די רוסישע איבערזעצונג — אין די 60ער יאָרן). אין „נאָטר דאָם“ איז שוין פאַרגעצייכנט די געשטאַלט פונעם „מענטש, וואָס לאַכט“. מענדעלע האָט דאָ, אַזוי ווי הוגאַס, דורך אַזאַ מין געשטאַלט געוואָלט באַוויון „די שיינע עטישקייט אונטער דער געשטאַלט פון פּיזישער העסלעכקייט“ (הוגאַס), — אַז אַפילו אין אַזעלכע בעטלערישע, פאַרקריפלטע פיגורן לעבט טיפע מענטשלעכקייט און ווירדע. דורך די סאַמע אַרעמסטע, פאַרשטויסענע און פאַרלוירענע האָט מענדעלע סימבאָליזירט די לאַגע פון די ביטער-פאַראַרעמטע פּאַלקס-מאַסן בכלל. דאָס דאָזיקע ווערק איז אַ דאָקור-מענט פון מענדעלעס גרויסער ליבע צום פּאַלק.

אין „די קליאַטשע“ איז מענדעלע אַרויסגעטראַטן קעגן דער נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג פון די יידישע פּאַלקס-מאַסן, און ווידעראַמאַל שעפט מענדעלע סוועטישע מאַטיוון ביי דער קלאַסישער ליטעראַטור-טראַדיציע. דאָס ווערק איז אויפגעבויט אַלס אַלעגאָריע, זי איז כלומרשט געשעפט פון די יידישע נאַציאָנאַל-רעליגיעזע פאַרשטעלונגען. די קליאַטשע — דאָס זיינען די יידן: לסוסי ברכבי פרעה, די קליאַטשע איינגעשפּאַנט אין די רייט-וואַגנס פונעם קעניג פרעה, דאָס מיינט מען די כנסת-ישראל איינגעשפּאַנט אינעם יאָך פונעם צאַריזם. די טראַדיציאָנעלע מעטאָפּאָר איז אָבער ניט זייער וועזנטלעך פאַרן גאַנצן סוועט און אויפבויע פונעם ווערק. אין אמתן האָבן מיר דאָ, ערשטנס, אַ רעמיניסצענץ פונעם ביבלישן מאַטיוו וועגן בלעמס אייזל, און דער עיקר — אַ טראַנספּאָרמאַציע (לויטן נוסח פון דער ראַמאַנטיק) פון דער אַלטער קלאַסישער טראַדיציע וועגן מעטאָמאָרפּאָזן, ווי מיר זעען זי ביי אַווידיוס און דערנאָך ביי אַפּוליאַיאָס אין זיין „דער גאַלדענער אייזל“. דער העלד פון אַפּו-לייאָסעס ראַמאַן ווערט דאָך פאַרוואַנדלט אין אַן אייזל, און אין דער דאָזיקער געשטאַלט לעבט ער איבער די שווערסטע לייזן; פון דער דאָזיקער לאַגע אַרויס דערזעט ער אַזעלכע באַלערנדיקע פּאַקטן, וואָס ער וואַלט זיי אין יעדער אַנדערער סיטואַציע קיינמאַל ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו זען. ביי לוקיאַנען, אין זיין „אייזל“, שמועסט זיך דער שוסטער סימיל דורך מיט אַ קלוגן האָן,

און פאַרשיידענע אנדערע חיות רעדן און אורטיילן וועגן דעם, ווי סע פירט זיך אויף דער וועלט. די דאָזיקע אַלטע טראַדיציע האָט סערוואַנטעס אין זיין פראַכטפולער נאָוועלע „געשפרעך צווישן הינט“ (אין זיינע „מוסרדיקע נאָ-וועלן“) אויפסניי באַהאַנדלט. פון סערוואַנטעס נאָוועלע שטאַמט ע. ט. א. האַפּמאַנס דערציילונג וועגן דעם הונט ברעגאַנצאַ. אין טראַדיציעס פון דעם מין איז פאַרוואַרצלט אויך דער מאַטיוו וועגן דער „קליאַטשע“. דער קליאַטשע-גלגול איז אויך אַ מין מעטאַמאָרפּאָז. די דאָזיקע סימבאָלישע פאַרוואַנדלונג פונעם יידישן פּאָלק אין אַ „שטייגערישער“ קליאַטשע דאַרף דורך אַ משונהדיק איבערגערוקטן אָספעקט אויפֿרודערן די מאַסן, וואָס פילן ניט דעם גאַנצן שוידער פון זייער לאַגע איבער דער אָפטעמפּנדיקער געוואוינטקייט. אינעם ראַמאַן „דאָס ווינטשפינגערל“, באַזונדערס אינעם גרויסן איבער-געאַרבעטן וואַריאַנט, איז גאָר ניט שווער צו דערקענען די דיקענשישע וויר-קונג, אין הערשעלעס אַנטוויקלונג — די דעוויד קאַפּערפילד-געשטאַלט. דיקענשישע ווירקונגען זעען מיר ניט ווייניק אויך אין אנדערע ווערק מענדעלעס.

דערצו דאַרפן מיר נאָך צוגעבן די לאַנג-פעסטגעשטעלטע און אַנטשיידנ-דיקע השפּעות, וואָס מענדעלע האָט געשעפט פון גאַנאָלן און באַזונדערס פון סאַלטיקאָוו-שטשעדרניען, — און מיר וועלן איינזען, ווי לעכערלעך ס'איז די מיינונג, אַז מענדעלע האָט זיך אין זיין שאַפּן, אין זיין ליטעראַרישער קולטור, באַגרענעצט מיט די פיר אַיילן פון „יידישלעכקייט“. אין זיין שאַפּן פאַר די מאַסן האָט ער געשטרעבט צו הויכע מוסטערן, האָט ער מיט איידעלן קינסט-לערישן געשמאַק אַרויסגעפונען אין די רוסישע און אייראָפּיאישע ליטע-ראַרישע טראַדיציעס דאָס פּאַסיקסטע פאַר זיינע צוועקן, כאַטש ער האָט דאָס אַלץ אויף אַ נאַציאָנאַל-ספּעציפּישן, טיף אַריגינעלן און אמתדיק-מייסטערישן אופן איבערגעשאַפּן. אין זיינע בעסטע ווערק האָט מענדעלע ניט בלויז וואָס שייך אידיען, נאָר אויך וואָס שייך דעם אינעווייניקסטן געוועב פון סוזשעט און פאַבול, אַריינגעטראָגן אויסגעצייכנטע „אייראָפּיאישע“ טראַדיציעס, ער האָט זיין סטיל „אייראָפּיאזירט“ אין בעסטן זין פון דעם וואַרט, אָבער ניט אויבנאויפיק „מאָדערן“, נאָר טיף אינעווייניק. פאַר זיין „אייראָפּיאזירן“ האָט ער אויסגעקליבן דעם סאַמע שווערסטן וועג — דאָס אַרגאַנישע „אייראָפּיאזירן“.

3

דער צומאָליקער איינדרוק פון אַלטפּרענקישער „יידישלעכקייט“ שטאַמט, איינגלטעך, ניט אַזוי פון דער סוזשעטיק אין מענדעלעס ווערק, ווי פון זיין שפראַך-נוסח, פון זיין שפראַך-סטיל. אַזאַ איינדרוק קאָן זיך אָבער באַקומען

נאָר פון אַן אויבערפלעכלעכען באַטראַכטן, וואָס דרינגט ניט אַריין אין תוך. דער שפראַך-סטיל פון מענדעלעס בעסטע שאַפונגען איז אַזאַ, איז אַזוי געפּרעמט, אַז עס זאָל אים פאַרשטיין און באַנעמען די גרויסע מאַסע פונעם פּאָלק. דאָס איז עס, וואָס עס באַשטימט די בעסטע אויפטוען פון זיין סטיל: דער ווילן, אַז די מאַסן זאָלן אים פאַרשטיין און אים גלייבן. צו דער פּאָלקס-שפראַך איז מענדעלע צוגעגאַנגען ניט מיט דער גאַוזה פון אַן ערודיט, וואָס באַגעדיקט מיט אַן אַנשטעל פון דעמאָקראַטישקייט „אַראַפּצונידערן“ צו די „טיפּענישן“, וויזנדיק מיט אונטערגעשטראַכענע צעלאָזענע זשעסטן און חוצפהדיקער גראַבקייט, אַז ער ווייסט דעם הויכן ווערט פון זיין „קרבן“. מענדעלעס צוגאַנג צו דער שפראַך פון די מאַסן איז געווען דיקטירט פון זיין גרויסער ליבע צו זיי, פון זיין טיפּן פילן זייער נויט און לייד, איז געווען דורכ-געדרונגען מיט איידעלער, אמתדיקער קולטור. דעריבער, טאַקע דעריבער האָט ער אין זיין בעסטן שאַפונג-פּעריאָד ניט אויסגעמיטן אויך אַזעלכע עלע-מענטן פון דער פּאָלקס-שפראַך, וואָס זיינען אַליין געווען דורכגעזאַפט מיט דער אַפּגעשאַטענעקייט, קעגן וועלכער ער האָט גראַד מיט די דאָזיקע ווערטער זיינע געקעמפט. ער האָט מיט די מאַסן גערעדט אין זייער שפראַך און אַמאָל ליבלעך, אַמאָל דינ-איראַניש, אַמאָל סאַרקאַסטיש און גאַר אַמאָל בייז-אויפ-געבראַכט זיי אויפגעקלערט און געשטראַפט פאַר זייער אַפּגעשטאַנענעקייט, טאַקע אויך וואָס שייך זייער שפראַכלעכן אויסדרוק-אופן. מענדעלע האָט גע-מוזט אַנקניפּן אינעם ווירקלעכן שטייגער צו טראַכטן און צו רעדן.

אַבער דאָס איז בלויז די איינע זייט פון מענדעלעס שפראַך-סטיל. דער איינגוטלעכער קערן פון זיין סטיל זיינען די געזונטע, האַרציקע רייד פונעם האַרעפּאַשנעם, אַרעמען פּאָלק. וואָס שייך דער דאָזיקער זייט פון זיין סטיל, איז מענדעלע לחלוטין ניט „יידיש לעך“, נאָר טיף פּאָלקסטימלעך. ווי אַ גרוי-סער דיכטער האָט ער געוויזן די שיינקייט און שעפּערישקייט פונעם המונישן וואָרט, זיין טיפּע מענטשלעכקייט און האַרצלעכקייט. כאָטש מענדעלע איז געווען אַ באַדייטנדיקער ערודיט, האָט ער טיפּער געשעפט פונעם פלעבייאישן שפראַך-קוואַל, איידער ווער ס'ניט איז ביז צו אים אין דער יידישער ליטעראַט-טור. טאַקע דעריבער האָט ער באַזונדערס דייטלעך דערפילט די אויפגאַבע — די דאָזיקע נייע וואָרט-מאַטעריאַלן לעקסיש, גראַמאַטיקאַליש און סטיליס-טיש מיט גרויסער שטרענגקייט קינסטלעריש צו דיסציפּלינירן און צו שליפּן. דאָס האָט מענדעלע געטאָן, ווי קיינער ניט פאַר אים און זעלטן ווען עמעץ נאָך אים אין דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז געווען אַ ניס, „איראַ-פּייאיש“ אין בעסטן זין פונעם וואָרט, אינעם זין, וואָס מע האָט צו יענער צייט אין דעם וואָרט אַריינגעלייגט. ד. ה. דעמאָקראַטיש, אַ רעזולטאַט פון זיין ליבע צו די פּאָלקס-מאַסן. דרך-אַרץ צו האָבן פאַרן וואָרט פונעם פּאָלק האָט

ער זיך געלערנט ביי גרויסע רוסישע און אייראָפּיאישע מייסטערס פון דער ליטעראַטור. די כלומרשטע „המונישקייט“ — אין אמתן יאכנישקייט — פון אַזאַ מין שפּראַך ווי שמ"רס, איז חוצפה, איז פאַראַכטונג בנוגע צום „פעבל“. די המונישקייט פון מענדעלעס שפּראַך איז ערפאַרכט און ליבע צו די מאַסן. מענדעלעס שפּראַך-סטיל איז צו זיין צייט געווען זייער ווירקזאַם, און ער פאַרמאָגט אויך פאַר אונדז אַ גוואַלדיקע ווערט אַלס ירושה — דאָרט, וואו ער אַנטשפּרעכט צום פאַרשריטלעכן אינהאַלט פון זיין שאַפּן. ער הערט אויף צו זיין ווירקזאַם דאָרט, וואו ער ווערט אַ פּרעטענציעזער, גאַציאָנאַל-באַגרענעצט-טער און קלעריקאַל-באַפאַרבער יידישלעכער „נוסח“. מענדעלעס שאַפּן האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור-שפּראַך. ניט אַזאַ ווי די „יידישיסטן“ ווילן האָבן, נאָר מיט גאָר אַנדערע זייטן פון זיין סטיל: מיט דער המונישקייט (פּאָלקסטימלעכקייט) פון איין זייט און מיט דער איידעלער קריטישער פאַראַדיסטישקייט פון דער אַנדערער זייט, און ניט מיט דער שפּעטער ערנסט-גענומענער יידישלעכקייט. מענדעלעס שאַפּן האָט גוואַלדיק געווירקט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער ליטעראַרישער שפּראַך מיט דער פּלעבייאישער רייכקייט, פּילפאַרביקייט, האַרצלעכער אינטימקייט און פּינקטלעכקייט, וואָס איז פאַראַן אין זיין שפּראַך-סטיל. די דאָזיקע מעלות האָבן געווירקט גינסטיק, אויף וויפּיל זיי זיינען שפּעטער ניט פאַר-קריפּלט געוואָרן דורך דער גאַציאָנאַליסטישער סטיליאַציע. די דאָזיקע מעלות באַווייזן זיך ביי מענדעלען באַזונדערס דייטלעך אין יענע פּאַלן, ווען ער ווענדט זיך צו דירעקטע שילדערונגען פונעם פּאָלקסטימלעכן לעבן. די גיין-אויפּגעהויבענע ריזיקע שפּראַך-פּלאַסטן פון די געדיכטסטע פּאָלקס-מאַסן האָט מענדעלע סטיליסטיש דיסציפּלינירט. אַנטשפּרעכנדיק צו זיינע געזעל-שאַפטלעכע טענדענצן, מיט דער הילף פון טיפּסטער און אויפּמערקזאַמסטער באַאַרבעטונג פון דער מאַסן-שפּראַך גופּא, דורך אַ טיף און ליבעפול אַריין-דרינגען אין איר אייגנטלעכן געוועב, אין דעם בעסטן, איידלסטן, לעבעדיקסטן, וואָס די דאָזיקע שפּראַך פאַרמאָגט, צופּאַסנדיק די גייע שפּראַך-מאַטעריאַלן צו זיינע אויפקלערעריש-דעמאָקראַטישע איבערצייגונגען. דערציעריש האָט מענדעלע געווירקט אויף דער ליטעראַטור-שפּראַך אויך מיט זיין שטענדיקן אַנזאַג, אַז די יידישע שפּראַך איז ניט קיין הפּקר, אַז מע דאַרף אויף איר אַרבעטן ווי איבער יעדער אַנדערער קולטורעלער שפּראַך, און אויך מיט דעם שטרענג-עקשנותדיקן ביישפּיל, וואָס ער האָט אין דעם פרט מיט זיין שאַפּן געגעבן.

4

מענדעלע האָט דער ערשטער געשאַפּן אין דער יידישער שפּראַך הויכע דערציילערישע פּראָזע און אַ שפּראַך-סטיל, וואָס איז געווען ביז טיף דורכ-

געדורנגען מיט זיין באַציאונג צו דער געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט און וואָס איז פון דער דאָזיקער באַציאונג מייסטעריש געפורעמט געוואָרן. זיין וואָרט איז ביז די אינטימסטע קנייטשן געפורעמט אַנטשפּרעכנדיק צו זיין באַציאונג צו דער געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט. אין דעם פּרט איז ער טאַקע אַן ערשטער אין דער ייִדישער פּראָזע.

דער אופן, ווי מענדעלע האָט אין זיינע בעסטע שאַפונגען באַהאַנדלט די שפּראַך, איז, אַלזאָ, אויך לחלוטין ניט קיין שמאַל־נאַציאָנאַלער. גראַד זיין טיפּער פאַרשטאַנד פאַר דער נייטיקייט צו קומען צו די פּאַלקס־מאַסן אין זייער שפּראַך און די דאָזיקע שפּראַך קינסטלעריש אויסצופורעמען און צוצופאַסן פאַר זיין אויפקלערונג — איז געשעפט פון די בעסטע קולטור־קוואַלן אין זיין צייט.

מענדעלע האָט אין זיינע ווערק געוויזן ספּעציפּיש־נאַציאָנאַלן שטייגער, ער האָט אין אַלע פּרטים גענומען אַלס אויסגאַנג־פּונקט די פּאַקטן אין דער נאַציאָנאַל־ספּעציפּישער סביבה, אָבער דאָס בעסטע אין זיין שאַפן האָט ער אַרויסגעהויבן פון דער באַגרענעצטער סביבה צו אַן אַלגעמיינער ספּערע. דעריבער האָט זיין שאַפן ביי דער גאַנצער ספּעציפּישקייט פון דער פּאַרם — אַ גרויסן אַלגעמיינעם באַדייט, דעריבער אַרדנט עס זיך אין אינעם גרויסן שאַפונג־שטראָם, וואָס האָט זייט די 60ער יאָרן געברויזט אין די לענדער פון דער דעמאָלטיקער צאַרישער אימפעריע און מיטגעהאַלפן דעם קאַמף פון די אונטערדריקטע פּאַלקס־מאַסן קעגן דער פאַרקנעכטונג דורכן צאַריזם און פעאַדאַליזם. דעריבער געהער זיין שאַפונג צום בעסטן, וואָס איז צו יענער צייט אַנטשטאַנען אַלס גייסטיקע קאַמף־מיטלען קעגן דער פעאַדאַלישער אַפ־געשטאַנענקייט.

די פּאַרם פון מענדעלעס שאַפן איז זייער נאַציאָנאַל. ער האָט אָבער גע־שטרעבט אויך זי אויסבילדן לויט די בעסטע טראַדיציעס פון דער דעמאָלטיקער וועלט־קולטור. ניט אין אַלע פּאַלן איז אים דאָס אַלצאיינס געראַטן. זיין געזעלשאַפט־קריטיק איז געווען זייער שאַרף, די שאַרפּסטע אין דער ביז־אַקטאַבערשער ייִדישער פּראָזע, אָבער די פּאָזיטיווע פּראַגראַם, וואָס ער האָט געהאַט פאַרצולייגן דער געזעלשאַפט אויפן אַרט פונעם קריטיקירטן סדר, זיין משכילישע פּראַגראַם, האָט געהאַט ענגע גרענעצן. דאָס האָט זייט סוף יאָרהונדערט צומאַל צוריקגעוויקט אויך אויף זיין געזעלשאַפט־קריטיק. אָבער אין דעם בעסטן פון זיין שאַפן האָט זיין ליבע צו די מאַסן, זיין שטרעבן צו רעאַליזם. צו דערזען און צו שילדערן די ווירקלעכקייט און אירע פּאַדערונג־גען אין זייער אמתדיקער געשטאַלט — באַזיגט די רעמלעך פון זיינע אַנ־שוואַונגען. דעריבער האָט ער געקאַנט שאַפן אַזעלכע גרויסע ווערק, ווי „מסעות“, ווי „פּישקע“.

די יידישיסטן און נאַציאָנאַליסטן ווילן פון אים מאַכן אַ הוילן שטייגער-מאַלער און סטיליסט, און מער גאַרניט. זיי ווילן, מע זאָל אין אים זען נאָר דאָס נאַציאָנאַל-ספעציפישע, און מער גאַרניט. מיר אָבער שעצן אים דערפאַר, וויל דאָס נאַציאָנאַל-ספעציפישע איז אין זיינע מייסטער-שאַפונגען די פאַרם אויף אויסצודריקן עפעס אַזוינס, וואָס האָט אַ טיפע שייכות צו אַלע אויף אַן ענלעכן אופן אונטערדריקטע האַרעפאַשניקעס און אַרעמע מאַסן, פון וועלכער נאַציע זיי זאָלן ניט זיין, עפעס אַזוינס, וואָס האָט אַ טיפע שייכות צו דער אַרבעטנדיקער און אונטערדריקטער מענטשהייט בכלל. דאָס לאַנגיאַריקע קינסטלערישע שאַפן מענדעלעס איז געווען איין גרויסער קאַמף אויף אויפֿ-צושטעלן די ווירדע פונעם אונטערדריקטן מענטשן, אויף אויפֿצושטעלן די ווירדע, וואָס ווערט צעטראַטן און באַשפּיגן פון די אויסנוצערס און פאַראַזיטן אין דער געזעלשאַפט. דעריבער געהערט מענדעלע צו די קלאַסיקער פון דער וועלט-ליטעראַטור.

מענדעלעס סטיל

(וועגן „פישקע דער קרומער“)

„ווירקן אויף אַ פּאַלק מענטשן קאָן נאָר אַזעלכער, וואָס איז ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש, וואָס האָט געליטן איינע צרות, געפילט איינע ווייטיקן מיט זיי.“

(מענדעלע, הקדמה צום „ווינטשפּינגערל“, 1888).

„... אַ ליטעראַטור, וואָס האָט ניט קיין שייכות צום פּאַלק און צו זיין נויט און וואָס ווערט פון דעם ניט באַווירקט, — קאָן אויף קיינעם ניט ווירקן. זי האָט ניט קיין אינטערעס פאַרן פּאַלק און זי איז איבעריק אינעם לעבן. די פּאַלקס-מאַסע חידושט זיך, וואָס אַזאַ ליטעראַטור איז נאָר פאַראַן, און פרעגט: צו וואָס איז זי, וואָס וויל זי, וואָסער הילף ברענגט זי? — וואָס טוט אויף און וואָס נוצט אַזאַ שרייבער? וואָס טויג אַזאַ סטיליסט? און די דאָזיקע שרייבער ווערן צעטומלט און ווייסן ניט צו ענטפערן עפעס רעכטס... וויי צו אַזאַ געערטן שרייבער, מיט אַן אַן עק ביכער, אויב סע באַגעגנט אים אַ מענטש פונעם פּאַלק און פרעגט אים פּראָכט, אַן חכמות, די דאָזיקע פּראָגע...“

(מענדעלע, „עין משפּט“, דערשינען 1867).

1. העל און טונקל

דאָס שטרענגע בוך „מסעות בנימין השלישי“ געהער צו די גרויסע ווערק פון דער וועלט-ליטעראַטור, וואָס ניט בלויז זיי פאַרקערפערן אין סימבאָלן דאָס בילד פון אַ פּאַלק, נאָר דאָס בילד פון אַ גאַנצער היסטאָרישער עפאָכע, דאָס בילד פונעם אונטערדריקטן מענטשן, וואָס ליידט פון פאַרקריפּלמע געזעל-שאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. „מסעות“ איז אפשר די גרעסטע קינסטלערישע פאַראַלגעמיינערונג אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור. אַ גרויסער טייל פון „פישקע דער קרומער“ שטייט אויף דער הייך פון „מסעות“. אינאיינעם מיט שלום-עליכמס „מאַטל פייסי דעם חזנס“ און „טביה דער מיליכיקער“ — און מע דאַרף דאָ נאָך צוגעבן אַ זאַמלונג נאָוועלן פון פּרצן — זינען דאָס די „ביכער איבער אַלע ביכער“ אין דער יידישער קלאַסישער ליטעראַטור.

מענדעלעס בילדער פון לעבן און שטייגער פון די פּאַלקס-מאַסן אַסאַציי-אירן זיך, פון איין זייט, מיטן גראַטעסק פונעם נידערלענדישן פּויערים-מאַלער

ברויגעל, פון דער אנדערער זייט, קומט אויפן זינען, אז מע לייענט אזא ווערק ווי „פישקע“, דער פאטעטישער און צוגלייך האַרצלעכער, טיף-מענטשלעכער רעאַליזם, וואָס איז דער מאַניר פון העל-און-טונקל ביים גרויסן רעמבראַנדט. ווי באַוואוסט, איז רעמבראַנדטס אַ הויפט-טעמע, טאַקע אַפילו אין פאַר-שיידענע אויסערלעך ביבלישע, עוואַנגעלישע און אנדערע סוזשעטן — דאָס לעבן פון די פּאַלקס-מאַסן, זייער נויט און זייער שיינע מענטשלעכקייט. רעמבראַנדט האָט מענטשן פונעם פּאַלק באַהאַנדלט אין זיין שאַפן אַזוי טיף, מיט אַזאָ מעכטיקער ליבע, מיט אַזאָ גרויסן יראַת-הכבוד — ווי זעלטן אַ קינסטלער אין דער געשיכטע פון דער מאַלעריי.

ער האָט אַרום זייערע געשטאַלטן, אַרום זייער לעבן און האַנדלען אויס-געשפּרייט אַזאָ וואונדערלעכע פּראַכט, אַזאָ שטראַלנדיקע הערלעכקייט, אַז יענע קונסט-פּאַרשער, וואָס האָבן זיין כּוונה ניט באַנומען, האָבן דערין געזען רעליגיעז-מיסטישן עקספּאַנאַ.

רעמבראַנדט האָט די געשטאַלטן פונעם פּאַלק געוואַלט שענקען דאָס בעסטע, וואָס ער האָט פּאַרמאַגט, האָט ער זיי אַריינגעשטלעט אין אַן אַטמאָספּער פון צאַרטסטער, האַרצלעכסטער וואַרעמקייט, פון וואונדערלעכסטער פּעאַזיע, אין דער פּאַעזיע פון זיין גאַלדענעם ליכט.

יעדער שטריך אין זיינע בילדער איז דורכגעדרונגען מיט מעכטיק צאַפּל-דיקן לעבנס-געפיל, מיט טיפן קענען דאָס לעבן, די נויט און דעם טויט, מיט דערהויבענעם ערנסט, מיט פּאַעטישקייט, וואָס שטאַמט פון אַ גאונישער ליבע צום פּאַלק, מיט אַ גאונישן דרך-אַרץ פאַרן פּאַלק.

זיין ליכט — דאָס איז גאַלד צעשמאַלצן דורך ליבע און דורך קענטעניש פון לעבן. דער שאַטן, די טונקלקייט, וואָס ער מאַלט, איז ניט סתם פּוסטע פינצטערניש, נאָר קאַנצענטרירטע געדיכטקייט פון לעבן, אויף וועלכער דער העלער, וואַרעמער פּאַדערגרונט מיט זיינע באַלויכטענע געשטאַלטן גיט בלוז אַן אַנצוהערעניש. זיין ליכט איז אַ רעאַליסטישער אַרעאַל, מיט וועלכן ער באַ-שיינט די געשטאַלטן, וואָס קומען פונעם פינצטערן לעבן, פון דער טונקלקייט אין הינטערגרונט, אין די ווינקלען. און דאָרט, אינעם טונקעלן הינטערגרונט, אין די פּאַרשאַטטע ווינקלען, פאַרקעט זיך דאָס געדיכטסטע לעבן.

רעמבראַנדט וואַרפט אַ שטראַל ליכט אויף אַ פּראַגמענט פון ווירקלעכקייט, ווי וועלנדיק זאָגן: פון דעם באַלויכטענעם דרינג אויפן ניט-באַלויכטענעם! ס'איז שיינ און ווירדיק, כאַטש אין געדיכטער פינצטערניש.

קונסט-קריטיקער האָבן זיך אַפט געמאַטערט די קעפּ: פון וועלכן פּונקט וואַרפט אייגנטלעך רעמבראַנדט די שיינ אויף זיינע בילדער: פון אויבן, פון פאַרנט, פון רעכטס, פון לינקס, צי פון דער זייט... עפעס האָבן זיי דאָ אין דער ריכטונג פון דער שיינ ניט געזען קיין אויסגעהאַלטנקייט. זיי האָבן ניט

געוואוסט, אז זיין שייך, זיין ליכט גייט פון זיין האַרצן, פון זיין ליבע צום געפלאַגטן מענטש, וואָס באַקומט שטאַרק צו פילן דאָס לעבן.

אַט אין דעם מין העל-און-טונקל מאַגיר דערמאָנט מען זיך, ווען מע לייענט מענדעלעס מייסטער-ווערק „פישקע“, „מסעות“, די בעסטע טיילן פונעם „ווינשפינגערל“ און פון „שלמה ר' חיימס“. אַפילו „מסעות“! — טראַץ דער סאַטירישער שאַרפּקייט פון דעם ווערק, אָבער אַמדייטלעכסטן — ביים לייענען „פישקע“.

מענדעלע וואַרפט אַ בונט גאַלדענע ליכט-שטראַלן אויף די פיגורן אינעם פאַדערגרונט און באַלויכט זיי — אַלס רמז און אַנצוהערעניש אויפן ניט-באַלויכטענעם הינטערגרונט. און ביי מענדעלען איז שטענדיק פאַראַן אַ טיפער הינטערגרונט. און דאָ איז כלומרשט פינצטער, אין אמתן — קאַנצענטרירטע געדיכטקייט. קיין שום שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור ווייזט ניט אַן מיט די ווערטער, וואָס ער זאָגט יאָ, מיט די בילדער, וואָס ער באַלויכט, — אויף אַזאַ רייכן, ניט-דערזאָגטן, ניט-באַלויכטענעם הינטערגרונט. קיינער שלעפט ניט מיט יעדן געזאָגטן זאַץ אַזאַ שלל פון בילדער און אַנצוהערענישן. און דאָס, ניט עפעס אַנדערש, איז דער באַטייט פון מענדעלעס „ניט דאָס בין איך אויסן“.

אויסערלעך איז מענדעלע באַרעדעוודיק, — און פאַרט האָט קיין שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור ניט געגעבן אַזאַ „געדיכטע“ שורה, מיט אַזויפיל קאַנצענטרירטן לעבן, ווי מענדעלע. קיינער איז ניט אַריינגעדונגען אין אַזאַ געדיכטעניש פון לעבן, ווי ער.

מענדעלע איז ביטער-שאַרף, קריטיש, סאַטיריש — און פול מיט צערט-לעכקייט. ער חזוקט פון בנימינען, סענדערלעך, פישקען, ר' מענדעלען א. א. ו. — און ס'ציטערט אין זיין חזוק טיפע ליבע. מענדעלעס טעמע איז שטענדיק: די טראַגעדיע פונעם אונטערדריקטן, עקספּלואַטירטן מענטשן, ווי ער צאַפלט הילפלאַז און רייסט זיך געפינען אַ וועג, ווי ער שלאָגט זיך פאַר זיין מענטשלעכער ווירדע, וואָס ווערט צעטראַטן אין דער עקספּלואַטאַטאַרישער געזעלשאַפט. ביי קיין שום שרייבער ווערט ניט אַזוי באַוואוסטזיניק, אַזוי אַפט און אַזוי שאַרף גערעדט גראַד וועגן דער ווירדע פונעם פאַלקס-מענטש, ווי ביי מענדעלען, און וועגן דער ווירדע פונעם יידישן פאַלק. מענדעלעס שאַפן איז אַ קאָמדי, וואָס האָט געדויערט אַ סך יאַרצענדליקער, — פאַר מענטשלעכער ווירדע. דעריבער האָט זיין שאַפן, טראַץ די בוילעטע נאַציאָנאַלע אייגנשאַפטן, — אַ גרויסן אַלגעמיינעם באַדייט.

דאָס אַלץ ווערט דייטלעכער, ווען מע פאַרגלייכט מענדעלעס שאַפן מיטן שאַפן פון זיין טאַלאַנטירטן צייט-חבר לינעצקי.

אין פלוג, פארמאגן זיי ביידע אַ סך ענלעכס. די צייט און סביבה, אין וועלכער ביידע האָבן געשאַפן, איז איינע און די זעלבע. זייער אַנטוויקלונגס-גאַנג און זייער וועלט-אַנשוואונג איז — ניט געקוקט אויף באַשטימטע ניואַנסן — כמעט די זעלבע. די סביבה, וואָס זיי האָבן געשילדערט, איז די זעלבע. די טעמעס און סוזשעטן פון זייערע ווערק זיינען ענלעך — פונקט ווי די בילדער און געשטאַלטן, און פונקט ווי, אין תוך גענומען, אויך דער אידיאישער שטאַנדפונקט, פון וועלכן זיי ווערן געשילדערט. אויסערלעך איז אויך דער טאָן דער זעלבער, די טענות די זעלבע, די רעפּאַרם-פּאַרשלאַגן די זעלבע. דערצו נאָך האָבן זיי איינער דעם אַנדערן קעגנזייטיק באַווירקט. לינעצקי האָט אַנגערעגט מענדעלען, און מענדעלע האָט געווירקט אויף לינעצקי, כאַטש ער האָט אים קיינמאַל ניט געקאַנט איבערטראַגן. דאָס אַלץ איז אַן שום ספק. וואָס-זשע איז דאָ שייך צו רעדן וועגן אונטערשיידן?

און פאַרט איז צווישן זיי אַ געוואַלדיקער חילוק. ניט בלויז יענער חילוק, וואָס צווישן זייער אַ באַגאַבטן — און אַן אמתדיק גרויסן שרייבער, נאָר אויך דער חילוק, וואָס צווישן אַ שרייבער, וועמעס געפילן האָבן זיך ניט אויף קיין סך אַרויסגעהויבן איבער דעם משכילישן, ראַציאָנאַליסטישן יושר, און אַ שרייבער, וואָס האָט אַ חוץ אַבסטראַקטע אידעאַלן און אַנשוואונגען פאַרמאָגט די גליקלעכע גאַב פון ליבע.

לינעצקי האָט זיך געפילט ווייטיקדיק שלעכט אין די דעמאָליטיקע געזעל-שאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. ווי אַ קראַנקער, וואָס פילט זיך שלעכט ביז משוגעת, האָט ער ביז און פאַרביטערט געשריען און זיך געוואַרפן, געשפיגן מיט גאַל, געהאַקט, געבראַקט אין אַלע זייטן. מענדעלעס געזעלשאַפט-קריטיק איז געווען ניט ווייניקער שאַרף, אָבער טיף באַזיניקט דורך זיין גרויסן עמאַציאָנעלן חוש און פאַרשטאַנד פאַר די ענינים פונעם פּאָלק.

לינעצקי האָט געשילדערט אַ שווער און פינצטער לעבן, און ער האָט עס געמאַלט פאַראומערט און פאַרצאַגט. שווער און פינצטער זיינען זיינע זייער טאַלאַנטפולע דערציילונגען, פול מיט מרה-שחורה. ניטאָ דאָרט קיין שטראַלעכל זון. מע קאַן זיך פון זיינע ווערק גאַר אַפילו ניט משער זיין, אַז ס'איז דעמאָלט געווען אַ זון אויף דער וועלט.

מענדעלע מאַלט אויך ניט ווייניק פינצטערניש און שאַטן — אָבער אַזוי ווי זיי באַווייזן זיך און ווערן בוילעט דווקא ביי דער העלער שייך פון ליבע. פאַטאָס און דערהויבנקייט באַקומט די סאַטירע ערשט דורך ליבע. ניטאָ ביי לינעצקי מענדעלעס איידעלע האַרצלעכקייט און זיין לעבנס-פאַרשטאַנד. ניטאָ ביי אים די מענטשלעכע קלוגשאַפט, מיט וועלכער מענדעלע באַהאַנדלט די טראַגישע תמימות בנימינס און סענדערלס, דעם שוידערלעכן גורל פון די פישקעס און די האַרבאַטע מיידלעך.

לאַמיר זיך אויף אַ רגע פאַרשטעלן, וואָס לינעצקי וואָלט געמאַכט פון אַזעלכע געשטאַלטן, ווי בנימין, סענדערל, פישקע, דער פאַקנטרעגער מענדעלע! ווען ס'ע זאָל אים עמעץ פּראַוון זאַגן, אַז מע דאַרף אַרויסגעפינען ניט בלויז די שטריכן פון זייער אויסטערלישער אָפּגעשטאַנענקייט, נאָר אויך פון זייער קלוגשאַפט פּוֹף האַרצן, פון זייער טראַגיק, מענטשלעכקייט און ווירדע, וואָלט ער זיך ביטער צעלאַכט.

אַן ספּק: די לאַגע פון די בנימינס און פישקעס איז לינעצקין אָנגעגאַנגען ביז צום בייך, זייערע לייזן האָט ער געליטן מיט גרויסן ווייטיק און נערוועזן פאַרדראַס. אָבער דער גרונט-טאָן פון זיין סאַטירע איז ראַציאָנאַליסטישער שפּאַט. ליבע איז ביי אים פאַראַן, ווייטיקדיקע ליבע, אָבער אין זיינע אומ-געוויינלעך ביטערע און בייזע סאַטירישע געשטאַלטן הערט זיך זיין ליבע אַרויס מער פאַר אַלץ ווי אַ ראַציאָנאַליסטישע, אַבסטראַקטע פאַר-הנחה. זי רודערט אויף, אָבער זעלטן-ווען קאָן מען וועגן איר זאַגן, אַז זי וואַרעמט. לינעצקי איז געווען אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטער טאַלאַנט — ס'האָט אים אָבער געפעלט יענע גרויסע מאָס ליבע, יענע גרויסע מאָס אַכטונג צום מענטשן, אָן וועלכער די אמת אַנטוויקלונג פון אַ טאַלאַנט איז ניט מעגלעך.

דער חילוק, וואָס צווישן מענדעלעס און לינעצקיס געשטאַלטן און בילדער, ווייזט זיך אויך אין זייער סטיל און שפּראַך.

לינעצקיס רייכער סטיל איז ווילד און אומבאַהערשט, כאַטש ער באַמיט זיך אים צו ברענגען אין אַ סדר. ער פאַרמאַגט אַ גרויסע שפּע פון בילדער, ער וואָלגערט זיי אָבער אָן איינס אויפן אַנדערן אָן אַ מאָס, אָן האַרמאָנישער קאָמפּאָזיציע (אַן אויסערלעכע קאָמפּאָזיציע פירט ער דווקא יאָ דורך). זיינע בילדער אָן זאַצן זיינען אָפט — ווי שיפענדיקע זידלערייען, אַרויסגעשליידערט אין אַ בייזן שטרייט. מענדעלען האָט זיך אין זיינע בעסטע ווערק יאָ איינ-געגעבן צו צוימען דעם „באַראַקן“ כאַאָס פון זיינע בילדער, זיי אויסצוגלייכן, אויסצושטימען, אויסצובויען. אויך מענדעלע קריימט זיך אָפט ביז נאָך, פאַראַך-דירט און חוזקט ביטער, ער ווייטט אָבער דעם סוד פון מאָס, ווי-אָזוי אויס-צולאָדן די שפּאַנונג דורך איבערגאַנגען, וואו ס'איז נייטיק צו וואַרפן אַ שטראַל פון העלער שייך. קורץ: דורכצודרינגען זיינע בילדער מיטן טיפן שכל פון ליבע.

לינעצקי האָט זייער אַ רייכע שפּראַך. לעקסיש איז זי ניט אַרעמער פון מענדעלעס, און אַמאָל אפּשר אַפילו רייכער. לינעצקי באַמיט זיך גראַמאַטי-קאַליש צו אַרדענען זיינע זאַצן. באַזונדערס אין די שפּעטערע אויסגאַבעס פון זיינע ווערק. למשל, אין דער צווייטער אויסגאַבע פונעם „פּוילישן יינגל“ אינעם יאָר 1897. אָבער ווי מאַדנע דאָס זאָל ניט קלינגען: דער אַרדענדיקער

פרינציפ איז ביי אים דער עיקר — א זייער זארגעוודיקע און אויסגערעכנטע אינטערפונקטואציע. אין תוך איז זיין זאך געבליבן ווילד און כאאטיש. קיין ענדגילטיקן קער אין דער ליטערארישער שפראך-אנטוויקלונג קאן מען אין פארגלייך מיט אקסענפעלדן דאָ ניט זען. די עלעמענטן פונעם „פרימיטיוו“ ווערן דער עיקר אויסערלעך פארגלעט און צוגעדעקט דורך דער קונציקער אינטערפונקטואציע.

זיינע פעריאָדן באַשטייען פון אַזויפיל און אַזוי ווילד אַנגעוואַלאַגערטע און אַריינגעשאַכטלטע נעבנזאַצן, אַנטוויקלטע און נישט-אַנטוויקלטע, לאַגיש פאַר-ענדיקטע און נישט-פאַרענדיקטע, אַז ער קאָן זיך כמעט אין יעדן צווייטן-דריטן זאַך ניט באַגיין אָן אַ פיל-פונקט...* ניט דווקא צוליב דעם, וויל ער וויל געבן אַנצוהערן אויף עפעס נישט-דערוואַגטס, נאָר כדי צו פאַרענטפערן די האַרבקייט פונעם זאַצבוי. אַזעלכע ווילד-רייכע און דערביי אויסטערלישע פעריאָדן זיינען ניט ביז צו אים און ניט נאָך אים ניט געווען אין דער יידישער ליטעראַטור. פאַר זיך איז דאָס אַן אויסערגעוויינלעך טשיקאַווע שפראַכלעכע דער-שיינונג. אַ ווילד פלייצעניש פון בילדער און ווערטער, מעכטיקע דייע און שווערע גליבעס, אַרויסגעשלידערט מיט גרויסער ריטאַרישער לייזשאַפט. ביי דעם אַלעם איז אַבער זיין זאַך ווייט ניט דאָס, וואָס מע רופט אָן זאַפטיק. לינעצקי שעפט זיין שפראַך פונעם לעבן פון פאַלק, אַבער עפעס איז זי, זיין שפראַך, אַנגעדוּרדלט, פאַרדראַסיק און ביי, איז ניט דורכגעוואַרעמט, ניט דורכגעטראַכט מיט ליבע, ווי ביי מענדעלען. לינעצקי ווייסט ניט פון קיין מאָס. געוויס איז ער אין זיין גאַנצן תוך זייער פאַלקסטימלעך. אַפט טרעפט זיך אַבער, אַז לינעצקי האַלט די גראַבקיטן פונעם זידלערישן שטייגער אויך פאַר „פאַלקסטימלעך“. ביי מענדעלען פעלן די דאָזיקע און אויך אַנדערע פּסעוודאָ-פאַלקסטימלעכע אַטריבוטן, זיין שפראַך איז צניעותדיק און פון טיף אינעווייניק פאַלקסטימלעך.

מענדעלעס שפראַך איז קרעפטיק, אַבער ווייך. זי שטראַפט מיט אַן אויס-געגליכענעם ברוסטיקן היימישן טאָן. דאָס זאַמד איז אויסגערייניקט, דעריבער איז דאָ אומעטום טיף. מענדעלע גלעט ניט נאָר דאָס וואָרט, נאָר אויך דעם זאַך. ** ער האָט פאַר דער שפראַך, דער געניאַלער שאַפונג פון די פאַלקס-מאַסן, יענעם הויכן דרך-אָרץ, צו וועלכן ס'איז פּיאַיק נאָר אַ מענטש, וואָס פאַרמאָגט גרויסע קולטור פונעם פאַרשטאַנד און פונעם געמיט.

מענדעלעס סטיל און שפראַך, זיין „נוסח“ איז שווערער זיידענער בראַקאט.

* פארגל. „דאָס פּוילישע יונגל“, 1897, אָדעס.

** ביז צו מענדעלען זעען מיר אַזוינס נאָר ביי עשינגערן.

אויסגעהאפטן מיט איידלשטיינער, מיט גאלדענע, זילבערנע און איידל-געפארבטע פעדעם, אויסגעצירט מיט האַרמאָניש-געצייכנטע אַרנאַמענטן. זיין שפראַך-סטיל איז אַזוי רייך, אַזוי וואַגיק, אַזוי אַנגעזאַפט מיט אַסאַציאַציעס, אַז אין אַ נויט קאָן דאָס שווערע זיידענע מלבוש אַליין שטיין, אָן אַ מענטשן דריינען. שלום-עליכם האָט געלערנט ביי מענדעלען צו פאַרוואַנדלען די שטייגער-שפראַך אין קינסטלערישער ליטעראַטור-שפראַך. שלום-עליכם שפראַך איז נאַטירלעכער, פליסנדיקער, ס'איז איר צוגעקומען יענער תמימות-דיקער חן, יענער הומאַר פון תמימות, וואָס איז דעם שטאַרק-אינטעלעקטועלן טאַלאַנט מענדעלעס געוויינלעך גיט אייגנטימלעך. אָבער שלום-עליכם שפראַך איז לייכטער, מיט ווייניקער הינטערגרונט און אַסאַציאַציעס.

און מענדעלע עשפט אַלץ פון די פאַלקס-רייך — סיי די לעקסיק, סיי דעם זאַצבוי און סיי אַפילו די סטילפולע דיטאַריק, אויך זי, די ריטאַריק זיינע, פאַרמאַגט יענע נאַטירלעכקייט פונעם וואַרט-שטראָם, וואָס איז געוויינלעך פאַראַן נאָר ביים סטיכייאשן רעדן. דאָס זיינען פאַלקסטימלעך-שטייגערישע נאַטירלעכע רייך, אָבער אויפגעהויבן צו דער מדרגה פון הויכן „אַרטיזם“, פון הויכער קינסטלערישקייט, באַהערשט און געפירט לויט זיין ווילן און אויפ-געגעבענעם זיך.

גאַנץ אַפט טרעפט זיך, אַז מע קאָן לינעצקיס שפראַך הויך ליינענען גיט אַנדערש סיידן נאָר מיט אַ קוועטש, מיט אַ הווקדיקן טראָפּ, מיט אַ קרעכצנ-דיקער אינטאַנאַציע. מענדעלעס שפראַך פאַרמאַגט אומעטום אינעווייניק מוזי-קאַלישע האַרמאָניע, אַ טיפן אינעווייניקסטן ריטם, זי איז רייך מיט פאַר-שיידנאַרטיקע אינטאַנאַציעס — אָבער שטענדיק פול מיט ווירדע, זי טרעפט אין פינטל, איז רייך אין מאָדולאַציעס און זשעסטן, פליסט האַרצלעך, זויבער און ציכטיק, ווי פליסנדיק גאַלד.

מענדעלעס שפראַך פאַרמאַגט אומעטום די איידעלע „פאַטינאַ“ פון אַלטע עכטע מייסטערישע בילדער, דאָס געוויסע עפעס, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש נאָר פאַרן מייסטער, און קיין שום פעלשער קאָן עס גיט נאָכמאַכן, וויפיל ער זאל זיך גיט באַמיען. די דאָזיקע „פאַטינאַ“ שטאַמט פון באַשטימטע כעמישע ענדערונגען אינעם מאַל-מאַטעריאַל, וואָס קומען מיט דער צייט. דורך דעם גיסן זיך די דעטאַלן מער אַרגאַניש צונויף, שאַפן אַ גרעסערע אילוזיע פון נאַטירלעכקייט, פון אַ פאַרגאַנצטן לעבנס-אויסצוג. זיי פאַרגלעסן די צו שטאַרק אַרויסטאַרטשענדיקע מאַמענטן. דער ענלעכער איינדרוק פון מענדעלעס ווערק שטאַמט גיט אַזוי ווייט פון דער צייט-דיפערענץ, וואָס זייט מענדעלען ביז אונדז, ווי פון מענדעלעס איידעלן קינסטלערישן וואַרט-מאַטעריאַל, און דער עיקר פון די אוצרות אַנגעזאַמלטער פאַלקס-קולטור, וואָס זיינען רעאַליזירט און אַפגעשפיגלט אין זיין שאַפן.

ווי אין מייסטער'ישע בילדער, איז יעדעס שטיקל, וואָס מע זאָל ניט אַרויס-רייסן פון זיינס אַ ווערק, פול מיט לעבן, באַוועגונג און רייכע דעטאַלן, ווייל זיין וואָרט איז דורכגעגאַנגען דורכן שטראָם פון ליבע און דרך-ארץ צו די פאַלקס-מאַסן און איז דורכגעדרונגען מיטן באַוואוסטזיין וועגן דער טראַגיק פון זייער לאַגע.

2. טראַדיציעס און ווירקונגען

א. יידישע קוואַלן

אַ חוץ אַ סאַלידער אַלגעמיינער בילדונג, סיי אין די הומאַניסטישע און סיי אין די נאַטורוויסנשאַפֿטלעכע געביטן, האָט מענדעלע געהאַט רייכע ידיעות אין אַלע צווייגן פון דער אַנטיקער, מיטלאַלטערלעכער און נייער העברייאישער ליטעראַטור. ער איז געווען באַהאַונט אין די ביכער פון דער ביבל, אין דעם „גרויסן ים“ פון תלמוד, הלכה און אגדה, פוסקים, קבלה, קאַמענטאַרן, פּלפּול, שאלות-ותשובות, חקירה און מליצה (מיטלאַלטערלעכע פּילאָסאָפּיע און דיכטונג), לעגענדן און מעשיות-ליטעראַטור, היסטאָריאָגראַפּיע, ריזע-באַשרייבונגען, ליטורגישע ליטעראַטור, באַשרייבונגען פון מנהגים און סגולות א.א.וו. פאַרשטייט זיך, אַז מענדעלע איז געווען זייער הימיש אין דער נייער העברייאישער השכלה-ליטעראַטור און אין דער א. ג. חכמת-היהדות. אין זיין סטיל האָט זיך דאָס אַרויסבאַוויזן דורך אַ שלל רעמיניסצענצן, אַסאַציאַציעס, בילדער, סטיליזירונגען, מעטאַפּאָרן, רייד-פיגורן א. א.וו. סיי ערנסט-געמיינטע און סיי איראַנישע, פאַראַדיסטישע.

מענדעלעס אינטעלעקט איז דערצויגן געוואָרן דורך דער השכלה. פון איר האָט מענדעלע באַקומען די ערשטע אויפקלערונג וועגן דעם לעבן פונעם פאַלק און פון דער געזעלשאַפֿט. דער געזעלשאַפֿטלעכער אידעאַל פון דער השכלה איז געווען די אַבסטראַקטע גערעכטיקייט. די געזעלשאַפֿטלעכע פּאָדע-רונגען פון דער צייט האָבן די משכילים געפרואווט אויסדריקן דורך פאַר-שטעלונגען און בילדער פון די ביבלישע נביאים, פון זייער עטישן פאַטאָס. זיין באַציאונג צו דער ביבל איז אין אַ באַשטימטער מאָס ענלעך געווען צו דער באַציאונג פון די הומאַניסטן און רעפּאָרמאַטאָרן אין דער צייט פון רענעסאַנס. דאָס איז דער אינעווייניקסטער זין פון דער ביבלישער מליצה אינעם שאַפֿן פון די משכילים.

אַז מע האָט אָבער די „אַבסטראַקטע גערעכטיקייט“ געדאַרפט קאָנקרעטי-זירן לויט די פאַרהעלטענישן פון דער צייט, האָבן די ביבלישע פאַרשטעלונגען און בילדער ניט געקאָנט קלעקן. וועגן בעל-טאַקסעס, קהלשע תקיפים און כאַפּערס, וועגן גוטע-יידן און צאָרישע רעפּרעסיעס איז אין דער ביבל גאַר-

נישט געשטאַנען. מיט ביבלישע זאַצן האָט מען וועגן דעם געקאַנט רעדן נאָר אַבסטראַקט. די ביבלישע מליצה ווערט דאָ גיך פּראָזעאַלאָגיש און פּוסט. איינצלנע משכילים האָבן זיך פאַרט געמיט צו געבן קאָנקרעטע, קריטיש-סאַטירישע שילדערונגען פונעם לעבנשטייגער אינעם פּאַטעטישן סטיל פון דער ביבל (למשל: מאָפּו אין זיין „עיס צבוע“). ס'האָט זיך באַקומען נאַאיוו, אַנאַכראָניסטיש. דאָ איז געווען גוטער ווילן, אָבער זייער ווייניק עכט לעבן. טראָץ אַ סך דעטאַלן פון דער ווירקלעכקייט, האָט דאָ ווייטער געהערשט די אַבסטראַקציע.

אויך מענדעלעע האָט אין אָנהייב געפרוּאוּט גיין אויף דעם זעלבן וועג אין זיין ראַמאַן „האַבות והבנים“. ער האָט אָבער גיך דערזען, אַז דאָס איז אויס-זיכטלאָז. קאָוונער, אַן אָנהענגער פּיסאַרעווס, האָט דאָ מיט זיין שאַרפּער קריטיק מענדעלען אַ סך געהאַלפּן. ער האָט מענדעלען געהאַלפּן אַוועקגיין פון די אַבסטראַקטע אידעאַלן — צו די פּאַלקס-מאַסן, צו זייער לעבן און צו זייערע נויטן, צום לעבעדיקן לעבן. אונטער דער ווירקונג פונעם פּילאַלאָג ליפּשיץ, דעם איידעלן דעמאָקראַט, האָט מענדעלע אָנגעהויבן צו באַנעמען, אַז קומען צום פּאַלק קאָן מען נאָר מיט דער שפּראַך פונעם פּאַלק, אַז אויפקלערונג דורך העברעאיש איז אַן אַבסטראַקציע, אַן אילוזיע. דאָ, אין דער יידישער שפּראַך, איז אים תּיכּף געוואָרן גראַם. דאָ האָט אים תּיכּף אַ פּלייץ געטאָן אַ ריזיקע שפּע פון לעבן און וואָרט.

עפּעס ערגעץ-וואו, טיף אינעם הינטערגרונט פון באַוואוסטזיין און שטיי-מונג, איז ביי מענדעלען אויף שטענדיק געבליבן דער אַבסטראַקטער, ביבליש-נביאישער עטישער פּאַטאַס. דאָס לאָזט זיך הערן אין טאָן פון זיינע געזעל-שאַפטלעכע טענות. דער פּאַזיטיווער געזעלשאַפטלעכער אידעאַל, די פּאַזיטיווע פּאַרשלאָגן צו לייזן די נויטן פון דער געזעלשאַפט, זיינען ביי אים אויף שטענדיק פּאַרבליבן אָדער קליינבירגערלעך באַגרענעצט — דעמאָלט, ווען ער קאָנקרעטיזירט זיי, אָדער אַבסטראַקט פּאַרנעפּלט — ווען ער רעדט וועגן זיי אין אַלגעמינע זאַצן. אויף עפּעס אַן אופן באַווייזט זיך דאָס אויך אין די עלעמענטן פון „מוסר“, וואָס אין זיינע איינגעפלאַכטענע רעפּלעקסיעס, אין זיין נטיה צום דיאַקטישן מאַראַליזירן. קאָנקרעט, פּול מיט לעבן, מיט קעמפּערשיקייט ווערט זיין שאַפּן, ווען ער קריטיקירט די געזעלשאַפט. זיין צעשטערערישע קריטיק, זיין נעגירן דאָס געזעלשאַפטלעכע אומרעכט אַנט-האַלט אַן אַז ערד מער אַנווייזן אויף דער אמתדיקער לייזונג פון די ווידער-שפּרוכן אין דער עקספּלאַטאַטאָרישער געזעלשאַפט. איידער זיינע פּאַזיטיוו אַרויסגעזאַגטע קאָנקרעטע פּאַרשלאָגן.

קאָנקרעט זען און באַנעמען די געזעלשאַפטלעכע ווירקלעכקייט — דאָס האָט מענדעלע געלערנט ביי די גרויסע רוסישע שרייבער, אין דער קולטור-

אטמאספער פון דער רוסישער רעוואלוציאנער-דעמאקראטישער אויפקלערונג. די אידיען טשערנישעווסקיס, דאבראליובאווס, פיסארעווס האבן אין מענדעלען אנטוויקלט די פילבאקרייט צו דער לאגע פון די פאלקס-מאסן. ערשט דעמאלט האט מענדעלע געקאנט אויפנעמען אנטשיידנדיקע ווירקונגען פון גאגאלן, פון סאלטיקאו-שטשעדרינען.

מענדעלע האט געלערנט ביי גאגאלן אויפצוכאפן דעם תוך פונעם געזעל-שאפטלעכן לעבן אין שטייגערדישע בילדער און געשעענישן. ער האט ביי אים געלערנט יענעם טיפן הומאניזם, וואס זעט די טראגיק פון אַ היסטאריש-געזעלשאפטלעכער לאגע ניט דווקא אין דער געהויבענער, העראיאיש-פאטעטי-שער ספערע, נאר דארט, וואו זי איז, — אויך אין דער געוויינלעכער, וואכעדיקער וועלט. גאגאלס „טויטע נפשות“ האבן געשאַרפט מענדעלעס בליק צו דערזען דאס כאַראַקטעריסטישע אין די דעטאלן. מענדעלע האט ביי גאגאלן געלערנט דעם פאַטאַס פון רעאַליזם, וואָס ווערט ביז טיף צערודערט פון דער העסלעכקייט אינעם פאַרקריפלטן לעבן, וואָס האָט אָבער דעם מוט די דאָזיקע העסלעכקייט אָפצומאַלן אַזוי, ווי זי איז.

סאלטיקאו-שטשעדרין, ווידער, האט אויף מענדעלען געווירקט מיט זיין ליידנשאפטלעך שטרעבן אויפצוקלערן די פאלקס-מאסן וועגן זייער לאגע, אין אויך וועגן זייער אייגענער אָפגעשטאַנענקייט. מענדעלע האט ביי אים געלערנט ביזו פיינט האבן דעם אונטערדריקער, יעדן מין פאַרקריפלונג פונעם לעבן, בלוטיק צו ווייטיקן פאַר די פאַלקס-מאסן — אָבער, וואו נייטיק, זיי צו שטראַפן. מענדעלע איז ביי סאלטיקאוון זייער פיל געוואויר געוואָרן וועגן דער ווירדע פונעם פאַלק, פונעם אונטערדריקטן מענטש. סאלטיקאו-שטשעדרין האט אויף מענדעלען געווירקט מיט דער הויכער פאַטעטיק פון זיין סאַטירע. ווירקונגען פון גאגאלן און סאלטיקאו-שטשעדרינען זעען מיר אויך אין דעם. ווי מענדעלע באהאנדלט סימבאלישע עלעמענטן אין דער סאַטירע און ווי-אזוי ער סינטעטיזירט אין רעאַליסטיש-סימבאלישע געשטאַלטן שטעט, כאַראַקטערן, גורלות, געשעענישן — ריזיקע סך-הכלען פונעם לעבן. דער אופן, ווי מענדעלע באהאנדלט די פאַלקסטימלעכע שעמערישקייט און דאָס וואַרט פונעם פאַלק, איז אויך באַווירקט פון די דאָזיקע ציווי גרויסע שרייבער. גאגאל האט ליב געהאַט צו באַצייכענען די „טויטע נפשות“ אַלס פאַעמע. דערמיט איז ער אויסן געווען, אַז דאָס דאָזיקע ווערק איז די עפאַפיינע וועגן לעבן און לידן פונעם גרויסן, איידעלן, אָבער דורך לייבאינגנטום אונטער-דריקטן רוסישן פאַלק. און אויך, אַז די פראַזע אין דעם בוך זיינעם פאַרמאָנט ניט ווייניקער איבערלעכע ריטמיק און זינגעוודיקייט, איידער פאַעזיע — אויסערלעכע. אַיך דאָס שטאַרק-אַנצענטרירטע בילד, דאָס זייער רייכע, זייער וואַגיגע וואַרט האָבן גאָגאַלס פראַזע ענלעך געמאַכט צו פאַעזיע.

אין דעם זינען זיינען אויך „מסעות“, „פישקע“, טיילן פון „ווינטש-פינגערל“, פון „שלמה ר' חיימס“ — קאפיטלען פון א „פאָעמע“.

א חוץ אויסנאָם-פּאַלן, האָט מענדעלען געפעלט די פּיאַיקייט צו פּאַר-ענדיקטע גרויסן לייזונטן. אַז מע וויל, קאָן מען זאָגן, אַז זיינע בעסטע ווערק זיינען טיילן פון איין גרויסן בוך. זיי זיינען אַפילו אויסערלעך אַפט צונויפֿ-געבונדן דורך דער געשטאַלט פון מענדעלע דעם מוכר־ספרים, דורך די זעלבע בילדער פון טונעיאַדעווקע, גלופסק א. אָ. וו. זיין הויפט־פּערסאָנאַזש איז דער פּאַלקס־כאַראַקטער, וואונדערלעך סינטעטיזירט אין עטלעכע, כמעט סימבאָלישע, מאָנומענטאַלע געשטאַלטן. אָבער אין זיין פּראָזע געפינען מיר אַן ענלעכע איבערלעכע ריטמיק, ווי ביי גאַגאַלן, די זעלבע קאַנצענטרירטקייט פון בילד, די זעלבע געשליפּנקייט פונעם זאַץ און וואַגיט פון וואָרט. ווי גאַגאַלס „טויטע נפשות“, זיינען מענדעלעס בעסטע ווערק אַן עפּאַפּייע וועגן די לייזן פון אַ פּאַלק, פונעם יידישן פּאַלק, אונטער דעם וויסטן דרוק פון צאַריזם און פּעאַדאַלישע פּריציפּים.

ווען מענדעלע האָט אָנגעהויבן שרייבן יידיש, האָט ער בשום־אופן ניט אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט די אויפטוען פון דער יונגער, נאָך ווייניק אַנט-וויקלטער נייער יידישער ליטעראַטור. פּאַרקערט: ער האָט זיך צו זיי באַצויגן מיט אַפּשיי און האָט זיי אין זיין שאַפּן פּאַרסאַכאַקלט. אַנדערש וואָלט ער ניט געקאָנט ווערן דער גרויסער יידישער שרייבער, וואָרים ער וואָלט געמוזט אָנהייבן פון אָנהייב די ריזיקע אַרבעט, וואָס איז אַפּגעטאַן געוואָרן פון זיינע פּאַרגייער, סיי אין פּרט פון קינסטלערישן פּיקסירן די אומגעהייערע מאַסע שטייגערישע דערשיינונגען און פּאַקטן אין דער נאַציאָנאַלער סביבה און סיי אין פּרט פון קינסטלערישן „פּאַרשרייבן“ און באַאַרבעטן די גערעדטע שפּראַך. אַקסענפעלד, עטינגער, גאַטלאַבער, פּאַרשיידענע האַלב־פּאַלקלאַרישע שרייבער און אויך דיק — זיינען געווען פּאַרגייער מענדעלעס ניט בלויז אין כראַנאַ-לאַגישן זינען, נאָר טאַקע אויך וואָס שייך ווירקונג. מיר קאָנען ביי מענדעלען פעסטשטעלן אַנרעגונגען אויך פון יידישע שרייבער, וואָס האָבן געלעבט אין איין צייט מיט אים, למשל פון לינעצקין.

אין מענדעלעס סטיל — אין שפּראַך און בילד — שפּילן אַ גרויסע ראָל, אַ חוץ דעם מינדלעכן פּאַלקלאַר, אויך די טראַדיציעס פון דער אַלטער יידיש-טייטשער ליטעראַטור. מעשה־ביכער, ראַמאַנטישע ריטער־ראַמאַנען, עלטערע און נייערע לידער, פורים־שפּיל, יוסיפּון, שארית־ישׂראל, ספר־הישׂר אין יידישער שפּראַך, צאניה־וראניה, נחלת־צבי, תחינות, מוסר־ביכער אויף יידיש, קב־הישׂר, מנורת־המאור, שבט־מוסר, די יידישע איבערזעצונגען פון

געבעט-ביכער א. א. וו. — קורץ, די גאנצע רייכע סיי פאלקסטימלעך וועלט- לעכע און סיי די רעליגיעזע און האלב-רעליגיעזע ליטעראטור אינעם עלטערן יידיש איז אפגעשפיגלט אין באשטימטע מאמענטן פון מענדעלעס סטיל. דאס איז פארבונדן מיטן פאלקסטימלעכן כאראקטער פון מענדעלעס שאפן. ווארים די דאזיקע עלטערע יידישע ליטעראטור איז געווען פארווארצלט אינעם פאלק, שטארק פארשפרייט און באליבט אויך נאך צו זיינע צייטן און אפילו א היפש שטיק צייט שפעטער. פונדאנען האט מענדעלע געשעפט מאטעריאל פאר זיין סטיל, און נאך מער פאר זיין סטילייזירן. ער נעמט אמאל פון דארט א ווארט, א זאץ, א גראמאטיקאלישע פארם, א בילד — און עס זיצט פעסט, ניט צו רירן פונעם ארט, עס צאפלט פריש און לעבעדיק, שפילט מיט אלע פארבן.

אפטער נאך איראניזירט ער פון די דאזיקע עלטערע פארמען, אמאל גוט-מוטיק און מיט א צומיש פון ליריזם, ווי, למשל, אין „פישקע“: „אלמעכטיקער גאט! — זאג איך מיט א געבעט אויף תחינה-לשון“ א. א. וו. און אמאל מיט ביזער פארדע — דארט, וואו ער שטראפט די פאלקס-מאסן פאר זייער אפגעשטאנענקייט.

דייטלעך באווייזן זיך די דאזיקע טראדיציעס אינעם סטיל פון מענדעלעס רעפליעקסיעס און רעזאניארישע באטראכטונגען, און מער פון אלץ אינעם טאן, מער נאך ווי אין שפראך און בילדער. לויט זייער איבערלעכן טאן זיינען די דאזיקע באטראכטונגען זייער קרוביש צו יענע „שטראף-רייד“ אין די מוסר-ביכער, וואס זיינען געווענדט קעגן תקיפים, גבירים, קהלס-לייט און בא-דריקערס פונעם פאלק, צו יענע ביטערע קלאגן, וואס רעדן מיט אזויפיל הארץ וועגן דער דאליע פון די „פראסטע מענטשן אינעם פאלק“.

ס'לוינט דא א ביסל נעענטער א קוק צו טאן.

„...אבער אז דער מענטש פירט זיך ניט ווי רעכט איז, ער אין דעם כלל פון „בשיאים ורוח“, דאס איז טייטש: וואלקנס און ווינטן. דען אזוי ווי דער וואלקן ווערט פארלענדט און גייט אוועק און קערט ניט ווידער, אזוי אויך דער מנהיג-קהילה, וואס איז זיך ניט נוהג ווי רעכט איז, דאס ער זאל זיך נוהג זיין, ווי איין מנהיג פון די ישראל באדארף, און ער ליידיט ניט אויף זיך די משא פון די ישראל, און האלט זיך בעל-גאוה קעגן זיי — גייט ער פלוצלינג אוועק פון דער וועלט, און צו זיינע קינדער איז קיין געדעכעניש ניט.

„און אין דער בעץ ווערן געכאפט פיל מנהיגים פון וועגן זייער גאוה און הערשאפט און ווארפן איין גרויס פארכט אויף דעם עולם ניט פון גאטס וועגן, און העלפן ניט דעם עולם מיט די מסים (שטייערן — מ. וו.), דאס אויף זיך מאכן זיי גרינג דעם מס (שטייער — מ. וו.) און אויף אנדערע מאכן זיי שווער. און אלערליי כבוד און גדולה נעמען זיי איין חלק צום ערשטן. און זייער

פנים פלאַמט תמיד מחמת טרינקען. און [זיי] זיינען שטאַרק און געזונט, מחמת זיי טאָן זיך אָן דאָס גלוסטיקייט פון זייער האַרץ.

„און די עדה, די קינדער פון אברהם, יצחק, יעקב, זיינען צעשטויסן און גיידעריק, און גייען, נעבעך, נאַקעט און באַרוועס... מחמת די שמשים, וואָס זיינען גובה דעם מס (מאַנען איין דעם שטייער — מ. וו.), און די באַדינערס פון קהל באַגזלנען זיי, און קומען מיט אכזריות אין זייערע הייזער און כאַפן און ראַבעווען, פון וואָס זיי געפינען. און [זיי] זעען, אָז די באַלעבאַטים (ד. ה. דער פראַסטער עולם — מ. וו.) זאָלן בלייבן בעירום ובחוסר כל (נאַקעט און אָן אַלץ — מ. וו.) און נעמען אַפילו זייערע קליידער אויך צו, און אַפילו זייער טלית און קיטל — און פאַרקויפן עס פאַר ווייניק געלט. און אַפילו דאָס בעט־געוואַנט נעמט מען ביי זיי צו. און ביי די באַלעבאַטים בלייבט מער ניט, נאָר דאָס שטרוי אין די בעטן. און אין דער צייט, אָז עס איז קאַלט, אַדער רעגן גייט — ציטערן זיי נעבעך. און ער מיט זיין ווייב און קינדער וויינען איטלעכער אין איין באַזונדער ווינקלעך...“

„און עס איז פאַרהאַנדן אַזעלכע מנהיגים, וואָס טאָן נאָך אַ גרעסערע עבירה: דאָס זיי עסן און טרינקען פון קהלס געלט, און גיבן דערפון נדן צו זייערע זין און זייערע טעכטער, און מתנות צו חתן־כלה, און דאָס געלט בין אַלץ — דאָס רויבונג און יגי־כפם (האַרעוואַניע — מ. וו.) פון די ישראל, און אויף אַזאַ איין מנהיג און אַזוי איין פּרנס גייט איין כרוז (אַ הימלש קול — מ. וו.) פאַר אים און רופט: דאָס איז דער, וואָס עסט דאָס בלוט און פלייש פון דעם פּאָלק ישראל, ער גזלט אַרעמע לייט און יתומים און אלמנות! און דער כרוז שעלט אים מיט פיל קללות, און זיין תפילה ווערט ניט צוגעהערט, גאָט ברוך־הואַ זאָל אונדז מציל זיין פאַר זיין עונש...“

אַדער:

„...אַז עס קומט די צייט פון קעלט... דער עושר — איז זיין הויז גוט געבויט, און ער ויצט זיך ווי איין הער אין דער ווינטער־שטוב, און זיין אויוון איז וואַרעם, און ביי אים אין שטוב איז אויך גאַנץ וואַרעם. און דער אַרעמאַן — ניט גענוג, וואָס זיין שטוב איז פול מיט לעכער, נאָר ער האָט אַפילו ניט, פאַר וואָס זיך האַלץ צו קויפן, ער זאָל זיין לייב קאַנען אַנוואַרעמען. און די קעלט צעברעכט זיין לייב און זיין גוף און די לייבער פון זיין הויזגעזינד. און אַז אַ רעגן גייט — רינט אין זיין שטוב אַריין, און די וואַסער גיסט זיך אויף זיין האַלדו. און אַלע טעג פון איין אַרעמאַן זיינען מיט גרויס צער, און ער מיט גאָר זיין הויזגעזינד זיפצן תמיד און שרייען — און פונדעסטוועגן נעמען זיי עס אַלץ אָן מיט ליבשאַפט. און אַז שבת און יום־טוב קומט, וואָס דעמאָלט איז די צייט זיך צו זענפטן מיט עסן און טרינקען און מיט שיינע קליידער — און דער אַרעמאַן האָט קיין ברויט ניט!... און ווער קאָן עס אויסשרייבן גאָר

די ביטערקייט און גאָר דעם צער, וואָס דער אַרעמאָן ליידט... דען דער אַרעמאָן איז אויף דער וועלט גערעכנט ווי אַ מת..."

די דאָזיקע צוויי פּראָגמענטן פון מגידישן מוסר זיינען גענומען פון אַ געוויינלעכן, טיפּישן מוסר-ספר («קב הישר» — פון צבי הירש קיידאַנאווער,* אַנשטאַנען סוף 17טן יאָרהונדערט), וואָס איז אַמאָל זייער פּאָפּולער געווען צווישן ברייטסטע מאָסן. דער-בוך איז פול מיט משונהדיקסטע אַבערגלויבע-נישן און געהער צו יענעם מין ליטעראַטור, וואָס האָט ניט ווייניק געוויקט אויף צו פּאַרווילדערן די פּאַרשטעלונגען און דאָס לעבן.

אַבער די דאָזיקע ביכער און פּאַרשטעלונגען זיינען דאָך געווען אַ רעזול-טאַט פון דער אומדערטרעגלעכער לאַגע, אין וועלכער די מאָסן האָבן זיך געפונען, אַ רעזולטאַט פון פּאַרצווייפלונג און מר-השחורה אָן אַ ברעג. דורך דער געדיכטעניש פון די פינצטערע השגות רייסט זיך דאָ פון מאָל צו מאָל דורך אין פּראָסטע ווערטער דער ביטערער וויי פונעם פּאַלק, באַווייזט זיך אַמאָל אויף אַ רגע דאָס ליבהאַרציקע, ליכטיק-באַזונדיקטע פנים פונעם פּאַלק, פון די פּאַלקס-מאָסן. באַווייזט זיך אויף אַ רגע, ווי אַ זון-שטראַל, — און פּאַרשווינדט. דעמאָלט באַקומען מיר צו הערן יענע «שטראַף-רייד» פול מיט טיפּער מענטש-לעכקייט, אין וועלכע דאָס פּאַלק באַקלאַגט זיך אויף זיין דאַליע. דעמאָלט באַקומען מיר אויך צו הערן — אין אַריינגעפלאַכטענע מעשיות, משלים, ווערט-לעך א. א. או. — אַ שלל פון דער העלער פּאַלקסטימלעכער שעפּערישקייט. אין די נאַאווע, רירנדיקע רייד, וואָס מיר האָבן דאָ ציטירט, גייט דאָך אַ מענטש אָפּ מיט בלוט, רעדנדיק פון די אַרעמע מאָסן.

אין מענדעלעס סטילזירונגען געפינען מיר עלעמענטן ניט בלויז פון דעם מין באַזונדיקטן, אַזוי צו זאָגן «רעאַליסטישן» מוסר, וואָס מיר האָבן דערפון ציטירט אַ ביישפּיל, נאָר אויך פון דער פּרומלעך-סקאַרבאָווער דרשה, פונעם פּראָזעאַלאָגישן מגידישן מוסר. און ס'טרעפט זיך, אַז דאָס דאָזיקע איז ביי מענדעלען גאַנץ ערנסט געמיינט, אַז דאָס טאַקע איז ער אויסן. דאָס איז אין יענע פּאַלן, ווען מענדעלע צאָלט אָפּ זיין צינז צו דער באַגרענעצטקייט פונעם קליינבירגערטום, ווען ס'וועקן זיך ביי אים גופא אויף אַלטע, קאַנסערוואַטיװ-אידיען.

* אגב: דעם דאָזיקן צבי הירש האָבן קהלשע תקיפים (פון ווילנע ?) גע-רודפּט אין לעבן אַרײן. ער איז שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן די גזלות און באַ-דרוקונגען פון גבירים און תקיפים. האָבן זיי ביי אים צוגענומען זיין האַב און גומס, אים אַליין האָבן זיי אוינגעזעצט אין תּפּיסה און אים געהאַלטן פּאַרשפּאַרט פּיר יאָר. דערנאָך האָבן זיי אים אַרויסגעיאָגט פון דער שטאָט אַרעם, נאַקעט און באַוועס.

צומאָל באַנוצט זיך מענדעלע אינעם גאַנג פונעם דערציילן די דרשהזיק־ סטיליזירטע באַטראַכטונג — אַלס איבערגאַנג פון איין סיטואַציע צו דער אַנדערער, אָדער אַלס פאַרבינדונג צווישן זעלבשטענדיקע, אינערלעך ניט־ פאַרבונדענע עפיזאָדן. און אַמאָל איז דאָס ביי אים אַן אייגנאַרטיקער מין אַרנאַמענט, אַן אַראַבעסקע, אָדער גלאַט אַ טשודנער איינפאַל, אַ מין קינסט־ לערישער קאַפּריז — אַ „ספּלין“ אַן באַזונדערע כּוונות. דאָס גיט זיין סטיל אַן אייגנאַרטיקע באַפאַרבונג.

זייער אָפט זיינען די מגדישע סטיליזירונגען געבראַכט אין אַ סאַטירישן אַספּעקט — אַלס אַ טייל פון זיין קריטיק פונעם אָפּגעשטאַנענעם שטיגער. דעמאָלט הערט זיך אין זיי אַ דייטלעכער טאָן פון פאַראַדיע. אַן אַנדער מאָל זיינען זיי בלוזי דורכגעוועבט מיט אַ דין פעדעמל איראַניע.

ס'זעט אַמאָל אויס אַזוי, ווי מענדעלע וואָלט מיט דער לייכטער איראַניע, וואָס ליגט ממילא אינעם סטיליזירן גופא פונעם מוסר־טאָן, — ווי ער וואָלט דערמיט אויסן געווען צו פאַרענטפּערן זיין דיאָקטיש מאַראַליזירן, אָדער צו באַוואַרענען, אַז מע זאָל אַ צו־היימישעלעכע באַטראַכטונג ניט אויפנעמען ווי אַ באַלעבאַטישע באַגאַליטעט. זייער אָפט ווידער וויל ער דאָ מיט דער איראַניע אויסמיידן, אַז זיין ליריום זאָל ניט איבערפּלייצן ביז צו סענטימענטאַלישקייט, באַזונדערס דאַרט, וואו זיינע קלאַג־רייד קאַנען באַקומען אַ ביי־טעם פון „געבעך“ און „רחמנות“.

מענדעלע האָט דער יידישער ליטעראַטור געוויזן דעם אמתדיק קינסט־ לערישן זועג צו דער פּאָלקסטימלעכקייט. ער האָט געוויזן, ווי־אָזוי, אויף וואַסער אופן דאָס דיסציפּלינירטע ליטעראַרישע שאַפּן דאַרף שעפּן פון דער פּאָלקס־קולטור און זיך פאַרט ניט לאָזן באַהערשן פון סטיכיאַישער פאַר־ פלייצעניש. אין דער יידישער ליטעראַטור ביז מענדעלען * איז — טראַץ פאַרשיידענע פּראַוון פון קינסטלערישער באַאַרבעטונג — די פּאָלקסטימלעכ־ קייט פון דער פאַרם אין אַ גרויסער מאָס באַשטאַנען פון נאַטוראַליסטישן רע־ פּראָדוצירן די רייד, דאָס אויסזען און די תּנועות פונעם פּאָלק, און דאָס איז אַ שטריך פון אַנהייבערישער אומבאַהאַלפּנקייט. דער לייכטסטער מעטאָד, אָבער

* מיט איין אויסנאַם — עטינגער, וואָס האָט אָבער מיט זיינע פּיאַנערישע אויפשווען ביים קינסטלערישן דיסציפּלינירמט פּאָלקסטימלעכן שטאַף ניט באַקומען קיין פולן רעזאָנאַנס, ניט אינעם ליטעראַרישן שאַפּן פון זיין צייט, און ניט אַ היפשע צייט שפעטער (ביז פרצן). דערבוי האָט זיך עטינגער קוינמאָל ניט דער־ גרונטעוועט צו אַזעלכע טיפּענישן פון דער פּאָלקס־קולטור, ווי מענדעלע. אָפּגערעדט דערפון, אַז עטינגערן האָט אין אַלע פרטים געפעלט מענדעלעס פאַרבונדנקייט מיט די מאָסן פונעם פּאָלק, מענדעלעס טיף באַנעמען דאָס פּאָלק און זיינע נויטן.

דער אויבערפלעכלעכסטער. גראד דאס פינקטלעכע קאפירן האָט ניט געקאָנט פירן צו די טיפענישן פון דער פּאָלקס־קולטור.

אַנהייבערס און אומבאַהאַלפּענע פּערזנמאַכערס מיינען, אַז אין דער פּאָעזיע איז אַמגרינגסטן צו שרייבן „ווייסע פּערזן“. זיי ווייסן ניט, אַז עכטע „ווייסע פּערזן“ זיינען דווקא די סאַמע שווערסטע און קאַמפּליצירטסטע פּאַרם, און אַז זיי געראָטן נאָר דעם, וואָס באַהערשט מיט די געזעצן פון מעטריק, ריטמיק און אַפילו די טעכניק פון גראַם. דאָס אייגענע איז מיט „פּאָלקסטימלעכקייט“. פּרימיטיווע שרייבער דוכט זיך, אַז ס'איז ניט פּאַראַן קיין גרינגערע זאַך, ווי זיין „פּאָלקסטימלעך“. מע דאַרף בלויז קאָפּירן דאָס, וואָס מע זעט און הערט ביים פּאָלק — און פּאַרטיק. דאָס איז אַ נאַאיווער טעות.

אַרויסברענגען די אוצרות פון דער פּאָלקס־קולטור אויף דער ליכטיקער שייך קאָן נאָר דער, וואָס גייט צו זיי צו מיט פּאַרטיפּטער פּאַרשטענדעניש, דער, וואָס זעט זיי אין צוזאַמענהאַנג מיט דער גאַנצער אַנגעזאַמלטער — אויך ערויציאָנעלער, שריפטלעכער — קולטור פונעם פּאָלק, דער, וואָס שטעלט צו זיך ביים באַהאַנדלען דעם פּאָלקסטימלעכן שטאַף די העכסטע פּאָדערונגען. און דאָס האָט מענדעלע געטאָן.

מענדעלע איז פּריי פון יעדער שפור ערויציאָנעל־גאוואַהדיקער באַציאָנונג צום „עטנאָגראַפישן קוריאָז“, אַבער פונקט אַזוי ווייט איז ער אויך פון נאַאיווער התפעלות און פון סענטימענטאַלן „סיוסיוקען“. זיין הויפט־אויפטו איז דאָ געווען דער גרויסער אמתדיק־קולטורעלער דרך־אַרץ פּאַר דער שעפּערישקייט פונעם פּאָלק. דערמיט האָט ער געעפנט אַ וועג פּאַר שלום־עליכמען, פּאַר פּרצן, פּאַר אַ העכערער קינסטלערישער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. אין מענדעלעס ווערק ווערן פּאַראייניקט די פּאָלקסטימלעכע שעפּעריש־קייט מיט דער ערויציאָנעלער קולטור פונעם פּאָלק. מענדעלע איז, טראָץ דער גרויסער שפּע פּון קאַנקרעטע דערפּאַרונגען און באַאַבאַכטונגען פונעם לעבן, וואָס אין זיינע ווערק, — דער אינטעלעקטועלסטער שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור. זיין וואָרט און בילד זיינען אַמיינסטן אַנגעזאַפט מיט געדאַנק און מיט באַזיניקטן געפיל. קיין שרייבער אין דער ביז־סאַוועטישער יידישער ליטעראַטור איז ניט געווען אַזוי פּאַרטיפּט היסטאָריציסטיש ביים זען און שילדערן די לאַגע פונעם פּאָלק אין דער קעגנוואָרט, ווי מענדעלע. דעריבער איז מענדעלען געראָטן אַרויסצורופן אינעם באַוואוסטזיין פונעם לייענער אַזעלכע שאַרפע, ביז ווייטיק בילעטע און קלאַרע פּאַרשטעלונגען וועגן דער דערינערונג פונעם פּאָלק, פון די פּאָלקס־מאַסן און וועגן דעם סאָציאַלן אומרעכט בנוגע צו זיי — ווי קיינעם ניט ביז צו אים און זעלטן ווען נאָך אים. ער איז דאָ געווען אַן ערשטער.

מענדעלע האָט פּיקסירט ניט בלויז דאָס לעבן פונעם פּאָלק אין אַ באַ־

שטימטן פעריאָד, נאָר אויך דעם סך־הכל, וואָס דער גאַנג פון דער געשיכטע סומירט אין יעדן געגעבענעם צושטאַנד, אויך דעם סך־הכל פון קולטור־טראַדיציע, אַזוי־ווי זי איז דערגאַנגען צו דער צייט און האָט זיך איבער־געבראַכן אינעם פּאַקוס פון די צייט־באַדינגונגען.

ביז צו מענדעלען האָט זיך דאָס ספעציפיש־נאַציאָנאַלע אין דער ליטע־ראַטור דער עיקר באַוווּזן אינעם רעפּראָדוצירן עטנאָגראַפישע אייגנאַרט. ערשט מענדעלע האָט דאָס אַליץ אויפגעהויבן צו דער ספּעציע פון געשיכטלעכ־קייט און קולטור־טראַדיציע, צו דער פּאָדערונג פון סאַציאַלער גערעכטיקייט. אין מענדעלעס שאַפן איז אויף אַן אמת קאַנצענטרירט די נאַציאָנאַלע אייגנאַרט, ווייל זי ווערט געזען דורכן אַספּעקט פון אויסגעצייכנטע טראַדיציעס אין דער וועלט־קולטור און קריטיש באַלויכטן דורך דעם שרייבערס טיפן געפיל פאַר די נויטן פון די אונטערדריקטע פּאָלקס־מאַסן.

מענדעלעס טאַלאַנט איז ניט דאָס, וואָס מע רופט „בלענדנדיק“. ער שיט ניט פונעם אַרבל. זיין זאַץ און בילד זיינען געדיכט, שווער — און באַרעכנט. די קינסטלערישע אויטרעכענונג שפּילט אין זיין שאַפן אַ גרויסע ראָל. דער אינטעלעקט הערשט אַפּט איבער זיין בילד, לייגט זיך דערויף שווער אַוועק און לאָזט ניט, אַז זיין פּאַנטאַזיע זאָל זיך צעשפּילן. שלום־עליכמס טאַלאַנט איז בלענדנדיקער, אורשפּרינגלעכער, אוממיטלבראַרער, שלום־עליכמס נאַטור־וואַקסיקע געניאַלישקייט שטראַמט אַ סך לייכטער און גלאַטיקער, שפרודלט מיט אַ סך אַ רייכערער שפע פון בילדער און איינפאַלן. זיין קינסטלעריש געמיט איז וויכער, ליבלעכער, לייכטער.

פּרץ, ווידער, איז פילפאַרביקער פון מענדעלען. פּרצעס טאַלאַנט בלישטשעט מיט פאַרשיידנאַרטיקע אַרטיסטישע איינפאַלן און סושעטן, מיט אַ רייך פּאַבולירנדיקער פּאַנטאַזיע. פּרץ איז „נאַכגיביקער“ ביים אויפנעמען און פאַראַרבעטן איינפלוסן פון פאַרשיידנאַרטיקסטע — אויך ספּקדיקע — קוואַלן און טראַדיציעס פון דער יידישער און פון דער וועלט־קולטור.

פון די דאָזיקע דריי גרויסע שרייבער האָט אַבער מענדעלע אַמטיפסטן געגראַבן, האָט ער מיט סאַמע גרעסטן ערנסט און עקשנות זיך דערקליבן צום תוך פונעם פּאָלקס־לעבן, אין זיינע ווערק קומען אַמדייטלעכסטן צום אויס־דרוק די איידעלע טראַדיציעס, וואָס לעבן שטענדיק אינעם פּאָלק: צו מאַנען גערעכטיקייט, זיך אַנצונעמען פאַר די געפלאַגטע און געקריוועטע.

די עלעמענטן פון היסטאָרישער קולטור־טראַדיציע זיינען ביי מענדעלען עכטער, שטרענגער, טיפּער ווי ביי וועמען ס'זאָל ניט זיין אין דער יידישער ליטעראַטור. אמתדיקער — ווייל ביי זיין גאַנצן ערפאַרנט צו דער נאַציאָנאַל־קולטור פון דער פאַרגאַנגענהייט האָט מענדעלע פאַרט אויף איר געקוקט מיט

ניכטערע, קריטישע אויגן — רעאליסטיש. וואו מען דארף, איראניזירט מען דעלע גאנץ שארף, דער חזק דערגייט ביז צו בייזער פארדיע; אבער אויך דא באווייזן זיך די קולטור־טראדיציעס עכטער, אמתדיקער, טיפער איידער, למשל, אין יענע דערציילונגען פרצעס, וואס הילן איין אין ראמאנטיק די פארגאנגענהייט און איר קולטור. מענדעלעס זאצן און בילדער צילן אויפן תוך, זיינען דורכגעדראנגען מיט געזעלשאפטלעכן פאטאס, דעריבער אנטהאלטן זיי אזויפיל (רעאליזירטן און פאטענציעלן) אינהאלט.

ב. פון דער רוסישער און פון דער וועלט־ליטעראטור

מענדעלעס סטיל איז אין דער יידישער ליטעראטור איבעראשנדיק ניי און אנדערש ווי ביז צו אים. עפעס אזוינס אדער ענלעכס איז ביז צו מענדעלען ניט געווען ניט אין דער יידישער און ניט אין דער העברייאישער ליטעראטור. א סך וועזנטלעכע מאמענטן אין זיין סטיל שטאמען טאקע פון דארט. זייער א סך — פונעם פאלקלארישן שאפן. די רוסישע ליטעראטור האט אויף מען דעלען געהאט אן אנטשיידנדיקע ווירקונג, אבער מיט דעם איז ניט אויסגעשפט די באשרייבונג פון די ליטערארישע טראדיציעס, וואס האבן געווירקט אויף דער אויסבילדונג פון זיין סטיל.

ווארים: אין דער גאנצער יידישער ליטעראטור פארמאגט מענדעלעס שאפן אמינסטן נאציאנאלע אייגנארט. גלייכצייטיק איז אבער זיין שאפן ביז אין די קלענסטע באשטאנד־טיילן אמאל דייטלעך, אפן, אמאל פארבארגן און פארהוילן אינעם טיפסטן געוועב, פארבונדן מיט זעלבשטענדיק־באארבעטע ווירקונגען פון דער וועלט־קולטור, באזונדערס מיט יענע טראדיציעס אין דער פראזאישער ליטעראטור, וואס קומען פון די רוסישע און מערב־איראפייאישע אויפקלערער זייט מיט אכצנטן יארהונדערט ביז צו מענדעלעס צייטן.

אין מענדעלעס סטיל גיסן זיך אייגנארטיק צונויף פארשיידענע, צוויילן ווידערשפרעכיקע, עלעמענטן. די אידעאלן פונעם אויפקלערערישן הומאניזם — מיטן שכל־הישרדיקן פיקחות („לעבנס־קלוגשאפט“), וואס ביי א יידן פון א גאנצן יאר, אויפקלערערישער פאטאס, פרייזניקע אידיען — מיט קאנ־סערוואטיווער איינגעהאלטנקייט.

סאטירע גיסט זיך אין זיין סטיל צונויף מיט ליריזם, וויציקער הומאר — מיט טראגישן באוואוסטזיין, א ניכטערער רעאליסטישער גאנג — מיט אויסטערלישע איינפאלן, געמיטלעכקייט אין דער קליינמאלעריי — מיט גראטעסקער היפערבאליק, א פאעטיש וועלט־געפיל — מיט וואכעדיקער שטייגערישקייט. די נטיה צו אידילישע בילדער איז אין מענדעלעס סטיל אפט פארבונדן מיט עלעמענטן פון עקסצענטריק, קלוגע אויסגערעכנטקייט — מיט

אייגנוויליקע קאפריזן, נאָאיווע סענטימענטאַלישקייט — מיט עלעמענטן פון פאַראַדיע און אַפילו פאַמפלעט, מיסטערישע שטייגער־שילדערונג — מיט „אָוואַנטוריסטישע“ מאַטיוון אין דער פאַבול.

דאָס שטרעבן צו דיסציפלינירטער פאַרם אין דער אויסבילדונג פונעם זאַץ, פון דער קאַמפּאָזיציע שטייט ביי מענדעלען אין ווידערשפּרוך צו דער „באַראַקער“ אַנוואַלגערונג פון מאַטיוון און עפּיזאָדן. מענדעלע פאַרמאַגט אַ זייער שטרענגן געפיל פאַר פאַרם — אַבער אַפט צעשויבערט ער זי, ווי בכיוון, דורך „איינגעשאַכטלטע“ עפּיזאָדן, עקסקורסן און אַפּווייכונגען, וואָס צערייסן דעם גאַנג פון דער דערציילונג.

דאָ קעמפט אין מענדעלען דער אויפקלערערישער ראַציאָנאַליזם מיט אַן אייגנאַרטיקער אויפקלערערישער דאַמאַנטיק. זיין שאַרפע ראַציאָנאַליס־טישע לאַגיק ווערט אַפט דורכגעבראַכן דורך טשודנע קאפּריזן און שטימונגען, וואָס אַמבעסטן באַצייכענען קאָן מען זיי מיטן ענגלישן וואָרט „ספּלין“. און דאָס איז ניט צופעליק, ווי מיר וועלן ווייטער זען.

אין זיין ענגליש־געשריבענער „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט“ האָט לעאָ ווינער אַמאָל געלאָזט פאַלן אַ באַמערקונג וועגן מעגלעכע ווירקונגען אויף אַקסענפעלדן פון זשאַן פאַל (פרידריך ריכטער, אַ באַרימטער דייטשער פּראָזאַאיִקער, 1763—1825). ער האָט זיך דערביי גע־שטיצט אויף ידיעות, וואָס ער האָט באַקומען אין אַדעס וועגן אַקסענפעלדס באַציאָנונג צו זשאַן פאַלס שאַפּן.

אזאַ מין ליטעראַטור־היסטאָרישער צוזאַמענהאַנג צווישן אַקסענפעלדן און זשאַן פאַל איז פאַר זיך טשיקאַווע, אַבער ווייניק פּרוכטבאַר. זשאַן פאַל איז אין באַשטימטע קרייזן פון דער רוסישער אינטעליגענץ אין די ערשטע יאַרצענדליקער פונעם 19טן יאָרהונדערט געווען פאַפּולער אפּשר ניט ווייניקער ווי שילער. צווישן די יידישע משכילישע קרייזן אין אַדעס איז זשאַן פאַלס שאַפּן געווען באַקאַנט. זייער מעגלעך, אַז אַקסענפעלד איז געווען זיינער אַ באַגייסטערטער אַנהענגער. זשאַן פאַל האָט געקאַנט ווירקן אויף אַקסענפעלדס קינסטלערישן געשמאַק, אויף זיין בילדונג, אויף זיינע אַנשוואַונגען אין דער־ציאָנונג־פּראָגן, וואָס זיינען דאָך געשטאַנען אין צענטער פון זייערע ביידנס אינטערעסן.

אַבער אין אַקסענפעלדס שאַפּן גופא קאַנען מיר קיין ווירקונגען פון זשאַן פאַלן ניט געפינען, סיידן מע זאָל זיי וועלן זען אין אַקסענפעלדס באַטראַכ־טערישע אַפּווייכונגען אינמיטן גאַנג פון דער דערציילונג און אין זיין באַ־שרייבערישן אינטערעס פאַרן אויסזען פון געשמאַלטן, אינטעריערס א. א. וו. דאָס אַלץ איז אַבער ביי אַקסענפעלדן דורכאויס ניט זשאַן־פאַל'יש.

סיי אקסענפעלדס פראטאקאליש פינקטלעכע באשרייבונגען, סיי זיינע דיאקטישע רעפלעקסיעס זיינען ראציאנאליסטיש-משכיליש, ווייזן אנטבליזנט און דירעקט דעם אגיטאטארישן צוועק. ביי זשאן פאלן זיינען די באשרייבונגען ראמאנטיש, אידיליש, די באטראכטונגען — אפט טשוונדע-פאנטאסטיש און פול מיט קינסטלערישע קאפריזן, ווי זיין גאנץ שאפן בכלל. זשאן פאל איז ביי זיין גאנצן שטרעבן צו שטייגער — ליריש-סוביעקטיוו, עקסצענטריש, גראטעסק, פול מיט ראפינירטע ארנאמענטן. אקסענפעלד דערציילט פראסט, אן חכמות, זייער און זייער באגאבט, אבער אין א פרימיטיוו אנהייבערישן סטיל. פון נאאיוון נאטוראליזם הייבט אקסענפעלדן ארויס די אויפקלערערישע אידיע, אבער ניט זיין קינסטלערישער מעטאד. קורץ: זשאן פאל האט צו אקסענפעלדס שאפן קיין שום שייכות ניט.

וועגן באציאונגען מענדעלעס צו זשאן פאלן זיינען ניטא קיין שום ידיעות, אבער גראד דא קאן מען יא געפינען א סך באריר-פונקטן און אנאלאגיעס. אויב אראפרעכענען פארשיידענע מאמענטן פון נאציאנאלער אייגנארט, איז דער סטיל ביי די דאזיקע צוויי שרייבער ענלעך און קרוביש.

ניט קוקנדיק דערויף, דארף מען דא גיכער פון אלץ רעדן וועגן ענלעכע טראדיציעס ביי ביידע, וואס שטאמען פון ענלעכע אדער זעלבע קוואלן. לויט די דעמאקראטיש-אויפקלערערישע אידיען, לויט דעם אייגנארטיקן סטיל פון ראמאנטיש-רעאליסטישער שטייגערשקייט (אן אפשפיגלונג פון שארפע קאמפליקאציעס ניט בלויז אין דער געזעלשאפט, נאר אויך אין די אנושוואונגען פון די שרייבער) געהערן ביידע צו איינער און דער זעלבער ריכטונג אין דער וועלט-ליטעראטור.

אין דער נייער רעאליסטישער פראזע ביז צו די זעכציקער יארן פונעם פארגאנגענעם יארהונדערט קאן מען — אין זייער אלגעמיינע, גראבע שטריכן — אנצייכענען עטלעכע הויפט-ריכטונגען.

די ערשטע — איז פארבונדן מיט די נעמען פון פילדינג, סטערן, טעקעריי, דיקענס. דער צוזאמענהאנג ביים קינסטלערישן אפשפיגלען די געזעלשאפט-לעכע פראבלעמאטיק איז דא אין א געוויסער מאס צעדריבלט, אבער דאס געזעלשאפטלעכע לעבן גופא איז זייער דייטלעך קאנקרעטיזירט דורך קליינ-מאלערישן, דעטאליזירטן שטייגער. דא איז פאראן א שטרעבן זיך צו האלטן נאענט ביים פראזאאישן לעבן. ס'הערשן דא נאך שטארק טראדיציעס פונעם פאבליא, פונעם שעלמען-ראמאן, פונעם באראקא-סטיל* (ראבלע). דער דער-

* די דאזיקע טראדיציעס זיינען פארווארצלט אינעם אנטיקישן און לאטיינישן און גריכישן ראמאן: פון פעטראניוס ארביטער, אפוליווס, עליאדאראס, מאמיוס און אנדערע.

צייל-פּאַרטראַג איז אַ שפּרונגהאַפּטיקער, געשטיקלטער, מיט אַריינגעשאַכטלטע מעשיות אין דער ראַמען-דערציילונג, מיט אַפּנויגן אין אַ זייט א. א. וו. דער אויפקלערערשער סטיל איז דאָ אייגנאַרטיק דורכגעמישט מיט אַ סוביעקטיוון, פּאַעטיש-באַטראַכטערשען נוסח. די סאַטירע — מיט פּאַנאַסטיק, שטייגערש-קייט — מיט ליריזם. די עלעמענטן פון „ראַציאָנאַליסטישער ראַמאַנטיק“ אין דער דאָזיקער אויפקלערערש-רעאַליסטישער ריכטונג, וואָס האָט געלייגט דעם גרונט פאַר דער נייער פּראָזע, ווייזן אָן אויף דער ווידערשפּרעכלעכקייט אין דער ענגלישער אויפקלערונג גופאַ. אויף העפּטיקע שטרייטן צווישן דער אַנ-שוואַונג און דעם געפיל, אויף שאַרפע ווידערשפּרוכ אין דער אַנשוואַונג גופאַ; צווישן מאַטעריאַליסטישע הנחות, פּאַזיטיוון קירכלעכן אָדער דעיאַסטישן גלויבן — און סקעפּסיס, צווישן דעמאָקראַטישע — און קאָנסערוואַטיווע נטיות. די דאָזיקע ווידערשפּרוכ געפינען אַן אַפּקלאַנג אין אַזאַ סטיל-מאַמענט, ווי קאַמפּאָזיציע. די אַנטוויקלונג פּונעם סוזשעט באַוועגט זיך דאָ אין דער ברייט און פאַמעלעך. אין די אַפטע ברעכונגען פון דער קאַמפּאָזיציע פילט זיך, פון איין זייט, די פרייד איבער דער ניי-אַנטדעקטער נאַטור פּונעם מענטש און פון דער געזעלשאַפט, איבער דער שפּע פון די באַפרייטע עמפּינדונגען, וואָס לאָזן זיך ניט אַריינצווינגען אין די ראַמען פון אַ שטרענג-קאָנסעקווענטן סוזשעט. פון דער אַנדערער זייט אָבער פילט זיך דאָ אויך דער ווידערשפּרוך, וואָס צווישן דעם שטרעבן צו אַ פאַרגאַנצטן, אַרגאַנישן — און אַ סענסואַליסטישן, געברעקלטן וועלט-באַנעם.

אַן אַנדערע הויפּט-ריכטונג איז פאַרבונדן מיט די נעמען פון באַלזאַק, סטענדאַל, מערימע (אין דער רוסישער ליטעראַטור: מיט פּושקין — אין דער פּראָזע זייער — אין, אין אַ געוויסער מאָס, מיט טורגעניעו). דאָ איז די אויפּמערקזאַמקייט קאָנצענטרירט אויף צענטראַלע געזעלשאַפטלעכע פּאַקטן און אויף דער שילדערונג פון כאַראַקטערן און ליידנשאַפטן. דער טראַג ליגט אויף דראַמאַטישער האַנדלונג און רייכער געשעעניש. דער סטיל אַנטשפּרעכט צו אַ זאַמלעכן אַביעקטיוון באַריכט. דאָ הערשט דער פּרינציפּ פון סחשעטישער קאָנסעקווענטער דערציילערשקייט. ס'הילכן דאָ אַפּ טראַדיציעס פון דער איטאַליענישער און פּראַנצויזישער רענעסאַנס-נאָוועלע, אָבער אין אַן אומפאַר-גלייכלעך העכערער אַנטוויקלונג-שטופּע. אין דער דאָזיקער ריכטונג באַווייזט זיך דייטלעכער די מאַטעריאַליסטישע דערקלערונג פון לעבן און געזעלשאַפט. אַ קלענערן באַדייט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער נייער רעאַליסטישער פּראָזע האָט געהאַט יענע ריכטונג, וואָס איר גרונטלייגער און וויכטיקסטער פּאַרטייער איז געווען געטע (אין זיינע פּראָזאַאישע ווערק). איר כאַראַקטער ווערט באַשטימט דורך דער עסטעטיש-דערצייערשער און קאָנטעמפּלאַטיווער (באַטראַכטערשער — „סאָזעלצאַמעלנאָע“) אויפקלערונג — אויב מע קאַן

פארבינדן אַזעלכע ווידערשפרעכלעכע באַגריפן, אַזוי ווי זיי האָבן זיך דאָ פאַקטיש אין לעבן פאַראייניקט. פונדאָנען די געוויסע שפורן פון וועלט־פרעמדקייט און די עלעמענטן פון אַבסטראַקציע אין דעם סטיל.*

און לסוף יענע ריכטונג, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער העכסטער אַנט־וויקלונג פון אַלע פּראָזאָאישע זשאַנרען, — מיט דעם שאַפן פון גאַנאַל, סאַלטיקאָוו־שטשעדרין, טאַלסטאָי, און אויך מיט איינער אַ זייט פון דאָסטאָ־יעווסקיס שאַפן. דאָ איז די אויפּמערקזאַמקייט געווענדט אויף דער לאַגע און אויף די ליידן פון די מאַסן אינעם פּאַלק, די דאָזיקע ריכטונג איז דורכ־געדרונגען פון געזעלשאַפטלעך־עטישן פּאַטאַס, פון ליבע צום אונטערדריקטן מענטש, פונעם באַוואוסטזיין, אַז דאָס לעבן פונעם מענטשן ווערט פאַרקריפלט דורך פאַרקריפלטע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. די דאָזיקע ריכטונג איז די רעוואָלוציאָנערסטע פון אַלע אַנדערע אינעם 19טן יאָרהונדערט, זי גיט די פּילזייטיקסטע און טיפּסטע אַפּשפּיגלונג פון דער ווירקלעכקייט אין איר צייט און פאַרסאַכאַקלט די בעסטע סטיל־דערגרייכונגען פון דער נייער פּראָזע. דאָ איז רעאַליסטיש פאַראייניקט די אַביעקטיוו־קאָנסעקווענטע דערציילעריש־קייט — מיט דער „סוביעקטיווער“ באַזיניקונג, צענטראַלע געזעלשאַפטלעכע פּראַבלעמעס — מיט דורכדרינגענדיקן פאַרשטיין די אַלטעגלעכע וואַכעדיקע ווירקלעכקייט, די קליינע דעטאַלן פונעם שטייגער. דאָ איז פאַראַן ניכטערע באַאָבאַכטונג — און טיף־פּאַעטישע געמיטס־שטימונג, וואָס שטאַמט פונעם באַ־וואוסטזיין, אַז די גערעכטיקייט דאַרף זיין דער פּרינציפּ פונעם לעבן. די שילדערונג פון כאַראַקטערן דערגרייכט דאָ אַזאַ פאַרטיפּונג, ווי זי איז אין דער פּראָזע נאָך קיינמאַל גיט געווען. און דערגרייכט ווערט דאָס סיי דורך אינהאַלטלעכער אַנדלונג און סיי דורך אומגעוויינלעך דינעם פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז. די הויכע אַנטוויקלונג פונעם פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז שטייט דאָ אין צוזאַמענהאַנג מיטן אַנאַליז פון דעם געוויסן — ביים קינסטלערישן פאַר־קערפערן די געזעלשאַפטלעך־עטישע אידעען. דאָ ווויזן זיך טראַדיציעס, וואָס זייער אַנהייב איז אין דער נייער פּראָזע ערשט ביי סטערן און רוסאַ, און וואָס מע קאָן פריער געפינען ביי געוויסע טעאַלאָגישע מאַראַליסטן, אָבער דאָרט — אין אַ רעליגיעז־סכאַלאַסטישער פאַרקריפלטער פאַרם.

אין דעם סטיל איז פאַראַן אַמווייניקסטן פון יענעם מין אומוירקלעכע גענג, ווענדונגען, תּנועות, געשעענישן א. א. וו., וואָס דער לייענער מוז גע־וויינלעך מוחל זיין סיי פּילדינגן און אַפילו דיקענסן, סיי באַלזאַקן און סטענדאַלן

* דער סטיל פון די היסטאָרישע ראַמאַנען (וואַלמער סקאַט און זיין שול) איז אויסגעוואַקסן פון אַ זשאַנר צו אַ הויפּט־ריכטונג אין דער ליטעראַטור פון 19טן יאָרהונדערט. צו אונדזער טעמע האָט אָבער די דאָזיקע ריכטונג קיין שייכות נישט. דעריבער ווערט זי דאָ בלויז דערמאָנט.

און מוז זיי שטעלן אויפן חשבון „פון דער באַדינגלעכקייט און קינסטלעכקייט פון יעדער קונסט בכלל“. אין דער דאָזיקער פּראָצעס פילט זיך אַמאָויניקסטן דער צווישנשייד, וואָס צווישן דער ווירקלעכקייט און איר שילדערונג.

אויב באַטראַכטן מענדעלעס שאַפן אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיקע הויפט־ריכטונגען, וועלן מיר גיך קומען צום אויספיר, אַז די ריכטונג פון די פּראָנצויזישע רעאַליסטן איז מענדעלען געווען פרעמד. זיין שאַפן איז ווייט פון איר קאָנסעקווענטן דערצייל־נוסח, פון איר אויסגעהאַלטענער סוזשעטישקייט, פון איר אופן כאַראַקטעריזירן אינזיווידועלע געשטאַלטן.

נאָך פרעמדער איז מענדעלען די געטע־ריכטונג אין דער רעאַליסטישער

פּראָצע.

אַ טיפּע שייכות האָט מענדעלעס שאַפן צו דער טראַדיציע פון די גרויסע רוסישע רעאַליסטן. ס'זיינען אַבער פאַראַן שטריכן אין מענדעלעס סטיל, וואָס קאַנען ניט דערקלערט ווערן דורך אַ צוזאַמענהאַנג מיט דער רוסישער רעאַליסטישער טראַדיציע. אַ הויך דעם פעלן אין מענדעלעס סטיל וועזנטלעכע שטריכן, וואָס אין דער דאָזיקער טראַדיציע, למשל דער מעטאָד פון פּסיכאָ־לאַגישער כאַראַקטעריזירונג, פון קאָנסעקווענטן, סוזשעטישן אויפבוֹי א. א.וו. און זיי פעלן ניט צופעליק, ווייל מענדעלע גייט אין די דאָזיקע פּרטים נאָך אַנדערע טראַדיציעס אין דער רעאַליסטישער פּראָצע.

אין אַ גאַנצער ריי שטריכן פון זיין סטיל האָט מענדעלע רעאַליזירט באַ־שטימטע אַנדערגונגען און ווירקונגען פון דער ענגלישער ליטעראַטור, פון יענער טראַדיציע, וואָס ציט זיך זייט סוויפט, פילדינג, סמאָלעט, טעערן, טע־קעריי, דיקענס — די גרונטלייגער פון דער נייער רעאַליסטישער פּראָצע. לויט איר וועלט־עמפּינדונג איז מענדעלען די דאָזיקע טראַדיציע געווען נאָענט צום האַרצן.

ווען מיר פלעגן אַמאָל אין פּריערדיקע אַרבעטן רעדן וועגן ווירקונגען פון דיקענסן אויף מענדעלען, איז דאָס געווען אַ וואַרשיינלעכע השערה. זי האָט זיך געשטיצט בלויז אויפן אַנאַליז פון מענדעלעס שאַפן, וואָס האָט געשטויסן צו זוכן אַ צוזאַמענהאַנג צווישן מענדעלעס סטיל און דעם סטיל פון די ענגלישע רעאַליסטן. איצט ווערט די דאָזיקע השערה ניט בלויז באַשטעטיקט, נאָר אויך פאַרברייטערט דורך אַ דירעקטן עדות.

דער ניט־לאַנג פאַרשטאַרבענער אַלעקסאַנדער בינשטאַק, אַ זון פון ל. בינשטאַק, מענדעלעס נאָענטן פּריינט, דערציילט אין זיינע (נאָך ניט־פאַר־עפנטלעכטע) אינטערעסאַנטע זכרונות וועגן מענדעלען:

„איך געדענק אויך זיין (מענדעלעס) באַציאונג צו באַשטימטע קלאַסיקער

פון דער ענגלישער ליטעראטור. „גוליווערס נסיעה“ פון טויפטן איז געווען זיין באַליבסטער בוך. און אין דעם בוך איז אים אַמבעסטן געפעלן דאָס קאַפּיטל וועגן גוליווערס פאַרברענגען אינעם לאַנד פון די גווינגמען.* ער האָט אויך אויסערגעוויינלעך ליב געהאַט טעקערייען, דיקענסן, און אין אַ גלייַכער מאָס זיין פּאָרגייער — פּילדינג. מיט פּילדינגס בוך „די מעשה פון טאַם דזשאַנס דעם געפּינלינג“ האָב איך זיך באַקענט לויט מענדעלעס עצמה...“

סטערן ** ווערט אין בינשטאַקס מעמואַרן צווישן מענדעלעס ליבלינג־ אויטאָרן גיט דערמאָנט. און פאַרט זיינען גראַד אָנרעגונגען פון סטערנס סטיל אין מענדעלעס שאַפּן באַזונדערס פּילבאַר. גיט בלויז אינעם „עמפינדזאַמען אופן“*** באַנעמען דערשיינונגען, נאָר אויך מער דירעקט אינעם אופן פון פאַמעלעכער אַנטוויקלונג פונעם סוזשעט, וואָס גייט מיט זיגזאַגן אין „דער ברייט“; אין דער שפרונגהאַפטיקער געבראַכענער קאַמפּאָזיציע א. אַז. וו. — דאָס איז דאָך יענער סטערנשער נוסח, וואָס האָט אַזוי שטאַרק געווירקט אויף זשאַן פּאַלן, אויף היינען „רייזע־בילדער“, מעמואַרן א. אַז. וו.), אויף הערצענען. דער נוסח פון אַריינגעשאַכטלטע רעפּלעקסיעס ציט זיך אין דער ענג־לישער פּראָזע פון פּילדינג אָן און פון נאָך פּריער.*** ביי סטערן ווערן די רעפּלעקסיעס סטילזירטער, ראַמאַנטישער, „ספּלין־האַפטיקער. סטערן באַ־נוצט פאַר די דאָזיקע סטילזיציעס — האַלב אויף ערנסט, האַלב אויף אַ שפּאַס און אַמאַל מיט בייזער איראַניע — עלעמענטן פון פּריידיקט, פון עלטערן אַר־כאַאישן אָדער טעאַלאָגישן סטיל, אַזווי־ווי מענדעלע — עלעמענטן פון דרשה און מגידות. ביי סטערנען האָבן די דאָזיקע רעפּלעקסיעס — ווי בכלל זיין שאַפּן — באַזונדערס דייטלעכע שטריכן פון „איינפאַלערשיקייט“, פון טשודנעם קאַפּריז. ביי סטערנען איז דער סוזשעט, דער אויפבוי פון דער פּאַבול באַ־זונדערס ענג פאַרבונדן מיטן רייזע־מאַטיוו. סטערן פירט דורך די דערציילונג

* פּאָרגלייך: עלעמענטן פון סוויפּטישער סאַטירישער פּאַנטאַסטיק אין מענ־דעלעס „מסעות“.

** און זיין ווערק „לעבן און מיינונגען פון טרויסטאָם שענדי דעם איידלמאַן“.

*** „טשוואַוסטוויטעלני“ — אינעם באַטויט פון דער דעמאָליקער עסטעטיק, אָן ערד: פון איין זייט, אַנאַלימיש, אינטעלעקטועל, פון דער אַנדערער זייט — עמפּינדלעך, זינלעך און זשאַנר־מאַלעריש, קליינמאַלעריש.

**** דאָ, ווי אין אַ סך אַנדערע וועזנטלעכע פּרטים, ווייזט די אַנטוויקלונג־ליניע אויף ווירקונגען פון סערוואַנטעסן. מיט אַ סך אַפּענע און פאַרבאַרגענע פּעדעס, דירעקטע און זייער אומדירעקטע, ווייזט מענדעלעס שאַפּן אַלעס פּראָדזיעס פונעם שעלמען־ראַמאַן, פון סערוואַנטעסעס, דאָן־קיכאַט. פּאָרגלייך: „מסעות“, „פּישקע“. אַ באַוואַסטזיניקע באַציאונג מענדעלעס צו טראַדיציעס פון ראַבלע איז גיט וואַרשיינלעך.

אין איך-פאַרם. די דאָזיקע און אַ סך אַנדערע שטריכן זערקענען מיר ווידער אין מענדעלעס סטיל.

סטערנס טעמאַטיק באַוועגט זיך אין אַ גאַר אַנדערער אַטמאָספּער, אין אַ מער וועלטמענישער („סוועטסקאַיאַ“), אינטעלעקטועלער, און געוויינלעך אין העכערע (איידער ביי מענדעלען) שיכטן פון דער געזעלשאַפט. מענדעלעס טעמאַטיק איז אָן אַן ערך וואַכעדיקער, נאָך מער שטייגעריש,* געשעפט פון די געדיכטענישן פונעם פּאָלקס-לעבן (ענלעך ווי ביי דיקענס) — אָבער סטערנס נוסח פילט זיך אָן אַ ספק אין באַשטימטע מאַמענטן פון מענדעלעס סטיל.

די קאָמפּאָזיציע פון „פישקע“ איז זייער אייגנאַרטיק. דער סוזשעטישער קערן פונעם בוך איז דער ראַמאַן צווישן צוויי קאַליקעס, אַ בעטלער און אַ בעטלערקע, וואָס ווערט דערציילט אינעם נאָמען פונעם בעטלער גופא. דער אייגנטלעכער ראַמאַן פאַרנעמט בלויז די לעצטע דריי פינפטל (דרייצן קאַפיטל-לען) פונעם בוך. די ערשטע צוויי פינפטל (צוועלף קאַפיטלען) זיינען ניט מער ווי אַ ראַם פאַרן ראַמאַן, די שילדערונג פון דער סביבה, אין וועלכער דער ראַמאַן ווערט דערציילט.

די דאָזיקע צוגרייטנדיקע ערשטע צוועלף קאַפיטלען — אַ גאַנצע קלענערע העלפט פונעם בוך — זיינען אַזוי-ווי אַ זעלבשטענדיקע דערציילונג.** און האָבן, אין תּוֹך, אַ קנאַפע שייכות צום פישקע-ראַמאַן. זיי שאַפן בלויז יענע שטימונגסמעסיקע אַטמאָספּער, וואָס דער אויטאָר דאַרף האָבן אַרום די גע-שעענישן און געשטאַלטן פונעם ראַמאַן. סיי די ווייניקע ערטער, וואָס זיינען אין דער ראַמען-דערציילונג אַ דירעקטע צוגרייטונג פאַר דער פּאַבול פונעם ראַמאַן, סיי יענע ניט זייער צאָלרייכע ערטער אינעם ראַמאַן גופא, וואָס קערן זיך אויף אַ וויילע אום צו די מאַטיוון פון דער ראַמען-דערציילונג. — זיינען ניט מער ווי קונציק אַריבערגעוואַרפענע שטריק פון איין דערציילונגס-פּלאַך צו דער אַנדערער, כדי זיי צו פאַרפעסטיקן איינע צו דער אַנדערער.

אין תּוֹך איז די קאָמפּאָזיציאָנעלע צונויפּעסטיקונג אַ גענוג לויזע, כאַטש זי קלעקט פאַר יענער אויפגאַבע, וואָס דער אויטאָר האָט זיך דערמיט גע-שטעלט: אַריינצושטעלן די מרה-שחורהדיקע לעבנס-געשיכטע פון די צוויי בעטלערס אין אַ וואונדערלעך רעמל, וואָס שפּרייט אויס אויפן בילד אַ העלע, וואַרעמע, זייער אייגנאַרטיקע שייַן, און גיט דער גראַעז, דערביי אויסטער-

* ש מ י ג ע ר — דאָ ניט אינעם באַטייט פון „זיטן-געשיכטלעך“, נאָר פון דעם, וואָס מע רופט אַמאַל „זשאַנר-מאַלעריי“.

** דער דאָזיקער זשאַנר הייסט: ראַמען-דערציילונג. יודישע קריטיקער האָבן אַזאָ דערצייל-אופן אָנגערופן: „אַ מעשה אין אַ מעשה“.

לישער און ערטערווייז אפילו „אואנטוריסטישער“ פאבול — א פארטיפט זין פון אלגעמיינעם באדייט, פון סימבאלישן באדייט. אזא מין קאמפאזיציע איז אין תוך א ראמאנטישע.

וויל מען, קאן מען זאגן, אז די צוויי פארשידענע טיילן פונעם בוך געהערן צו צוויי פארשידענע זשאנערן, כאטש די ביידע טיילן זיינען קלוג און סאליד צונויפקאמפאנירט.

דער ערשטער טייל, די ראמען-דערציילונג, באשטייט פון עפעס אזוינס, וואס די אמאליקע יידישע מוזיקער (קלעזמארים, חזנים) פלעגן אַנרופן „נוסח“ אָדער „שטייגער“ סתם. אַ מין פרייע „וואַריאַציעס“ אָדער „פאַנטאַזיעס“ אָן אַן אייגנטלעכן קאָנקרעטן סוּזשעט. די קאָמפּאָזיציע זעט אין אַזעלכע פּאַלן אויס ווי אימפּראָוויזירט, ווי צופּעליק. אָבער סיי די אימפּראָוויזירטקייט, סיי די צופּעליקייט זיינען בלויז כלומרשטע. אין אמתן איז דאָ די „אומאַרדענונג“ אַן אויסגערעכנטע, אָפּגעוואויגענע און אויסגעבויט לויט אַ פּלאַן.

אַ דיבינג פּערעמל פון סוּזשעט און האַנדלונג ציט זיך יאָ דורך זיי דאָזיקע צוועלף קאַפיטלען. אָבער דער „סנביעקטיוויזם“, די אַריינמישונג פונעם דיכטער צעגיסט זיך דאָ אין אַזאָ גרויסער שפּע פון פּאַעטישע אָפּוויכונגען, פון שטייגער-מאַלעריי, לאַנדשאַפט-בילדער, געדאַנקלעכע רעפּלעקסיעס, דרך-אגב אַריינגעפלאַכטענע באַמערקונגען א. א.וו. אַז די פיגורן און די האַנדלונג ווערן ווייניק אָנזעעוודיק און צעגייען זיך אין ליריזם.

דאָס איז דער אייגנטלעכער נוסח מענדעלעס. אין דעם נוסח דערגייט זיין מייסטערשאַפט צו דער העכסטער מדרגה, ווייל אין דעם נוסח זיינען די טעמע, די פיגורן, די האַנדלונג — דאָס פּאַלק און זיין לעבן, זיין היסטאָרישער גורל און זיין לאַגע אין דער קעגנוואָרט. אין דעם נוסח ברענגט מענדעלע זיינע פאַרביקסטע בילדער, זיינע קליגסטע באַאַכטונגען, זיינע שאַרפּזיניקסטע איינפאַלן און ווערטלעך — און דערביי זיינע טיפּסטע געפילן און געדאַנקען. דאָ איז מענדעלע דער גרויסער פּאַלקס-דיכטער. דאָ זיינען יענע טיילן, וואָס מאַכן פון זיין לעבנס-ווערק — אַ „פּאַעמע“.

די ערשטע צוועלף קאַפיטלען פון „פּישקע דער קרומער“ געהערן צו די בעסטע זייטלעך אין דער יידישער ליטעראַטור, זיי זיינען אָנגעשפּיקעוועט מיט געניאַלישער קענטעניש פונעם פּאַלק. דאָ פינקלט מענדעלעס טאַלאַנט — ווי אין „מסעות“ — מיט אלע קאַלירן, יעדעס בילד, יעדעס וואָרט איז אויפן אָרט, יעדע באַאַכטונג שלאָגט אין פינטל.

אַן אַנדערן כאַראַקטער ווייזט דער סטיל פונעם צווייטן טייל ווערק, דער אייגנטלעכער פּישקע-ראַמאַן (פון קאַפיטל דרייצן ביזן סוף). דאָס איז פון

אנהייב ביזן סוף אָן אויסגעבויטער ראַמאַן, מיט אַ קלאַר־אויסגעאַרבעטער סוועטישער ליניע, מיט אַן אַנטוויקלטער פּאַבול, מיט רייכער האַנדלונג, יואָס דערגייט אַפילו ביז צו שפּאַנענדיקער „אינטריגע“. פּאַרשטייט זיך: אויך אין די דאָזיקע קאַפּיטלען איז פּאַראַן דער עכטער מענדעלישער סטיל מיט אַלע זיינע אייגנאַרטיקע, וואונדערלעכע און אויך טשודנע עלעמענטן, אויך דאָ איז פּאַראַן ניט ווייניק פּונעם מענדעלישן „סוביעקטיוויזם“. אויך דאָ מישט זיך דער דיכטער שטענדיק אַריין אינעם סיפור־מעשה מיט מאַלערייען, מיט פּאַר־שיידנעריי אַפּוויכונגען, באַמערקונגען, באַטראַכטונגען א. א. וו. אָבער די געשילדערטע פיגורן און זייערע האַנדלונגען, דער „אַביעקטיווער“ קאַנטעק־ווענטער דערצייל־נוסח הערשן דאָ איבערן „סוביעקטיוויזם“.

אויב אין דער ראַמען־דערציילונג זיינען פּאַרווירקלעכט טראַדיציעס פון דער ענגלישער רעאַליסטישער פּראָזע, רופּט דער אייגנטלעכער פּישקע־ראַמאַן אַרויס אַסאַציאַציעס פון גאָר אַן אַנדער מין. דאָ פירן די אַסאַציאַציעס צו אַ באַשטימטער שול אין דער פּראָנאָויזישער פּראָזע, אָבער ניט צו דער רעאַליסטישער, נאָר צו דער ראַמאַנטישער שול — צו וויקטאָר הוגאָ, סיו און דיומאַ. ווי באַוואוסט, האָט שוין שלום־עליכם אָנגעוויזן אויף דער קרובהשאַפט צווישן די געשטאַלטן אין „פּישקע“ און די געשטאַלטן אין וויקטאָר הוגאָס בוך „דער מענטש, וואָס לאַכט“. אמת: הוגאָס דאָזיקער בוך מיט דער הויפּט־געשטאַלט, וואָס איז אַמיינסטן אַנאַלאָגיש צו דער פּישקע־געשטאַלט, איז דער־שינען אַ ביסל שפּעטער, ווי דער ערשטער וואַריאַנט פון „פּישקע דער קרומער“, אָבער „נאָטר דאָם“ מיט דעם הויקער קוואַזימאָדאָ און די ציגיינערס אַלס הויפּט־פיגורן, מיט דער פּאַרביקער שילדערונג פון סביבה און שטייגער פון די בעטלערס — איז דאָך אַ פּריאיק ווערק פון הוגאָ. ס'איז דערשינען אין יאָר 1831, און די רוסישע איבערזעצונג — אין די זעציקער יאָרן. הוגאָס שאַפן איז אַגב דעמאָלט זייער פּאָפּולער געווען אין רוסלאַנד.

די געשטאַלט פון דער האַרבאַטער ביילע דערמאָנט סיי מיט איר כאַראַקטער, סיי מיט געוויסע שטריכן פון איר גורל אין דער האַרבאַטער פון סיוס „די סודות פון פּאַריז“. די אַוואַנטורישע מאַטיוון אינעם פּישקע־ראַמאַן דער־מאָנען ענלעכע סיטואַציעס ביי סיו און דיומאַ.

דער גאַנצער איינפאַל גופא צו שרייבן אַ ראַמאַן, וואו די הויפּט־פיגורן זיינען קאַליקעס, בעטלערס, איז גאָר ניט אַזוי פּראָסט, ווי ס'קאָן זיך דוכטן. דער איינפאַל איז גענוג „עקסטראַוואַגאַנט“, לפחות אויסערלעך. דאָ איז פּאַראַן פון יענעם מין אויסטערלישקייט, ווי, למשל, אין גאַנאַלס איינפאַל צו באַ־שרייבן אין אַ בוך די געשטאַלטן און פּאַסירונגען ביים איינקויפן „טויטע

נפשות* דאָס איז ניט גלאַט אַ נטיה צו אויסטערלישע טעמעס, נאָר אַ רעזול-טאָט פון גרויסער ליבע צום אונטערדריקטן פּאָלק, אַ רעזולטאַט פון ביטערן קלעם, אין וועלכן די פּאָלקס-מאַסן האָבן זיך געפונען, — און אויך די גרויסע שרייבער גופא: אינעם קלעם פון שווערע ווידערשפרוכן צווישן זייער דענקען און פילן.

דער דאָזיקער טעמאַטישער שטאַף ווייזט שוין ביי הוגאָ גופא — און דאָס איז אגב אויך אַ ראַמאַנטישער שטריך — באַציאונגען צו דער טראַדיציע פון דער שעלמען-דערציילונג («פּלוטאָוסקאַי ראַמאַן» — La novella picaresca). די אַטמאָספּער פון אַ געזעלשאַפטלעכן דנאָ («דעק») איז דאָרט, אין דער שעל-מען-דערציילונג, שטענדיק היימיש געווען. די סביבה פון דעקלאַסירטע, בעטלערס, כל-מיני בראַדיאַגעס, ציגיינערס, שלעפּערס, גייערס, פּאַרברעכערס א.א.וו. — דאָס אַלץ איז שוין פאַראַן אין דער באַרימטער שעלמען-דערציילונג «לאַסאַריליאַ פּונעם ברעג טאַרמעס».

אויך די דאָזיקע טראַדיציע שפּאַרט אָן מיט איינער אַ זייט אָן דעם גרויסן סערוואַנטעס. די געשיכטע פון דאָן-קיכאָט איז דאָך די געשיכטע פון אַן אידעלן, טרוימערש-פּאַנטאַזירנדיקן «שעלם», און סאַנכאָ פּאַנטשאָ איז דאָך שוין בפירוש אַ טיפּישער שעלם מיט אַלע פּישטשעווקעס.

אין זיינע נאָוועלעס באַהאַנדלט סערוואַנטעס אַ ריי «שעלמישע» (פּיקאַ-רעסקע) טעמעס, ווי למשל אין דער נאָוועלע «Rinkonete y Cortadillo», אָדער אין דער נאָוועלע «די ציגיינערקע». אין ביידע ווערט געשילדערט (מיט אַן אויסגעשפּראַכענעם באַוואוסטזיין, אַז די טעמע איז ניי און פאַר זיך אַליין אָן אויפטו!) די סביבה פון ציגיינערס, בעטלערס און גנבים אויף אַן אופן, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש געוואָרן פאַר דער פּיקאַראַ-דערציילונג, — שטייגערש אַבער מיט אַ דייטלעך שטרעבן אויפצודעקן מענטשלעכקייט און ווירדע אַפילו אין דער דאָזיקער סביבה. הוגאָס «נאָטר דאָם» איז בפירוש באַווירקט פון סערוואַנטעסן.

די געשיכטע פונעם בעטלערישן בראַדיאַגע פּישקע איז לויטן זשאַנר טיף פאַרוואַרצלט אין דער טראַדיציע פון דער שעלמען-דערציילונג.

אַ טעמאַטיש גייס אין הוגאָס געשטאַלטן פונעם געזעלשאַפטלעכן דנאָ איז דאָס, וואָס אויב דער טיפּישער קלאַסישער «שעלם» איז געוויינלעך אַ פּלינקער, אַ מייסטער אויף אַלע הענט, אַ פיגאַראַ, אַ געניטער, געוואַשן אין זיבן וואַסערן, אַ רייטער אויף אַלע זאַטלען — זיינען דאָ ביי הוגאָ די «שעלמען» ניט בלויז מענטשן פון דער טיף, געשלאַגענע פון דער געזעלשאַפט, נאָר אויך

* ווי באַוואוסט, האָבן אויך דאָ — לויט פּושקינס אַנרעגונג — געווירקט גע-וויסע השפּעות פון סערוואַנטעסעס נאָוועלן און «דאָן-קיכאָט».

באַלידיקט פון דער נאַטור מיט קערפערלעכע דעפעקטן, קאַליקעס. הייסט דאָס טאַפלט-באַעוולטע, אומבאַהאַלפענע און אומגליקלעכע.

און גראַד ביי זיי נעמט הוגאַ זיכ, געפינען און שילדערן טיפע מענטש-לעכע געפילן, שיינע מענטשלעכע ווירדע. דאָס איז אַ ראַמאַנטישער אופן צו פאַרקערפערן דורך היפערבאַלישע געשטאַלטן דעם אמתדיקן געדאַנק, אַז דערהויבענע מענטשלעכע געפילן קאָן מען געפינען דווקא אין די טיפענישן פונעם פאַלק.

אין אַן אַרטיקל פון די דרייסיקער יאָרן „וועגן דער שיינער קונסט און דער היינצטייקער דראַמע“ שרייבט הוגאַ: „...צו ווייזן, ווען סע מאַכט זיך אַ געלעגנהייט, די שיינע עטישקייט אונטער דער געשטאַלט פון פּיזישער העטלעכקייט, אַריינצודרינגען דורך אַלע אויבערפלעכלעכקייטן, כדי אַרויסצו-ציען דעם אינעווייניקסטן מהות פון אַלעם, אַרויסרופן ביי דעם העכערן — אַכטונג צום נידעריקערן, אויסצונוצן די אויפמערקזאַמקייט פון די מאַסן און זיי דאָס קלאַר מאַכן אויף אַזאַ אופן, אַז זיי זאָלן דאָס אַליין ניט באַמערקן, און זיי אויפצוקלערן דורכן פאַרגעניגן פונעם שוישפיל וועגן עטלעכע גרויסע געזעלשאַפטלעך-פילאַסאָפישע אמתן, אַן וועלכע זיי קאָנען זיך אַליין ניט באַ-גרייפן, — אַט דאָס איז, לויט אונדזער מיינונג, דער אמתער פאַעטישער נוי, דער אמתדיקער איינפלוס, דער אמתדיקער אַנטייל פון דער קונסט אין דער געזעלשאַפטלעכקייט.“ די דאָזיקע אויפגאַבע האָט זיך הוגאַ באַמיט צו פאַר-ווירקלעכן אין זיין „נאַטור דאָס“, „דער מענטש, וואָס לאַכט“ און אַנדערע ווערק.

אין דער דאָזיקער טראַדיציע פונעם „סענטימענטאַלן“, * אַבער גלייכ-צייטיק אויך רעאַליסטישן ראַמאַנטיזם געפינען מיר אַ געוויסע דערקלערונג פאַר דער „אויסטערלישקייט“ פון די געשטאַלטן אין „פישקע“, ווי ווייט דאָס איז שייך צו ליטעראַטור-היסטאָרישע ווירקונגען, און אויך אַזוי ווייט ווי ס'איז שייך צום קינסטלערישן בילד פאַר זיך גענומען, אומאַפהענגיק פון זיין סימבאָליש אַלגעמיינעם באַדייט, פון זיין באַדייט אַלס הויך-קינסטלערישן רעאַליסטישן משל.

וואָרים דער פישקע-ראַמאַן איז, אַ חוץ אַלעם, ביי דער גאַנצער רעאַליס-טישקייט פון דער דערציילונג — אויך נאָך בפירוש געמיינט אַלס משל. דער אייגנטלעכער העלד פונעם בוך איז ניט פישקע, נאָר דאָס פאַלק. די טעמע איז דאָך די אַרעמקייט פון פאַלק, זיין נויט — „די טאַרבע“.

מענדעלעס פאַלקס-ליבע ווענדט זיך צו דער דאָזיקער טעמע אויף אַ גראַטעסק-היפערבאַלישן אופן. ער קלייבט אויס פאַר טרעגער פון דער דער-

* דאָ איז דער טערמין געמיינט אינעם געוויינלעכן היינצטייקן באַדייט.

ציילונג דעם סאָמע אַרעמסטן, אומגליקלעכסטן, געשלאָגענעם און באַליידיקטן טייל פון דער אַרעמשאַפט — בעטלערישע קאַליקעס. ס'איז אַ פּאַקט, אַז אַ גרויסער טייל פון דער שטעטלידיקער מאַסע איז באַשטאַנען פון דעקלאַסירטע פּאַפּערס. דער דאָזיקער פּאַקט ווערט אין „פּישקע“ דערפירט צו אַ סימב באַלישער היפּערבאַל: „כל ישראל — איין קבצן!“ צו אַ גרויסן סימבאלישן משל וועגן דער אומדערטרעגלעכער לאַגע פּונעם פּאַלק, צום משל וועגן דער „טאַרבע“.

... מיר, אַקעגן, איז באַשערט געווען זיך אַראַפּצולאַזן אויפן נידעריקן טרעפל פון יידישן לעבן, אונטן, אין די קעלערס. מיין „ישׁבכאן“ איז: שמאַטעס און פּוילע סחורה. איך האָב נאָר שטענדיק צו טאָן מיט אביזנים, קבצנים, אומגליקלעכע, נעבעך; אויך מיט מענטשלעכע דראַבעס, פּאַקסניקעס, וכדומה אַזעלכע מיני נפשות, קלייניטשקע, נידעריקע פּאַרשוינען. מיר חלומט זיך נאָר בעטלערס. פאַר מיינע אויגן שוועבט תמיד אַ טאַרבע — די אַלטע, גרויסע יידישע טאַרבע הענגט מיר תמיד, ווי יענעם מרה־שחורהניק אַ לונג־און־לעבער אויף דער נאַז. וואוהין איך זאָל מיך נישט קערן און ווענדן, זע איך פאַר מיר די טאַרבע; וואָס איך זאָל נישט וועלן עפעס דערציילן אָדער זאָגן, קומט מיר אַפיר די טאַרבע...

„אוי, אַלק די טאַרבע, די יידישע טאַרבע!...“

געטע האָט אַמאָל אין אַ געשפרעך מיט עקערמאַן וועגן בייַראַנען מקנא געווען דאָס ענגלישע פּאַלק פאַר זיין געשיכטע, ווייל זי איז רייך מיט פּאַליטישן לעבן און ממילא מיט גרויסע קאַמפּן, מיט פּאַרשאַפטע היסטאָרישע סיטור־אַציעס, מלוכהשע אַקציעס, העראַאישע מלחמות, לייַדנשאַפטלעכע קאַליזיעס. אויף אַזאַ באַדן וואַקסן היסטאָרישע פּערזענלעכקייטן, וואָס קאַנצענטרירן אין זיך דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן פון זייער צייט. דאָס גיט דער ליטעראַטור אַ גרויסע טעמאַטיק. דערמיט האָט געטע דערקלערט, פּאַרוואָס די ענגלענדער האָבן געשאַפן אַזאַ גרויסע ליטעראַטור מיט שעקספירן, מיט בייַראַנען, און אויך פּאַרוואָס די דייטשן מיט זייער דעמאָלט מלוכהש־צעדריבלט לאַנד, מיט זייער פּאַרקריפּלער געשיכטע און נישטיקע פּאַליטישע פּערזענלעכקייטן — האָבן ביז דעמאָלט געהאַט אַזאַ קליינלעכע, בלאַסע און גראַע ליטעראַטור. אין דעם געדאַנק איז פּאַראַן אַ טיפּער אמת. ס'איז אַבער אויך אמת, אַז געטע, וואָס זיין שאַפן איז אינגאַנצן פּאַרוואַרצלט אינעם אַכצנטן יאָרהונדערט און וואָס איז דאָך איינער פון די גרעסטע דיכטער אין אַלע צייטן — איז אין אַ געוויסער מאָס אַליין אַ לעבעדיקער ווידערשפרוך צו זיין באַהויפטונג. און ווידער האָט דאָך גראַד געטע מיט אַ גרויסן טייל פון זיין דיכטערישן און דענקערישן שאַפן געלערנט דרײַ־אַרץ האָבן פאַר דער פּראַזע פּונעם לעבן. ער האָט געלערנט דרײַ־אַרץ האָבן פאַר די כלומרשט „קליינע פּאַקטן“ און גע־

שעענישן, וואָס נאָר דורך דעם איז מעגלעך וויסנשאַפט, איז מעגלעך אַן אַל-געמיינער באַגריף, די אידיע פונעם גאַנצן, פונעם צוזאַמענהאַנג, אַן אמתדיק באַגרייפן דאָס לעבן, דעם מענטשן, די געזעלשאַפט. גראַד געטע האָט ניט ווייניק מיטגעהאַלפן צו דערזען די באַדייטונג פון „אומבאַדייטנדיקע“ פאַקטן, צו דערזען, אַז גרויסע זאַכן, גרויסע אידיען פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן שפּיגלען זיך אומפאַרמיידלעך אָפּ אין כלומרשט „קליינע“ האַנדלונגען און געשעענישן. דאָס קעמפנדיקע שטרעבן געטעס זיך אַרויסצורייסן פון דער גראַער, נישטיקער געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספּער, אַרויסצוהייבן די געזעל-שאַפט פון די אָפּגעשטאַנענע, פּיליסטערישע פאַרהעלטענישן, האָט אַרויסגערוּפן יענעם שעפּערישן כוח, וואָס באַווייזט זיך געוויינלעך ביי אַלע גרויסע קאַמפּן. דער פּאַטאָס פון די „פלעבייאישע“ פאַקטן פון אַלע-טאָג קאָן פאַרמאַגן ניט ווייניקער דערהויבנקייט, ווי דער פּאַטאָס פאַר די אויסנאַם-מעסיקע פאַקטן. די העראַיאַק פון געוויינלעכן אינדערוואַכן קאָן זיין ניט ווייניקער דערהויבן, ווי די פּיערלעך-אונטערגעשטראַכענע העראַיאַק.

אַ מעשה וועגן אַ מענטשן פון אַ גאַנץ יאָר מיט זיין געוויינלעכן פּראַ-זאַאישן שטייגער טאַקע ביי הוגאָ, ביי דיקענס אָדער ביי גאַגאַל, דאָסטאַיעווסקי, סאַלטיקאָוו-שטשעדרין, גאַרקי, טשעכאָוו, מענדעלע, שלום-עליכם קאָן אַנט-האַלטן ניט ווייניקער ליידינשאַפטן, דראַמאַטישע קאַליזיעס, טראַגיק, העראַאיזם, דערהויבנקייט, טרויער, פּרייד, קאַמיק, פּאַעזיע, טיפּסטע געדאַנקען און געפּילן, ווי יענע גרויסע ווערק, וואָס באַהאַנדלען קלינגענדיקע, פּיערלעך-געהויבענע טעמעס. אין קליינע, וואַכעדיקע געשעענישן קאָן מען דערזען און אויפדעקן די קאַמפּליצירטסטע פאַקטן פון די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, פאַקטן פון אַלגעמיינסטן באַדייט. מע קאָן די וואַכעדיקע געשעענישן זען פונעם זעלבן הויכן אַספּעקט, ווי שעקספּיר האָט געזען זיינע טעמעס. און דאָס איז אפשר טאַקע שווערער און זעצט פאַרויס אַ העכערע אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט. ס'ווענדט זיך בלויו, צי דער דיכטער פאַרלירט זיך ניט אין דער דעטאַל, — צי די דעטאַל דינט אים אַלס ענדגילטיקער ציל אָדער אַלס דינסטער מעטאָד, ווי-אַזוי צו געפּינען אין פשוטסטע מאַמענטן די געזעצן פונעם גאַנצן.

אינעם דרך-אַרץ פאַר דער „פּראַזע פון לעבן“ איז פאַראַן דרך-אַרץ פאַרן לעבן גופא, איז פאַראַן אַ הויכער פּאַטאָס פאַר די „קליינע, ניט-אַנזעעוודיקע“ מענטשן און זייער לעבן. דער דאָזיקער דרך-אַרץ זעצט פאַרויס אַ דעמאָ-קראַטיש געמיט, ליבע צום פּאַלק, אַ טיף געפּיל פאַר געזעלשאַפטלעכער גערעכטיקייט. אַן דעם איז ניט מעגלעך דאָס רעאַליסטישע שילדערן דעם שטייגער בכלל און דאָס אַריינדריינגען אין די געדיכטענישן פונעם פּאַלקס-לעבן בפרט.

דאָס איז דער באַדייט אויך פון מענדעלעס קליינמאַלעריי, פון זיין וואַכע-

דיקער „אומהער־אישער“ טאַרבע־טעמאַטיק, פון אַזעלכע געשטאַלטן, ווי פישקע דער קרומער.

און וויל דאָס איז ביי מענדעלען ניט קיין זשאַנר־מאַלעריי סתם, וויל די דאָזיקע בילדער און געשטאַלטן זיינען דורכגעדרונגען פונעם ליידנשאַפטלעכן ווילן צו העלפן דעם פּאַלק, עס אויפצוקלערן, — מאַכט ער פון זיינע געפלאַגטע, געשלאַגענע, באַליידיקטע און אונטערדריקטע פיגורן ניט קיין אידעאָליזירטע „סטראַנטיק“ מענדעלע מיסטיפיצירט ניט דעם ליינער מיט עפעס אַזעלכע פאַרבאַרגענע, אויסטערליש־איידעלע מידות פון זיינע געשטאַלטן. ער מאַלט זיי אַזוי, ווי זיי זיינען, מיט אַלע זייערע שיינע, אַבער אויך גאָר ניט שיינע זייטן. ער באַזינגט דאָס פּאַלק מיט אַזאַ האַרצלעכקייט, ווי קיינער ניט ביז צו אים אין דער יידישער ליטעראַטור. אין דער אייגענער צייט שטראַפט ער עס מיט ביטערע ווערטער פאַר דער משונהדיקער אָפגעשטאַנענקייט. דעריבער ווירקן זיינע בילדער ניט ווי ראַמאַנטישע פאַרליבלעכונג, נאָר ווי דער אמת אַליין.

דאָס לעבן, וואָס מענדעלע האָט געמאַלט, איז געווען מיאוס, פאַרקריפלט און צעקאַליעטשעט, אַבער אין זיינע בילדער איז פאַראַן זייער אַ סך שיינקייט. דעם דיכטערס טרויער, זיין אַנקלאַג, זיין ליבע צום פּאַלק שפּרייטן אויס איבער די בילדער דעם אַטעם פון הויכער פּאַעזיע.

3. כאַראַקטערן און פאַרטערטן

מענדעלעס שילדערונג פון כאַראַקטערן און האַנדלונגען גייט ניט אויף דער ליניע פון פּסיכאָלאָגישער אינדיווידואַליזירונג, פון פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז. מענדעלע שטרעבט צו דירעקטע סינטעטישע פאַראַלגעמיינערונגען, צו דער שאַפונג פון אַזעלכע געשטאַלטן, אין וועלכע עס זיינען געזאַמלט און פאַרקערפערט כמעט אויף אַ סימבאָלישן אופן די טיפישע אייגנשאַפטן פונעם פּאַלק — און אויך די היסטאָרישע פאַרהעלטענישן, אין וועלכע די דאָזיקע געשטאַלטן האָבן זיך אויסגעבילדעט. נאָך מער: אפילו די אויסערגעוויינלעך פאַר רייכע שטייגער־מאַלעריי איז ביי אים שטאַרק טיפּזירט און פאַראַלגע־מיינערט.

מענדעלעס „פישקע דער קרוימער“ האָט — ווי מיר האָבן געזען — אַ באַ־טימטע שייכות צום בילדער־קרייז פון די פּראַנציוזישע שפּעט־ראַמאַנטיקער אין די 30ער יאָרן (הוגאָ א. א.), צו זייער „פּאַעזיע פונעם העסלעכן, שרעקלעכן“, צו יענעם בילדער־קרייז, וואָס האָט אויך געווירקט אויפן יונגן לערמאַנטאָו („וואַדים“). ס'איז אַבער פאַראַן אַ גרויסער אונטערשייד צווישן יענע גע־שטאַלטן און מענדעלעס. מענדעלען איז פּרעמד די ראַמאַנטישע סודותדיקייט

און מיסטיפיקאַציע. ער זעט ניט אין דער ביאָגראַפֿיע פון זיינע פֿישקעס קיין שפור פון פאַרהוילענע פּאַנטאַסטישע פּאַקטן, און אין זייער כאַראַקטער — קיין שום אויסערגעוויינלעכע אייגנשאַפטן, למשל, פונעם „דעמאָניזם“, וואָס איז אַזוי אייגנטימלעך פאַר יענער ראַמאַנטישער שול. דאָס „העסלעכע“ און „שרעקלעכע“ איז ביי מענדעלען רעאַליסטיש באַהאַנדלט, שטייגערִיש. מען דעלע איז ניט אויסן צו באַווייזן אַ ראַמאַנטישן אַנטיטעזיס: דווקא דאָס גוטע — אינעם שלעכטן, דאָס דערהויבענע און שיינע — אינעם גידעריקן און מיאוסן. ער וויל פשוט באַווייזן, אַז שלעכט, גידעריק און מיאוס איז די אונטער־דריקונג פונעם מענטשן, די נויט, די אַרעמקייט גופא, אַבער ניט די מענטשן, וואָס לעבן אין דעם דאָזיקן אומגליק. ער באַווייזט פשוט זייערע טיף מענטש־לעכע אייגנשאַפטן. דערצו דאַרף ער ניט קיין ראַמאַנטישן פאַראַדאַקס.

מענדעלע מוכר־ספרים שילדערט דאָס בעטלערישע לעבן אין נאַטור־עכטע בילדער, אַן אויסטראַכטעניש. דאָ האָבן אים געדינט באַשטימטע איבער־לעבונגען פון זיין יוגנט, ווען ער האָט זיך אַליין אַ שטיקל צייט אַרומגעשלעפּט אין אַ געזעלשאַפט פון בעטלערס. אין זיין רעאַליסטיש־שטייגערִישער מאַלעריי איז פאַראַן דער עיקר איין שטריך פון דער ראַמאַנטיק — דער גראַטעסק. און ניט בלויז אין די מאַלערייען, נאָר אויך אין די אַריינגעפלאַכטענע באַ־טראַכטונגען, למשל, מענדעלע קאַטעגאָריזירט אויספירלעך די פאַרשיידענע מינים בעטלערס מיט כמעט וויסנשאַפטלעכער פֿינקטלעכקייט — און אין רע־זולטאַט באַקומט זיך אַ גרויזאַמער אמת, געגעבן דורך אַ גראַטעסק. די באַ־שרייבונג פונעם וויסטן פאופערִיזם פאַרענדיקט זיך מיט אַ רעפליקע אַלטערס: „...גענוג, כִּלעבן, מיט אייערע קבצנים. עס בייסט מיר אַזש דאָס לייב, ווי פליי וואַלטן מיר אַפּגעשיט. פונמיינעטוועגן וואַלט איר עס געקאַנט מאַכן בקיצור: כל ישראל—איין קבצן! און גאַרנישט, אַן עק, אַ סוף זאָל עס האָבן...“

פֿישקע איז אַ געוויינלעכער בעטלער. מיט די אַלע גאָר ניט ליבלעכע און רויע שטריכן, מיט וועלכע דאָס האַרבע לעבן זייערע שטעמפלט אַפּ אַזעלכע אומגליקלעכע נפשות. פֿישקע רעדט און טוט געוויינלעך דאָס, וואָס אַלע בעטלערס רעדן און טוען. אין זיין פֿירונג איז ניטאָ גאַרניט אויסערגעוויינלעכס. אַבער דאָס אויג, וואָס האָט זיך צו אים צוגעקוקט, איז ניט קיין געוויינלעכס. מענדעלע האָט זיך מענטשלעך צוגעקוקט. ער האָט אַנגעווענדט די גערעכטע מאָס, די מענטשלעכע מאָס — און אינעם צעקוועטשטן, באַליידיקטן קריפל האָט זיך אַנטפלעקט שיינקייט און איידעלע מענטשלעכקייט.

פֿישקע האָט דערציילט זיין לעבן, אינמיטן דרינען איז ער — „פּלוצים געבליבן שטיל און אַוועקגעקערט דאָס פנים, גלייך ווי ער האָט זיך געשעמט. וואָס מיין אַלטער האָט אים ניט געבעטן ווייטער צו דערציילן,

האָט אַלץ ניט געהאַלפּן. — עט... כ'לעבן! — האָט פּישקע געמאַכט, איז רויט געוואָרן, זיך געמינעט און נישט געעפנט קיין מויל. פּישקע, ווי עס האָט אויסגעזען, האָט לסוף זיך אַליין פאַרשעמט פון זיינע אייגענע רייד. פּריער, אַז עס האָט אים דער ערשטער ברי געטאָן, האָט ער זיך צעפלאַקערט, צערעדט, ווי איינער פון דער היץ. ער האָט גערעדט מיט פייער און אויסגעגאַסן זיין גאַנץ האַרץ אין אַזעלכע ווערטער, וואָס זיינען גאַר נישט געווען פאַר פּישקעס מוח. די דאָזיקע ווערטער האָבן זיך אים געגאַסן אַליין, עס האָט אין אים זיך צערעדט די נשמה, ער האָט בשעת־מעשה פאַרגעסן אַלצדינג, וואָס אַרום אים טוט זיך, גערעדט, גערעדט, נישט צו הערן כמעט אַליין, וואָס ער רעדט, ביז ער האָט פּלוצים זיך אַ כאַפּ געטאָן, עפעס ווי אַליין זיך צוגעהערט צו זיינע רייד, זיך עפעס געוואונדערט, ווי קומט אַזוינס צו אים... און איז שטאַרק פאַר־שעמט געוואָרן. ביי וועלכן פון אונדז מאַכט זיך נישט, כאַטש איין מאָל אין לעבן, אַזאָ ליכטיקע, גוטע שעה, וואָס דענסטמאַל עפנט זיך אַ מויל, און ריינע, אמתע, מענטשלעכע געפילן גיסן זיך אים אַרויס..."

אין דער געשטאַלט פונעם האַרבאַטן מיידל ביילע איז געשילדערט דער גורל פון אַן אַרעם יידיש קינד, וואָס האָט זייט דער יינגסטער יוגנט אויס־צושטיין די ביטערסטע צרות פונעם לעבן. אַזעלכע בילדער, ווי דעם קינדס אַרמוואַגלען פון קיך צו קיך אינאיינעם מיט דער מוטער דער קעכין, טוען וויי ביז אין האַרצן.

פאַראַן אין איר לעבנס־געשיכטע אַן עפּיזאָד, ווען איר מוטער וואַרפט זי אַלס קינד אַוועק אויף גאַטס באַראָט, ניט קאָנענדיק ווייטער טראָגן די שווערע לאַסט. דאָס איז אַ קליין בילדל, פּראַסט דערציילט, כמעט טרוקן, אָבער סע צעברעכט דאָס געמיט.

„אינמאַל אַקעגן אַוונט איז געקומען עפעס אַ מענטש און פאַרנומען פון דער קיך דער מאַמעס זאַכן. די מאַמע האָט געדאַנקט דער באַלעבאַסטע פאַר דעם זאַלץ און ברויט, אַראַפּגענומען מיט מול איר נאַקעט טעכטערל פונעם אויוון און איז מיט איר אַרויסגעגאַנגען. זי פירט דאָס טעכטערל און פירט, ביז זי פאַרפירט עס, ערגעץ אין אַ געסל. „זעץ זיך דאָ אַנידער און וואַרט. יידן וועלן רחמנות האָבן!“... אַזוי האָט די מאַמע געזאַגט און איז פאַרשוואונדן געוואָרן.

„דאָס פאַרוואַרפענע קינד זיצט, נעבעך, אויף דער גאַס שטיל און האָט מורא אַ ריר צו טאָן זיך אַפילו, אַזוי־ווי פּריער אויפן אויוון. אַ קאַלט אַליענ־דיק רעגנדל שפּרענקלט און נעצט איר דורך די ביינער. זי איז געזעסן איינ־גענורעט כמעט אין איין העמד, געציטערט פאַר קעלט, און אַ צאָן אין אַ צאָן האָט איר געקלאַפּט. אַז איינער פון די פאַרבייגייענדיקע האָט זי אַ פרעג

געטאָן: — ווער ביסטו, מיידעלע? איז דער ענטפער אירער געווען: — איך בין דער מאַמעס... די מאַמע מיר געהייסן דאָ זיצן שטיל... מען טאָר נישט שרייען. אַ קאָטשערע, אַ לאַפעטע קומען און שלאָגן... אַזוי איז זי, שלים מזלדיקע, נעבעך, געזעסן העט שפעט אין דער נאַכט, ביז עפעס אַ יידענע האָט זי פאַרנאַרט מיט גוטע רייד און אַוועקגעפירט צו זיך אַהיים, ערגעץ אויף די פּיסקעס אין אַ קליין שטיבעלע אויף הינערשע פּיסלעך.

„ביי דער יידענע האָט זי זיך אויפגעהאַלטן אַ היפשע צייט און ביי איר קיין האַניק נישט געלעקט...“ א. אַז. וו.

דאָ איז פאַראַן אַזאַ גרויזאַמער אמת — ווי אין די גרויסע, שטאַרקע פאַלקס־לידער, אין וועלכע ס'איז אַנטהאַלטן עפעס אַ שרעקלעכער סוד פונעם לעבן, פונעם לעבן אין דער פאַרקריפּלער געזעלשאַפט. ווי אין דער ליד, פון וועלכער מענדעלע ציטירט:

. . . דער טאַטע האָט מיר געקוילעט,

די מאַמע האָט מיר געגעסן . . .

די געשטאַלט פון דער האַרבאַטער ביילע ווערט כאַראַקטעריזירט ניט אַזוי ווייט דורך אירע האַנדלונגען, ווי דורך איר לעבנס־געשיכטע, דורך איר שוידערלעכע גורל. איר כאַראַקטער איז אין אַלגעמיין אַ פאַסיווער, און דאָס איז טיף רירנדיק אין איר. בלויז איין אַקטיווער כאַראַקטער־שטריך איז פאַראַן אין דער געשטאַלט — איר גרויסע ליבע, איר מוט, איר געטריישאַפט און שטאַנד־האַפטיקייט אין דער ליבע. מענדעלע וויל זאָגן: זעט — אַ מענטש מיט אַזאַ לעבן, אין אַזאַ סביבה — און האָט אַזאַ גרויס האַרץ.

דאָס שענסטע און בעסטע, וואָס מענדעלע האָט די צוויי געשטאַלטן געגעבן, איז זייער פּיאי־קייט צו אַ גרויס געפיל, צו מענטשלעכער אידעלער ליבע, צו אַזוינס, וואָס די מיוחסים, נגידים, באַלעבאַטים זיינען דערצו ניט פּיאי־קייט, דאָס איז דער וויכטיקסטער שטריך, דורך וועלכן מענדעלע הייבט אַרויס די צוויי טרויעריקע געשטאַלטן פונעם גראַען פינצטערן „טאַל פון געיאַמער“.

מיט אַזאַ געפיל און צערטלעכקייט, מיט אַזויפיל עכטער פּאַעזיע שילדערן די ליבע צווישן אַ קרומען פּישקע און אַ האַרבאַטער ביילע האָט נאָר געקאַנט אַ מענטש, וואָס האָט פאַרמאַגט אַן אַ שיעור ליבע צו די אַרעמסטע און פאַר־שטויסנסטע אינעם פּאַלק.

פּראָסט, אַבער שייך רעדט שלום־עליכם * וועגן דעם, אַז די פאַרשיידענע

* אין זיין באַוואוסטן אַרטיקל „דער יידישער דלות אין די בעסטע ווערק פון אונדזערע פּאַלקס־שריפטשטעלער“. ביולאָגע צום „יידישעם פּאַלקס־בלאַט“, 1888, נומ. 39.

„ראַמאַן־מאַכערס“ וואָלט קיינמאָל נישט אָנגעשטאַנען צו פאַרנעמען זיך מיט אַזעלכע קלייניקייטן, מיט אַזאַ דער־רוח־ווייסט־וואָס, ווי פּישקע דער קרומער, און מיט אַזאַ פאַרזעעניש, ווי דאָס האַרבאַטע מיידל. אויך מיר אַ ראַמאַן! — שלום־עליכם האָט דער ערשטער לעזאַנט, אַז „אין דעם דאָזיקן קליינעם ביכעלע (פּישקע) האָט דאָך אין דער ערשטער אויפלאַגע סך־הכל פאַרמאַנט 45 קליינע זייטלעך — מ. וו.) געפינט זיך אַ סך מער ליבע און פאַעזיע אַלס אין אַלע טויזנט ראַמאַנען פון דער גאַנצער באַנדע ראַמאַן־מאַכערס“. שלום־עליכם האָט מיט ווערטער, גענומענע פון דער טראַדיציע, אָבער זייער פּיין און דין אויסגעדיקט, אַז מענדעלע וויל זיך דאָ דערגראַבן צו דער „געטלעכער ליבע“, דער „מתנה פון זיין ליבן גאַמען“, וואָס לעבט נאָר אין די טיפענישן פון פּאַלק.

וועגן ליבע געפינען מיר אין „פּישקע“ עטלעכע באַטראַכטונגען, וואָס דערמאָנען אינעם געדאַנקענגאַנג פון ענגעלס וועגן דער ראַל פון ליבע אין דער בורזשואַזער געזעלשאַפט. מענדעלע שמועסט זיך דורך אויף זיין איראַנישן שטייגער:

„...אויך איז אַ מצווה געווען צו לאַכן אויס יענע פאַרליאַפּעטע, ווי דער שטייגער איז צו לאַכן אויס אַ משוגענעם. אַזאַ שלאַפּקייט אָבער, געדענק איך, ווען עס האָט זיך געמאַכט, האָט זיך עס געמאַכט סיידן נאָר ביי די גרויסע נגידים אָדער ביי די גרויסע קבצנים. אין באַלעבאַטישן גראַד, אַקעגן, האָט מען ניט געוואוסט אַפילו מיט וואָס מען עסט עס...“ „גרויסע נגידים איז אויף דער וועלט צו גוט, האָבן אַלצדינג, עסן, טרינקען דאָס טייערסטע, דאָס בעסטע, אַן זאָרג, אַן קאָפּדרייעניש, עס גייט זיי אָפּ נאָר קדחת — דעריבער ליגט זיי אין זינען צו מאַכן קוצעניו־מוצעניו. ערנסט אָדער גלאַט אַזוי אַ שפּילכן? — דאָס איז שוין זייער סוד.* ווידער־זשע, די גרויסע קבצנים, פון דער אַנדערער זייט, זיי איז אויך, אויף זייער שטייגער, גוט. האָבן גאַרנישט, קדחת, וואָס איינצושטעלן...“ „דעריבער גלוסט זיך זיי אויך אַזעלכע מעשיות!“ (אינעם „ערנסט“ צווייפלט דאָ מענדעלע ניט — מ. וו.). „דער איבעריקער עולם אונז־דזערער, פונעם מיטעלן סאַרט מענטשן“... — „ביי אים איז ראשית חכמה — געשעפט! אַלצדינג געשעפט. חתונה האָבן — איז אויך אַ געשעפט. ער האַנדלט איין אַ ווייב, דינגט זיך פריער גוט אויס וועגן דעם מקוה, וועגן נדן, וועגן איטלעכע פיצעלע באַזונדער, אַלצדינג פּינקטלעך אויסערעכנט...“

ענגעלס פאַרסאָאָקלט זיין געדאַנקענגאַנג וועגן דער דאָזיקער טעמע אַזוי:

„די געשלעכטלעכע ליבע צו אַ פרוי ווערט זיירקלעך און קאָן ווערן אַ כלל

* פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. וו.

בלויז צווישן די אונטערדריקטע קלאַסן... * מענדעלע קומט כמעט אינ-טואַיטיוו צו אַן ענלעכן אויספיר.

מיט זיין איראַניע וועגן אַ „שפּילכן“ איז מענדעלע אויסן די ליבע ביי גבירים. אַז זי באַצײט זיך ניט אויף דער ליבע צווישן קבצנים, באַווייזט מען-דעלע מיט זיין גאַנצן בוך. זײט אַקסענפעלדס „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ ווערט דאָ צום ערשטן מאַל ווידער אויף אַן עכטן אופן באַהאַנדלט די טעמע „ליבע“. „פּישקע“ געהער צו די זעלטענע עכטע ליבע-ראַמאַנען אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור.

די געשטאַלט פון דעם ביכער-הענדלער מענדעלע ** ווערט אין „פּישקע“ רייכער באַהאַנדלט, ווי אין אַלע איבעריקע ווערק מענדעלעס. דאָ איז דער פּאַקנטרעגער מענדעלע ניט בלויז אַ קלוגער און האַרצלעכער צוקוקער און רעזאַניאַר, ניט בלויז אַ וויציקער קאַנפּעראַנסיע, נאָר אויך אַ האַנדלענדיקע פּיגור.

מענדעלע דער פּאַקנטרעגער איז די פּאַרקערפּערונג פון דער פּאַלקס-טימלעכער האַרצלעכקייט און קלוגשאַפט, ער איז דער פּאַלקסטימלעכער מאַנער, דאָס געוויסן פון די פּאַלקס-מאַסן — אַ פּאַלקס-מענטש דורך און דורך. ער איז באַהאַונט אין די קליינע אותיות, אַבער ניט אַפּגעשלאָסן אין די פּיר איילן פון ביכער. מיט זיין ביידל קומט ער אין די פּאַרוואַרפנסטע ווינקלען און אין די גרעסערע שטעט, באַגעגנט זיך מיט אַלע שיכטן פון דער יידישער און ניט-יידישער באַפעלקערונג, באַזונדערס אַבער מיט די פּאַלקס-מאַסן, מיט די אַרעמע, מיט ווייבער, יוגנט, קינדער. ער באַגעגנט זיך מיט דער נאַטור, ס'טרעפן זיך אים אויף זײנע נסיעות פאַרשיידענע פּאַסירונגען, ער הערט פאַרשיידענע ניסן, געשעענישן, מעשיות. ער איז אינטעלעקטועלער, מער געלערנט, שאַרפּער, שטרענגער, ערנסטער פון שלום-עליכמס טביהן, ווייניקער גוטמוטיק, מער אַנגעלאָדן מיט יענער זאָרג, וואָס קומט ביים באַוואוסטזיניקן באַטראַכטן דאָס לעבן. ער פאַרמאַגט אַבער די זעלבע פּאַלקסטימלעכע האַרצ-

* זע ע נ ג ע ל ס : „די אַפּשטאַמונג פון משפּחה, פּרוואַט-אויגנטום און מלוכה“, רוסישע איבערזעצונג, „פּאַרטיזדאַט“ 1932, ז. 79. זע אויך די זײ 17—81.

** די אונטערגעשטעלטע „דערציילער-פּיגור“ פון מענדעלע דעם מוכר-ספּרימ-ניק איז אין אַנהויב געווען בלויז אַ טעכניש הילף-מוטל, אַ מאַנער : אינעם מויל פון דעם דאָזיקן דערציילער וועט די שטאַרק פּאַלקסטימלעכע שפּראַך, דענק-אַרט און בילדערישקייט קלינגען נאָטירלעך און ניט נאָכגעמאַכט. אויפן אַנטשטויבן פון דער געשטאַלט האַט, הייסט עס, מיטגעוויירקט אַ „ראַציאָנאַליסטישער“ מאַטיוו. אַבער, ווי סע טרעפט זיך אַפּט ביי מענדעלען — איז די דאָזיקע פּיגור גיך אַרויסגעוואַקסן פון די „פּונקציאָנעל-מעכנישע“ ראַמען צו אַ זעלבשטענדיק לעבעדיקער געשטאַלט

לעכקייט און וואַרעמקייט, די זעלבע פּאַלקסטימלעכע קלוגשאַפּט, די זעלבע נטיה זיך צו טיילן מיט זיינע באַטראַכטונגען, די זעלבע שעפּערישע באַ-ריידעוודיקייט.

לויט זיין טיפּסטן מהות שטאַמט דער דאָזיקער וואַנדערנדיקער ביכער-הענדלער פון דער זעלבער משפּחה, ווי דער אַרומפּאַרנדיקער מילכיקער. מען-דעלע איז טביהס אָן עלטערער ברודער. טביה איז אַ געניאַלע וואַריאַציע פון דער מענדעלע-געשטאַלט, מער פּאַרזעלבשטענדיקט אַלס האַנדלענדיקע גע-שטאַלט, ערדישער און ממשותדיקער אַנטוויקלט.

לעבעדיק געצייכנט איז דער כאַראַקטער פון דער קרעטשמערקע חיה-טריינע. ס'איז געווען אַ טראַדיציע אין דער יידישער ליטעראַטור ביים מאַלן ישובניקעס צו לייגן דעם טראַפּ אויף שטריכן פון עס-האַרצות און גראַבקיט (זע למשל, אַקסענפעלד: „דאָס שטערנטיכל“ א. אָ. וו.), מענדעלע גיט די דאָזיקע געשטאַלטן אין אַן אַנדערער פּלאַך. חיה-טריינע איז אַ טיפּ פונעם „קאַסרילעווקער“ מין, אַ שלום-עליכמישער טיפּ — אַ זאַמל-געשטאַלט פון יידישער פּראָווינציעלישקייט. זי, די אשת-חייל, די ענערגישע בריהטע, וואָס האַלט דעם מאַן אונטערן פּאַנטאַפל, לאַזט זיך לייכט אימפּאַנירן פון דעם פּאַקן-טרעגער, וואָס ווייסט באַשייד אין די אותיות. ס'געפינט זיך גיך דאָס פעדעמל פון קרובהשאַפּט. לויטן חשבון פון פּערד-וואַגן-בייטש-שטעקעלע, און נאָך אין דעם זעלבן אָונט טראַכט זי שוין צו אַ שידוך פאַר איר טאַכטער, טאַקע מיט דעם פּאַקנטרעגערס זון. דער גאַנצער עפּיזאָד איז געשריבן אין אַזאַ גייסט, וואָס מע קאָן אים נישט אַנדערש אַנרופן, ווי שלום-עליכמיש. די סיטואַציע איז שלום-עליכמישער שטייגער, און די קרעטשמערקע — אַ שלום-עליכמישע געשטאַלט.

די ווירקונג פון מענדעלען אויף שלום-עליכמען גייט ניט בלויז לויט דער ליינע פון שפּראַך-סטיל, פון אַנטלייען עפּיזאָדן, מאַטיוון (דער עפּיזאָד מיטן שידוך צווישן צוויי בחורים א. א.), נאָר נאָך מער לויטן שאַרפּן זען און איראַ-נישן, קאַמישן פּיקסירן דעם תּוך פון דער שטייגערשער פּירונג, פון די שטייגערשע רייד. מענדעלע האָט דאָך אויפּגעריסן אַ טיר ניט סתּם צום שטייגער גופּא (דאָס האָבן שוין געטאַן עטינגער, אַקסענפעלד א. א.), נאָר צום אינעווייניקסטן כאַראַקטער פון דעם שטייגער. ער האָט געלערנט זען דעם שטייגער ניט בלויז פונעם קריטישן, נאָר אויך פון אַ וואַרעם-מענטשלעכן שטאַנדפּונקט, פון אַזאַ, וואָס מעסט מיט דער מאָס פון מענטשלעכער ווירדע. דעריבער מישט זיך אַריין אפילו אין זיין צאָרן און פּאַרביטערטקייט — אַ היפּש ביסל געלעכטער. סאַטירע איז אין דער יידישער ליטעראַטור ביז צו מענדעלען ניט געווען קיין ניס. מענדעלע האָט אין איר, אין דער סאַטירע,

אַריינגעטראַגן די דין געשליפענע איראַניע, עלעמענטן פון פאַרטיפטן הומאַר. מענדעלע האָט שלום־עליכמען געעפנט אַ וועג. ניט אומזיסט האָט שלום־עליכס אין אים געזען אַ זידע. —

די דאָזיקע פיר פאַרשוניען (פישקע, ביילע, מענדעלע, היה־טריינע) זיינען די דייטלעכסטע כאַראַקטערן אין דעם ווערק. אַ הויך דעם זיינען דאָ פאַראַן אַ ריי פיגורן, וואָס ווערן קורץ כאַראַקטעריזירט דורך פּלאַסטישע אויסערלעכע פאַרטערטן.

למשל, די פיגור פונעם צאַרישן טשינאוויניק, דעם סטאַנאוואַי, צו וועלכן מע האָט מענדעלען געבראַכט צו שלעפּן:

„...אינמיטן שטוב שטייט אַ רויטער קאַלנער מיט מעשענע קנעפּ, עפעס אַ מין מענטש מיט אַ בויך און אַן אָנגעבלאַזן פנים. גלאַנצט מיט די קליינע אויגן, און בשעת עס פאַרוואַרפט זיך אים דאָס שוואַרצאַפּעלע, קוקט אַרויס דאָס ווייסלעכע פון אויג, פאַרלאַפּן מיט בלוט. ער דרייט די גאַנצע וואַנצע און רעדט אויפן גוידער, ביזערנדיק זיך צו צוויי פאַרשוניען מיט אָנגעבויענע קעפּ אין דער זייט פון דער טיר: איינער אַ הויכער מיט אַ געזונטן קאַרק, אונטערגעגאַלט דער האַלדז און אַ זילבערן רייפעלע אין לעפל פונעם לינקן אויער, דער אַנדערער אַ דאַרער מיט אַ שפיצאַסט בערדל, אויפן האַרצן אַ בלעך, האַלט אַ לאַנגן שטעקן מיט ביידע הענט, בלינצלט מיט די אייגעלעך און בוקט זיך איטלעכע רגע...“ א. אַ. וו.

אַדער דער פאַרטערט פון אַ גולם אַ מויד, וואָס איר מוטער, די קרעטש־מערקע, וויל דוקא שדכנען מענדעלען פאַר זיין זון:

„...אין שטוב דרייט זיך אַרום אַ דיקע, אַ ברייטע, אַ האַרעפאַשנע מויד, מיט אַ פאַר באַקן, ווי די פאַמפעשקעס; אויפן קאַפּ זייער ווייניק האַר און צוויי קליינע צעפעלעך פון הינטן. די הענט האַלט זי ביז די עלנבויגנס שטייף צו די זייטן, די אַרעמס אויסגעשטרעקט גלייך פאַרנט ווי צוויי האַלאַבליעס, צווישן וועלכע זי רוקט זיך, שליטלט זיך, נישט צו הייבן קיין פיס, אַרויס־שיקנדיק דעם קאַפּ אַ ביסל פריער פאַר איר, רוקט זיך גיך, טראַגנדיק אין די הענט אַ טישטעך מיט טעלער און גרייט צום טיש...“ א. אַ. וו.

די פאַרטערט פון אַלטער יכנה״ז:

„...אַלטער יכנה״ז איז אַ יאָדערדיק יידל, אַ געשפיקעוועטער, מיט אַ דיק ביכל. זיין פנים איז געדיכט באַוואַקסן מיט שמוציק געלע האַר, פון וועלכע ס׳איז דאָ גענוג אויף פיאות, אויף אַ באַרד און אויף וואַנצעס אי פאַר זיך אי פאַר נאָך עטלעכע יידן צו פאַרטיילן. אין דעם ים האַר ליגט אַ וויספע — אַ ברייטע, פליישיקע נאַז, וואָס איז דאָס־רוב יאָר פאַרלייגט, אַן שום התמנות...“ א. אַ. וו.

און לױף דאָרף מען נאָך צוגעבן, אַז מענדעלעס מאַלעריי פֿון נאַטיוֹר־מאַרט, לאַנדשאַפטן, אינטעריערס א. א. וו. דינען ניט בלויז אַלס באַלייט־מאַטיוון, אַלס אַטמאָספֿער אָדער שטימונג פֿאַר סיטואַציע, געשעעניש, האַנדלונג און געדאַנק — נאָר אַפט אויך אַלס מיטהעלפֿונדיקע שטריכן ביים כאַראַקטערי־זירן מענטשלעכע געשטאַלטן.

4. פּייזאַזש און גראַמעק

מענדעלע איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געבראַכט לעבעדיקן פּייזאַזש אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

דער העברייאישער פּאַעזיע און פּראָזע פון יענער צייט און אויך פון פּריער זיינען ניט פּרעמד געווען בילדער פון דער נאַטור, פּונקט אַזוי ווי מאַטיוון פון ליבע צווישן די געשלעכטער. אָבער די דאָזיקע ביידע מאַטיוון, ליבע און נאַטור, זיינען דאָרט באַהאַנדלט געוואָרן סקאַרבאָוע, סכעמאַטיש, לויט קלאַסיציסטישע טראַדיציעס פונעם אַכצנטן יאָרהונדערט און פּריער (עפּי־גאַניש נאָך דעם זייער טאַלאַנטפולן דיכטער משה־חיים לוצאַטאָ א. א.). די דאָזיקע טעמעס זיינען דאָרט, אין דער העברייאישער פּאַעזיע פון מענדעלעס צייטן און פּריער, געוויינלעך — אַ חוץ גאָר זעלטענע אויסנאַמעס * — באַ־האַנדלט געוואָרן אַזוי ווי מע פּילט אויס אַ געבאַט פון דער אָפיציעלער פּאַעטיק, — אָן לעבן און אָן רעאַליסטישער שטייגערשקייט. דאָס איז געווען מליצה־דיקע ליבע, אויסגעטראַכטע נאַטור פון טעאַטער־דעקאָראַציעס.

דער מאַטיוו פון ליבע האָט אין דער נייער ייִדישער ליטעראַטור באַלד פון אָנהייב אָן פּאַרנומען אָן אָרט — שוין אין דער אַנאַנימער „די גענאַרטע וועלט“ און אין עטינגערס ווערק, אין אַקסענפעלדס שאַפן, באַזונדערס אין „דער ערשטער ייִדישער רעקרוט“, ווערט דער דאָזיקער מאַטיוו לעבעדיק און שטייגערשי־עכט. אָבער דעם מאַטיוו פון „נאַטור“ האָט אין דער ייִדישער ליטעראַטור — אויב ניט רעדן פון עטלעכע בלאַטע, אומבאַהאַלפֿענע לידער עטינגערס — ביז צו מענדעלען (לינעצקי — איינגעשלאָסן) קיינער ניט באַ־האַנדלט, און אָפּילו זיך צו אים ניט צוגערירט. די עלטערע ייִדישע אויפ־קלערער זיינען געווען ווייט פון דער נאַטור, אָפּגעפּרעמדט פון איר. אָפּילו אַזאָ וועלטלעכער און פּאַלקסטימלעכער מענטש, ווי אַקסענפעלד. די סיבות זיינען קלאָר.

מענדעלע איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך באַמיט עפּענען די אויגן פונעם פּאַלק אויך אויף די שיינקייטן פון דער נאַטור. און אויב דער

* צו די דאָזיקע אויסנאַמעס געהער אין אַ געוויסער מאָס מאַפּו. אָבער אויך ער באַהאַנדלט די דאָזיקע טעמעס אין אידילישן פּלאַן, בוקאַליש, ניט רעאַליסטיש און אַוודאי ניט שטויגערש.

ערשטער אימפולס פאַר דעם נאַטור־מאַטיוו איז ביי מענדעלען געוואַקסן פונעם אינטעלעקטועל־משכילישן שטרעבן אַנטקעגנצושטעלן צו דער טוכלער פאַר־אומערטער „רוחניות“ וועלטלעכע „גשמיות“ — האָט זיך אָבער דער דיִדאַקטיִשער תכלית ביים גרויסן דיכטער תיכף פאַרוואַנדלט אין עכטע פּאָעטישע בילדער, געזעענע און דורכגעלעבטע. זיי ווירקן דעריבער סוגעסטיוו און רעגן אָן ביים לייענער — ווי שפּאַרעוודיק זיי זאָלן ניט זיין, און כאַטש ס'איז אין זיי פאַראַן אַ קאָפעלע „אַלעגאָראַפיע“ — די שטימונגען און געפילן, וואָס מענדעלע איז אויסן.

„פעלדער געשפּרענקלט מיט בליענדע רעטשקע, ווייס ווי שניי, נעבן געלב־גילדענע ראַצעמאַרענע פּאַסן פון ווייץ און מאַט־גרינדלעכע, הויך גע־וואַקסענע קוקורוזעס; אַ שיינער גרינער טאַל, באַדעקט פון ביידע זייטן מיט וועלדלעך ניסביימער; אונטן פלייצט אַ טייכל, ריין, קלאָר ווי קרישטאַל, אין וועלכן עס טוקן זיך די שטראַלן פון דער זון און באַלייגן עס מיט פינקלדיקע גילדענע פליטערלעך. די שאַף און די קי אויף דער פּאַשע דאַרט זעען פונ־דערווייטנס אויס ווי טונקעלע, רויטע געפלעקטע פינטעלעך.“ דעם דאָזיקן פיזיאָזש זעט אָבער מענדעלע דער פּאַקנטרעגער. ער קאָן זיך ניט פאַרטויפן אין אַזאַ שטיק גאַלע עולם־הוזה אָן אַ מוסרדיקער רעפלעקסיע. „פע, פע! — מוסרט מיך דער יצר־טוב מיט יענע ווערטער פונעם פרק: — אַ ייד אונטער־וועגנס, אַז ער איז מפסיק דאָס לערנען און זאָגט: „ווי שייך דער בוים איז, ווי שייך דאָס פעלד, איז גלייך ווי ער טוט זיך אליין אַ מעשה אָן.“ אָבער באלד שאַרט דער פּאַקנטרעגער פון זיך אַוועק די מוסרדיקע באַדענקענישן, וואָס פאַרביטערן און פאַראומערן דאָס לעבן פונעם דעמאָליטיקן יידן. „דער יצר־הרע אָבער פאַרטראַגט מיר אונטער דער נאָז מחיהדיקע ריחות פון סטערטעס היי, געווירצן און קרייטעכצער, וואָס צעגליען זיך אין אַלע אברים. ער צעגיסט זיך אין קונציקע ניגונים פון אַלערליי שפּיל־פייגעלעך, וואָס קיצלען ביי דער נשמה. ער לאָזט מיך פילן אויף מיין פנים אַ וואַרעם ווינטעלע, וואָס גרייזלט מיר די פּיאַות, שושקעט מיר אין די אויערן: קוק, האָב הנאה און זיי אַ מענטש, דו נאַרישער ייד איינער!“

דער פיזיאָזש האָט אין „פּישקע“ אַן אַלגעמיינע אויפגאַבע: איינצוראַמען אין אַ גאַלדענער פּאָעטישער ראַם דאָס געמעל וועגן דעם לעבן פונעם פּאָלק, מענדעלע באַווייזט דערמיט זיין יראַת־הכבוד און זיין האַרצלעכע ליבע צו די געשטאַלטן פון דער אַרעמשאַפט, וואָס ער מאַלט. דאָס זייגען די דערוואַרעמענ־דיקע, באַלעבנדיקע וו־שטראַלן, וואָס ער וואַרפט אויף דער געדיכט־טונקע־לער, טרויעריקער אַטמאָספּער אינעם בוך. פון איין זייט ווערן דורך דער דאָזיקער גאַלדענער ראַם, דורך די דאָזיקע פּאָעטישע וו־שטראַלן אונטער־געשטראַכן און מאַנומענטאַליזירט דער אומעט פון די בילדער, פון דער

אנדערער זייט ווערט דורך דעם די קלעמענדיקע פינצטערקייט געמילדערט, דערנעענטערט צום מענטשלעכן געמיט, פארטיפט דורך מאַגען גערעכטיקייט. ניט געקוקט אויף דער דאָזיקער אַלגעמיינער אייגנטלעכער „פונקציע“ פיינעם פייזאָש, פאָרגעסט דאָ אַבער מענדעלע נישט די אַנדערע אויפקלערנ-דיקע נעבן-אויפגאַבעס. אין אַן אַגבדיק-איינגעפלאַכטענער הערה איראַניזירט ער פון דער רעליגיעזער טראַדיציע, וואָס דריקט און פאַר'מרה-שחורהט דאָס געמיט, דערלאָזט ניט, מע זאל זיך אויף אַ רגע באַפרייען פונעם הימלשן עול און געניסן אַן געוויסנסביטן אַפילו אַ סאַמע אומשולדיקן אַרעמען פאַרגעניגן. דעם דעמאָלטיקן ייד איז די נאַטור און דאָס באַוואוסטזיניקע פרייען זיך מיט איר שיינקייט געווען פרעמד. מענדעלע באַמיט זיך מיט אַגיטאַטאָרישער ליינדשאַפט אויפצוקלערן די פאַלקס-מאַסן ניט בלויז וועגן די געזעצן פון דער נאַטור („תולדות הטבע“), נאָר אויך וועגן איר שיינקייט, וועגן דעם, ווי-אַזוי מע קאָן פון דער דאָזיקער שיינקייט האָבן דערהויבענע הנאה און פרייד.

פאַר מענדעלעס מאַלערייען פון פייזאָשן און אינטעריערס איז כאַראַק-טעריסטיש, אַז ער באַנוגנט זיך געוויינלעך ניט בלויז מיט דער שילדערונג פון זע-איינדרוקן, נאָר ער גיט שטענדיק צו אויך די באַשייבונג פון אַנדערע איינדרוקן — פון קלאַנגען, פון ריחות א. א. וו. עס שפילן דאָ אַלע חושים. דעריי פאַרמאַגט ביי אים דאָס בילד ניט בלויז זינלעכע („טשוסטווענאַציע“) שטימונג, נאָר אַ געדאַנקלעכע שטימונג, אויב מע קאָן אַזוי זאָגן.

אַן אַנדער פייזאָש, אַ שטימונגס-בילד פון דער נאַטור בשעת דער רו און שטילקייט מיטאַג-צייט.

„דער הימל איז בלוי, לויטער, אַן אַ פיצל וואַלקן. די זון בראַט, סמאַליעט, עס ווייעט נישט קיין ווינטעלע, מע פילט נישט קיין לופטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די ביימער אין די וועלדער שטייען שטיל, ווי צוגעקאָועט, קיין שאַקל אַפילו זיך ניט צו טאַן. קי אויף דער פאַשע ליגן מיד, אויסגעשטרעקט די העלדזער, שאַקלען צוואוויילן די אויערן, קייען און מאַלעגירען. אַנדערע גראַבן אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרן מיט די קאַפּיטעס און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהיי פאַרריסט דעם עק, לויפט גאַלאַפּ, וואַרפנדיק דעם קאַפּ אין אַלע זייטן, שטעלט פלוצים זיך אַנידער, אַנגעבויען דעם שטערן האַרט צו דער ערד, שמעקט, פאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברומען, סאַפעט און דריגעט מיט די פיס...“ „אויף אַ צווייגל אין דער הייך וויגט זיך אַ סאָראַקע, אויסזעענדיק פונדערווייטנס ווי אַנגעטאַן אַ ווייס טליתל מיט פאַסן תכלת פאַרנט, און דאַוונט, שאַקלענדיק זיך. זי בוקט זיך, פאַלט תחנון מיטן קעפל, שפרינגט אַ ביסל אונטער, אַ קליין קראַקעלע געבנדיק אַ פאַר מאַל. בלייבט דערנאָך ווייטער שטיין אַן לשון, שטרעקט אויס

דאָס העלדזל און קוקט, גלאַט אזוי, אין דער וועלט אַרײַן, מיט פאַרשלאַפּענע אייגעלעך. — אויף דעם גאַנצן וועג איז שאַטל, מע זאָל דאָס הערן ערגעץ אַ שאַרף, אַ פּיפּס, מע זאָל דאָס זען פּליענדיק ערגעץ אַ פּויגל, נאָר קאַמאַרין, מיקן טראָגן ווי די רוחות זיך אין דער לופט אַרום, פּליען טאַנצנדיק פאַרביי די אויערן. טוען אַ גרילן, אַ זשושע, איינרוימענדיק עפעס אַ סוד — און באַלד טאַקע מאַרש ווייטער. נאָר צווישן היי, צווישן תּבוּאות דאָרט שמוצערן די גרילן, זומען, צימבלען און גייען מיט די טאַצן...

„ס'איז הייס, ס'איז שטיל, וואונדערלעך שיין. שאַ! גאַטס באַשעפענישן

רוען...“

די דאָזיקע שיינע נאַטור־שילדערונג * דאַרף דינען אַלס ראָם פאַר דעם גראַטסק־קירטן בילד פון מענדעלען דעם ביכערהענדלערס שוויצן אויף דער זון, ווי ער ליגט: „צעלייגט אויף דעם וואַגן אין העמד, מחילה, מיט דעם טלית־קטן, אונטערגעהויבן אויפן שפיץ קאַפּ דאָס געשטעפטע פעלפענע היטל און אַראַפּגעלאָזן ביז די פּיאַטעס מיינע אונטערגענייטע ברעסלער וואַלענע זאַקן, וואָס איך טראָג, בעוונותינ־הרבים, אין זומער אַפּילו...“ א. אַז. וו. ס'דאַרף דינען אַלס ראָם פאַר אַזאַ בילד, וואָס קומט באַלד דערנאָך וועגן דעם פּאַקנטרעגערס קליאַטשע — דעם סימבאָל פון דער יידישער אַרעמשאַפט: „...מיין קוק באַגעגנט זיך מיט דעם בליק פון פּערד, וואָס האָט, קראַצנדיק זיך אין דער שפיץ האַלאַבליע, אויסגעדרייט דעם קאַפּ צום בידל און קוקט אויף מיר עפעס שטאַרק אַנגעבלאָזן, גלייך ווי עס וואַלט גערעדט מיט פאַריבל: „נאָ, זע! אַ הינטערשטער פּוס איז מיר שטאַרק געשוואַלן, פאַרבונדן מיט שמאַטעס, עס רינט מיר נאָך אַן אויג, יאַטרעט זיך מיר דער האַלדן. דאָס מויל זאָל מיר אַפּנעמען, אויב איך ווייס דעם טעם פון אַ האַבער, פונדעסטוועגן — וואָס זאָל איך טאָן? — שלעפּ איך מיך הונגעריק, קראַנק, צעבראַכן, נישט אויסצושפּאַנען זיך, חלילה, פון דער עבודה...“ און דער עיקר דאַרף דאָס אין אַלע ענלעכע בילדער און מאַטיוון דינען אַלס ראָם פאַר דער טראַגיש־

* איך האָב אַמאָל, אין אַ פּרײַערדיקער אַרבעט, ניט ריכטיק אונטערגעשטראַכן דעם כלומרשט „קלעריקאַלן“ כאַראַקטער פון אַזעלכע בילדער ווי פון דער סאַראַקע, וואָס „פּאַלט תּחנן מיטן קעפל“ א. אַז. וו. מע קאָן שטרויטן וועגן דער געראַטנקייט פון די דאָזיקע אוינצלנע דעמאָלן — זיי טרעפן זיך, אגב, ביי מענדעלען גענוג זעלבן, — מע קאָן זאָגן, אַז דאָס שטרעבן צו פּאַלקסטימלעכקייט האָט זיך איז די דאָזיקע אוינצלנע זעלשענע פּאַלן יאָ אַדער ניט איינגעגעבן. אָבער אויב אַזאַ בילד, ווי מײַט דער סאַראַקע, איז אַנטלען פון דער ריטואַל־רעליגיעזער ספּערע, קאָן מען, פון דער אַנדערער זײַט, דערין זען אויך אַ לויכטע איראַניע איבער די משונהדיקע העוויות ביים תּחנן־פּאַלן. יעדנפּאַלס זײַנען די אויספירן, וואָס איך האָב אַמאָל פון די פאַר ענלעכע פּאַלן אין מענדעלעס שאַפּן געמאַכט, ניט בלויז איבערגעשריבן, נאָר פּשוט ניט ריכטיק.

גראַטעסקער געשיכטע פונעם קרומען בעטלער פישקע און זיין האַרבאַטער געליבטער ביילע.

דער פאַקנטרעגער מענדעלע באַגעגנט אויפן שליאַך אַ קאַנקורענט, דעם פאַקנטרעגער אַלטער. ביידע זיינען הונגעריק, ווייל אין דעם טאַג איז אַ תענית און זיי פאַסטן, זיי זיינען מיד פון דער היץ, אויסגעמאַטערט פונעם וועג. דערצו איז אַלטערן נאָך ביטער אויפן האַרצן, ווייל ער איז ערשט ניט לאַנג אַזוי נאַריש אַריינגעפאַלן מיט זיין פּראַווו, אַלס שדכן עפעס צו פאַר-דינען פאַר זיין אַרעם הויז-געזינד. פון לאַנגווייליקייט און פּוסטקייט, היות ס'איז ניטאָ קיין אמתדיקע געשעפטן, הייבן זיי אָן אינמיטן פעלד אַ כלומרשטן האַנדל צווישן זיך, הייבן אָן אויסבייטן צווישן זיך : תּחינות אויף בבא-מעשיות, מענהלשונס אויף „טויזנט און איין נאַכט“, סליחות, טלית-קטנס, קינות אויף שופּרס, מעשענע לייכטער — אויף הבדלהס, און ביידע ווערן גוט אויפגעלייגט. „ביידע צדדים האָבן דערווייל פונעם גאַנצן משא-מתן קיין גראַשן אין די אויגן נישט געזען און געבליבן שטאַרק צופרידן, גלאַט פונעם האַנדל אַליין, מען האָט דאָך געטאָן, געהאַנדלט, געמאַכט געשעפטן, נישט געזעסן ליידיק, אַלטערס מרה-שחורה איז ווי אַ רויך פאַרשוואַנדן געוואָרן. ס'איז אים געווען צו דערקענען אין דעם פנים, אַז יאַרמעלינעצער יאַריד מיט זיין פינצטער מזל איז אים פונעם זינען אַרויסגעגאַנגען. ער רעכנט עפעס שטילערהייט פאַר זיך אויף די פינגער, האַלטנדיק דעם לינקן אויער אַנגעבויגן, גלייך ווי אין קאַפּ ביי אים חשבונט אַ בוכהאַלטער, צו וועלכן ער האַרט זיך גוט צו, און אַפנים, דער חשבון ווייזט אויף אַ פאַרדינסטל, אַם-ירצה-השם, ווייל דאָס מויל שפאַלט זיך אים אין דער גאַנצער ברייט און צווישן זיינע געדיכטע וואַנצעס בליצט אַרויס אַ זיס שמייכעלע.“

אין דעם דאָזיקן וואַנדערלעך-צוגעטראַכטן גראַטעסקען עפיזאָד ווערט גע-וויזן אַן סימבאָליזירט די גאַנצע עקאַנאָמישע באַדנלאָזיקייט פון די ברייטסטע יידישע מאַסן, דער טרויעריקער אומזין פונעם שאַכער-מאַכער, און באַלד נאָך דעם „קאַמישן“ עפיזאָד, וואָס דערציילט אין אמתן וועגן אַ ביטער-טראַגישן עיני, קומט אַ רואיקער, מילד-געמאַלטער פאַרנאַכט-פיזאָזש.

„אַ געשמאַק ווינטעלע הייבט אָן צו בלאָזן, און אויפן הימל ווייזן זיך שטיקלעך וואַלקן, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די ביימער הייבן פאַמעלעך אָן זיך צו שאַקלען, איינער צום אַנדערן איינגעבויגן דעם קאַפּ, און פירן צווישן זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָך דעם אַז זיי האָבן אַזוי לאַנג געשוויגן שטיל. דאָס ווינטעלע האָט אויפגעוועקט די שלאַפעדיקע תּבואה, אַלע זאַנגען כאַפּן זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול און צעקושן זיך גאַר פריינטלעך. גאַטס באַשעפעניש רירט זיך אומעטום : אויפן פעלד, אין וואַלד און אין דער לופּט. איינס נאָך דאָס

אַנדערע טרעטן שפּילפּיגלעך אַרויס. אויף צווייגלעך, ביימלעך, נידעריק און גאַנץ הויך, פּוצן זיך די פעדערלעך, אַ וויש מיט דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאַקל — און הייבן אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו סוויטשען...“ עפעס אַ קונדס אַ פּויגל שטיפט, פליט פון איין בוים צום אַנדערן, מאַכט „קוקו, קוקו!“ ווי ער שפּילט זיך אין באַהעלטעניש. אים ענטפּערט אָפּ פון צווישן ווייץ און קאַרן אַן אַנדער מיין פּויגל עפעס: „פּיק-בער-וויק, פּיק-בער-וויק!“ ווי גערעדט: אייביק וועסטו מיך דאָ נישט כאַפּן, כאַטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפן עק. פאַקט זיך, ר' קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!...“ ושאַבעס אַפּילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפּילו פּליגן, בינען האַבן נישט געשוויגן, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אַנכאַפּער, האָט פּליענדיק אויך געזושעט... די גאַנצע וועלט איז עפעס ווי לעבעדיק געוואָרן און באַקומען אַ פּריילעך פּנים. אַ פּרייד, אַ פאַרגעניגן צו הערן, צו זען, צו שמעקן די זיסע ריחות פון אַלע זייטן.

— ר' אַלטער, ס'איז גוט! ר' אַלטער, ס'איז שוין! עס ציט עפעס ביי דער נשמה, עס רעדט עפעס צום האַרצן: גאַטס וועלטל איז שוין, גאַטס וועלטל לעבט! עס ציט און גלוסט זיך אַריינאוואַרפן זיך עפעס אַהין, אַהין מיט הענט און מיט פיס...

— ר' מענדעלע, בע... ר' מענדעלע, עט... פע! — טוט אַלטער אויף מיר זיך אַ קריים. — שוין צייט בעסער מנחה דאַווען. פאַרגעסט בעסער נישט, פון אַלע אייערע זאַכן, צו זאָגן „ענינו“...“

דער דאָזיקער פּיזאַש איז אַ קעגנשטעלונג צום פּריער דערציילטן גראַט-טעסקן עפּיזאָד, ער דאַרף אים „אויפלייזן“ און מילדערן, — ער פאַרענדיקט זיך אַבער מיט אַלטערס רעפּליקע, וואָס פירט צוריק „צו דער ווירקלעכקייט“, צו דער מרה-שחורה פונעם דעמאָלטיקן יידישן לעבן און שטייגער.*

קיין טראַדיציע פון נאַטור-מאַטיוון איז אין דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך, סיי וואָס שייך דעם סטיל, סיי וואָס שייך די באַצייכענונגען און מעטאָ-פאַרן, ניט געווען. זייער גרינג האָט מען דאָ געקאַנט אַריינפאַלן אין שאַבלאַני-שער, „דערהויבענער“ בוקאַליק, זייער גרינג האָט מען זיך געקאַנט לאָזן אויפן וועג פון „איבערגעזעצטע“ ווערטער און בילדער. אַזעלכע נאַטור-מאַטיוון וואָלטן דאָן אַרויסגעשטאַרצט פונעם צוזאַמענהאַנג, ווי עפעס פּרעמדס, און וואָלטן ניט דערגאַנגען צום לייענער. מענדעלע אַבער איז אויך דאָ געבליבן ביי זיין אַלגעמיינעם סטיל. ער באַנוצט אויך דאָ אויסשליסלעך פּאָלקסטימ-

* פאַרגלויך אויך דאָס לירישע בולד פון דער לבנה-נאַכט — נאָך דער מעשה מיט דער פּיאה און נאָך די גראַטעסקע בילדער פון דער קרעטשמע, פונעם קרעמש-מערס וואוינונג, און אויך די פּיזאַשן און לירישע מאַטיוון, וואָס אַרום דער באַגעגעניש פון פּישקען מיט דער האַרבאַטער נאָך זייער צעשוידונג א.צ.ו.ו., א.א.וו.

לעכע וואַרט־מיטלעך, מעטאָפּאָרן און פיגורן. פּאַרזאַן אין זיי שורות, וואָס ליינענען זיך ווי פּאַלקלאַר, זיי פּאַרמאַגן אַבער דערביי אַ דיך־אויסגעשליפענע און אויסגעריכטע ליטעראַרישע פּאַרם. זי בילדער זיינען כלומרשט סטיכיש, „קונסטלאַז“, אָן קונצן און פּראָסט, לויט די השגות פונעם פּאַקנטרעגער, אַזוי ווי ס'רעדט זיך אַמאַל וועגן אַזוינס אין אַ שמועס. אין אמתן זיינען זיי דורכ־געדרונגען מיט קינסטלערישקייט און פּאַעזיע.

אַ בילד פון אַ וואַלד ביינאַכט :

„...איך בין שוין פּאַרגאַנגען טיפלעך און קום לסוף צו עפעס אַ לאַנג, שמאַלן טאַל, וואָס האַקט פּאַר מיר איבער דעם וואַלד אין צוויי טייל. דער טאַל איז באַוואַקסן מיט טשערעט און מיני ביימלעך, שטעכעדיקע ווי דערנער, און ציט זיך מיט איין זייט צום שליאַך, מיט דער אַנדערער ערגעץ אַנדערש, העט־ווייט צו אַלדי שוואַרצע יאָר. דער וואַלד שטייט און שלאַפט, איבער־געדעקט פון אויבן עפעס מיט אַ טונקלען פּאַרהאַנג. אַרום און אַרום איז שטיל, נאָר צייטנווייז הערט מען, ווי צוויי הויכעוויקסיקע ביימלעך, נאַענטע שכנימ, שושקען זיך מיט אַראַפּגעלאָזענע קעפּ צווישן זיך, איינער דעם אַנדערן אַ קיצל געבנדיק הינטערוויילעכס מיט די צווייגן; אַדער ווי אַ פּאַר בלעטלעך ערגעץ פּלאַטערן, באַרירן זיך, גלייך ווי עס גרימט זיי עפעס און לאַזט זיי נישט רוען. דאָס רעדט דער וואַלד פון שלאַף. דאָס חלומט זיך אים נעכטיקער טאַג מיט אַלע לייך און פרייד אין אים. דער שאַך פון די דאַרע ריטלעך דאַרט — דאָס קומען אים צו חלום ביימער, נעבעך, וועלכע מע האָט פּאַר דער צייט אויס־געהאַקט...“

„עפעס אַ גאַנצער וואַלקן מרה־שחורה רוקט זיך אָן אויף דעם וואַלד און אויך אויף דער נשמה מיינער...“

אין זיינע פּייזאַזשן מאַלט מענדעלע ניט בלויז די נאַטור, נאָר גלייכצייטיק דורך זיי גופא ניט ווייניקער — אויך דעם כאַראַקטער פונעם מענטש, וואָס מענדעלע לאַזט אים דעם פּייזאַזש זען. אינעם נאָר־וואָס ציטירטן בילד איז פּאַראַן ניט ווייניקער מענדעלע דער פּאַקנטרעגער, איידער וואַלד.

מענדעלע האָט זיך געהיט פּאַר סענטימענטאַליטעט. ער האָט עפעס ווי שטענדיק מורא געהאַט, אַז זיין ליבע צום פּאַלק, צום פּאַלקס־מענטש זאָל ניט קומען צום אויסדרוק אויף אַ זיסלעכן, וויינענדיקן אופן. נאָך יעדן רירנדיקן זאַץ כאַפט ער זיך און גיט צו אָן איראַניש וואַרט, כּדי ס'זאָל זיך אויסגלייכן. אין די לירישע נאַטור־בילדער איז שטענדיק פּאַראַן אַ דין פּעדעמל איראַניע, וואָס אַמאַל גיט זי דווקא צו האַרצלעכקייט, אַמאַל אַבער איז זי ביטערלעך און שטעכיק...
 מענדעלע וואַלט ניט געווען מענדעלע, ווען ער זאָל ניט ערגעצוואו איראַני־זירן ניט בלויז איבער די מליצהדיקע, בוקאַלישע נאַטור־מאַלערייען כּכלל,

נאַר אויך פון זיינע אייגענע (אין „פישקע“) בפרט. די דאָזיקע איראַניע פאַר-
ענדיקט ער אַבער מיט זאַצן, וואָס גיבן אַ ביז אַנצוהערעניש, אַז זיינע קינסט-
לערישע בילדער האָבן ניט קיין שייכות צו יענער שאַבלאַנישער פאַסטעכער-
„אידיליק“, אַז זיי זיינען זעלבשטענדיק, עכט און דורכגעלעבט.
פאַר אַ יידישן בעל-לשון, וואָלט געווען גענוג מאַטעריאַל אויף אַנצו-
שרייבן אַ שיינעם פּזמון פון אונדז אַלע, דענסטמאַל, אין יענעם שיינעם פריי-
מאַרגן. ס'איז דאָ צום פּזמון פיר באַווייבטע יידן, ווי זיי ליגן זיך צעשפּילעט
אויפן גרינעם גראַז, האָבן הנאה און שוויגן, אויך אַ זון מיט שטראַלן, הימל,
נאַטור, טוי-טראַפּן, שפּילפייגעלעך און פּערדלעך, איינס שענער פּונעם אַנדערן.
דערצו וואָלט ער דאָך געמעגט געבן אַ גמילת-חסד עפעס פון זיינס אויך : אַ
טשערעדע שאַף, וואָס פיטערן זיך אויפן געמייזעכץ, אַ קלאַר ריינענדיק וואַ-
סערל, וואו „אינדן טוען צעברעכן זיער דאַרשט“, און אונדז — פייפעלעך אין
מויל, אויף וועלכע מיר שפּילן און שאַלן, ווי די פאַסטעכער, אַ לויב-ליד דער
געליבטער כלה אין שיר-השירים. טאַרבעס איז דאָ ביי אונדז, ברוך-השם,
אייגענע, נישט צו באַדאַרפן זיינס (דעם בעל-לשונס—מ. וו.), ביי אים בלייב
עס... נאַר אַבער עד-כאן, ביז-דאַנען. ווייטער, ר' ייד, רוקט זיך נישט!...
„מיינע געדאַנקען גיב איך איבער בעסער אַליין.“

אַ חוץ גרויסער ליבע ברענגט מענדעלע צום אויסדרוק אויך גרויסע
טענות, אַ חוץ קריטיק אויך „אַפּאַלאַגיע“, אַ חוץ דער האַפענונג, וואָס ליגט
אין יעדער קריטיק, אויך שטימונגען פון אויסזיכטלאַזיקייט. דאָס איז דער
באָדן פאַר די גראַטעסקע בילדער, וואָס געפינען זיך אין אַזאַ גרויסער צאַל
אין מענדעלעס שאַפן. „מסעות“ איז, אינגאַנצן גענומען, איין גרויסער גראַ-
טעסק. דאָס גראַטעסקע ליגט דאָרט שוין אינעם סוזשעט פּונעם ווערק גופא
און אין אַלע זיינע טיילן. אין אַ געוויסער מאָס איז דאָס אַזוי אויך אין „פישקע“.
אַ חוץ דעם אַבער זיינען דאָ אין דעם ווערק אַ היפש ביסל איינצלע פאַר-
ענדיקטע קליינע בילדער און שילדערונגען, וואָס די גראַטעסקע שטריכן
זיערע דערמאָנען אויף עפעס אַן אופן די נידערלענדישע גראַטעסק-מאַלער
(דער א. ג. „פּויערים“—ברויגעל א. א.).

אינעם גראַטעסק קומט צום אויסדרוק אַ שווערע ווידערשפרעכלעכקייט
פון געפילן, סאַטירע, חזק, איראַניע, קאַמיק — און גלייכצייטיק צערטלעכע
ליבע. גרויס און שרעק פאַר דער ווירקלעכקייט — און פרייד, וואָס קומט פון
דער קעמפּערישער טאַט. פאַרהערלעכונג — און גרימאַסירנדיקע היפּערבאַלע.
בייער פאַטאַס — און עקסצענטרישע שפּילערישקייט. קאַשמאַרישע פאַנטאַס-
טיק — און פאַנאַטישע פּינקטלעכקייט ביים רעפּראָדוצירן דעטאַלן פּונעם לעבן.
ווייטיקדיקע קוויקעניש מיט דער „אַבסאָלוטער“ העסלעכקייט — און אַן עקס-

טאטיש באגערן די דאזיקע קאריקאטורן צו פאָעטיזירן.* דאָ איז אַן אַנױזי ניט בלױז אויף סתירות אין די געפילן אָדער צױשן זיי און דעם געדאַנק, נאָר מער פאַר אַלץ אויף טראַגישע װידערשפּרוכן אין די געזעלשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן.

צו דעם אַלעם דאַרף מען צוגעבן, אַז דער קינסטלערישער (ניט „פּרימי־טיווער“, „סטיכיאישער“) גראַטעסק איז זייער אַ ראַפינירטע פאַרם און זעצט פאַרויס אַ הויכן ניוואַ פון קינסטלערישער אַנטװיקלונג. אַן דעם װאַלט ניט מעגלעך געװען אױסצודריקן אין בילד אַזאַ קאַמפּליצירטן װידעראַנאַנד פון געפילן.

ע. ט. א. האַפּמאַן האָט געװיסע גראַטעסקע דערציילונגען זיינע געשריבן לױט אַנרעגונגען פון קאַלאַיס גראַװירן; אָבער סײ יענע גראַװירן און סײ די אומהײמלעכע דערציילונגען האַפּמאַנס זיינען — צוליב זייער אומװירק־לעכער פאַנטאַסטיק — אין פאַרגלייך מיט מענדעלעס גראַטעסקע סקיצי־רונגען — אידיילעס. אַן אַנאַלאָגיע קאָן מען דאָ נאָר מאַכן צו די גראַטעסקע בילדער אין גאַגאַלס װערק.

מענדעלע דערציילט װעגן קאַליערע־חתונות :

„...גלופסקער קהל האָט געכאַפט אין דער בהלה װיסטע קאַליקעס, דראַבעס, שלעפּערס און זיי חתונה געמאַכט אויף דעם הייליקן אַרט צװישן די קברים, מיט אַבי־אַט מיידלעך, בכדי דורך דעם זאָל די שלאַפּקייט אויפהערן. אַנשטאַט אים (פּישקען — מ. װ.) האָט קהל דאָס ערשטע מאָל מכבד געװען מיט חתונה האָבן דעם באַרימטן קאַליקע יאַנטלען, װאָס רוקט זיך אויף זיין געזעס מיט צװיי הילצערנע בענקלעך אין די הענט. מע האָט אים געפאַרט מיט דער אַרעמער יידענע, די מפורסמת, װאָס האָט גרויסע ציין װי לאַפּטעס אַן איין אונטערשטער ליפּ. זי כאַליערע האָט זיך פאַר זיי שטאַרק דערשראַקן, און נאָך דעם, אַז זי האָט פאַר שרעק מוזיק געװען אין גלופּסק אַ סך מענטשן, האָט זי געכאַפט די פּיס אויף די פליצעס און איז אַנטלאָפּן... דאָס צװייטע מאָל האָט מען אױסגעקליבן נחומצע דעם שטאַט־מעגעגע, דעם געװיסן לעקיש. לעקיש האָט אויף דעם בית־עולם, פאַר אַ גאַנצער עדה שיינע יידן צוגעדעקט דעם קאַפּ פון יענער מויד, װאָס איר קאַפּ איז פון קינדװייז אַן באַדעקט, איר

* צום ביושפּיל: די גאָטישע סקולפּטורן (אַשטױגער די כימערן פון נאַט־דאָס א. א.) און גאָטישע סאַלערייען (מאַרשין גרונעװאַלדס בילדער), האַלבינס „טױטן־טאַנץ“, די װערק פון אַ טױל פּלאַמאַנדישע (ברױגעל א. א.) און שפּאַנישע מאַלער (פּראַנצעסקאַ גאַיאַ). אין דער ליטעראַטור: געװיסע שאַפּונגען פון די ראַמאַנטיקער, װי הוגאַס „דער מענטש, װאָס לאַכט“, צום טױל אין „נאַט־דאָס“ א. א. װ. אָדער די װערק פון ע. ט. א. האַפּמאַן. עלעמענטן פון גראַטעסק געפינען מיר אױך ביים גרויסן פּראַזאַאיקער גאַגאַל, בױ שמשע־רינען, בױ דיקענסן א. א. װ.

בעט אייך מהיילה, מיט אַ קרוין און אויף וועלכער עס גייט אין דער שטאַט אַרום אַ קלאַנג, אַז זי איז אַן אנדריגונוס. דער עולם, זאָגט מען, האָט אויף זייער חתונה זיך גאַנץ שטאַרק משמח געווען, מע האָט זיך וואויל געטאַן און עפעס גאַר אַ יום באַראַפּן צווישן די מצבות אויסגעטרונקען. אָט, האָט מען געזאָגט, נישקשה! לאָזן זיך פּרוכפערן, לאָזן יידישע קינדער, דער כאַליערע אויף צעשפּרינגעניש, זיך מערן, לאָזן אַרעמע קאַליקעס, נעבעך, אויך הנאה האָבן.

„נישט דאָס בין איך אויסן. הכלל, פישקען האָט קהל פאַרגעסן. אַפילו די מומע אָן אַ נאָז, וואָס איר שטייגער איז צו העצקען זיך אינמיטן דער גאַס, בשעת איר קלעזמערל סקריפעט אויף עפעס אַ מין פידעלע, צווינגענדיק דער-צו אויפן בייקעלכן, נעמט צונויף אויף אַ טעלערל נדבות, בכדי צוויי מתים זאָלן גיין טאַנצן, קאַליקעס, קבצנים, אַרעמע מיידלעך זאָלן, חלילה, נישט פאַר-זיצן — אַפילו די גוטע, באַרעמהאַרציקע מומעניו האָט אין פישקען זיך גאַר פאַרגעסן און אים געלאָזט אומגיין אָן אַ ווייב...“

מענדעלע וואַרפט אַריין אינדערמיט זיין „ניט דאָס בין איך אויסן“. אַך, ווי ער איז דאָס דווקא יאָ אויסן צו מאַלן דעם דאָזיקן טרויעריק-משונהדיקן טויטן-טאַנץ, וואָס סימבאָליזירט די ביטערע דאַליע פון די אַרעמע מאַסן. אַדער דאָס בילד וועגן דעם, ווי דער צאַרישער טשינאוויק שניידט אַפּ דעם ביכער-הענדלער מענדעלע אַ פּיאַה:

„...איך בין טויט מיט אַלע מיינע אברים, עס וואַרפט מיט מיר ווי אין קדחת. עס רוישט מיר אין קאַפּ, קלינגט אין די אויערן, איך הער נישט און זע נישט, וואָס אַרום מיר טוט זיך. איך האָב נישט רעכט געהערט אַפילו די טענות פון מיין ערל בשעת קלאַנגדיק זיך אויף מיר. נאָר אַז דער רויטער קאַלבער האָט אַ הוק געטאַן אויף מיר מיט דעם האַרבן וואָרט אויף יוניש, האָב איך מיך באַלד אויפגעכאַפט און שוין גוט געהערט. פאַר די אויגן מיינע שוועבט אַ קולאַק און עס הערן זיך שרעקלעכע ווערטער: גנב, קאַנטראַבאַנד-שטשיק, טריפה-סחורה, בייטל-שניידער, קייטן, טיורמאַ, קנוטעס, סיביר!... ער זוכט זיך פּלוצים צו מיינע פּיאַה און, נאָכקרימענדיק מיך, שטאַרק אין כעס, כאַפט ער אין אימפעט פונעם טיש אַ שער און שערט מיר אַפּ אינגאַנצן איין פּיאַה — איך באַוואַש מיך מיט טרערן, קוקנדיק אויף דער ערד מיין פּיאַה, מיין גרוי-אַלטע פּיאַה, וואָס איז געוואַקסן מיט מיר פון קינדווייז אויף ביז אין מיינע אַלטע יאָרן; וואָס האָט איבערגעהאַט מיט מיר פרייד און לייד גענוג אין מיין לעבן. די מאַמע האָט זי אין דער יוגנט געגלעט, געצוואָגן, גאַר נישט געקאַנט זאָט אַנקוקן זיך אויף די שוואַרצע, שיינע גריינעלעך אירע. זי איז געווען אַ צירונג מיין פנים אין מיינע גוטע טעג, ווען איך בין געווען פריש און שטאַרק, זי איז פרי פאַר דער צייט גרוי געוואָרן פאַר צרות, נעבעך,

און איר גרויקייט האט מיר, חלילה, נישט געמאכט קיין בושה. ביידע האבן מיר זיך פרי געעלטערט פאַר פּורעניות, נויט, עלנט, גרויאַטע, אומזיסטע פיינטשאַפט און רדיפות אין דער וועלט! וועמען, חלילה, האָט זי געשאַדט? וועמען, חלילה, האָבן מיינע גרויע האָר עפעס שלעכטס געטאָן? — עס וויינט אין מיר דאָס האָרן, שרייט געוואָלד שטיל, נישט אַרויסצוברענגען אויף די ליפּן קיין וואָרט. איך קוק שווייגנדיק, זוי אַ שעפעלע ביים באַשירן עס. און פון די אויגן קאַפּאַפּ, טרערן ווי די באַב... מיינ הויל געבליבענע באַק האָט מיר שטאַרק געפלאַמט...”

ווי אומענדלעך קאַמיש איז דאָס דאָזיקע קלאַג-ליד אויף דער אָפּגע-שירענער פּיאַה, — און ווי טרויעריק. אַ פּאַנטאַסטישע, אומגעלומפּערטע טראַגיק. דאָס גאַנצע ווילדע אידעקעווען זיך פונעם צאַרישן טשינאָוויק איבער דער אומבאַשיצטער יידישער באַפעלקערונג איז דאָ קאַנצענטרירט אין דעם בילד, דאָס טרעטן מיט די פּיס די ווירדע פונעם מענטשן, דערביי שפּילט דאָ אין דעם בילד אַ הויפּט-ראַל — אַ פּיאַה, אַן אָפּגעשניטענע פּיאַה, און וואָס דאַרף עס דער פּאַקנטרעגער אַזוי נייטיק די פּיאַה? די ביטערע עוולה ווערט עפעס משונהדיק לעכערלעך, די געפּילן, וואָס דאָס רופּט אַרויס, גראַטעסע פאַרפלאַנטערט, גרויליק.

מע דערמאָנט זיך אין געוויסע בילדער גאַגאַלס.

דעם גראַטעסק גיט מענדעלע אויף פאַרשידענערליי אופנים. ערשטנס, ווי געוואָנט, אַמאָל שוין אינעם גרונט, אינעם סוזשעט פונעם ווערק גופא, וואָס איז אינגאַנצן פאַרטראַכט אינעם פּלאַן פון גראַטעסק — „מסעות“, „פּישקע“. צווייטנס, אין איינצלנע סיטואַציעס, ווי למשל אין דער שילדערונג פונעם בייט-„געשעפט“ צווישן מענדעלע דעם פּאַקנטרעגער און אַלטערן, אינעם גע-שפרעך צווישן בנימין און סענדערל מיטן אוקראַינישן פּויער אין „מסעות“ א. א. וו. דריטנס, אינעם אופן, ווי מענדעלע מאַלט די פאַרטרעטן פון באַ-שטימטע פיגורן, למשל פון פּישקען, פונעם קרעטשמערס טאַכטער, פונעם סטאַנאָוואַי און זיינע טשינאָוויקעס, פון אַלטערן, פון סענדערל די יידענע (אין „מסעות“) א. א. וו. פּערטנס, ביים באַשרייבן באַשטימטע טשודנע איינפאַלן, געשעענישן, וואָס קומען פאַר אינעם דיכטערס פּאַנטאַזיע.* פינפטנס, און באַ-זונדערס אַפט, ביים אויסמאַלן „אינטעריערס“ (דאָס אינעווייניקסטע אויסזען פון צימערן א. א. וו.). די דאָזיקע אינטעריער-בילדער זיינען אַנגעוואַפּט מיט שטייגער און שטימונג. אויך זיי דאַרפן זיין אַ פּאַן פאַר די מענטשלעכע גע-

* למשל, דאָס בילדל וועגן דעם „יאַריד פון אַלערליי מיני געשטאַלמן, וואָס זיינען פּלוצים ווי פון דער ערד אַרויסגעוואָקסן“ — ווען מענדעלע כאַפּט, אין זיין פּאַנטאַזיע, איינעם, „פון דער גוטער כּנופּיה: קום צום סמוק!“ א. א. וו.

שטאַלטן און זייערע האַנדלונגען. אַבער אויב די בילדער פון דער נאַטור זיינען ליריש זוניק, זיינען געוויינלעך די אינטעריערס גראַטעסק און כמורנע. וואַרים אַזוי טאַקע זיינען געווען די „אינטעריערס“ פון דער אַרעמשאַפט.

אַז סע כאַפט זיך אַריין איראַניע, אַ געלעכטערל מיט „יאַשטשערקעס“ — אין אַ שמייכל פון ליבע און ווייטיק, אין אַ פינקטלעכער, נאַטור־געטרייער באַשרייבונג פון אַ הקדש, למשל, — ווערט שוין די צייכענונג ממילא גראַטעסק. „אינגאַנצן — האָט דער הקדש אויסגעזען ווי אַ שטאַרק אַלטע קרעטשמע, אַ חורבה מיט אויסגעקרימטע, נישט קיין גלייכע ווענט, מיט עפעס אַ דעכל, מיטשיינסגעזאַגט, ווי אַ צעקנייטשט קאַפעלושל, פאַרריסן פון פאַרנט און נידעריק אַנגעבויגן פון הינטן, כמעט ביז דער ערד, מע האָט באַשיינפערלעך געזען, אַז דער הקדש, נעבעך, הלשט, וויל איינפאַלן און ליגן ווי אַ באַרג מיסט אויף דער ערד, נאָר דער עולם אין שטעטל האָט אים אַפגעשריגן, אונטער־געשפּאַרט מיט דרענגלעך און אים איינגעבעטן צו האַלטן זיך אַזוי אויף ווייטער ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר...“

דאָס איז בלויז דער פּיל־צוואַגנדיקער אַריינגאַנג צום הקדש, דערנאָך ערשט קומט דער סאַמע רעכטער „אינטעריער“, אַ גרויזאַם בילד, ווי יענע, וואָס באַלזאַק פּלעגט אַמאָל אַלס היסטאָריקער פון זיטן און שטייגער — פון די אַמאָליקע פאַריזער אַפגעסלעך („טרושטשאַבעס“).

אויף אַן אייגנאַרטיק „אימפרעסיאָניסטישן“ אופן באַמיט זיך מענדעלע צו סוגערירן דעם לייענער דעם סאַכאַקלדיקן איינדרוק דורך דעם, וואָס ער שטעלט פאַר ניט אויף איינמאָל, נאָר בהדרגהדיק די עמפּינדונגען פון פאַר־שיידענע חושים: שמעקן, הערן, זען א. א. ו. למשל, אינעם בילד פון אַ קרעטשמע:

„דאָס אַלצדינג, וואָס אינעווייניק אין דער קרעטשמע טוט זיך, דערפיל איך ביסלעכווייז, איינס נאָך דאָס אַנדערע כסדר, נישט אויף איינמאָל. דעם ערשטן כיבוד דאָרט האָט מיין נאָז. באַלד ביים אַריינקומען, נאָך אויף דער שוועל, טוט מיר אַ זאַץ אַ שאַרף־ביטערער צאַפן־שטינקענדיקער ריח פון בראַנפן, מאַכאַרקע און מענטשן־שווייס אינאיינעם. אַז די נאָז ניסט אָפּ איר „מה טובו“ פון אַזאַ ברוך־הבא מיט אַ הילך, צעגיטסנדיק זיך אין שטייגער, — גייען צום סמיק די אויערן. אַ רעש, אַ געפילדער פון אויסגעמישטע אינ־איינעם דינע, גראַבע, הייעריקע, צערעפעטע און כריפענדיקע קולות קייקלען זיך אַריין אין זיי מיט אַ גרילצן — נאָר טויב צו ווערן. אַז די נאָז מיט די אויערן האָבן שוין זייערס אַפגענומען, געהאַט זייער ערלעך אויסקומעניש — זיינען שטאַרק אין דער אַרבעט, נעבעך, די אויגן. נאָכדעם ווי זיי בלאַנקען זיך פריער אַרום אין דער טונקלעניש צווישן אַ געדיכטן עולם מענטשן, צונויפגעשמאַלצן אינאיינעם, נישט צו האַבן אַ פיצל סימן פון עפעס אַ זאַך —

דערזענען זיי פונדערווייטנס אויף אַ לאַנגן הילצערנעם טיש אַ חלבדיק ליכטל אין אַ ליימען לייכטערל, וואָס ברענט מיט אַ רויטן שטעכעדיקן פלאַם, אַרומ-גערינגלט מיט געל-גריין-בלוי-גרויע רעדער, ווי רעגן-בויזנס, פון דער הייסער פאַרע און זיילן רויך, וואָס שלעפּן זיך איבער דער שטוב אַרום. ערשט דער-נאָך הייבן אַן אַרויסצושווימען פונעם טונקעלן טומאַן כסדר: נעז, בערד, בערדלעך, טשופרינעס, גאַנצע פנימער און צורות פון מאַנצבילן און נקבות, עס שווימען אַרויס רעדלעך מענטשן. אַ טייל האַלטן זיך אויף די פיס, ערשט נאָכן פערטן, פינפטן טרונק בראַנפן. אין דער זייט האַלדון זיך צוויי שיכורימ-לעך, זידלען זיך פאַר גרויס ליבשאַפט מיט מיאוסע ווערטער "א. אָו. וו.

אין אַ טייל גראַטעסקע אינטעריערס קומט דייטלעכער צום אויסדרוק אַ ווייטיקדיקער פאַרדראַס, אַ סאַטירישער מיין (אַזוי, למשל, אין דער באַוואוס-טער שילדערונג פון אַ מקווה). אין אַנדערע, ווידער, זעט זיך מער אַן מענ-דעלעס אַ הומאַריסטישער שמיכל. וואַרים ניט אומעטום, וואו מענדעלע חוזקט, איז דאָס אומבאַדינגט סאַטירע. ניט ווייניקער אַפט גיט מענדעלע הומאַר פון יענעם מין, וואָס איז שפעטער איבערגענומען און אַנטוויקלט געוואָרן פון שלום-עליכמען. אַבער מענדעלעס הומאַר איז האַרבער. דאָס הייסט, ווייניקער הומאַריסטיש, אַפט ניט נאָר טראַגיקאַמיש, נאָר טאַקע האַרט ביי דער גרענעץ פון טראַגיק (דער לעצטער עפיזאָד אין "מסעות"), אַבער שטענדיק "בייזער", נעענטער צו סאַטירע, איידער ביים ליריש-ווייכן שלום-עליכום.

דאָס קאָן מען באַמערקן אויך אין יענע ערטער פון די אינטעריער-שילדערונגען, וואָס ווערן באַהאַנדלט הומאַריסטיש. למשל, אין דער שילדע-רונג פונעם קרעטשמערס וואוינ-צימער.

"...אַרום די ווענט אין דער הייך הענגען פאַרטרעטן באַדעקט מיט שפינ-וועבס, מיט געפייגערטע פליגן, אויסגעטריקנטע אייער פון פרייסן און פליגן-קויט. פונעם קויט אויף די דאָזיקע פאַרטרעטלעך קוקן אַרויס עפעס געשטאַלטן: אַ "מזרח" מיט קראַליקלעך, מיט משונה-ווילדע חיהלעך, האַלב-ציג — האַלב-הירש, האַלב-לייב — האַלב-איזל, האַלב-לעמפערט — און האַלב-פּיפּענגאַטער. אַ הויכער המן, געקליידט ווי אַ אונטער-אַפיצער, הענגט אויף אַ תליה, וואָס גרייכט אים קוים ביז צום אַקסל, אַזוי אַז גיכער הענגט די תליה אויף אים, דערביי שטייט מרדכי אין אַ שטריימל, אַ ראַצעמאַרענע קאַפּאַטע מיט אַ גאַרטל, אויבן אַ טיזליק, אין שייך און זעקעלעך, מיט פאהר-קעלעך — טאַקע נאָר "מאַנדרוש". אַרום אים "באַבערדלטע און באַנאַזנדיקע" יידן מיט כוסות אין די הענט און מאַכן: "לחיים, רבי מרדכי!" צו זרשן מיטן טאַפּ האַבן זיך זייער מיאוס צוגעכאַפט די פליגן, האַבן פון איר, נעבעך, איבערגעלאָזט נאָר אַ האַלבן קאַפּ מיט אַ שטיקל פעדער-חלק. נאַפּאַלעאַן, נעבעך, איז אויך אַריינגעפאַלן אַהינצו אין יידישע הענט, אַז אַך און וויי איז צו

אים, וואָס פאַר אַ פנים ער האָט געהאַט! ער איז געהאַנגען צווישן פּוטיפּרס ווייב, עפעס אַ פאַרזעעניש, אַ מיאָסקייט, וואָס מאַכט חן, שלעפּנדיק יוסף הצדיק ביי די פּאַלעס, און צווישן אַ שמאַלן, פאַרשמאַלצטעוועטן, שטאַרק אַנ-געבויגענעם שפּיגל, הינטער וועלכן עס האָט געשטעקט אַ פאַרדאַרטער לולב און אַלטע אָפּגעשלאָגענע השּענות."

5. אידיע און בילד

די ראַמען-דערציילונג אין „פּישקע“ בלישטשעט און פינקלט מיט אַלע מענדעלישע קאַלירן. דאָ איז אַלץ אויפן ריכטיקן אַרט. אין יענעם טייל בוך, וואו ס'ווערט דערציילט דער אייגנטלעכער פּישקע-ראַמאַן, האָט מענדעלע אויך דערגרייכט די הייך פון אַ מייסטער. דאָ הערשט אָבער דער סוזשעטישער פּרינציפּ — און דער קאָנסעקווענטער דערצייל-שטייגער געהער געוויינלעך ניט צו מענדעלעס שטאַרקע זייטן, דאָ זיינען ניט אַלע טיילן פון אַ גלייך הייכן ווערט.

אַזוי, למשל, זיינען די מאַטיוון פון „אָוואַנטורישער“ אינטריגע אין דער אַנטוויקלונג פונעם סוזשעט ניט זייער געראַטן. דער גאַנצער עפּיזאָד. וואו פּישקע וויל פייוועשקען אָפּטאָן אַ שפּיצל אינעם קעלער און ווי דער דאָזיקער כאַפּט אים אַליין אַריין, שלאָגט אים און פאַרשליסט אים, ביז עס באַפרייט אים דאָס האַרבאַטע מיידל — איז זייער גוט דערציילט, אָבער „ראַמאַנהאַפּטיק“ און פאַלט אַרויס פון מענדעלעס סטיל.

און גאַר דער עפּיזאָד אין דער קרעטשמע-חורבה, ווען פייוועשקע וויל פּישקען הרגענען, איז ניט איבערצייגנדיק, ווירקט נאַאיוו-אַלטמאַדיש און שטערנדיק. מענדעלע האָט דאָ דורך אַן „אָוואַנטורישן“ מאַטיוו געוואָלט געבן אַ הויך-פּונקט פון דראַמאַטישער האַנדלונג אויפן שטייגער פון הוגאָ; באַקומען האָט זיך אַ מאַטיוו פון דיִומאַ, פון סיו. אַ צו-„פאַרביקע“, שרייערישע אַקציע איז ניט מענדעלעס זאַך.*

די בילדער, וואָס מענדעלע מאַלט פונעם דעמאָליטיקן אָדעס, זיינען אויס-געצייכנט און עכט מענדעליש. אַ טיפּן באַדייט האָט דאָ די פאַראַלעל, וואָס מענדעלע פירט דורך צווישן אָדעס און גלופּסק (בערדיטשעוו). מענדעלע איז דאָ אויסן צו זאָגן, און פאַר די אַרעמע פּאַלקס-מאַסן ברענגען ניט די מאַדערנע בורזשואַזע פאַרהעלטענישן, וואָס האָבן אַנגעהויבן צו הערשן אין אָדעס, קיין שום גליקן, און צווישן זיי און די אָפּגעשטאַנענע פּעאַדאַליש-פאַטריאַרכאַלישע

* פּונקט אַזוי ווייניק איז מענדעלען געראַטן דער מאַטיוו מיט לוי בחור און זיין הויז — אינעם צווייטן טייל „ווינשפּינגערל“ — און איבער די זעלבע סיבות.

פארהעלטענישן און די טונעיאָדעווקעס איז פאָרן וואוילשטאַנד פון די מאַסן אין תוך קיין גרויסער חילוק ניט.

„...דאָרט עסט דער אַרעמאַן דאָס טרוקן שטיקל ברויט פאַרפינצטערט, פאַרזאַרגט, און דאָ עסט ער טאַקע אויך דאָס אייגן שטיקל ברויט — נאָר אַ קאַטערינקע שפּילט אים דערביי צו...“ „שטענדיק איז אין אַדעס נאָר אַ קאַכע־ניש, ה־האַ! עס קאַטערינקעט זיך, עס שפּילט, עס זינגט און עס פּייפט...“ דאָ האָט שוין מענדעלע צעקייט דעם טעם פונעם שלום־עליכמישן „אַדעס־אַדער „יעהופּעץ“, דעם באַדן; אויף וועלכן מנחם־מענדל וועט ערשט ווערן דער רעכטער מנחם־מענדל. וואַרים, וואַס איז, אייגנטלעך, מנחם־מענדל מער — ווי בנימין פּלוס „קאַטערינקע“, פּלוס דעם ה־האַ און דעם קאַכעניש, וואַס אַרום דער קאַפיטאַליסטישער ספּעקולאַציע?

אַבער אין די בילדער פון אַדעס רוקט מענדעלע אינמיטן דרינגען אַריין אַ היפּשן עקסקורס — וועגן תּלמוד־תּורהס, כאַרשולן, כּשרע בעדער און ענלעכע „קולטור־דערגרייכונגען. ער פּירט אַפּילו אַרויס אין עטלעכע ווייניק גע־ראַטענע שורות זיין אייגענע, שלום יעקב אַבראַמאָוויטשעס, פּערזאָן. אַ חוץ דעם, וואַס דער דאָזיקער עקסקורס איז נאַא־ווי־משכּיליש און אַפּילו אַ ביסל פּיליסטעריש — שטייט ער אין ווידערשפּרוך צו דער פּריערדיקער, נאָר־וואַס ציטירטער באַאָבאַכטונג וועגן דעם כאַראַקטער פונעם קאַפיטאַליסטישן אַדעס, צו די ניט־געראַטענע ערטער געהער אויך דער סאַמע לעצטער עפּיזאָד: אַלטער ווערט געוואויר, אַז דאָס האַרבאַטע מיידל איז זיין טאַכטער, וואַס ער האָט זי אַלס קינד אוועקגעוואָרפּן און פאַרלאָזן. דער ראַמאַן ענדיקט זיך מיט אַלטערס געוויסנסביסן און חרטהדיקע באַטראַכטונגען, מיט זיין פּאַטעטישער שבועה, אַז ער וועט דאָס האַרבאַטע מיידל זוכן און געפּינען. דאָס איז אַ מאַטיוו פון דער גאָר אַלטמאַדישער טריוויאַלער מעלאַדראַמע.

דער חסרון באַקומט דאָ אַ באַזונדערן באַדייט, ווייל דער סוף־עפּיזאָד איז דאָך — לפחות אויסערלעך — די סוזשעטישע לייזונג פונעם גאַנצן ראַמאַן. ס'קאָן זיך דאָך באַקומען, אַז דער דאָזיקער סוף אַנטהאַלט דאָס טאַקע די אידיע פונעם ווערק, אַז דאָס איז עס, וואַס דער אויטאָר לאָזט אונדז הערן: מע דאַרף זיך לייטיש פירן מיט קינדער, מע טאָר זיי ניט איבערלאָזן אויף גאַטס באַראַט א. אַו. וו. דערביי פאַרשטייט דאָך יעדעס קינד, אַז דער טיפּער אינ־האַלט פונעם בוך האָט ניט קיין שום שייכות צו אַזאַ מין „קינסטלעכן“, אומ־נאַטירלעכן סוזשעטישן אויספיר — אַפּילו ווען ער זאָל זיין משלדיק און סימבאָליש געמיינט! דער ראַמאַן האָט אייגנטלעך ניט קיין סוף. לויט זיין אייגנטלעכסטן מהות קאָן פּישקעס געשיכטע ביי מענדעלען קיין סוף ניט האַבן. פאַראַן אַ צוזאַמענהאַנג צווישן מענדעלעס אומבאַהאַלפּנקייט אין פּראַגן פון פּאַבּל, סוזשעט און האַנדלונג — און דער מאַנגלהאַפּטיקער גאַנצקייט פון

זיינע אַנשוואונגען. די געברעקלטקייט, די ניט־קאָנסעקווענץ אינעם דערציילן האָט אַ שייכות צו דער ניט־קאָנסעקווענץ פון זיינע אַנשוואונגען. די בילדער פון שווייגנדיקן אומשולדיקן ליידן אַנטהאַלטן אַ מעכטיקן אויסדרוק פון סאַציאַלן פראָטעסט. מענדעלע זעט אָבער דאָ ניט קיין אויס־וועג, קיין אָפּענונגען. דעריבער באַקומט זיך אַ כמעט פאַטאַליסטישע, „גורל־דיקע“ פאַרמשפּטיקייט פון די געשילדערטע מענטשן. די „טאַרבע“ ווערט אַ סימבאָל פון מעכטיקער און אייביקער גילטיקייט. די בילדער רודערן אויף ביז טיף, זיי זיינען אָבער פאַרוואַלקנט און אויסזיכטלאָז. דעריבער פּראַווט דאָ מענדעלע צומאָל זיך אָן עצה געבן מיט סענטימענטאַליזם אינעם פשוטן באַדייט פונעם וואָרט, און אַמאָל ווידער, גאַנץ אויסערלעך, — מיט „פאַרוויילן־דיקע“, אָבער ניט־געראַטענע עלעמענטן פון „אינטריגע“ און „אָוואַנטורע“.

דאָ קומען צום אויסדרוק די געוויסע קליינבירגערלעכע קאָנסערוואַטיווע שטריכן אין מענדעלעס דענקען — יענע שטריכן, וואָס שטייען אין אַזאַ שאַרפן ווידערשפּרוך צו די פאַרשריטלעכע, דעמאָקראַטישע, הומאַניסטישע זייטן אין זיין באַנעמען און פילן די וועלט און וואָס הייבן זיך אַזוי הויך אַרויס איבער יעדן מין פּיליסטערישער באַגרענעצטקייט.

מענדעלעס פּאַזיטיווער געזעלשאַפטלעכער אידעאַל איז אין תּוך שטענדיק געווען און געבליבן אַן אַבסטראַקטער אידעאַל פון „גערעכטיקייט“, וואָס שייך די וועגן, ווי־אָזוי קאָנקרעט צו פאַרווירקלעכן דעם דאָזיקן אידעאַל, איז מעגלעך געווען היילפּלאַז ביז צו נאַאיווקייט. דערמיט איז פאַרבונדן די ניט־קאָנסעקווענץ, וואָס מע האָט ביי אים אַזוי אַפט פעסטגעשטעלט. דאָס איז אויך די סיבה, פאַרוואָס ער קומט מיט זיינע דעמאָסקירנדיקע אַרויסטרעטונגען קעגן דער גבירימשאַפט גאַנץ גיך צו אַ טעמפּן ווינקל. שוין אין דער „טאַקסע“ (1869) האָט ער מיט אויסשעפּנדיקער שאַרפּקייט באַוויזן די עקספּלואַאַטאַ־טאָרישע ראַל פון דער פעאַדאָלישער פּלוטאַקראַטיע אין דער יידישער סביבה. אָבער צו אַנטשפּרעכנדיקע פּאַזיטיווע אויספירן איז מענדעלע אין זיינע באַ־וואוסטיניקע אַנשוואונגען ניט דערגאַנגען. אַזאַ געזעלשאַפטלעכע אַרדענונג טויג ניט — נו, איז וואָס־זשע דאַרף מען טאָן? איז וואָסער אַרדענונג טויג יאָ? אויף דעם האָט מענדעלע ניט געפּראַווט ענטפּערן.

דער אַנגריף קעגן דער גבירימשאַפט הייבט אים אָן אויסזען ווי אויסזיכט־לאָז. דעריבער ווענדט ער שפּעטער זיין אויפּמערקזאַמקייט דער עיקר אויף דער שילדערונג פון די פּאַלקס־מאַסן גופא, אויף דער שילדערונג פון זייער נויט, פון זייער מענטשלעכקייט און ווירדע און אויך — קריטיש — פון זייער אַפּגעשטאַנענקייט, וואָס שאַדט קיינעם ניט אַזוי שטאַרק ווי זיי גופא. מענדעלע

וויל איצט אויף אזא אופן פירן זיין אויפקלערערישן קאמף, העלפן אויפהייבן די פאלקס־מאסן אויף א העכערער מדרגה.

און דא טאקע איז מענדעלע אמשטארקסטן. דא האט ער דערגרייכט זיינע העכסטע אויפטוען. דורך זיין שילדערן דאס פאלקס־לעבן האט ער א סך שארפער אנגעגריפן די הערשנדיקע געזעלשאפטלעכע אָרדענונג, איידער דורך זיינע דירעקטע אנגריפן. די פאזיטיווע געזעלשאפטלעכע פראגראם, וואס מען דעלע לייגט צומאל פאר, בלייבט געוויינלעך שטעקן אין די טראַדיציאָנעלע משכילישע פאַרשטעלונגען, וואָס זיינען מיט דער צייט ממילא געוואָרן אַלץ מער באַלעבאַטיש. אָבער זיין דיכטערישער טאַלאַנט איז אומפאַרגלייכלעך רעוואָלוציאָנערער, ווי זיין טעאַרעטיש דענקען. דער פראָטעסט קעגן די געזעל־שאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, וואָס איז געווען אין זיינע קינסטלערישע בילדער, דער אויספיר, וואָס בעט זיך, אַז מע זאל דאָ מאַכן, איז אַן אַן ערך שאַרפער, ווי סע וואָלט געפאַסט פאַר דער טעאַרעטישער פראַגראַם, וואָס ער האָט אָפט אנגעוואָרפן.

מענדעלע דערקלערט שפעטער אַמאָל וועגן „פישקע“: „...איך ווייס גאַנץ גוט די סיבה פון דער יידישער אַרעמקייט. אין דער דערמאָנטער דערציילונג אָבער * איז דער עיקר ניט די סיבה, נאָר די פאַקטישע לאַגע.“ ** מע קאָן צווייפלען, צי האָט מענדעלע טאָקע פונקט אזוי קלאָר געזען די סיבה, ווי די פאַקטישע לאַגע. אָבער „די פאַקטישע לאַגע“ האָט ער געוואוסט און געפילט אויף אַ גאָנדישן אופן. זיין שילדערונג פון דער פאַקטישער לאַגע האָט פאַר־מאָגט זייער אַ סך אויפרייס־שטאַף. די ליידנשאַפטלעכע קלאַג אויף דער דאָליע פון די מאַסן איז אַ מעכטיקע אַנקלאַג קעגן דעם גאַנצן געזעלשאַפט־לעבן סדר. די קלאַג ווערט דאָ אַ פאַרם פון אַנקלאַגערישן קאמף.

וואָס העכער מענדעלע אַנטוויקלט זיך אַלס קינסטלער, אַלץ מער קאַמ־פענסירט זיין דיכטעריש בילד די חסרונות פון זיין טעאַרעטישן געדאַנק. זיינע בילדער רייסן אויף די ענגע ראַמען, וואָס זיינען געגעבן אין זיין פאַליטישן דענקען. דער תוך פון זיינע בילדער צעשטערט דעם אינהאַלט פון זיין פאַזיר־טיווער פראַגראַם, רייסט אויך אויף די ראַמען פון זיין סושעט, פון זיין קאַמפּאָזיציע, וואָס זיינען אַמאָל מער, ווי די איינצלנע בילדער, פאַרבונדן מיט זיינע טעאַרעטישע אידיען. די דאָזיקע זייט פון זיין „ניט־קאַנסעקווענץ“ האָט שוין דווקא אַ רעוואָלוציאָנערן און זייער פרוכטבאַרן באַדייט פאַר זיין שאַפן. און ס'איז זייער כאַראַקטעריסטיש: וואו מענדעלע זאָגט אַרויס זיינע געדאַנקען, זיין „פראַגראַם“ אויף אַ צוזאַמענהענגענדיקן, פובליציסטישן אופן.

* אין „פישקע דער קרומער“.

** פון מענדעלעס אַ בריוו צו אַן אומבאַקאַנטן אַדרעסאַט. זע ב. 5 פון מענדעלעס געזאַמלטע ווערק, „עמעס“־אויסגאַבע, „דאָס וויכטיגשטיגע“ ערשטער טייל, ז. 41.

איז ער געוויינלעך זייער געמעסיקט. אָבער אין יענע באַטראַכטונגען און רעפּלעקסיעס, וואָס זיינען אַרגאַניש פאַרבונדן מיט זיינע קינסטלערישע בילדער — איז ער גאָר נישט געמעסיקט. רעדט ער מיט דער שפּראַך פֿון אַ רעוואַלוציאָנערן דעמאָקראַט. מענדעלע לאָזט איינעם פֿון די פאַרשוניען אין „פּישקע“ זאָגן אַזעלכע

ווערטער :

„...ס'איז סדום, נאָר סדום! פאַרוואָס קומט עס די נגידיים זאָלן זיך זיצן, ווי די פּריצים, רואיק, און אַנדערע זאָלן אויף זיי האַרעווען? זייער גוטס איז דען נישט יענעמס מי, יענעמס פּראַצע, יענעמס שווייס? אַליין זיינען זיי ביי זיך אָפּגעפּיינטע מענטשלעך, היטן אָפּעט זייער נפּשל און ווילן אַלץ, יענער זאָל אַרבעטן. אַ נגיד, וואָס מער דיק, געזונט ער איז, וואָס מער זיין בייכל איז גרעסער, איז ער אַלץ מער פאַרנעם, מער פּיינע-בריה. אונדזער איינער, אַקעגן, מוז מיט זיין געזונט זיך, נעבעך, באַהאַלטן, זיך שעמען ווי אַ גנב, איטלעכער שרייט אויף די צייך, פאַרוואָס גייט אַזאַ געזונטער נישט אַרבעטן? עס וואָלט שוין רעכט געווען, כ'לעבן, איבערצובייטן די יוצרות: לאָזן די נגידיים פּרואוון אַ ביסל אַרבעטן, וואָס איז, קראַנק זיינען זיי?“

די שאַרפּקייט פֿון די דאָזיקע רייד באַוואַרנט מענדעלע גאַנץ אויבנאָויפּיק דורך דעם, וואָס דאָס איז כלומרשט אַ מיינונג פֿונעם רייטן ממזר פּיוועשקע, דעם אונטערעוועלט-פאַרשוין, און מענדעלע אַליין איז דאָ כלומרשט „ניט דאָס אויסן“. אין אמתן זאָגט דאָ דער דאָזיקער רויטער ממזר אַרויס מענדעלעס איבערצייגונג. דווקא דאָס איז מענדעלע יאָ אַליין אויסן צו זאָגן.

ווייטער ווערט אין „פּישקע“ דערציילט, אַז :

„נגידיים פּלעגט מען (—די וואַנדערנדיקע שלעפּערס—מ. וו.) שילטן אויף וואָס די וועלט שטייט, גלאַט אַזוי זיך, פאַר גאַרנישט. איך קאָן אייך שווערן אין טלית און אין קיטל, אַז זיי האָבן די נגידיים אַ סך מער פּיינט ווי די נגידיים זיי. אַ נגיד האָט ביי זיי געהייסן עפעס אַזויפּיל ווי: פּיאָוקע, צעשטאַפּטע קישקע, פאַרשטאַפּטער קאָפּ און פאַרשטאַפּט הערצעלע, פאַרשייט בן-יחידל, קופּערנער שטערן, און דער שוואַרציאַר ווייסט זייער טאַטן, וואָס פאַר אַ מיאוסע צונעמעניש.“

דאָס איז ניט בלויז אַ שטייגערישער שטריך אין דער באַשרייבונג. דאָ קומען אויך צום אויסדרוק מענדעלעס געפּילן גופּא. לאַמיר זיך דערמאַנען, וואָס מענדעלע דערציילט וועגן זיך אַליין :

„ס'טרעפּן זיך ביי מיר צייטן, וואָס דעמאָלט בין איך דערצאַרנט מיט אַ גרויסן גרימצאָרן קעגן די גבירים, וואָס באַהאַלטן זיך אונטערן שאַטן פֿון געלט, און דעמאָלט טאַר מען פאַר מיר ניט דערמאַנען דעם נאַמען פֿון אַן עושר, — מיין זעל ווערט צעפּלאַמט, ווי אַ וואַלקאַן, און איך שפּיי מיט

זידלערייען, מיט פלאמפיער פון גרימצארן און איך שריי: גואלד! מע ראבעוועט!..."

דאס האט מענדעלע געשריבן אין א בריוו פון 1864. אבער דער דאזיקער „גרימצארן“ האט זיך אין אים קיינמאל נישט אינגאנצן אויסגעלאָשן.

אין פראגן פון רעליגיע איז מענדעלע געוויינלעך — און באַזונדערס אין זיין פובליציסטיק — זייער איינגעהאַלטן און צומאַל אַפילו פשוט קאָנסערוואַ-טיוו. דער קריטיקער מ. מ. פייטלסאָן האָט דאָס צוריק מיט אַ יאָר פופציק געפרואווט דערקלערן מיט דער ווירקונג פון דער רוסישער ליטעראַטור, וואָס איז, לויט זיין מיינונג, אין די 60ער יאָרן געווען „דורכאויס וועלטלעך, און איר באַציאונג צו פראַגן פון רעליגיע און גלויבן איז געווען אַ גלייכגילטיקע“. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, אין אַזאַ פאַרמולירונג ניט ריכטיק. * סיי וואָס שייך דער רוסישער ליטעראַטור פון די 60ער יאָרן, סיי וואָס שייך מענדעלען. מען דעלעס געמעסיקטייט געהער פשוט צו די באַשטימטע קליינברגערלעכע שטריכן פון זיין וועלט-אַגשוואונג.

אַבער ניט געקוקט אויף זיין גאַנצער „איינגעהאַלטנקייט“ וואָס שייך די דאָזיקע פראַגן, איז וואו ער קומט וועגן זיי צו רעדן אין צוזאַמענהאַנג מיט זיינע קינסטלערישע בילדער, צינדט ער זיך אָפּט אָן און גיט אַ וואָרף אַזעלכע געדאַנקען און באַטראַכטונגען, וואָס צילן קעגן געוויסע רעליגיעזע גרונט-פרינציפן אַ סך טרעפלעכער, ווי ביי וועמען ס'ניט איז פון די משכילישע בעלעטריסטן:

„... דעם יידנס עסן שבת איז ניט גלאַט גראַב פּרעסן וועגן דער אכילה, ווייל אַ זינדיקער מענטש באַדאַרף עסן. נאָר וואָס דען? עס הייסט מקיים זיין שלש-סעודות. דאָס גלייכן אויך דאָס גלעזעלע וויין פסח צום סדר, — טרינקט עס דען אַ ייד גלאַט משונה גראַב, ווייל אַ ביסל וויין איז אַ מחייה און נאָך די קניידלעך טאַקע גאָר אַ דערקוויקעניש? חלילה! ער מאַכט דערביי מיט אַ פאַרפרומט פנימל: הריני מוכן ומזומן... — איך בין מיר גרייט, איך בין מיר ברייט מקיים זיין די מצווה כוסהן דעם ערשטן, צווייטן, דריטן, פערטן כוס... אונדזער איינער עסט, טרינקט, האָט חתונה — אַלץ מיט אַ לשם יחוד, צוליב קודשא בריך-הוא און דער שכינה...“

* ריכטיקער איז אַן אַנדערע באַהויפּטונג פון דעם יונג-פאַרשטאַרבענעם באַגאַבטן קריטיקער פייטלסאָן: מענדעלע האָט געלערנט פון דער רוסישער ליטעראַטור: „אז מע דאַרף ניט שמעלן די פראַבלעמעס פון רעליגיע און גלויבן אַלס אַנהויב און צענטער פון די יודישע פראַבלעמעס“ — אין קעגנזאָץ צו יענע ביוז-מענדעלעשע משכילים, וואָס האָבן גראַד אין די דאָזיקע פראַגן געזען דעם „אַלף ביוז ה“ פון דער יודישער פראַבלעמאַטיק.

מיט דער דאזיקער דינער איראניע טרעפט מענדעלע אין פינטל אריין, אין סאמע תוך. מענדעלע, דער געמעסיקטער און איינגעהאלטענער אין די פראגן פון רעליגיע, לייגט דעם זעלבן פייוועשקע אַזעלכע ווערטער אין מויל אריין:

„...אַזוי אזוי מוז מען... מיט די נאַרישע יידישע קינדער האַנדלען. ווילן זיי נישט געבן מיט גוטן — מוז מען ביי זיי נעמען מיט קונצן. אַן דעם גייט עס נישט. דער רב, דער דיין, דער שיינער מקבל מיט דעם גאַנצן פעקל כלי-קודש — אַלע פאַרשטעלן זיך, מאַכן קונצן...“

דער דאזיקער פייוועשקע איז ביי מענדעלען ווייט ניט קיין פינער פאַר-שוין, פאַרקערט. מילא, וואָס אַזאַ פאַרשוין רעדט שוין! אָבער ווער קאָן אויף אַ רגע צווייפלען, אַז דאָ רעדט מענדעלע ווערטער פון זיין אייגענעם האַרצן? און ער זאָגט זיי רואיק, בנעימות, אַזעלכע קלאַרע ווערטער, וואָס אַ סך פון די געוויסע משכילישע חלבעסערס וואָלטן זיך ניט דערוועגט זיי הויך צו ברענגען פאַרן מויל, ווייל דאָ גייט עס דאָך ניט בלויז קעגן חסידישע גוטע-יידן, נאָר טאַקע קעגן דעם גאַנצן כלי-קודש בכלל, קעגן אַ גרונט-זייל פונעם רעליגיעזן שטייגער.

מענדעלע איז אויסגעוואַקסן אַלס שרייבער אין די זעכציקער יאָרן, אונטער דער ווירקונג פון די רעוואָלוציאַנער-דעמאָקראַטישע אידיען אין יענער צייט. אין אַ געוויסער מאָס איז ריכטיק צו זאָגן, אַז מענדעלע געהער מיט זיין קינסטלערישן שאַפן צו די „מענטשן פון די זעכציקער יאָרן“, כאַטש ער האָט געלעבט סאַמע ביז דער אַקטאַבער-רעוואָלוציע. ער געהער מיט זיין שאַפן צו דער צאָל גרויסע שרייבער, וואָס האָבן אין רוסלאַנד זייט די זעכציקער יאָרן געקעמפט קעגן דער פאַרשקלאַפונג פונעם מענטשן דורכן צאַריסטיש-פעאַדאַלישן יאָך, פאַר באַפרייען דאָס לעבן, דעם געדאַנק, די שעפּערישקייט און די מענטשלעכע ווירדע פון די מיטלאַטערלעכע פענטעס. דעריבער הייבט זיך מענדעלעס שאַפן הויך אַרויס איבער די נאַציאָנאַלע גרענעצן — ניט געקוקט אויף דער זייער נאַציאָנאַלער פאַרם — און האָט אַ גרויסן אַלגעמיינעם באַדייט.

נאָוועמבער, 1938.

מענדעלע אין די זעכציקער און זיבעציקער יארן

1. מענדעלע אין אונדזער צייט

1

אונדזער סאָוועטישע געזעלשאַפטלעכקייט ווייזט אַרויס צו מענדעלעס ליטעראַרישער ירושה אַ באַזונדערס וואַרעמע באַציאונג. דאָס האָט באַוויזן דער ברייטער פּאַרנעם פון די פייערונגען ביי אונדז אין לאַנד אין צוזאַמענהאַנג מיט מענדעלעס צענטן * יאַרצייט (1927), און אויך דער צופלוס פון נייער ליטעראַטור וועגן מענדעלען אין אונדזער סאָוועטישער ליטעראַטור־וויסנ־שאַפט.

אַבער דער קלאַרסטער באַווייז פונעם אינטערעס פון די ברייטסטע קרייזן לייענער אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד צו מענדעלעס ליטעראַרישער ירושה איז איר פאַרשפּרייטקייט, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן נייטיק געמאַכט (להיפוך צו דעם, וואָס מיר זעען אינעם קאַפיטאַליסטישן אויסלאַנד) איבערצודרוקן אַ גאַנצע ריי ווערק מענדעלעס („מסעות“, „פּישקע“, „ווינטשפּינגערל“ א. א.). און ביי היינטיקן טאָג — אַ נייע אויסגאַבע פון מענדעלעס געזאַמלטע ווערק, וואָס ווערט צוגעגרייט פון סאָוועטישע ליטעראַטור־פּאַרשער. אַזאַ אויסגאַבע וואַלט אין קאַפיטאַליסטישן אויסלאַנד, וואָס ווערט צעפּרעסן פון קריזיסן, ניט מעגלעך געווען. ניט בלויז איבער עקאָנאָמישע סיבות, נאָר טאַקע אויך איבער דעם, וואָס די „ידישיסטן“, אין וועמעס הענט עס ליגן אין קאַפיטאַליסטישן אויסלאַנד די פאַרלעגערישע מעגלעכקייטן בנוגע יידישע ביכער, באַווייזן זייט אַ היפשער צייט אַ קנאַפן אינטערעס צו מענדעלעס ירושה.

דאָס איז ניט קיין צופאַל — ניט דער גרויסער אינטערעס פונעם סאָוועט־וועטישן לייענער פאַר מענדעלען און אויך ניט דער פאַקט, וואָס מענדעלעס ליטעראַרישע ירושה ווערט פאַרן „ידישיסט“ אַלץ מער און מער אָפּגעפּרעמדט און גלייכגילטיק. און ניט בלויז גלייכגילטיק. אין די לעצטע יאָרן לאָזט זיך פעסטשטעלן ביי יידישע בירגערלעכע קריטיקער אַ באַשטימטע מער אַדער ווייניקער דייטלעך אויסגעדריקטע בעגאַטיווע באַציאונג צו מענדעלעס שאַפן. אין דער עקשנותדיקייט פון מענדעלעס געזעלשאַפטלעכן שטרעבן פילן מיר דייטלעך עפעס אַזוינס, וואָס איז אונדז טייער און נאָענט, וואָס האָט אַ שייכות אויך צו אונדזערע היינטיקע קאַמפן. מענדעלע איז געווען אַ געזעל־

* און אויך די פייערונגען אין יאָר 1936 צום הונדערטסטן יאַרמאָג פון מענדעלעס געבורט.

שאפטלעכער קעמפער, א באוואוסטזיניקער קעמפער, מער ווי יעדער אנדערער פון די קלאסיקער אין דער יידישער פראָזע.

אין דער צייט פון די מענדעלע-פייערונגען, אין יאָר 1927, האָט איינער אַ קלעריקאלער זשורנאַליסט געמוזט מיט האַרצווייטיק פעסטשטעלן, אַז ס'איז פאַראַן עפעס אַ געוויסע „קרוהשאַפט“ צווישן דער פּראַלעטאַרישער געזעל-שאַפטלעכקייט אין סאַוועטן-פאַרבאַנד און מענדעלען, ווייל ער איז געווען „אַ טענדענציעזער באַקעמפער פון היסטאָרישן יידנטום“. דער קלעריקאלער זשור-נאַליסט מיינט דערמיט, פאַרשטייט זיך: דאָס פאַטריאַרכאַלישע, אַרטאָדאָק-סישע „יידנטום“, דאָס פּעאַדאַלישע אָפּגעשטאַנענע לעבן, און ער דערקלערט טאַקע ווייטער, אַז מענדעלע איז געווען אַ „שונא פון טראַדיציאָנעלן לעבנס-שטייגער“. אין דער דאָזיקער באַהויפטונג איז פאַראַן אַ סך אמת.

מיט אַ גרויסן געזעלשאַפטלעכן טעמפּעראַמענט, מיט פאַרביסענער איינ-געשפּאַרטקייט און גרויסער קינסטלערישער ענערגיע האָט מענדעלע אין משך פון צענדליקער יאָרן געפירט זיין ליידנשאַפטלעכע טענה פאַר די אַרעמע, האַרעפאַשע, אונטערדריקטע פּאַלקס-מאַסן, האָט אַרויסגעזאַגט זיין ביטערע שנאה צום עקספּלאַטאַטאַרישן גביר, צו דער קהל-קלעריקאלער אונטער-דריקונג, צום גאַנצן פּעאַדאַליש-אָפּגעשטאַנענעם לעבנס-שטייגער פונעם שטעטל בכלל. דער דאָזיקער שטרענגער, כאַראַקטערפולער מענטש, מיט די אויגן פון אַ קפּדן, אַ געלערנטן, איז שטענדיק און אומעטום, ווי ער האָט נאָר אַנגעהויבן צו רעדן וועגן די אַרעמע און געפלאַגטע מאַסן, תיכף געוואָרן ווייך און ליבהאַרציק. דאָ האָט זיך זיין שטרענג קול תיכף געביטן, האָט אַנגעהויבן צו ציטערן און איז געוואָרן פּאַטערלעך צאָרט און מילד. אַפילו אין יענעם שפעטן פּעריאָד פון זיין לעבן, ווען ער האָט פאַרלוירן די אַריענטאַציע און אַנגעהויבן גיין אין אַ זייט און אַמאָל אַפילו אויף צוריק, — אַפילו דעמאָלט רייסט זיך אין זיין שאַפן שטענדיק ווידער און ווידער דורך שנאה צו די גבירים און אונטערדריקערס, הייסע ליבע צו די אַרעמע און האַרעפאַשניקעס. אין די לעצטע יאָרצענדליקער פון זיין לעבן האָט ער אַ צעטומלטער געבלאַנדזשעט, אָבער אין איין פרט האָט ער קיינמאָל ניט געבלאַנדזשעט: אין זיין ליבע צו די אונטערדריקטע מאַסן און אין זיין האָס צו זייערע אונטערדריקערס.

די בורזשואַזע יידישע קריטיקער האָבן אין אַלגעמיין מענדעלען ניט זייער ליב, זיי ווייזן צו אים אַרויס, אין בעסטן פאַל אַ קילבלעכע, „ליטעראַטור-היסטאָרישע“ אַכטונג. זיי האַלטן אים פאַר אַ „טענדענציעזן“ שרייבער. אין בעסטן פאַל שעצן זיי זיינע פאַרדינסטן פאַר דער אויספאַרמירונג פון דער יידישער ליטעראַרישער שפּראַך, אָדער זיינע שטייגער-שילדערונגען — אַלס עטנאָגראַפישע מאַטעריאַל. זיי זיינען אָבער ניט אימשטאַנד צו באַגרייפן מענדעלעס באַדייט אין זיין פולן פאַרנעם, זיין גרויסן קינסטלעריש-געזעל-

שאפטלעכן באדייט. ס'דערגייט אזוי ווייט, אז א טייל בורזשאזע קריטיקער און שרייבער באשטרייטן בכלל די קינסטלערישקייט פון מענדעלעס ווערק. דער תוך פון זיין שאפן איז זיי פרעמד און פיינטלעך, דעריבער קאנען זיי עס ניט ליידן.

אבער אונז איז מענדעלע באזונדערס ליב גראד איבער דער קעמפעריש-קייט אין זיין שאפן: גראד צוליב דעם האט זיין שאפן געקאנט באקומען אזא באדייטונג פאר זיין צייט — און אלס ירושה אויך פאר אונדז. א גרויסער קינסטלער, וואס ווייטיקט פארן אונטערדריקטן הארעפאשנעם און ארעמען פאלק און דריקט דאס אויס אזוי, אז עס ווירקט און רודערט אויף די מאסן, מוז אונדז זיין טייער. ער האט ניט געזען דעם וועג, וואס פירט ארויס די מאסן פון זייער ביטערער לאגע, ער האט אבער אויפגעטרייסלט די מוחות, האט געהאלפן אויפועקן די מאסן פון זייער יארהונדערטער-לאנגער פארגליווערט-קייט. מענדעלעס שאפן איז, באזונדערס אין די 60ער און 70ער יארן, אן אויס-דרוק פון סאציאלער אויפרודערונג פון די פאלקס-מאסן.

אייב קאהאן איז אין סוף 1924 יאר אין זיין „פארווערטס“ ארויסגעטראטן מיט א ריי ארטיקלען קעגן מענדעלען. דעם אינהאלט פון די דאזיקע ארטיקלען חזרט ער איבער אויך אין זיינע „בלעטער פון מיין לעבן“*. „איך האב שוין ביי מערערע געלעגנהייטן אויסגעדריקט די מיינונג, אז מענדעלעס באדייטונג פאר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור באשטייט נאר אין דעם, וואס ער איז געווען פילייכט דער ערשטער, וואס האט גענומען שלייפן די שפראך און צופאסן איר (זי — מ. וו.) צו ליטערארישע מאגידן, וואס אגב באטרעפט אבער דעם אמתן ווערט פון זיינע זאכן, גלייב איך, אז פון א ריכטי-קער אפשטאונג האט מען זיך צוריקגעהאלטן אויס רעספעקט און דאנקבארקייט צו אים און אויך אויס נאציאנאליסטישן געפיל. איך גלייב, אז זיין „מסעות בנימין השלישי“ און אפילו „פישקע דער קרומער“ וואלט היינט געווען אונטער דער ווירדע פון אירגענד וועלכן א „געשליפענע“ שפראך פון שאמערס שונד-ראמאנען! — מ. וו.) מער אדער ווייניקער אנערקענטן שריפטשמעלער.“

דער רעדאקטאר פון דעם געלן „פארווערטס“ איז דא אין זיין אפשטאונג מענדעלעס לחלוטין ניט אריגינעל. דער ניווא פון דער דאזיקער „ליטעראטור-קריטישער“ ארויסטרעטונג זיינער דערמאנט אין אלע פרטים זייער שטארק די נאריש-מטורפע „קריטיקעס“ פונעם קלעריקאל-רעאקציאנערן צייטונג-סאטראפ י. לעווי, דעם רעדאקטאר פונעם „יידישעס פאלקס-בלאט“ (סוף 80ער יארן), וואס פלעג אויף אזא און ענלעכן אופן אפשטאן שלום-עליכמען און אויך מענדעלען. אזויפיל — וועגן דעם „קולטורעלן“ ניווא פון אייב קאהאנס אפ-

* ניו-יארק, 1926, ב. 3, ז. 196 און ווייטער.

שאצונג. וואָס שייך דעם תוך אירן, איז דאָ אין דעם פּרט פּאַראַן אַ „רייכע“ טראַדיציע.

י. לערנער איז, באַזונדערס אַרום די 90ער יאָרן, ווען ער איז געוואָרן אַ נאַציאָנאַל-ליבעראַלער יידישיסט, זייער שאַרף אַרויסגעטראַטן קעגן מענ-דעלעס שאַפן, — פון אַ נאַציאָנאַליסטישן שטאַנדפּונקט, כאַטש ער אַרגומענ-טירט זיין קעגנערישקייט מיט כלומרשט „לינקער“ פּראַזעאַלאַגיע. דער מענ-שוועריק א. ווייטער האָט מענדעלעס שאַפן בפּירוש פּיינט געהאַט. דער ווייסער עמיגראַנט טשעריקאָווער מיט מישטיינס-געזאַגט סאַציאַלאַגישע המצאות (מענדעלע איז לויט זיין מיינונג אַ מעשטשאַנישער פעליעטאַניסטישער שטייגער-באַשרייבער!) און דער קלעריקאַל הלל צייטלין מיט מגידישע המצאות (מענדעלע איז לויט דעם בעל-דרשנאָס מיינונג אַן אַנטיסעמיט!) פּאַר-אייניקן זיך אין אַ נעגאַטיוון אורטייל איבער מענדעלען. דוד פּרישמאַן האָט מענדעלען גוואַלדיק געשעצט, האָט אין אים געזען אַ מייסטער פון שטייגער-שילדערונג, אָבער ניט קיין אייגנטלעכן קינסטלער. פּונקט אַזוי האַלט אויך דער בורשוואַזער וואולגאַר-קריטיקער י. ענטין און אַ סך, אַ סך ענלעכע, וואָס ס'איז זיי דאָ סיי-ווי ניט כּדאי צו דערמאַנען, אַז מענדעלעס שאַפן איז איבער דער „טענדענציעזוקייט“ זיינער ניט קינסטלעריש.

פאַרשטייט זיך, די דאָזיקע פאַרשיידענע קעגנערישע באַציאונגען צו מענ-דעלען, וואָס באַגעגענען זיך אַלץ אַפּטער אין דער בורשוואַזער קריטיק זייט די לעצטע יאָרצענדליקער, האָבן פאַרשיידענע ניואַנסן. אין תּוך אָבער באַווייזט זיך אין דער דאָזיקער נעגאַטיווער באַציאונג צו מענדעלען דער פּראַטעסט פּונעם פּיליסטערישן בורשוואַ אָדער קליינבירגער קעגן דער בייזער אַפּשאַצונג, וואָס מענדעלע האָט זיי אין זיינע ווערק געגעבן.

2

דערמיט איז לחלוטין ניט געזאַגט, אַז יעדע קריטישע באַציאונג צו מענ-דעלען איז ענלעך צו אייב קאַהאַנס. מיר ווייסן פון אַ גאַנצער ריי (דער עיקר עלטערע) קריטישע אַרויסטרעטונגען קעגן מענדעלען, וואָס זיינען געווען מער אָדער ווייניקער ווערטפּול. פּונקט אַזוי וואַלט עס געווען פּאַלש ניט צו מאַכן קיין חילוק צווישן פאַרשיידענע פּאַזיטיווע באַציאונגען צו מענדעלען — לויט זייער אינהאַלט. און טאַקע: אויב אייב קאַהאַן זאָגט אויס דעם סוד, פאַרוואָס געוויסע בורשוואַזע קריטיקער און „יידישיסטן“ האַלטן זיך אַפּ אַרויסצוזאָגן זייער אויפּריכטיקע (נעגאַטיווע) מיינונג וועגן מענדעלעס שאַפן — צוליב „רעספּעקט און דאַנקבאַרקייט“, אויס נאַציאָנאַליסטישן געפּיל“, — דעקט ער דערמיט גלייכצייטיק אויף, אַז סוף-כל-סוף שטאַמט סיי די יידישיסטישע

„אנהענגערשאפט“, סיי די בורזשוואזע אַנטיפּאַטיע צו מענדעלען, אין תּוֹך, אָפּט פון די זעלבע געזעלשאַפּטלעכע מאַטיוון.

וועגן מענדעלען דעם געזעלשאַפּט־קריטיקער, „דעם שונא פון טראַדיציאָ־נעלן לעבנס־שטייגער“ (אין „דאָס קליינע מענטשעלע“, „די טאַקסע“, „מסעות“, „פּישקע“, „ווינטשפינגערל“ און בכלל אינעם ווייט־גרעסטן טייל פון זיין שאַפּן) וואַלטן ראַווינצקי, בן־עמי און ענדלעכע שרייבער אַנדערש גע־רעדט, ווען ניט די געוויסע ענדערונגען אין מענדעלעס מיינונגען באַזונדערס זייט סוף פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, ווען ניט זיין צוריקווענדן זיך צו העב־רייאיש זייט יענעם פּעריאָד, ווען ניט זיינע אויפטוען אין דעם דאָזיקן פּרט. מענדעלע האָט דאָך געשאַפּן דאָס מאַדערנע העברייאיש. נאָכגייענדיק נאָך עלטערע טראַדיציעס, האָט מענדעלע אין זיינע העברייאישע שריפטן פאַרביטן די פּסעוודאָ־קלאַסישע (פּסעוודאָ־ביבלישע) מליצה אויף דעם מער בייגעוודיקן, מער „שטייגערישן“ משנה־לשון, האָט, אַזוי אַרום, פאַרגרינגערט אַדער גאַר ערשט מעגלעך געמאַכט דאָס ברייטע אַנטלייען פאַרשיידענע עלעמענטן פון דער יידישער לעבעדיקער שטייגער־שפּראַך, און האָט די העברייאישע שפּראַך דורך דעם ביז אַ געוויסער מאָס אַרויסגעפירט פון דער אַבסאָלטער פאַר־גליווערונג. דערביי אָבער האָט מענדעלעס געזעלשאַפּט־קריטיק דורך זיינע ציוניסטישע פאַרערער געקאַנט אויסגעטייטשט ווערן — כאַטש טאַקע אין ווידערשפּרוך צו איר אַנצילונג — אויף אַ ציוניסטישן אופן, אַלס קריטיק פון „גלות־לעבן“, אַלס אַן אויפּרוף צו בויען אַ ציוניסטישע צוקונפּט, וואָס זאָל אַנטשפּרעכען צו דער אוראַלטער ראַמאַנטיזירטער פאַרגאַנגענהייט.

דער „יידישיסטישער“ ליטעראַטור־היסטאָריקער מ. וויינרייך נעמט זיך אָן קעגן אייב קאהאַן פאַר מענדעלעס קריוודע און טרעט אַרויס קעגן זיין אַפּשאַצונג מיט אַ ריי אַרטיקלען אין „פאַרווערטס“*.

דאָס איז אָבער ניט פון אינטערעס צום דעמאַסקירער פונעם „טראַדיציאָ־נעלן שטייגער“, נאָר, פאַרקערט, פון זיין, וויינרייכס, פאַראינטערעסירטקייט אינעם „טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער“ לויטן „יידישיסטן־וואַריאַנט. ער טוט עס ניט פון סימפּאַטיע צום סאַציאַלן קריטיקער, וואָס איז מיט טעמ־פּעראַמענט און גרויסן טאַלאַנט אַרויסגעטראַטן קעגן די פּעאַדאַלישע רעשטן אין דער געזעלשאַפּט פון זיין צייט, ניט פון אינטערעס צום אויפקלערער, וואָס האָט זיך מיט גרויסער ליידנשאַפט און ליבע אַנגענומען פאַר דער אונטער־דריקטער, עקספּלאָאָטירטער און פאַראַרעמטער שטעטדליקער פּאַלקס־מאַסע, נאָר פשוט אַלס קעמפּערישער יידישיסט.

דער „יידישיסטישער“ וואַריאַנט פונעם נאַציאָנאַליזם קאָן פאַרן געלן

* פון 8טן און 15טן פעברואַר, 1925 י.

רעפארמיזם אין אמעריקע ניט האָבן אַזאַ באַדייט און צוציאַונג, ווי פאַר די בונדיסטישע „ידישיסטן“ אין געוועזענעם פּוילן, למשל. ער האָט אין אמעריקע ווייניקער אויסזיכטן אויף רעזאָנאַנס. אייב קאַהאַן איז ניט „איניזיטיק“. ער אַרענטירט זיך מיט אַ ברייט האַרץ אויף מער פאַרשיידנאַרטיקע פאַרמען פון נאַציאָנאַליזם — דעם קלעריקאַלן, יאַהודימשן, ציוניסטישן א. א., וואָס זיינען אייגנטימליך פאַרן אמעריקאַנישן באַלעבעסל. און וויבאַלד סע פאַלט אַוועק דער ידישיסטישער מאַטיוו, קאָן זיך שוין ביים „ווירדיקן“ תלמיד פון י. לעווי אויף אַן אַנטבלויזטן אופן באַווייזן די אמתע באַציאָנונג צו אַזאַ שרייבער ווי מענדעלע.

3

עס איז ביי דער בורזשואַזיע שוין פון לאַנג אָן אַ טאַקטיק צו מאַכן אַ שווייג און צו אייגנאַרין די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן אין דער געזעלשאַפֿט־קריטיק פון די קלאַסיקער. די בורזשואַזיע קריטיקער מאַכן אַ תּמעוואַטן אַנטשטעל, אַשטייגער ווי די אויפקלערער און בכלל די קלאַסיקער וואַלטן פונקט און גענוי דאָס אייגענע אויסן געווען, וואָס די בורזשואַזיע איז אויסן אין איר טיף־רעאַקציאָנערן צעפּוילטן פעריאָד. דאָס אמתדיק נייע און ווערטפּולע ביי די גרויסע שרייבער פאַרשווייגן די רעאַקציאָנערע קריטיקער, דיסקרעדיטירן עס, — כלומרשט פון אַ „קונסט צוליב קונסט“־שטאַנדפּונקט. און יענע עלע־מענטן ביי די קלאַסיקער, וואָס לאָזן זיך אויסנוצן פאַר דער רעאַקציאָנערער בורזשואַזער וועלט־אַנשוואַונג, שטרייכן זיי באַזונדערס אונטער, פאַרגרעסערן גוזמאדיק זייער וואָג און ראַל אינעם שאַפן פון די קלאַסיקער, און אויך זייער ווערט און באַדייט. דורך אַזאַ „עסטעטיש־קריטישער“ אַפּעראַציע באַקומען זיך ביי די קלאַסיקער גאָר אַנדערע פיזיאָנאַמיעס — אין אמתן געפּעלשטע, פאַרגרימירטע מאַסקעס. די בורזשואַזיע קריטיקער פאַרקריפלען די קלאַסיקער און שיילן פון זיי אַראָפּ זייער אמתדיקן גלאַנץ, ווייל זיי וואַרפן אַרויס פון די קלאַסיקערס שאַפן גראַד דאָס. צוליב וואָס זיי האָבן געשריבן, דאָס, וואָס די קלאַסיקער זיינען דער עיקר אויסן געווען. די רעאַקציאָנערע קריטיקער שאַפן פאַלשע פאַרשטעלונגען וועגן די דאָזיקע שרייבער, לעגענדעס. די בורזשואַזיע איז אַ שעדיקערישע, פאַרקריפלענדיקע פאַרוואַלטערין פון דער ירושה פון די גרויסע שרייבער פון דער פאַרגאַנגענהייט.

די בורזשואַזיע אַפּשאַצערס האָבן מיט מענדעלען אַפּגעטאָן אין קלייניקייט. דאָס, צוליב וואָס מענדעלע איז מענדעלע, דער עיקר, צוליב וואָס מענדעלע האָט בכלל געשריבן, דאָס, צוליב וואָס מענדעלעס ווערק האָבן אין זייער צייט געפונען אַזאַ שטאַרקן רעזאָנאַנס ביי די ברייטסטע דעמאָקראַטישע מאַסן (באַזונדערס אין די 60ער און 70ער יאָרן, אָבער אויך שפּעטער). דאָס, וואָס עס איז אין מענדעלען צוקונפֿט־רייך, באַדייטנדיק, אויפטועריש, „ווירקלעך“.

קורץ: זיין פארשריטלעכן „פארשטאנד“ — האָבן זיי צונישט געמאַכט, צע-
ריבן, פארשוויגן, פארשמירט אָדער „איבערפארטייטשט“, און דאָס, וואָס עס
איז אין אים „אומוירקלעך“, די עלעמענטן פונעם קליינברגערלעכן „פאַר-
אורטייל“, דאָס, וואָס עס איז אין אים נעכטיק און „אַלטוואָרג“, האָבן זיי
אַרויסגעהויבן, אונטערגעשטראַכן און געלויבט אין הימל אַריין. דאָס האָבן
געטאָן בעל-מחשבות, ש. ניגער און די כלערליי וויינרייכס. „פישקע“ און „דאָס
קליינע מענטשעלע“ זיינען, לויט וויינרייכן, „אומהאַרמאַניש“, ווייל „אויס-
געמישט מיט פובליציסטיק“, „די טאַקסע“ איז „אַלטוואָרג“. דערפאַר אָבער
איז אַזאַ ווערק, ווי „שלמה ר' חיימס“, כאַטש ס'איז ניט ווייניקער אויסגעמישט
מיט „פובליציסטיק“ און מיט דעם, וואָס וויינרייך רופט „אַלטוואָרג“, ווי „די
טאַקסע“, נאָר איצט שוין, אין באַשטימטע טיילן, אויך מיט לחלוטין ניט-
פאַרשריטלעכער „פובליציסטיק“ און טאַקע אויך מיט אַזאַ מין „אַלטוואָרג“ —
„כמעט פולקומע“ קונסט.

4

מענדעלע האָט אַמאָליקע יאָרן געהאַט אַן אַנדער מין קעגנער, אַנדערע
מיני קריטיקער, וואָס האָבן אים אויסגעוואָרפן דווקא זיין צומאָליקע באַמיאונג
צו „שרייבן לשמה“.

קאָוונערס טענות צו מענדעלען אין אָנהייב-פּעריאָד פון זיין שאַפן זיינען
געווען גערעכטע. קאָוונערס קריטיק האָט דעמאָלט אויף מענדעלען אַן ספק
געהאַט אַ גרויסע ווירקונג; זי איז פאַר זיין שאַפן זייער פּרוכטבאַר געוואָרן.
א. קאָוונער, וואָס זיין סאַציאַלע איינשטעלונג איז צו יענער צייט גאָר
ניט אַזוי אומענלעך געווען צו מענדעלעס, ווי ס'קאָן זיך אין פּלוג דוכטן, — האָט
מענדעלען קריטיקירט פון אַ שטאַנדפּונקט, וואָס האָט קאַנסעקווענטער פאַר-
באַוואוסטזיניקט דעם (פּאַזיטיוויסטישן) „רעאַליזם“ פון יענער צייט. לינעצקי
ווידער קריטיקירט מענדעלען אויך ניט פון סאַציאַל-קעגנזעצלעכע פּאַזיציעס,
נאָר פון זיין דעמאָלט מער „פּלעבייאישער“ איינשטעלונג, פון זיין דעמאָלט
מער דירעקטער פאַרבונדניקייט מיט דער דעמאָקראַטישער מאַסע. לינעצקי
האַט דערנאָך, זייט די 80ער יאָרן, אַליין מיטגעמאַכט דעם וועג אויף רעכטס,
צו אַפּאָלאָגיע פונעם „געלייטערטן“ קלעריקאַליזם און פונעם חסידיזם, וועלכן
ער האָט פריער באַקעמפט. ער האָט אויך צומאַל געמאַכט עקסקורסיעס אין
דער ריכטונג פונעם ציוניזם, פון רעליגיע (יידישע איבערזעצונג פון תפילות)
א. אַז. וו. אָבער אין יאָר 1876 האָט ער נאָך אויף אַ געזונטן אויפקלערענישן
אופן געקאַנט שטעלן טענות צו מענדעלען * פאַר די „זמירות“ און „פרק

* לינעצקים כתבים (דאָס ערשטע העפּט), „דער פּרימשעפּע“, אָדעס, 1876.

שירה, פאר דער פאָעמע "יידל", לינעצקי זידלט זיי זייער שאַרף: "אומ-געלומפערטע שטותים" ... "מיר ברעכן מיט דער גרינער גאל ביים ערשטן בלעטל איבערלעזן, און ער (מענדעלע — מ. מ. וו.) האַלט זיך שטאַל און אייזן, אַז מיט די טערקישע יעלה-ויבואס מאַכט ער גליקלעך די וועלט און באַרייכט (באַרייכערט — מ. מ. וו.) די זשאַרגאַנישע ליטעראַטור! ... און פּראַוואו, פּרעג אים: סטייטש, גולן, וועלכן קלאַס יידן טויג דייע צוגעלענערטע גראַם-זמירות מיט דיין פּרק-שירה? צו וואָס פאַר אַ צוועק? — וועלכע פּאַלגע (רעזולטאַטן — מ. מ. וו.) צי וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן אַפילו וועט איינער פון אַ מיליאָן לעזער געפינען אין די צוויי אַלטע אַזאַטישע תּחינות, נאָך מיט לשון-קודש-תּלמודישע הערות אונטערגעשלאָגן? וואָס וועלן זיי דאַרט לעזן? פּאַרדרייטע, סוקעוואַטע גראַמען? טויטע, געליימטע פּראָזן? ... היינט וואָס ווילסטו מיט "יידלעך" (לינעצקי מיינט מענדעלעס פּאָעמע "דאָס יידל" — מ. מ. וו.), וואָס קייעסטו די קלאַטשע, וואָס דערציילסטו דעם יידן? — אַז ער (דאָס יידישע פּאַלק — מ. מ. וו.) איז געווען אַמאָל אין מצרים אַ לאַשעק, דערנאָך אַ חתן פאַר דער כּלה, דער תּורה, דערנאָך אַ זיידן איידעמל, דערנאָך אַ יוסט באַלעבעסל, דערנאָך אַן עזות-פנים, דערנאָך אַ שלעפּער? — ווער ווייסט דאָס ניט? ווער דאַרף דאָס וויסן? וואָס קומט איצט דערפון אַרויס צו די נייע עפּידעמישע קראַנקהייטן, צו פּרנסה? צו גוטע אוראַזשיען? צו קינדער-דערציאונג? ... ממה-נפשך: ווילסטו דערציילן, אַז דער ייד איז אַמאָל געווען אַ וואוילער — טאָ דערצייל עס פאַר קריסטן; דעם יידן דאַרפסטו עס גאָר ניט דערציילן, ער האַלט זיך נאָך עדיהיום פאַר איין וואוילן אין דער וועלט... מיינסטו ווידער דערציילן, אַז ער איז היינט אַ שלעכטער — וואָס-זשע דאַרפסטו אָנהייבן אַ מעשה פון תּרחס צייטן? — זאָג אים פּשוט, קורץ און שאַרף: יידל, דו ביסט היינט אַ גרויסער שווינדלער, אַ פּאַנאַטישער, אַ באַרייכער, אַ קאַטאַרושנע פּראַצענט-ניק, אַן אומזיטלעכער, אַ פּראַהלער (באַרימער — מ. מ. וו.), אַ יעזואיט, אַ גאָר-ניט! ... וואָס טויג דיר אונטערשיסעלעך, מיט כימענע-קורעס, מיט הערות פונעם תּלמוד, מיט נאַרישע גראַמען, מיט טויטע פּאַרעלטערטע אידייען? בפרט, אַז דו (מענדעלע — מ. מ. וו.) ביסט גאָר ניט פּיאיק צו דעם פּאָך גראַם!"

אין דער דאָזיקער קריטיק פון מענדעלעס זייער ניט-געראַטענע רעאַקציאָן-בערע געגראַמטע ביכער אין די 70ער יאָרן הערן מיר דעם גייסט פון אַ טעמפּעראַמענטפולן פּאַלקסטימלעכן משכיל. זי דערמאָנט אין די אַרטיקלען פון א. קאַוונער, דאָס איז אין איר דאָס ווערטפולע. דאָס טיילט זי אויס פון אַזאַ מין "עסטעטישער" קריטיק ווי ש. ניגערס*, וואָס קאָן טאַקע אין די דאָזיקע ביכער ניט געפינען "קיין איין פּאַעטיש בילד, קיין איין פונק פון אמת

* אין אַמעריקאַנישן "דער טאַג", 1926, נומער 4883.

לירישער שטימונג, נאָר בלויז „שווער געמאַטערטע שורות“, און פונדעסט-וועגן האַלט ער זיי פאַרט פאַר „אינטערעסאַנט“. טאַקע „ניט מיט זייער אינ-האַלט און ניט מיט זייער פּערז-קונסט, נאָר מיט דער ריינקייט און געלייטערט-קייט פון זייער יידיש“. דער „יידישיסט“ מוז די דאָזיקע דורכפאַלן מענדעלעס פאַרט לויבן.

5

די מאַרקסיסטישע געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור פאַרהילט ניט מענדעלעס שוואַכע זייטן, זי וויל זיי ניט איבערפאַרטייטשן, זי דעקט אויף זיינע אמתדיקע חסרונות און וואַרפט זיי אָפּ, זי דעקט אויף זיינע אמתדיקע מעלות און פאַראייגנט זיי זיך אַלס „ירושא“.

די „יידישיסטן“ באַטאַנען פון אָנהייב אָן מענדעלעס הויפט-ווערט אַלס ערשטער בויער פון דער יידישער ליטעראַרישער שפראַך פאַר „ריינע קולטור-ווערטן“. צי איז דאָס געווען דער עיקר, דער מיין, דער צוועק פון זיין שרייבן, די סיבה פון דער פּאָפּולערקייט פון די ווערק זיינע? די דאָזיקע אָפּשאַצונג איז אָבער פונקט אַזוי באַגרענעצט און פאַלש, ווי די לעגענדע, אַז מענדעלע האָט געהאַט אַ יידישיסטישע באַציאונג צו יידיש. קעגן דעם פּרינציפּ פון „קונסט צוליב קונסט“, פון „ריינע קולטור-ווערטן“ איז ער ניט נאָר אין די 60ער און אין די 70ער יאָרן, נאָר אויך שפּעטער ענוג אָפּט און דייטלעך אַרויסגעטראָגן. דאָס איז אויך קלאַר פון זיין שאַפּן גופא. ער האָט געשריבן און געשריבן יידיש צוליב אַ באַשטימטער ליידנשאַפטלעך דערפילטער אויפ-גאַבע, וואָס ער האָט זיך געשטעלט. דאָ, אין זיין סאַציאַלער געווענדטקייט, ליגט זיין אויפטו, זיין באַדייט, די סיבות פון זיין פּאָפּולערקייט צווישן די מאַסן אין זיין צייט. און ווייל זיינע בעסטע ווערק שפּיגלען אָפּ אין גרויסע מייס-טערישע קינסטלערישע בילדער דאָס סאַציאַלע לעבן און די סאַציאַלע ווידער-שפּרוכן פון אַ וויכטיקן היסטאָרישן איבערגאַנג-פּעריאָד, — זיינען זיי געוואָרן קלאַסיש אויך פאַר דער צוקונפט. אין דער יידישער בירגערלעכער ליטעראַ-טור באַווייזט זיך דאָס שטרעבן צו אידעאָליזירן די נאַציאָנאַלע פאַרגאַנגענהייט אין אַ קלעריקאַלער, שאַוויניסטישער שייין. ניט דורכן אַרויסהייבן די אמתדיק פּראַגמאַטישע און דערהויבענע מאַמענטן און געשטאַלטן אין דער אידישער געשיכטע, נאָר גראַד יענע מאַמענטן און געשטאַלטן, וואָס טויגן אויף צו פאַר-שטאַרקן די נאַציאָנאַליסטישע און רעאַקציאָנערע טענדענצן. די באַוואוסטע און ווייניקער-באַוואוסטע נאַציאָנאַליסטישע שרייבער (שלום אַש, לייזוויק, ליעלעס, אהרן צייטלין א. אַנד.) באַהאַנדלען אויף אַזאַ אופן היסטאָרישע טעמעס.

אונדזער מאַרקסיסטישע קריטיק דאַרף אויפדעקן און קלאַר מאַכן דעם

באדייט פון דעם מין כלמרשט „אומשולדיקן היסטאריציזם“ א חוץ אלע אנדערע וויכטיקע און אקטועלע אויפגאבעס, וואס שטייען פאר אונדזער סאָ-וועטישער ליטעראַטור, זיינען נייטיק אויך אמת-אַביעקטיווע בילדער פון דער יידישער געשיכטע — אַלס קעגנווירקונג צום קלעריקאַל-נאַציאָנאַליסטישן, שאָוויניסטישן „אַפיום פאַרן פּאָלק“.

און אין צוזאַמענהאַנג דערמיט איז וויכטיק אַנצואווייזן אויך אויף די קאַמפּן, וואָס זיינען אין דער פאַרגאַנגענהייט געפירט געוואָרן קעגן כלערליי רעאַקציאָנערע, שאָוויניסטישע „היסטאָרישע“ לעגענדעס. מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“, „די טאַקסע“, „מסעות“, „דאָס ווינטשפינגערל“, „פישקע“, „די קליאַטשע“ און אַנדערע ווערק גיבן אומפאַרגלייכלעך אמתדיקערע בילדער פון דער ווירקלעכקייט אינעם פעריאָד, וואָס זיי באַהאַנדלען, איידער, למשל, אַפּאַטאַשוס „פּוילישע וועלדער“. אין מענדעלעס גרויסער קינסטלערישער שאַפּונג פאַרמאַגן מיר אַ לעבעדיקן קוואַל פון אמתדיקער היסטאָרישער דערקענטעניש.

6

מיט בייסיקער און טרעפלעכער איראַניע האָט מענדעלע אָפּגעשפּעט פון אלע „געלערנטע“ פּראוואון דורך רעאַקציאָנער-ראַמאַנטישע היסטאָרישע חקירות יחוסדיק צו באַשיינען און אויסצופיינען די „גלופסקער בלאַטעס“, וואָס זיינען געווען אַ רעזולטאַט פון דורותדיקער פּעאַדאַלישער און צאַרישער אונטערדריקונג. אין אַ געוויסן זינען מיינט מענדעלע מיט דער „גלופסקער בלאַטע“ דאָס מיטלאַלטערלעכע געטאַלעכן בכלל. שאַרפּזיניק לאַכט ער אָפּ פון דעם סכאַלאַסטישן היסטאָרישן פאַרשונגס-מעטאָד ביי געוויסע פאַרשטייער פון דער חכמת-היהדות. ער חוזקט אָפּ פון יאַהודימשע „חוקרי קדמוניות“ (אַרבעטאַלאַגן — מ. וו.), „וואָס קאַנען מיט זייער גרויס חכמה מאַכן פון אַ גאַרנישט אַ מושקאַטקויל“, וואָס קאַנען פון עפעס איינער אַן אומגעלומפערטער לעגענדע אַרויסדרינגען „מיט טויזנטער שאַרפע שפּיצלעך, ווי זייער שטייגער איז, אַז דערינען ליגט אַ שטיק אמת“.

מענדעלע דערציילט פאַראַדיסטיש וועגן איינער אַ כלומרשטער לעגענדע, אַז די גלופסקער יידן שטאַמען פון יענע אוראַלטע יידן, וואָס „שלמה המלך האָט געשיקט קיין אופיר (אינדיע — מ. וו.) נאָך גאַלד און אַנדערע מיני אויס-לענדישע סחורות“. די דאָזיקע אוראַלטע יידן זיינען — לויט דער כלומרשטער לעגענדע — נאָך פאַרשיידענע פאַסירונגען פאַרוואַלגערט געוואָרן אויפן טייך פּיאַטינגילעווקע, „וואָס איז אין יענער צייט אַריינגעפאַלן גלייך אין ים אַריין“, און האָבן זיך לסוף באַזעצט אין דער שטאַט גלופסק. מענדעלע ברענגט דאָ — אַ פאַראַדיע אויף די מעטאָדן ביי געוויסע פאַרשטייער פון דער „חכמת-

היהדות" — א ריי "באוויזן" פון "געלערנטע" ארכעאלאגן, אז די דאזיקע לעגענדע איז אן אמת. אלס פערטן באווייזן שילדערט מענדעלע די "מטבע, וואס מע האט אמאל, בשעת גראבנדיק די גרעבליע, דארט געפונען. פון איין זייט איז זי געווען שטארק אפגעריבן, קוים-קוים וואס מע האט ארויסגעזען עפעס ווי א שטיקל פארטעך צוגעטשעפעט צו א שטעקן, אונטן עפעס פאכאזשע אויף א מולטערל, פונדאנען עס האבן ארויסגעשטעקט שטיקלעך קעפ. פון דער אנדערער זייט איז די מטבע געווען כמעט גלאט, נאר אז מע האט זיך גוט צוגעקוקט, האט מען דערקענט אלטמאדישע כתיבהטע אותיות: "יאשלג וענף". די געלערנטע האבן אויף דער דאזיקער אויפשריפט זיך געבראכן די קעפ און אריינגעלייגט דריגען פשטים, איטלעכער אויף זיין גאנג, א טייל האבן געהאלטן אין דער סברה, אז די "י" און די "ג" ביים אנהייב און סוף ווארט יאשלג זיינען גאר נישט קיין אותיות, נאר שטיקלעך פון טשאטשקעלעך, וואס זיינען פון דער צייט אפגעריבן געווארן, בכך מאכט עס "אשלג", א בוימ, "וענף", און א צווייג, און דאס איז דער שטעקן מיט דעם פארטעך. ווידער א טייל האבן עס דערקלערט גאר אנדערש, און די געלערנטע האבן דערמיט מרעיש-עולם געווען,* ביז דערנאך איז געקומען איינער מיט אפענע אויגן און האט דעריבען דערזען נאר ראשי-תיבות,** וואס זיי מאכן: "יהודי אויפ- (אדער אינדיא) שבאו לכאן (אדער לק"ק) גלופסק ונתישבו על נהר פיאטי-גנילעווקע."***

"דער שטעקן מיט דעם פארטעך און מולטערל מיט די קעפ, דאס באטייט א אקרענט מיטן זעגל און מיט פארשוניגען, דער דאזיקער געלערנטער האט איבער דעם געמאכט זייער א דיקן ספר און ווענדט זיך דארט צום עולם מיט א בקשה, אז מען זאל רייניקן דעם טייך, וועט מען דארט זיכער געפינען א סך אלטע זאכן, וואס וואלטן געעפנט די אויגן אין דער חקירה מכות גלופסקער יידן. נאר די דארטיקע איינוואוינער שיינען זיך **** אבער אויסצורייניקן די בלאטע און זאגן: דאס, וואס מען האט פון אלטע צייטן אנגעמאכט, דאס מוז בלייבן, קיין מענטשנס אויג טאר אין דער פארבראגעניש ניט אריינקוקן..." ("מסעות", ווילנע, 1878, ז"ז 68—71).

מיט דער דאזיקער אויסגעצייכנטער פאראדיע שלאגט מענדעלע ניט נאר די סכאלאסטישע ארכעאלאגן מיט זייערע פאנטאזיעפולע אויסטייטשענישן, נאר

* אויפגעטרויסלט די וועלט.

** אינציפאלן, אנהייב-אותיות פון ווערטער.

*** "אויפירער (אדער אינדישע) יידן, וואס זיינען געקומען אהערצו (אדער אין דער הייליקער קהילה) קיין גלופסק און האבן זיך באזעצט בוים טייך פיאטי-גנילעווקע."

**** הימן זיך אפ, האבן מורא.

אויך אַזעלכע געלערנטע בעלעטריסטישע באַשיינערס פון „היסטאָרישן יידן-טום“, ווי אַש, לייוויק און ענדלעכע.

דער כוח פון זיין סאַטירע באַווייזט זיך גראַד אויך אין דעם, וואָס זי טרעפט ניט נאָר די פאַרגאַנגענהייט-„לאַקירערס“ פון זיין צייט, נאָר אויך פון אונדזער קעגנוואָרט. ראַוויצקי האָט צוריק מיט עטלעכע צענדליק יאָר געשריבן וועגן מענדעלען: „זיינע פּיילן צילן כלומרשט אַלץ אין דעם אַלטן דור, און מיטן יונגן דור האָט ער, דאַכט זיך, גאָר קיין שייכות ניט, נאָר טרעפן טרעפט ער עפעס אי דעם אַלטן, אי דעם יונגן (פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. וו.). עפעס קומט דאָ אויס, דאַכט זיך, גאָר אַן אַלט ספּאַדיקל, נאָר פּאַסן פּאַסט עס אויף אַלעמען, אויף איטלעכן באַזונדער, ווי אַנגעמאַסטן, און, קוקנדיק אויפן ספּאַדיקל, קוועלט דער עולם, ער לאַכט און קייכט פאַר געלעכטער.“ *

דאָס האָט ראַוויצקי דעמאָלט ריכטיק באַמערקט. כאַטש סע „לאַכט און קייכט פאַר געלעכטער“ און „קוועלט“ גאָר אַן אַנדער עולם, אַזאַ, וואָס ראַוויצקי האָט אים ניט געקאַנט פאַראויסזען. דאָס „אַלטע ספּאַדיקל“ פּאַסט טאַקע דורכאויס אויף די היינטיקע „גלופאַ-טרוסאַ-בעזיאַזיקאַ-קאַפּצאַנער“, ווי אַש און זיינע תלמידים. עס איז טאַקע איינער אַ הויפט-ווערט פון מענדעלעס ווערק, אַז דאָס, וואָס האָט אין זיין שאַפן געווירקט פּראַגרעסיוו צו זיין צייט, האָט נאָך אויך ביי היינטיקן טאַג אַ טרעפלעכע שלאַג-קראַפט.

* רבי קצין (ראַוויצקי) אין שלום-עליכום, „יודישע פּאַלקס-ביבליאָמעק“, צווייטעס בוך, 1889, ז. 216.

II. מענדעלעס השכלה־אידיען און זיינע קינסטלערישע בילדער

1

מענדעלע איז אַ משכיל, ער איז אויסגעוואַקסן אויף די טראַדיציעס פון דער יידישער השכלה. ער איז געווען באַווירקט פון דער אַטמאָספּער פון דער רוסישער אויפקלערונג.

עס איז אָבער אַ טעות צו מיינען, אַז די „השכלה“ באַשטייט פון איין גוס, אַז זייט „מענדעלסאָן ביז מענדעלען“ האָבן מיר צו טאָן מיט איין גלייכ־מעסיקער, גלייכאַרטיקער „השכלה“. וועגן דער אויפקלערונג בכלל האָט לענין געשריבן: „צו באַטראַכטן (די ירושה פון דער אויפקלערונג — מ. וו.) פאַר עפעס אינהייטלעכס איז אַ שלעכטע טראַדיציע פון די שלעכטע (80ער) יאָרן.“ (ב. ז. 28, — לויט דער דריטער אויפלאַגע.)

וועלכע שטריכן מאַכן מענדעלען ענלעך צו די אויפקלערער און וועלכע מאַכן אים צו זיי אומענלעך?

לענין זאָגט, אַז ס'איז „... אַ טיפּישער שטאַנדפּונקט פון די עקאָנאָמיסטן און אויפקלערער פונעם 18טן יאָרהונדערט, וואָס זיי האָבן געגלייבט, אַז דאָס אָפּשאַפן דאָס לייב־אייגנטום־רעכט און אַלע זיינע רעשטן שאַפט ממילא דאָס קיניגרייך פון אַלגעמיינעם וואוילשטאַנד.“ (ב. ז. 313.)

די דאָזיקע פאַרמולירונג לענינס פּאַסט אויך פאַר אַזאַ אויפקלערער ווי מענדעלע. עס דאַרפן בלויז אָפּגעשאַפט ווערן די פעאַדאַלישע רעכט־באַגרענע־צונגען בנוגע די יידישע פּאַלקס־מאַסן, אָפּגעשאַפט ווערן די שטערונגען אויף זייער וועג צו די נייע געזעלשאַפטלעכע פאַרמען, צו דער מאַדערנער (בירגער־לעכער) אַנטוויקלונג — און אַלץ וועט שוין גיין אַ גוטן גאַנג צום אַלגעמיינעם וואוילשטאַנד. אַז גראַד אין דער אַנטוויקלונג פון די נייע געזעלשאַפטלעכע פאַרמען — וואָס זיינען אין אמתן די פאַרמען פון קאַפיטאַליזם, — אַז גראַד אין דער אַרדענונג גופא פון די נייע פאַרהעלטענישן קאָנען זיין איינגעשלאַסן גאָר נייע סיבות פון פאופעריזאַציע — דאָס קאָן, פאַרשטייט זיך, מענדעלע אין זיין ערשטן שאַפונג־פּעריאָד נאָך ניט זען. ער וועט דאָס ערשט אַ סך שפעטער באַמערקן און קינסטלעריש פּיקסירן אין איינעם פון די וואַיאַנטן פון דער „קליאַטשע“.

אַ טיפּישער שטריך פונעם אויפקלערער איז „... די אויסגעצייכנטע ניכ־טערקייט פון זיינע אַנשוואַונגען, די פּראַסטע און דירעקטע כאַראַקטעריסטיק פון דער ווירקלעכקייט, דאָס אַנרח־מנותדיקע אויפדעקן אַלע נעגאַטיווע אייגנ־

שאפטן פון די „גרונט-זיילן“ בכלל און פון פויערטום בפרט, — פון די דאזיקע זעלבע „גרונט-זיילן“, וואָס זייער פאלשע אידעאָליזאָציע און צופּוצונג איז אַן אומפאַרמיידלעכער באַשטאַנד-טייל פון פּאַלקיום. (לענין, דאָרט, ז. 316.)

ביי דעם דאָזיקן שטריך באַווייזט זיך שוין דייטלעכער, וואו מענדעלעס אַנשוואונגען אונטערשיידן זיך פאַרט פון דער דעמאָקראַטיש-רעוואָלוציאָנערער אויפקלערונג.

ביי מענדעלען איז טאַקע דאָ סיי אויסגעצייכנטע ניכטערקייט פון אַנ-שוואונגען און סיי פּראַסטע און דירעקטע כאַראַקטעריסטיק פון דער ווירקלעכ-קייט. פאַר מענדעלעס שאַפן איז אַוודאי ניט כאַראַקטעריסטיש די אידעאָליזאַ-ציע און צופּוצונג פון די „גרונט-זיילן“ בכלל און פון דער שטעטלדיקער אַפגעשטאַנענקייט בפרט.* געוויס ניט. אָבער אויך אין זיין ראַדיקאַלסטן פּעריאָד גייט מענדעלע אין זיין „צעשטערן די גרונט-זיילן“ בכלל, און די „גרונט-זיילן“ פון די אַפגעשטאַנענע שטעטלדיקע שיכטן בפרט ניט ביז צופּ 10ף. באַגלייך מיטן אונטעררייסן די „גרונט-זיילן“ זיינען ביי אים צומאָל פאַראַן ווידערשפּרעכלעכע טענדענצן פון פּשרה צו די „גרונט-זיילן“. בווילעטער האָט זיך דאָס באַוווּזן זייט סוף יאָרהונדערט, ווען ער אַפּאַלאָגזירט צומאָל אַ טייל פון די פּריער קריטיקירטע געזעלשאַפטלעכע פּאַקטן — כאַטש טאַקע סתירהדיק צו די שאַרפע געזעלשאַפט-קריטישע עלעמענטן, וואָס זיינען ביי אים ביז צום סוף פון זיין לעבן און שאַפן געבליבן און וואָס גיבן מענדעלען דעם באַדייט פון אַ גרויסן שרייבער.

דער ווערטפּולסטער שטריך איז ביי מענדעלען זיין טיפּסטע פאַרבונדנקייט מיט די אונטערדריקטע, פאַראַרעמטע און האַרעפּאַשנע פּאַלקס-מאַסן, דאָס, וואָס דער גורל פון די דאָזיקע מאַסן איז פאַר אים דאָס סאַמע וויכטיקסטע, דאָס, וואָס זייער מענטשלעכע ווירדע איז אים דאָס סאַמע טייערסטע און ליבסטע, ניט אַ וויכטיקע נעבן-פּראָגע (ווי סוף-כל-סוף אַפילו ביי די בעסטע פאַרשטייער פונעם בורזשוואַזן ליבעראַליזם), נאָר דער עיקר פון זיינע געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן, דאָס, וואָס ער לייגט דעם הויפּט-טראַפּ פון זיין ליידנשאַפטלעכער געזעלשאַפטלעכער טענה אויפן פאַרבעסערן די לאַגע גראַד פון די דאָזיקע פּאַלקס-מאַסן און איז דער עיקר זיי אויסן.

מענדעלע האָט זיך קיינמאָל ניט קלאָר פאַרגעשטעלט קיין קאָנקרעטע פּאַליטישע און עקאָנאָמישע לייזונג-פרואוון. אַזעלכע פּראָגעס, וואָס קומען

* פאַרשטייט זיך, אַז די אַנאַלאָגיע צווישן די „גרונט-זיילן“ פון די יודישע שטעטלדיקע מאַסן און די פּויערישע „גרונט-זיילן“ (וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער דאָרפס-געמיינדע) דאָרף באַנומען ווערן בלויז „מוטאַטיס מוטאַנדום“, לויט די אַנטשפּרעכענדיקע מאָדיפּיצירטע אומשטענדן.

אויף בנוגע דער פארארעמטער דעקלאַסירטער און האַרעפּאַשנער מאַסע אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם, האָט מענדעלע זייער לאַנג ניט געזען און ניט באַנומען. און דעמאָלט, ווען ער האָט זיי אָנגעהויבן צו דערזען און צו באַנעמען, באַזונדערס זייט די 80ער יאָרן, האָט דאָס ביי אים אַרויסגערופן אַ שאַרף קעגנערישע שטעלונג צו דער אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם, און אין צוזאַמענהאַנג דערמיט — אַ פעסימיסטיש-יאושדיקע פאַרשטעלונג וועגן דער „ציוויליזאַציע“, סקעפּסיס אין דער מעגלעכקייט פון אַ זייערדיקער אַנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט אויף דער גרונטלאַגע פון וויסנשאַפט און בילדונג. וואָס דייטלעכער ער האָט דערזען די ווירקלעכקייט פון דער בורזשאַזער קאַפיטאַליסטישער אַנטוויקלונג, וואָס מער ס'האָט זיך פאַרשאַרפט זיין שטעלונג צו איר, וואָס שאַרפּער ס'איז געוואָרן זיין נעגאַציע פון קאַפיטאַליזם, אַלץ מער האָט ער גלייכצייטיק אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן דעם באַדן פון דער ווירקלעכקייט, זיינע פריערדיקע קעמפּערישע איינשטעלונגען, אַלץ אַפּטער האָט ער אָנגעהויבן צו בלאַנדזשען און זיך צו ווענדן צו ראַמאַנטישע אידעאַלן, צו דער „באַרעכטיקונג“ פון דער פאַר-אָנגענהייט.

דער פּאַזיטיווער טייל פון זיין געזעלשאַפטלעכער פּראַגראַם, די פּאַזיטיווע פאַרמילירונגען פאַר די געזעלשאַפטלעכע פּאַדערונגען, וואָס ער שטעלט צוזאַם אַרויס, זיינען ניט קיין דירעקט-קעמפּערישע; בילדונג פאַר די מאַסן און — אויב מע קאָן דאָס אַנרופן אַ פּאַזיטיווע פּאַדערונג — האַפּענונג אויף בירגער-לעכער עמאַנספּאַציע אַלס רעזולטאַט פון אַפּאָלאַגיע. די באַגרענעצטקייט פונעם פּאַזיטיווען טייל אין זיין געזעלשאַפטלעכער פּראַגראַם שטייט אין פאַר-בינדונג מיט דער שוואַכקייט פון רעוואָלוציאַנערע פּאַטענצן אין דעם פּעאַדאַליש-אַפּגעשטאַנענעם, אַפּופּעריזירטן שטעטלידיקן קליינבירגערטום פון יענער צייט.

2

פון דער אַנדערער זייט מוז מען אָבער פעסטשטעלן, אַז מענדעלעס קאָנ-קרעטע פאַרשלאַגן אויף צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די פּאַלקס-מאַסן זיינען ווייט ניט געווען אַזוי אינהאַלטלאָז, ווי געוויסע עסטעיציסטישע אויבער-מבינים שטעלן דאָס אַמאָל פאַר. מענדעלע האָט פּראַפּאָגירט בילדונג, אויפ-קלערונג, איראַפּיאַישקייט, — און דאָס האָט דעמאָלט באַטייט דעמאָקראַטיש-קייט. דאָס אַלץ איז דעמאָלט געווען ברענענדיק אַקטועל. ס'זעט ניט שאַטן זיך דערמאַנען, אַז אַפילו ביי היינטיקן טאַג הערשט נאָך אין קאַפיטאַליסטישן אויסלאַנד, אין פּוילן, ליטע, רומעניע און אַנדערע לענדער ביי גרויסע טיילן פון דער יידישער און ניט-יידישער באַפעלקערונג אַ היפש ביסל אַפּגעשטאַנענ-

קייט, וואָס ווערט אָפּגעהיט און פּאַטערלעך-זאַרגעווידיק אונטערגעהאַלטן פון בורזשאַזיע, כּלי-קודש און מלוכה, אַז אַפילו ביי היינטיקן טאַג זיינען דאַרט די אויפגאַבן פון בילדונג און אויפקלערונג, וואָס מענדעלע האָט געשטעלט — נאָך ווייט ניט פאַרווירקלעכט. און מענדעלע האָט דאָך זיין אויפקלערערישע אַגיטאַציע אָנגעהויבן צו פירן נאָך צוריק מיט עטלעכע זיבעציג יאָר.

אין איינעם אַ שפּעטן ווערק זיינעם באַקלאַגט זיך מענדעלע אויף דעם נייערן דור, וואָס שאַצט ניט געהעריק אָפּ דעם פּראַגרעסיוון באַדייט פון דער משכילישער אַגיטאַציע אין די 60ער און 70ער יאָרן. סע פאַרדריסט אים. וואָס דער יינגערער דור חזקט פון די דאָזיקע בילדונג-שטרעבונגען און פאַרשטייט ניט, אַז פאַר יענער צייט און אין דער וויסט-פאַרחושכטער אַטמאָספּער פונעם דעמאָקראַטיקן יידישן שטעטל איז די קולטור-טרעגעריי פון די משכילים געווען אַ גרויסער פאַרשריטלעכער אויפטו. מענדעלע זאָגט: „עס פאַרדריסט מיך שוין טאַקע אויף זיי, אויף די היינטיקע, הייסט עס. הע-הע, זידלערייען! נישט צו פאַרשטיין פון טאַג צו נאַכט — אַז דענסטמאַל האָט ערשט אָנגעהויבן צו טאַגן, נאָך אַזאַ לאַנגער פּינצטערער נאַכט — צו טאַגן! ניט וויסנדיק זיך מאַכן פונעם חילוק פון היינט ביז אַמאָל, — אַז אַנדערע צייטן — אַנדערע ווייטיקן, אַנדערע ווייטיקן — אַנדערע סקולות. אַז צו מענטשלעכע צרות איבערהויפט איז בילדונג פאַררעכנט געווען דענסטמאַל פאַר דאָס איינציקע מיטל ביי דער גאַנצער וועלט בכלל. נישט צו באַטראַכטן די ביטערע לאַגע, אין וועלכער די בידנע משכילים, נעבעך, האָבן דענסטמאַל זיך געפונען, צווישן אַן עולם, וואָס איז בערייט געווען פאַר אַ מינדסטע זאָך, עפּעס נישט אַזוי ווי ביי אים איז איינגערעדט, זיי צערייסן אויף שטיקער. אוי, האָבן זיי דענסטמאַל, נעבעך, געליטן...“ „אויף בוידעמס, אין קעלערס, לעכער, חורבות האָבן זיי געלערנט. די שנאה פון אַלע זייטן איז גרויס, סכנות. נויט, אַרעמקייט — אַ שרעק! און זיי פונדעסטוועגן טוען זייערס, דערגרייכן אַ סך...“ (אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים, געדרוקט אין וואַרשע, 1911, „ספר הבהמות“, ז. 7 און ווייטער).

מענדעלע האָט די דאָזיקע פאַרטיידיקונג פון דער השכלה געשריבן שוין אין לעצטן פעריאָד פון זיין שאַפן, דעמאָלט, ווען ער אַליין איז שוין געווען דעזאַריענטירט און האָט שוין צומאַל געבלאַנדזשעט ניט אין דער זייט פונעם פאַרשריט. ער פאַרטיידיקט דאָ די השכלה קעגן די ציוניסטישע אַנגריפן טאַקע מיט אַ פאַרשריטלעכער אַרגומענטאַציע, מיט אויפקלערישן טעמפּע-ראַמענט; דערביי פאַלט ער אָן אויפן ציוניזם און דעם יידישן נאַציאָנאַליזם. אַבער פּלוצים מיטאַמאַל כאַפן זיך דאָ ביי אים אַריין כמעט קלערקאַלישע מאַטיוון. ער חזקט און שפּעט משכיליש פון אַבערגלויבענישן און רעליגיע, גלייכצייטיק אַבער און ווידערשפרעכיק אַפּאָלאַגירט ער אויף אַזאַ מין אופן

„דאָס פינטעלע ייד“, — כמעט ווי אַן אַרטאָדאָקס. אַזאַ שווער־צעטומלטע אומקאַנסעקווענץ האָט זיך ביים אַלטן דעזאַריענטירטן מענדעלע שוין גאַנץ אָפט געטראָפֿן.

אַבער וואו ס'קומט צו רייד וועגן טעמעס פון השכלה, וועקט זיך אין אים אויף דער אַלטער קעמפער, און ער איז דאָ אימשטאַנד צו זאָגן אַזעלכע ווערטער, וואָס אַנטשפרעכן דורכאויס צו זיין אַמאָליקן פאַרשריטלעכסטן שטאַנדפונקט. דער אַלטער מענדעלע איז גערעכט געווען מיט זיין פאַרטיידיקן די בילדונגס־שטרעבונגען פון דער השכלה. פאַר זיך איז די דאָזיקע אויפקלערערישע אַגיטאַציע אין יענער צייט געווען אַ גרויסער פאַרשריטלעכער פאַקט. אפשר טאַקע דאָס סאַמע ערשטע און נייטיקסטע, פון וואָס סע האָט זיך דעמאָלט געדאַרפט אָנהייבן יעדע אַרבעט צווישן דער שטעטלדיקער מאַסע, וועלכע איז דעמאָלט געווען זייער אָפגעשטאַנען.

דערביי אַבער טאָר מען ביי דער אָפשאַצונג פון דער השכלה פאַרט ניט פאַרגעסן, אַז איר טעטיקייט איז פאַרגעקומען אין אַ סביבה, וואָס האָט בשום־אופן ניט עקזיסטירט אַלס אַ זעלבשטענדיקע, אַן אָפגעריסענע פון די אַל־געמיינע פאַרהעלטענישן אינעם לאַנד. ווי ספעציפיש די דאָזיקע סביבה האָט ניט געזאָלט זיין, איז אַבער פאַרט גאָר ניט אַזוי שווער געווען צו באַמערקן, אַז די לאַגע פון די פויערים, למשל, איז געוויס ניט געווען קיין בעסערע ווי די לאַגע פון די שטעטלדיקע מאַסן, און פאַרט זיינען די בעסטע פירערס און וואַרטאָגערס פון פויערטום געגאַנגען אַ סך, אַ סך ווייטער, ווי בלויז ביז צו אויפקלערערישער קולטור־אַגיטאַציע. אַוודאי האָבן זיי אויך געקעמפט פאַר דער קולטורלער דערציאונג פונעם פאָלק, זיי האָבן אַבער גלייכצייטיק באַ־וואוסטייניק, אַנטשלאָסן און דירעקט געקעמפט קעגן דער צאַרישער זעלבסט־הערשונג, קעגן די פעאַדאַלע פּריווילעגיעס, קעגן דער גאַנצער לייב־אַייגנ־טימערישער געזעלשאַפטלעכער אַרדענונג.

3

זייט די 80ער יארן ווערן בוילעטער די שוואַכע זייטן און די געוויסע שטריכן פון באַגרענעצטקייט אין מענדעלעס אַנשוואונגען. זייט די 80ער יארן, ווען מענדעלע ווערט אַנטוישט אין זיין האַפענונג אויף די גליקן פון דער נייער בירגערלעכער אַנטוויקלונג פאַר דער שטעטלדיקער מאַסע, וואָס איז פונעם וואַקסנדיקן קאַפיטאַליזם נאָך מער פאַראַרעמט געוואָרן, פאַרקערעוועט מענדעלע אויף צוריק. ער זאָגט זיך אויך דעמאָלט ניט דורכאויס אָפ פון אומ־קלאַרע האַפענונגען אויף עפעס אַזוינס ווי אַ דעמאָקראַטיש־קליינבירגערלעכע אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם. אַבער די דאָזיקע האַפענונגען האָבן שוין אַ שווערן ריס, זיי זיינען געבראַכן, ס'הייבן זיך אַן אַרופן טענער פון יאוש און

סקעפסיס. קוקט ער זיך שוין אַמאָל אום צוריק אין דער פאַרגאַנגענהייט: אפשר איז פאַרט טאַקע גאַר אַמאָליקע יאָרן גאַר ניט געווען אַזוי שלעכט? ער הייבט אָן בענקען נאָך יענע אַלטע צייטן און צומאָל זיי צו אידעאָליזירן, אָפט אינאיינעם מיט די גבירים, מיט די קלויז'יידן (אברהם אין „ווינטש-פינגערל“), מיט די בעל-טאַקסעס (אין „פריזיוו“) א. א. וו.

פאַרן אויפקלערער איז כאַראַקטעריסטיש, אַז ער זעט ניט די ווידער-שפּרוכן, וואָס זיינען אייגנטימלעך פאַר דער נייער (בירגערלעכער) געזעל-שאַפטלעכער אַנטוויקלונג, וואָס האַלט זיך אין פאַרמירן. אין זיין קאַמף קעגן דער פּעאַדאָלישער אָרדענונג איז ער פול מיט האַפּערדיקייט און מיט גלויבן אין דער נייער אָרדענונג. דעריבער זעען מיר ביים אויפקלערער אַלס גרונט-שטימונג אַ היסטאָריש-געזעלשאַפטלעכן אַפּטימיזם. דער דאָזיקער אַפּטימיזם איז צו זיין צייט אַ פּראָגרעסיווע דערשיינונג. און מיר זעען טאַקע, אַז אויך מענדעלע איז אין זיין מער-אויפקלערערישן פּעריאָד (1864—1879) — טראָץ זיין שאַרפּער געזעלשאַפט-קריטיק און ניט געקוקט אויף איינצלנע פּעסי-מיסטישע טענער — אין זיין גרונט-שטימונג אַפּטימיסטיש.

דער פּאָליקסט פילט שוין קלאַרער די ווידערשפּרוכן פון דער קאַפיטאַל-ליסטישער אָרדענונג, עס דריקט אויף אים אַ פאַרגעפיל פון זייער אומלייזבאַר-קייט. ער האָט מורא פאַר דער דאָזיקער אומפאַרמיידלעכער אַנטוויקלונג. ס'איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן פּאָליקסט, אַז ער פּרואווט דעמאָלט צו פירן די טאַקטיק פונעם שטרויס-פויגל, ער פּרואווט דעמאָלט לייקענען די אומפאַרמיידלעכקייט פון דער קאַפיטאַליסטישער אַנטוויקלונג, ער באַמיט זיך צו אַנטלויפן פון דער ווירקלעכקייט צו דער פאַרגאַנגענהייט. אַלס רעזולטאַט דערפון זעען מיר ביים פּאָליקסט אַלס גרונט-שטימונג אַ היסטאָריש-געזעלשאַפטלעכן פּעסימיזם. דער דאָזיקער פּעסימיזם איז אַן ספק אַ רעאַקציאָנערע דערשיינונג. און דאָ ליגט דער צוזאַמענהאַנג פאַר דעם פאַקט, וואָס די צום טייל פּאָליקסטיש (עפּיגאָניש-פּאָליקסטיש) באַפאַרבעט אַנשוואונגען מענדעלעס זייט די 80ער יאָרן און שפּעטער זיינען, טראָץ דעם געמיטלעכן עפּישן טאָן אין זיין שאַפן, גאַנץ אָפט אין דער גרונט-שטימונג פּעסימיסטיש.

אַלס רעזולטאַט דערפון זעען מיר, אַז מענדעלע איז אין זיין שאַפן ביז די 80ער יאָרן „ניכטער“, רעאַליסטיש, קוקט גראַד פריי און מוטיק אויף דער געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט. אָבער אין זיין שפּעטערדיקן פּעריאָד — פון מאָל צו מאָל אויך דורך ראַמאַנטישע ברילן, זיין קוק ווענדט זיך דעמאָלט גאַנץ אָפט בענקענדיק אויף צוריק, אין דער פאַרגאַנגענהייט. אַקעגן די ווידערשפּרוכן פון דער קאַפיטאַליסטישער אַנטוויקלונג זיינען מענדעלעס אַנשוואונגען הילפלאַז. מענדעלע ווערט צעטומלט און לאַזט אַ

פארלוירענער אַראָפּ די הענט. ער ווענדט זיך ווידער און ווידער צו די אַמאָליקע בילדער, וואו ער איז באַהאַונט אין אַלע מינדסטע דעטאַלן און וואו ס'איז אים געווען קלאָר די לייזונג פון אַלע ווידערשפרוכן. מענדעלע ווערט מיט דער צייט פאַרגליווערט אינעם אָפּשפיגלען דעם איבערגאַנג פון איין עפּאַכע צו דער אַנדערער (פון דער פּעאַדאָלישער צו דער קאַפּיטאַליסטישער). און ביי דעם פונקט בלייבט ער שטיין, ער און זיין שאַפן הייבן פון דענסטמאַל אָן ווערן אַ סימבאָל און רעליקוויע פון דעם דאָזיקן איבערגאַנג. אַפילו זיין געזעלשאַפּט־קריטיק ווענדט זיך שוין איצט געוויינלעך קעגן געזעלשאַפּטלעכע פּאַקטן פון אַמאָל און ניט פון איצט. זי ווערט אין אַ געוויסער מאָס „ראַמאַנט־טיש“. סע דערגייט דערצו, אַז דער באַקעמפּער פון טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער הייבט צומאַל אָן דעם דאָזיקן זעלבן לעבנס־שטייגער צו אידעאָלאָגייזירן, כאַטש מע דאַרף פּעסטישטעלן, אַז שטענדיק און ביז צום סאַמע סוף פון זיין לעבן קערט זיך זיין דענקען ווידער און ווידער אום צו זיין אויפקלערערישער פאַרגאַנגענהייט, צום אויפקלערערישן אופן זען און צו באַנעמען געזעלשאַפּט־לעכע פּאַקטן.

מענדעלע האָט זייט די 80ער יארן אין אַלגעמיין אויפגעהערט זיך אָפּ־צורופן אויף די אַקטועלע צייט־פּראָגעס, ער באַרירט ניט מער — אַ הויך אויסנאַמעס און אויף אַ ווייניק־קאַנסעקווענטן שטייגער — די טעמעס פון דער צייט. ער באַמיט זיך געוויינלעך זיי צו פאַרענטפּערן מיט זיין קינסטלערישן אַנווייז אויף דער פאַרגאַנגענהייט.

מענדעלע אַנטוויקלט און פאַרברייטערט זייט דעמאָלט זיינע אַלטע אידיען, טעמעס און מאַטיוון, ער פאַרפולקומט און שליפט אויס די פאַרם פון זיינע ווערק מיט געניטער אַלטמיסטישער רייפקייט. דאָס דערגייט דעמאָלט ביי אים אין איינצלנע פּאַלן ביז צו צעשלייפן און אָפּשלייפן די האַרטע קאַנטן, וואָס האָבן אַמאָל זיין שאַפן געגעבן די כאַראַקטעריסטישע קאַנטורן פון זיין געזעלשאַפּטלעכער פיזיאָנאָמיע. אין תּוך טראַגט שוין מענדעלעס שאַפן זייט די 80ער יארן אַ מעמואַריסטישן גרונט־טאָן.

4

ווי געזאָגט: אין מענדעלעס טעאַרעטישע אַרויסזאָגונגען, אין זיינע באַ־וואוסטזיניקע געזעלשאַפּטלעכע אַנשוואַונגען וועלן מיר ניט געפינען די קאַנסעקווענץ און אַנטשיידנדיקייט, וואָס ביי די רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטן אין די 60ער יארן. זיינע אַנשוואַונגען זיינען געווען הינטערשטעליקער. זיין פּאַזיטיווע פּראָגראַם האָט זיך קאַנצענטרירט דער עיקר אויף די שטרעבונגען פון פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די פּאַלקס־מאַסן. דעריבער האָבן אַפילו אין

דעם דאזיקן וויכטיקסטן פונקט פון זיין פאזיטיווער פראגראם ניט געפעלט כלערליי באַלעבעסלדיקע צומישן.

אַבער אַ וואונדערלעכע זאך. ווי נאָר מענדעלעע הייבט אָן צו מאַלן, צו שילדערן, רייסט תיכף אויף די ווירקלעכקייט, וואָס ער מאַלט אַזוי טיף אמתדיק, אַלע זיינע פראַגראַמען. די בילדער, וואָס ער מאַלט, רייסן אויף די גרענעץ פון זיינע אַנשוואַונגען, גייען אַ סך, אַ סך ווייטער. מענדעלעע האָט ניט געהאַט קיין קלאַרע פאַרשטעלונג וועגן דעם, וואָס קאָן אַרויספירן די פאַלקס־מאַסן פון זייער שרעקלעכער לאַגע. אַבער וועגן זייער לאַגע גופא האָט ער געהאַט אַ וואונדערלעך קלאַרע און ניכטערע פאַרשטעלונג. האָט ער מעכטיק געווירקט דורך דער שילדערונג פון דער דאָזיקער לאַגע. אין זיין וועלט־אַנשוואַונג זיינען געווען אויך אַזעלכע עלעמענטן, וואָס האָבן ניט געפירט אויף פאַראַויס. אַבער אין זיינע בעסטע ווערק זיינען זיי באַזיגט געוואָרן דורך זיין שטרעבן צום אמת, צום רעאַליזם, טאַקע אַלס רעזולטאַט פון זיין ליבע צו די פאַלקס־מאַסן. אויב, למשל, זיין קעמפער־שיקייט קעגן דער רעליגיע איז ווייט ניט געווען קיין קאַנסעקווענטע, אַנטהאַלטן אַבער די אמתדיקע בילדער, וואָס ער גיט פונעם אַפגעשטאַנענעם רעליגיעזן שטייגער, רייכן אויפרייס־שטאַף קעגן קלערי־קאַלזים בכלל. מענדעלעע האָט ניט גענוג קלאַר געזען, אַז אָן אַנטשלאַסענעם קאַמף קעגן דעם זעלבסט־הערשעריש־פּעאַדאַלישן רעזשים איז ניט מעגלעך אויסצופירן אויף אַן אמתן אַפילו די קולטור־טרעגערישע פראַגראַם. ער האָט ניט דערפירט זיין געזעלשאַפֿט־קריטיק ביז צום דייטלעך־אויסגעשפראַכענעם קאַמף קעגן דער פּאָליטישער אַרדענונג. אַבער די בילדער, וואָס ער גיט פון דער נויט און דער פיין פון די מאַסן, אַנטהאַלטן אין זיך שאַרפסטע אַרויס־טרעטונגען קעגן דעם הערשנדיקן מלוכהשן און סאַציאַלן רעזשים. די בילדער, וואָס ער האָט געשאַפן, רייסן זיך אַרויס פון די ענגע רעמלעך פון זיינע געזעל־שאַפֿטלעכע אַנשוואַונגען און וואַקסן אויס צו אַ שאַרפער אַנקלאַג אויף דער גאַנצער געזעלשאַפֿטלעכער אַרדענונג אין צאַרישן רוסלאַנד.

מענדעלעעס גרויסע ליבע צו די פאַלקס־מאַסן, זיין טיף פילן זייער ביטערע לאַגע, זיין אויפריכטיק שטרעבן זיך צו דערגראַבן אין זיין שילדערונג ביז צו דער אמתער ווירקלעכקייט, צו שילדערן די לאַגע פון די מאַסן אַזוי ווי זי איז, זיין ליידנשאַפֿטלעכע שטרעבונג טאַקע דורך דעם צו העלפן די דאָזיקע פאַלקס־מאַסן — אַט דאָס איז עס געווען, וואָס עס האָט אים געהאַלפן באַזיגן די מאַמענטן פון באַגרענעצטקייט אין זיינע אַנשוואַונגען. אַט דאָס איז עס, וואָס סע גיט זיינע ווערק אַזאָ טיפע אמתדיקייט, אַזאָ האַרצלעכע עכטקייט. אַט דאָס איז עס, וואָס סע מאַכט פון זיינע בעסטע ווערק אַן אמתדיקן שפּיגל פון זיין צייט, און ניט בלויז פון דער פאַראַומערטער סביבה, וואָס ער שילדערט, נאָר אויך פון די בעסטע געזעלשאַפֿטלעכע שטרעבונגען אין זיין צייט. דאָס

אין עס, וואָס סע מאַכט אים אַזוי נאָענט צו די רוסישע אויפקלערער פון די 60ער יאָרן, צו די גרויסע רעוואָלוציאַנערע דעמאָקראַטן. אַט דערפאַר געהערן זיינע מייסטער־ווערק צו יענע שאַפונגען, וואָס האָבן מיטגעהאַלפן דעם קאַמף פון די אונטער־דריקטע פּאָלקס־מאַסן קעגן דער פּאַרקענטונג מצד דעם צאַרישן אַבסאָלוטיזם און פּעאַדאַליזם. דעריבער געהער זיין שאַפן אויך צום בעסטן, וואָס אין צו יענער צייט אַנטשטאַנען אַלס גייסטיקע קאַמף־מיטלען קעגן דער מיטלאַלטערלעכער אַפּגעשטאַנענקייט אינעם לעבן און אין דער געזעלשאַפט.

מענדעלעס מייסטער־ווערק האָבן ניט בלויז סתם אַ געשיכטלעכן ווערט. זיי האָבן אַן אוממיטלבאַרן ווערט אויך פאַר אונדזער דערקענען די קעגנוואַרט. דער היינט אין ניט פּלוצים אַראַפּגעפּאַלן פון הימל. ווער סע ווייסט ניט, וואָס אין געווען נעכטן, קאָן אויך ניט, ווי ס'קער צו זיין, באַנעמען, וואָס עס אין היינט. מיר טאָרן ניט פאַרגעסן, אַז אויב פאַר אונדז, אין אונדזער סאַציאַ־ליסטישן היימלאַנד, זיינען די בילדער, וואָס מענדעלע מאַלט, ניט מער ווי אַ שווערער חלום פון ווייטער פאַרגאַנגענהייט, זיינען זיי, אַשטייגער פאַר דער פּילמליאָגיקער יידישער באַפעלקערונג אין ליטע, רומעניע און אַנדערע לענד־דער, דורכאויס נאָך אַ ביטערע קעגנוואַרט. זיין קאַמף קעגן מיטלאַלטערלעכער פּינצטערניש, קעגן דער אונטער־דריקונג און עקספּלאַטאַציע פון די פּאָלקס־מאַסן אין נאָך היינט גוואַלדיק אַקטועל. די היינטיקע אונטער־דריקערס און פּאָלקס־אַפּאַרערס האָבן שוין געביטן זייער היסטאָריש־סאַציאַלן מהות, צו־מאָל אויך די פאַרם פון זייער האַנדלען. אַבער דאָס אין עס דאָך, וואָס אין די דאָזיקע מענטשן אין פאַרן גוואַלדיק אַ סך פון יענע בעל־טאַקסעס, תקיפּים, קהלס־לייט און כלי־קודש, וואָס מענדעלע האָט זיי געמאַלט. מענ־דעלעס בייסיקער חוזה און שפּאַט, זיין קאַמף קעגן די דאָזיקע לייט, קאָן אונדז נאָך היינט אַ סך מיטהעלפן אין אונדזערע קאַמפּן. מענדעלעס גרויסע ליבע צו די פּאָלקס־מאַסן קאָן אונדז נאָך היינט לערנען, ווי אַזוי אַרויסצוברענגען אויף דער ליכטיקער שיין זייער גרויסע שעפּערישע קראַפט.

III. מענדעלע אין די זעכציקער יארן

1

א פינקטלעכע פעריאדיאציע אין מענדעלעס שאפן איז שווער דורכצופירן. מענדעלע האט די אייגנטימלעכקייט, אז ער קערט זיך אום צו זיינע עלטערע פארטיקע ווערק און ארבעט זיי מער אדער ווייניקער איבער («האבות והבנים», 1868. איז אן איבערארבעטונג פון «למדו היטב», 1862; «דאס קליינע מענ-טשעלע», 1864—1879; «דאס ווינטשפינגערל», 1866—1888 און שפעטער; «פישקע דער קרומער», 1869—1888). מאכט זיך, אז א ווערק, וואס ער האט פארטראכט און געשריבן אין א פריערדיקן פעריאד, רוקט זיך אריין, אלס באדייטניק נייע-באארבעטער און פארענדערטער וואריאנט. אין אן אנדערן פעריאד און סטארטשעט דארט ארויס אינעם «קאנטעקסט» פון די צייט-נאענטע ווערק אומגעלעך און אפט אין סתירה צו זיי. פונעם פעריאד זייט 1864. אין וועלכן מענדעלעס אריענטאציע אויף די פאלקס-מאסן ווערט דייטלעכער און באוואוסטזיניקער, סטארטשעט ארויס די נייע איבערארבעטונג פון «למדו היטב», וואס הייסט דערנאך «האבות והבנים» און וואס שטייט נאך שטארק אונטער דער ווירקונג פון די עלטערע טראדיציאנעלע בירגערלעכע השכלה-אידיען. אין די 70ער יארן הייבן זיך אן ביי אים ארויסצובאווייזן די בא-שטימטע אפאלאגעטיש-רעליגיעזע טענדענצן («דאס יידל», «זמירות», «פרק שירה»), און פלוצים קומט אין יאר 1878 זיין «מסעות», וואס שטייט אַם שאַרפסטן פון אַלע ווערק מענדעלעס די מיטלאַלטערלעכע אַפגעשטאַנענקייט אין דער יידישער סביבה, וואס באַקעמפט אויפן סאַמע שלאַגקערפטיקסטן אופן דעם «טראַדיציאָנעלן לעבנס-שטייגער», און אין 1879 דערשיינט די נייע גרויסע איבערארבעטונג פון זיין «דאס קליינע מענטשעלע», א ווערק, מיט וועלכנס ערשטן וואריאנט ס'האט זיך אַנגעהויבן דער ראַדיקאַלער צייט-אַפּשניט אין זיין שאַפן (זייט 1864).

אינעם פעריאד זייט די 80ער יארן זעען מיר — נאך די ירידה-שטימונגען אין «דער פריזיוו» — פלוצים נייע באַארבעטונגען, כמעט נייע ווערק, פון זיין אַמאַליקן «ווינטשפינגערל» (1888) און פון «פישקע» (1888). די אייגנארטיקע אומקאַנסעקווענץ, וואס באַווייזט זיך אין די דאָזיקע זיגזאַגן, פאַרשוועריקט אַ פינקטלעכע פעריאדיאציע פון מענדעלעס שאפן לויטן סימן פון דער אידיי-אישער אַנטוויקלונג.

פון דער אַנדערער זייט, דערלויבט אים גראַד די דאָזיקע אומקאַנסעקווענץ אין זיינע אַשוואונגען אויף אַ סתירותדיקן אופן אַפצוהיטן אין די נייע איבער-

אַרבעטונגען, ניט געקוקט אויף באַשטימטע צוגאַבן און ענדערונגען לויט דער נייער איינשטעלונג. אויך די עלטערע שיכטונגען — לויט דער פריערדיקער איינשטעלונג.* באַקומט זיך טאַקע צומאַל אין זיינע נייע איבעראַרבעטונגען אַן אידעאָלאָגישע איבערפאַרטייטשונג פון די פריערדיקע ווערק. אָבער נאָך אַפּטער און געוויינלעך — אויך אַ קאַמענטאַר צו די געדאַנקען און אַ צעוויקלונג פון די בילדער, וואָס זיינען אין אַ פריערדיקן פּעריאָד און לויט אַ פריערדיקער איינשטעלונג פאַרטראַכט געוואָרן.

די דאָזיקע אומקאַנסעקווענץ אין מענדעלעס וועלט־אַנשוואונג איז באַ־ מערקט געוואָרן אפילו פון די רעאַקציאָנערע שרייבער אין זיין צייט. בן־עמי דערקלערט: „ר' מענדעלע איז ניט קיין סיסטעמאַטישער שטרענג־לאָגישער דענקער. ער האָט אויך אפשר ניט קיין אָפּגעשטעלטע גענויע וועלט־אַנשווי־ אונגען. דענקען דענקט ער תמיד, און יעדע זאַך, וואָס ער זעט, וועקט אין אים תמיד אויף אַ געדאַנק, אַ באַמערקונג. ער לאָזט כמעט קיין איין זאַך ניט דורך אומבאַמערקט. אָבער די אַלע געדאַנקען שטייען זיך באַזונדער איינער פון דעם אַנדערן — זיי זיינען איינפאַלן, בליצן, און דעריבער זיינען זיי אַפט סותר (ווידערשפּרעכן — מ. וו.) איינער דעם אַנדערן.“**

די סיבה, וואָס בן־עמי גיט אָן פאַר דער דאָזיקער אייגנאַרט, — דער אימפּרעסיאָניסטישער כאַראַקטער מענדעלעס — דערקלערט זייער ווייניק. די אמתע סיבה דאַרף מען זוכן אין דעם אייגנאַרטיקן מהות פון אַ שרייבער, וואָס אין זיין שאַפן קומען צום וואָרט די טענות פון די פאַראַרעמטע און עקס־פּלאַטירטע שטעטלדיקע מאַסן אין אַ שווערן היסטאָרישן איבערגאַנג־פּעריאָד און וואָס זיין שטרעבן צום אמת, זיין ליבע צו די מאַסן, זיין גרויסער טאַלאַנט שטייען אין ווידערשפּרוך צו די אַנשוואונגען, וואָס האָבן זיך אין אים אויס־געבילדעט, האַלטן צווישן זיך אין איין שטרייטן און הייבן הויך אַרויס זיין קינסטלעריש דענקען איבער זיין באַוואוסטזיניקער וועלט־אַנשוואונג.

אָבער בן־עמיס פּעסטשטעלונג פון די פאַקטן גופא איז ריכטיק. זי ווערט אויך באַשטעטיקט אין זכרונות פון דובנאָוו. די דאָזיקע נאַציאָנאַליסטישע אַנהענגער מענדעלעס וואָלט געוויס בעסער געלוינט צו מאַכן פון מענדעלען אַ קאַנסעקווענטן רעאַקציאָנער, ווען די פאַקטן סיי אינעם שאַפן, סיי אינעם לעבן מענדעלעס וואָלטן זיך ניט צו דייטלעך קעגן דעם אַרויסגעזאָגט.

די אומקאַנסעקווענטקייט פון מענדעלעס אַנשוואונגען פאַרלייכטערט, פון איין זייט, ווייל זי דערלויבט מענדעלען ציען עלטערע, ראַדיקאַלערע ליניעס

* למשל, אין אַזאַ ווערק, ווי „דאָס ווינמשפינגערל“ (זייט 1888 און שפּעטער) און אַנדערע.

** בן־עמי, „מענדעלע שבעל־פה“, „פּנקס“, ווילנע, 1913.

אינעם שפעטערן פעריאד און, אזוי-ארום, אויסצוקלארן פריערדיקע כוונות, און פון דער אנדערער זייט פארשוועריקט זי נאך מער א פינקטלעכע פעריאדיזאציע.

2

מיר מוזן פעסטשטעלן, אז אפילו אינעם רעלאטיוו קאנסעקווענטן צייט-אפשניט פון זיין שאפן, פון 1864—1869 («דאס קליינע מענטשעלע», ערשטער וואריאנט, 1864—1865; «ווינטשפינגערל», ערשטער וואריאנט, 1866; «די טאקסע» און «פישקע דער קרומער», ערשטער וואריאנט, 1869) באגעגענען מיר ביי אים אויך אזעלכע ארויסזאגונגען, וואס אַנטיציפירן אין א געוויסער מאָס באַשטימטע איינשטעלונגען זיינע פונעם פעריאד זייט די 80ער יארן (למשל: אין «האבות והבנים», 1868, באַטאַנט ער זיין קעגנערשאַפט סיי צו «איבעריקער פרומקייט» — «חסידות יתרה», און סיי צו גאַטלייקענונג — «כפירה», אויף אַן אַלצאיינעם אופן; אין זיין בראַשור «עין משפט», 1867, שטרייכט ער אונטער, אז ער איז אויסן מיט זיין קריטיק בלויז די שטייגערישע טראַדיציע און גיט די רעליגיעזע, אַפּאַלאַגיאַזירט דעם תלמוד א. א. וו.). אין געוויסע איינצלנע פרטים איז מענדעלע אפילו אין דעם דאָזיקן פעריאד זיינעם געמעסיקטער, איידער אַ טייל פריערדיקע משכילים, כאַטש אין אַנדערע וועזנטלעכע פרטים איז ער אַ סך פאַרשריטלעכער.

מענדעלע איז זייט די 60ער יארן געווען און געבליבן אין תוך דער וואַרטזאָגער פון די יידישע פאַראַרעמטע און עקספּלאַטירטע שטעטלדיקע מאַסן אינעם איבערגאַנג-פעריאד פון פעאַדאַלישע צו קאַפיטאַליסטישע געזעל-שאַפטלעכע פאַרמען. אַנטשפּרעכנדיק צו דעם דאָזיקן היסטאָרישן איבערגאַנג-כאַראַקטער בילדעט זיך אויס דאָס ווערטפּולסטע אין זיין וועלט-עמפּינדן: די שנאה צום אַלטן פעאַדאַלישן שטייגער, צו דער פעאַדאַלישער גבירמישאַפט, צו די פעאַדאַלישע רעשטן, וואָס פאַרהאַלטן די אַנטוויקלונג פון דער געזעל-שאַפט. אַמדייטלעכסטן באַווייזט זיך מענדעלעס גרויסער טאַלאַנט דאַרט, וואו ער לייגט אין זיין שאַפן דעם טראַפּ אויפן נעגאַטיוויסטישן טייל אין די משכילישע שטרעבונגען, אויפן צעשטערערישן, דאַרט, וואו זיין ליבע צום פאַלק קומט צום אויסדרוק אין קריטיק פון דער עקזיסטירנדיקער געזעלשאַפט. דאַרט אָבער, וואו ער קומט מיטן פּאָזיטיוון טייל פון די משכילישע אידעען, ווייזט זיך פון אַנהייב אָן געוויסע שטריכן פון באַגרענעצטקייט. אין די דאָזיקע פאַלן צאָלט מענדעלע אַפּ ציינו צו די «פאַראַורטיילן» פון זיין קליינבירגער-לעכער געזעלשאַפטלעך-פּאַליטישער וועלט-אַנשוואַונג.

די אידעאָלאָגישע פאַרשטייער פון די פּויערים האָבן געשטרעבט צו דער באַפרייאַונג פון לייב-אייגנטום, פון זיינע רעשטן און פון די פאַרשקלאַפּנדיקע

פריזישע פארטלען. די דאזיקע שטרעבונגען האבן לויט זייער טבע אין זיך געהאט א גרויסן רעוואָלוציאָנערן כוח, ווייל זיי האבן אָנגערירט ביז צום ביין די גרונט-זיילן פונעם זעלבסטהערשערישן גוטבאָזיצערישן רעזשים. די אויס-פירונג פון די פאָדערונגען האָט געהאָט אַלס פאַר-הנחה די צעשמעטערונג פון זעלבסטהערשאַפט, פון אַלע רעשטן לייב-אייגנטימערשקייט. די אידעאָלאָגישע קעמפער פון פויערטום זיינען געווען פאַרשריטלעכער און שטאַנדהאַפטיקער אין זייער אויפרייסערישקייט, איידער די וואָרטזאָגער פון די שטעטלדיקע מאַסן, וואָס זיינען באַשטאַנען ניט בלויז פון פאַרשיידנערליי אַרבעטנדיקע שיכטן, נאָר צום גרויסן טייל אויך פון פאופעריזירטע קליין-קרעמער, דע-קלאַסירטע און לופט-מענטשן א. א. וו. און וואָס דער תוך פון זייערע פאַזי-טיווע סאָציאַלע פאָדערונגען האָט זיך דעמאָלט קאַנצענטרירט אין דער ביר-גערלעכער פאַרמולירונג: „עמאַנסיפאַציע“, אין דער פאָדערונג צו באַקומען אַ שטיקל חלק פון דער בירגערלעכער אַנטוויקלונג.

מענדעלע האָט אָבער אין זיך אויפגענומען אויסגעצייכנטע ווירקונגען פון דער פראַגרעסיווער רוסישער געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג אין זיין צייט, פון דער מערב-איראָפּיאישער דעמאָקראַטישער אידיען-וועלט, ער האָט פאַר-מאַגט זייער אַ באַדייטנדיקע ערוּדיציע, ער האָט זיך אָנגעאייגנט פונעם בעסטן און שענסטן אין דער יידישער קולטור-טראַדיציע. זיין ליידנשאַפטלעך שטרעבן צום געזעלשאַפטלעכן אמת, זיין גרויסער טאַלאַנט האָבן אים אין זיינע בעסטע שאַפונגס-מאַמענטן אַרויסגעהויבן ביז צו דער הייך פון די בעסטע דערגרייכונג-גען אין דער שעפּערישקייט פון זיין צייט.

דאָס איז דער באַדן פון די אידעאָלאָגישע ווידערשפּרוכן אין מענדעלעס שאַפן. פונדאַנען נעמען זיך די זיגזאַגן אין זיינע געזעלשאַפטלעך-פּאָליטישע אַנשוואַונגען. דאָס אַלץ פאַרשוועריקט דורכצופירן אַ פינקטלעכע פּעריאָדי-זאַציע אין מענדעלעס שאַפונג. דאָס באַטייט אָבער ניט, אַז מיר קאָנען ניט אַנצייכענען קיין קאַנטורן פון זיין אַנטוויקלונג.

אין אַלגעמיין דאַרפן פעסטגעשטעלט ווערן דריי הויפט-פּעריאָדן אין מענדעלעס אַנטוויקלונג:

דער ערשטער פּעריאָד: פון זיינע אָנהייבן אָן אין די 50ער יאַרן ביז צום יאַר 1864.

דער צווייטער פּעריאָד: פונעם יאַר 1864 („דאָס קליינע מענטשעלע“) ביז צום סוף פון די 70ער יאַרן.

דער דריטער פּעריאָד: זייט די 80ער יאַרן ביזן סוף פון זיין לעבן.

3

אינעם ערשטן פעריאָד, ד. ה. ביו צום יאָר 1864, זיינען פון מענדעלען דערשינען אויסשליסלעך העברייאיש-געשריבענע ווערק. מענדעלע שטייט דעמאָלט זייער שטאַרק אונטער דער ווירקונג פון דער טראַדיציאָנעלער ביר-גערלעכער השכלה, אָבער פון אַן עפיגאַנישער השכלה און אַן אָפּגעריסענער פון דער ווירקלעכקייט. קעגן דער דאָזיקער אָפּגעריסנקייט פונעם אַקטועלן געזעלשאַפטלעכן לעבן איז דאָס קאָוונער אַזוי שאַרף אַרויסגעטראָטן. די פּאַזי-טיווע אידעאָל-געשטאַלט, וואָס מענדעלע שטעלט דעמאָלט אויף אין „למדו היטב“—„האבות והבנים“ (זי בלייבט דאָן שוין אויף שטענדיק אויך אין זיינע שפּעטערדיקע ווערק). איז אַנטשפּרעכנדיק צו דער משכילישער טראַדיציע, — דער אַרעמער, אַזוי צו זאָגן „ראַזנאַטשינישער“ אינטעליגענט. טראַדיציאָנעל משכילישע, אָבער איינגעהאַלטענע קריטיק פונעם חסידישן קלערקאַליום, פון צבועקישקייט, פון קהלשע מיסברויכן, פון אומגעבילדעטקייט א. א. וו. פון איין זייט, און בילדונג-פּראַפּאָגאַנדע פון דער אַנדערער זייט — דאָס זיינען די אידייאַישע הויפּט-שטריכן פון מענדעלעס ערשטן פעריאָד. בילדונג און די נאַטורוויסנשאַפטן זיינען דאָס „ווינטשפינגערל“, פון וועלכן מע קאָן באַקומען אַלץ, וואָס מע קאָן זיך נאָר ווינטשן, דאָס הויפּט-מיטל קעגן אַלע געזעלשאַפטלעכע נויטן.

דאָס דאָזיקע אונטערשטרייכן די ראַל פון דער וויסנשאַפט פאַר דער וואויל-אינאַרדענונג פון דער געזעלשאַפט האָט באַטייט, אַז מע מוז באַוואַפּענען דאָס באַוואוסטזיין פון די מאַסן קעגן דער פּעאַדאַלישער אָפּגעשטאַנענקייט.

מיר זעען אין דעם פּרט אַ געוויסע אַנאַלאָגיע צום געדאַנקענגאַנג פּיסאַ-רעווס נאָכן יאָר 1862. אויב מענדעלע האַלט אין דעם דאָזיקן ערשטן פעריאָד זיינעם, אַז אַלדאָס ביין אין דער געזעלשאַפט קומט פונעם ניט-גענוגדיקן ניוואַ פון מענטשעלכן וויסן, הערן מיר דערין אַן אַפהילך פון פּיסאַרעווס מיינונגען: „דאָס וויסן איז דער שליטל צו דער לייזונג פון געזעלשאַפטלעכע אויפּגאַבעס“ (פּיסאַרעוו). ווי ביי פּיסאַרעוו, איז אויך ביי מענדעלען דעמאָלט די וויסנ-שאַפט און איר פאַרשפּרייטונג דער אָנהייב און דער סוף פון זיין געזעלשאַפט-לעכער פּראַגראַם. פּראַפּאָגירט טאַקע מענדעלע די נאַטורוויסנשאַפט סיי אין אַרטיקלען, סיי אין קאַמפּילאַטיווע ווערק („תולדות הטבע“ טייל 1, 1862, טייל 2, 1867, טייל 3, 1872) און סיי אין זיינע בעלעטריסטישע ווערק („למדו היטב“, 1862, „האבות והבנים“, 1868, „דאָס ווינטשפינגערל“, 1866 א. א. וו.). די ענלעכקייט מיט פּיסאַרעוו איז ניט קיין צופאַל. אַן ספּק וועט אַ גענויערע אויספאַרשונג אין דעם פּרט, ווי אין אַנדערע, קאָנען פּעסטשטעלן אויך אַ דירעקטע ווירקונג פּיסאַרעווס אויף מענדעלעס אַנשוואַונגען. שוין איצט קאָן

מען מיט באשטימטקייט זאגן, אַז געוויסע אַנשוואַונגען פונעם פּאַזיטיוויסט קאַנט און פונעם ענגלישן קולטור־היסטאָריקער באַקל, וואָס זיינען דעמאָלט אין רוסישע אינטעליגענץ־קרייזן פּאַפּולער געווען, האָבן אויף מענדעלען, דירעקט אָדער אומדירעקט (דורך דער פּאַרמיטלונג פון דער רוסישער פּוב־ליציסטיק, דורך פּיסאַרעוון א. אַז. וו.), געהאַט אַ ווירקונג.

אונטער דעם איינדרוק פונעם שאַרפן עקאָנאָמישן קריזיס אָנהייב 60ער יאַרן, און באַזונדערס פון זיינע רעזולטאַטן פאַר די שטעטלדיקע מאַסן, קומט ביי מענדעלען אויף אַ הייסער אינטערעס פאַר די פּאַראַרעמטע שיכטן אין שטעטל און שטאָט. אין יאַר 1863 האָט מענדעלע געגרינדעט אַ פּילאַטראַפּישע געזעלשאַפּט אויף צו ברענגען הילף די קרבנות פונעם קריזיס, די פּאַראַרעמטע און דעקלאַסירטע אין בערדיטשעוו, אונטערן נאָמען „משכיל אל דל“. דער דאָזיקער נאָמען האָט אַ באַדייט פון אַ לאַזונג. „משכיל אל דל“ איז אויף אַ משכיליש־מליצהדיקן אופן צוויידייטיק, דער איינער באַדייט איז: „פאַר־שטענדעניש פאַרן אַרעמאָן“; דער צווייטער טייטש איז: „דער משכיל — צום אַרעמאָן!“ דאָ קומט צום אויסדרוק דער קער פונעם אינטעליגענט צום פּאַלק, צו דער מאַסע, וואָס ער פלעג אַמאָל פּאַרקערפערן אינעם באַגריף „אַרעמאָן“. זיין פּילאַטראַפּישע טעטיקייט ברענגט מענדעלען אַריין אין קאָנפליקטן מיט די גביריש־תיקפישע רעדלפירער פון דער שטאָט, פּאַרשאַרפט מיט דער צייט אַלץ מער זיין קעגנערשאַפט צו די דאָזיקע מיטלאַלטערלעכע עקספּלאַטאַטאַרס, און עס דערגייט לסוף ביז צו אַפענע און בייער ליטעראַרישע אַרויסטרעטונגען. צו דעם צוועק איז נייטיק געווען, ער זאָל אָנהייבן צו שרייבן אויף דער שפּראַך פון די פּאַלקס־מאַסן, ער זאָל אָנהייבן צו שרייבן אויף יידיש.

4

אין די יאַרן פאַר און נאָך דער פּויערישער „רעפּאַרם“ האָבן באַשטימטע רעכטלעכע פּאַרגרינגערונגען פאַר די יידישע בורזשואַ און געוויסע אוממיטל־באַרע רעזולטאַטן פון דער רעפּאַרם פאַר דער עקאָנאָמיק פונעם לאַנד גע־ווירקט אויפּמונטערנדיק אויך אויף דעם פּראַגראַעסיוון טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ. עס האָט זיך געהויבן זייער געזעלשאַפטלעכע שטימונג. זיי האָבן דעם דאָזיקן פּעריאָד געהאַלטן פאַר אַ „וועסנע־צייט פון יידישן לעבן“.

אין פּאַרבינדונג מיט דער פּויערישער „רעפּאַרם“ איז אין די קרייזן פון דער יידישער אינטעליגענץ און אין ברייטערע קרייזן פונעם פּאַלק אויפ־געקומען די האַפענונג אויך אויף רעפּאַרמעס אין דער יידן־פּראַגע. וועגן יענער צייט שרייבט דאָס מענדעלע אין יאַר 1888 זיינע ליריש־עלעגישע רעמיניסצענצן (צו מ. מאַרגוליסן אין זיין ווידמונג פון „פּישקע דער קרומער“):

„...מיר ביידע, טייערער פריינט, האָבן אָנגעהויבן אונדזער אַרבעט אין דער יידישער ליטעראַטור פונקט אין דער וועסנע-צייט פונעם יידישן לעבן דאָ ביי אונדז אין לאַנד. פונעם זעכציקסטן יאָר אין אונדזער צייט הייבט זיך פאַר יידן אָן גאָר אַ ניי לעבן — אַ לעבן שוין מיט אַ גרינגער געמיט, פול מיט גוטע האַפענונגען אויף שפּעטער. דענסטמאַל זיינען מיר געווען ביידע נאָך זייער יונג און האָבן מיט אַ ברען זיך אַ נעם געטאָן צו דער פען, געאַרבעט געשמאַק, איטלעכער אויף זיין גאַנג...“

די געהויבענע שטימונג אין די פּראַגרעסיווע קרייזן אין די יאָרן צווישן דעם פּאַלן פון סעוואַסאַפּאַל ביז צו דער פאַרעפנטלעכונג פון די פּויערשע רעפּאַרמעס האָט זיך אויך אויסגעדריקט אינעם שטרעבן צו באַפרייען די פּער-זענלעכקייט און דעם שטייגער פון כלערליי פענטעס, אין דער קריטישער באַציאונג צו אַלע פאַרקריפלענדיקע רעזולטאַטן פון דער פּעאַדאַלישער אַרדע-נונג. פון דעם דאָזיקן שטרעבן איז געבוירן געוואָרן די אַזוי-גערופענע „דעמאַסקירנדיקע ליטעראַטור“. די ברויזעלעך פרייהייט, וואָס דער צאַריזם האָט אויף אַ וויילע, געצוואונגען פון די אומשטענדן, צוגעוואָרפן דער אויפ-געברויטער געזעלשאַפט, כדי זי דערנאָך ווידער קרעפטיק צו אונטערדריקן, האָבן אויך אין דער יידישער סביבה אויפגערודערט די געמיטער און געשאַפן אילוזיעס, וואָס האָבן זיך דאָ לענגער געהאַלטן, איידער אין די פאַרשריט-לעכסטע קרייזן פון דער רוסישער געזעלשאַפטלעכקייט.

אַט ווי-אַזוי עס שילדערט דעם דאָזיקן פּעריאָד אַ פאַרשריטלעכער דעמאָ-קראַטישער פּובליציסט פון די 60ער יאָרן, אַ מיטאַרבעטער פון טשערנישעוו-סקיס און דאַבראַליובאַוס זשורנאַל „סאַורעמעניק“ — מ. אַנטאַנאַוויטש :

„אין דער העלפט 50ער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, נאָכן טויט פון צאַר ניקאָלאַי דעם ערשטן, און נאָכדעם ווי אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז אַרויף אויפן טראָן און האָט געשלאָסן שלום נאָך דער קרימער קאַמפאַניע... האָבן זיך באַוויזן דייטלעכע סימנים, אַז עס הייבט זיך אָן אַ פּאַליטישער און געזעלשאַפטלעכער פּרילינג. אויפן פּראָסט, וואָס האָט ביז דעמאַלט געהערשט, האָט אַ בלאַז געטאָן מיט וואַרעמקייט; אין דער דושנער און שטיקנדיקער אַטמאָספּער האָט זיך דערפילט אַ פּריש ווינטל...“ „ס'האַט אויסגעזען, ווי עס וואָלט אָנגעהויבן צו טייען דאָס אייז, וואָס האָט ביז דעמאַלט געפּענטעט יעדע גייסטיקע, פּאַליטישע און געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג...“ „לויט אַלע סימנים האָט, אַפּנים, אָנגעהויבן אויפצוגיין דער מאַרגנשטערן פון אמתדיקער פרייהייט. ביי אַזאַ פּרילינגדיקער וואַרעמקייט און שייך האָט זיך די רוסישע געזעל-שאַפטלעכקייט אויפגעכאַפט פון אַ לאַנגן דרעמל, האָט צעעפנט די אויגן און האָט דערזען אַ סך אַזעלעכעס, וואָס זי האָט פּריער ניט באַמערקט, און דעריבער

איז זי אריינגעפאלן אין א באגייסטערטער שטימונג און האט זיך איבערגעגעבן צו די סאמע פריילעכסטע האפענונגען, צו די סאמע באצויבערנדיקע און זיסע חלומות. א גרונט דערצו האט זי געזען, צווישן אנדערע זאכן, אויך אין אזעלכע סימפטאמען.

„תיכף נאכן שלום-אפמאך זיינען די פריער-אינפלוסרייכע און אפילו אל-מעכטיקע פירער פון דער אינערן און אויסערן-פאליטיק אראפגענומען גע-ווארן פון זייערע פאסטנס, און מע האט זיי פארביטן דורך מענטשן, וואס זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט אן אנדערן, נייעם גייסט, — אזוי איז געווען איבערצייגט די דעמאלטיקע געזעלשאפטלעכקייט. ס'האט זיך פארשפרייט ניט קיין אפיציעלער, אבער אן איינגעשפארטער קלאנג, אז ס'איז אנגענומען גע-ווארן א באשלוס צו באפרייען די לייב-אייגענע פויערים, און אז אויפן אנגעמען דעם דאזיקן באשלוס האבן כלומרשט געווירקט ביים שלום-שליסן אונדזערע דעמאלטיקע מלוכהשע קעגנער און איצטיקע פארבינדעטע. ס'איז אויך זייער פארשפרייט געווען די איבערצייגונג, אז רוסלאנד וועט אויך אין דער אויסער-לעכער פאליטיק מער ניט מיטהעלפן די רעאקציאנערע און לעגטימיסטישע שטרעבונגען אין די מערב-איראפייאישע מלוכות און וועט זיך אפזאגן פון דעם קנאפן כבוד צו זיין דער אלאיראפייאישער זשאנדארם.

„און אזוי באלד ס'איז טאקע פראקלאמירט געווארן די באפרייאונג פון די לייב-אייגענע, איז שוין ביי קיינעם ניט געבליבן קיין ספק, אז די באפרייאונגס-באוועגונג האט זיך שוין טאקע אויף אן אמתן אנגעהויבן, אז נאך דער דאזיקער באפרייאונג פון די פויערים וועט קומען די באפרייאונג פון אלצדינג, וואס איז ביז איצט געווען אומפריי, פארשקלאפט. אלע האבן שטילערהייט געהאפט, אז אין א מער ווייניקער ניט-ווייטער צוקונפט וועט סוף-כל-סוף געקרוינט ווערן דאס נייע געביי פונעם רוסישן פראגרעס, און אין רוסלאנד וועט סוף-כל-סוף אנהייבן הערשן א רעכטלעכע ארדענונג. דער דאזיקער טערמין (רעכטלעכע ארדענונג) איז צו יענער צייט געווען דער סיגנאם פון „קאנסטיטוציע“; אבער דאס דאזיקע ווארט איז דעמאלט געווען א מורא צו באנוצן סיי אין אינטימע געשפרעכן און אפילו בלויז נאך אין געדאנק.“

די דעמאלטיקע פראגרעסיווע ליטעראטור זיינען אויך געווען דורכגענומען מיט פונקט אזעלכע הייסע האפענונגען און טרוימען, ווי די גאנצע פראגרעסיווע געזעלשאפטלעכקייט. זיי זיינען פולשטענדיק געווען איבערצייגט, אז נאך דער „באפרייאונג פון די לייב-אייגענע וועט תיכף קומען אויך די באפרייאונג פון דער פרעסע“. אפילו אזעלכע שארפזענדיקע רעוואלוציאנערע שרייבער ווי טשערנישעווסקי און דאבראליובאו האבן זיך געלאזט אויף א קורצער וויילע מיטציען פון דעם דאזיקן אפטימיזם — אמת, טאקע נאך אויף א גאר קורצער וויילע, און זייער גיך האבן זיי זיך מיט אימפעט גענומען באקעמפן די דאזיקע

געפערלעכע אפטימיסטישע אילוועס. אבער ברייטערע קרייזן פון דער פראג גרעסיווער געזעלשאפטלעכקייט האבן ניט אזוי גיך אויפגעהערט צו גלייבן אין דעם דאזיקן "פרילינג". די פובליציסטן פון יענער צייט האבן זיך באַ גייסטערט מיט דער כלומרשטער פרייהייט פון דער פרעסע און אירע דרייסטע דעמאָסקירונגען. "מיט צופרידנקייט האבן זיי אָנגעוויזן אויף די דערפרייענ־דיקע פראַגרעסיווע דערשיינונגען אויך אין אַנדערע געביטן פון רוסישן לעבן, ווי, למשל, אויף דער בויאונג פון אייזנבאַנען, אויף דער אַנטשטייאונג פון פאַר־שיידענע אַקציען־געזעלשאַפטן, פון דאַמשיף־ און אַנדערע געזעלשאַפטן, פון פּריוואַטע בענק, אויף דעם פּראַטעסט, וואָס ס'האַט זיך אָנגעהויבן צו הערן קעגן דעם בראַנפֿן־אַטקופ אפילו מצד די בראַנפֿן־אַטקופשטשיקעס גופא. אַנ־וויזנדיק אויף די דאָזיקע פּאַקטן, האָבן זיך די פּובליציסטן באַגייסטערט און זיי געהויבן אין הימל אַרײַן, זיי אַרויסגעשטעלט אַלס כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון דער דעמאָליטיקער הערלעכער צייט..." "מיט דער צייט האָט זיך אויסגעאַרבעט די געוואוינטקייט גאָר שטאַרק צו לויבן די איצטיקע צייט". ביי יעדער געלעגנהייט, וועגן וואָס אַזאַ פּריידיקער פּובליציסט האָט ניט גע־זאָלט רעדן, האָט ער שטענדיק אָנגעהויבן זיין רעדע מיט אַ לויב דער "איצ־טיקער צייט".*

אין דער דאָזיקער געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספּער ווערט מענדעלע אייגנט־לעך ערשט געבוירן אַלס שרייבער, אַלס איינער פון די אויסגעצייכנטע פאַר־שטייער פון דער "דעמאָסקירנדיקער ליטעראַטור", וואָס ניט געקוקט אויף די טונקעלע פאַרבן, מיט וועלכע זי שילדערט די ווירקלעכקייט, איז זי פאַרט געווען דורכגעדרונגען מיט געזעלשאַפטלעכן אַפטימיזם. די געהויבענע שטי־מונג האָט סוף־כל־סוף אויך אין דער יידישער געזעלשאַפט ניט גאָר לאַנג געדויערט. אויך מענדעלע האָט זיך סוף־כל־סוף אויסגעניכטערט פון די דאָזיקע חלומות. אָבער די כאַראַקטער־שטריכן, וואָס זיין שאַפן אויף יידיש האָט אין אָנהייב באַקומען פון דער "דעמאָסקירנדיקער ליטעראַטור", זיינען שוין פאַרבליבן אויך אויף ווייטער און אויף שטענדיק.

5

מענדעלעס ווערק "דאָס קליינע מענטשעלע אָדער איין לעבנס־באַשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף" (1865—1864), מיט וועלכן ס'דאַרף באַצייכנט ווערן דער אָנהייב פונעם צווייטן פּעריאָד אין מענדעלעס שאַפן — איז דורכאויס געהאַלטן אינעם גייסט פון דער דעמאָליטיקער "דעמאָסקירנדיקער ליטעראַטור".

* "די זעכציקער יארן אין די דעריבערונגען פון מ. אַנטאַנאָוויטש און ג. עליסיוועוו" (רוסיש), "אַקאָדעמיאַ", מאַסקווע־לענינגראַד, 1938, ז"ז 48-50, 54, 56.

אין דעם דאָזיקן ערשטן יידיש־געשריבענעם בוך זיינעם בילדעט זיך אויס און קומט דייטלעך צום אויסדרוק מענדעלעס דעמאָקראַטישע קעגנערשאַפט צום פעאַדאַלישן גביר און צום גאַנצן פעאַדאַליש־אַפגעשטאַנענעם לעבן.

מענדעלע גיט דאָ, אַזוי צו זאַגן, די „נאַטור־געשיכטע“ פונעם פעאַדאַלישן גביר און תקיף. מענדעלע באַווייזט די ראַל פונעם תקיף און זיין לאַגע צווישן דעם פעאַדאַל, דעם פריץ, פון איין זייט, און די עקספּלאַטירטע מאַסן, פון דער אַנדערער זייט. דער שטעטלדיקער פעאַדאַלישער תקיף ווערט געבוירן אויף דער באַזע פון פאַראַזיטישער פאַקטעריי צווישן דעם פעאַדאַל און די עקספּלאַטירטע מאַסן. די מאַכט פונעם תקיף באַזירט זיך אויף זיין „קליינ־מענטשלדיקייט“, קורץ: אויף דער מאַכט פונעם פריץ. די דאָזיקע מאַכט ווערט דערגרייכט דורך אכזריותדיקער געוויסנלאַזיקייט, וואָס רעכנט זיך מיט גאַרניט אין דער וועלט אַ חוץ מיט די אייגענע עגאָאיסטישע צילן.

איינע אַ זייט אין דער ראַל פונעם „קליינעם מענטשעלע“, זיין ראַל אין דער פעאַדאַלישער עקספּלאַטאַציע פון פויערטום, שילדערט מענדעלע ניט אין זיין ווערק. ער שילדערט בלויז די עקספּלאַטאַטאָרישע ראַל פונעם תקיף אין דער יידישער סביבה, וואָס קומט געוויינלעך פאַר ניט דירעקט אויף דער באַזע פון פראַדוקציע, נאָר דער עיקר דורך וואַוכערישער טעטיקייט, קהלשע שטייער־מאַניפּולאַציעס און דורך תקיפישן טעראָר. אויף די דירעקטע צו־זאַמענהאַנגען צווישן דער נויט פון די יידישע מאַסן און דעם פעאַדאַליש־אַבסאַלוטיסטישן רעזשים באַקומט זיך, אַזוי־אַרום, בלויז אַן אַנצוהערעניש. די נאַציאָנאַלע איינגרענעצונג שטערט מענדעלען צו זען די אייגנטלעכע לעצטע סיבות פון די געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען, וואָס ער קריטיקירט, און קעגן זיי אַרויסצוטערעטן. ער זעט זיי נאַאיוו־ראַציאָנאַליסטיש — אין דער שלעכטער קינדער־דערציאונג, און ניט אין דער געזעלשאַפטלעכער פאַרם, וואָס האָט אַלס רעזולטאַט צווישן אַנדערע זאַכן אויך די שלעכטע קינדער־דערציאונג. דרייט ער זיך דעריבער אין אַ פאַרכישופטן קרייז.

יצחק־אברהם תקיף, דאָס „קליינע מענטשעלע“, ווערט געשילדערט אַלס מאַראַלישער בעל־חרטה. אין תוך איז דער שטריך ניט קיין שטייגערישע דער־שיינונג. דער דאָזיקער ניט־ווירקלעכער שטריך איז געווען אַ רעזולטאַט פון מענדעלעס ניט זען די אייגנטלעכע סיבות פון די קריטיקירטע געזעלשאַפט־לעכע דערשיינונגען.

יצחק־אברהם איז אורשפרינגלעך בטבע געווען ניט קיין שלעכטער מענטש. ער איז דאָס געוואָרן דורך דער שלעכטער דערציאונג אין זיין אומגילקלעכער יוגנט. מענדעלע גיט אַ לעצט־אַנטשיידנדיקן באַדייט דעם ענין פון דערציאונג. דאָ באַווייזט זיך דער נאַאיוו־אויפקלערערישער ראַציאָנאַליסטיש־סענטיםענ־טאַלער עלעמענט אין זיינע געזעלשאַפטלעכע אַנשוואַונגען, פון די בילדער,

וואָס מענדעלע מאַלט אין דעם ווערק, באַקומט זיך — אין ווידערשפרוך צו זיין קאַנצעפּציע — גאַר עפּעס אַנדערש. עס באַקומט זיך, אַז די אכזריותדיקע געוויסנלאַזיקייט פונעם תקיף איז אַ נויטווענדיקער רעזולטאַט פון זיינע צילן און פון זיין ראַל אין דער געזעלשאַפט אומאַפהענגיק פון זיין אורשפּרינגלעכן כאַראַקטער און פון זיין דערציאונג.

איבער דער דאָזיקער איינשטעלונג ווערט יצחק-אברהם געשילדערט ניט אַלס קינד פון רייכע עלטערן, וואָס באַקומט געוויינלעך אַ ״בעסערע דער-ציאונג״ און וואָס זיין יוגנט פאַרלויפט אין גליקלעכע אומשטענדן, נאָר אַלס קינד פון דער אַרעמשאַפט, וואָס ווערט פאַרקריפּלט דורך נויט, פּיין און פאַלשער דערציאונג. פון דער אַנדערער זייט, באַווייזט זיך אין דעם דאָזיקן שטריך נאָך אַן אַנדער אַנצוהערעניש: אַ תקיף אַ בעל-חַסד קאַן נאָר זיין אַזאַ, וואָס שטאַמט אַליין פונעם פאַלק און וואָס האָט אַליין דורכגעלעבט אַלע נויטן פונעם פאַלק. — דאָס אַליץ שטייט אין צוזאַמענהאַנג מיט די עלעמענטן פון סענטימענטאַליזם אין מענדעלעס סאַציאַלע אַנשוואַונגען און מיט די באַ-גרענעצטע פּאָזיטיווע אויספירן, וואָס ער מאַכט פון זיין געזעלשאַפט-קריטיק, אין דער אייגענער צייט באַמיט זיך אַבער מענדעלע איבערצוגעבן די אמתדיקע ווירקלעכקייט פון זיין צייט. ס'הערן זיך שוין דאָ אינעם ערשטן קליינעם וואַריאַנט פון דער דערציילונג אַנזאַגן און טענער פונעם שפּעטערדיקן גרויסן קינסטלער און רעאַליסט (אַפּגערעדט פון דער איבעראַרבעטונג אין יאָר 1879, וואו ס'געפינען זיך אין אַ היפשער צאָל מייסטערהאַפטע בילדער פונעם רייפן מענדעלע). מענדעלע וויל אין דעם דאָזיקן ווערק אַנטפלעקן דעם מהות פונעם מה-יפּיתניק, דעם אונטערלעקער פונעם פּריץ, צו וועלכן ער שטעלט אַנטקעגן דעם משכילישן פּראָנדיאַר און פאַרשטייער פון דער מענטשלעכער ווירדע. דערביי דעקט ער אויף די פאַרקריפּלטיקייט פון אַ גאַנצער ריי דער-שיינונגען אינעם שטייגער און לעבן, די בילדער, וואָס מענדעלע גיט דאָ פון דער ווירקלעכקייט, וואָסן אַריבער אין זיין אידיאישער קאַנצעפּציע, און די פּראַקטישע פּאָזיטיווע אויספירן, וואָס מענדעלע אַנטוויקלט ברייט אינעם סוף פונעם ווערק, ווערן אין פאַרגלייך מיט זיינע בילדער אַ נאַאיווע נאָכשלעפּעניש און לעסטיקע צוגאַב. ניט צוליב די דאָזיקע אויספירן איז די קליינע (אינעם ערשטן וואַריאַנט) דערציילונג צו איר צייט אַזוי וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון דער געזעלשאַפט, נאָר איבער דער אַנקלאַג קעגן דעם פּעאַדאַליש-אַפּגע-שטאַנענעם שטייגער בכלל, איבער דעם פּראַטעסט קעגן זיינע סיבות, וואָס האָט זיך דאָ באַקומען טראַץ די צוגעקלעפטע באַלעבאַטיש-דידאַקטישע אויספירן.

6

די אילוועס וועגן אַ ״וועסנע-צייט פון יידישן לעבן״ האָבן ניט גאַר לאַנג געקאַנט דויערן, סוף-כל-סוף האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די האַפּענונגען אויף

בירגערלעכער עמאנסיפאציע פאר די יידישע פאלקס־מאסן זיינען אומזיסטע. די שטעטלידיקע מאסן זיינען געבליבן, ווי פריער, איינגעקלעמט און צונויפ־געפרעסט אין די דערלויבטע תחומען, וואס זיינען, אגב, נאך דער רעפארם נאך מער פארמינערט געווארן. טראץ די נייע באדינגונגען, זיינען די מאסן אויף אן אייגנארטיקן אופן געבליבן צוגעפעסטיקט צום שטעטל, זיי זיינען בלויז נאך מער באגרענעצט געווארן אין דער באוועגונג־פרייהייט.

אין דער איראפייאישער וועלט זיינען זייט דעם מיטלאַלטער שטעט אַנט־שטאַנען און האָבן זיך אַנטוויקלט אינעם קאַמף קעגן די פעאַדאַלן, קעגן דעם לייב־אייגנטום. אינעם אַמאַליקן פּוילן, פון וועלכן רוסלאַנד האָט שפּעטער איבערגענומען יענע פּראָווינצן, וואו ס'האַבן זיך קאַנצענטרירט די יידישע מאַסן, איז פאַרגעקומען אַ גאַנץ מערקווירדיקער פּראָצעס פון שטאַט־בילדונגען, פונקט פאַרקערט, ווי אין מערב־איראָפּע. די פּוילישע מאַגנאַטן און שליאַכ־טשיצן, קעמפּנידיק קעגן די אַלטע פּרייע בירגערלעכע שטעט און זייער אַנט־וויקלונג, האָבן זיך געבויט אייגענע שטעט און שטעטלעך אויף זייער אייגענעם באַדן. אַזווי־אַרום האָט דער פּוילישער פּריץ פאַרמאַגט ניט בלויז אַ לייב־אייגן דאַרף, נאָר אויך לייב־אייגענע שטעט, שטאַטישע לאַטיפונדיעס, וואו ס'האַבן דער עיקר געוואוינט יידן.

מיטן אַריבערגיין פון אַ גרויסן טייל אוקראַינע און פּוילן צו דער צאַרישער אימפּעריע זיינען די דאָזיקע פאַרהעלטענישן געבליבן אַזוי ווי געווען. סוף זעכציקער יאָרן איז אַ טייל פון די דאָזיקע פּריצישע פּרווילעגיאַעס אָפּגעשאַפט געוואָרן, אָבער ווייט ניט אַלע. אַזעלכע פעאַדאַלישע לאַטיפונדיע־שטעט און שטעטלעך זיינען נאָך אין די 60ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט געווען אינעם א. ג. „דרום־מערבדיקן קאנט“ (ד. ה. קיעוושטינע, פּאַדאַליע, וואַלין) — 347, צווישן זיי אַזעלכע שטעט ווי, למשל, בערדיטשעוו.

דער באַדן, דאָס רעכט צו האַנדלען מיט לעבנסמיטלען האָבן געהערט צום פּריץ, געריכט און פּאַליציע איז געווען אין זיינע הענט. דאָס לעבן אין אַזאַ שטעטל איז געווען געפענטעט דורך פאַרשיידנסטע באַגרענעצונגען, דורך צענדליקער מיני אָפּצאַלן און שטייערן דעם פּריץ — אַ חוץ די מלוכהשע שטייערן, אַן דעם פּריצס דערלויבעניש און אַן אַן אָפּצאַל האָט דער איינ־וואוינער ניט געטאַרט טאָן קיין איין טראַט*.

נאָך דער קרימער קאַמפּאַניע האָט זיך אָנגעהויבן אין רוסלאַנד אַן אינ־דוסטריעלע אויפלעבונג. סוף 50ער יאָרן איז געקומען דער קריזיס, דאָס האָט אָבער ניט אָפּגעהאַלטן די ווייטערדיקע קאַפיטאַליסטישע אַנטוויקלונג פון דער ווירטשאַפט. טראַץ דעם קריזיס האָט זיך די אינדוסטריע אין אַלגעמיין ווייטער

* זע א.ו. אַרשאַנסקי: „יעוורעיא וו' ראַסיא״, 1872, ז. 43 און ווייטער.

אַנטוויקלט, ס'האָט זיך פאַרגרעסערט די נעץ אייזנבאַנען, דער אינעווייניקסטער מאַרק האָט זיך פאַרברייטערט, און רוסלאַנד האָט אַלץ מער אַנגעהויבן ווערן אַ קאָפיטאַליסטיש לאַנד. האָבן די שטעטלדיקע יידישע מאַסן געהאַט צו ליידן סיי פון די פעאַדאַלישע רעכט-באַגרענעצונגען און סיי אויך שוין פון די רע-זולטאַטן, וואָס די אַנטוויקלונג פון קאָפיטאַליזם גופא ברענגט פאַר דער עקאָ-נאָמיק פונעם קליינבירגער. דער שווערפונקט פון דער אַנטוויקלונג האָט זיך איבערגערוקט פונעם שטעטל אין שטאָט. פון איין זייט וואַקסט און אַנטוויקלט זיך דער יידישער קאָפיטאַליסטישער בורזשואַ, דער עיקר אין דער שטאָט. פון דער אַנדערער זייט, פאַרגרעסערט די אַנטוויקלונג פונעם קאָפיטאַליזם נאָך מער די פאַראַרעמטקייט פון ברייטסטע קליינבירגערלעכע און האָרעפאַשנע שיכטן, וואָס לעבן צונויפגעפרעסט דורך רעכט-באַגרענעצונגען אינעם שטעטל. עס צעוויקלט זיך אינעם שטעטל אַ פּחדיםדיקע, משונהדיק-קליינלעכע קאָנקורענץ און גראַד אויפן באַדן פון די „ביז-קאָפיטאַליסטישע פרנסות“. די נאָך-רעפאַרמישע נייע פאַרהעלטענישן האָבן פאַר די דאָזיקע שטעטלדיקע מאַסן ניט געבראַכט קיין נייע עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן. דער קאָפיטאַליזם פאַרניכטעט אַלץ מער און מער די אַלע ביז-קאָפיטאַליסטישע פרנסות. ער ברענגט אָבער דעם שטעטל ניט — אָדער ווייט ניט אין דער אַנטשפּרעכנדיקער מאַס — קיין נייע עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן. אויב יידישע בורזשואַ פלעגן צומאָל אין די 60ער יארן באַקומען אין שטעט באַשטימטע רעכט, איז פאַר די יידישע פּאָלקס-מאַסן אינעם שטעטל אַלץ געבליבן ביים אַלטן, ס'איז בלויז צוגעקומען דער נייער דרוק פונעם אויפקומענדיקן קאָפיטאַליזם.

אין די 70ער יארן קומט פאַר אַ ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון קאָפיטאַליזם, און באַגלייך דערמיט אַ לאַנג-דויערנדיקער עקאָנאָמישער קריזיס — דער בוילעטער רעזולטאַט פון דער נייער פאַרקנעכטונג, וואָס די רעפּאַרם האָט געבראַכט דעם פויערטום. דאָס האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אויף דער עקאָ-נאָמישער לאַגע פון די יידישע מאַסן אין שטעטל, ווייל זייער עקאָנאָמיק איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער פויערשער ווירטשאַפּט און אָפּהענגיק פון איר. דער גאַנג צו פּראָדוקטיווער פּראָלעטאַריאַציע איז פאַר די פּאָפּעריזירטע שטעטלדיקע שיכטן געווען אויסערגעוויינלעך. פאַרשוועריקט איבער דער אומ-מעגלעכקייט צו קאָנקורירן מיט דער גאַר ביליקער פויערשער אַרבעט, איבער די רעכטלעכע באַגרענעצונגען פון אינערלעכער עמיגראַציע פאַר יידן און — אין זייער אַ גרויסער מאַס — אויך איבער דער אָפּוועזנהייט פון סוביעקטיווע פאַר-הנחות. דעם געוויינלעכן ברייטן אויסוועג, די פּראָלעטאַריאַציע, האָבן הייסט עס, די פּאָפּעריזירטע יידישע מאַסן דעמאָלט כמעט ווי ניט געהאַט. צו די אַלע צרות איז נאָך צוגעקומען אַן אומגעוויינלעכער דרוק פון דער „אינער-לעכער“ יידישער פעאַדאַלישער „אַרדענונג“ (פון קהל, כלי-קודש, רעקרוטן-

טעראָר, פאַרשיידענערלי טאַקסעס א. ז. וו.), וואָס האָט אויפגעהאַלטן די מאַסן אין אַ מיטלאַלטערלעכן צושטאַנד. דאָס אַלץ האָט אין דער שטעטלדיקער סביבה נאָך מער פאַרשאַרפט די ווירקונג פונעם קריזיס.

7

די דאָזיקע מאַסן זיינען אויף אַן אומנאַטירלעכן אופן איינגעקלעמט געוואָרן צווישן פעאַדאָליזם און קאַפיטאַליזם. דער אייזנבאַן-פאַרקער, די אינדוסטריע א. אז. וו. פאַרניכטן אינעם שטעטל די קליינע קרעמערלעך, די אַלטע פאַר-מיטלעריי, דאָס קליין-געשעפט מיטן פריץ, זיי שעדיקן די אַרטיקע מלאכה א. אז. וו. אויפן באַדן פון די אַלטע פרנסות און לופט-געשעפטן קומט פאַר אַ משונהדיק-ראַפּינירטע קאָנקורענץ — צוליב געבעכדיקע, נישטיקע רעזול-טאַטן. די מאַסן אינעם שטעטל דעגראַדירן און ווערן פאופעריזירט אין אַ פאַנטאַסטישער מאַס. זיי פאַרלירן די לעצטע שפורן פון עקאָנאָמישע פונקציעס, וואָס זיי האָבן ביז איצט פאַרמאַגט.

מענדעלע מאַלט דאָס אַזוי («קיצור מסעות בנימין השלישי», ווילנע, 1878, ז. 7): «די איינוואוינער אַליין אין טונעיאַדעווקע זיינען, געבעך, כמעט אַלע, לאַעליכע, גרויסע אביונים, שטאַרקע דלפנים, נאָר דעם אמת מוז מען זאָגן, זיי זיינען פריילעכע אביונים, לוסטיקע קבצנים, ווילדע בעלי-בטחונס. אַז מע זאָל, אַשטייגער, פלוצים אַ פרעג געבן אַ טונעיאַדעווקער יידן: פּונוואָנען און ווי אַזוי ער איז זיך מפרנס? בלייבט ער תחילת שטיין, ווי צעמישט, זוייסט, געבעך, נישט וואָס צו ענטפערן, נאָר שפעטער אַ ביסל אַבער קומט ער צו זיך און ענטפערט בתמימות:

— איך, ווי אַרום איך לעב, איך? עט, ס'איז דאָ אַ גאַט, זאָג איך אייך אַט-אַ, וואָס פאַרלאָזט נישט אַלע זיינע באַשעפעניש, ער שיקט צו און וועט מסתמא ווייטער צושיקן, זאָג איך אייך אַט-אַ.

— פאַרט וואָס טוט איר אַזוינס? האָט איר כאַטש עפעס וואָס ס'איז פאַר אַ מלאכה אָדער פרנסה אין דער האַנט?

— געלויבט איז השם-יתברך. איך האָב, ברוך-השם, אַזוי ווי איר קוקט מיך אַן אַט-אַ, אַ מתנה פון זיין ליבן נאָמען, אַ כלי, אַ קול-נגינה און דאָוון מוספים ימים-נוראים אין דער סביבה, איך בין אַ מוהל און אַ מצה-רעדלעך איינער אין דער וועלט, איך פיר אַמאָל אויס אַ שידוך, פיר איך אויס; איך האָב אַ שטאַט, אַזוי ווי איר קוקט מיך אַן אַט-אַ, אין דער שול. היינט האַלט איך אויך, צווישן אונדז זאָל עס בלייבן, אַ שענקל, וואָס מעלקט זיך צוביסלעך; איך האָב אַ ציג, וואָס מעלקט זיך אַן עין הרע זייער גוט, און האָב נישט ווייט פונדאָנען אַ רייכן קרוב אַט-אַ, וואָס לאָזט זיך אונטער אַ שלעכטער צייט אויך

א ביסל מעלקן. היינט חוץ די אלע זאכן, זאג איך איך אַט־אַ, איז גאָט אַ טאַטע, און די ישראל זיינען רחמנים בני רחמנים, זאג איך איך אַט־אַ, ניט צו פאַרזינדיקן...“ (דאָס הייסט, אַז צוביסלעך בעטלט ער צו — מ.ו.), דאָס איז נאָך ניט די סאַמע ערגסטע, נאָר די טיפישע לאַגע פונעם קליינבירגער אינעם שטעטל פון יענער צייט.

די דאָזיקע שרעקלעכע לאַגע פון די מאַסן אינעם שטעטל איז דאָס טאַקע מענדעלעס אַ הויפט־טעמע אין דעם פּעריאָד 1864—1879.

8

מענדעלע שילדערט דאָס צעטומלטע זוכן פון די דאָזיקע מאַסן נייע וועגן און אויסוועגן.

מענדעלע באַמיט זיך ווייזן די מאַסן דעם „ריכטיקן וועג“. ער טוט דאָס אַ חוץ דער טראַדיציאָנעלער בילדונג־פּראָפּאַגאַנדע, אויף אַ ריין נעגאַטיוויס־טישן אופן — דורך טראַגיש־ביטערן חזק פון די פּאַלשע גענג, פון די משונה־דיקע אומגליקלעכע אילוזיעס, וואָס ווערן געבוירן אינעם דערשלאַגענעם פּאָפּערס פּאַנטאַזיע („מסעות“ א. א.ו.), ער חזקט — און בייסט זיך די פויסטן ביז צום בייז, ביז אויסטערלישן וויטיק. ער חזקט פונעם ביד־קאַפּ־טאַליסטישן מנחם־מענדל, וואָס ווערט פאַרקערפּערט אין דער פיגור פון בנימין דעם דריטן. אין אמתן איז דער פּאַזיטיווער וועג אים, מענדעלעך, אַליין ניט קלאַר. אַזאַ פּאַזיטיווער זעלבשטענדיקער וועג איז פאַר קליינבירגערלעכע מאַסן אַלס אַזעלכע אין אמתן גאָר ניט פאַראַן.

און מענדעלע ווייסט דעמאָלט ניט, אַז דער פּעאַדאַליש־אַפּגעשטאַנענער, ביז־קאַפּיטאַליסטישער מנחם־מענדל פון יענעם איבערגאַנג־פּעריאָד איז סך־הכל בלויז אַ פאַרגייער פונעם שפּעטערדיקן שלום־עליכמישן „קאַפּיטאַליס־טישן“ מנחם־מענדל. ער ווייסט ניט, אַז די נייע בירגערלעכע געזעלשאַפּט־פאַרם לייזט די פּראַבלעם פון די דאָזיקע מאַסן בלויז דורך דעם, וואָס זי מאַכט ענדגילטיק זייער פאַראַרעמונג, דעקלאַסירט זיי און פּראַלעטאַריזירט זיי ענדגילטיק.

אַז סע קומט אָבער די צייט, און מענדעלע דערזעט דעם דאָזיקן אַנט־וויקלונג־גאַנג, אַנטוישט ער זיך אַזוי שטאַרק, אַז ער הייבט אָן פאַראַרטיילן די צוויליזאַציע בכלל. די ערטער אין „די קליאַטשע“, וואו ער איז פריער אַנגעפאַלן אויף דער קהלש־תּקיפּישער עקספּלואַטאַציע און אויפן פּעאַדאַליש־אַפּגעשטאַנענעם לעבנס־שטייגער, פאַרבייט ער שפּעטער טיילווייז, אין די לעצטע יאָרן פונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, מיט ביטערע אַנפאַלן אויפן קאַפּיטאַליזם. „די סחורות (פון די „פאַבריקעס“ — מ.ו.) זיינען פאַרשיידן,

די קאנקורענץ איז גרויס, איטלעכער וויל גילטן בעסער אויפן מאַרק, און דורך דעם קומט אַרויס פיינטשאַפט, האָס, געשלעג, גולה און רציחה" (זע מענדעלע מוכר־ספרים, אַלע ווערק, וואַרשע, 1924, ז. 187). מענדעלע זעט איצט די „הויכע קוימענס" פון טויזנטערליי פאַבריקעס, „פאַבריקעס פון האַרמאַטן, ביקסן און כלי־מיני אַנדערע כלי־זיין אויף צו מאַכן דעם טויט; פאַבריקעס מער וויפיל מע באַדאַרף אויף צו פעלשן אין לעבן נייטיקע זאַכן, און אויך פאַבריקעס אַזוינע אויף צו מאַכן שמאַכטעס, וואָס עפעס ניט אַזוי שטאַרק נייטיק אין לעבן אַריין; פאַבריקעס פון כלים און מאַשינעס צו פאַרשפאַרן מענטשנס הענט, פאַרוועלווערן זייער אַרבעט און צונעמען ביי אַ סך די פרנסה; פאַבריקעס פון אַזעלכע מיני המצאות, ווי צו פאַרקירצן אַרט און צייט און דורך דעם צו פאַרקירצן זייער אַפט טאַקע דעם מענטשנס יאַרן; פאַבריקעס צו דרוקן און פאַרשפרייטן אין דער וועלט גיך און געשווינד זייער פיל נאַרישקייטן, ליגנס, רכילות, בלבולים, וואָס נישט געשטויגן, נישט גע־פלוּיגן, קנאה־שנאה, נאָך און נאָך אַזעלכע מיאוסע זאַכענישן און אַלדאָס ביז איינע אַקעגן די אַנדערע... קורץ און גוט — דאָס איז דער רויך פון דער „ציוויליאַזאַציע", ווי זי הייסט ביי אייך דאָרט..." (ז. 145). אַלס קעגנזאָץ צו דעם מאַלט מענדעלע באַלד דערנאָך אַ אידיליש נאַטור־בילד און שילדערט דעם נאַטירלעכן פויערשן לעבנס־שטייגער, ווי אַ מין אַפאַטעאָז פון די פרימיטיווע לעבנס־פאַרהעלטענישן אַ־לאַ רוסאָ. מענדעלע פאַרקערעוועט דעמאָלט זיין בליק אויף צוריק און פרוואווט זיך זען די פאַרגאַנגענהייט אין אַן אידעאָליזיר־טער שייך, — ער צעשטערט זי אַבער אומקאַנסעקווענט אויף יעדן טריט דורך ביזנעס און שאַרפע אַנפאַלן אויף די פאַרהעלטענישן פון דער פאַרגאַנגענהייט. אויך אין דעם דאָזיקן פּעריאָד פון זיין שאַפן איז די נעגירנדיקע קריטיק פון דער געזעלשאַפט — דעמאָלט שוין צומאָל פון דער קאַפיטאַליסטישער — דאָס ווערטפּוילסטע. אַפט אַבער ווערט זי איצט באַגלייט ניט בלויז פון הומאַ־ניסטיש־אויפקלערערישע קולטור־אידעאָלן, נאָר אומקאַנסעקווענט און ווידער־שפּרעכיק אויך מיט טענער פון אויסוועגלאָזן יאוש און פון טראַדיציאָנעלער רעליגיעזער טרייסט.

9

די אַפּזונדערונג פון די שטעטלדיקע מאַסן אין אַ כמעט מיטלאַלטערלעך־אַפּגעשטאַנענעם צושטאַנד ווערט קינסטלעך אונטערגעהאַלטן פון אינעווייניק — דורך דער קהלש־תּקופּיש־כלי־קודשדיקער אַרדענונג, און פון אויסנווייניק — דורך די רעכט־באַגרענעצונגען מצד דער צאַריש־גוטבאַזיצערישער רעגיר־ונג. אַ דירעקטן באַוואוסטזיניקן קאַמף האָט מענדעלע געפירט דער עיקר

קעגן דער „אינעווייניקסטער“ פעאדאלישער אָרדענונג. * וואָס שייך דער איינס-ווייניקסטער, האָט זיך מענדעלע געוויינלעך געהאַלטן ביים פּרינציפּ פון דער טראַדיציאָנעלער שתדלניש-אַפּאַלאַגעטישער אויפקלערונג (אומדירעקט אָבער האָט זיך פון דער „אינעווייניקסטער“ קריטיק און פון מענדעלעס קינסטלערישע בילדער באַקומען אַ שאַרפע פּאַראָרטיילונג אויך פון דער „אויסנווייניקסטער“ פּאַליטישער אָרדענונג). **

קעגן דער „אינעווייניקסטער“ פעאדאלישער אָרדענונג איז מענדעלע אַרויסגעטראָטן מיט אַ ליידנשאַפט און שלאַגקראַפט, ווי מע האָט זיי ביז איצט נאָך ניט געזען אין דער יידישער ליטעראַטור. אַזעלכע שאַרפע און ביטערע אַנקלאַגן האָבן זיך ביז איצט ניט דערוועגט אַרויס אויף דער ליכטיקער שייך, און אויב עמעצער האָט זיי שוין יאָ אַמאַל פּאַרגעבראַכט — געוויינלעך אין דער פּאַרם פון ווייניגעשרייען און הילף-געבעטן צו דער רעגירונג, — זיינען זיי געבליבן פּאַרהוילן פון דער ברייטער מאַסע, צו וועלכער דאָס האָט געהאַט אַ שייכות, באַגראַבן און אַבסאָלוט רעזולטאַטלאָז אין די מלוכהשע אַרביווּן. די דאָזיקע טראַגישע און נאַאיווע הילף-געשרייען פון די שווער-אונטער-דריקטע, דערשלאַגענע מענטשן, פּלעגן דאָך דאָן כאַראַקטעריזירט ווערן אַלס „מסירות“ קעגן קהל און האָבן סיי „אינעווייניק“, סיי אויסנווייניק ניט געהאַט און ניט געקאַנט האָבן קיין ממשותדיקע ווירקונג.

מיר וועלן דאָ ציטירן אַ טייל פון איינעם אַזאַ אינטערעסאַנטן דאָקומענט, וואָס איז פון אַנהייב ביזן סוף איין דערשיטערנדיק ווייניגעשריי „פון די אַרעמע-לייט פון דער הייליקער שטאָט מינסק“ (אַזוי איז אונטערגעשריבן אַ הילף-ביטע פון יאָר 1852 צום מיניסטער פון אינערלעכע ענינים קעגן די אונטער-דריקונגען פון דער גביריש-תּקיפּישער קהילה-באַנדע): „... מיר בעטן, זאָלסט אַנבייגן דיין אויער צום קול פון יידן אַרעמעלייט פון מינסק... ווייל ס'איז דערגאַנגען דאָס וואַסער ביז דער זעלע, מיר זיינען מיד געוואָרן אַריבערצו-טראַגן, איינהאַלטן זיך נאָך — קאַנען מיר ניט! ס'זיינען דאָך פּאַרקויפט געוואָרן די געבורענע פון מינסק אין הענט פון שלעכטע פּירעריס, אין הענט פון פּרעכע לייט און רשעים, ליבהאַבער פון רויב; זיי נעמען כאַבאַר, דעם געשריי

* אין „די קליאַטשע“, אַפילו שוין אינעם וואַריאַנט פון 1873, לאָזן זיך הערן דוּמלעכע ווערטער אַקעגן „דרוויסן“. פּאַראַן דאָ שאַרפע אַנפּאַלן אויף די פּאַראַזיטישע פעאדאַלן, פּאַרביטערטע אַנקלאַגן קעגן דער רעכטלעכער אונטערדריקונג פון די יידן. די דאָזיקע דירעקטע אַרויסזאָגונגען אין „די קליאַטשע“ האָט מענדעלע מער אין ערנען ניט איבערגעחזרט און האָט זיי ניט רעאַליזירט אויף אַן אויספירלעכן קינסט-לערישן אַופן.

** כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט איז מענדעלעס אַרטיקל אין „המליץ“, 1867 („משפט עניי עמו“), כאַראַקטעריסטיש אויך פאַר שפּעטער.

פונעם אַרעמאַן הערן זיי ניט, די קריוודע פון דער אלמנה און פונעם יתום דערגייט ניט צו זיי; ליבהאַבער פון אומרעכט, פיינט פון גערעכטיקייט, זיי זיינען קלוג אויף שלעכטס מיט זייער פאַלשקייט און זיי פייניקן און ראַבעווען אַרעמעלייט מיט דער כּיטרעקייט פון זייערע הערצער, ווייל זיי טראַכטן יעדן טאַג, ווי אַזוי צו כאַפּן און צווינגען די אַרעמעלייט און אַריבערברענגען אין זייער שטוב אַריין פיל רייכטימער. ווייל פון וועמענס פאַרמעגן זיינען געוואָרן שטאַרק און גרויס די אַנפירער פון דער דאָזיקער שטאַט, אויב ניט פון די אביונימס האַרעוואַניע? אוי-ווי! ווען זיי דערלאַנגען דעם אַרעמאַן אַ העמד, טוען זיי אים אים און שטעלן אים אַוועק נאַקעט, אַזוי ווי אין טאַג, ווען ער איז געבוירן געוואָרן, מחמת זיי האָבן ביד, ווייל זיי טראַכטן ביי זיך אין האַרצן, ווער איז האַר אַיבער זיי, ווייל די רייכע זיינען זייער (דער קהילהס — מ. מ. וו.) אַנשפאַר. אַלע זיינען זיי חניפהניקעס. דער נידערטרעטיקער געדאַנק זייערער — איז בלוז שלעכטס, ווי אַזוי צו טרעטן און צו דריקן אַרעמעלייט צו דער ערד און אַנזאַמלען גרויס פאַרמעגן... און אַט איז אונדז זייער ענג... ווייל די אַרעמעלייט פון אונדזער שטאַט גייען געשלאַגענע און געפלאַגטע יעדער טאַג פונעם ליאַרעם און רויב, וואָס מע ראַבעוועט פון זיי פאַר גאַרנישט, ווייל ס'איז ניטאָ קיין גערעכטיקייט. און מע מאַנט פון זיי צו באַצאַלן ניעדאַאימאַק פון דרייצן יאָר און מער, און וואָס פון יענער צייט איז ניט געבליבן קיין נייע-דאַאימאַק אַפילו קיין איין גראַשן ניט...” * און ווייטער גייט אַ גאַנצער צעטל פון שענדלעכע רויבערייען און אונטערדריקונגען מצד דער גביריש-קהלשער באַנדע.

אין מענדעלעס ווערק באַקומט די דעמאָסקירונג פון די גביריש-קהלשע שטיק אַן עפנטלעכן און שטאַרק-ווירקזאַמען אויסדרוק. אין 1869 דערשיינט זיין פּיעסע „די טאַקסע אַדער די באַנדע שטאַט-בעלי-טובות“. די פּיעסע האָט, ווי באַוואוסט, געדאַרפט געשטעלט ווערן אין בערדיטשעוו. די גבירישע מאַכט-האַבערס האָבן דאָס אָבער ניט דערלאָזט. אַן ענלעכער אינהאַלט, ווי אינעם נאָר-וואָס ציטירטן דאָקומענט פון דער מינסקער אַרעמשאַפט, ווערט דאָ אויף אַ מוטיקן פאַמפלעטיש-סאַטירישן אופן אַרויסגעטראָגן פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט. דער ריכטער דאַרף דאָ זיין ניט די „גנאָדיקע“ רעגירונג, נאָר טאַקע די אונטערדריקטע פאַלקס-מאַסע גופא. אַזאַ אַרויסטרעטונג זעצט פאַר-אויס אַ גלויבן אין די כוחות פון דער פאַלקס-מאַסע, צו וועלכער מענדעלע

* איבערגעזעצט פון העברויאיש. געבראַכט ביי אַ. מאַרגאַליס: „געשויכטע פון יידן אין רוסלאַנד“, מאַסקווע, 1930, ז. 347 און ווייטער. ניט ווייניקער אינשערע-סאַנט אין דעם פרט איז אויך דער דאָקומענט פון ז. 353 און ווייטער, אַ ווענדונג פון „אַרעמעלויט“ אין אַ פאַדאַלער שטעטל צום אינערן-מיניסטער וועגן די מאַכט-נאַציעס פון קהל ביי דער רעקרוטשינע.

ווענדט זיך מיט זיין ווערק, אַ גלויבן, אַז זי קאָן אַליין עפעס פירנעמען קעגן די פאַרפּוילטע אינעווייניקסטע פאַרהעלטענישן.

10

וואו ס'קומען צו רייד די אונטערדריקונגען פון „דרויסן“, ווערט מענדעלע אויך אין דעם דאָזיקן, אין אַ געוויסן זינען, שאַרפּסטן ווערק זיינעם אָפּהענטיק, און עס הערן זיך אין זיין אַנקלאַג טענער פון טראַדיציאָנעלער סענטימענטאַלער השתדלות :

„זעט, די רעגירונג איז גוט, איז באַרעמהערציק, זי האָט באַפרייט עטלעכע און צוואַנציק מיליאָן פּויערן. זי וווינטשט איטלעכן גליק, אויך אונדז יידן וווינטשט זי גליק. זי זוכט אַלץ מיטל צו פאַרבעסערן אונדזער צושטאַנד, זי וויל, יידן, נעבעך, זאַלן עסן, זאַלן געזונט זיין, זאַלן אַ פנים האָבן ווי מענטשן.“
(„די טאַקסע“, אויסג. 1872, ז. 80.)

וועגן די רעכט-באַגרענעצונגען, וואָס פּרעסן צונויף די פאַרערעמטע מאַסן אינעם „תּחום“ און פּעסטיקן זיי צו אויף אַ כּמעט לייב-אינגניטערישן אופן צו די דערלויבטע וואוינערטער, גיט מענדעלע אַנזעהערן מיט טרויעריקער איינגעהאַלטענער תּרעומת: „...אַז זיי זיינען, נעבעך, אומגליקלעכע, אַז פון כּמה שנים שטיקט מען זיי צונויף אַלע אינאיינעם אין איין אַרט, ווי שאַף, אַז זיי זעען פאַר זיך ניט קיין וועלט און קאַנען ניט אַטעמען קיין פרייע לופּט. אַ מענטש מוז דאָן אַבער עסן... דעריבער זוכן זיי שפּע איינער פון דעם אַנדערן, דער שטאַרקער וויל דערקוועטשן דעם שלאַפּערן, מע טראַכט אויס כּל מיני תּחבולות, ווי אַזוי צו דערטאַפּן אַ שטיקל ברויט... די נאַטור איז שטאַרק. זי פּאָדערט אירס, זי סטאַרעט זיך, זי זוכט כּלי מיטלען זיך צו דערהאַלטן...“
(„די טאַקסע“, אויסגאַבע 1872, ז. 17.) וואו ס'קומט אויס דירעקט אַנצורירן פּאָליטישע טאַטונאַכן, ווערט מענדעלע סענטימענטאַל. די פּאָדערונג פון עמאַנ-סיפּאַציע לאַזט זיך הערן אין דער פאַרם פון טראַדיציאָנעלער אַפּאָלאָגיאַזירנ-דיקער אויפקלערונג.

דער טראַפּ ליגט דאָ אַבער לחלוטין ניט אויף „אַפּאָלאָגיע“ צוליב „דרויסן“, נאָר, פאַרקערט, אויף שאַרפּסטער קריטיק פון די אינערלעכע פאַרהעלטענישן אינעם יידישן לעבן. אַ באַוויזן פאַר דער שלאַג-קראַפּט פון זיין אַנגריף זיינען די רעפּרעסיעס קעגן מענדעלען מצד דער אַנגעגריפּענער גבירמשאַפּט פאַר זיין „טאַקסע“. צוליב די דאָזיקע רעפּרעסיעס האָט דאָך מענדעלע געמוזט אַוועק פון בערדיטשעוו.

אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ גלייבט נאָך מענדעלע, אַפּנים, אין דער ווירקונג פון אויפקלערישן מוסר אויף די תקיפּישע גבירים, — אין דער

„טאקסע“ איז ער שוין פריי פון דעם דאזיקן נאאיוו-ראציאנאליסטישן גלויבן. דעריבער איז דער טאן פון דער „טאקסע“ אזוי שארף פאמפלעטיש. דאָ ווערן די מאַסן אויפגעקלערט ניט וועגן „געבילדעטע זאכן“, נאָר וועגן זייערע „בעלי-טובות“, וועגן אַ טייל וויכטיקסטע סיבות פון זייער נויט. מענדעלע דערפירט דאָ ניט זיינע אַרויסטרעטונגען ביז צו אַן אַלגעמיינ-פּאָליטישן ניוואָ — דאָס וואָלט געווען פאַרבונדן מיט פּאָליטישן קאַמף קעגן דעם גאַנצן זעלבסט-הערשעריש-גוטבאַזיצערנישן רעזשים. פּאַלט ער דעריבער אַריין אין ספּקות און אַפילו יאוש * בנוגע דער ווירקזאַמקייט פון זיינע אַרויסטרעטונגען. ס'בלייבט אָבער אַ פּאַקט, אַז דאָס קליינע מענטשעלע“ און „די טאקסע“ גע-הערן צו די סאַמע שאַרפּסטע קאַמף-ווערק פון דער דעמאָקראַטיע קעגן דער גבירמשאַפט אין דער קלאַסישער יידישער ליטעראַטור.

11

אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ איז מענדעלע נאָכגעגאַנגען נאָך אַן עלטערער סוזשעטיש-פּאַבליאַרער טראַדיציע. דער זשאַנר פון אַ דערציילונג אין דער פּאַרם פון אַ ווידוי, וואו אַ זינדיקער תקיף האָט חרטה אויף זיינע ביזנע טאַטן, איז שוין פריער באַנוצט געוואָרן פון י. ערטער אין זיין „הצפה לבית ישראל“, קאַפּיטל „גלגול נפש“, און פון י. ב. לעווניזאָן אין דעם א. ג. צווייטן טייל „הפּקדון-וועלט“ (ביי לעווניזאָנען: דער גייסט פונעם פאַרשטאַר-בענעם תקיף, וואָס ווערט אַרויסגערופן דורך „מאַגנעטיזם“, דערציילט זיין פאַרברעכערניש לעבן; ביי מענדעלען: די לעבן-באַשרייבונג פונעם פאַר-ברעכערישן תקיף ווערט געלייענט נאָך זיין טויט אַלס זיין צוואה). די זעלבע פּאַרם האָט שפּעטער, נאָך מענדעלען, אויך גאַטלאַבער באַנוצט אין זיין סאַ-ציאַלער סאַטירע „דער גלגול — אַ הומאַריסטישע דערציילונג, אַרויסגעגעבן פון דעם גבאָיס אייניקל“ (1871). די דאָזיקע פּאַרם איז אַ טראַדיציאָנעל-משכילישע פּאַר דער סאַטירישער אַנקלאַג קעגן דער תקיפיש-קלערניקאַלער אונטערדריקונג. די „טאקסע“, ווידער, ווייזט, דוכט מיר, ווירקונג-שפורן פון אַקסענפעלדס פּיעסעס.**

* „...איך, פון מיין זייט, האָב אין יענער פּרוילעכער וועסנע-צייט מיר אויך אונטערגעברומט, געשריבן, געשפּילט אויף מיין שטייגער. אין מיין שפּילן האָט גע-וויינלעך איין סטרונע געברומט טרויעריק און געמאַכט אויף די צוהערער עפעס אַ שטיקל מרה-שחורה...“ (מענדעלע, אין זיין ווידמונג פון „פּישקע“ מ. מאַגוליסן).

** „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ איז דערשינען ערשט אין 1861, די איבעריקע פאַרעפנטלעכע דרוי פּיעסעס אַקסענפעלדס — אין 1867 ביז 1870 (מענ-דעלעס „טאקסע“ — אין 1869). מע דאַרף אָבער רעכענען, אַז מענדעלע האָט זיך

ס'איז אבער א חילוק צווישן לעווינזאנס און אקסענפעלדס אַנקלאַגערישע אַרויסטרעטונגען און מענדעלעס שאַרפן אַנגריף. געוויס האָבן לעווינזאָן און אַקסענפעלד הייס און אויפריכטיק געשרעבט דערצו, אַז עס זאָלן באַזייטיקט ווערן די פעאַדאַלישע אונטערדריקונגען און עוולות בנוגע די ברייטע אַרעמ־שאַפט־מאַסן. דאָס איז פאַר זיי דורכאויס כאַראַקטעריסטיש. לעווינזאָן און אַקסענפעלד לייגן אַבער ניט דעם הויפט־טראַפּ אויף אויפקלערן די מאַסן וועגן זייער עקאָנאָמישער נויט — כאַטש זיי טוען עס ביז אַ געוויסער מאַס. זייער אויפקלערערישער קאַמף גייט קעגן דעם חסידיזם, קעגן מיסברויכן ביי דער רעקרוטישע, קעגן די מניעות ביים פאַרשפּרייטן בילדונג, קעגן די אַבסקור־ראַנטן («מורדי אור»), קעגן מיסברויכלעכע קהלשע איינריכטונגען (שטייערן, קאַראַבקע, טאַקסע א. א.וו.), קורץ: קעגן אַלע פעאַדאַלישע מניעות אויפן וועג צו אַ בירגערלעכער אַנטוויקלונג אין דער יידישער סביבה, — כאַטש מע מוז באַטאַנען, אַז זייער אויפקלערעריי איז פאַרבונדן מיט די אינטערעסן פון די ברייטע פּאָלקס־מאַסן.

אַנדערש מענדעלע. מיט דעם «קליינעם מענטשעלע» און דער «טאַקסע» טרעט ער אַרויס דירעקט קעגן גבירים און קהל, טאַקע פונעם שטאַנדפונקט פון די פאַראַרעמטע און שווער אונטערדריקטע פּאָלקס־מאַסן. עס איז, אגב, כאַראַקטעריסטיש, אַז דאָס אַרעם־זיין גופא ווערט דאָ אַוועקגעשטעלט אַלס עפעס דערהויבנס, אַלס אַ באַווייז פאַר דער ערלעכקייט און אַנשטענדיקייט פונעם מענטשן. לעווינזאָן טרעט ליידיגשאַפטלעך אַרויס קעגן דעם גביריש־תקיפישן באַלעבאַטעווען איבער דער אַרעמשאַפט (אין «הפּקר־וועלט», אינעם

באַקענט מיט אַקסענפעלדס ווערק, וואָס ער האָט זייער געשעצט, פרוער נאָך איידער זיי זיינען דערשינען — פונעם מאַנסקריפט. גאַמלאַכער, מענדעלעס לערער און אַקסענפעלדס פאַררער, האָט מענדעלען מן־הסתם דער ערשמער אַנגעוויזן אויף אַקסענ־פעלדן. דאָס ליינען די משכילישע ווערק אינעם כתב־יד איז גאַנצע צענדליקער יאָרן געווען אַ פאַרשפּרייטע שטויגערישע דערשיינונג. יאָצמים טאַרינאַפּאַל דערציילט וועגן יענער צייט אין זיין „אָפּיט סאָוורעמעננאָי אי אַסמאָאָרישעלנאָי רעפּאָרמו" (רוסיש, 1868—1868: „... אין אַ סך שמעט פון אונדזער פּאַטערלאַנד, ווי למשל, וואַרשע, ווילנע, אַדעס, מאָלעוו, בערדימשעוו וכדומה, וואו ס'געפינען זיך גאַנצע גרופּעס געבילדעטע יידן, עקזיסטירט אין די דאָזיקע אויפגעקלערטע קרויזן אַ באַ־זונדער מין ליטעראַרישע אונטערהאַלטונג: מע פאַרברענגט די צייט מיט פּאַרלעזן אויף פּשוטן פּויליש־יידישן זשאַרגאָן דערציילונגען, דראַמאַטישע סצענעס (פון מיר אונטערגעשמראַכן—מ.וו.), גאַנצע בראַשורן און לידער אַדער פּאָעזיע. אין די דאָזיקע ביכלעך, וואָס מע ליינעט פאַרן גאַנצן צונויפגעקליבענעם עולם, ווערן אין אַ זייער שאַרפּער פאַרם אויסגעלאַכט פאַרשיידענע נאַרישע מנהגים, פאַרלעמערטע אַבערגלויבנס און פּאַלשע חסודישע אַנשוואַונגען." דאָס האָט — דאַרף מען רעכענען — אין אַ היפשער מאַס אַ שויכות צו אַקסענפעלדס ווערק.

א. ג. צווייטן טייל „הפּק־וועלט“, אין „תולדות פלוני אלמוני הכוזבי“, אָבער דער עיקר — אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין קאַמף קעגן קהל, קעגן חסידיוּם. אַקסענפעלד טענהט ביטער קעגן די עוולות ביי דער רעקרוטישע, חוזקט שאַרף פון חסידיוּם, פון אָפּגעשטאַנענקייט — דערביי נעמט ער זיך אָן פאַר דער אַרעמשאַפט. ביי מענדעלען אָבער ליגט דאָ, שוין אין די דערמאַנטע צוויי ווערק, דער הויפּט־טראַפּ אויפן פּראָטעסט קעגן דער סאַציאַלער אונטערדריקונג פון די פּאַלקס־מאַסן. דאָס איז ביי אים דער עיקר. יצחק־אַברהם חקיפּס פאַר־ברעכנס ווערן געשילדערט אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ אַלס סאַציאַלע פאַר־ברעכנס אָן שום באַזונדערן באַטאַנען די פאַרבינדונג מיטן קהל און חסידיוּם. דאָ גייט עס ניט דער עיקר וועגן קאַמף קעגן דער אַדער יענער איינצלנער געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע אַדער אידעאָלאָגיע, קעגן קהל אַדער חסידיוּם, נאָר וועגן קאַמף קעגן אַ סאַציאַלן שיכט.

אין מענדעלעס „טאַקסע“ בויט זיך דער שוועט גראַד אַרום אַזאַ פעאַ־דאַלישער, קהלשער אינסטיטוציע. דער הויפּט־טראַפּ ליגט דאָ אָבער אויפן שילדערן דעם קעגנזאַץ צווישן געזעלשאַפטלעכע שיכטן און ניט אויף דער קריטיק פון איינצלנע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און דערשיינונגען. מענדעלע טרעט אויך אַרויס, און ביז גאַר שאַרף, קעגן די דאָזיקע איינצלנע פעאַדאַלישע אינסטיטוציעס און דערשיינונגען, אָבער דאָס איז פאַר אים ניט דאָס צענטראַלע, ווי ביי לעווינאָנען אַדער אַקסענפעלדן. דער עיקר איז פאַר אים געוואָרן דער סאַציאַלער קעגנזאַץ: צווישן דער פעאַדאַלישער פּלוטאַ־קראַטיע און די אונטערדריקטע פּאַלקס־מאַסן.

אַט דאָס איז דאָס וויכטיקסטע נייע, וואָס מענדעלע האָט געבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור אין פאַרגלייך מיט די פריערדיקע אויפקלערער.

12

וועגן דער לאַגע פון די שטעטלידיקע מאַסן אין די 70ער יאָרן קאָן מען זיך שאַפן אַ שטיקל פאַרשטעלונג, אויב מע לייענט אַזעלכע געוויס ניט־פּניוּתדיקע אַרויסזאָגונגען פון ניט־יידישע צייט־מענטשן, וואָס אי. אַרשאַנסקי ציטירט זיי אין זיין בוך „די יידן אין רוסלאַנד“ (1872, ז. 19 און ווייטער). מיר וועלן דאָ ברענגען צוויי פון די דאָזיקע ציטאַטעס אין אַרשאַנסקיס בוך: „...אַט וואָס סע זאָגט, למשל, ה' באַבראַווסקי וועגן דער לאַגע פון די יידן אין גראַדנער גובערניע צוריק מיט ניין יאָר (אין יאָר 1863): „דער באַ־דייטנדיקסטער טייל יידן געהער צו די אַרעמעלייט. לעבנדיק שטענדיק אין נויט, זיינען די אַרעמע יידן אייביק פאַרטאַן אין זוכן דאָס שטיקל ברויט. באַ־לאַדן מיט צאָלרייכע פּאַמיליעס, לעבן זיי אין ענגשאַפט, וואָס מע קאָן זיך עס

גאר ניט פארשטעלן...“ „דאס לעבן פון דעם דאזיקן קלאס יידן גייט דורך אין צער, דחקות און אייביקער פארשמייעטקייט...“ „גאנצע פאמיליעס באנוגענע זיך אפט מיט א פונט ברויט, א הערינג און עטלעכע ציבעלעס. די קליידער זייערע זיינען שטענדיק צעריסן, שמוציק... פאר 15 קאפיקעס וועט א ייד א פאקטאר ארומלויפן דעם גאנצן טאג.“ * דאס אייגענע ווערט פעסטגעשטעלט, — דערציילט ארשאנסקי ווייטער, — דורך ה' אפאנאסיעוו אינעם יאר 1861 וועגן קאוונער גובערניע. וועגן ווייסרוסלאנד און פאלעסיע ציטירט ארשאנסקי זעלענסקין: „...א העלפט, אויב ניט קיין דריי פערטל, פון דער יידישער באַ פעלקערונג באשטייט פון מענטשן, וואס מע וואלט זיי געקאנט באשולדיקן אין געשעפטמאכעריי און פאקטעריי, אין לידיקגיין און פוסטעפאסעווען. אבער ניט דערפאר, וואס די דאזיקע אייגנשאפטן זאלן שטאמען פון פוילקייט און פון ניט האבן קיין חשבון צו ארבעטן, נאר דערפאר, וואס די דאזיקע אומגליק־ לעכע מענטשן, וואס טראכטן בלויז וועגן א שטיקל ברויט, מוטשען זיך פון טאג צו טאג, ניט האבנדיק קיין שום מיטלען און מעגלעכקייטן זיך צו באַ־ שעפטן מיט פראדוקטיווער ארבעט. די דאזיקע אומגליקלעכע פאמיליעס... (לויט זעלענסקין: מינדסטנס א העלפט פון דער גאנצער יידישער באפעל־ קערונג — מ. מ. וו.) פארמאגן גארניט, לעבן אין שמוץ און דלות, ניט וויסנדיק, ביי זייער גאנצן ווילן צו ארבעטן, ווי דורכצולעבן דעם מארגנדיקן טאג. די גויט שטימט זיי זיך צו נעמען פאר פארשיידענע ניט גאר שיינע מיטלען, און בלויז נאר כדי צו באפרידיקן די סאמע גויטווענדיקסטע באדערפענישן.“

וועגן דער לאגע פונעם ווייט־גרעסטן טייל יידישער באפעלקערונג אין בערדיטשעוו, אין יענער שטאט, וואו מענדעלע האט אין די 60ער יארן געלעבט און פון וועלכער סע שטאמען די פראטאטיפן פאר זיינע פיגורן און בילדער פון זיין דעמאלטיקן שאפן, דערציילט א סטאטיסטישע באשרייבונג פון סוף פערציקער—אנהייב פופציקער יארן:

„אין בערדיטשעוו איז נאך ניט פאראן קיין שטאטישע וואויל־אינאָרדענונג איבער דעם דלות און דער גיט־ריינלעכקייט פון די יידן. ביי 5.000 פאמיליעס (אן ערך 25.000 נפשות) לעבן פון טאג אויף טאג פון וואס גאט שיקט צו (אן ערך א העלפט פון דער יידישער באפעלקערונג אין בערדיטשעוו צו יענער צייט). מע וואוינט זייער ענג (לויט דער אויסרעכענונג באקומט זיך, אז די יידישע אַרעמשאפט וואוינט דריי מאָל ענגער, ווי די איבעריקע באפעלקערונג — מ. מ. וו.). זייער אפט טרעפט זיך, אז עטלעכע פאמיליעס פארנעמען אין א חורבה איינס אָדער צוויי קליינע צימערלעך, אזוי אז ביינאכט בלייבט דאָרט

* „אָפּיסאַניע גראַדנענסקאַי גובערניאַ“ (רוסיש), ב. 1, ז. 858 און ווייטער. ציטירט לויט אַרשאַנסקין.

ניט צווישן די שלאָפנדיקע כמעט קיין פריי אַרט... * א. אַז. זו. אַזוי איז געווען סוף פערציקער—אַנהייב פופציקער יארן. אין די 60ער יארן, אין דער צייט פונעם עקאָנאָמישן קריזיס, האָט זיך די לאַגע פון די דאָזיקע מאַסן געוויס ניט פאַרבעסערט. די אייגענע לאַגע שטעלט אַרשאַנסקי פעסט פאַרן גאַנצן א. ג. דרום-מערב-קאַנט בכלל אין די 60ער יארן.

די דאָזיקע פאַראַרעמטע שטאַטישע און דער עיקר שטעטלדיקע מאַסן קלערט דאָס מענדעלע אויף וועגן זייער גויט, וועגן די סיבות פון זייער גויט. זייער סאַציאַל שטרעבן איז עס, וואָס מענדעלע ברענגט צום אויסדרוק.

* „סטאַטיסטישע באַשרייבונג פון קיעווער גובערניע“, אַרויסגעגעבן פון פונדוקליעם (רוסיש), ציטירט לויט אַרשאַנסקי, ז. 22 און ווייטער.

IV. מענדעלעס ליטעראַרישע אַנשוואַונגען

1

אין זיינע רעפארם-פאַרשלאַגן „אַ פּראָוואַ פּון אַ היינטיקער און באַ-
טראַכטזאַמער רעפּאָרם אויפן געביט פון יידנטום“ (אַנגעשריבן 1858, אָפּגע-
דרוקט 1868) באַטאַנט יאָאָכים טאַרנאַפּאַל, אַ טיפּישער בורזשואַזער טוער
פונעם נייעם קאַפיטאַליסטישן שניט, דעם ווערט און באַדייט פון די יידן אַלט
בורזשואַזיע. ער פּאַדערט פאַר די יידן עמאַנסאַפּאַציע אינעם זכות פון דער
יידישער בורזשואַזיע. ער אונטערשיידט „וויכטיקע“ און „אומוויכטיקע“ יידן,
ד. ה. בורזשואַ און אַרעמע. ער רופט די פאַראַרעמטע מאַסן, זיי זאָלן זיך
„פאַרענטפּערן פאַר אונדזער רעגירונג“ און באַווייזן דורך טאַטן, דער עיקר
דורך האַרעוואַניע פאַרן קאַפיטאַליזם, אַז זיי פאַרדינען גלייכבאַרעכטיקונג. ער
פאַרלאַנגט באַשטימטע רעכט אויך פאַר די פאַראַרעמטע מאַסן, אָבער ער באַ-
טראַכט זיי ווי אַ „נויטווענדיקע צרה“ אין דער נייער קאַפיטאַליסטישער
אַרדענונג.

אויפן פּאַן פון אַזאַ שטעלונג צו די פּאַלקס-מאַסן, וואָס איז געווען טיפּיש
פאַר די בורזשואַזע טוער, ווערט באַזונדערס בוילעט, אַז מענדעלעס אָנ-
שוואַונגען זיינען ענג פאַרבונדן מיט די שטרעבונגען און שטימונגען גראַד
פון יענע שיכטן, וואָס טאַרנאַפּאַל האָט אַנגערופן „אומוויכטיקע יידן“. מענ-
דעלע שרייבט אין אַ בריוו פון דער זעלבער צייט (1864): „ס'טרעפן זיך ביי
מיר צייטן, וואָס דעמאָלט בין איך דערצאַרנט מיט אַ גרויסן גרימזאַרן קעגן
די גבירים, וואָס באַהאַלטן זיך אונטערן שאַטן פון געלט, און דעמאָלט טאַר
מען פאַר מיר ניט דערמאַנען דעם נאַמען פון אַן עושר, — מיין זעל ווערט
צעפּלאַמט, ווי אַ וואַלקאַן, און איך שפּיי מיט זידלערייען און מיט פּלאַמפּיער
פון גרימזאַרן און איך שריי: „גוואַלד! מע ראַבעוועט!“ * די דאָזיקע שנאה
צו דער יידישער פּלוטאַקראַטיע,** ניט בלויז צו דער פּעאַדאַלישער, נאָר אויך
צו דער בורזשואַזיק-קאַפיטאַליסטישער, קלינגט מיט דער זעלבער קראַפט אויך

* בריוו פון מענדעלע מוכר-ספרים, מינסקער „צוימישריפט“, ב. 5, אָפּטוילונג:
„פון אונדזער אַרכיוו“, ז. 15.

** אין אַ באַמערקונג צו אַ קאַרעספּאַנדענץ אין „המליץ“ (1866, נומ. 39, ז.
593), וואָס באַקלאַגט זיך אויף די אינטריגעס פון ניט-ערלעכע פּילאַנטראָפּן קעגן
מענדעלען, דערציילט י. לערנער: „אויף אַ פאַרזאַמלונג וועגן פּילאַנטראָפּישע ענינים,
אין וועלכער עס האָבן אַנטויל גענומען גבירים, חסידים און משכילים, איז דער
הויפט-גרינדער (פון דעם צענטראַלן וואוילעמטיקויט-פאַראוין „משכיל אל דל“—
מ. וו.) ה' אַבראַמאָוויטש ניט געווען אָפּגעהיט אין זיינע רייד און ניט נאָר וואָס
ער האָט זיך ניט אָנגעשטרענגט צו איבערצייגן די פּובליקע (געמיינט: די גביריש-

אין א בריוו פון 1880: "...און אויף אן אמתן וואונדערט מיך דאס גארניט (איינע א באשטימטע אַנטיסעמיטישע אַרויסטרעטונג — מ. ז.), היות ס'איז דאך שוין לאנג באַשלאָסן אַנצואווענדן פאַר אונדז דעם פּרינציפּ: די יידן זיינען פאַראַנטוואָרטלעך איינער פאַרן אַנדערן, און אויב ס'איז שוין אויף אונדז יאָ אַזאַ גזרה צו זיין פאַראַנטוואָרטלעך איינער פאַרן אַנדערן, וועסטו זיך דאָך מוזן מודה זיין, טייערער, אַז ס'איז אונדז טויזנט מאל נחא און אַנגענעמער צו זיין סאַלידאַריש מיט אַזאַ, ווי פּראָפּ. באַקשט (ד. ה.) מיט אַ געלערנטן — מ. ז.), איידער מיט אַ פּאָליאַקאָוו, מאַלקיעל און זייערס גלייכן..." * מענדעלעס שטעלונג סיי צו דער פּעאַדאַלישער און קאַפיטאַליסטישער גבירימשאַפט און סיי צו די פאַראַרעמטע פּאַלקס-מאַסן איז אינגאַנצן גאַר אַן אַנדערע, ווי ביי די בירגערלעך-ליבעראַלע אויפקלערער.

2

דער חילוק צווישן די אַנשוואַונגען פונעם דעמאָקראַטישן משכיל מענ-דעלע און דעם שטאַנדפונקט פון אַזאַ בירגערלעך-ליבעראַלן אויפקלערער, ווי י. טאַרנאַפּאַל, איז קלאַר. וועלכע זיינען אַבער די מאַמענטן, וואָס האָבן מענדעלען אָפּגעטיילט פון אַזאַ מער קאַנסעקווענטן פאַרשטייער פון דעמאָ-קראַטישקייט, ווי א. קאַוונער ?

פאַר ביידע איז כאַראַקטעריסטיש די ליבע צו די עקספּלואַטירטע, אונטערדריקטע און פאַראַרעמטע פּאַלקס-מאַסן, די שנאה צו דער פּלוטאַקראַטיע און צום מיטלאַלטערלעך-פּעאַדאַלישן שטייגער, און פונקט אַזוי אויך די קליינבירגערלעכע אומקלאַרקייט אין די פּאַזיטיווע שטרעבונגען.

און ווידער, וואָס שייך דער „צווייפּאַכיקער“ געזעלשאַפט-קריטיק, ד. ה. וואָס שייך דער דעמאָסקירונג פון דער עקספּלואַטאַטאָרישער גבירימשאַפט און דער „זעלבסטקריטישער“ שטעלונג צו דער אָפּגעשטאַנענקייט פון די אונטער-

חסידישע קהלס-לייט—מ. ז.) מיט ווייכע רייד, נאָר ער האָט זיך באַלד אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג צעקאַכט און האָט געצאַרנט און געשאַלטן — און דאָס איז די הויפּט-סיבה, וואָס האָט צעשטערט זיין בנין ביז צום גרונט... איך אַלויין בין דערביי געווען, ווי ה' אַבראַמאָוויטש איז אַנגעפאַלן אויף איינעם פון די גבירים, און איך מוז זיך מודה זיין, אַז ס'איז מיר שווער געווען צו פאַרשטיין, ווי האָט ער דאָס נישט פאַראויסגעזען, אַז אויב די חסידים, וואָס זיינען דאָך אין בערדימשעוו די מערהייט, וועלן נישט מאַכן מיט אים איין האַנט, וועט זיין גאַנצע מי זיין אומנישט, וואָרים מיט דער הילף בלויז פון די משכילים וועט זיך נישט איינגעבן עפעס אויפ-צושאַן, ווייל זיי זיינען די מינדערהייט, און אַפילו צווישן זיי זיינען אַ סך אַזעלכע, וואָס זיינען מיט אים נישט צופרידן..."

* מינסקער, „צוישטרייט“, דאַרט, ז. 36. פּאָליאַקאָוו, מאַלקיעל — באַוואוסטע גרויס-אונטערנעמער און אייזנבאַן-ספּעקולאַנטן, וואָס די צאָרישע רעגירונג האָט זיך מיט זיי זייער געהנדלט.

דריקטע שטעטלדיקע מאַסן — פירט מענדעלע פאַקטיש אויס דאָס, וואָס קאָוונער פּאָדערט פון דער ליטעראַטור. וואָס שייך די דאָזיקע פרטים, זיינען די אַנטשפּרעכנדיקע מאַמענטן אין דער „טאַקסע“, „פּישקע“, „מסעות“ און אַנדערע ווערק דורכאויס „קאָוונעריש“. מיר וועלן דאָ ניט אַנאַליזירן, ווי ווייט קאָוונערס קריטיק פון מענדעלעס ווערק פון זיין ערשטן, העברייאישן, פּעריאָד * האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף מענדעלעס שאַפּן אין זיין צווייטן פּעריאָד — כאַטש דער דאָזיקער איינפלוס ליגט אויסער יעדן ספק, אָבער אַ פאַקט איז, אַז, למשל, „פּישקע“ אָדער „מסעות“ זיינען ווערק, אין וועלכע עס ווערן אויסגעפירט קאָוונערס פּאָדערונגען צו דער ליטעראַטור.

וואָס סע טיילט אַמדייטלעכסטן אָפּ מענדעלעס אַנשוואונגען — אינעם צווייטן פּעריאָד — פון קאָוונערס איז: אַמאָל גרעסערע, אַמאָל קלענערע רעשטן פון פּשרה בנוגע דער רעליגיע, דער גראַד קלאַרקייט און קאָנסעקווענט־קייט אין די דעמאָקראַטישע אַנשוואונגען און דער ברייטערער פּאַרנעם פון די סאָציאַלע אינטערעסן ביי קאָוונערן. ביי קאָוונערן שפּרייזן זיי דייטלעכער אַריבער די נאַציאָנאַלע רעמלעך. אין קאָוונערס אַרויסטרעטונגען הערט זיך דייטלעכער אַן אַפהילך פון די סאָציאַלע טענות פון פּויערטום, וועלכע זיינען דעמאָלט געווען אַנגעלאָדן מיט גרויסער אויפרייס־קראַפט. קאָוונער איז דעמאָלט קאָנסעקווענטער פּאַרבונדן מיט די אידייען פון דער רוסישער רעוואַלוציאָנערער אינטעליגענץ. מענדעלעס אויפמערקזאַמקייט איז מער קאַנצענטרירט אויף דער שטעטלדיקער באַפעלקערונג. דאָ ליגן די וואַרצלען פאַר די ניואַנסן אין זייערע אַנשוואונגען.

קאָוונער האָט קריטיקירט אַ ווערק, וואָס מענדעלע האָט געשאַפּן אינעם ערשטן פּעריאָד, און געהאַט טענות פאַר רעצידייוון אין דער זייט פון דעם דאָזיקן פּעריאָד. מענדעלע איז דאָן אַרויסגעטראָטן קעגן קאָוונערן — ניט אויף צו פּאַרטיידיקן זיין פּריערדיקע מליצהדיקייט און אַפּגעריסנדיקייט פון לעבן, וואָס קאָוונער האָט אים פּאַרגעוואַרפּן, נאָר דערפאַר, וואָס קאָוונער האָט אַגב אַנגערירט געוויסע מאַמענטן אין מענדעלעס וועלט־אַנשוואונג, וואָס זיינען אויך אינעם שפּעטערדיקן פּעריאָד געבליבן הינטערשטעליק.

3

אין זיין קריטיק אויף דער רוסישער איבערזעצונג פון מענדעלעס „האבות והבנים“ („אַטצי אי דיעטי“) שרייבט קאָוונער אין יאָר 1869: „דער דלות און די ווירקונג פון דער אַרומיקער ספּערע — דאָס זיינען די איינציקע

* ווי געזאָגט, איז „האבות והבנים“ אַן איבעראַרבעטונג פון „למרו היטב“, וואָס מענדעלע האָט אַנגעשריבן אין יאָר 1862; לויטן אידייאישן אינהאַלט גע-הערט דאָס בוך אויך צו יענעם פּעריאָד, כאַטש סע פּאַלט אַרײַן אין אַן אַנדער פּעריאָד.

סיבות פון אומוויסנדיקייט און דער נעבעכדיקער לאַגע פון דער מאַסע ביי אַלע פעלקער אין אַלע לענדער בכלל און ביי די יידן אין רוסלאַנד בפרט. דער דלות שטייט שטענדיק, ווי אַ מינעזישע וואַנט, צווישן דער מאַסע און דער אויפקלערונג. דער פאַרמעגלעכער קלאַס קויפט זיך בילדונג און אַלע לעבנס-באַקוועמלעכקייטן, דער אַרעמער אָבער דאַרף אַרבעטן אין בלוטיקן שווייס, כדי זיך פאַרזיכערן די עקזיסטענץ — טאָ ווי ליגט אין קאָפּ די בילדונג? מיט איין וואָרט: די יידן-פּראַגע אין רוסלאַנד הענגט ניט אָפּ דערפון, צי ס'איז פאַראַן אַ גרעסערע צי אַ קלענערע צאָל צדיקים (אַן אַנווייז אויפן אַנטי-צדיקישן פּונקט אין דער פּראַגראַם פון דער טראַדיציאָנעלער השכלה — מ. וו.), צי ס'איז פאַראַן אַ גרעסערע אָדער אַ קלענערע צאָל שילער אין די יידישע שולן (אַן אַנצוהערעניש אויף דעם בילדונג-פּונקט אין דער משכילישער פּראַגראַם, אַ פּונקט, וואָס ווערט אויך נאָך אין מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“ אַרויסגעשטעלט אַלס עיקר פון זיינע פּאָזיטיווע פּאַרשלאַגן — מ. וו.), נאָר פון די מער אָדער ווייניקער גינסטיקע אויסערלעכע באַדינגונגען, פונעם פאַר-בעסערן דעם מאַטעריעלן שטייגער ביי די יידן. די יידן-פּראַגע איז, אַזוי-אַרום, ניט קיין ספּעציעל-יידישע (קעגן דער נאַציאָנאַלער שמאַלקייט אין סאַציאַלע פּראַגעס — מ. וו.), נאָר אַן אַלגעמיינע סאַציאַלע פּראַגע, וואָס דאַרף צוציען צו זיך די אויפּמערקזאַמקייט פון אַלע אויפּגעקלערטע טוער פון דער מענטשהייט.*

דער „רעאַליסט“ קאָזנער חזקט דאָ פונעם נאַאיוון משכילישן טעזיס, אַז די אַרעמקייט איז אַ רעזולטאַט פון עס-הארצות. ער זעט קלאַרער די סאַציאַלע קעגנזאַצן, ער זעט קלאַרער, אַז די אומגעבילדעטקייט פון די מאַסן איז, פּונקט קאַפּויער, אַ רעזולטאַט פון זייער אַרעמקייט.

אָבער אויך מענדעלע זעט שוין אין 1867 יאָר גאַנץ גוט, אַז ניט די בילדונג איז דער עיקר, כאָטש ער ווייסט ניט קיין אַנדערן פּאָזיטיוו-קאָנקרעטן וועג, ווי טאַקע די זעלבע בילדונג-פּראַפּאָגאַנדע, אַפּאַלאַגעטישע השתדלותן פאַר דער רעגירונג, זי זאָל געבן „עמאַנסּיפּאַציע“. אין דער בראַשור „עין משפט“ (דערשינען 1867, צום גרעסטן טייל אַנגעשריבן 1864-1865) דערקלערט מענ-דעלע: „מיר לייענען יעדן טאָג אין די צייטונגען: מע דאַרף די יידן בילדן! אַשטייגער, סע פעלט די יידן צו זייער גליק ניט מער ווי בלוז אַ ביסל בילדונג, אַשטייגער ווי אַלע יידן וואַלטן געווען קאַלמיקן און פּוילענצער“ (ז. 37). אין אַ סך ערטער פון זיין אָפּהאַנדלונג ** הערט זיך אַרויס אַ באַשטימטע נאַציאָנאַלע

* „דען“, 1869, נומ. 2, ז. 30.

** אין אַלגעמיין זיינען די מיינונגען, וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין דער בראַשור, אויך שפּעטער און כמעט אויף שטענדיק געבליבן ניט-געענדערט אין מענדעלעס וועלט-אַנשוואַונג.

שמאַלקייט — דאָס, וואָס סע טיילט אים אָפּ פון קאָוונערס שטאַנדפונקט. אָבער דעם אָפּגאַנג פון דער טראַדיציאָנעלער הוילער קולטור-טרעגערי, דעם טראַפּ אויף דער געזעלשאַפטלעך-עקאָנאָמישער נויט פון די מאַסן באַטאַנט דאָ שוין אויך מענדעלע, פונקט אַזוי ווי קאָוונער.

4

מענדעלעס געזעלשאַפט־קריטיק בלייבט געוויינלעך אין די גרענעצן פון דער יידישער סביבה. בלויז אין איינעם פון זיינע קינסטלערישע ווערק — אין דער „קליאַטשע“ — זעען מיר קלאַר אַ דירעקטע אַרויסטרעטונג קעגן דעם גוטבאַזופּערנישן אַדל. אין דעם דאָזיקן הייסן שטרייט־בוך פאַר בירגערלעכער נאַציאָנאַלער עמאַנסאַפּאַציע דערגייען די סאַציאַלע טענות, טאַקע „עזאַפּיש“ פאַרוואַאָלירט — ביז צו פראַנדיאַרישקייט קעגן דעם מלוכהשן רעזשים.

מע מוז אָבער פעסטשטעלן, אַז אין די פּאַלן, ווען מענדעלעס געזעלשאַפט־קריטיק גייט אַרויס פון די ראַמען פון דער יידישער סביבה, קומט דאָס גע־וויינלעך אַלס אַפּאַלאַגעטישער ענטפּער אויף די אַנטיסעמיטישע טענות, וואָס געוויסע שיכטן פון יידישן קליינבירגערטום (די לופט־מענטשן) לעבן אומ־פראַדוקטיוו. פראַוואַצירט פון דער דאָזיקער טענה, מאַכט מענדעלע מיט גרויס גרימצאָרן די כלומרשטיקע אַנאַלאַגיע צווישן די דאָזיקע אַרעמעלייט און די גרויס־פאַראַזיטישע פּאַנעס — און באַווייזט דעם גוואַלדיקן חילוק צווישן די אומגליקלעכע לופט־מענטשן און דעם פּרעסעריש־רויבערישן אַדל.

אין זיין בראַשור „עין משפט“, ז. 30, זאָגט מענדעלע: „און אויב מע (די אַנטיסעמיטן — מ. וו.) וועט אונדז אַנווייזן (אַלס ענטפּער אויף דער פּאַדערונג פון עמאַנסאַפּאַציע — מ. וו.) אויף אַ סך מענטשן צווישן אונדז וואָס זיינען אין אמתן ליידיקגייער און טוען גאַרניט, וועלן מיר קאַנען אַנווייזן אַקעגן זיי (די אַנטיסעמיטן — מ. וו.) אויף די אַדעליקע פון געבוירן און אויף די פילע אַריסטאָקראַטן, וואָס אין יעדן פּאַלק און רעגירונג, וואָס זיי זיינען ווי דראַנען אינעם בינשטאַק, וועלכע פּרעסן און זויגן דעם זאַפט, וואָס די אַרבעטן־דיקע און פּליסיקע בינען ברענגען. וואָס קאַנען מיר טאָן, אויב דאָס איז אַ גזרה פון דער נאַטור (מענדעלע מיינט דאָס איראַניש — מ. וו.) אויף אַלע פעלקער פון דער וועלט, פונקט אַזוי אויך ווי ביי די ווערעם! ... פונדעסטוועגן זיינען מיר זיכער, אַז ווען די צייטן וואַלטן בעסער געוואָרן, וואַלטן זיך פאַר־מינערט אונדזערע מיוחסים, פאַראַזיטן און בטלנים, ניט אַנדערש ווי ביי די יידן אין דייטשלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד און די פאַראייניקטע שטאַטן (ד. ה.) ווען סע זאָל דורך „עמאַנסאַפּאַציע“ אַפּגעראַמט ווערן דער וועג פאַר אַ נייער בירגערלעכער אַנטוויקלונג — מ. וו.). זיי, די יידן, פון די דאָזיקע לענדער, באַווייזן פאַר אונדז מיט זייער פּאַליטישער לאַגע און מאַראַלישן, ווי מאַטעריעלן

צושטאנד, אז מיר זיינען פיאיק זיך צו פארפולקומען און מיר קאנען טויגן פאר דער געזעלשאפט פון די פעלקער. זיי באווייזן, אז חסרונות קומען ניט בלויז פון אינעווייניקסטע סיבות, נאר פון אויסנווייניקסטע אויך, דאס הייסט, אז די רעכט, וואס די יידן אין די דערמאנטע לענדער האבן באקומען זייט דער העלפט פארגאנגענעם יארהונדערט, האבן דאס געבראכט אזא גרויסע ענדערונג אין זייער גייסט און אויפפירונג. און אין משך פון פופציק יאר, אן ערך, האבן זיי באוויזן צו מאכן אזא ריזיקן אנטוויקלונג-וועג, וואס אנדערע פעלקער האבן אים געמאכט אין משך פון פינף הונדערט יאר.

אויף אן אלעגאריש-פארהילטן אופן האבן מיר אן ענלעכן אנפאל אויפן אדל אין דער „קליאטשע“. מענדעלע טענהט סאקאסטיש-עזאפיש: „אויף דעם פעלד, זע איר, פיטערן זיך פאנסקע צאפעס, אייזלען, גאנצע טאבונעס פערד, וואס האבן א יחוס-בריוו, אז זיי שטאמען ארויס פון איידעלע עלטערן. איינעמס זיידע איז אן ענגלישער אגער, וואס האט פארצייטנס, דורכפארנדיק דורך דעם לאנד כנען (געמיינט רוסלאנד — מ. ו.), חתונה געהאט מיט אן אראבישער שקאפע. דעם אנדערנס באבע וואקסט פון א בארימטער משפחה, וואס האט אין לעבן גענוג פולווער געשמעקט, און יענעמס עלטער-באבע האט גענאסן א גוטע דערציאונג, אן עדוקציע, ערגעץ אין א בארימטן זאוואד, איז געווען א מלומדת און האט אין איר צייט געגעבן קאנצערט אין טאנצן און שפרינגען אינאיינעם מיט נאך א סך געבילדעטע, געלערנטע פערד. דען איר מוזט וויסן, אז ביי פערד שפילט יחוס א גרויסע ראליע, ביי זיי קוקט מען שטארק אויף איידל בלוט, און די, וואס פון א גוטן זאוואד, הייסט איידל-אדער וואויל-געבארענע.

„די דאזיקע איידעלע פערד האבן זיך געפיטערט פראנק און פריי, זיינען אויך געגאנגען אין שאדן, קאליע געמאכט די תבואות, וועלכע ארעמע פויערן האבן געזייט מיט שווייס, נעבעך, און מען האט זיך ניט-וויסנדיק געמאכט, זיי ניט געזאגט איין אומתברות-ווארט.* די פערד האבן געשפרונגען, געהירושעט, געדריגעט מיט די פיס. זייער כוח, זייער שטארקייט און זייער ווילדקייט איז געווען שלא כדרך הטבע! **

„פלוצים הער איך פונדערווייטנס א שרעקלעך געשריי, א רעש פון מענטשן און א בילן פון הינט. איך האב תחילת געמיינט, דאס האבן די פויערן זיך צונויפגענומען און לויפן מיט א געשריי ארויסצוטרייבן די פאנסקע צאפעס, די פערד פון זייערע תבואות. נאר אבער ניין. די קולות האבן זיך אלץ דער-ווייטערט און זיך פארטראגן גאר אין אן אנדער זייט. איך בין געווען ציקאווע

* אומהעפלעך ווארט.

** אומנאטירלעך.

און געגאַנגען נאָך דעם קול, געגאַנגען בין איך ביז איך בין געקומען צו אַ גאַנץ גרויסן פּלאַץ, פאַרוואַקסן מיט גראַז. דאָרט האָט פאַר מיניע אויגן זיך פירגעשטעלט אַ שרעקלעכע סצענע. יינגלעך קונדסים * האָבן פון אַלע זייטן זיך געיאָגט נאָך עפעס אַ דאָרער, מאַגערער קליאַטשע, געוואָרפן שטיינער און אַנגערייצט אויף איר אַ גאַנצע טשאַטע הינט ** פון אַלערליי מינים... „איך האָב ניט געקאָנט שטיין און צוזען שווייגנדיק אַזאַ מעשה־רע פונדערווייטס...“ „די קונדסים טענהן, אַז די קליאַטשע איז ניט קיין שטאַט־בהמה, אַ פרעמדע, דעריבער האָט זי קיין רעכט ניט זיך צו פאַשען. „גזלנים! — האָב איך שוין מער ניט געקאָנט מיך איינהאַלטן און אַ געשריי געטאָן מיט כעס. — פאַרוואַס קוקט איר ניט, וואָס דאָרט גייען אַרום פאַנסקע צאַפעס, *** גאַנצע טאַבונעס פערד צווישן די תבואות און פרעסן אַרעם בלוט, אַרעם שווייס, נעבעך? דאָ פאַרגינט איר נישט אַ בידנע שקאַפע **** אַ הויפן גראַז, און עס אַרט אייך כלל נישט, אַז דאָרט טוען פערד אַן אַ ים היזקות און מאַכן אומ־גליקלעך פיל מענטשן.“ (די קליאַטשע, אַדער צער־בעלי־חיים, אַדעס, 1889, ז. 17—99.)

דייטלעכער נאָך רעדט מענדעלע אין אַן אַנדער אַרט פון „די קליאַטשע“ וועגן די „שרעקלעכע ווילדע מיאוסע קונדסים, **** וואָס האָבן פאַרצייטנס גענאַגט, געפלאַגט דעם עולם, געאַרבעט מעשים און אַנגעטאָן זייער פיל שאַדן. אַליין איז אַיטלעכער געווען בעזדושנע, ד. ה. אַן אַ זעל, און אויף אים האָבן געמוזט אַרבעטן טויזנטער זעלן; יענע פלעגן עסן דאָס דאָר שטיקל ברויט מיט דעם שווייס פון זייער פנים, חוץ דעם זיך גאַרנישט פאַרגינען אַפילו דאָס, וואָס זיי האָבן אַליין אַרויסגעבראַכט, אויסגעהאַרעוועט מיט זייער פראַצע, — און ער האָט זיך געבאָדן אין וואוילטאָג, אויפגעגעסן זייער מי און נאָך גע־שאַטעט, פאַרשווענדט. יענע האָבן פון זיינעטוועגן איינגעלייגט די וועלט, מיט זייער אַרבעט אים פאַרשאַפט מאַיאַנטקעס, דערפער, שטעט; מיט זייער מי אים געמאַכט גרויס פאַרמעגן, און דאָס ביסל עסן, וואָס זיי, נעבעך, פלעגן פון אים אַמאָל באַקומען, טאַקע נאָר אַבי צו דערהאַלטן די נשמה — דאָס האָט געהייסן אַ נדבה. זיי האָבן געהייסן אַרעמע בעטלער, און ער — בעל־רחמים, אַ פריי־געביקער, אַ בעל־צדקה, אַ בעל־תשובה.“ (די קליאַטשע, ז. 1889, ז. 28.) די דאָזיקע ערטער זיינען אַבער כמעט די איינציקע אין מענדעלעס שאַפן, וואו ער טרעט דירעקט אַרויס קעגן די פאַליטישע פאַרהעלטענישן. מענדעלע

* געמיינט: אַנטיסעמיטן, רעאַקציאָנערן.

** געמיינט: פאַגראַממשיקעס.

*** געמיינט: פריצים און טשינאוויקעס.

**** די יודישע אַרעמשאַפט.

***** דאָ געמיינט: דער אַדל.

האָט דעמאָלט שוין געוואוסט דעם צוזאַמענהאַנג צווישן דער לאַגע פון די פּאַר-
אַרעמטע יידישע מאַסן און דעם אַלגעמיינעם מלוכהשן רעזשים, ער האָט אָבער
דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג זייער זעלטן געוויזן און אַנטוויקלט אין זיין קינסט-
לערישן שאַפן.

5

די בילדער און געשטאַלטן, וואָס מענדעלעע שילדערט, גייען אויסערלעך
זעלטן אַרויס פון די נאַציאָנאַלע ראַמען.* קאָוונער האָט געטראַכט מיט מער
אינטערנאַציאָנאַלע קאַטעגאָריעס. אָבער אין אַלע אַנדערע פּרטים באַגעגענען
זיך דעמאָלט זייערע אַנשוואַונגען, באַזונדערס, אַז מע האָט אינזינען אַזעלכע
ווערק, מענדעלעעס, ווי „די טאַקסע“, „פּישקע“, „מסעות“.

קאָוונער טענהט: „די בעלעטריסטיק, וואָס אַלע ליטעראַטורן שטאַלצירן
מיט איר און באַקרוינען אירע שרייבערס מיט קראַנצן, גיבן זיי אָפּ כבוד אָן אַ
שיעור, שטעלן זיי אין שפיץ פון די, וואָס ברענגען דאָס נייע לעבן, אין דער
שפיץ פון די, וואָס פאַרשפּרייטן בילדונג און נייע אַנשוואַונגען, האַלטן זייער
ווירקונג פאַר די באַדייטנדיקסטע אינעם לעבן פון די פעלקער, — אַזאַ מין
בעלעטריסטיק פאַרמאָגט ניט די ליטעראַטור פון די יידן...“ „די שרייבער
לייגן ניט קיין אַכט אויפן יידישן לעבן, וואָס קאָן ווערן אַ פּרוכטבאַרער באַדן
פאַר טויזנטער ראַמאַנען, שוישפּילן, טראַגעדיעס, קאָמעדיעס און דראַמעס,
און דערמיט וואַלטן זיי דאָך פאַרבעסערט דעם מאַראַלישן גייסט פון די יידן.“**
און מענדעלעע גייט — זייט זיין צווייטן פעריאָד — דורכאויס אויף דעם דאָזיקן
וועג, וואָס קאָוונער ווייזט דער ליטעראַטור. מענדעלעע נעמט זיך דאָך גראַד
דעמאָלט אמתדיק שילדערן די סאַמע געדיכטעניש פונעם „יידישן לעבן“.

קאָוונער דערקלערט: כאַטש מע קאָן ניט אַפּליקענען אינגאַנצן דעם
ווערט פון דער „אידעאָלישער“ פּאַעטישקייט, איז איר צוועק אָבער בלויז
„אינצושולעפערן דעם לייענער“, און אַז דער לייענער פון אַזעלכע ווערק
כאַפט זיך אויף פון די פּאַעטישע חלומות, זעט ער, אַז באַקומען האָט ער גאָר-
נישט, און זיין געמיט וואַקלט זיך „איבערן אַפּגרונט פון טרויער, ווייל ער זעט,
אַז ער קאָן ניט אַנקומען צו די אילוזאָרישע שיינע בערג און אינדזלען.“ „ניט
אַזעלכע זיינען די נייע שרייבער (די רעאַליסטן — מ. ז.). זיי פליען זיט
שטאַלץ אין די הימלען, הייבן זיך ניט ביז צו גלענצנדיקע שטערנס, שוועבן
אויך ניט אויף פליגלען פון פּאַנטאַזיעס צו די אינדזלען פון האַפּענונג, נאָר
זיי ווענדן זייער בליק אויפן מענטשלעכן לעבן דאָ אויף דער ערד. זיי באַ-

* כאַטש סע קאָן קיין שום ספּק ניט זיין, אַז מענדעלעס בילדער און געשטאַלטן
וואַקסן אַריבער אין אַ הויכער אַלגעמיינ-מענטשלעכער ספּערע.

** אין זיין בראַשור „חקר דבר“, וואַרשע, 1865, ז. 44.

טראַכטן, פּוּנוואַנען נעמען אַלע מענטשן זייער טאַג-טעגלעך ברויט... זיי קוקן זיך צו צו די פּלאַגן פון זייער פּאַלק און באַמיען זיך צו היילן זייערע וואונדן, און זייער גאַנצער שטרעבן איז נאָר גוטס צו טאָן, צו נוצן, צו באַשיצן און העלפן דעם אַרעמאָן. „אַלע גרויסע, געניטע פּאַעטן האָבן אַוועקגערוקט די פּאַעזיע אין אַ זייט און האָבן זיך גענומען „צו פשוטער פּראָזע, וואָס איז אין אונדזערע טעג די הערשנדיקע אין די ליטעראַטורן פון פאַרשיידענע פעלקער. און מיט דער פּראָזע היילט מען די ווילדקייט פונעם פּאַלק...“ „די גרויסע שרייבער פון דער צייט האָבן באַטראַכט די לאַגע פונעם פּאַלק און געזען, אַז זי איז שלעכט. די אַריסטאָקראַטן טוען זיך אָן אַלדאָס גוטס און פאַרברענגען זייערע טעג מיט פרעסן און ווענדן ניט זייער האַרץ צום אומגליק פון זייערע ברידער. זייערע לייב-אייגענע אונטערדריקן זיי מיט אוממענטשלעכער אַרבעט, בכיוונדיק צו ניט, די געריכטן נעמען כאַבאַר... די שלעכטסקייט טוט זיך אָן פרומע קליידער, כדי אַפּצונאַרן... זיינען אויפגעשטאַנען די שרייבער און האָבן זיך גענומען אַראַפּרייסן די מאַסקעס פון זייערע פּנימער — און זייער העסלעכ-קייט האָט זיך באַוויון פאַר יעדערן.“ *

און אין אַן אַנדער אָרט **: „צום באַדויערן, זיינען נאָך פאַראַן אַ סך דיכטער, וואָס מיינען, אַז דאָס ליבלעכע און די שיינקייט זיינען דאָס דער ציל... דאָס איז טאַקע דער חילוק צווישן די אידעאָליסטן און די רעאַליסטן! די ערשטע האָבן זיך געשטעלט אַלס הויפט-ציל דאָס ליבלעכע און שיינע, זיי האָבן געבויט פּאַלאַצן פון שפּינוועבס. ניט אַזוי די אַנדערע. זייער ציל איז נאָר, אַז דאָס נוצלעכע זאָל שטאַרק ווירקן, זוכן זיי מיטלען, ווי אַזוי אַרייַנ-צופלאַנצן דאָס נוצלעכע אינעם מענטשנס נשמה. באַקומט זיך, אַז די שייַנ-קייט, וואָס ביי די אידעאָליסטן איז דאָס אַ זעלבסטצוועק, ווערט דאָ אַ גוטער פאַרמיטלער אויף איינצופלאַנצן דאָס נוצלעכע, וואָס דאָס איז דער ציל פון יעדן אמתן דיכטער...“ די אמתע דיכטער נעמען זיך „מאַטיוון פונעם מענטש-לעכן טאַג-טעגלעכן לעבן און מאַכן דערפון געשמאַקע דערנערונג פאַרן לייענער, וואָס דערזעענדיק פאַר זיך דאָס נאַקעטע לעבן אָן שום איינהילן, שטעלט ער זיך פאַר אַלע בילדער, וואָס ווערן פאַר אים געשילדערט, און זיי, די בילדער, לאָזן איבער אַ לעבעדיקן און זייער גוטן איינדרוק.“

אַבער גראַד דעמאָלט האָט זיך מענדעלע גענומען אויספירן די אייגענע ליטעראַרישע פּראָגראַם. קאָוונער טרעט אין יאָר 1869 שאַרף אַרויס קעגן דער רוסישער איבערזעצונג פון מענדעלעס „האבות והבנים“, אַבער די אַרגו-

* „המליץ“, 1864, נומ. 14, ז. 221.

** „המליץ“, 1866, נומ. 39, ז"ו 595-596.

מענטשאציעס, וואָס ער ברענגט, זיינען שוין זייט אַ צייט אַ באַשאַטנדיג אויך פון מענדעלעס אַנשוואַונגען. קאָוונער זאָגט * : „דער דענקענדיקער טייל פּובליקע . . . פּאָדערט איצט פון אַ ראַמאַן אַ לעבעדיקן געדאַנק, עפעס אַ נייע אידיע, אַ דערקלערונג פון געזעלשאַפטלעכע פּראָגעס, וואָס אינטערעסירן אין אַ געגעבענעם מאַמענט די געזעלשאַפט, און באַגלייך דערמיט זוכט ער אין אים אַ געזונטן גלייכן שכל, לעבן און אמת... און איצט האָט בלויז אַזאַ ראַמאַן דערפאַלג, וואָס אַנאַליזירט די געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען, שטעלט אַרױס זייערע טונקעלע זייטן, ווייזט אַן אויף זייערע סיבות און באַמיט זיך צו שילדערן אַ בעסערע אַרדענונג פון די ענינים. פאַרשטענדלעך, אַז וואָס מער לעבנס־פּראָגעס אַ ראַמאַן כאַפט אַרום, אַלץ אַ גרעסערן באַדייט האָט ער פאַרן לייענער. אַבער אַ חוץ דער הױפּטזאַכלעכער וועזנטלעכער זייט פונעם ראַמאַן, פּאָדערט מען אויך נאָך אַ קינסטלערישע באַאַרבעטונג, ריכטיקייט פון די כאַראַקטערן און ווירקלעכקייט פון די טיפּן, וואָס דער אויטאָר כאַפט אַראָפּ פונעם לעבן אַדער וואָס ער שאַפט זיי אַליין.“

קאָוונערס טענות זיינען גערעכט בנוגע „האבות והבנים“. אין זיינע יידיש־געשריבענע ווערק פירט שוין מענדעלע זייט 1864 באַוואוסטיניק אויס די דאָזיקע פּאָדערונגען, אינעם קאַמף קעגן דעם פּריערדיקן מענדעלע באַמערקט דאָס קאָוונער ניט אַדער וויל דאָס ניט באַמערקן. קאָוונער זאָגט * : „די ליטעראַטור פון יעדן פּאָלק איז אַ שפּיגל, וואָס אין אים קאָנען מיר זען דאָס אינעווייניקסטע לעבן פונעם פּאָלק, זיינע גענג, זיין כאַראַקטער, זיין צושטאַנד... פון דער ליטעראַטור קאָנען מיר כמעט שטענדיק באַקומען אַ ריכטיקע מיינונג וועגן יעדן פּאָלק; וואָרים: ניט דאָס פּאָלק ווערט געבוירן אויפן שויס פון דער ליטעראַטור, נאָר, פאַרקערט, די ליטעראַטור ווערט געבוירן אויפן שויס פונעם פּאָלק...“ אויפן יסוד פונעם פּאָלק־לעבן. מענדעלע פּאָלעמיזירט כלומרשט (אין „עין משפט“) קעגן דעם דאָזיקן טעזיס (ניט אַנרופנדיק קאָוונערס גערעסענע) און גיט אַ פּולערע פאַרמולירונג, אַבער אין תּוך איז ער שוין דעמאָלט מיט קאָוונערס גרונט־געדאַנק מסכים, סיי אין זיין קינסטלערישן שאַפּן, סיי אין זיינע טעאָרעטישע אַרױסזאָגונגען — ווי מיר זעלן דאָס ווייטער זען.

6

מענדעלע גיט זיין קינסטלעריש „קרעאַ“, זיין עסטעטיק און ליטע־ראַרישע פּראָגראַם אין דער בראַשור „עין משפט“. די דאָזיקע פּרינציפּיעלע

* אין זיין אַרטיקל וועגן מענדעלעס „אַטצי אי דיעשױ“, אין „דען“, 1869, נומ. 2, ז׳ 29—31.

** אין זיין באַוואוסטן מעמאָראַנדום פון יאָר 1865; זע „חקר דבר“, ז. 88.

אַרויסזאָגונגען באַלויכטן זיין גאַנץ שאַפן. ביי די דאָזיקע אַנשוואַונגען איז ער שוין אויף שטענדיק פאַרבליבן. דעריבער איז נייטיק זיך אויף זיי אויספירלעך אַפצושטעלן.

מענדעלע דערקלערט דאָרט :

„...און ווייל אונדזערע משכילישע שרייבער האַלטן זיך אויך אין דער טראַדיציע און שרייבן נאָר צוליב שרייבן און צוליב אויפהייבן («פאַרן איינציקן» — מענדעלע שרייבט „לשם יחוד“ — מ. מ.) פאַרשיידענע הייליקע פּסוקים, צו געפינען דערפאַלג ביי אַנגעזעענע מענטשן, — און זיי לייגן ניט קיין אַכט אויף די נויטן פון אונדזער פּאָלק, וואָס קומען אַלץ אויף אין פאַרלויף פון דער צייט און וואָס רירן אָן זייער לעבן, דעריבער איז אונדזער איצטיקע ליטעראַטור זייער אַ לויזע און האָט ניט אין זיך קיין לעבן, ווייל די וועלט איז פאַר איר פאַרטונקלט און דער לעבעדיקער גייסט פון דער צייט באַגייסטערט זי ניט. זי זיצט זיך, די דאָזיקע הייליקע העברייאישע ליטעראַטור, אָן עלנטע, ווייט פונעם ליאַרעם פון דער וועלט און פונעם טומל פון מענטשן און אַרום איר הערשט אַ פּולקומע ר. א. וואָס די שרייבער ווילן זי טאַקע האָבן, ווייל זיי ווייסן וואויל, אָן נאָר צוליב דער דאָזיקער ר. וועלן זיי באַקומען אַ גוטן נאַמען... און אַז ס'ע טרעפט זיך, אָז די שרייבער הייבן אַמאָל אויף זייער שטים און זיי שעפטשען עפעס, פאַרלירט זיך זייער קול אין די ווייטיקייטן פונעם רוים און דערגייט ניט צום אויער. און טאַקע אמת — מיט וואָס זאָלן זיי צו זיך צוציען דאָס האַרץ פונעם פּאָלק?... יעדע ליטעראַטור, וואָס וואַקסט פון די קוואַלן פונעם פּאָלק־לעבן און פון זיינע איבערלעבונגען, ווירקט טאַקע דערנאָך צוריק אויפן לעבן פונעם פּאָלק. און זייענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט זי אויף צוריק ווידער אויך אַ ווירקנדיקע סיבה. איך וויל זאָגן: אין יעדן פּאָלק, וואָס זיין ליטעראַטור אַנטוויקלט זיך ווי געהעריק... איז פאַראַן אַן אינעווייניקסטע פאַר־בינדונג צווישן אים (דעם פּאָלק — מ. מ.) און דעם שרייבער, און יעדער פון די צוויי ווירקט אומבאַדינגט איינס אויפן אַנדערן. באַזונדערס שטאַרק דאַרף זיין די דאָזיקע פאַרבינדונג ביים דיכטער און אינטעליגענט. וואָרים פונקט אַזוי, ווי די ביכער פונעם דיכטער און זיין דיכטונג זיינען אַ צווייגל פונעם פּאָלק־שטאַם און וואַקסן פון זיין וועזן און פון זיין אינעווייניקסטן מהות, וואָרים זיי אַנטפלעקן זיינע געדאַנקען, זיינע שטימונגען און פאַרשטעלונגען און אויך זיינע שטרעבונגען, וואונטשן, האַפענונגען און זיין גאַנץ טראַכטן — פונקט אַזוי בליט און וואַקסט, פון דער אַנדערער זייט, דאָס פּאָלק דורך די ווערטער פונעם דיכטער. וואָרים די געדאַנקען פונעם פּאָלק, וואָס זיי זיינען ניט אויסגעקלאָרט און גוט פאַרדייטלעכט מיט פולער קענטעניש און באַוואוסטזיניקייט, ווערן דאָס טאַקע אויסגעקלאָרט און אויסגעלייטערט דורכן דיכטער און דורך זיין באַנעם, דורך דעם, וואָס ער שטעלט זיי אַוועק מיט פאַרשטאַנד און וויסן אין פּאַסיקע

בילדער, ביז זיי ווערן אָפֿן און באַוואוסט, פֿאַרשטענדלעך יעדערן. דורך דער אויסלייטערונג פֿון די באַגריפֿן פֿאַרפֿולקומט זיך דאָס פֿאַלק אַלץ מער, און אַ ריכטיקער גייסט אַנטשטייט אין אים, און ס׳ע ווערט אַזוי־אַרום פיאיִק צו דער־גרייכן אַ העכערע מדרגה. און אַזוי גייט דאָס פֿאַלק (ביי אַ געהעריקער אַנט־וויקלונג פֿון דער ליטעראַטור — מ. וו.) פֿאַראויס פֿון מדרגה צו מדרגה מיט דער הילף פֿון זיינע שרייבער, וואָס קומען איינער נאָכן אַנדערן צו דער פֿאַסיקער צייט, אויף צו פֿאַרגרעסערן די בילדונג און זי צו שטאַרקן, צו שאַפֿן נייע באַגריפֿן פֿון די אורקוואַלן פֿונעם פֿאַלקס־לעבן און זיי אַרויסצופֿירן פֿון טונקליקייט צו דער שייַן. און לויט דעם וואַקסט די ליטעראַטור און אַנטוויקלט זיך פֿון זיך אינעווייניק און פֿון אייגענער אינערלעכער קראַפֿט...”

מענדעלע זעט דאָ די ליטעראַטור אַלס רעזולטאַט און אַלס פֿאַקטאָר.

7

און איצט קומט די פֿאַלעמיק קעגן קאַוונערס איינזייטיקער פֿאַרמולירונג. מענדעלע רופֿט דאָ קאַוונערן ניט אָן ביים נאָמען. ער ציטירט בלויז קאַוונערס פֿאַרמולירונג און פֿאַלעמיזירט קעגן איר אויף אַ שאַרפֿזייניקן אופֿן:

„...פֿונקט ווי ס׳איז ניט גערעכט, ווער ס׳ע זאָגט (קאַוונער — מ. וו.): „אַ פֿאַלק ווערט ניט געבוירן אויפֿן שויס פֿון דער ליטעראַטור, נאָר פֿאַרקערט, זי ווערט געבוירן אויפֿן שויס פֿונעם פֿאַלק“ (מענדעלע ברענגט דעם דאָזיקן זאַץ קאַוונערס אין גענדזנפֿיסלעך — מ. וו.), פֿונקט אַזוי איז אויך ניט גע־רעכט, ווער ס׳ע זאָגט, אַז „דער גייסט פֿונעם פֿאַלק ווערט געבוירן אויף איר (דער ליטעראַטורס — מ. וו.) שויס און ניט פֿאַרקערט“. די דאָזיקע ביידע האָבן אַ טעות, — ציט מענדעלע ווייטער זיין געדאַנק, — ווייל זיי אורטיילן איבער דער זאַך איינזייטיק. דער אמת איז, אַז אַ פֿאַלק און זיין ליטעראַטור פֿאַרבינדן זיך אינאיינעם צו זיין סיי אַ ווירקונג, סיי אַ באַווירקט, און זייענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט די ליטעראַטור אויך צוריק אַ ווירקנדיקער פֿאַקטאָר, ווי געזאָגט, און דערין ליגט איר קראַפֿט, פֿון זיך אַליין צו ווערן אַ נויטווענדיקייט און אייגנס פֿונעם גאַנצן פֿאַלק (ד. ה. ניט בלויז פֿון יחידישע „עסטעטן“, נאָר פֿון די ברייטסטע פֿאַלקס־מאַסן — מ. וו.). אַבער אַ ליטעראַטור, וואָס האָט ניט קיין שייכות צום פֿאַלק און צו זיין נויט און וואָס ווערט פֿון דעם ניט באַ־ווירקט, — קאָן אויף קיינעם ניט ווירקן. זי האָט ניט קיין אינטערעס פֿאַרן פֿאַלק און זי איז איבעריק אינעם לעבן. די פֿאַלקס־מאַסע חידושט זיך, וואָס אַזאַ ליטעראַטור איז גאָר פֿאַראַן, און פֿרעגט: צו וואָס איז זי, וואָס וויל זי, וואָסער הילף ברענגט זי? — וואָס טוט אויף און וואָס נוצט אַזאַ שרייבער? וואָס טויג אַזאַ סטיליסט? און די דאָזיקע שרייבער ווערן צעטומלט און ווייסן ניט צו ענטפֿערן עפעס רעכטס... ווי צו אַזאַ געערטן שרייבער, מיט אָן אַ עק

ביכער, אויב סע באַגעגנט אים אַ מענטש פונעם פּאָלק און פרעגט אים פּראָסט, אָן חכמות די דאָזיקע פּראָגע. אַ שטרויכל־שטיין איז די דאָזיקע פּראָגע פּאַר אַ סך שרייבער, אָן דער דאָזיקער פּראָגע ווערט צעשמעטערט זייער גאַנצע מי און זייער אַמאָליקער כבוד... דאָס איז עס, וואָס מיר האָבן שוין זייט לאַנג געזאָגט, אַז די פּראַכט פון דער ליטעראַטור איז נאָר דער מענטשלעכער גע־דאַנק, וואָס גייט פּאַראַויס און אַנטוויקלט זיך, נאָר די דערקענטעניש פון דער נאַטור און פונעם לעבן, וואָס אַנטפלעקן זיך אינעם מענטשלעכן געדאַנק. נאָר דאָס גיט דער ליטעראַטור חן און כוח צו ווירקן מיט אירע רייד, נאָר דורך דעם האָט זי דערפּאָלג צוצוציען די הערצער פון די ליינענער אויף צו פּאַר־פּולקומען זייערע איבערלעכע עמפּינדונגען, צו פילן דאָס מאַראַליש גוטע און שיינע און צו פּאַרשטאַרקן זייער וויסן און פּאַרשטאַנד. און יעדעס בוך, וואָס האָט ניט דעם דאָזיקן לעבנס־גייסט, איז בלויז ווילדפלייש אין דער ליטעראַ־טור...“ («עין משפט», זשיטאַמיר, 1867, ז"ז 8—11).

צו איז דאָ אין די דאָזיקע אַרויסזאָגונגען עפעס אַזוינס, וואָס קאָוונער וואַלט ניט געקאָנט דערמיט מסכים זיין? געוויס ניט. מענדעלע דערגאַנצט דאָ קאָוונערס זאָך אויף אַ גאַנץ געראַטענעם אופן. פּאַרשטייט זיך: דאָס איז פון מענדעלעס זייט דער עיקר אַ פּאַלעמישער גאַנג. קאָוונער האָט מיט זיין פּאַרמולירונג געוואַלט שלאָגן די רעאַקציאָנערע עפיגאַנישע מליצה, די „אידעאָליסטישע“ בטלות און די פון לעבן אָפּגעריסענע אילוזאָרישקייט (אויף וויפיל דאָס האָט זיך געפונען אויך אין מענדעלעס „האבות והבנים“ האָט זיך מענדעלע אויך געפילט געטראָפן). דעריבער האָט קאָוונער אין זיין פּאַרמולירונג אונטערגעשטראַכן די „דעטערמינירטקייט“ פון דער ליטעראַטור. דער־מיט איז ער לחלוטין ניט אויסן געווען צו פּאַרמינערן דעם ווירקנדיקן באַדייט פון דער ליטעראַטור, פּאַרקערט: דער „פּונקציאָנעלער“ באַדייט פון דער ליטעראַטור איז דאָך גראַד זיין הויפּט־טעזיס. די פּאַלעמיק מענדעלעס קעגן קאָוונערס פּאַרמולירונג האָט אין תוך אַלס אַזעלכע קיין ערנסטן באַדייט ניט. וויכטיק אָבער איז פאַר אונדז פּעסטצושטעלן, אַז פּאַקטיש קומט ער זיך דאָ, אין דער פּראָגע וועגן די אויפגאַבעס פון דער ליטעראַטור, דורכאויס צונויף מיט קאָוונערן — און אָן ספּק טאַקע אויך אונטער דער ווירקונג פון קאָוונערס קריטיק.

8

קורץ: וואָס שייך אַזעלכע פּאַדערונגען צו דער ליטעראַטור, ווי: אידיי־אישקייט, סאָציאַלע געווענדטקייט, געזעלשאַפּט־קריטיק, אַנגריף קעגן די רייכע און פּריוילעגירטע, הילף די אַרעמע און עקספּלואַטירטע — שטייט מענדעלע דעמאָלט אויפן זעלבן שטאַנדפּונקט, ווי קאָוונער. אַלס די פּאַסיקע פּאַרם פּאַר

די אויפגאבעס פון דער ליטעראטור באַטראַכטן ביידע דעם „רעאַליזם“ אַנטקעגנשטעלנדיק די „רעאַליסטן“, די אמתע שרייבער, אַקעגן די מליצה-דיקע ראַמאַנטישע „אידעאַליסטן“, זאָגט קאַוונער: „...די פּאַעטן פון דער דאַזיקער גרופע (די „רעאַליסטן“ — מ. מ. וו.) קוקן נאָר אויף דער ערד, זיי טרעטן ניט אָפּ אויף קיין איין טריט פונעם נאַטירלעכן גאַנג. זיי באַשאַפן זיך ניט קיין וועלטן, וואָס קיין מענטשלעך אויג האָט זיי ניט געזען, זיי שילדערן ניט אַזעלכע בילדער, וואָס זיינען בלויז געבוירן פון פאַנטאַזיע און זיינען אין דער ווירקלעכקייט ניט געשטויגן און ניט געפּלויגן. אַלץ, וואָס זיי ווייזן אונדז, איז שוין געזען געוואָרן פון מענטשלעכע מאַטעריעלע אויגן. דער גייסט פון זייער פּאַעזיע פּאַרקלייבט זיך אונטער פּאַרפּוילטע שמאַטעס, אין וועלכע עס ווילען זיך איין אַרעמעלייט. זי קריכט אַריין ביו אינעווייניק און באַווייזט, אַז זייערע געדערים זיינען איינגעשרומפן פון הונגער-קראַמפן. זי גייט אין די וואוינונגען פון אַרעמע און שילדערט בילדער, פון וועלכע די האָר שטעלן זיך קאַפּויר. אָט די דאַזיקע פּאַעטן, בשעת דער גייסט פון זייער פּאַעזיע ברענגט זיי אויפן פעלד פונעם פּויער, זעען זיי דאָרט אַזעלכע געשטאַלטן: די זון-שטראַלן ברענען, אַ פּויער, וואָס איז פאַרשוויצט פון דער זון, פירט מיט איין האַנט זיין אַקער און מיט דער צווייטער האַנט ווישט ער אָפּ פון צייט צו צייט די ריטשקעלעך שווייס, וואָס גיסן זיך פון זיין פנים... אויפן לייב האָט ער אַ גראַב לייזונגן העמד, וואָס איז פייכט פון שווייס, און זעט אויס ווי אַ זאַק פון קוילן...“ א. א. וו. „נאַכדעם קומט דער פּויער אַהיים — אַ שטוב, וואָס טראַגט בלויז דעם נאַמען שטוב... און סע וואָלט בעסער דערפאַר געפאַסט דער נאַמען פון אַ שטאַל... און דאָרטן לעבט אַ גאַנצע משפּחה. אויף דער בלאַטיקער פּאַדלאַגע קריכן אַרום פאַרשיידענע שרצים און חיות, און ס'וואַלגערן זיך דריי-פיר קינדער... אויפן אויוון קרעכצט ביטער אַן אַלטער פּאַטער אַדער מוטער, וואָס טויגן שוין צו גאַרניט...“ און קאַוונער באַשרייבט אויספירלעך אין דעם נוסח דאָס לעבן פונעם פּויער אין זומער און ווינטער.*

קיינער וועט ניט באַשטרייטן, אַז אין די בילדער פון „דאָס קליינע מענ-טשעלע“ און „טאַקסע“ טרעט מענדעלע ניט אָפּ אויף „קיין טריט פונעם נאַטירלעכן גאַנג“, אַז אין „פּישקע“ און „מסעות“ פּאַרקלייבט זיך דער גייסט פון זיין פּאַעזיע, אַזוי ווי קאַוונער שטעלט פעסט ביי די „רעאַליסטן“ — אונטער פּאַרפּוילטע שמאַטעס, אין וועלכע עס ווילען זיך איין די אַרעמעלייט. מענ-דעלע האָט דאָס געטאָן גאַנץ באַוואוסטזיניק, ער שרייבט מאַרגוליסן אין זיין ווידמונג צו „פּישקע“:

„...מיר, אַקעגן, איז באַשערט געווען זיך אַראַפּצולאָזן אויפן נידעריקן

* „חקר דבר“, ז"ו 9-10.

טרעפּל פּונעם ייִדישן לעבן, אונטן אין די קעלערס. מיין „ישׁ-בכּאן“ איז: שמוּאָטעס און פּוילע סחורה. איך האָב נאָר שטענדיק צו טאָן מיט אביונים, קבצנים, אומגליקלעכע, נעבעך; אויך מיט מענטשעלעך דראַבעס, פּאַקוסניקעס וכדומה אַזעלכע מיני נפשות, קלייניטשקע, נידעריקע פּאַרשויען. מיר זלומט זיך נאָר בעטלערס. פאַר מיינע אויגן שוועבט תמיד אַ טאַרבע — די אַלטע, גרויסע ייִדישע טאַרבע הענגט מיר תמיד, ווי יענעם מרה־שחורהניק אַ לונג־און־לעבער אויף דער נאָז. וואוהין איך זאָל מיך ניט קערן און ווענדן, זע איך פאַר מיר די טאַרבע; וואָס איך זאָל נישט וועלן עפעס דערציילן אַדער זאָגן, קומט מיר אַפיר די טאַרבע!

און דווקא פאַר דעם דאָזיקן רעאַליזם זידלט מענדעלען שפּעטער (אין יאָר 1890) דער דעמאָלט נאַציאָנאַל־ליבעראַלער ייִדישיסט י. לערנער. * ער פּאַלט דעמאָלט אַן אויף מענדעלען מיט טענות אַנטליענע פּונעם עפיגאַנישן, סענטי־מענטאַל־זיסלעכן פּאַלקיזם: „פּישקע דער קרומער — דאָס איז דער פּאַר־שטייער פון דעם ייִדישן ענגן שמאַלן געסל, פּונעם מיסט, פון דער בלאַטע, פּונעם דלות, פון דער טאַרבע... מיט וואָס פאַר אַן אויגן, פּרעגט זיך אַבער, באַטראַכט ר' מענדעלע די ייִדישע טאַרבע? גיט ער אונדז אַווינע אמתע טרויעריקע בילדער, וואָס זאָלן דערוועקן אין אונדזערע הערצער געפילן פון רחמנות צו אונדזערע געפּאַלענע ברידער? אַ ניין! שלעפּערס, קאַליקעס, רויטע ממזרים, בלינדע מרשעתן, אַט די זיינען זיינע העלדן, און זיי מאַלט ער אונדז מיט אַזאַ שוואַרצער פאַרב, אַז אויסער עקל קאָן עס גאַרניט אַרויסרופן... ווען דעם אייגענעם „ייִדישן דלות“ זאָל אַריינעמען אין די הענט אַריין אַ קינסטלער, וואָס איז באמת צוגעבונדן צו זיין פּאַלק, וואָס די ווייטיקן פון זיינע ברידער זיינען אים שטאַרק נאָענט. — וויפיל זיסע, שיינע בילדער וואָלט ער אונדז שוין געשאַפן? דאָס קבצנען אַ גאַנצע וואָך און דער טענוג פּונעם אביון, אַז ער האָט שוין דערלעבט מאַכן שבת, דער בטחון פּונעם ייִדישן אַרעמאָן, אַז מסתמא וועט אים גאָט באַשערן זיינס, דאָס רואיקע און קאַלט־בלוטיקע איבערטראַגן מאַנגל און גויט — דאָס זיינען אַזעלכע גרויסע זאכן, וואָס וועלן נאָך ניט איינמאַל אַ ברען טאָן די נשמה פון אַ ייִדישן שריפטשטעלער און אַ קלעם טאָן דאָס האַרץ פון אַ ייִדישן לעזער.“ י. לערנער קאָן ניט פּאַר־ליידן די טראַגישע נאָטן אין מענדעלעס שילדערונג. לערנער, וואָס האָט אַמאָל געהאַט פּאַרשויטלעכע אַנשוואַונגען, גייט עס דעמאָלט, אין יאָר 1890, שוין ניט וועגן געזעלשאַפּט־קריטיק, נאָר, פאַרקערט, וועגן געזעלשאַפּט־אַפּ־

* י. לערנער (צדוק פרומעס): „וואָס קרום איז ניט גלייך“, אין „דער קלוינער וועקער, אַ זאַמלונג... אַרויסגעגעבן פון אַדעסער גומע פּרוינט פּונעם ייִדישן לשון“.

לאַגע. דאָס ווערט קלאַר סיי פון זיינע אַרױסזאָגונגען און סיי פֿונעם גאַנצן גײסט אינעם זאַמליכיל „דער קלײנער וועקער“*. דאָס מײנט לערנער אױך מיט זײן טענה: „...פֿון ר' מענדעלעס „פּישקע“ ווערט אָבער אַזױ קאַלעמוטנע, אַז עס קאָן אַפּילו נײט גרײנגער ווערן פֿון די עטלעכע גוטע בלעטלעך, וואָס געפּינען זײך דאָרט; אַ שרעקלעכע מרה־שחורה רוקט זײך אַרױף, אַז מע באַ־טראַכט די גאַנצע קאַליאַסטרע קבצנים, וואָס ר' מענדעלע האָט צונויפגעשעלעפּט, כמעט, קאָן מען זאָגן, מיט דער כּוונה, צו ווײזן דעם יידן, אַז דאָס גאַנצע לעבן זײנס איז נײט מער ווי אײן אַלטע גרויסע טאַרבע...“

מענדעלע האָט דעם אינעווייניקסטן מהות פֿון אַזאַ מײן קריטיק אױס־געצײכנט באַנומען. ער זאָגט אין יאָר 1888: „...א טײל האָבן מײך געהערט גערן מיט אַ פּאַרקלעמט האַרץ, ווידער אַ טײל האָבן זײך געקרימט, משונה זײך געקראַצט, נישט צופּרײדן געווען, וואָס אײך ריר זײ אָן בײ דער לעבער און דערמאַן זײ נישט קײן פּרײלעכע זאַכן...“ (אין זײן ווידמונג פֿון „פּישקע דער קרומער“ מ. מאַרגוליסן).

* דאָס זעלבע איז אױסן לערנערס טענה צו מענדעלען, אַז „...פֿונקט דעמאָלט, ווען דאָס רעדל האָט זײך אײבערגעדריש, ווען אין אונדזער לעבן האָט זײך אָנגעהױבן צו רודעווען פֿון אַלע זײטן, ווען אונדזערע ברײדער האָבן זײך געכאַפּט צו שאלות (לערנער מײנט נאַציאָנאַליסטישע „פּראָבלעמעס“ — מ. וו.), וואָס זײנען אַ סך וויכטיקער פֿון „דער מאַסע“ און פֿון גלופּסקער „מאַכערייען“, איז ר' מענדעלע אָנמשוויגן געוואָרן (ד. ה. פֿון אָנהײב ביז העלפּט 80ער יאָרן — מ. וו.), ווי אַלדאָס בײז, און אַפּילו דער שטורעמווינט, וואָס האָט פּיל אומגליקלעכע פּאַרטראַגן צו אַלדע רוחות (געמײנט די פּאַגראַמען אָנהײב 80ער יאָרן — מ. וו.) האָט אײס נײט געקאַנט אַרױסרױסן פֿון זײנע דלד אמות, און מע האָט פֿון אײס נײט געהערט קײן וואַרט. סאַמע אין דער רעכטער צײט, ווען אונדזערע יידן האָבן באַדאַרפּט זײך דערוואַרעמען מיט אַ „התלהבות“ פֿון אַ הײס יידיש האַרץ...“ (דאָרט). און אַז מענדעלע האָט שוין יאָ אָנגעהױבן שרײבן, איז ער געקומען מיט „פּישקען“.

די טענות קלײנגען כלומרשט פּראַגרעסיוו, פֿונקט אַזױ ווי זײנע טענות וועגן דער „נײט־אַקשוועלקײט“ פֿון מענדעלעס טעמעס, וואָס לערנער האָט פּירגעבראַכט אין זײן אַרױסטרעטונג אױף אַ באַנקעט אין אַדעס לכּבוד ספּעקטאַרן אין יאָר 1889 (דער באַריכט וועגן דעם באַנקעט — „דער קלײנער וועקער“, שפּאַלן 57—64). לערנער האָט אָבער מיט די דאָזיקע זאַצן געמײנט אַ רעאַקציאָנערע זאַך. ער האָט געפּאָדערט בײ מענדעלען, אַז ער זאָל אױפּהערן מיט זײן אױפקלערעריי און געזעל־שאַפּט־קריטיק און זאָל זײך שמעלן אױף אַ „פּאַזײטיוון“ נאַציאָנאַליסטישן שפּאַנד־פֿונקט. דאָס מײנט ער מיט זײן פּאַדערונג, מע זאָל זײך נעמען צו „צײט־פּראַגן“. מיט „די אַלטע אָפּגעריבענע מסּבעות“ מענדעלעס, פֿון וועלכע ער הוּזקט אַפּ, מײנט ער פּשוט די אױפקלערערישע אידעאַלן, די אױפקלערערישע געזעלשאַפּט־קריטיק. און מיט די „אַלטע חכמות“ מענדעלעס איז געמײנט דער סאַטיריש־פּאַראָדיסטישער סטײל, אױף וויפּיל ער האָט זײך אָפּגעהױט אױך אין די שפּעטערדיקע ווערק (זײט די 80ער יאָרן).

לערנערס טענות ווענדן זיך דאָ קעגן מענדעלעס רעאַליסטישן אויפדעקן די „פינצטערע זייטן פון דער געזעלשאַפט“. שלום-עליכם האָט צוויי יאָר פריער * גאָר אויף אַן אַנדער אופן אויפגענומען דעם באַדייט פון מענדעלעס „פישקע“. ער האָט ריכטיק פּעסטיגעשטעלט, אַז דער דאָזיקער בוך מיט זיין רעאַליזם רופט אַרויס „סימפּאַטיע, מענטשן-געפיל, רחמנות“, און אַז ס'געפינט זיך דאָרט „אַ סך מער ליבע און פּאַעזיע אַלס אין אַלע טויזנט ראַמאַנען פון דער גאַנצער באַנדע ראַמאַן-מאַכערס“ (אין דער דעמאָליטיקער יידישער ליטע-ראַטור — מ. וו.).

9

קאָוונער איז געווען אַ קאָנסעקווענטער קעגנער פון דער רעליגיע. ער האָט זיך באַמיט אונטערצורייסן איר טראַדיציע ביז צום גרונט. מענדעלע גרענעצט דייטלעך איין זיין קעגנערשאַפט צו דער רעליגיעזער טראַדיציע. ער קריטיקירט זי, ער האַלט אַבער פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן, אַז „זאַגנדיק: „טראַדיציאָנעלע מיינונגען“, מיינען מיר ניט די געטלעכע טראַדיציע און הייליקע זאַכן. חלילה, זייער כבוד בלייבט אומבאַרירט אויף זייער אָרט, און מיר זיינען אויסן בלויז די טראַדיציע אין וועלט-זאַכן און שטייגערישע ענינים“ („עין משפט“, ז. 11). די דאָזיקע איינגרענעצונג באַמיט זיך מענדעלע מער אַדער ווייניקער אַפּצוהיטן אין זיין שאַפן, ער באַמיט זיך ניט צו טשעפען דירעקט דעם תוך פון דער רעליגיע. אַפילו ניט מיט רעפּאַרם-פּאַרשלאַגן. עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער, אַז זייט די 80ער יאָרן ווערט ביי אים אַלץ מער אַפּגעשוואַכט די פריערדיקע „פּראַנדיאַרישקייט“ בנוגע רעליגיע. שוין אין יאָר 1879 וואַרפט ער אַרויס פון זיין נייעם וואַריאַנט „דאָס קליינע מענ-טשעלע“ דאָס שטיקל פאַמפלעט קעגן חסידים. שפּעטער מעקט ער שוין אין דער ניי-באַאַרבעטונג פון זיינע ווערק סיסטעמאַטיש אויס יעדן שאַרפּערן זאַך קעגן רעליגיע און כלי-קודש. דוד איינהאַרן, וואָס איז אַ שטיקל צייט געווען מענדעלעס סעקרעטאַר, דערציילט און סמאַקעוועט, ווי סע פּאַסט פאַר אַ בונדיסטישן בעל-תשובה, אַז מענדעלע פּלעגט „יעדעס מאָל, ווען ער פּלעגט אין פריערדיקן טעקסט באַגעגענען צו-שאַרפע ווערטער קעגן רבנים, ישיבות און לומדי-תורה... מיט אַ גרינג האַרץ נעמען אַ רויטן בלייפּדער, און שטיל, אַז אַ וואַרט צו רעדן, אויסמעקן די פּראַזע אַדער ענדערן דעם סטיל. אַ שטימונג איצט ביי אים אַן אַנדערע...“ **

* שלום-עליכם: „דער יידישער דלות אין די בעסטע ווערק פון אונדזערע פּאַלקס-שריפטשטעלער“, ביולאָגע צום „יידישן פּאַלקס-בלאַט“, 1888, נומ. 39.
** אינעם זאַמלבוך: „מענדעלע מוכר-ספרים, צו זיין 75-יאָריקן יוביליי“, וואַרשע, 1910, ז. 52.

קלאַר, אַז די אַלגעמיינע געזעלשאַפֿט־קריטיק, וואָס באַקומט זיך פֿון מענדעלעס קינסטלערישע בילדער, האָט אָנגערירט דעם גאַנצן מיטל־אַלטער־לעכן שטייגער. באַוואוסטזיניק צי ניט, האָט ער מיט זיין קעמפּערישער קריטיק פֿונעם ייִדישן וועלטלעכן שטייגער, פֿון דער „טראַדיציע אין וועלט־זאַכן און שטייגער־ישע ענינים“, ממילא אָנגעגריפֿן אויך אַ גרונט־זייל פֿונעם מיטל־אַלטער־לעכן שטייגער, די רעליגיע. דער וועלטלעכער שטייגער איז דאָך געווען ענג צונויפֿגעבונדן מיטן רעליגיעזן, און מענדעלעס אַרויסטרעטונגען קעגן דעם ערשטן האָבן געטרייסלט אויך דעם צווייטן. דער דאָזיקער אומדירעקטער אָנגריף אויפֿן רעליגיעזן שטייגער האָט זיך אָבער זייער אָפט באַקומען אין ווידערשפּרוך צו זיין באַוואוסטזיניקער איינשטעלונג. פֿאַרשטענדלעך דעריבער, פֿאַרוואָס ער האָט אין זיין לעצטן שאַפֿונג־פּעריאָד אויסגעמעקט פֿון זיינע פּרייאַקע ווערק אַ טייל קעמפּערישע ערטער.

מענדעלע זעט — און זעט ניט גענוג דייטלעך — דעם צוזאַמענהאַנג צווישן דער „יידן־פּראַגע“ און די אַלגעמיינע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פֿאַר־העלטענישן אינעם לאַנד. די דאָזיקע דערקענטעניש איז ניט אַריינגעדרינגען ביז אין זיין קינסטלעריש פּילן און שאַפֿן. דעריבער טיילט זיך ביי אים, ווי ביי אַ סך אַנדערע משכּילים, די „יידן־פּראַגע“ אין אַן „אינעווייניקסטן“ און „אויסווייניקסטן“ טייל. דאָס אָבער ווירקט אַמאָל צוריק אויף זיין קריטיק פֿון די „אינעווייניקסטע“ פֿאַרהעלטענישן. דאָס שטעלט אים דאָ גרענעצן. סע פּירט אים דערצו, ער זאָל אין באַשטימטע פּרטים אָפּצאָלן ציניז די געוויסע פֿאַראורטיילן פֿונעם קליינבירגערטום, ער זאָל איבערלאָזן אין זיין געזעלשאַפֿט־קריטיק ניט־באַריבאַרע „רעזערוו־ערטער.

10

דאָס איז דער באַדן פֿון די איינצלנע געזעלשאַפֿט־אַפּאָלאָגעטישע מאַמענטן אין די פּובליציסטישע אַרויסזאַגונגען מענדעלעס פֿון יענער צייט. צו שתדלנות געהער אַפּאָלאָגיע. אין „עין משפּט“ גיט ער אָפּ אַ געוויס אַרט „צו באַווייזן פֿאַר די פעלקער די רעכטפֿאַרטיקייט פֿון די קינדער ישראל און זייערע גלויבנס־ביכער“. ער פֿאַרטיידיקט מוסר־ספּרים, סידורים, דעם תּלמוד און אַנדערע רעליגיעזע ביכער, פֿאַדערט, מע זאָל זיי איבערדרוקן, דערקלערט, אַז זיי זיינען ניט קיין שטערונג פֿאַר דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון בילדונג, און אַז אַלע, וואָס זאָגן אַנדערש, רעדן ניט דעם אמת.

מענדעלע זעט אין יעדן אָנגריף אויף די רעליגיעזע קוואַלן אַן אַנט־סעמיטישן אָנגריף און דערקלערט: „...אזוי לאַנג, ווי די באַוואוינער פֿון דער ערד האַלטן פֿון דער הימל־מלוכה, וועלן זיי אויך האָבן אַ הייליקע היעראַר־כיע, געזעץ־ביכער, מנהגים־ביכער, פֿונקט ווי די ערדישע מלוכה, און אזוי

לאַנג די דאָזיקע זאָכן זיינען פאַראַן ביי יעדן פּאָלק, איז דאָס שפּאַטן פון איין פּאָלק איבערן אַנדערן און אומרעכט, פאַרשוועכט איין פּאָלק די הייליקייטן פון און אַנדער פּאָלק מיט אומרעכט...“ („עין משפט“). סע טויג ניט, — זאָגט דאָרט מענדעלע, — פאַר דער אויפקלערונג, און מע זאָל פאַרניכטן די פרומע ביכער. פאַרקערט, דאָס וועט אָפּהאַלטן די פאַרשפּרייטונג פון בילדונג, ווייל עס וועט אַרויסרופן אַ פאַרשטאַרקטן פּאַנאַטיזם פון דער מאַסע א. א. וו. דער דאָזיקער „רעאַל-פּאָליטישער“ מאַטיוו ווערט אָבער תּיכּף צווישט-געמאַכט דורך זיין אָפּהאַנגיקע פּונעם תּלמוד, דורך זיין אונטערשטרייכן דעם ווערט פון רעליגיעזקייט פאַר דער שול א. א. וו. פון אינעווייניק צעשטערעניש, אַקעגן דרויסן אָפּהאַנגעטישע פאַרטיידיקונג — דאָס איז דער ווידערשפּרוך פּונעם יידישן קליינבירגער אין יענער צייט, נאָר אַזוי האָט ער זיך פאַרגעשטעלט דעם וועג צו עמאַנסיפּאַציע.

אין די „פּאָליטישע“ פאַרשלאַגן פון זיין רעפּאָרם-פּראָגראַם „עין משפט“, ז. 27) גייט מענדעלע דעריבער אַרויס פון דער הנחה, און „די פאַרפּולקמונג פון די יידן איז אָפּהענגיק פון צוויי נייטיקע זאָכן“: (1) „פון דער רעפּאָרם פון זייער אינערלעכער לאַגע“, ד. ה. די אָפּשאַפונג פונעם גאַנצן פעאַדאַליש-אָפּגעשטאַנענעם שטייגער מיט דער הילף פון אויפקלערנדיקער בילדונג, פאַר-שפּרייטונג פון קולטור, נייע דערציאונג-אופנים, שולן, ליטעראַטור, א. א. וו. (2) פון דער רעפּאָרם אין דער פּאָליטישער לאַגע, ד. ה. אָפּשאַפן די פעאַדאַלישע רעכט-באַגרינענע צונגען, — „עמאַנסיפּאַציע“ (דערביי האָט ער זיך פאַרגעשטעלט, און מע קאָן זיך דערשלאַגן די „עמאַנסיפּאַציע“ מיט דער הילף פון „אויפקלערנ-דיקע“, ד. ה. אָפּהאַנגעטיש-שטדלנישע ווענדונגען) ... „די דאָזיקע צוויי זאָכן, — זאָגט ווייטער מענדעלע, — זיינען צונויפגעבונדן און צונויפגעוויקלט איינע אין דער אַנדערער ווי גייסט און מאַטעריע, אַזוי און מע קאָן זיך ניט פאַרשטעלן איינס און דעם אַנדערן. און ס'איז זייער נייטיק, און די פאַרבסערונג פון זייער אינערלעכער לאַגע זאָל געמאַכט ווערן אינעם גייסט פון די יידן, אין זייער אייגנאַרט, אינעם גייסט פון זייער רעליגיע און זייער שפּראַך און זייערע אַנ-שוואַונגען, און לויט די אינעווייניקע מיטלען („אינעווייניקע מיטלען“ הייסט און רעגלאַמענטירערדי — מ. וו.), וואָרים ס'איז אין דער נאַטור פונעם לעבן, און דער וואַקס און די אַנטוויקלונג פאַרפּולקומען זיך שטופּנווייז פון און אינע-ווייניק און אימאַנענטן כוח. וואָרים די טבע פון לעבן באַשטייט פון צוויי באַדינגונגען: (1) דער קוואַל פון אויסנווייניקסטע עלעמענטן (מענדעלע באַ-טראַכט דאָ די יידישע פּאָלקס-מאַסן אַזוי איזאַלירט פונעם גאַנצן מלוכהש-סאַציאַלן צוזאַמענהאַנג, און פּאָליטישע רעכט פאַר יידן באַנעמט ער ווי „אויסנ-ווייניקסטע עלעמענטן“, — דערין ווייזט זיך דער חילוק צווישן זיינע אַנשווי-אונגען און קאָווערס — מ. וו.), וואָס דאָס איז עסן און דערנערונג; (2) די

פּיאַיקייט צו פּאַרדייען די דאָזיקע עלעמענטן לויט אַן אינעווייניקסטן גייסט, און פון זיי צו וועבן דעם פּאָדעם פון לעבן — יעדער לויט זיין נאַטור און אייגנאַרט. און דאָס איז אויך די לערע פונעם פּאַלקס-לעבן. דעריבער זאָל די גרויסמוטיקע רעגירונג, וואָס ווינטשט, אַז אונדזער פּאַלק זאָל לעבן, זיך מיט אונדז פירן ווי די נאַטור, די מוטער פון אַלצדינג, וואָס סע לעבט. זי זאָל עפענען פאַר אונדז דעם אוצר פון רעכט אין דער פּאַליטישער וועלט, דעם אוצר פון די עלעמענטן, וואָס זיינען נייטיק פאַר דער עקזיסטענץ פון אונדזער לעבן, און זאָל דערלויבן, אַז אונדזער אינעווייניקסטע פּאַרפּולקומונג זאָל גע- מאַכט ווערן לויט אינעווייניקסטע מיטלען, לויט אונדזער טבע און פאַר- שטענדעניש.

מענדעלע איז אַ קעגנער פון מלוכהשער צוואַנג-רעגלאַמענטירונג (זע „עין משפט“, ז. 27) וואָס שייך אינעווייניקסטע רעפּאַרמעס (בנוגע קליידער, שולן, שטייגער בכלל, דרוק-באַגרענעצונג פון רעליגיעזע ביכער א. א. וו.) — אין קעגנזאַץ צו די בורזשואַזע משכילים, וואָס האָבן אַזאַ צוואַנג-רעגלאַמענטירונג זייט לעווינזאָן ביז די 60ער און אַפילו 70ער יאָרן דירעקט רעקאַמענדירט דער רעגירונג. דאָס איז ביי מענדעלען פאַרבונדן ערשטנס מיט זיין דעמאָקראַטיש-קייט, אָבער טאַקע אויך מיט יענע עלעמענטן אין זיין וועלט-אַנשוואַונג, צוליב וועלכע ער באַציט זיך — ביי זיין גאַנצער קריטישער שאַרפּקייט — פאַרט איינגעהאַלטן-פאַרזיכטיק צו די לעצטע פונדאַמענטן פון דער „הייליקער טראַדיציע“.

די אַנשוואַונגען פון זיין געזעלשאַפטלעכער סביבה האָט צומאַל געדריקט אויף מענדעלעס גייסט. אָבער זיין גרויסע ליבע צום פּאַלק, זיין שטאַרקער טאַלאַנט האָבן אין זיין קינסטלערישן שאַפן אַוועקגעשאַרט דעם דאָזיקן דרוק. וויבאַלד מענדעלע פאַרגלייכט די לאַגע פון די יידישע מאַסן מיט די פאַר- שטעלונגען וועגן אַ מענטשלעך-ווירדיק לעבן, מיט די פאַרשטעלונגען, וואָס האָבן זיך אויספאַרמירט ביי די פאַרשריטלעכסטע מענטשן פון די 60ער יאָרן, הייבט ער זיך תיכף אַרויס איבער די פאַרשיידענע ענגע השגות צו דער זייד פון אַן אמתדיק פּראַגרעסיוון דיכטער, וואָס דערזעט און שילדערט די לאַגע פונעם פּאַלק, זיינע גויט און וואונטשן אין גרויסע בילדער פון שטענדיק- דויערנדיקן ווערט און באַדייט.

7. מענדעלע אין די זיבעציקער יארן

1

אין תוך גענומען איז מענדעלעס פאזיטיווער געזעלשאפטלעכער אידעאל שטענדיק געווען און געבליבן—אן אַבסטראַקטער אידעאל פון „גערעכטיקייט“. דאָס איז די סיבה, פאַרוואָס ער קומט מיט זיינע דעמאָסקירנדיקע אַרויס־טרעטונגען קעגן דער גבירימשאַפט גיך צו אַ טעמפּן ווינקל.

דער אַנגריף קעגן דער גבירימשאַפט הייבט אים אָן אויסזען ווי אויסזיכט־לאָז. דעריבער ווענדט ער איצט, נאָך דער „טאַקסע“, זיין בליק אויף די פּאַלקס־מאַסן. ער קאַנצענטרירט איצט זיין שאַפּן אויף דער שילדערונג פונעם פּאַלקס־לעבן. ערשטנס, אויף „זעלבסט־קריטיק“ פון די פּאַלקס־מאַסן, כדי זיי אויפצוהייבן אויף אַ העכערער געזעלשאַפטלעכער מדרגה, זיי אַזוי־אַרום רייף צו מאַכן פאַר „עמאַנסאַפּאַציע“. צווייטנס, אויף „אַפּאַלאַגיע“ פון די פּאַלקס־מאַסן, אויפן ליבעפולן אונטערשרייכן און באַווייזן זייערע הויכע מענטשלעכע אייגנשאַפטן און דערמיט הייבן זייער מוט און ווירדע אין זייער אייגענעם באַ־וואוסטזיין, און זייער ווערט און באַדייט — אין די אויגן פון די אַנדערע געזעל־שאַפטלעכע שיכטן. דריטנס, אויף דער ביטערער עקאַנאָמישער נויט און אַרעמקייט פון די מאַסן, כדי סע זאל זיי און אויך אַנדערע קלאַר ווערן די אומדערטרעגלעכקייט פון זייער לאַגע.

דעם דאָזיקן וועג באַטרעט מענדעלע מיט זיין ווערק „פישקע דער קרומער“ אין יאָר 1869. אינעם זעלבן יאָר, אין וועלכן עס איז דערשינען זיין „טאַקסע“. אין „פישקע“ פאַרקלייבט זיך „דער גייסט פון זיין פּאַזיציע“ בוכשטעבלעך אונטער „פאַרפּוילטע שמאַטעס, אין וועלכע עס וויקלען זיך אין אַרעמעלייט“. זיין פּאַלקס־ליבע ווענדט זיך צו דער טעמע „פאַראַרעמטע מאַסע“ — „טאַרבע“ — אויף אַ גראַטעס־היפּערבאַלישן אופן. ער האָט דאָ אויסגעקליבן אַלס טרעגער פון דער דערציילונג דעם סאַמע אַרעמסטן, פאַרלוינסטן און לומפישן טייל פון דער אַרעמשאַפט, — בעטלערס, כדי אַזוי־אַרום דייטלעכער, שאַרפּער צו ברענגען צום באַוואוסטזיין פונעם לייענער די לאַגע פון די מאַסן. דער דאָזיקער פיגורן־אַפּקלייב איז אַ רעזולטאַט פון זיינע פּאַלקס־אַפּאַלאַגעטישע שטימונגען. אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ און „טאַקסע“ באַווייזט ער די אומ־מענטשלעכקייט פונעם גביר. אין „פישקע“ (און אין „מסעות“) דעקט ער אויף די נויט און מענטשלעכקייט פון דער אַרעמשאַפט. דער פּאַקט, אַז זייער אַ גרויסער טייל פון דער שטעטלדיקער מאַסע איז באַשטאַנען פון דעקלאַסירטע לומפן און פּאופּערס, ווערט אין „פישקע“ דערפירט צו אַ סימבאָלישער היפּער־

באל, וואָס דערגייט דאָן אין דער „קליאַטשע“ ביז צו אויסגעשפּראַכענער אַלעגאָריע.

אַחוץ דער באַרעכטיקונג פון די פּאַלקס-מאַסן, איז אָבער מענדעלע ניט ווייניקער אויסן זייער פּאַרפּולקומונג. די אויפּקלערערישע געזעלשאַפּט-קריטישע טענדענצן אין זיינע אַנשוואונגען היטן אים אָפּ, אַז ער זאָל ניט דערפירן די באַרעכטיקונג ביז צו אידעאָליזאַציע. ער שטראַפּט זיי אויף אַ שטרענגן אופן פאַר זייער אָפּגעשטאַנענקייט און פאַרווילדערטקייט. דער ביז-גאַר פאַרשטאַרקטער ווידערשפּרוך צווישן סענטימענטאַלער באַרעכטיקונג און אַנדרחמנותדיקער קריטיק — דאָס איז דער באַדן פאַר די גראַטעסקע שטריכן, וואָס באַווייזן זיך אין מענדעלעס שאַפּן.

דער „פּישקע“ פון 1869 איז, פאַרשטייט זיך, נאָך ניט דאָס מייסטער-ווערק, וואָס פון דעם בוך איז געוואָרן אין דער איבעראַרבעטונג אין יאָר 1888. די בילדער, וואָס אַסאַציאירן זיך, פון איין זייט, מיטן גראַטעסק פונעם נידער-לענדישן פּויערים-מאַלער ברויגל, און וואָס דערמאָנען, פון דער אַנדערער זייט, אויף עפעס אַ באַשטימטן אופן דעם פּאַטעטישן, וואַרעמען, טיף-מענטשלעכן רעאַליזם אינעם מאל-שטייגער פונעם גרויסן רעמבראַנדט. — זיינען אינעם ערשטן וואַריאַנט נאָך ווייניק אַנטוויקלט.

זיי זיינען שוין אָבער אין דעם דאָזיקן ערשטן וואַריאַנט פאַראַן. מענדעלע האָט די דאָזיקע בילדער אין יאָר 1888 בלויז אויף אַ רייפן געניט-מייסטערישן אופן צעוויקלט. דער עיקר באַדייט פון מענדעלען אין זיין לעצטן פּעריאָד באַשטייט טאַקע אפּשר אין דעם, וואָס ער איז, ניט געקוקט אויף זיין געענדער-טער וועלט-אַנשוואונג, פּיאיאק געווען וואונדערלעך צו אַנטוויקלען זיינע פּריערדיקע טעמעס, כאַטש טאַקע מיט באַשטימטע נייע ווידערשפּרעכלעכע צוגאַבן, אָבער פאַרט גלייכצייטיק אין תּוך אַנטשפּרעכנדיקע צו דער פּריער-דיקער איינשטעלונג. — באַשטייט דעריין, וואָס די קראַפּט און רעאַלקייט פון זיינע בילדער האָט בייגעקומען זיינע נייע באַוואוסטזיניקע טענדענצן.

אין „פּישקע“ האָט מענדעלע אויף אַ באַראַקן* און דערביי שטאַרק רעאַליסטישן אופן געמאַלט בילדער פון דער גויט. ער האָט דעם טאַרבע-סימבאָל מיט גרויסער קונסט אַוועקגעשטעלט כמעט אַלס עפעס אייביקס. ס'פילט זיך דאָ דעריבער אַ פּאַטאַליסטישע פאַרמשפּטקייט פון די געשמאַלטן.

* ס'איז אַן אומזין צו זען אין באַראַקאָ בלויז צעפּאַלונג און צו אינגאַרירן דעם איבערפּלויצנדיקן, רייכן כּוח פון די פּאַלקס-מאַסן, וואָס האָט זיך דאָ טאַנ-פעסטירט. ס'וועט גענוג זיין צו דערמאָנען, אַז דער גרויסער רעמבראַנדט איז געווען אַ באַראַקאָ-קינסטלער און אַז עס פעלן ניט קיין באַראַקאָ-עלעמענטן ביי די גרעסטע רעאַליסטן אין דער ליטעראַטור און קונסט פון דער פאַרגאַנגענהייט (זינט ראַבלע ביז באלזאַק און ווייטער).

אין די בילדער פון אומשולדיק שווייגנדיקן ליידן אנטהאלט דאס ווערק א מעכטיקן אויסדרוק פון פראטעסט, דערביי אבער אויך א פארצווייפלטע ביטערקייט, פעסימיזם. די דאזיקע שטריכן זענען מיר שוין דייטלעך אויך אינעם וואריאנט פון 1869 פארגעצייכנט. טענער פון געזעלשאפטלעכן פעסימיזם זיינען א נייעס אין מענדעלעס שאפן.

2

ס'זיינען אריבער עטלעכע יאר זייט דעם דערשיינען פון דער „טאקסע“, וואס איז פאפולער געווארן ביי די ברייטסטע מאסן. ס'איז שוין אריבער העכער א יארצענדליק זייט דער פויערים-רעפארם. אבער קיין פארבעסערונג אין דער לאגע פון די שטעטלדיקע מאסן האט זיך דערפון ניט געפילט. פאר-קערט: אויב די צארישע רעגירונג האט פאר די רייכע יידישע בירגער א ביסל פארברייטערט זייערע רעכט, האט זי די רעכט פון די פארארעמטע מאסן נאך מער פארשמעלערט.

מענדעלעס גלויבן אין א גינסטיקער לייזונג פון דער יידן-פראגע ביי די געגעבענע פארעלטערנישן הייבט זיך אן צו וואקלען. צו בפירושן פאליטישן קאמף איז מענדעלע ניט אויפגעלייגט. פארקלייבט זיך זיין ביטערקייט און תרעומת צוריק אויף אינעווייניק, און ס'אנטבלויזן זיך אין זיין שאפן איינצלנע מאטיוון פון קליינבירגערלעכן נאציאנאליזם. דאס איז דעמאלט די פארם פון זיין פראטעסט איבער דער אנטוישונג. ס'איז א קליינבירגערלעכער שטריך צו ענטפערן אויף סאציאלער און נאציאנאלער אונטערדריקונג — מיט נאציאנאליסטיש-באפארבעטער רעליגיעזקייט.

אין „די קליאטשע“ (1873), אין וועלכער די סימבאלישע אלעגאריע איז דורכגעמישט מיט שטייגערניש-רעאליסטישע בילדער, געפינען מיר די זעלבע איינשטעלונג, וואס מיר האבן פעסטגעשטעלט אין „פישקע“: שארפע „זעלבסט-קריטיק“ און גלייכצייטיק אויך ליידנשאפטלעכע בארעכטיקונג פון די מאסן. מענדעלע מאכט דא זייער א וויכטיקן טראגט פאראויס: ער באמיט זיך צו עפענען די אויגן פון דער מאסע אויף דער ווירדעלאזיקייט פון איר געזעל-שאפטלעכער, פאליטישער לאגע, אויף איר רעכט צו פאדערן בירגערלעכע באפרייאונג — עמאנסיפאציע. ער קלערט זי אויף וועגן איר ראל אלס „קליאטשע“, וואס יעדער באנוצט זיך מיט איר, נעמט זיך דאס רעכט זי צו מאטערן, פון איר אפצושפעטן. מיט בייזער איראניע פאלט ער אן אויפן אדל, אויף די פריצים, די „פאנסקע צאפעס און טאבונעס פערד“, און אומדירעקט אפילו אויף דער רעגירונג. ס'איז ניט סתם א צופאל, וואס די צארישע צענזור האט פארבאטן דערשיינען די רוסישע איבערזעצונג פון דער „קליאטשע“

תיכף נאך די ערשטע פארזעצונגען. „די קליאטשע“ איז אַ שאַרפע שטרייט־שריפט פאַר די בירגערלעכע רעכט פון די יידישע פּאַלקס-מאַסן, אין תּוֹך אַ דורכאויס דעמאָקראַטיש ווערק, אָבער אין איינצלנע ערטער לאָזן זיך דאָ הערן נאַציאָנאַליסטישע טענער, פון וועלכע מענדעלעס שאַפן אין יידישער שפּראַך איז פּריער געווען פּריי.

מענדעלע שרייבט (1875) זיין פּאַעמע „דאָס יידל“, וואו ס'ווערט אויף זייער אַ נאַאיוון און קינסטלעריש אומבאַהאַלפענעם אופן באַוויזן דער היסטאָרישער יחוס פונעם יידישן פּאַלק. אין דער זעלבער צייט דערשיינען זיינע ביכער „זמירות“ און „פרק שירה“. ס'איז באַקאַנט, אַז מענדעלע האָט צו יענער צייט אויך איבערגעזעצט אויף יידיש טיילן פון תהילים און זיך געקליבן איבערזעצן דעם „קרוב מנחה“.

דאָס שטרעבן צו באַרעכטיקן די מאַסן דורך זייער „פאַרפּולקמונג“ גייט דאָ אַריבער אויף רעליגיעז-נאַציאָנאַליסטישע רעלסן. גראַד דעמאָלט, ווען ער שטרייבט מער ווי שטענדיק אונטער די פּאַדערונג פון בירגערלעכע פּאַליטישע רעכט, דעמאָלט, ווען ער שטויסט זיך דירעקט אָן אויף דער פּאַליטישער אָרדענונג פונעם זעלבסטערהערשרישי-גוטבאַזיצערישן רעזשים, — גראַד דעמאָלט אַנטבלייזן זיך גלייכצייטיק די געוויסע הינטערשטעליקע עלעמענטן פון זיין וועלט־אַנשוואונג. אַזעלכע רעליגיעז-באַלעבאַטישע ווערק, ווי אין 1875 („דאָס יידל“, „זמירות“, „פרק שירה“), האָט דאָך מענדעלע אַפילו שפּעטער, אינעם פּעריאָד זייט די 80ער יאָרן, שוין קיינמאַל ניט מער פאַרעפנטלעכט. און דאָס איז אויפן ענגסטן אופן פאַרבונדן גראַד מיט זיין באַטאַנען די פּאַליטישע פּאַדערונגען (עמאַנסאַפאַציע), וואָס איז דעמאָלט ביי אים שאַרפּער געקומען צום אויסדרוק, איידער ווען ניט איז פּריער אַדער שפּעטער. די ווידערשפּרעכלעכ־קייט פון דעם דאָזיקן גאַנג האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן, ניט קיין חידוש, אַז דאָס האָט אַרויסגערופן אַזאַ שאַרפע קריטיק, ווי, למשל, לינעצקיס.

פון דער דאָזיקער אידיאישער און קינסטלערישער געפאַלנקייט הייבט זיך מענדעלע אַרויס ערשט דעמאָלט, ווען ער ווענדט זיך ווידער צו געזעלשאַפט־קריטיק אין זיין מייסטער־ווערק „מסעות“ (1878) און אין דעם נייעם גאַר באַדייטנדיק איבערגעאַרבעטן וואַריאַנט פון „דאָס קליינע מענטשעלע“ (1879). כאַטש די געזעלשאַפט־קריטיק האַלט זיך דאָ דווקא אין די „אינעווייניקסטע“ ראַמען און גייט ניט אַרויס ביז צו דירעקטע פּאַליטישע טענות (ווי אין דער „קליאטשע“), איז אָבער מענדעלע גראַד דאָ קאַנסעקווענטער, איידער אין יענע פּאַלן, ווען ער שטויסט זיך צונויף מיט דער אַלגעמיינער פּראַגע פון דער פּאַליטישער אָרדענונג. גראַד דאָ אינעווייניק, אין די „נאַציאָנאַלע ראַמען“, איז מענדעלע פאַרשריטלעכער און שאַרפּזיניקער. גראַד דאָ קאַן ער זיך באַ־

ווייזן אלס דער גרויסער באקעמפער פון דער „היסטארישער“, פארגליווערטער אפגעשטאנענקייט. דאָ האָט אים דער געמעסיקטער כאַראַקטער פון זיינע אַנשוואַונגען ניט געשטעלט אַזעלכע גרענעצן, ווי דאָרט, וואו ער רירט זיך צו צו פראַגן, דירעקט פאַרבונדענע מיט די אַלגעמיינע פּאָליטישע באַדינגונגען.

3

געזעלשאַפט־קריטישער אַנגריף קעגן די פעאַדאַלישע רעשטן — און מער אַדער ווייניקער רעליגיעז־נאַציאָנאַל געשטימטע אַפּאַלאַגיע זיינען צוויי ווענטלעכע זייטן פון מענדעלעס אידעאָלאָגיע. פאַרשריטלעך אינעם נעגירנד־דיקן — און טיילווייז רעגרעסיוו אינעם פּאָזיטיוו טייל. דעריבער איז דאָס גאָר ניט איבערראַשנדיק, אַז נאָך דעם ציקל רעליגיעזע און אַפּאַלאַגעטישע ווערק קומט תּיכּף אַזאַ ווערק ווי „מסעות“, די סאַמע שאַרפּסטע, סאַמע מייסטערשע און קאַנסעקווענטע סאַטירע מענדעלעס, דער שטאַרקסטער דאַקומענט פון דער געזעלשאַפטלעכער קריטיק און נאַציאָנאַלער „זעלבסט־קריטיק“, די בייסיקסטע דעמאָסקירונג פונעם גאַנצן מיטלאַטערלעכן שטייגער.

די גאַנצע סאַציאַלע פאַרביטערטקייט און בונטאַרישקייט, וואָס האָט זיך אַנגעזאַמלט אין מענדעלען, האָט זיך מיט אימפעט קאַנצענטרירט אויף דער קריטיק פון „אינעווייניק“. פונדאָנען שטאַמט די אויפרייסערישע קראַפט פון דעם בוך. קעגן דעם „אויסנווייניקסטן“ פּאָליטישן רעזשים האָט מענדעלע ניט געוואָלט אַרויסטרעטן, און אַלס רעזולטאַט פון דעם — אויך ניט קעגן די סאַמע לעצטע „גרונט־זיילן“ פון „אינעווייניקסטן“ רעזשים (פון דער רעליגיע). האָט זיך דאָ זיין קריטיק קאַנצענטרירט קעגן דעם סאַציאַל־שטייגערשן „אינע־ווייניקסטן“ רעזשים, אַזוי אַז זי האָט סוף־כל־סוף געמוזט אַנרירן סיי די סאַמע לעצטע „גרונט־זיילן“ פונעם „אינעווייניקסטן“ רעזשים (פון דער „רעליגיע“) און סיי דעם פּאָליטישן רעזשים.

ענגעלס זאָגט: „וואָס מער אַנרעהמוּתדיק („ריקזיכטלאָזער“) און אַנפּניוּת־דיק („אומבעפאַנגענער“) עס איז די וויסנשאַפט, אַלץ מער איז זי אין איינקלאַנג מיט די אינטערעסן און שטרעבונגען פון די אַרבעטער.“ דאָס האָט אָבער אַן ספּק אַ שייכות ניט נאָר צו וויסנשאַפט, נאָר אויך צו קינסטלערישע בילדער, ניט בלויז צו די אינטערעסן פון די אַרבעטער, נאָר אויך פון די ברייטסטע פּאָלקס־מאַסן. אויף וויפּיל קינסטלערישע שילדערונגען פון דער ליטעראַרי־שער ירושה זיינען „ריקזיכטלאָז“, אַנפּניוּתדיק, אויף וויפּיל זיי שפּיגלען אַפּ די אַביעקטיווע ווירקלעכקייט, אויף אַזויפּיל זיינען זיי בכלל פאַרשריטלעך. „מסעות“ האָט אין זיך „אַנרעהמוּתדיקייט“ און „אַנפּניוּתדיקייט“. דעריבער איז דאָס אַ זייער שטאַרקער קאַמף־בוך — אַלצאיינס ווי ווייט דאָס איז געווען

מענדעלעס באַוואוסטזיניקע כוונה, צי ניט — קעגן דער גאַנצער „היסטאָרישער אָפגעשטאַנענקייט“, קעגן אַלע אירע „גרונט-זיילן“ און קעגן דעם גאַנצן „טראַדיציאָנעלן לעבנס-שטייגער“. און באַגלייך דערמיט — אַ גאָר ביזע אַנקלאַג אויף דעם גאַנצן רעזשים פונעם צאַרישן רוסלאַנד.

4

„מסעות איז אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור די שאַרפסטע און מייסטערישסטע סאַטירע אויפן אָפגעשטאַנענעם לעבן אינעם שטעטל. די דאָזיקע סאַטירע שטייט סיי אידעאָלאָגיש, סיי קינסטלעריש אומפאַרגלייכלעך העכער, ווי למשל, לינעצקיס „דאָס פּוילישע יינגל“, וואָס איז אַרויס פון דרוק מיט עלף יאָר פריער (1867-1868). ביי לינעצקין גייט די קריטיק אין דער פאַרם פון אַ טאַלאַנטירט אויפגעבויער כראַנאַלאָגישער ביאָגראַפיע — סוף-כל-סוף אַ גענוג פראַסטע נאַטור-וואַקסיקע מאַניר, וואָס גייט אויף דער ליניע פון קלענסטן ווידערשטאַנד, אַן איינפאַך אָנגעשריבענער „לעבנס-גאַנג“. אין „מסעות“ האָבן מיר אַ קונסטפול און טיף פאַרטראַכטע פאַבול, מיט גלענצנדיק איינגעפאַסטע איינפאַלן, וואָס שלאַגן ניט בלויז דירעקט אויף דער אויבער-פלאַך פון שטייגער, אויף איין ליניע, גראַד און אויף איין זייט, נאָר אויך אומ-דירעקט אין דער סאַמע געדיכטעניש פון שטייגער, גלייכצייטיק אין די פאַר-שיידנסטע ריכטונגען.

אין דעם דאָזיקן בוך האָט מענדעלע פאַרסאַכאָקלט זיין גאַנצע פאַר-ביטערטקייט, זיין גאַנצע דערפאַרונג פונעם קאַמף, וואָס ער האָט געפירט זייט אָנהייב 60ער יאָרן. דאָס איז אַ שטאַרקער פינאַל (אַחוץ דעם נאַכקלאַנג אין זיין גרויסער איבעראַרבעטונג פון „דאָס קליינע מענטשעלע“, 1879), מיט וועלכן ער פאַרענדיקט זיין צווייטן פּעריאָד (1864—1879), זיין קעמפּערישן פּעריאָד.

אין דעם דאָזיקן בוך איז קאַנצענטרירט דאָס פראַגרעסיווסטע אין מענ-דעלעס אָנשוואַונגען, און כאַטש ס'באַווייזט זיך אין דעם בוך אויך די סענטימענטאַל-לירישע „אַפּאָלאָגעטישע באַרעכטיקונג“, באַציט זי זיך דאָ אָבער בפירוש נאָר אויף די אונטערדריקטע אַרעמע מאַסן, און ניט אויף „די כיתה (קלאַס — מ. וו.) כאַפּלאַפּער, סאַמע דער צימעס, וואָס געוועלטיקן ביד רמה“ (מיט אויפגעהויבענער פּויסט — מ. וו.), ניט אויף „די כיתה בלאַט-האַלטער“... א. אַז. וו. דאָס איז די מייסטער-שאַפונג מענדעלעס, דער בוך, אין וועלכן מענדעלע דערהייבט זיך צו געניאַלישקייט.

אין „דאָס יידל“, „זמירות“, „פרק שירה“ האָט זיך מענדעלע אַראַפּגעלאָזט צו די אָפגעשטאַנענסטע „טיפּענישן“ פון דער קליינבירגערלעכער מאַסע. אין

„מסעות“ האָט ער זיך הויך איבער איר אַרויסגעהויבן און זיך געשטעלט בעבן די סאַמע אויפגעקלערטסטע און פאַרשריטלעכסטע פאַרשטייער פון דער דעמאָליטיקער געזעלשאַפֿט.

צווישן ברייטערע ליינער-קרייזן איז „מסעות“ געבליבן ווייניקער פּאַפּוֹ-לער, ווי „דאָס קליינע מענטשעלע“, אָדער „די קליאַטשע“. די ליטעראַרישע פיינקייטן פון דער פּאַבול, די קאַמפּליצירטקייט פון דער שפּראַך האָט דאָ אויך מיטגעוויקט, אָבער אַן ספּק ליגט די הויפּט-סיבה פאַר דער קלענערער פּאַפּוֹ-לערקייט דערין, וואָס „מסעות“ האָט אין די רעאַקציאָנערע 80ער יאָרן לויט זיין אינעווייניקסטן אינהאַלט ניט געקאַנט באַקומען דעם געהעריקן אַפּקלאַנג. ס'האַבן דעמאָלט געבלאָזן אַנדערע „ווינטן“ אינעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, פּאַזיטיווע — נאַציאָנאַליסטישע.

אַן אמתדיק פּולע און ברייטע פאַרשטענדעניש פאַר דעם אייגנטלעכן אינ-האַלט פון „מסעות“ אין ערשט מעגלעך געוואָרן דורך דער אינטערפּרעטאַציע פון אַ רעוואָלוציאָנערן שטאַנדפּונקט. עס איז דעריבער ניט קיין הידוּש, וואָס דער מלוכהשער טעאַטער אין מאַסקווע, איינע פון די אַנצאַליקע שאַפּונגען פון דער אַקטאַבער-רעוואָלוציע, האָט אַדאַנק דער אידעאָלאָגישער ווירקונג פון דעם פּראָלעטאַריאַט געקאַנט אומפאַרגלייכלעך בעסער אינטערפּרעטירן, ריכ-טיק טרעפּן און אויפדעקן דעם אייגנטלעכן אינהאַלט און מיין פון „מסעות“ (ניט פאַרטושירנדיק דערביי די לירישע און טראַגישע מאַמענטן, אויף וויפּיל זיי, זיינען דאָרט פאַראַן), איידער די הונדערטער „קריטישע“ אַרבעטן און אַרטיקלען פון אַלע בורזשואַזע און קליינבירגערלעכע שרייבער. ערשט די אַקטאַבער-רעוואָלוציע האָט ענדגילטיק אָפּגעראַמט אַלע מיסטיקע רעשטן פון פּעאַדאַליזם — זיינען אונדז דעריבער אַזוי קלאַר און פאַרשטענדלעך און נאַענט אַלע קאַמף-ווערק קעגן אים אויך אין דער ליטעראַרישער ירושה.

5

„מסעות“ איז אַ סך-הכל פון מענדעלעס צווייטן פּעריאָד, דעריבער איז גראַד „מסעות“ דאָס איינציקע צווישן די באַדייטנדיקסטע פּריאַיקע דער-ציילערישע פּראָזע-ווערק מענדעלעס, וואָס ער האָט דאָס ניט באַדאַרפֿט ווידער און ווידעראַמאַל גריינטלעך ביז אין תּוך איבעראַרבעטן (ווי „דאָס קליינע מענ-טשעלע“, „דאָס ווינטשפּינגערל“, „פּישקע“). דעריבער איז אים דאָס ווערק געראַטן תּיכּף פון ערשטן „וואַרף“. מענדעלע האָט דאָ אינעם ווערק אַמ-קלאַרסטן באַנומען דעם מהות פון זיין טעמע און אויסגעפירט די קינסטלערישע אויפגאַבע, וואָס ער האָט זיך געשטעלט. סע פעלט דאָ אינגאַנצן די פּראַגמענ-טאַרישקייט און „געשטוקעוועטקייט“, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר באַ-

שטימטע דערציילערישע ווערק מענדעלעס פון זיין שפעטן פעריאד — פונקט אזוי פעלט דא אויך די „געקינצלטע אינטריגע“, וואס אין „פישקע“ און „ווינטשפינגערל“ (גרויסער וואריאנט), די פאבול אנטוויקלט זיך שארף און גלאטיק, ווי אין א גוט־געבויען שוישפיל, פון אנהייב ביז צום סוף אויף א לאגישן אופן. די איינגעוועבטע באטראכטונגען און לירישע אָדער רעזיאניאָרישע „אפּנויגן“ פאַרבינדן זיך אַרגאַניש מיט דער אַנטוויקלונג פון דער פּאַבול.

מענדעלע האָט קלאָר באַנומען דעם היסטאָרישן איבערגאַנג־כאַראַקטער פון זיין צייט. ער האָט קלאָר באַנומען, אַז די אויפגאַבע איז דאָ: אַראַפּראַמען רעשטן פון אַן אָפּגעלעבטן, טוכלען, פאַרגליווערטן שטייגער, וואָס איז פאַר־בונדן מיט דער הערשאַפט פונעם אָפּגעלעבטן פּעאַדאָלישן קלאָס. דערביער האָט אים צוגעצויגן די טעמע „דאָן־קיכאַט“, וואָס האָט צו איר צייט געדינט צוליב אַן ענלעכער אויפגאַבע. דער דאָזיקער סוּשעט האָט מענדעלען אינער־לעך, אָפּנים, שוין לאַנג באַשעפטיקט. אינעם ערשטן וואַריאַנט פון „ווינטש־פינגערל“ (1866) לייענען מיר: „הע! פונדעסטוועגן נעמט זיך אזוי ניט איבער, האָט ר' סענדערל געשפּאַסט. ביי דער צייט געפינט מען אַ סך פּערד, וואָס מע רעדט פון זיי אין ספרים און אין גיי־צייטונג. עט! מען זאָגט, אַ גויאישער שרייבער, איינער עפעס אַ לעסינג, צי עטינג, וואָס מאַכט עס אויס, זאָל זיין עסענינג. האָט גאָר אָנגעשריבן אַ לויב־ליד אויף איינעם אָן אייזל. אַ דייטש, וואָס איך האָב אים פאַראַיאָרן אַ ביסל אונטערגעפירט, האָט מיר אַ גאַנצן וועג קראַנק געמאַכט דעם קאַפּ עפעס מיט אַ סאַנכאַ פּאַנכאַס אָן אייזל, וואָס שטייט באַשריבן אין אַ ספר דאָן סקאַט, קאַט אָדער קישאַט. ביי אונדז יידן איז דאָך פאַראַן פיל באַרימטע אייזל, אָפּילו אַזעלכע, וואָס רעדן נאָך אַליין...“ די דאָן־קיכאַט־טעמע האָט. אָפּנים, מענדעלען ניט צורו געלאָזט,* ווייל ער האָט געפילט די אַנאַלאָגישקייט צווישן דעם מנחם־מענדל פון דער איבערגאַנג־צייט, וואָס פון פּעאַדאָליזם צו קאַפיטאַליזם — און דעם „ריטער פון דער טרויעריקער געשטאַלט“. די אַבסורדע לאַגע, די אויפפירונג און דער שטייגער פון די דאָן־קיכאַטן, פון די „בנימינס“ האָט צום טרעפלעכסטן גע־קאַנט באַוויזן ווערן דורך דעם, וואָס די געזעלשאַפֿט־קריטיק האָט זיך אויף אַ שפּאַס און כלומרשט געשטעלט אויף דער פּאַזיציע פון די בנימינס, צו גיין מיט בנימינען אַ שטיקל פון זיין אומגעלומפּערטן וועג, צו טראַכטן זיין טראַגיש־

* ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אַז שוין אַקסענפעלד האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער דאָן־קיכאַט־טעמע. זיין ערשטער בוך „ספר חסידים“ (א סאַטורישע אַנטי־חסידישע דערציילונג, וואָס איז פאַרלאָרן געגאַנגען) כאַראַקטעריזירט ער אַליין אַלס אַ פּערפּראַז פון דאָן־קיכאַט.

נאָרײַשן געדאַנק, צו לאָזן אים אויספירן זיינע פּאַנטאַסטישע פּלענער ביזן סוף, און דאָס אַלץ צו שילדערן מיט רעאַליסטישער דייטלעכקייט. דאָ ווערט די דעטאַלישע שטייגער־קריטיק גרופּירט אַרום אַן „אַמיינסטן אַנגרייפּבאַרן פּונקט“, דאָס איז די פּוילע ראַמאַנטיש־טרוימערישע פּאַסיווקייט, וואָס האָט איר דייטלעכסטן אויסדרוק געפונען אין דער פּאַנטאַסטישער גאולה־טרייסט, מיט האַפּענונגען אויף ארץ־ישׂראל, אויף משיח, אויף די רויטע יידעלעך הינטער די הרי־חושך און דעם טייך סמבטיון א. א. ו. לעבנדיק אין אַ שקלאַפּישער סיטואַציע אין דער פּעאַדאַלישער געזעלשאַפּט, טרוימען די אַפּגעשטאַנענע מאַסן וועגן פּאַרשיידענע פּאַלעסטינעס, וואו זיי וואַלטן כלומרשט געווען באַלעבאַטיים, און נאָך מער, וואו אַפילו די בנימינס און סענדערל די יידענעס וועלן ווערן עפעס אַזוינס ווי פּעאַדאַלע הערן. מענדעלע האָט דאָ אַנ־געכאַפּט דעם סאַמע אַבסורדישן פּונקט אינעם טראַגיש פּאַרקריפּלטן וועלט־באַנעם, און אַרום דעם דאָזיקן פּונקט האָט ער צעוויקלט זיין אַנגריף אויפן „טראַדיציאָנעלן לעבנס־שטייגער“.

מענדעלע אליין פילט זיך ניט אַבסאָלוט פריי פון אַזאַ „טרוימערישקייט“ (כאָטש צו „אויסגעהאַלטענעם“, חֵיבַת ציון) אָדער ציוניזם איז מענדעלע אַפילו אין זיינע לעצטע יאָרן ניט דערגאַנגען). פּונדאַנען שטאַמען אין „מסעות“ די עלעמענטן פון סענטימענטאַלן ליריזם. דעריבער שפּעט מענדעלע ניט נאָר איבער די בנימינס און סענדערלעך, נאָר אויף וויפּיל ער פילט אין זיך גופאַ אַ ברייזעלע בנימין — אויך פון זיך. מענדעלע חוזקט איבער די בנימינס — און אין דער אייגענער צייט וויינט ער איבער זיי. אַלס רעזולטאַט פון דער ווידערשפּרעכלעכקייט צווישן קריטיק און ליריזם באַקומען זיך די עלעמענטן פון גראַטעסק און טראַגיק אין „מסעות“. אַלס הויפּט־טאַן דאַמינירט דאָ אַבער — פּאַרניכטנדיקע קריטיק.

אין „מסעות אַנטיציפּירט מענדעלע דעם אַנגריף אויף די קומענדיקע „חֵיבַת ציון“ און דעם ציוניזם, וואָס זיינען אין תּוֹך די אַלטע שקלאַפּ־אילווייע, אַבער שוין אַקטיוויסטיש פּאַרמירט לויט דעם נייעם קאַפיטאַליסטישן שטייגער, — און אינעם לעצטן פּעריאָד — אימפּעריאַליסטיש באַפּאַרבט. מענדעלע אַנטיציפּירט אין „מסעות די קריטיק פון די רעאַקציאָנעריסטע בורזשואַזע אילווייעס פאַר די מאַסן.

דער מאַסקווער מלוכהשער יידישער טעאַטער האָט אין זיין שטעלונג פון „מסעות“ די דאָזיקע מאַמענטן און ווידערשפּרוכן באַנומען, ריכטיק אינטער־פּרעטירט, אונטערגעשטראַכן ווי געהעריק די הערשנדיקע געזעלשאַפּט־קריטישע דאַמינאַנטע אינעם ווערק און אויף אַ מייסטערישן אופן, הויפּט־זאַכלעך אין די קינסטלערישע פּאַרקערפּערונגען, וואָס סע האָבן געשאַפּן די חברים מיכאַעלס און זוסקין, טעאַטראַליש פּאַרווירקלעכט.

6

די יידישע באפעלקערונג אינעם געוועזענעם פוילן איז זייט עטלעכע יארן הונדערט געווען די אפגעשטאנענסטע צווישן אלע יידישע באפעלקערונגן גרופעס אין אייראפע, און נאך מער אין אוקראינע. דאס ארט פון די יידן אין דער עקאנאמיק פונעם לאנד, זייער עקאנאמישע ראל איז געווען דער באדן פאר דער דאזיקער קולטורעלער אפגעשטאנענקייט.

ביז צום לעצטן דריטל פונעם 19טן יארהונדערט האט זיך דא ווייניק וואס געענדערט. זייט סוף אכצנטן יארהונדערט האט זיך אנגעהויבן ארויסצו- דיפערענצירן א שיכט פון בורזשא און מיטלברוגער לויטן נייעם קאפי- טאליסטישן שניט. דער דאזיקער שיכט איז דערווייל געבליבן זייער שיטער און דין, אפילו אין פארגלייך מיט דער פעאדאליש-תקיפישער יידישער גבירימשאפט. פון דער אנדערער זייט, קאן מען אין דער אייגענער צייט פעסטשטעלן א דיערנדיקע פאופעריזאציע פון די מאסן, וואס פארשטארקט זיך אלץ מער און מער און דערגרייכט פאנטאסטישע פארמען.

דער פעאדאלישער לייב-אייגנטימערישער רעזשים האט געהאט אלס איינעם פון זיינע רעזולטאטן אן אייגנארטיקע „יידן-פאליטיק“, וואס האט צונויפגעטריבן די יידן פון דארף אין שטעטל און אין שטאט אריין, האט פאר- ענגערט די צאל פון די דערלויבטע וואוינ-געגנטן און צונויפגעשטופט די יידישע מאסן אויף אן אכזריותדיקן אופן.

צו דער מיטלאלטערלעכער פינצטערניש פון דער טעאלאגישער קולטור און פלפוליסטיק, צו די אלטע גייסטיקע פארקריפלענישן זיינען צוגעקומען נייע פון די כלערליי חסידישע לערערס, פון די נייע מעגלעכקייטן, וואס קהל און כלי-קודש האבן באקומען דורך דער ניקאלייאישער „יידן-פאליטיק“ צו טעראריזירן די מאסן, זיי צו עקספלאזירן און זיי צו האלטן אין די פענטעס פון דער פעאדאלישער פינצטערניש (דער רעקרוטן-טעראר, שטייער-טעראר, שפעטער — ביוראקראטישער טעראר : ראזבאָרן, פעסער א. א. וו. א. א. וו.). ביי דער גאנצער כלומרשטער פלינקייט אויפן געביט פון זוכן פרנסה זיינען די מאסן געווען אויף א טראגישן אופן אפגעפרעמדט צום ארום און אומגלויבלעך אומבאהאלפן. אין אלגעמיין קאן מען זאגן, אז ביז אין 6טן און אפילו אין 7טן יארצענדליק פון 19טן יארהונדערט איז די יידישע באפעל- קערונג אין פוילן, ליטע, וויסרוסלאנד און אוקראינע געבליבן אין א קול- טורעלן צושטאנד, וואס איז גארניט אזוי ווייט פונעם צושטאנד אין 18טן און אפילו אין 17טן יארהונדערט. אין די יארצענדליקער נאך דער פויעריש- רעפארם, ווען דער קאפיטאליזם אנטוויקלט זיך אין רוסלאנד מיט גענוג גיכע טעמפן, אין א פעריאד, ווען די דעמאקראטיש-רעוואלוציאנערע קאמפן קעגן

דעם פעאדאליש-גוטבאזיצערישן רעזשים פון צארישן רוסלאנד האבן שוין געהאלטן אין פולן גאנג און סע האבן זיך שוין אָנגעהויבן אויסצופאַרמירן די ערשטע רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער-אַרגאַניזאַציעס (70ער יאַרן). האָט די אָפּגעשטאַנענקייט פונעם שטעטל געטראָגן אַ שרייענדיקן כאַראַקטער.

די יידישע באַפעלקערונג איז אין אַלגעמיין געווען שריפטקענעוודיק, באַזונדערס די מענער און אויך אַ גרויסער טייל פרויען. די שריפטקענעוודיקייט האָט זיך אָבער דאָס רוב באַגרענעצט מיט אַ ביסל „עבריי“, ד. ה. מיט קאַנען לייענען די העברייאישע געבעטן; ביי אַ באַשטימטן טייל מענער אויך אויף אַזויפיל, כדי צו קאַנען פאַרשטיין אויף אַ מאַנגלאַהאַפטיקן און פאַרקריפלטן אופן געוויסע ביכער פון דער ביבל אָדער מוסר-ביכער א. א. וו. די גאַר געלערנטע, געוויינלעך רבנים און כלי-קודש, האָבן געקאַנט לייענען דעם תלמוד און אַנדערע רעליגיעז-ריטואַלע און טעאָלאָגישע ביכער, זיי האָבן זיך אָבער אין אוקראַינע אָפילו אויף דעם געביט ניט באַזונדערס אויסגעצייכנט. ניט געקוקט אַלזאָ אויף דעם, וואָס די דאָזיקע מאַסן זיינען אין פאַרגלייך מיט די לייב-אייגענע פויערים געווען שריפטקענעוודיקער, און ניט געקוקט אויף דער כלומרשטער „דורכגעטריבנקייט“ פונעם לופט-מענטש און די „קענטע“ גישן“ אין דער וועלט-פּאָליטיק, וואָס איז באַהאַנדלט געוואָרן אין שול-הויף און אין קלויז הינטערן איוון, איז די שטעטליקע יידישע באַפעלקערונג אין אַלגעמיין געווען משונהדיק אָפּגעפרעמדט צו דער ווירקלעכקייט, צום אַרום, האָט געהאַט וועגן וועלט און ווירקלעכקייט ניט ווייניקער אָפּגעשטאַנענע פאַר-שטעלונגען, איידער דער פויער. ערשטנס, — טאַקע אַלס רעזולטאַט פון פעאדאליש-לייבאייגנטימערשן רעזשים, צארישער יידן-פּאָליטיק און קהלשער עקספּלאָאטאַציע און טעראָר — האָט די קליינקערע מעריש-קליינמעקלערישע מאוימדיקע קאַנקורענץ געשאַפן אַ קליינלעכע באַציאונג צו וועלט און ווירק-לעכקייט; צווייטנס, האָבן געווירקט די משונה-ווילדע פאַרשטעלונגען פון דער טעאָלאָגיע מיט די נייע צוגאַבן פון חסידים; דריטנס, האָט די שטעטל-דיקע באַפעלקערונג אַנטשפרעכנדיק צו איר לאַגע אין דער געזעלשאַפט ניט ווייניק אַנטיילגענומען אין דער א. ג. דאַרפישער „אידיאַטיע“. דערביי אָבער האָט זי פונעם פויער אין אַלגעמיין ווייניק איבערגענומען פון זיין מער אינסטינקטיווער, אָבער פאַרט געזונטער באַציאונג צו וועלט און אַרום, די קראַפטפולע בונטאַרישקייט, וואָס דער פויער האָט פאַרמאַגט. די סאַציאַלע און עקאָנאָמישע לאַגע פון דער שטעטליקער באַפעלקערונג אין דער געזעלשאַפט האָט דאָס געוויינלעך ניט סטימולירט.

די דאָזיקע פאַרמיסטיקונג פונעם באַוואוסטזיין האָט זיך מענדעלע, ווי אַ ניער הערקולעס, גענומען אַפרייניקן, די לעצטע סיבות פון די דאָזיקע פאַקטן און אויך עפעס אַ רעאַגן וועג, ווי אַזוי זיי צו באַזייטיקן, האָט ער ניט גענוג

דייטלעך געזען, ער האט זיך אבער גענומען אויפדעקן די לאגע אזוי ווי זי איז. און דאס אליין איז שוין געווען אַ גוואַלדיקער אויפטון.

אויך די פריערדיקע משכילים האָבן יעדער אויף זיין שטייגער געקעמפט קעגן דער מיטלאַלטערלעכער פּינצטערניש, נעמענדיק אַלס ציל פון זייער אָנגריף פאַרשיידנסטע איינצלע מאַמענטן. מענדעלעס גרויסע באַדייטונג באַ- שטייט אָבער אין דעם, וואָס ער האָט אָנגעטאַפט דעם תּוֹך, דעם צענטראַלן פּונקט פון דער אָפּגעשטאַנענקייט, וואָס ער האָט אין זיינע קינסטלערישע גע- שטאַלטן אָנגעוויזן אויף דער פאַרקריפּלטער באַציאונג צו דער ווירקלעכקייט, אויף דער אָפּגעפרעמדקייט צו דער וועלט און אויף דער אומגעלומפערטער איזאלירטקייט פונעם אַרומ. דאָס האָט מענדעלע מער אַדער ווייניקער געטאַן אין אַלע זיינע בעסטע ווערק, אָבער אַמשטאַרקסטן און אַמטרעפּלעכסטן אין זיין „מסעות“. דאָ האָט ער געשאַסן אין סאַמע פּינטל, דאָ האָט ער דירעקט, אין קינסטלערישע בילדער פון גרויסער איבערצייגונג-קראַפט, אויפּגעדעקט און באַוויזן די שרעקלעכע נאַטשאַפּערעכונג פון די פאַרקריפּלטע פאַר- שטעלונגען צו דער אמתדיקער ווירקלעכקייט.

ער איז אויסן געווען געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען פון זיין צייט, גע- טראַפּן האָט ער אָבער אויך די כל מיני אָפּגעשטאַנענקייטן, וואָס עקזיסטירן אַלס איבערבלייבענישן סיי אין זייער אורשפּרינגלעכער, סיי אין „מאַדערני- זירטער“ געשטאַלט ביז אין אונדזער היינטיקער צייט. אַזוינס איז איינער אַ הויפּט-סימן פון אַן אמתדיק מייסטער-ווערק.

7

אין דער הקדמה צו „מסעות“ האָט מענדעלע, דרד-אגב, אָפּגעלאַכט אויך פונעם חכמת-היהדותדיקן זוכן די „פאַרלוירענע צען יידישע שבטים“, למשל אין צפּון-אַפּריקע ביי די נעגרישע טראַגלאַדיטן (היילן-באַוואוינער), אין אַבי- סיניע,* אין אינדיע, כינע, יעמען א. א. וו. מענדעלע האָט געלאַכט פון דער דאָזיקער זוכעניש, וואָס איז אין תּוֹך שטענדיק פאַרבונדן מיט משיחישע האַפענונגען.

ס'איז אינטערעסאַנט, אַז ווען מענדעלע האָט אין יאָר 1911 (אין דער העברייאישער אויסגאַבע פון זיינע ווערק, ב. 2) איבערגעדרוקט זיין העב- רייאישע איבערזעצונג פון „מסעות“, האָט ער צום סוף פונעם בוך ** צוגעגעבן אַ קליינע צוגאַב, געהאַלטן אינעם גייסט פונעם אורשפּרינגלעכן „מסעות“- טעקסט, און דירעקט פאַרבונדן מיטן אָפּשאַט אויפן זוכן די „עשרת-השבטים“.

* זייט דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, לעאָ מאַרקוס א. א.
 ** כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, אודיסא, תרע"א (1911), ב. 2, ז. 164.

און טאקע אויך אויף אַ געוויסן בטלנישן טייל פון דער חכמת-היהדות — פונקט אזוי ווי אין דער אַלטער הקדמה צו „מסעות“. די דאָזיקע קליינע צוגאַב מענדעלעס וועלן מיר דאָ ברענגען אין אַ יידישער איבערזעצונג. דערצו דאַרפן מיר אַט וואָס באַמערקן. זייט דעם סוף 19טן יאָרהונדערט האָט זיך, אונטער דער ווירקונג פון די פאַרשיידענע נאַציאָנאַליסטישע שטרעמונגען, אין די קרייזן פון דער בורזשואַזער יידישער אינטעליגענץ פאַר-שטאַרקט דער אַלטער אינטערעס פאַר די פאַרשיידענע „פאַרלוירענע טיילן פון יידישן פּאָלק“ אין אַזיע, אין אַפריקע א. אַז. וו. גראַד אין יאָר 1910, למשל, קורץ פאַרן דערשיינען פון מענדעלעס צוגאַב צו די „מסעות“, איז אַרויס זשאַק פייטלאַוויטשעס בוך וועגן די אַביסינישע פּאַלאַשאַס (א יודאָאיזירנדיקער שבט אין אַביסיניע — דעמאָלט אַן ערך 50 טויזנט נפשות). דער דאָזיקער בוך וועגן די „פאַרלוירענע צווייגלעך פון יידישן פּאָלק“ האָט אַרויסגערופן אַ שטיקל ליאַרעם אין די יידישע קרייזן אין מערב-אייראָפּע און אויך צווישן די ציוניסטישע קרייזן אין מזרח-אייראָפּע. ס'האַבן זיך דעמאָלט געגרינדעט קאַמיטעטן אויף צו דערנענטערן די פּאַלאַשאַס צו די יידן, אויף אַרויסצושיקן אַ נייע עקספעדיציע א. אַז. וו. אין דער זעלבער צייט האָבן זיך עטלעכע גע-לערנטע גענומען אינטערעסירן מיט די כינעזישע „יידן“ פון קאַכין-כינע, מיט „יידן“-טראַגלאַדיטן אין צפון-אַפריקע א. אַז. וו. אויף די דאָזיקע און אויף ענלעכע פּאַקטן פון פריער גיט דאָס מענדעלע אַן אַנצוהערעניש אין זיין נייער צוגאַב צו „מסעות“. ס'האַט זיך דאָ אין אים אָפּגערופן דער אַלטער מענדעלע, וואָס קאָן ניט פאַרליידן קיין אומגעלומפערטע ראַמאַנטיק. דעם טומלדיקן אינטערעס פאַר „יידן“ פון אונטער די הרי-הושך, בעת סע דאַרבן און מאַטערן זיך אין אָפּגעשטאַנענקייט און אַרעמקייט ברייטסטע מאַסן פון דער באַפעלקערונג, גאָר ניט ערגעץ ווייט, נאָר האַרט אונטער דער נאַז. אין דעם דאָזיקן אינטערעס זעט ער אַ נייע-בטלנישע מאַדיפיקאַציע פון בנימין דעם דריטנס זוכענישן.

אַט איז מענדעלעס צוגאַב צו „מסעות“ פון יאָר 1911* איבערגעזעצט פון העברייאיש:

„זאָל זיין באַוואַוסט און באַקאַנט“

זאָגט מענדעלע מוכר-ספרים: ווי איך האַלט מיר אַזוי אין דרוקן מיינע

* מענדעלע האָט, אַפּנים, די צוגאַב אָנגעשריבן פריער, אינדער זי איז אין יאָר 1911 געדרוקט געוואָרן. וואַרשיינלעך, קורץ נאָך 1898. אין „אגדות הקדמונים“ („לעגענדעס פון פאַרצוישנס“) פאַררופט זיך מענדעלע (1902) אויף פּאַקטן, וואָס ווערן דערציילט אין דער דאָזיקער צוגאַב.

מעשיות וועגן די נסיעות פון בנימין דעם דריטן, וואָס דערווייל האָב איך פון זיי אַרויסגעבראַכט, מיט גאָטס הילף, דעם דאָזיקן טייל, וואָס ליגט פאַר אייך, רבותי, האָבן די צייטונגען געבראַכט די ידיעה, אַז אונדזער בנימין דער פאַרער קלייבט זיך איצט אַ צווייט מאָל, אין דער שפיץ פון אַ גרופע פאַרשונג פאַרערס, אין די ווייטע לענדער און אינדזלען אויף יענער זייט הרי־חושך, וואו ער איז שוין איין מאָל געווען. די מעשה דערפון איז אַזוי :

„דער קול פון אַ נייעם בוך הערט זיך אינעם לאַגער פון ישראל — „ספר דרישת כבוד חכמי התורה“ (אָ בוך, וואָס נעמט זיך אָן פאַרן כבוד פון די תורה־געלערנטע — מ. מ. ז.), אַרויסגעגעבן דורך די קלאַר־פאַרשטאַנדיקע טוערס דאָ אין דער הייליקער שטאָט ירושלים — אין יאָר תרנ״ח * לפ״ק (לויט דער קליינער יאָר־צײלונג — מ. מ. ז.), די דאָזיקע טוערס זאָגן אָן און טוען צו וויסן : „קדוש ברוך־הוא האָט פאַר אונדז אַנטפלעקט דעם קוואַלן־אויסגאַנג פונעם טייך סמבטיון (וואָס ער איז דאָס דאָך אַ באַווייז, אַז שבת איז פון גאָט, אַזוי ווי אונדזערע לערער זאָגן), און דער דאָזיקער טייערער טייך איז פונקט אַזוי ווי ער וואָלט געווען אַט־אָ פאַר אונדזערע אויגן... איז טאַקע כדאי זיך אין דער דאָזיקער זאך ניט צו פוילן... נאָר זיך צו־אײלן און צו געפײנען אַ פאַרטל, אַז די עזות־פנימער זאָלן זיך ניט מער דערוועגן גרינג צו שאַצן, חלילה, די ווערטער פון די חכמים... דעריבער האָבן מיר געגרינדעט אַ חברה מיטן נאָמען „פאַרטידיקערס פונעם כבוד פון די תורה־געלערנטע“ אויף צו מאַכן די נסיעה אַהין און צוריק... און מיר בעטן פון אַלע, וואָס דער כבוד פון גאָט און דער כבוד פון זיינע חכמים איז זיי ציטעריק, אַז זיי זאָלן אונדז העלפן און זאָלן זיין שותפים אין אונדזער חברה אָדער אַלס פאַרערס, אָדער אַלס מיטהעלפערס פון דער נסיעה, יעדער לויט וויפיל זיין האַרץ וועט באַווייליקן צו געבן. דער ענין פאָדערט גרויסע הוצאות אויף צו דערלאַנגען מתנות און אויף געבעט (ד. ה. אויף כאַבאַר פאַר פאַרשידענע באַאַמטע — מ. מ. ז.)... אויף צו באַצאָלן בילעטן... און שפייז אויפן וועג... אויף צוצוגרייטן, אַז מיר זאָלן האָבן די מעגלעכקייט צו דאָווען, ווי געוויינלעך, די תפילות און אויך די וועג־תפילות יעדן טאָג מיט אַ מנין מענטשן... צונויפגעשטעלט פון די פאַרערס, וואָס דאַרפן דעריבער פאַרן צען אירע אינאיינעם.“

„בנימין האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך געפּעדערט און גענומען סענדערל די יידענע, זיין תלית און תפילין, זיין שטעקן און זיין קלומעקל, און האָט זיך באַהעפט צו יענע בכבודע טוערס, די קלאַר־פאַרשטאַנדיקע, און איצט פירט ער זיי אַ פּערד אין דער שרעקלעכער מדבר, וואָס איז פול מיט

* דער בוך, פון וועלכן מענדעלע האָט דאָ אָפּגעלאַכט, זאָל טאַקע אויף אַן אמתן זיין דערשינען אין ירושלים אין יאָר 1898.

עגדעשן און פיפערנאָטערס און טיראַנען פון די פעלקער, ווי פרישא יאַן * און קאַפּר אַל טורך. און איך בענטש אים פון טיפּסטן האַרצן: זאָל גאָט באַגליקן זיין וועג, און זאָל אים אונדז אומקערן בשלום. און איך וועל זיך באַמיען צו וויסן טאָן צווישן אַלע יידן אויך די מעשיות פון זיין צווייטער נסיעה.”

אין זיין פאַראַדיע „אגדות הקדמונים“ (לעגענדעס פון פאַרצייטנס), וואָס איז אַפּגעדרוקט אין דער זאַמלונג „אחיאסף“ פון יאָר 1902, ז״ל 145—147, גיט מענדעלע אַ צוואַג אויספירלעך צו דערציילן וועגן די וואונדערבאַרע פּאַסירונגן גען, געשעענישן און רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער צווייטער נסיעה בנימינס צו די רויטע יידעלעך אינאיינעם מיט די אויבן־דערמאַנטע „קלאַר־פאַר־שטאַנדיקע טוערס“ פון ירושלים. דערווייל באַנוגנט זיך מענדעלע בלויז מיט אַ קורצן באַריכט אין דער פאַרם פון אַ לעגענדע, אַן אגדה, וואָס בנימין האָט מיטגעבראַכט פון די רויטע יידעלעך. די דאָזיקע לעגענדע איז כלומרשט אור־אַלט. זי אַנטהאַלט אַבער נביאותן אויף דער צוקונפט, דעריבער ווערט אין איר שוין פאַראויסגעזען דאָס אַנקומען בנימינס צו די רויטע יידעלעך. ווי געוויינלעך אַלטע לעגענדעס און דאָקומענטן, זיינען די דאָזיקע אגדות פאַר־הוילן און אומפאַרשטענדלעך, צום טייל פאַרגרייזט, די פאַרשיידענע טיילן דורכגעוואַרפן, דער אַנהייב אין דער מיט א. א. וו. דאָס אַלץ קלייבט זיך מעגלעך, כלומרשט, קאַרעגירן, אויסטייטשן, אויסשטעלן אויפן ריכטיקן אַרט. די אַלטערטום־פאַרשערס האָבן, דערציילט מענדעלע, דאָס שוין אַפּגעדרוקט אויף דייטש און ענגליש (סאַטירישע אַנצוהערעניש אויף דער „וויסנשאַפט פון יידנטום“ אין די פאַרשיידענע שפּראַכן), און מע האַלט דאָס אין איין פאַרשן, דערווייל אַבער, זאָגט מענדעלע, איידער מע וועט דאָס דורכזיפן דורך דרייצן זיפן, וויל ער דאָס אַפּדרוקן אין העברייאישן אַריגינאַל בלויז איינמאַל דורכ־געזיפט. ברענגט מענדעלע דעם כלומרשטן טעקסט פון אַזאַ אגדה מיט אויס־פאַריכטונגען, קאַניקעטורן, אויסטייטשונגען אונטערן טעקסט און מיט אַלע קונצן פון דער אַרכעאָלאָגישער טעקסט־קריטיק. און די דאָזיקע פאַראַדיסטישע אגדה אינאיינעם מיט די אויסטייטשונגען אַנטהאַלט אייגנטלעך אין זיך דעם באַריכט וועגן בנימינס צווייטער נסיעה.

דער אינהאַלט פון דעם באַריכט איז אין קורצן אַזאַ :

* פרעסביטער יאָהאָן — לעגענדאַרישער תלמיד און אַפּאָסטאַל פון יעזוס קריסטוס. אין די מוטאַלעמערלעכע קריסטלעכע לעגענדעס פיגורירט דער פרעסביטער יאָהאָן אַלס קעניג איבער אַ גרויסן קריסטלעך קעניגרייך, ערגעץ־וואו אין מיטל־אַזיע. דאָס איז אַ קריסטלעכע אַנאַלאָגיע צו דער יידישער לעגענדע וועגן די צען שבטים הינמער די הרי־חושר.

די עקספעדיציע פון די "קלאָר-פאַרשטאַנדיקע טוערס" פון ירושלים, אינ-
 איינעם מיט בנימינען און סענדערל די יידענע, איז אָנגעקומען ביז צום טייך
 סמבטיון. אָבער דאָ האָבן שוין די "קלאָר-פאַרשטאַנדיקע טוערס" מורא געהאַט
 ווייטער צו גיין, זיי האָבן זיך דערשראָקן פאַר די אומגעזייערע בערג, פאַר די
 שרעקלעכע שטורעם-ווינטן, פאַר דער פינצטערניש און פאַרן סמבטיון, וואָס
 האָט געפערלעך גערוישט, געטראַסקעט מיט שטיינער א. אָ. וו. זיינען זיי
 געבליבן טרויעריק זיצן מיט זייער געפּעק און האָבן פונדערווייטנס געקוקט
 אויפן סמבטיון... בנימין האָט זיך אַנידערגעלייגט ביים ברעג פון דעם טייך,
 אויפן זאַמד, און האָט אַריינגעקוקט אין אַ ספר, בעת סענדערל איז לעבן אים
 געזעסן און האָט געשיילט קאַרטאָפּליעס אויף וועטשערע. פּלוצים שפּרינגט
 בנימין אויף ווי אַ לייב און זאָגט מיט באַגייסטערונג:

— "הושענא, סענדערל, ווילסט פליען?"

— "פליען מיטן קאַפּ אַראָפּ אין טיפּער גרוב און ברעכן רוק און לענד,
 ווילסטו, בנימין? — האָט סענדערל קאַלטבלוטיק געפרעגט און זיך ניט אָפּ-
 געקערט פון די קאַרטאָפּליעס, וואָס ער האָט געהאַלטן אין שייַלן.

— "ניין, סענדערל, פליען צום הימל און העכער און העכער.

— "מיט בלויזע הענט און פיס?"

ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז בנימין האָט נאָר-וואָס אַרויסגעלייענט פון
 בנימין טודעלאָס רייזע-באַשרייבונג, ווי אַזוי ים-רייזנדע, וואָס זייער שיף
 ווערט דורך שטורעם-ווינטן פאַרוואַגלט אין אייזים, ראַטעווען זיך אַרויס פון
 זייער האַפּענונגלאָזער לאַגע. זיי קריכן אַריין אין אַ פעל פון אַ בהמה און
 נייען זי איבערווייניק צו. דערנאָך וואַרפן זיי זיך, אַזוי אין דער פעל, אַנידער
 אויפן אייז. קומט תיכף צו פליען אַן אַדלער, וואָס ווערט אָנגערופן "גריפּוז"
 (ד. ה. "גריף" — "גריף"), ווייל ער מיינט, אַז דאָס איז אַ בהמה, פאַקט די
 פעל און פליט מיט איר צו דער טריקעניש, כדי זי דאַרט, די כלומרשטע בהמה,
 אויף אַ פעלדזש-שפיץ אויפצופרעסן. מוז דעמאָלט דער מענטש גיך אויפשניידן
 מיט אַ מעסער די פעל, אַרויסקריכן פון איר און דערהרגענען דעם אַדלער.
 דערנאָך מוז ער גיין און זוכן די ערטער, וואו מענטשן וואוינען.

בנימין האָט גע'עצהט דער עקספעדיציע, אַז זיי זאָלן זיך אַלע אויף אַזאַ
 מין קונציקן אופן אַריבערפעקלען איבערן טייך סמבטיון און איבער די
 פינצטערע הויכע בערג צו די רויטע יידעלעך. האָבן די אַנטיילנעמער פון דער
 עקספעדיציע מורא געהאַט און זיך אָפּגעזאָגט. בלויז בנימין און סענדערל
 האָבן זיך אָנגענומען מיט מוט און געטאָן אַזוי ווי די פאַרוואַגלטע ים-פאַרערס
 טוען. קיין בהמהשע פעלן האָבן זיי ניט געהאַט, האָבן זיי זיך באַנוצט מיט
 זייערע לעדערנע טשעמאָדאַנעס. תיכף האָט זיי דער אַדלער גריפּוז געפאַקט
 און איז מיט זיי אַריבערגעפּלויגן צום לאַנד פון די רויטע יידעלעך. ווי נאָר

סענדערל איז ארויס פונעם טשעמאדאן, האָט ער פריער פאַר אַלץ אָנגעהויבן שטעלן פיס און ווייזן די רויטע יידעלעך אַ סאָלדאַטישן מאַרשיר, כדי זיי זאָלן זען, אַז ער פאַרשטייט אויך אַ טאַלק אין מלחמה-זאַכן. דאָ איז אים צונויף-געקומען דאָס, וואָס ער איז אַמאַל געווען אַ רעקרוט. די רויטע יידעלעך האָבן זיי ביידע גאָר גרויסאַרטיק אויפגענומען, אָנגעשטאַפט זיי מיט גאַלד און זילבער און טייערע זאַכן. צוריק זיינען זיי געפלוּיגן, ווי אַהינצו. אַ טייל פון די זאַכן, וואָס זיי האָבן געבראַכט, זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דעם בריטישן מוזיי אין לאַנדאָן. זיי שטייען דאָרט גאָר אויבנאָן, און אַלע מענטשן חידושן זיך אָן אַן עק, אַזוי, למשל, אַ פלעשל זאַמד פונעם סמבטיון. אַ גאַנצע וואַך שטורעמט און ברויזט דער זאַמד אינעם פלעשל, אָבער שבת — רוט ער. איז דאָס אַן ענין פאַר ניט-יידן! אָבער פאַר יידן האָבן בנימיין און סענדערל געבראַכט עפעס בעסערס: פאַרשיידענע תורות און אגודות פון די רויטע יידעלעך. איינע פון זיי איז דאָס טאַקע די דאָזיקע קונציקע פאַראַדיע, וואָס אַנטהאַלט אין זיך (אַלס נבואה) דעם באַריכט, וואָס מיר האָבן נאָר-וואָס איבער-דערציילט.

מענדעלע חוזקט דאָ סיי פון די בטלנישע רבנים, סיי פון געוויסע קליינ-לעכע חכמת-היהדותניקעס, פון דער נאַציאָנאַליסטישער ראַמאַנטיק און, אין אַנצוהערענישן, אויך פונעם ציוניזם. מע מוז אָבער אויסדריקלעך פעסט-שטעלן, אַז די ציוניסטן גרייפט דאָ מענדעלע אָן פון אַן אַרטאָדאָקסיש-רעליגיעזן שטאַנדפונקט. אין זייער „וועלטלעכן“ נאַציאָנאַליזם זעט ער אַ געפאַר פאַר דער רעליגיע. אַזוי מישן זיך צונויף ביי מענדעלען אין יענעם שפעטן פעריאָד פון זיין שאַפן זיינע אַמאַליקע אויפקלערערישע טענדענצן (חוזק פון רבנים, פון נאַציאָנאַליסטישער ראַמאַנטיק א. א. וו.) מיט באַלעבאַטישער רעליגיעזקייט.

8

אין די זיבעציקער יארן קומען אין אָנהייב „די קליאַטשע“—די פאַליטישע פאַדערונגען פון די פאַלקס-מאַסן אין פּרט פון בירגערלעכער „עמאַנסיפאַציע“; צום סוף — „מסעות“, די „זעלבסט-קריטיק“ פון די פאַלקס-מאַסן; אין דער מיט פון דעם אָפּשניט — „דאָס יידל“, „זמירות“, „פרק שירה“ — האַלב-רעליגיעזע האַלב-באַלעבאַטיש-נאַציאָנאַליסטישע אַפּאַלאַגיע. מיר טאַרן ניט פאַרגעסן, אַז דער מהות פון דער „יידן-פּראַגע“ איז צו יענער צייט דער עיקר די פּראַגע וועגן די שטעטלדיקע מאַסן. פון דעם דרינגט אַרויס, אַז דער באַדן פון דעם אַזוי צו זאָגן „המונישן“ נאַציאָנאַליזם איז דעמאַלט די לאַגע פונעם זייער פאַרערעמטן שטעטלדיקן קליינבירגער. דאָס זיינען די אורזאַכן פון די

דערמאנטע ווידערשפרעכיקע זייטן אין מענדעלעס אַנשוואונגען פון יענער צייט.

מיט זיין גרוימער איבערארבעטונג פון „דאָס קליינע מענטשעלע“ (1879), וואו ער קערט זיך אום צו זיין ערשטן בוך און צעוויקלט אין אויספירלעכע בילדער זיין אַנקלאַג קעגן דער פעאַדאַליש-גבירישער אונטערדריקונג און עקספּלאַטאַציע פון די מאַסן, שליסט מענדעלע דעם איגנאַרטיקסטן פּעריאָד פון זיין שאַפן. ער שרייבט נאָך אַזעלכע מייסטער־ווערק, ווי די גרויסע וואַריאַנטן פון דעם „ווינטשפינגערל“ און „פּישקע“ (נאָך „מסעות“ אָן ספּק דאָס באַדייטניקסטע ווערק מענדעלעס), אַדער „שלמה ר' חיימס“ (דער א. ג. ערשטער טייל א. א. ווערק. אין תוך אַבער ברענגט דאָס שוין מער ניט אַריין קיין אינהאַלטלעך־גייע שטריכן אין זיין שאַפן. ער חזרט איבער, אַנטוויקלט און באַאַרבעט אַלטע פּלענער, פּאַרשאַרפט און פּאַרדייטלעכט פּאַרשיידענע זייטן פון זיין וועלט־אַנשוואונג, וואָס האָבן זיך שוין אַלט טענדענץ אויך פּריער ביי אים באַוויזן, אַנטוויקלט און בילדעט מייסטעריש אויס זיינע קינסטלערישע מיטלען און זיין סטיל־פּאַרמעגן — אַבער קיין וועזנטלעכע נייע אַריגינעלע מאַמענטן טראַגט ער שוין אין זיין שאַפן מער ניט אַריין.

9

אין די 80ער יארן איז שוין מענדעלע אַנטוישט אין זיינע האַפּענונגען אויף דער נייער, מאַדערנער אַרדענונג, וואָס איז פּאַרבונדן מיט דער אַנט־וויקלונג פון קאַפיטאַליזם. דערצו זיינען נאָך צוגעקומען די פּאַגראַמען אַנהייב 80ער יארן, אַ רעזולטאַט פון די סתירות און קעגנזאַצן, וואָס האָבן באַגלייט די אַנטוויקלונג פונעם קאַפיטאַליזם אין רוסלאַנד און זיינען פון איר אַרויס־גערופן געוואָרן. דאָס האָט געגעבן אַן ענדגילטיקן קלאַפּ אַלע האַפּענונגען אַפילו בלויז אויף בירגערלעכער „עמאַנסּיפּאַציע“ מצד דער צאַרישער רעגירונג. מענדעלע ווערט דעזאַריענטירט און ער שווייגט גאַנצע עטלעכע יאָר: „...יענע שיינע וועסנע־צייט איז אַוועק, אַז אַך און וויי איז דעם יידנס לעבן! און מיר איז פאַר צרות פאַרגאַנגען דער חשק צו שרייבן. עס האָט מיר אַ צייט לאַנג אַפּגענומען דאָס לשון...“ (מענדעלע אין זיין ווידמונג פון „פּישקע“ מ. מאַרגוליסן).

וועגן מענדעלעס דעמאָלטיקע שטימונג זאָגט עדות זיינע אַ כאַראַקטעריסטישע אַרויסזאָגונג אין איינעם אַ בריוו * פון יאָר 1881: „...איך בין איצט

* „מענדעלע מוכר-ספרים אין זיינע בריוו“, „די צוקונפט“, 1923, נומ. 1, ז"ו 63—71.

פולקום אייניק מיט רוסא, וואָס האָט גערופן די מענטשן אוועקוואַרפן צום טייוול זייער נאַרישע ציוויליזאַציע און צוריק אומקערן זיך אין די וועלדער. דאָ האָבן מיר שוין די באַוואוסטע בענקשאַפט צו די פרימיטיווע „אורטימ־לעכע“ געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, די רוסאַישע, טראַדיציאָנעל־קליינבירגערלעכע קעגנערשיקייט צו דער „ציוויליזאַציע“, צו דער קאַפּי־טאַליסטישער אַנטוויקלונג.

אונטער דעם איינדרוק פון די פאַגראַמען, וואָס מענדעלע האָט זיי לויט זיין גאַנצער איינשטעלונג געקאַנט דערקלערן נאָר פון אַ ריין נאַציאָנאַלן אַספעקט, אויסער יעדן צוזאַמענהאַנג מיט דער אַלגעמיינער פּאָליטישער און סאַציאַל־עקאָנאָמישער לאַגע אינעם לאַנד, פאַרשטאַרקן זיך ביי מענדעלען, פונקט ווי ביים גרעסטן טייל פון דער דעמאָלטיקער יידישער אינטעליגענץ, די נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען.

דעם איבערבאַרדן פון דעמאָקראַטישער אויפקלערעריי צו רעליגיעז־באַפּאַרבטן נאַציאָנאַליזם, וואָס איז דעמאָלט פאַרגעקומען ביי אַ היפּשן טייל יידישער אינטעליגענץ, שילדערט איינער אַ בעל־תשובּהדיקער פּובליציסט פון יענער צייט אויף אַזאַ אופן: „די פאַגראַמען האָבן פיל צרות געבראַכט מיט זיך, נאָר דעם כלל, דעם גאַנצן פּאָלק, דעם יידנטום, האָבן זיי געטאָן אַ גרויסע טובּה, דער גרעסטער אומגליק אונדזערער אין די לעצטע צוואַנציק יאָר פאַר די פאַגראַמען איז געווען, וואָס מיר האָבן אַנגעהויבן לייקענען אין זיך אַליין, פאַרגעסן ווער מיר זיינען. מיר האָבן געשריגן אין איין קול, מיר זיינען רוסן, דייטשן, פּראַנצויזן, נאָר ניט קיין יידן. דער אַנטיסעמיטיזם אין דייטשלאַנד, די פאַגראַמען אין רוסלאַנד האָבן אונדז געעפנט די אויגן און האָבן אונדז דער־מאַנט, אַז מיר זיינען יידן, אַז מיר זיינען אַ פּאָלק, וואָס האָט אַן אַלטע היסטאָריע, וואָס האָט אַן אייגענע שפּראַך, וואָס האָט אַ באַזונדערע רעליגיע... דאָס אייביקע פון יידנטום האָט זיך ניט אַפּגעלייקנט... אַ קלאַפּ פון דרויסן האָט אונדז אויפגעוועקט, און מיר האָבן זיך ווידער אומגעקערט צו זיך אַליין...“ *

עפּעס ענלעכס אילוסטרירט מענדעלע מיט זיין דערציילונג „אַ גראַע האַר“ וועגן אַ נאַציאָנאַליסטיש־רעליגיעז געוואַרענעם „ראַדיקאַל“, וואָס איז אַמאָליקע יאָרן זיך צונויפגעקומען מיט יענע „חברה־לייט“, וואָס ווילן פאַר־בעסערן די וועלט“ (די רעוואָלוציאָנערן — מ. וו.), איז שיער־שיער ניט אַריין מיט זיי „אין אַ צרה“ און איז איצט געוואָרן אַ רעליגיעזער חובב־ציון — און ס'הערט זיך דאָ אַ טאָן פון הסכמה מצד דעם אויטאָר. זייט די 80ער יאָרן

* ב. בראַנדט: „צייטן ביוטן זיך“. אין שלום־עליכמס, „יידישע פּאָלקס־ביבליאָ־טעק“, צווייטער בוך, 1889, אַפּשוילונג: וויסנשאַפטלעכע... און אַנדערע אַרטיקלען, 17-18.

הייבט זיך מענדעלע אַמאַל אַן צוצוהערן צו גאַטלאַבערס * דעמאָליקן לאַזונג :
 „גייט אין שולן אַרײַן !“

10

מע דאַרף זיך דאָס אַבער ניט פאַרשטעלן אַזוי, אַז מענדעלע האָט אין די 80ער יאָרן אויף אַן אמתן געריסן מיט זײַן אַלטער טראַדיציע און מיט זײַנע פריערדיקע טענדענצן. אויך אין זײַן שאַפן זײט די 80ער יאָרן האָט מענדעלע איבערגעחורט דעם וויכטיקסטן טײל פון זײַנע פריערדיקע טענדענצן : קאַמף קעגן אָפגעשטאַנענקייט און אירע אינסטיטוציעס, קעגן דער עקספּלואַטאַטאָרי־שער גבירימשאַפט, פאַרטיידיקונג פון די עקספּלואַטירטע און אַרעמע פּאַלקס־מאַסן. ס'הייבט זיך אַבער אָן בײַ אים צו הערן אַ פעסימיסטישער יאושדיקער טאָן : „טרויעריק איז מײן ניגון אין דער קאַפעלע פון דער ייִדישער ליטע־ראַטור...“ ** זײַן בליק ווענדט זיך שוין אָפּט ניט אויף פאַראַויס, נאָר צו דער פאַרגאַנגענהײט, אין וועלכער ער אידעאָליזירט שוין איצט אַמאַל יענע מאַמענטן, וואָס ער האָט פריער באַקעמפּט.

אינעם ווערק, מיט וועלכן מענדעלע טרעט אַרויס אין דער עפנטלעכקייט נאָך עטלעכע יאָר שווייגן, אינעם „פריזיוו“ (1884), חורט מענדעלע איבער אַן אַלטע משכילישע טעמע זײנע — די קהלשע מאַכונאַציעס ביים „פריזיוו“ (רעקרוטישנע), „טאַקסע“ א. א. וו. די לייַדנדיקע זײנען שוין דאָ אַבער ניט מער פיגורן פון דער אַרעמשאַפט (ווי אין דער „טאַקסע“), נאָר אַ משכילישער מושלם, אַ קאַנדידאַט אויף ראַבינער. דער ראַבינער־באַרוף ווערט דאָ אידעאָליזירט. דער בעל־טאַקע, אַמאַל אַ סימבאָל פון קהלשער רויבעריי, ווערט איצט געשילדערט אַלס קרבן פון די גבירים, פּרנסים און

* זע ש. ל. ציטראָן : „די געשיכטע פון דער ייִדישער פרעסע“, ב. 1, ווילנע 1923, ז. 139. דער לאַזונג פון דער „ייִדישיסטישער רעאַקציאָנערער דעקאַדאַנס אינעם פעריאָד נאָך דער ערשטער רעוואָלוציע : „צוריק אין שול אַרײַן“ איז אַפילו לױט דער פּאַרם זײנער ניט געווען אַריגינעל און נײַ. מיר געפּינען אים כמעט בוכשטעבלעך אין גאַטלאַבערס אַ ליד פון אַנהױב 80ער יאָרן (אין „ייִדישעס פּאַלקס־בלאַט“). דאָס ליד האָט דעם טיטל : „גױט אין שול אַרײַן !“ גאַטלאַבער דער־קלערט דאָרט, אַז פאַר די יודן איז ניט געבליבן קײן שום אַנדער עצה ווי :

טאַקע נאָר ווײנען, טאַקע נאָר קלאַנגן,
 טאַקע נאָר קאַפּ אין דער וואַנט זיך שלאַנגן,
 פאַסטן און זאַגן תהילים און סליחות,
 צו גאָט בעטן און ווײנען און שרײען,
 ער זאָל אונדז פון די צרות באַפרייען,
 פון די פאַרגאַמען, פון די רציחות.
 אַזוי, ליבע ברידער, אַזוי מוז עס זײַן !
 גױט־זשע, ליבע יודן, גױט אין שול אַרײַן !

** מענדעלע, אין זײַן „פישקע“־ווידמונג מ. מאַרגוליסן.

כלי-קודשדיקע מיוחסים. מענדעלע נעמט זיך שוין דאָ אָן פאַר באַשטימטע איצט דעגראַדירטע קרייזן פון יענעם קלאַס, וועלכן ער האָט פריער אַלס גאַנצן גערודפֿט. פאַראַן אין „פּריזיוו“ אַ ריי גלענצנדיקע רעאַליסטישע שילדערונג-גען: פונעם שדכן ר' פייוויש, ר' עליע, פונעם אַלטן קאַנטאַניסט, פונעם אינג-טריגאַנט ר' יויכענצוי, כאַסקל א. א. איז אָבער די גרונט-שטימונג ניט קיין קלאַר אויפקלערערישע און די דראַמאַטישע אַנטוויקלונג ניט אינטערעסאַנט. זייט עטינגערס „סערקעלע“ זיינען דאָך שוין אַריבער כמעט זעקס יאָרצענדליק, מענדעלע ווענדט זיך איצט צוריק צו דער העברייאישער שפּראַך, וועלכע ער האָט אין זיין צווייטן פעריאָד באַנוצט פון מאָל צו מאָל בלויז אויף צו פאַרענדיקן זיינע נאַטור-וויסנשאַפטלעכע ביכער, ביי געוויסע פּובליציסטישע אַרויסטרעטונגען און ביי דער איבערדאַרבעטונג פון זיין עלטערן „למדו היטב“ — „האבות והבנים“. זיין שעפּערישע ענערגיע האָט ער אין זיין צווייטן פעריאָד קאַנצענטרירט אין ווערק, וואָס זיינען געווען געשריבן אין דער וועלט-לעכער, וואַכעדיקער, פאַר די פּאַלקס-מאַסן צוטריטלעכער יידישער שפּראַך. איצט ווענדט ער זיך ווידער צו העברייאיש, שרייבט אָן (1886) זיין „בסתר רעם“ און באַמיט זיך זייט דעמאָלט אַנצוטאָן זיין פריערדיקער שאַפונג אַ העברייאיש קלייד, זי אַריבערצוראַטעווען אין דער „אייביקייט“ דורכן איבער-זעצן אויף העברייאיש. אינעם גרויסן וואַריאַנט „ווינטשפינגערל“ פאַר-הערלעכט מענדעלע אַ פיגור (ר' אברהם), אין וועלכער ער וואַלט אין פריער-דיקע צייטן אונטערגעשטראַכן די בטלנישקייט פון די „מסעות“-געשטאַלטן. ער פּאַעטיזירט לסוף אַפילו חסידים (אינעם א. ג. צווייטן טייל „שלמה ר' חיימס“). קעגן וועלכע די משכילים האָבן אַזוי שאַרף געקעמפֿט. ס'טרעפט זיך, אַז ער אידעאָלאָזירט דעמאָלט צומאָל ניט בלויז דעם סוחר פון מאַדערנעם שניט („ווינטשפינגערל“), נאָר אויך די אַמאַליקע פעאַדאַליש-תּקיפּישע גבירים (אינעם א. ג. צווייטן טייל „שלמה ר' חיימס“) און דעם אַלטן טראַדיציאָנעלן שטייגער. אין איינער אַ נאָוועלע: „אַ גראַע האָר“, איראַניזירט ער איבער דער נאַאיווקייט פון די דעמאָקראַטישע קעמפּער און באַמיט זיך צו ווייזן — ווי בעל-מחשבות דריקט דאָס אויס — „די לינדערנדיקע קראַפט פון זיינע (דעם יידישן פּאַלקס — מ. וו.) יום-טובים, ימים-נוראים“. קורץ: ער דרינגט דעמאָלט אַריין אין דער „מאַטעריע ייד, וואו ער פילט זיך אַלס פעדעמל דערין“ (בעל-מחשבות).

דעמאָלט איז מענדעלע ברייט אַנגענומען געוואָרן פון דער בירגערלעכער אינטעליגענץ. דער ציוניסט בן-עמי דערציילט, אַז „דער גרויסער מפורסם איז ער (מענדעלע) געוואָרן די לעצטע פינף און צוואַנציק יאָר, אַז ס'איז אויסגעוואַקסן אַ יידישע נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ“. דאָס איז ריכטיק אויף אַזויפיל, אויף וויפיל עס האָט אַ שייכות צו דער נאַציאָנאַליסטישער אינג-

טעליגענץ. ס'איז אבער דורכאויס ניט אמת, וואס בן-עמי דערציילט, אז „דער המון האט פון אים (מענדעלען) גאר ווייניק געוואוסט נאך אפילו אין די 90ער יארן“. אמת איז פונקט פארקערט: אין די 60ער—80ער יארן זיינען מען-דעלעס ווערק געווען זייער פאפולער צווישן די ברייטסטע מאסן (מיט זיין „דאס קליינע מענטשעלע“, „די טאקסע“, „די קליאטשע“ א. א.), ווייל ער האט דעמאלט אמדייטלעכסטן אויסגעדריקט זייער נויט, זייערע אינטערעסן און שטרעבונגען. גראד מיט זיין שאפן נאך די 80ער יארן האט ער פאר די ברייטע פאלקס-מאסן, דעם „המון“, ווי בן-עמי זאגט (און אויך בעל-מחשבות וועגן די 90ער יארן), אנגעהויבן א ביסל פרעמדער צו ווערן.

11

בין אין די 80ער יארן האט אין מענדעלעס סטיל דאמינירט דער סאטירישער פאטאס, אנטשפרעכנדיק צו זיין געזעלשאפט-קריטישער אנצילונג. זייט די 80ער יארן און ווייטער ווערט דאס פירנדיקע אין זיין סטיל — עלעגיש-לירישע עפיק, אנטשפרעכנדיק צום כאראקטער פון פארסאכאקלונג און מעמארישקייט אין זיין שפעטן שאפן. מענדעלע זעט דעמאלט שוין ניט קיין ליכטיקע צוקונפט, ער זעט שוין בלויז די פארגאנגענהייט, וואס איז געווען פול מיט האפענונגען אויף דער צוקונפט. ווערט איצט „עפיק“ דאס, וואס איז פריער געווען סאטירע, ווערט צומאל איצט סטיליאזאציע דאס, וואס איז פריער געווען פאראדיע. דער פראטעסטירנדיקער און דעמאסקירנדיקער פאטאס ווערט געבראכן און פארוואנדלט זיך צומאל אין אידעאליאזאציע.

אבער, ווי געזאגט: ס'וועט זיין א טעות צו מיינען, אז מענדעלע איז אינעם לעצטן פעריאד פון זיין שאפן אויף אן אמתן אפגעגאנגען פון זיינע אמאליקע אידעאלן. ווען דאס זאל זיין אזוי, וואלט, אגב, ניט מעגלעך געווען, ער זאל אזעלכע ווערק, ווי דאס „ווינטשפינגערל“ און „פישקע“, וואס ער האט אין א פריערדיקן פעריאד פארטראכט און אנגעשריבן און איצט (סוף 80ער יארן) גאר באדייטנדיק אנטוויקלט — אז ער זאל זיי קאנען איבערארבעטן אויף אן אופן, וואס איז אין געוויסע פרטים ווייט, אבער וואס שייך דעם וויכטיקסטן תוך זייער נאענט צום אורשפרינגלעכן פלאן און צו דער פריערדיקער אנצילונג. ווארים מע מוז פעסטשטעלן, אז אחוץ די צוגאבן, וואס שטאמען פון זיינע נייע שטימונגען, חזרן זיך דא איבער און ווערן דא פארטיפט אין די דאזיקע איבערארבעטונגען (וואס באקומען ערשט דורך דער איבערארבעטונג די פולע באדייטונג, וואס זיי האבן) גלייכצייטיק און סתירהדיק די וויכטיקסטע עלע-מענטן פון זיינע פריערדיקע אַנשוואונגען.

דאס ניי-איבערגעארבעטע „ווינטשפינגערל“ האט באדארפט ווערן א היסטאריע פונעם יידישן לעבן אין יענער צייט. דאס האט זיך מענדעלען ניט

אינגעגעבן. ער האָט ניט גענוג דייטלעך געזען דעם צוזאַמענהאַנג צווישן די פאַרהעלטענישן אין דער יידישער סביבה און די אַלגעמיינע פאַרהעלטענישן אינעם צאָרישן רוסלאַנד. אָן דעם איז ניט מעגלעך געווען אַ ווירקלעכע גע- שיכטלעכע אויפפאַסונג. אָבער דאָרט, וואו מענדעלע רירט זיך צו, אויך אין זיין שפּעטן פּעריאָד, צו דער שילדערונג פון דער נויט ביי די מאַסן, באַווייזט זיך תּיכּף זיין אַמאָליקע שטאַרקייט.

אין זיין שפּעטן שאַפּן, באַזונדערס אין די צוגאַבן, וואָס מענדעלע האָט געמאַכט, איבעראַרבעטנדיק „דאָס ווינטשפינגערל“ און „פּישקע“ (דאָס וויכ- טיקסטע ווערק נאָך „מסעות“), גיט מענדעלע וואונדערלעכע רעאַליסטישע בילדער פון דער ווירקלעכקייט; געוויינלעך באַווייזט זיך די ווירקלעכקייט, וואָס ער שילדערט רעאַליסטיש, שטאַרקער, ווי זיין נייע איינשטעלונג. אין די גרויסע איבעראַרבעטונגען פון „ווינטשפינגערל“ און „פּישקע“ זיינען פאַראַן אַ סך קאַפיטלען, אין וועלכע ער טרעט אַרויס מיט דער אַמאָליקער שאַרפּקייט סיי קעגן דער אַלטער, סיי קעגן דער נייער גבירימשאַפט, סיי קעגן אַלטע, סיי קעגן נייע אונטערדריקונגען פון די כל מיני יידישע בעלי-טובות און שיינע- יידן, און ס'פילט זיך דאָ אַ ליידנשאַפטלעכער סאַציאַלער פּראָטעסט אינעם אונטערשטרייכן דעם ווערט און די ווירדע פון די אונטערדריקטע און עקס- פּלאַטירטע מענטשן. אויך אין זיין שפּעטן שאַפּן געפינען מיר גענוג אַפט בייסיקן חזק און שפּאַט אויפן יידישן נאַציאָנאַליזם, העברייאזם און ציוניזם (אין „אַ שטורעם-צייט“ א. א.), כאַטש טאַקע אין סתירה צו אַנדערע זיינע אַרויסטרעטונגען מיט אַ פּונקט קאַפּויערדיקער טענדענץ. אויף דעם באַקלאַגט זיך עס בן-עמי, אַז מענדעלע „איז ניט קיין סיסטעמאַטישער, שטרענג-לאַגישער דענקער, ער האָט אויך אפּשר ניט קיין אַפּגעשטעלטע גענויע וועלט-אַנשוואַונג“, אַז זיינע „געדאַנקען“ זיינען „אַפט סותר (ווידערשפרעכן — מ. ו.) איינער דעם אַנדערן“*.

ערשט אַ סך שפּעטער, אָנהייב צענער יאָרן פון אונדזער יאָרהונדערט, ווען מענדעלע שרייבט די געוויסע באַלעבאַטישע קאַפיטלען אינעם צווייטן טייל פון זיין אויטאָביאָגראַפישן בוך „שלמה ר' חיימס“, אָדער די סעריע אידעאָליזירנדיקע בילדער פון די יידישע יום-טובים — ערשט דעמאָלט ווערן זיינע אַמאָליקע אויפקלערערישע טענדענצן אינגאַנצן פאַרנעפּלט.

דער דריטער פּעריאָד פון מענדעלעס שאַפּן (80ער יאָרן ביז צו זיין טויט) קאָן אויך, ווי מיר זעען, איינגעטיילט ווערן אין עטלעכע פאַרשיידן-ביואָנסירטע

* אויך דובנאָוו דערציילט תּרעומותדיק אין זיינע זכרונות וועגן מענדעלען, וועלכע ער האָט אין די לעצטע יאָרן פאַרעפּנטלעכט, אַז מענדעלע פּלעגט זיך אויך אין זיינע פּריוואַטע אַרויסטרעטונגען אַרויסזאָגן אַמאָל פאַר ציוניזם, אַמאָל קעגן, אַמאָל פאַר העברייאזם און פּאַלעסטינע, אַמאָל קעגן, פאַר יודישזים, קעגן א. א. וו.

אפשניטן. די גענויע באהאנדלונג פון די פארשיידענע אפשניטן אינעם דריטן פעריאד מענדעלעס, פון די דעמאלטיקע פארשיידענע זיגזאגן * און ווידער שפרוכן אין זיינע אַנשוואונגען גייט ניט אַריין אין דער אויפגאַבע, וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט מיט דער דאָזיקער אַרבעט. מיר זיינען דאָ בלויז אויסן אונטערצושטרייכן, אַז אינעם דריטן פעריאָד, באַזונדערס אין די 80ער און 90ער יאָרן, — אָבער אויך שפעטער — איז ביי אַלע ווידערשפרוכן אין מענ-דעלען ניט אַנטשווינגן געוואָרן דער אויפקלערערישער דעמאָקראַט, וואָס ווייטיקט פאַר די נויטן און באַדערפענישן פונעם פּאָלק. און יענע ערטער פון זיינע שפעטע ווערק, וואו דאָס באַווייזט זיך זייער בוילעט, געהערן צו די גלאַנצפולסטע בלעטער אין זיין שפעטן שאַפן.

* פאַר דער סתירהדיקייט פון זיינע אַנשוואונגען זיינען כאַראַקטעריסטיש די דאָקומענטירטע ידיעות, אַז מענדעלע האָט אין דער צווייטער העלפט 70ער יאָרן (ד.ה. אינעם פּעריאָד פון „מסעות“ און פונעם גרויסן וואַריאַנט „דאָס קלוינע מענטשעלע“) אַרויסגעוויזן אַ באַשטימטן אינטערעס צו ליבערמאַנס סאַציאַליסטישער מעטיקויט און אויך אַ געוויסע נאָעטיקייט צו אַ גרופּע מיטאַרבעטער זיינע (זע ח' א. גור-שמינס: „א ניער ווענד-פונקט אין דער מענדעלע-פאַרשונג“, וויסנשאַפטלעכע יאָר-ביכער, ב. 1, מאַסקווע, 1929, ז. 223). קאַמיאַנסקי שרייבט דעמאָלט וועגן מענדעלען: „דער פּראָספעקט (פון ליבערמאַנס „האמת“ — מ. וו.) האָט אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקן רושם... ער זאָגט, אַז זיינע אַנזוכטן זיינען די זעלבע ווי די פונעם פּראָספעקט. אויך דעם „קול לעם“... זאָגט ער, וועל איך מירן אויף דעם דאָזיקן וועג פון אמת, אָבער גאָר אויף אַ לעגאַלן אופן...“ קאַמיאַנסקי האַפט אַפילו, אַז מענדעלע וועט מיטאַרבעטן אין „האמת“, „כאַטש דער (מענדעלע — מ. וו.) באַ-הויפּטעט עקשנותדיק, אַז פאַרן פּאָלק מוז מען שרייבן יודיש און ניט העברעאיש“ (זע מ. בערקאָוויטש: „צוריק מיט 50 יאָר, אהרן ליבערמאַן און זיין „האמת“, „היינט-וובילוי-בוך“, 1928, ז. 195). הייסט דאָס: סאַציאַליסטישע שטימונגען קנאַפּ פאַר דעם פעריאָד, וואָס זייט די 80ער יאָרן. אויף דעם גיט אויך אַן אַנ-צווערעניש די רעמוניסענץ פון זאַרכי אין מענדעלעס דערציילונג „אַ גראַע האַר“, וואָס טראַגט באַשטימטע אויטאָביאָגראַפישע שטריכן: „איך געדענק דאָך נאָך די אַמאָליקע יונגעלייט אין אונדזער צייט, וואָס זיי האָבן געוואָלט און וואָס פון זיי געבער, איז געוואָרן. אַ טייל זיינען געזעסן, אַפּגעקומען אין תּפּיסה, אַ טייל זיינען פאַרשיקט געוואָרן, אַזש וואו דער שוואַרצער פעפּער וואַקסט דאָרט, און אַ טייל האָבן הונגעריק, עלנט זיך אַרומגעבלאַנקעט אין דער וועלט. אויך מיר, געדענקסטו, פלעגן זיך צונופּומען מיט דער דאָזיקער קאַמפּאַניע, און שיער-שיער זיינען מיר אויך ניט אַריין אין אַזאַ צרה...“ (מענדעלעס ווערק, ניינטער באַנד, פאַרלאַג „מענדעלע“, וואַרשע, 1924, ז. 16).

אַנב: לויט אַ געוויסער ידיעה האָט מענדעלע אַרום 1903 געהאַלפּן איינעם ר. גראַנאָווסקי (אַ תּלמיד פון לינעצקי) אַרויסגעבן אַן אַנטי-ציוניסטישע בראַשור „אונדזערע ציוניסטן“ (א. ריווען: „עפּיזאָדן פון מיינ לעבן“, צווייטער טייל, ווילנע, 1929).

VI. מענדעלע און דער ליטעראַריש־שפּראַכלעכער סטי־קאָנאַן

1

מענדעלעס סטיל איז נאָך זייער ווייניק באַהאַנדלט געוואָרן אין אונדזער מאַרקסיסטישער ליטעראַטור־פאַרשונג. אָבער גראַד וועגן דער דאָזיקער טעמע האָט די ״ייִדישיסטישע״ קריטיק אַ סך געשריבן, ווייל דורך דער ״ייִדישיס־טישער״ אינטערפּרעטאַציע פון זיין סטיל, און דער עיקר נאָר דורך דעם, האָט דאָס מענדעלע דער געזעלשאַפֿט־קריטיקער געדאַרפֿט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ ״ייִדישיסטישן״ קינסטלער לשם קונסט. די ״ייִדישיסטישע״ מענדעלע־קריטיק איגנאָרירט מער אַדער ווייניקער דעם אייגנטלעכן אינהאַלט פון זיין שאַפֿן און שטעלט געוויינלעך אַוועק אַלס זיין הויפֿט־פאַרדינסט זיין שפּראַך און זיין סטיל.

די מענדעלע־קריטיק פאַרמאַגט אַ טראַדיציע פון כמעט זיבעציק יאָר. מעגלעך, אַ וועגן קיין שום עלטערן ייִדישן שרייבער איז ניט אַזויפיל געשריבן געוואָרן סיי אויף ייִדיש, סיי אין אַנדערע שפּראַכן, ווי וועגן מענדעלען. מענ־דעלעס שעפּערישע טעטיקייט האָט זיך געצויגן זעכציק יאָר און איז כסדר באַגלייט געוואָרן פון אַ לעבהאַפֿטיקער קריטיק, וועלכער ער האָט אויפגעגעבן ניט ווייניק פּראַבלעמעס. מיר קאָנען זיך ניט גלאַט אויסדרייען מיט דער פלייצע צו דער דאָזיקער קריטיק־טראַדיציע און זי סתם איגנאָרירן. גראַד דאָס וואַלט באַטייט עפענען טיר און טויער פון אונדזער ליטעראַטור־געשיכטע פאַר אומקריטיש איבערגענומענע מיינונגען.

מענדעלע האָט טאַקע גאָר באַדייטנדיקס אויפגעטאָן סיי אין פרט פון שפּראַך און סיי אין פרט פון סטיל. אָבער זיין אויפטוערישקייט, וואָס שייך פאַרם און אויסדרוק־מיטלען, ליגט אין אַן אַנדער ריכטונג, ווי די, אויף וועלכער עס ווייזן אַן די ייִדישיסטן. זיין שפּראַך און זיין סטיל, ווי בכלל זיין ליטע־ראַרישע פאַרם, זיינען אויף אַזויפיל אויפטועריש, אויף וויפיל זיי האָבן צום בעסטן אַנטשפּאַרכן און אויפן ווירקזאַמסטן אופן אויסגעדריקט דעם ווערט־פולסטן תוך און אינהאַלט פון זיין שאַפֿן.

זיינע פאַרמעלע אויפטוען ליגן אויף דער ליניע פון דער געזעלשאַפֿט־קריטיק, ד. ה. אינעם באַשאַפֿן דעם סאַטירישן סטיל פון גרויסן שניט, מיט די אַנטשפּרעכנדיקע סוזשעטן, פאַבולעס, טיפֿן, מיט דער אַנטשפּרעכנדיקער שפּראַך פון פאַרשיידנערליי אַנדערע סטיל־מאַמענטן. זיין אויפטו איז דאָ דער געזעלשאַפֿט־קריטישער סאַטירישער סטיל — און ניט די געזעלשאַפֿט־אַפֿ־לאַגעטישע סטי־ליאַציע.

פּרץ האָט צום פינף-און-זיבעציק-יאַריקן יובליי פון מענדעלען (1910) אָנגעשריבן אַ קליין, אָבער זייער קאָנצענטרירט אַרטיקל, אין וועלכן ער פּייערט מענדעלען אַלס ערשטן שפּראַך-מייסטער אין דער יידישער ליטעראַטור. אויף דער דאָזיקער ליניע ליגן, לויט פּרצן, מענדעלעס הויפּט-פּאַרדינסטן. ענדלעכס שרייבט דעמאָלט נאָמבערג: „מענדעלע, אַלס דער ערשטער יידישער סטי-ליסט“... * נאָך דער דאָזיקער שאַצונג מענדעלעס אין דער ערשטער ריי אַלס שפּראַך-שאַפּער און סטיליסט גייען שוין זייט דעמאָלט דאָס רוב „יידישיס-טישע“ שרייבער און קריטיקער. אַ שטייגער ווי „שפּראַך“ אַליין וואָלט געקאָנט האָבן עפּעס אַ ממשות, ווען עס שטעקן ניט הינטער איר גרויסע בילדער פון דער ווירקלעכקייט און טיפּע, דורכגעווייטיקטע אמתן.

פּרץ דערקלערט וועגן מענדעלען, אַז ער איז געווען דער ערשטער ליב-האַבער און פּאַרערער פונעם „יידישן וואָרט“, אַז ער האָט עס „געהאַלטן און דערצויגן ריין: נישט גערמאַניזירט, ניט רוסיציפּירט, נישט אַפּילו איראַ-פּייאַזירט, און ער איז דעריבער דער ערשטער, וואָס האָט אַ יידישן סטיל באַשאַפּן, זיין אינדיווידועל-יידישן סטיל.“ מענדעלע איז אָבער קודם-כל גע-ווען אַ מייסטערשער מאַלער פונעם יידישן לעבן, אַ גרויסער דיכטער, וואָס האָט וואונדערלעך געפּילט און געוויזן די טראַגישע לאַגע פונעם אונטער-דריקטן מענטשן, פונעם אונטערדריקטן פּאַלק, מענדעלע האָט אַ גאַנצן לעבן געקעמפט פאַר יענע הומאַניסטישע אידעאַלן, וואָס זיינען אויך פּרצן געווען טייער. דער אינהאַלט פון מענדעלעס שאַפּן איז אָבער אין פּרעסע אויגן אויס-געקומען אַ ביסל פאַרעלטערט. און ער האָט זיך צו זיין שאַפּן ניט געקאָנט באַציען מיט דער פּולער מאַס פון היסטאָרישער גערעכטיקייט.

2

פּרץ דערקלערט: „מענדעלע איז דער ערשטער, וואָס האָט נאָך אַ קורצער צייט פון זייטיקע פּראָבן אָנגעהויבן שרייבן „לשמה“, ריינע קולטור-ווערטן צו באַשאַפּן...“ וואָס איז געמיינט מיט דער דאָזיקער קעגנשטעלונג פון „זייטיקע פּראָבן“ צו „לשמה“, „ריינע קולטור-ווערטן“ ?

קלאַר, אַז פּרץ, וואָס איז צו יענער צייט אַוועק פון זיינע פּריערדיקע אויפּקלערערישע אידעאַלן, מיינט דאָ פשוט די פּריאיקע ווערק מענדעלעס (1864—1869), זיינע מער קעמפּערישע געזעלשאַפטלעכע טענדענצן. דאָס זיינען עס די „זייטיקע פּראָבן“, אַקעגן וועלכע עס ווערן געשטעלט די שפּע-

* אין „מענדעלע מוכר-ספרים, צו זיין 75-יאַריקן יוביליאָום“, וואַרשע, 1910, ז"ז 87-88.

טערדיקע ווערק און איבעראַרבעטונגען מענדעלעס (באַזונדערס זייט די 80ער יאָרן).

צי זיינען אָבער ניט אויך די שפּעטערדיקע און בכלל די סאַמע בעסטע ווערק מענדעלעס דורכגעדרונגען מיט „פּובליציסטיק“, מיט די סאַציאַלע פּראָבלעמעס, וואָס האָבן אים באַשעפּטיקט? צי איז ער ניט שטענדיק געבליבן אַנגעלאָדן מיט געזעלשאַפּטלעכע אידייען, טענדענציעז?

מענדעלע האָט, פּונקט אַזוי ווי צו זיין שאַפּן בכלל, אויך צו דער יידישער שפּראַך ניט געהאַט קיין „לשמה“־באַציאָנונג. מענדעלע האָט ליב געהאַט די יידישע שפּראַך און האָט זי פאַרערט, ווי זעלטן אַ יידישער שרייבער. ער האָט באַוואוסטזיניק באַנומען דעם באַדייט פון דער וואונדערלעכער שאַפּונג פּונעם פּאַלק — פון דער שפּראַך. מיר פאַרמאָגן אָבער אַ היפש ביסל אַרויסזאָגונגען מענדעלעס, וואָס זאָגן עדות, אַז ער איז געקומען צו יידיש ניט צוליב „לשמה“ און „ריינע קולטור־ווערטן“, נאָר כדי בעסער צו קאָנען ווירקן אויף די מאַסן, פאַר וועלכע ער האָט געשריבן.

ער האָט זיך היפש לאַנג אין דעם פּרט געוואַקלט. נאָך אַרום 1865—1867 פאַרטיידיקט ער העברייאיש (ניט אויסשליסנדיק די יידישע שפּראַך) אַלס מיטל פון מאַסן־ווירקונג, — „היות, — זאָגט מענדעלע, — ביכער אין דער העב־רייאישער שפּראַך האָבן מער געדינט דער אויפקלערונג צווישן יידן, איידער ביכער, וואָס זיינען געשריבן אין אַנדערע שפּראַכן.“ מענדעלע דערקלערט דעמאָלט, אַז „אפילו די געמיינע לייט צווישן יידן קאָנען לייענען לשון־קודש און לייענען אַמאָל אין מוסר־ספּרים. אויב אַזוי, זיינען זיי דאָך אַ ביסל געלערנט“ — אין קעגנזאָץ צו די דעמאָלטיקע רוסישע פּויערישע מאַסן. „דעריבער איז קיין שום ספּק ניט, אַז ווען מע וואָלט פאַרשפּרייט צווישן די יידישע מאַסן פאַרשיידענע וויסנשאַפּטלעכע ביכער, געשריבענע אויף העב־רייאיש און מיט געשמאַק און פאַרשטאַנד, וואָלט מען זיי זייער גוט אויפ־גענומען, און זיי וואָלטן אַ סך גענוצט. און די דאָזיקע ווערטער אונדזערע זאָגן מיר ניט גלאַט אין דער וועלט אַריין, נאָר מיר קאָנען זיי פאַרפּעסטיקן מיטן עדות פון טאַג־טעגלעכער דערפאַרונג.“ מענדעלע פאַררופט זיך דאָן אויפן דייטשן אַריענטאַליסט פּראַנץ דעליטש, אַז „די העברייאישע שפּראַך איז ניט געשטאַרבן“ און אַז „זי איז געבליבן די שפּראַך פון אַ פּאַלקסטימלעכער ליטעראַטור.“* ניט געקוקט אויף זיין יידיש־שרייבן, זעצט ער טאַקע פאַר זיין „תּולדות הטבע“ אויף העברייאיש ביז צום יאָר 1872. אַנטשפּרעכנדיק צו זיינע דעמאָקראַטישע באַשטרעבונגען, אַן ספּק אונטער דער ווירקונג פּונעם איידעלן דעמאָקראַט און פּילאָלאָג ליפּשיץ, און אפשר אויך טאַקע אונטער דער

* „עין משפט“, זשיטאָמיר, 1867, ז. 44.

ווירקונג פון אַזעלכע קריטישע אַרויסטרעטונגען ווי א. קאַוונערס, קערט זיך מענדעלע צו דער שפראַך פון די מאַסן. אין די 80ער יאָרן, ווען ס'פאַרשטאַרקן זיך זיינע נאַציאָנאַלע שטימונגען, ווענדט ער זיך ווידער צו העברייאיש. דער יידישיסטישער וואַריאַנט פון נאַציאָנאַליזם איז קיינמאַל ניט געווען מענדעלעס זאַך. ביי זיין גאַנצער טיפער ליבע און אַכטונג צו דער יידישער שפראַך האָט ער אין איר פאַרט שטענדיק געזען דאָס „נוצלעכע“ — און אין העברייאיש „דאָס אייביקע“.

אין יאָר 1871 ווענדט זיך מענדעלע צו דער רעגירונג מיט אַ ביטע וועגן אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל אויף יידיש. צווישן זיינע מאַטיוון רעכנט ער: אַז דורך דער יידישער צייטשריפט וועט מען קאָנען דערגרייכן די „דערנענטערונג מיטן רוסישן פּאָלק“ (קעגן דער דייטשער און פּוילישער ווירקונג אויף די יידישע מאַסן) און מאַכן פון די מאַסן „אויפּריכטיקע רוסישע פּאַטריאָטן“... * וויפּיל מע זאָל דאָ פון דעם אַרגומענט ניט דאַרפן לייגן אויפן חשבון פון דער „פּראַשעניע“, איז דאָך אַבער די שפּראַכלעכע אַסימילאַציע פון די יידן (לויטן טיפּ: יאַהודים פון משהס גלויבן, מיט רעליגיע, העברייאיש א.א.וו.) אַן אויפּריכטיקער מיין. אַזאַ ווידערשפּרעכיקע באַציאונג צו יידיש איז ביי מענדעלען פּאַקטיש פּאַראַן.

מענדעלע דערקלערט דאָס שפּעטער אויספירלעכער — און דווקא אין אַ צייט, ווען זיינע נאַציאָנאַלע שטימונגען האָבן זיך באַדייטנדיק פאַרשטאַרקט. זיינע שפּעטערדיקע צומאַליקע נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען גייען זיך אַ באַ-זונדערן וועג — דעם יאַהודיש-העברייאייסטישן (ניט צו פאַרבייטן מיטן שטייגערנישן העברייאייזם, וואָס וויל איינפירן העברייאיש אַלס ריידי-שפּראַך. — אַזאַ „העברייאייסט“ איז מענדעלע קיינמאַל ניט געווען). די שטייגער-שפּראַך פון די מאַסן וועט און דאַרף ווערן רוסיש, און זשורנאַלן אויף יידיש געהערן, לויט מענדעלען, צו די מיטלען אויף צו דערגרייכן דעם דאָזיקן ציל. וואָלט מענדעלע אין יאָר 1885 געשטאַנען אויף אַ „יידישיסטישן“ שטאַנדפּונקט, וואָלט ער דעמאָלט בשום-אופן ניט געשריבן אַזעלכע ווערטער: „איך בין זיכער, אַז וואָס מער עס וועט זיך רוקן פאַראויס די לייזונג פון דער פּראַגע (פון דער „יידן-פּראַגע“ — מ. מ. וו.), אַלץ מער וועלן פּאַלן די קיינסטלעכע צוימען צווישן ייד און קריסט, און די רוסישע שפּראַך וועט אַריינדרינגען אין דער יידישער מאַסע; אַבער כאַטש איך ווינטש עס פון גאַנצן האַרצן, באַהויפּט איך — און דאָ איז נישטאָ קיין שום פאַראַדאַקס, — אַז די זשאַראַגאַנישע ליטעראַטור אין דער ריכטונג, וועגן וועלכער איך האָב אויבן גערעדט (געמיינט איז די אויפ-קלערונג פון די מאַסן — מ. מ. וו.), קאָן נאָר העלפן צו פאַרגריכערן דעם דאָזיקן

* „צויטשריפט“, ב. 5, מינסק, 1931. אַפּטיילונג „פון אונדזער אַרכיוו“, ז. 35.

פּאָקט, צוגרייטנדיק אַ דאַנקבאַרן באַדן פאַר די זאַמען פון רוסישער בירגער־ לעכקייט. ענדלעך, וואָס איז שייך דער טענה, אַז דער זשאַראַגאַן קאַן כלומרשט נאָך געדיכטער מאַכן דעם חושך, וואָס נעמט אַרום אייניקע מאַמענטן פון אונדזער לעבן, — איז דען ניט שפּראַך פשוט אַ געווער, וואָס קאַן פונקט אַזוי דינען פאַר דאָס גוטע, ווי פאַר דאָס שלעכטע, פאַר אויפקלערונג, ווי פאַר פאַרפינצטערונג, אָפהענגיק פון דעם, ווער און ווי אַזוי עס באַנוצט זי? ... מיר דוכט, אַז עס טאָר דערביי ניט זיין קיין שום רייד ניט וועגן דער צוקונפט פון זשאַראַגאַן, ניט וועגן זיין ווערט נעבן דער רוסישער און דייטשער שפּראַך; די גאַנצע פּראַגע באַשטייט נאָר אין דעם: ווען מיר אָנערקענען דעם אָנצווייפל־דיקן פּאָקט, אַז אַ גרויסער דיאַלעקט איז פאַרשפּרייט און הערשט, צי דאַרפן מיר אים דאָן נוצן ווי אַ מעכטיק געווער צו פּאַפּולאַריזירן געזונטע אידיען און באַאיינפלוסן אין דער געהעריקער ריכטונג? ...”

דאָס שרייבט מענדעלע אַרום 1885 צו פ. א. בעזסאַנאָו, אַ מיטגליד פון דער רעגירונג־קאָמיסיע פאַר דער יידן־פּראַגע, אין אַ בריוו, אין וועלכן מען־דעלע איז זיך ווידעראַמאָל משתדל צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַרויס־צוגעבן אַ יידישע צייטונג.* אַן ספּק דאַרף מען אויך פון די דאָזיקע אַרויס־זאַגונגען אַרויפלייגן אַ היפשן חלק אויף דעם כאַראַקטער פונעם אַדרעסאַט און דעם ציל פון דעם בריוו. אָבער פונקט אַזוי אַנספּאָדיק איז אויך דער פּאָקט, אַז דאָס איז ניט די שפּראַך פון אַ מענטשן, וואָס האָט אַ שייכות צו „יידישיזם“. נאָך אַרום 1865—1867 זאָגט מענדעלע („עין משפט“), אַז די אינעווייניקסטע פאַרפולקומונג פון די יידן דאַרף גיין אין „זייער שפּראַך“ („בשפתם“). צוואַנציק יאָר שפּעטער זאָגט ער דאָס אייגענע. אַמאָל מיינט ער דערמיט העברייאיש, דערנאָך סיי העברייאיש און סיי יידיש, — אָבער זיינע צומאָליקע נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען גייען דער עיקר אויף דער ליניע פון רעליגיעזקייט, אין וועלכער ס'ווערט אין בעסטן פאַל איינגעשלאָסן אויך די יידישע שפּראַך, פונקט ווי בכלל יידישע מנהגים, יידישער שטייגער א. א.ז. וו. די יידישע שפּראַך אַלס „זעלבסטצוועק“, אַלס „נאַציאָנאַלער אינהאַלט“; קורץ, יידיש צוליב „יידישיזם“ אינעם אייגנטלעכן באַדייט — איז פרעמד געווען מענדעלעס אידעאָלאָגיע.

3

פונקט אַזוי איז אויך די באַהויפטונג אַז מענדעלע האָט „דאָס יידישע וואָרט“ „געהאַלטן און דערצויגן ריין“: „נישט גערמאַניזירט, נישט רוסיפיצירט.

* „דער זיידע צווישן אויגענע און פרעמדע, זכרונות פון מענדעלעס מעכטער“, וואַרשע, 1928, ז. 22 און ווייטער.

נישט אפילו אייראָפּיאַיזירט — אַ גוזמא. מענדעלע האָט, צום גליק, זיין שפּראַך יאָ אייראָפּיאַיזירט — כאַטש טאַקע אין אַ טיפּערן באַדייט. מענדעלע האָט זיין שפּראַך אויך „רוסיפּיצירט“ אין דער מאַס, ווי דאָס איז נייטיק געווען, כדי זי מאַכן צוטריטלעך פאַר די ברייטע מאַסן. די גענויגטייט צו אַ באַשטימטן פּוריום קומט ערשט סוף 70ער און ווערט דייטלעכער דער עיקר זייט די 80ער יאָרן.

נאַמבערג שרייבט, אַז „...מענדעלע, ווי אַן עכטער קענער פון יידיש, היט זיך געוויינלעך פון סלאַוויזמען“. ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז ביז די 80ער יאָרן היט זיך מענדעלע גאַר ווייניק פון סלאַוויזמען. פאַרקערט, אין יענעם פּעריאָד האָט זיך מענדעלע — צוליב רעאַליסטישע מאַטיוון — באַנוצט מיט סלאַוויזמען אויף אַ גאַנץ פּרייען אופן. אויך די „אַנטשולדיקונג“ נאַמבערגס, אַז מענ-דעלע באַנוצט נאָר „אַזוינע סלאַווישע ווערטער, וואָס קלינגען ווייך און מוזיקאַליש פאַרן אויער אָדער זיינען ענלעך לויט זייער קלאַנג צו אַ יידיש וואָרט“, איז ניט ריכטיק (ס'פאַרשטייט זיך אליין, אַז די סלאַוויזמען ביי מענדעלען זיינען געוויינלעך ביז צו אַ געוויסער מאַס „יידישיזירט“ דורך יידישע פּרעפיקסן, סופיקסן, פּלעקסיע א. אַז. וו.). מענדעלע באַנוצט סלאַ-וויזמען אין די פּאַלן, ווען זיי זיינען איינגעפירט, ביי די מאַסן און היימיש אין דער שפּראַך, אָדער ווען ער דאַרף אַריינפירן נייע באַגריפּן.

שפּעטער ווערט מענדעלע פּוריסטישער. דאָס איז טיילווייז פאַרבונדן מיט דער אָפּשוואַכונג פון זיינע אַגיטיר-באַדערפּענישן. איז ער אָבער דאָ ניט קיין ערשטער. צענדליקער יאָרן פריער איז עטינגער געווען זייער אָפּגעהיט פון גערמאַניזמען און סלאַוויזמען. אין אַ באַשטימטער מאַס קאָן מען דאָס אויך זאָגן וועגן אַקסענפּעלדן, כאַטש דאָס איז ביי זיי ניט געקומען פון „יידי-שיזם“. זיי האָבן דערמיט געוואַלט אויסמיידן, אַז די שפּראַך, אין וועלכער זיי האָבן זיך געווענדט צום פּאַלק, זאָל ניט דיסקרעדיטירט ווערן פון די העב-רייאַסטישע קעגנער אַלס אַ מאַקאַראַנישער זשאַרגאָן. מיט זייער „פּוריום“ האָבן זיי פשוט רעאַגירט קעגן אַזעלכע מיני העצעס, ווי די, וואָס דער העבריי-אישער שרייבער טוביה פּעדער און אַנדערע העברייאָיסטן האָבן געפירט קעגן דער יידישער שפּראַך אַלס אַ צעקאַליעטשעטן, וויסן זשאַרגאָן. דערמיט האָבן עטינגער און אַקסענפּעלד געוואַלט הייבן דעם אויטאָריטעט פון דער שפּראַך פון די פּאַלקס-מאַסן, פון דער שפּראַך, אין וועלכער זיי האָבן געדאַרפט פירן די אויפקלערונג.

דער עיקר אָבער: אויב מענדעלע האָט, באַזונדערס אינעם שפּעטן פּעריאָד, זיך באַמיט „ריין צו האַלטן“ זיין שפּראַך פון גערמאַניזמען און סלאַוויזמען — האָט ער זי אָבער ניט „ריין געהאַלטן“ פון אַנדערע — פון העברייאישע עלעמענטן. ער האָט זיין „וואָרט“ זייער שטאַרק „העברייאזירט“.

דאָס האָט אָן ספּק געבראַכט אַ געוויסן שאַדן פאַר דער ווירקונג פון זיינע ווערק אויף די פּאַלקס־מאַסן. אויב ס'איז דעם היינטיקן לייענער שווער צו לייענען געוויסע ערטער ביי מענדעלען אָן ווערטער־דערקלערונגען, איז דאָס דעם אַמאָליקן פּאַלקס־לייענער געווען אַ סך גרינער, אָבער פאַרט ניט גרינג.

4

פּרץ האָט אין זיין צוויי־זייטלעך־לאַנגן אַרטיקלע וועגן מענדעלען אַרויסגעזאָגט אומפאַרגלייכלעך שאַרפּזיניקערע און אינטערעסאַנטערע גע־דאַנקען, איידער אַלע זיינע נאַכזאָגערס אין אַלע זייערע אַנצאָליקע אַרטיקלען אינאיינעם גענומען. פּרץ האָט דאָרט אויסגעקלאָרט עטלעכע וועזנטלעכסטע מאָמענטן אין מענדעלעס שאַפּן און אויף זיי זייער אינטערעסאַנט און ריכטיק אַנגעוויזן. אין דער אייגענער צייט אָבער האָט פּרץ דער ערשטער מיט אַזאַ קאַטעגאָרישער פאַרמולירונג באַטאָנט מענדעלעס הויפּט־ווערט אַלס באַשאַפּער פונעם „אינדיווידועל־יידישן סטיל“, פון דער „לשמה“־קונסט אין דער יידישער שפּראַך. די „יידישיסטישע“ אַפּשאַצער מענדעלעס האָבן דאָן שוין וואַריאירט דעם דאָזיקן טעזיס אויף די פאַרשיידנסטע אופנים. וועגן דעם סטיל אין מענ־דעלעס פיזיאָזש שרייבט יהואש: „אויף אַלע זיינע געמעלן קאַנט איר זען דעם הייליקן גלאַנץ פון סופּרישער טינט.“ מענדעלע איז לויט יהואש: „יידיש דורך און דורך, אין זיין אַרט פון זען, אין זיין קוק, אין זיין אויפגעמונג און אין זיין באַציאָנונג און זיין שטעלונג צו דער נאַטור אַזוי ווי צו דער וועלט.“ * וואַרים ס'איז דאָך טאַקע באַוואוסט, אַז האָבן אַ „באַציאָנונג צו דער נאַטור“ איז צו מענדעלעס צייטן געווען אַ שטאַרק יידישע זאַך, לויטן פּרינציפּ:

מה נאה אילן זה, א. א. ז. —

ש. ניגער שרייבט: „יעדער שרייבער האָט סימנים, לויט וועלכע מע דער־קענט אים. מענדעלען דערקענט מען נאָך זיין שפּראַך. ניט ווייל זי איז אַן אייגנאַרטיקע — וועלכן שרייבערס שפּראַך איז ניט אייגנאַרטיק? — נאָר ווייל זי איז אַן אייגענע (און אויב עמעץ פאַרשטייט ניט דעם חילוק, מאַכט ניט אויס! — מ. ז.). קיינער אַחוץ אים האָט זי ניט. עס האָט זי דאָס פּאַלק, וואו איר ערשטער מקור איז. אָבער ביים פּאַלק איז זי אַ ווילדגראַז, ביי מענדעלען אַ „בלום“...“ א. א. ז. ** פון דעם דאָזיקע פּרעטענציעזן שמועס ווערט בלויז קלאַר, אַז ער וויל דאָס אייגענע זאָגן, ווי פּרץ.

בעל־מחשבות דריקט דאָס אַזוי אויס (ענלעך ווי יהואש): „אַבראַמאָויטש

* „נאַטור־שילדערונגען אין דער יידישער ליטעראַטור“, „די צוקונפּט“, ניו־יאָרק, 1911, נומ. 5, ז. 259.

** „וועגן יידישע שרייבער“, וואַרשע, 1912, ערשטער באַנד, ז. 85.

(מענדעלע מוכר-ספרים — מ. וו.) איז דער אַנטדעקער פון דער יידישער (גע-
מיינט — יידישעלעכער — מ. וו.) נאַטור-באַטראַכטונג, ער האָט, קאָן מען זאָגן,
מגייר געווען (!—מ. וו.) די נאַטור, ער האָט זי אונדז געשילדערט אין אַ
שפראַך, וואָס איז ביז אים נאָך אויף דער וועלט ניט געווען און וועלכע פאַסט
אַזוי צום פאַלקס-גייסט פון דער גרויסער יידישער מאַסע. מ. ראָזענפעלד,
טיילווייז פרוג, און כמעט אַלע היינטיקע אונדזערע פאַעטן שטייען אין דער
נאַטור-שילדערונג אונטער דעם איינפלוס פון אַבראַמאַוויטשעס שפראַך
(לייען: פון מענדעלעס צומאַליקער יידישעלעכער „סטיליזאַציע“ אין זיין שפּעטן
פּעריאָד — מ. וו.). ער האָט ווי אַנטפּלעקט פאַר אונדזער ליטעראַטור דעם
שליסל צו אַ פאַרמאַכטער טיר, אַ צייט לאַנג פאַרמאַכט פאַר די בעסטע פון
אונדזערע ליטעראַטן.*

אַקעגן דעם אַלעם דאַרף מען פּעסטשטעלן, ערשטנס, אַז די גאַנצע מעשה
מיטן „מגייר-וויין“ די נאַטור שטיצט זיך סך-הכל אויף עטלעכע געציילטע
מעטאָפּאָרן, אַנטליענע פונעם רעליגיעז-ריטואַלן לעבן (לולב, טלית, תחנון א.
אַו. וו.), וואָס מענדעלע האָט אַריינגעבראַכט אין זיינע פּיוזאַשן אין אַ שפּעטער-
דיקער צייט. סך-הכל קאָן מען אַנציילן אַ פיר-פּינף אַזעלכע מעטאָפּאָרן אין
זיין גאַנצן שאַפן, פון וועלכע אַ טייל זיינען גענוג צוויידייטיק און אפשר גאַר
פאַראַדיסטיש געמיינט. די ראַל פון אַ מוהל ביי דער נאַטור, וואָס בעל-מחשבות
האָט מענדעלען געוואַלט אַנבינדן, איז, הייסט עס, אויסגעטראַכט. צווייטנס,
אויב ס'איז אינעם שאַפן מענדעלעס פון זיין שפּעטן פּעריאָד פאַראַן פאַלן פון
יידישעלעכער „סטיליזאַציע“, שטאַמען די דאָזיקע עלעמענטן אורשפּרינגלעך
פון אַ פאַראַדיסטישן, אַפּשפּעטערשן טאָן, וועלכן מענדעלע האָט געירשנט
פון דער טראַדיציע אין דער עלטערער העברייאישער פאַראַדיסטישער ליטע-
ראַטור און פונעם משכילישן העברייאישן פאַראַדיעס-זשאַנר „מגלה טמירין“
און אַנדערע).

דריטנס, טאָר מען ניט פאַרגעסן, אַז אַ שטיקל אַנהייב פון אַ מאָדערנעם
ערנסטן ליטעראַרישן סטיל-קאַנאָן קאָן מען שוין געפינען ביי עטינגערן. דער
דאָזיקער קאַנאָן איז געווען ביי זיין גאַנצער פאַלקסטימלעכקייט באַוואוסטזיניק
„איראַפּיאזירט“. די עטינגערישע סטיל-טראַדיציע האָט געוירקט לפחות
אויף דער אויסבילדונג פון אַ וועלטלעכן יידישן (ניט פּסעוודא-יידישעלעכן)
איראַפּיאישן סטיל אין דער עלטערער ליטעראַטור. צווישן אַנדערע אויך
אויפן יונגן פּרין, און אפשר אויך — ווי פאַראַדאַקסאַליש דאָס זאָל ניט אויסזען
— טאַקע אויף מענדעלען גופא.

פּערטנס, איז די באַהויפטונג, אַז די געוויסע עלעמענטן פון יידישעלעכער

* ציטירט לויט „קריטיק“, קיעוו, 1920, ז"ו 142—144.

„סטיליאַציע“ אין מענדעלעס שפּעטן סטיל האָבן געהאַט אַ באַדייטנדיקע ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פונעם סטיל אין דער יידישער ליטעראַטור, — מער ווי איבערגעטריבן. זייער מעגלעך, אַז זיי האָבן געהאַט באַשטימטע ווירקונג אויף דער נאַטור-שילדערונג ביי מ. ראָזענפעלדן אין יענע טיילן פון זיין שאַפן, וואו ס'קומען בוילעטער צום אויסדרוק זיינע נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען; מעגלעך אויך, אַז די דאָזיקע עלעמענטן האָבן געקאָנט האָבן אַ ווירקונג אויף פּרוגס פּאַעזיע — ווי בעל-מחשבות וויל האָבן. ריכטיק איז, אַז מענדעלעס העברייאישער „נוסח“ האָט „געעפנט אַ וועג“ אחד-העמען און ביאַליקן, ווי בן-עמי שטעלט פעסט.* אָבער וואָס שייך פּרצן דאָרף מען זאָגן, אַז ס'איז ניט פּאַראַן אין דער יידישער ליטעראַטור פון יענער צייט קיין גרע-סערע און שאַרפּערע סטיל-קעגנזאַצן, ווי מענדעלעס שפּעטע יידישעלעכע סטיליאַציע-עלעמענטן און פּרצעס — באַזונדערס פון זיין ערשטן פּעריאָד — אייראָפּיאַיזירטער סטיל. פּרץ גייט דעמאָלט נאָך נאָך עטינגערס סטיל-טראַדיציע. שלום-עליכם ווידער האָט פון מענדעלען איבערגענומען ניט די עלעמענטן פון יידישעלעכער „סטיליאַציע“, וואָס אין מענדעלעס שפּעטן שאַפן, נאָר די פּאַלקסטימלעכקייט פון זיין גרויסן סטיל, די אינטימקייט פון דער פּאַלקס-שפּראַך, דעם אַפּשפּעטעריש-סאַטירישן סטיל.

מענדעלעס סטיל איז שטאַרק און ווירקזאַם און פּאַרמאַגט אַ גוואַלדיקן ווערט פאַר דער ליטעראַרישער אַנטוויקלונג דאָרט, וואו ער אַנטשפּרעכט דעם פאַרשריטלעכן אינהאַלט פון זיין וועלט-אַנשוואַונג, דאָרט, וואו ער שלייפט, דיסציפּלינירט און קולטיווירט די מאַסעווע פּאַלקסטימלעכע שפּראַך, אַדער דאָרט, וואו ער איז אַפּשפּעטעריש-פּאַראַדיסטיש. ער פאַרלירט זייער אַ סך אין יענע איינצלנע פּאַלן, ווען ער ווערט אַ פּרעטענציעזער רעליגיזעז-באַפּראַב-טער יידישעלעכער „נוסח“. קאָוונער האָט מיט יאָרן פּריער געהאַט טענות צו מענדעלען וועגן זיינע „המצאות וחדודים, אשר יש להם ריח בית המדרש“. קאָוונער איז דעמאָלט מיט דער טענה ניט גערעכט געווען. ער האָט דעם דעמאָלטיקן סטיל מענדעלעס ניט באַנומען. אָבער וואָס שייך די פּאַלן פון יידישעלעכער סתם-סטיליאַציע אינעם סטיל פון מענדעלעס שפּעטן שאַפן, קאָן מען קאָוונערס זאָן ניט אינגאַנצן באַשטרייטן. די ווירקונג פונעם דאָזיקן „נוסח“ האָט ניט געבראַכט גאַרניט בדייטנדיקס פאַר דער אַנטוויקלונג פונעם קינסטלערישן ליטעראַרישן סטיל, אויב ניט רעכענען די פרומלעכע „שפּראַך“ פון די היינטצייטיקע „יידישיסטן“ וויינרייך און אַנדערע.

מענדעלעס שאַפן האָט געהאַט אַ גוואַלדיקע ווירקונג אויף דער אַנט-

* „זכרונות וועגן מענדעלען“, ב. 20 פון מענדעלעס ווערק, פּאַרלאַג „מענדעלע“, וואַרשע, ז. 30.

וויקלונג פון דער יידישער ליטעראטור-שפראך, אבער מיט גאָר אנדערע זייטן פון זיין סטיל, מיט גאָר אנדערע עלעמענטן, איידער די, וואָס די „יידישיסטן“ ווילן האָבן, — מיט די עלעמענטן פון המונישקייט אין אים. מענדעלע האָט אויפגעהויבן ריזיקע נייע שפראַך-פלאַסטן פון די געדיכטסטע פּאַלקס-מאַסן, האָט די דאָזיקע נייע שפראַך-מאַטעריאַלן גראַמאַטיקאַליש-סטיליסטיש שטרענג דיסציפלינירט מיט דער הילף פון טיפּסטער און אויפּמערקזאַמסטער באַ-אַרבעטונג פון דער מאַסן-שפראַך גופּא, דורך אַ טיפּ-קינסטלערישן און ליבע-פולן אַריינדרינגען אין איר אייגנטלעכסטן געוועב און אין דעם בעסטן, לעבעדיקסטן, וואָס זי פאַרמאָגט, אונטערוואַרפּנדיק דאָס אַלץ אונטער די אידייען פון זיינע ווערק.

מענדעלע האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער שפראַך פון דער ליטעראַטור, און טאַקע אויך אויף פּרעזן און שלום-עליכמען, מיט דער וואונדער-לעכער „פּלעבייאישער רייכקייט“, פּילפאַרביקייט, לעבעדיקייט, טרעף-זיכער-קייט, וואָס איז פאַראַן אין זיין שפראַך-סטיל, און אין איינצלע פּאַלן — טאַקע נעבן, און אין ווידערשפרוּך צו די עלעמענטן פון היפּער-פּאַלקסטימלעכער“ יידישלעכקייט. ער האָט געווירקט מיט דער האַרציקער אינטימקייט, עכטקייט און אוממיטלבאַרקייט פון זיין שפראַך-סטיל, אויף וויפּיל די דאָזיקע אַלע אייגנשאַפטן זיינען אַן אויסדרוק פון געזונטער פּלעבייאישקייט — פון דער שעפּערישקייט פון די פּאַלקס-מאַסן, מענדעלע האָט געווירקט גוואַלדיק דער-ציעריש, סיי מיט זיין שטענדיקן אַנזאַג, אַז די יידישע שפראַך איז ניט קיין הפּקד, אַז מע דאַרף איבער איר אַרבעטן, ווי איבער יעדער אַנדער שפראַך, סיי מיט דעם שטרענגן ביישפּיל, וואָס ער האָט אין דעם פּרט מיט זיין שאַפּן געגעבן. אַט דאָס אַלץ זיינען די עלעמענטן פון זיין שפראַך-שעפּערישקייט, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע ווערטפּולע ווירקונג אויף דער ליטעראַרישער אַנטוויקלונג. דאָס איז דאָס ווערטפּולסטע אין זיין שפראַך אַלס ירושה פאַר דער סאַציאַליסטישער קולטור, בשום-אופן אַבער ניט עפּעס אַ כלומרשט „מגייר-זיין“ (בעל-משחבות) די נאַטור און די „אַריגינעלע, עכט-יידישע חתימה“, * ניט די עלעמענטן פון „יידישלעכקייט“, פון תּנועה-לעך און גריי-מאַסלעך“ (בעל-מחשבות), וואָס טרעפּן זיך אין מענדעלעס סטיל, ווען ער האָט צומאַל אַנגעהויבן צו פאַרוואַנדלען די לעבעדיקע, קראַפּטפּולע אַדער פאַראַדיסטישע עלעמענטן אין אַ געגליווערטער נאַציאָנאַלער סטיליאַציע.

מענדעלע איז געווען דער ערשטער אמתדיק גרויסער קינסטלער אין

* רבי קצין (ראַונוניצקי) אין זיין אַרטיקל „נייע ביכער“, „יידישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“, צווייטער בוך, 1889, ז. 276.

דער יידישער ליטעראַטור בכלל, און דער ערשטער ווירקלעכער פראָזאָאיִקער בפרט. דאָס איז אַ באַנאַלער אמת, וואָס איז פאַר יעדן זעלבסטפאַרשטענדלעך. ער איז אויך געווען אַן ערשטער אינעם אופן, ווי ער האָט זיך אַלס קינסטלער באַצויגן צו דער שפראַך. אַ היפשער קערן אמת איז אין דער באַטאָנונג פון מענדעלעס פּראָזאָיקעט אויפן געביט פון קינסטלערישער שפראַך־פורעמונג יאָ פאַראַן, אָבער אין אַן אַנדערן זינען, ווי די נאַציאָנאַליסטן האָבן דאָס אינ־טערפּרעטירט. מענדעלע האָט דער ערשטער געשאַפן אין דער יידישער שפראַך הויכע דערציילערישע פּראָזע אין אַ שפראַך־סטיל, וואָס איז געווען אַנגעזאַפט מיט זיין באַציאָנונג צו דער געזעלשאַפֿטלעכער ווירקלעכקייט און וואָס איז פון דער דאָזיקער באַציאָנונג מייסטעריש געפורעמט געוואָרן.

אויך אין אַקסענפעלדס פּרימיוון רעאַליזם דינט דאָס וואָרט זיין געזעל־שאַפֿטלעכער אַנצילונג. אויך אין עטינגערס, אין לינעצקיס ווערק. סע גייט אָבער וועגן דער מאַס, אין וועלכער דאָס וואָרט ווערט באַהערשט און קינסט־לעריש ווירקאַם לטובת דעם אינהאַלט. ביי מענדעלען דערגרייכט די דאָזיקע באַוואוסטזיניקע, מייסטערישע באַהערשונג פונעם וואָרט די אמתדיק קינסט־לערישע מדרגה פון אויסדריקלעכקייט. זיין וואָרט איז ביז די אינטימסטע קנײטשן געפורעמט פון זיין באַציאָנונג צום געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. אין דעם פרט איז ער אויך אַלס מייסטער פון שפראַך־סטיל אַן ערשטער און אפשר דער גרעסטער אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור.

5

בעל־מחשבות זאָגט: „מיר שעצן און ליבן אַבראַמאָוויטשן פאַר זיין נאַטירלעכן צובונד צו אַלין, וואָס איז יידיש, צו אַלין, וואָס צייכנט זיך אויס מיט אַ יידישער תנועהלע, גרימאַסעלע און אַ יידישן ריטמוס“ — ניט צוליב זיין, מענדעלעס, קאַמף קעגן דעם „תנועהלע, גרימאַסעלע“, וואָס דאָס איז דאָך געווען דער דייטלעכער אורשפּרינגלעכער ציל פון זיין סטיל, נאָר גראַד צוליב דעם צומאַליקן שפּעטערדיקן אַפּגאַנג פון דער דאָזיקער סטיל־כוונה זיינער.

בעל־מחשבות דערקלערט ווייטער: „וואָס אין דער צייט פון דער השכלה־עפאַכע האָט אויסגעזען אין די אויגן ווי מיסט (מיר מיינער די יידישע סביבה) — האָט באַקומען ביים יידן אַ באַזונדער אַנציאָנונג־קראַפט. דער היינטיקער ייד (!) זוכט גראַד „דעם ווינקל“, וואו ער זאָל זיך קאַנען באַהאַלטן, ד. ה. וואו ער זאָל זיך קאַנען פילן, ווי ביי זיך, ווי אינדערהיים.“ * אזוי ווערט פאַרדרייט אויף קאַפּיר דער אינהאַלט און זין פון מענדעלעס סטיל און שפראַך.

* בעל־מחשבות, „קרוטיק“, ז"ו 35-36.

פרעמד און באדייטונגלאז בלייבט פאר די „ידישיסטן“ יענער לעבעדיקער סטיל מענדעלעס, וואס האט געדינט אויף אראפצורייסן די מאסקעס פון די פעאדאלישע עקספלאואטאטאָרס און פון דעם גאַנצן אָפגעשטאַנענעם לעבן. מענדעלע אליין זאָגט וועגן זיך: „און אַ וואונדערלעכע זאַך: ווי גאָר איך האָב אָנגעהויבן צו שרייבן לידער און די ערשטע פרוכט פון פען, אַ געהייליקטע צו גאַט, — איז צו מיר געקומען דער שטן, דאָס איז דער אָפּשפּעטערישער מלאך, וואָס געוועליקט איצט אין מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלע מוכר־ספרים, און האָט מיך אָנגערייצט אָפּצושפעטן פון מענטשן און אַראָפּ־רייסן די מאַסקע פון זיי“ (זע „ספר זכרון“, 1889, וואַרשע, מענדעלעס אויטאָ־ביאָגראַפיע, ז. 180). דער אַלטער גרויסער סאַטיריקער זאָגט דאָ אמת: אין דער פרייצייט האָט איבער מענדעלעס שאַפן געהערשט די סאַטירע אין דער געשטאַלט פון מענדעלע מוכר־ספרים, וואָס איז כמעט שטענדיק געווען אַ דעמאָסקירנדיקער מעפיסטאַפּעל, און בלויז אין זעלטענע פאַל האָבן זיך אין זיין שאַפן אַריינגעכאַפט טענער פון עלעגיע און תשובה.

אַרום יאָר 1885 האָט מענדעלע אַזוי פאַרמולירט * זיין שרייבערישע אויפגאַבע: „...אינעם יידישן פּאָלק, ווי אין יעטווידער געזעלשאַפט, זיינען פאַראַן אייגענע אינעווייניקסטע שטייגער־חולאתן, וואָס דער רוסישער מענטש האָט צו זיי גאָר אַ קנאַפן שייכות; איך מיין — יענע אַלע קאַמפּליקאַציעס, יענע אומרעכטן און אונטערדריקונגען, וואָס געהערן צום געביט פון באַ־ציאונגען צווישן ייד און ייד; עס איז נאַטירלעך און נויטווענדיק, אַז מענטשן, וואָס האָבן ליב זייערע אייגענע, זאַלן זיי העלפן מיט אַ וואָרט, וואָס זאָל זיין פאַרשטענדלעך אַלעמען און יעדערן, אַ וואָרט, וואָס דערמוטיקט און דעמאָס־קירט פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. וו.), וואו איז דאָ „דער ווינקל“, וואו מענדעלע וויל — לויט בעל־מחשבותן — אויסזוכן פאַרן יידן אויף זיך צו „באַהאַלטן“?

מיט זיין פאַראַדיסטישן סטיל איז מענדעלע אויסן געווען צו באַקעמפן דעם גאַנצן אָפגעשטאַנענעם לעבן־„סטיל“ אין ברייטסטן זינען פון וואָרט און אויך די סיבות, וואָס האָבן אים אין לעבן אַרויסגערופן. שלום־עליכם האָט אָנגעקניפט אַן די דאָזיקע טראַדיציעס פון מענדעלעס סאַטירישן סטיל, ווייל ער האָט געדאַרפט אויפדעקן דעם מנחם־מענדל פון דער קאַפיטאַליסטישער פאַרמאַציע, פונקט ווי מענדעלע האָט מיט דעם סאַטירישן סטיל אויפגעדעקט דעם מנחם־מענדל פון דער פאַר־קאַפיטאַליסטישער פאַרמאַציע. קיין ווייטער־דיקע אַנטוויקלונג האָבן די דאָזיקע עלעמענטן פון זיין סטיל (די שפּראַכלעכע פאַראַדיע פונעם אַלטן רעליגיעז־באַפאַרבטן רייד־שטייגער), סיי אין דער

* אין זיין בריוו צו בעזסאַנאָוון.

פּאַראַדיסטישער, סיי אין זייער פּאַטעטישער ליגאַטור, מער ניט געקאָנט האָבן. אויסרעכענענדיק די הויפּט־מעלות מענדעלעס, דערמאָנט פּרץ צום סאַמע סוף אויך, אַז מענדעלע „איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערזען און צו זיין דור משכילים און קולטור־טרעגער געזאָגט: „פון רעפּאַרמען רעדט איר, פון השכלה, — דאָס פּאַלק דאַרף ברויט.“ און דער ערשטער, וואָס האָט דערזען דעם קהלשן בעל־טובה אין זיין ווירקלעכער געשטאַלט, און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, „בשעת ער כאַפט זיך אַרויף רייטן אויף דער „קליאַטשע“. דאָס אַלץ איז טיפּער אמת. און נאָך מער: דאָס אַלץ איז דאָס וויכטיקסטע אין מענדעלען. דאָס שטייט אָבער אין ווידערשפּרוך צו אַן אַנדערן טעזיס פּרצעס אינעם זעלבן אַרטיקל, אַז מענדעלעס הויפּט־ווערט באַשטייט אין דעם, „וואָס ער האָט נאָך אַ קורצער צייט פון זייטיקע פּראָבן אַנגעהויבן שרייבן לשמה, ריינע קולטור־ווערטן צו באַשאַפּן...“ אויב איינס איז אַ הויפּט־ווערט, מוז דאָס צווייטע זיין אַ מאַנגל. גרויס איז מענדעלע ניט מיט זיין שרייבן „לשמה“, מיט זיין באַשאַפּן „ריינע קולטור־ווערטן“. אויב פּרץ האָט דערמיט געמיינט „פישקע“ און „מסעות“, זיינען די דאָזיקע מייסטער־ווערק לחלוטין ניט גע־שריבן געוואָרן „לשמה“, אַלס „קונסט צוליב קונסט“; אַפילו אַזעלכע ווערק, ווי „דאָס ווינטשפינגערל“ (גרויסער וואַריאַנט) און טיילן פון „שלמה ר' חיימס“ האָבן נאָר דערפאַר נאָך היינט אַ זייער גרויסן באַדייט, ווייל ס'איז אין זיי זייער אַ סך פּאַראַן פון זיינע פּריערדיקע „זייטיקע פּראָבן“, זיינע פּריערדיקע רעאַליסטישע קריטישע טענדענצן, זיין גרויסע ליבע צום פּאַלק.

VII. רעאליזם און ראמאנטיק אין מענדעלעס סטיל

1. ניכטערקייט און סענטימענטאלישקייט

אין זיין בריוו * צו פ. א. בעזסאנאוו (א ליבעראלן מיטגליד פון דער רעגירונג-קאמיסיע פאר דער יידן-פראגע) האט מענדעלע, כאטש דאס איז גע- שריבן געווארן אין די 80ער יארן, אויסגעצייכנט געשילדערט זיין שטאנדפונקט אין די 60ער און 70ער יארן. ער איז דערמיט אויסן געווען צו בארעכטיקן זיין סאטיריש-קריטישן גאנג און אים צו פארטיידיקן קעגן א טעות-דיקער, ליבעראל-„פילאסעמיטישער“ מיינונג, אז קריטישע סאטירע קאן שעדלעך ווירקן אויף דער לאגע פון די יידן און דינען אלס ארגומענט פאר אנט- סעמיטיזם.

מענדעלע שרייבט: „וואס נוגע מיר פערזענלעך, איז, אפן גערעדט, האלט איך פאר זיך אויפריכטיקייט — אחוץ אלע זייטיקע סטימולן — פאר אן עטישן חוב. איך בין ביי דער מיינונג, אז מיטן אמת, און איינציג אליין מיטן אמת (דאס הייסט אין דער ליטעראטור מיטן „רעאליזם“ — מ. מ. וו.) קאן מען דער- גרייכן די לייזונג פון דער יידן-פראגע אויף א גערעכטיקן יסוד. און אזוי ווי איך האב יידן ליב מיטן גאנצן הארצן, האב איך דעריבער אויסגעקליבן אין דער ליטעראטור דעם וועג פון סאטירע (פון מיר אונטערגעשטראכן — מ. מ. וו.), גארנישט מורא האבנדיק צו פאנאדערנעמען און אויפדעקן אונדזערע אינע- ווייניקסטע פעלערן...“

„אינעווייניקסטע“ קריטיק, כדי אויפצוקלערן די „אויסנווייניקסטע“ וועלט וועגן דער שעדלעכער עקספלאטאטארישער ראל פון דער יידישער פעא- דאלישער גבירימשאפט, אבער דער עיקר, כדי אויפצוקלערן וועגן דעם די עקספלאטירטע און אפגעשטאנענע מאסן גופא, צו וועקן זייער זעלבסט- באוואוסטזיין און זיי צו געבן וואפן קעגן זייערע אינעווייניקסטע אונטער- דריקערס. „גלייכצייטיק מיט דעם (מיטן „אוועקשטעלן די יידן-פראגע פון דרויסן“ — מ. מ. וו.) איז נויטווענדיק נאך אן אינעווייניקסטע ארבעט. די איבער- צייגטע אינטעליגענץ דארף וועקן אין איר (אין דער פאלקס-מאסע — מ. מ. וו.) זעלבסטבאוואוסטזיין דורך אויפדעקן אירע נעגאטיווע זייטן, זי זאל דאס אליין וויסן און סע זאל אין איר אריינגעפלאנצט ווערן ריכטיקע בליקן צום ארום. די מאסע זאל דא ענדלעך באקומען א געווער צו באקעמפן דעם שעדלעכן אינפלוס פון יענע פערזאנען, וואס אין זייערע אינטערעסן ליגט, צוליב די

* „דער זיידע צווישן פרעמדע און אייגענע, זכרונות פון מענדעלעס טעכטער“, ז. 22 און ווייטער. די צושאמעס ווערן געבראכט לויט דער יידישער איבערזעצונג אין דער דאזיקער אויסגאבע.

אַדער יענע טעמים, איינצוהאַלטן דעם סטאַטוס-קוואַ סיי אינעווייניק, סיי אינ' דרויסן... דעריבער, האַלט מענדעלע, איז אין דער ליטעראַטור נייטיק אַ פאַרשטענדלעך און קלאַר וואָרט, װאַס דערמוטיקט און דעמאָסטירט...״

דער דאָזיקער געזעלשאַפטלעך-קינסטלערישער ״קרעדאַ״ שטימט פרינ' ציפיעל מיט זיינע פראַגראַמאַטישע אַרויסזאָגונגען פון כמעט צוויי יאָרצענדליק פריער (״עין משפט״). זיי זיינען דאָ בלויז דייטלעכער פאַרמולירט. זיי קאָנען דעריבער דינען אַלס אויסגאַנג-פונקט ביים אויסקלאַרן מענדעלעס שאַפן ביז די אַכציקער יאָרן.

ווי געזאָגט: זייט דעם איבערבאַך אין מענדעלעס אַנשוואונגען, פאַר- אורזאַכט פון דער אַנטווישונג אין דער ״ציוויליזאַציע״, אין דער קאַפיטאַליס- טישער אַנטוויקלונג, הייבט אָן ביי מענדעלען צו פאַרשווינדן די געזעלשאַפט- לעכע האַפערדיקייט און זיין זיכערקייט וואָס שייך דער פריערדיקער אויפ- קלערערישער פראַגראַם. די רעאַקציע אין די 80ער יאָרן און די פאַגראַמען, וואָס זיינען סוף-כל-סוף אַ רעוולטאַט פון די סתירות אין דער אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם און איינער פון די אופנים, וואו די דאָזיקע סתירות האָבן זיך אויסגעדריקט אין באַציאונג צו די יידישע מאַסן — האָבן די אַנטווישונג- שטימונגען פאַריגעבט און פאַרשטאַרקט. ווערט זיין אַנצילונג אַלץ מער מטישטש און אַלס אינציק זיכערע טאַטזאַך בלייבן פאַר אים די הוילע פאַקטן: די נאַציאָנאַלע אונטערדריקונג, ״דער שטילער, דויערנדיקער פאַגראַם״, די פאַרשטאַרקונג פון רעכט-באַגרענעצונגען, די ווייטערדיקע פאַראַרעמונג פון די פאַלקס-מאַסן. מענדעלע הייבט איצט אָן צו פאַרלירן זיין פריערדיקן ניכטערן קוק אויף דער לאַגע פון דער מאַסע, אויף דער ראַל פון דער אַלטער ״פאַטריאַרכאַלישער״ גבירימשאַפט, אויף דעם טראַדיציאָנעלן לעבנס-שטייגער. זיין אויפקלערערישער אַפטימיזם ווערט אַלץ מער פאַרטונקלט, און זייט דעם ״פריזיוו״ הייבט זיך אָן אין זיין שאַפן דייטלעכער אַרויסצואווייזן די טענדענץ גיט בלויז צו קריטיקירן, נאָר אויך צו באַרעכטיקן און צו ראַמאַנטיזירן די ביז-קאַפיטאַליסטישע פאַרהעלטענישן. פריער האָט מען אין זיין צוגאַנג גע- קאַנט באַמערקן נעבן דאָמינאַנדיקער ״ניכטערקייט״ אויך עלעמענטן פון סענטימענטאַליזם. דעמאָלט איז דאָס געווען אַ סך נעענטער צו דער קאַטע- גאָריע ״ליבע״, איידער צו סענטימענטאַלישקייט. איצט דאָמינירט שוין אַפט די סענטימענטאַלישקייט, לאָזט זיך ביי מענדעלען אַלץ אַפטער הערן דער אייני שלעפערנדיקער סענטימענטאַל-באַקלאַנגנדיקער נעבען-טאָן. אין זיין רעאַליזם באַווייזן זיך אַלץ מער עלעמענטן פון ראַמאַנטיזם. סאַטירע רוקט זיך צומאַל אַפּ אין אַ זייט. אין פאַדערגרונט פון זיין שאַפן שטייט איצט דער עיקר ברייטע, ״עפיש-רואיקע״ אַביעקטיווקייט און לירישע פאַעטיזירונג.

די סתירות אין מענדעלעס קונסט שפיגלען אפ די סתירותדיקייט אין דער געזעלשאפטלעכער סיטואציע פון דער פארארעמטער שטעטלדיקער מאסע, וואס שטעקט נאך טיף אין אזעלכע פארהעלטענישן, וועלכע זיינען ניט ווייט אוועק פון די פעאדאלישע — און דאס אין א פעריאד פון לעבהאפטקער אנט-וויקלונג פון קאפיטאליזם. די דאזיקע מאסע געפינט זיך אין קלעם: צווישן די אלטע, נאך ווייט ניט אפגעשאפטע צרות פון דער פעאדאלישער ארדענונג — און דעם דרוק פונעם אויפקומענדיקן קאפיטאליזם.

מענדעלע זעט קלאר די סתירות צווישן די פעאדאלישע רעשטלעך און דעם נייעם לעבן. אבער די אינעווייניקסטע סתירות פון די נייע פארהעלטע-נישן גופא, זייער ווירקונג אויף די ברייטע פאלקס-מאסן קאן ער זיך ניט ריכטיק דערקלערן. אין לעבן שטויסט ער זיך, וואס שפעטער אלץ מער, צונויף מיט די דאזיקע סתירות פון די נייע פארהעלטענישן, ער ווייסט אבער ניט זייער באדייט, זיי פאלן ארויס אלס „אומגעזעצלעכע“ פון זיין וועלט-באנעם. אקעגן זיי שטייט זיין וועלט-אנשוואונג הילפלאז און פארלארן.

די אויפקלערערישע „ניכטערקייט“ שטויסט אים ארויס צוטערעטן קעגן דעם ציוניזם, למשל („אין א שטורעם-צייט“ א. א.), זיין געדריקטע געזעל-שאפטלעכע שטימונג רופט ביי אים ארויס סימפאטיעס צום ציוניזם („א גראע האר“ א. א.). ער באציט זיך ניכטער-סקעפטיש צו דער העברייאיש-פראפא-גאנדע און איז אליין העברייאיסטיש ביז צו רעליגיעזקייט. גענוג אפט שליידערט ער אויך איצט ארויס ביזע שטעכווערטער קעגן די אלטע און „ניי-מאדישע“ שטאט-בעלי-טובות, גבירים, פאלק-פארזארגערס (זע „ווינטש-פינגערל“, גרויסער וואריאנט), קעגן דעם פארקריפטן טראדיציאנעלן לעבנס-שטייגער א. א. וו. און אין דער זעלבער צייט דערגרייכט זיין אפאלאגיע פון די דאזיקע פיגורן און פון דעם דאזיקן שטייגער ביז צו ראמאנטיזירנדיקער אידעאליזאציע (אין „א גראע האר“, „ווינטשפינגערל“, גרויסער וואריאנט, „שלמה ר' חיימס“ א. א.).

אויך פריער זיינען ביי מענדעלען געווען עלעמענטן פון סענטימענטאלער געזעלשאפט-אפאלאגיע. אבער סוף-כל-סוף האט דאס דעמאלט געהאט אן אנדערן באדייט. דעמאלט זיינען זיי געוויינלעך געווען פארבונדן מיט זיין געזעלשאפט-קריטיק; דער סענטימענטאל-אפאלאגישער עלעמענט איז דעמאלט אויסן געווען צו הייבן דאס זעלבסטבאוואוסזיין פון דער פאלקס-מאסע אין אירע אייגענע אויגן און איר מענטשלעכן ווערט אין די אויגן פון די יידישע און ניט-יידישע מאכטהאבערס. אויף אזא אופן זיינען דעמאלט די עלעמענטן פון דער אפאלאגיע ניט געשטאנען אין קיין דייטלעכן ווידער-שפּרוך צו די געזעלשאפט-קריטישע טענדענצן, נאר פארקערט, זיינען אויסן געווען זיי צו דינען. אין יענעם פעריאד האט אין זיינע אפאלאגעטישע טענער

מיטגעקלונגען א שארפער טאן פון קלאסעווער פראנדיארישקייט. דערבער איז זיין דעמאלטיקער סענטימענטאליזם געווען אן אפטימיסטישער, וואס שפע-טער אבער האט אלץ אפטרע די סאציאלע טענה געדארפט דינען דער נאציאנאלער אפאזיציע און האט אין תוך געקראגן א פעסימיסטישן כאראקטער. דאס זיינען די הויפט-סחירות אין מענדעלעס וועלט-אנשוואונג, און פונ-דאנען שטאמט אויך די סחירותדיקייט, וואס מיר מוזן פעסטשטעלן, סיי אינעם אינהאלט און סיי אין דער פארם פון זיין קינסטלערישן שאפן. אין דער ווידער-שפרעכלעכקייט פון זיינע קינסטלערישע פארם-מיטלען האט זיך אויף א געוויסן אופן רעפראדוצירט די סחירותדיקייט פון זיינע אידיאישע טענדענצן.

2. קריטיק און אפאלאגיע

מיט דער קינסטלערישער רעאליזירונג פון דעמאקראטישער געזעלשאפט-קריטיק זיינען פארבונדן די ווערטפולסטע, פרוכטבארסטע פארם-עלעמענטן אין מענדעלעס שאפן. די קינסטלערישע רעאליזירונג פון דער ליבעראלער געזעלשאפט-אפאלאגיע איז — אחוץ יענע זייער ווערטפולע מאמענטן, וואס ווייזן אויך דא אן אויף א פארבינדונג מיט דער געזעלשאפט-קריטיק, — דער באדן פאר די שטערנדיקע פארם-עלעמענטן אין דער אנטוויקלונג פון זיין שאפן. צוליב איבערזיכטלעכקייט וועלן מיר דא אויסרעכענען די וויכטיקסטע פארם-עלעמענטן אין מענדעלעס שאפן און וועלן זיי דערווייל אנטקעגנשטעלן אין צוויי גרופעס. דאס טאָר, פארשטייט זיך, ניט באנומען ווערן ווי א קאטע-גארישע און דאגמאטישע סכעמע — איך שטרייך דאס באזונדערס אונטער. די אנטקעגנשטעלונג פון די גרופעס פארם-אייגנשאפטן איז בלויז א דורכאויס באדינגלעכע, ווייל טראָץ דער ווידערשפרעכלעכקייט זיינען די גרופעס אויפן ענגסטן אופן מיטאנאנד פארבונדן. אזא דערווייליקע אנטקעגנשטעלונג פון די די צוויי סחירותדיקע גרופעס פארם-אייגנשאפטן דארף בלויז דינען אויף צו פארגרינגערן די איבערזיכטלעכקייט ביים אנאליז און ביים אויסקלאָרן סיי די סחירותדיקייט, סיי די פארבינדונג פון די דאָזיקע גרופעס פארם-אייגנשאפטן אין מענדעלעס שאפן.

1. געזעלשאפט-קריטיק: פאמפלעטיק; סאטירע; פאראדיסטיק; „אנ-רחמנותדיקייט“ אין דער דעטאלן-מאָלעריי; לעבעדיקע, קראפטפולע פאָלקס-טימלעכקייט (אויך דאָרט, וואו ער לאַכט פון דער גומאדיקער רעדנסאָרטלעכ-קייט); „שטראַפנדיקע“ (קריטיקירנדיקע) רעזאָנאָרישקייט, פאָטעטישער ליריזם, שטייגערשער אמת (זאָלעכער שטייגער-רעאַליזם), רעאַליזם אין דער פאָבול.

דער כאַראַקטעריסטישער הויפט־שטריך פון דער דאָזיקער גרופע פאַרם־
אייגנשאַפטן איז רעאליסטישע נישטערקייט.

דערמיט איז פאַרבונדן: לאַגיק און פאַרגאַנצטיקייט אין דער אַנטוויקלונג
פון דער קאָמפּאָזיציע („מסעות“ א. א.).

2. געזעלשאַפט־אַפּאָלאָגיע: פּאַעטיזירטע אַלעגאָריק, עפיש־רואיקע
„אַביעקטיווקייט“; פּאַעטיזירנדיקע אידעאָליזאַציע; אידיילישע זשאַנר־ און
פּיזאַזש־מאַלעריי; „יידישלעכע“ סטיליזאַציע; באַקלאַנגנדיקע, וויינענדיקע
רעזיאַניאַרישקייט; סענטימענטאַליקייט; שפּאַנענדיקייט און „סענסאַציאָנעל־
קייט“ אין דער פּאַבול („אינטריגע“).

דער כאַראַקטעריסטישער הויפט־שטריך פון דער דאָזיקער גרופע פאַרם־
אייגנשאַפטן איז דאָמאַנטישע סענטימענטאַלישקייט.

דערמיט איז פאַרבונדן: אָרנאַמענטאַליזם, פּראָגענטאַרישקייט, עפיש־
זאָדישקייט און געבראַכנקייט פון דער קאָמפּאָזיציע (צום טייל אין „דער
קליאַטשע“, אין „פּישקע“, אין „ווינטשפינגערל“ — די גרויסע וואַריאַנטן, —
אין „שלמה ר' חיימס“, אין אַ ריי קלענערע דערציילונגען א. א.).

דער צונויפשטויס פון ביידע גרופעס פאַרם־אייגנשאַפטן באַווייזט זיך אין
זיין הויכפונקט אַלס גראַטעסק.

ביידע גרופעס פאַרם־אייגנשאַפטן זיינען ענג פאַרבונדן איינע מיט דער
אַנדערער, זיינען אויף אַ באַשטימטן אופן פאַרוואַרצלט אין מענדעלעס אַנ־
שוואַנגען. דעריבער קאָנען מיר עלעמענטן פון ביידע געפינען אין אַלע
פּערזאָנן פון זיין שאַפן. אויף וויפיל די צווייטע פאַרם־אייגנשאַפטן איז
דאָך אַפט אויסן צו דינען אויך צו די קעמפּערישע טענדענצן פון זיין אויפ־
קלערערשער פּראָגראַם, אַנטהאַלט זי אויך אַזעלכע עלעמענטן, וואָס זייער
פונקציע ווערט אַסימילירט דורך דער פונקציע פון דער ערשטער גרופע פאַרם־
אייגנשאַפטן. אויף אַזויפיל איז דאָס לחלוטין ניט אויסגעשלאָסן, אַז עלעמענטן
פון דער צווייטער גרופע פאַרם־מיטלען, סתירהדיק צי ניט, פאַרבונדענע מיט
פאַרם־דערשיינונגען פון דער ערשטער גרופע, ווערן אונטערטעניק געמאַכט
צו דער טענדענץ פון געזעלשאַפט־קריטיק, זיי פונקציאָנירן דאָן לטובת דער
דאָזיקער טענדענץ. און פונקט אַזוי, פאַרקערט, דאַרף מען דאָס אייגענע זאָגן
אויך וועגן עלעמענטן פון דער ערשטער גרופע פאַרם־אייגנשאַפטן, אַז איבער
דער באַגרענעצנדיקער צוריקוויקונג פון די געוויסע ליבעראַלע עלעמענטן אין
זיינע אַנשוואַונגען (שטדלנותדיקע פּראָפּאַגאַנדע פון עמאַנסאַפּיאַציע) ווערן צו־
מאָל אַ טייל עלעמענטן פון דער ערשטער גרופע פאַרם־מיטלען אונטערטעניק
געמאַכט צו געזעלשאַפט־אַפּאָלאָגיע. כאַטש אינגאַנצן גענומען, זיינען גע־
ווינלעך די דאָזיקע פאַרם־פּאַקטן ניט קיין כאַראַקטעריסטישע אויסדרוק־
מיטלען פאַר אַזאַ טענדענץ. מיר מוזן זיך זייער היטן אין אַזעלכע פּאַלן סכע־

מאַטיש צו קאַטעגאָריזירן: אומבאַדינגט אַזעלכע און אַזעלכע אויסדרוק מיטלען פאַר אַזעלכע און אַזעלכע סאַציאַלע טענדענצן — אויב מיר ווילן ניט אַרײַנפאַלן אין נאַרישע טעותן.

וואָס מען קאָן אָבער מיט זיכערקײט פעסטשטעלן, איז, אַז אינעם פעריאָד 1864—1879 דאָמינירן אין מענדעלעס קינסטלערישע אויסדרוק-מיטלען מער די פאַרם-אייגנשאַפטן פון דער ערשטער גרופּע, און אינעם פעריאָד זײַט די 80ער יאָרן — די פאַרם-אייגנשאַפטן פון דער צווייטער גרופּע.

3. וועגן גראַטעסק

ס'איז אַן אייגנטימלעכע דערשיינונג אין מענדעלעס שאַפּן, אַז דאָרט, וואו די סתירהדיקייט אינעם אינהאַלט פון אַ ווערק, די ווידערשפּרעכלעכקייט פון זײַנע טענדענצן יוירט אָן צו דער העכסטער מדרגה, וואו דער ניכטער-דעאַליסטישער און דער סענטימענטאַלער באַנעם שטויסן זיך צונויף אין אַ שטאַרק קאָנפּליקט, ברעכט זיך די סאַטירע איבער אין אַ גראַטעסק, דער סאַטירישער טאָן איז אין אַזעלכע פּאַלן אַנגעצויגן ביז אויף דער העכסטער, כמעט שוין גרילצנדיקער נאָטע, ער ווערט אָבער אויף זײַער אַ סתירהדיקן אופן באַגלייט פון אַ טיף לירישן טאָן, וואָס איז אין יענע פּאַלן אַנגעצויגן כמעט שוין ביז צו אַ וויינענדיק-סענטימענטאַלער נאָטע. אַלס רעזולטאַט דער-פון באַקומט זיך דאָס גראַטעסקע.* סאַרקאָסטישער אַפּשפּאַט, אויסגעמישט מיט ווייכהאַרציקער אַפּאַלאַגיע — באַקומט זיך אַ גרימאָס פון גראַטעסק, דאָס דאַרף אין דער אייגענער צײַט נעגירן און באַרעכטיקן, אויסלאַכן און אַרויס-רופן מיטגעפּיל.

עס איז פאַרשטענדלעך, אַז די עלעמענטן פון גראַטעסק געפינען זיך אַמ-געדיכטסטן ניט אין יענע ווערק, וואו ס'דאָמינירט דער אַנגריף אויף די פּריווילעגירטע, נאָר וואו עס האַנדלט זיך וועגן דער אויפקלערנדיקער קריטיק פון די פאַראַרעמטע, אונטערדריקטע, אַפּגעשטאַנענע מאַסן גופּא, אין „פּישקע“, אין „מסעות“. עס איז ניט קיין צופּאַל, וואָס אַמשטאַרקסטן באַווייזט זיך דער עלעמענט פון גראַטעסק אין „מסעות“, אין דעם ווערק, וואָס גיט אויף אַ קאָנ-

* מיט דעם מערמין זײַנען מיר אויסן דאָס גראַטעסקע און גאַטישן זײַנען, די ווייטקדיק-גרימאָסירנדיקע היפּערבאַלע, וואָס אַנטהאַלט אין זיך מאַמענטן פון העכסטן פּאַטאָס — און שפּילערישקײט, פון שרעק און פּרױד, אַזוי ווי דאָס איז פאַרקערפּרט, למשל, אין באַשטימטע גאַמישע סקולפּטורן. די פאַרצווייפּלטע, קרענק-לעכע קוויקענש מיט דער „פּולקומער“, „מאַנומענטאַלער“ העסלעכקײט איז געווען אַן אייגנאַרטיקער, ווידערשפּרעכיקער אופן דורך ווילדער גוזמא צו יואַפּן אַ שײן פון פּאַעזיע אויף דער פינצטערער ווירקלעכקײט אינעם מיטלאַלער.

צענטרירטן אופן מענדעלעס באַציאונג צו דער אָפגעשטאַנענקייט פון שטעטל-דיקן לעבן — און אגב טאַקע האַרט פאַר די 80ער יאָרן, ווען די סתירהדיקייט צווישן קריטיק און אַפּלאַגיאַע איז ביי מענדעלען אָנגעוואַקסן ביז צום העכסטן פונקט.

דער גראַטעסק איז בייע נאַכקרימעניש מיט חנועווידיקע תנועות, פיינפול גרימאַסירנדיקע קריטיק.

דער גראַטעסק אין מענדעלעס שאַפן איז אין לעצטן סך-הכל, טראַץ דער גוואַלדיק אָנגעצויגענער ווידערשפרעכלעכקייט, טראַץ דעם שלייער פון לירישן מיטגעפיל, טראַץ דער אינעווייניקסטער געבראַכנקייט, אָן אויסדרוק פון טיפער געזעלשאַפטלעכער אומצופרידנקייט, פון עסעדיקער, ברענענדיקער סאַטירע און קריטיק. דער ערנסט אָנגעשטרענגטער גראַטעסק אין „מסעות“ און „פישקע“ (און אויך אין יענע ערטער פון דער „קליאַטשע“, וואו ער ווערט ניט אָפגעמעקט דורך אַלעגאָרישקייט), איז סוף-כל-סוף אַ מיטל אויף אויס-צודריקן געזעלשאַפטלעכע קריטיק. אין דער אייגענער צייט אָבער קומט אין אים אויך צום אויסדרוק די געבראַכנקייט און סתירהדיקייט אינעם סאַציאַלן שטרעבן פון די פּאָלקס-מאַסן אינעם געגעבענעם היסטאָרישן פעריאָד. די גראַטעסק-עלעמענטן אין דער סאַטירע ווייזן אָן אויף דער שוואַכקייט פון די סאַציאַלע שיכטן, וואָס דריקן דאָ אויס זייערע טענות און פּאָדערונגען אויף אַ קרענקלעך-„געשפּאַלטענעם“ אופן.

4. סאַטירע און הומאַר

דער גרונט-טאָן פון מענדעלעס שאַפן איז סאַטירע. זיין אָפּשפּאַט איז געוויינלעך ביז און ביטער. פאַראַן אין זיינע ווערק, ווי ביי יעדן גרויסן סאַטיריקער, אויך אַ סך ערטער פון הומאַר, געוויינלעך אָבער ניט דאָרט, וואו ער טרעט אַרויס קעגן גבירים, קהל א. א. וו., נאָר אין יענע ערטער, וואו ער שטראַפט מיט זיין אָפּשפּאַט די שטעטלדיקע מאַסן פאַר זייער אָפּגעשטאַנענקייט און פינצטערניש. דעמאָלט באַווייזן זיך אין זיין אָפּשפּאַט שטריכן פון גוט-מוטיקייט, וואָס מאַכן דעם חוזק פונקט אַזוי ענלעך צו הומאַר, ווי צו סאַטירע. אין אַזעלכע פּאַלן דערלויבט זיך מענדעלע שילדערונגען פון ריינער קאַמיק, איך מיין אַזאַ. ביי וועלכער מע קאָן און מע מוז לאַכן. למשל, ביי דער שילדערונג פון די משונהדיקע געשפרעכן און מיספּאַרשטייענישן צווישן בנימינען, סענדערל און דעם אוקראַינישן פויער, וועלכן זיי באַגעגענען אויף זייערע וואַנדערונגען און רעדן מיט אים אין אַ געבראַכענעם אוקראַיניש-העברייאיש-יידישן קוידערוועלש. אַדער אינעם שלוס-בילד פון „מסעות“, וואו די צוויי וועלט-רייזנדע ווערן נאָך אַן „ערנסטן געשפרעך“ מיט דער נאָ-

טשאַלסטווע באַפרייט פונעם מיליטער־דינסט — אַלס שוואַכזיניקע.

אַבער אויך דאָ איז דער הומאַר ניט קיין לייכטער, קיין פריילעכער, קיין באַפרייענדיקער. די קאַמיק איז שאַרף, און ביי דער גאַנצער גוטמוטיקייט און ליבע, וואָס פילט זיך אין מענדעלעס באַציאונג צו זיינע דאָזיקע העלדן, פעלט דאָ אַבער ניט אויך טיפע ביטערקייט. מענדעלע איז דאָ צופיל אַגיטאַטאָריש באַטייליקט, געזעלשאַפטלעך פאַראינטערעסירט אין די געשטאַלטן, וואָס ער מאַלט, אַז ער זאל קאַנען „פריי“ איבער זיי לאַכן. ער ווייסט גענוי, מענדעלע, וואָס ער וויל מיט דער קאַמישער שילדערונג. אַפילו זיין הומאַר איז ליידנ־שאַפטלעך, איז אַ סאַציאַלע אַרגומענטאַציע פול מיט ווייטיק און צאַרן. ער פאַרגעסט ניט אויף קיין איין רגע, ביי דער קאַמישסטער סיטואַציע, די שוידער־לעכע געזעלשאַפטלעכע סיבות פון דער דאָזיקער קאַמיק. דעריבער איז אויך אין זיינע הומאַריסטישע ערטער פאַראַן פאַטאַס. ס'פילט זיך אויך אין זיי זייער דייטלעך זיין ליבע און וויי. ווען מענדעלע לאַכט, לאַכט ער מיט טיפער קלעמעניש, ניט מיט אַ „באַפרייענדיקער טרער“ אין אויג, נאָר מיט קלעמעניש. אין אַלגעמיין אַבער איז דער גרונט־טאָן אין מענדעלעס שילדערונגען ניט קיין הומאַריסטישער, נאָר אַ בייז־סאַטירישער, אַ פאַרביסן־דעמאַסקירנדיקער, אַן שום ריקזיכטן. דער באַוואוסטזיניקער געזעלשאַפט־קריטישער מיין דרינגט אַרויס פון יעדן בילד זיינעם, דער אימפולס פון זיין שאַפן איז געזעלשאַפט־קריטיק. וואו מענדעלע האָט ניט געהאַט וואָס צו קריטיקירן, האָט ער אויך ניט געהאַט וואָס צו שרייבן. דער אימפולס פאַר זיין שאַפן איז סאַציאַלער צאַרן, אויפגעבראַכטיקייט און ליבע צו די אונטערדריקטע מאַסן, ווי קאָן דאָ זיין אַ רייד וועגן געמיטלעכן הומאַר ?

ווי געוויינלעך אַן אויפקלערער, פאַרמאַגט מענדעלע עלעמענטן פון ראַציאָנאַליזם, קעגן די נעפלען פון פעאַדאַליזם איז גייטיק געווען קלאַרע ניכטערקייט פון פאַרשטאַנד, און פאַרט האַבן מיר ביי מענדעלען, דעם „ליט־וואַק“ אין ערגעץ ניט דעם איינדרוק פון טרוקענער ראַציאָנאַליסטישקייט. ביי זיין גאַנצער ניכטערקייט איז מענדעלעס פּראָזע טיף ליריש. זיין מאַלעריש־קייט, זיין אופן שילדערן פיזאַזש, שטייגער, מענטשן, שטימונגען איז ביי דער גאַנצער ניכטערער פּאַלעמישער שאַרפּקייט קיינמאַל ניט נאַטוראַליסטיש. ער וועגט געוויינלעך אַפּ די ווירקונג, וואָס אַ צו־נאַטוראַליסטיש בילד קאָן האַבן ניט בלויז אויף דעם, צוליב וואָס מע קריטיקירט, נאָר, צוריקוואַרפּנדיק אַ שייך, אויך אויף דעם, ווער סע ווערט קריטיקירט. דער באַדן פון זיין ליריש־קייט איז זיין ליבע צו די פאַלקס־מאַסן, ער אַנטבלויזט ביז נאַקעט די ווירקלעכקייט אין דער דעמאַלטיקער יידישער סביבה. דערביי אַבער פאַר־געסט ער ניט, אַז די אויפגעבראַכטיקייט איבער דער לאַגע פון די מאַסן טאָר זיך ניט אויף זיי אַריבערטראַגן. פונדאַנען נעמט זיך די וואַרעמקייט אין זיין

מאָלעריי. דאָס האָבן מיר געמיינט, ווען מיר האָבן פריער * געזאָגט, אַז אונדז דערמאָנען מענדעלעס שילדערונגען אין „פישקע“ אויף עפעס אַן אופן די ליכט- און שאַטן-מאַניר, מיט וועלכער דער גרויסער רעמבראַנדט האָט מיט האַרצלעכער וואַרעמקייט געמאַלט די נויט און פּיין פונעם אַרעמען המון. אַמאָל, באַזונדערס אין מענדעלעס שפּעטן פּעריאָד, פאַרוואַנדלט זיך זיין לירישקייט אין סענטימענטאַליזם, אין רחמנות-טענער און פּיליסטערישער קלאַגעניש. אָבער אין זיינע בעסטע ווערק און בילדער באַווייזן זיך זיינע עמאַציעס אין שטרענגער פּאַטעטישער לירישקייט, שטרענג — אין קעגנזאַץ צו דער אָפּגעלאָזן-עלעגישער סענטימענטאַליטעט, וואָס מיר געפּינען ביי יענע הומאַריסטן, וועלכע האָבן זיך ניט דערשלאָגן צו אַ קלאַרקייט אין זייערע געזעלשאַפטלעכע געפּילן. זיין לירישקייט איז פאַרבונדן ניט מיט הומאַר — נאָר מיט סאַטירע, מיט אַ באַוואוסטזיניקער סאַציאַלער כּוונה, דעריבער איז זי שטרענג און פּאַטעטיש.

מענדעלע איז אין זיין פּראָזע אַ גרויסער פּאַנעט. זיין פּאַטעטישקייט איז ניט אַזוי פּילפאַרביק, ווי אין פּרזעס שאַפּן, ניט אַזוי אויסערגעוויינלעך פּאַנטאַזיע- פול און רייך אין דערפּינדונגען, ווי ביי שלום-עליכמען. געוויס ניט. אָבער זיינע שילדערונגען פון דער ווירקלעכקייט זיינען טיפּער דורכגעדרונגען מיט סאַציאַלע ליידנשאַפטן און עמאַציעס. די דאָזיקע ליידנשאַפטן ווייזן זיך אין זיין שאַפּן טיפּער, דורכדרינגענדיקער, עקשנותדיקער.

5. פאַמפּלעט און פאַראַדיע

די פּאַרם פון דער דעמאָסקירנדיקער סאַטירע דערגייט אַמאָל ביי מען- דעלען ביז צו דירעקטן פּאַמפּלעט, וואָס נעמט די טיפּן און פּאַקטן דירעקט פון דער ווירקלעכקייט („די טאַקסע“), אַזוי אַז דעם דעמאָלטיקן לייענער זיינען אַפילו באַקאַנט געווען די נעמען פון די פּראָטאַטיפּן פון מענדעלעס פיגורן. דאָס האָט צומאָל גאַראַנטירט די סאַמע שאַרפּסטע פּובליציסטישע ווירקזאַמ- קייט. צוויי צענדליק יאָר נאָכן דערשיינען פון דער „טאַקסע“ פּלעגט מען זיך נאָך אין שטעט און שטעטלעך איינרוימען די אמתע נעמען און מעשים פון די פּאַרשינען, וואָס מענדעלע האָט אַרויסגעפירט אין זיין אַנקלאַגעריש-פּאַמ- פּלעטישער פּיעסע.** די דאָזיקע פּאַמפּלעטישקייט האָט צוגעגעבן צו זיינע לייטעראַרישע אַרויסטרעטונגען די ווירקזאַמקייט פון עכטער „פּובליציסטיק“ אין בעסטן זינען פון וואַרט.

די שנאה צום גביר און צום פּעאַדאַלישן שטייגער האָט אויך דיקטירט

* זע אויבן, ז"י 16 און 16.

** למשל, אין ראָוונע אין די 80ער יאָרן, לויט מינדלעך מיטגעטיילטע זכרונות, וואָס איך האָב באַקומען פון א. ב. גאַטלאַבערס אַ תלמיד — מ. גאַטליב (משעבאָקסאַר).

דאס מיטל פון פאראדיע. ניט בלויז ווייל זי, די פאָרם פון פאָראַדיע. איז צוגעפאסט צו דער קולטור-טראַדיציע פונעם דעמאָלטיקן יידישן אינטעליגענט. דעם משכילישן שרייבער, וואָס איז געוויינלעך געווען אַן אויפגעקלערט גע-וואָרענער ישיבה-בחור און קלויזניק (אין באַשטימטע פרטים אַן אַנאָלאָגישע דערשיינונג צום רוסישן אויפגעקלערטן „ראַזנאַטשינישן“ סעמינאַריסט). ניט בלויז דערפאַר, וואָס אויף צו צעשטערן די רעשטלעך מיטלאַלטער איז פאַר אַזאַ שרייבער געווען אַמיניסטן צוטריטלעך דאָס מיטל פון „איבערקרימענדיקער רעפּראָדוקציע“. נאָר טאַקע אויך דערפאַר, ווייל דאָס דאָזיקע פאַרם-מיטל איז געווען ביז גאַר צוגעפאַסט און צוטריטלעך פאַר אַ לייענער, וואָס האָט נאָך אַליין גאַנץ היפש געשטעקט אינעם מיטלאַלטער. פאַראַדיסטישע פאַרם אויף אויס-צודריקן אַ קריטישן מיינ איז דאָ געווען באַדינגט טי דורך דער קולטור-לאַגע פונעם לייענער, טי, ביז צו אַ געוויסער מאָס, אויך דורך די קולטור-טראַדיציעס פונעם שרייבער.

פאַראַדיע איז אַן אַלטע טראַדיציע פון דער השכלה. זייט אירע אָנהייבן האָט זי מיט פאַרליבע אויסגענוצט דאָס מיטל פון פאַראַדיעס אויף באַזונדערס שטאַרק פאַרשפּרייטע רעליגיעזע ביכער. די ליניע פון דער משכילישער פאַראַדיע, וואָס האָט, פון איר זייט, אויסגענוצט העברייאישע פאַראַדיע-טראַדיציעס פון דער רענעסאַנס-צייט און שפּעטער, ציט זיך זייט דעם אַנטי-חסידישן „מגלה טמירין“ (1819) פון י. פּערל און ענלעכע ווערק. מענדעלע פירט די פאַראַדיע אַוועק פון דעם מער „למדינישן“ גאַנג און נעמט אַלס אָביעקט די פּראָסטערע, מער „פאַלקסטימלעכע“ העברייאישע און יידיש-טייטשע ביכער: מעשה-ביכער, ביכער וועגן נסים-ונפלאות, וועגן פאַנטאַסטישע „נאַטור“-דערשיינונגען, וועגן וואונדערלעכע נסיעות, וועגן די „וויסנשאַפטן“, וועגן משיח צייטן, וועגן די רויטע יידעלעך, ווייבערשע תחינות, מוסר-ספרים, מגידישע ספרים, צאינה-וראינה און ענלעכע פאַלקס-ביכער פון מיטל-אַלטערלעכן כאַראַקטער. מענדעלע פאַראַדירט אויך דעם מינדלעכן קלויז-בטלנישן, ישיבה-הכמהדיקן, מגידישן און דעם תחינהדיק-פירזאָגערישן נוסח. די פאַראַדיע איז אַן אַלט, אויסגעפרוואוט מיטל אויף צו פאַרמיאוסן און צו באַזיגן די מיטלאַלטערלעכע „חכמה“ (ביי די הומאַניסטישע אויפקלערער פון דער רענעסאַנס-צייט, למשל ביי עראָזמוס פון ראַטערדאַם א. א.). די פאַראַדיע אַרגומענטירט ניט, זי שאַרזירט, קרימט זיך איבער, ס'איז אין איר פאַראַן איראַגיע, אָבער אויך געוויסע עלעמענטן פון שפּילערישן אומערנסט, וואו מע קלייבט זיך ניט צו אַנאַליזירן, אויפצודעקן ביז צום סאַמע סוף, אָדער וואו מע איז ניט ביכולת אויף אַ קלאַר-באַוואוסטזיניקן אופן צו צעשטערן ביז אין די טיפסטע וואַרצלען די געזעלשאַפטלעכע קרענק, דאָרט איז פאַראַדיע איינע אַ שאַרפטע פאַרם פון דער געזעלשאַפט-קריטיק.

6. די שפראַך פון מענדעלעס פיגורן

דער פאַראַדיסטישער שפראַך-נוסח בכלל איז פאַרן לייענער, צו וועלכן מענדעלע האָט זיך געווענדט, געווען זייער אַ ווירקזאַמער און צוטריטלעכער אויסדרוק פון אָפּשאַט. די אָפּשפּעטערישע רעדנסטראַטלעכקייט איז אַ וועזנטלעכע דעטאַל פון מענדעלעס פאַראַדיסטיק. און היות דאָס דאָזיקע הויפט-מיטל פון מענדעלעס סאַטירע געהערט צו די וויכטיקסטע סימנים פון מענדעלעס קונסט, איז דעריבער כדאי גענויער וועגן דעם צו רעדן.

איינע פון מענדעלעס קינסטלערישע הויפט-געשטאַלטן איז דער פאַר-קאַפיטאַליסטישער פּעאַדאַליש-אָפּגעשטאַנענער מנחם-מענדל, וואָס באַקומט שוין צו שפירן דעם דרוק פונעם וואַקסנדיקן קאַפיטאַליזם («בנימין השלישי» אין זיין קאַנצענטרירטער געשטאַלט). צו מענדעלעס הויפט-פיגורן געהער דער «גלופאַ-טרוסאַ-בעזיאָזיקאַ-קאַפּצאַנער». אין דער צייט, ווען דער קאַפיטאַליזם וואַקסט שוין אין רוסלאַנד גאַנץ אינטענסיוו, לעבן נאָך די יידישע שטעטלעך און אַפילו שטעט אין אַ פאַרגליווערטן פאַרשלאָפענעם מיטלאַלטער. ס'איז געווען זייער נאַטירלעך זיך אַנצוכאַפּן אַן דעם «וואַרט» פון דער דאָזיקער סביבה» פאַר דער קינסטלערישער קריטיק פון אירע פאַרהעלטענישן. אַזוי אַרום האָט געקאַנט באַוויון ווערן אויף זייער אַ שאַרפן אופן די פאַרקריפּלונג פונעם לעבן און פונעם געדאַנק אויפן ביישפּיל פון דער שפראַך.

אין אַזאַ סביבה זיינען די פאַרהעלטענישן (וואָס קאַנען דאָך ניט בלייבן קיין אַבסאָלוט אינאָלירטע פון דער אַנטוויקלונג אין גאַנצן לאַנד) אַ סך קאַמ-פּליצירטער, איידער די פאַראַנענע שפראַכלעכע אויסדרוק-מיטלען, וואָס טראַגן אויף זיך אין אַ סך פרטים דעם שטעמפל פון דער פּריערדיקער (פּעאַדאַלישער) צייט. דער רייד-נוסח ווערט איינגעדאַרט, אַנטשפּרעכנדיק צו דער פאַרקריפּ-לונג פון דער געזעלשאַפטלעכער לאַגע. דער דאָזיקער נוסח ווערט ניט באַנייט פון די ניי-וואַקסנדיקע פאַרהעלטענישן. ער גליווערט אין חכמהדיקע קאַמ-בינאַציעס, אין אומענדלעכע וואַריאַציעס פון די געירשנטע רעדנסטראַטן, פּראָזעס, מליצות, ווערטלעך, אויטרופן א. א. וו. מע ניואַנסירט און ניצעוועט זיי איבער אַן אַן עק, די שפראַך פּרעגלט זיך אין אייגענעם שמאַלץ, פּונקט ווי דאָס אָפּגעשטאַנענע לעבן. עס דערגייט אַזוי ווייט, אַז אַ מינדסטע פאַר-ענדערונג פון דער מאָדלאַציע גיט אַנצוהערן אויף אַ פאַרענדערונג (כאַטש טאַקע אַפּט אַ גאַרניט זאָגנדיקער) פונעם באַדייט. די שפראַך ווערט אויסגע-ליידיקט. דאָס דערפירט צו אַ מין כלומרשטער ראַפינירטקייט, צו אַן אייגנ-אַרטיקן אומפּרוכטבאַרן שפראַך-חכמהנען און שפראַך-וויצלידיקייט. צוליב עפעס אַ ווייטער אַנצוהערעניש און אַ קוים דערהערבאַרער קלאַנגען-ענלעכקייט, צוליב אַ «פּיינער», אַבער אַבסאָלוט אומפּרוכטבאַרער אַסאַציאַציע ציט מען צו

גאַנצע פראָזעס ווי אין אַ דורכאויסקן קאלאַמבור (דער שפראַך־נוסח פונעם קלויזניק און ישיבה-בכור, למשל).

דערצו דאַרפן מיר נאָך נעמען אין אַכט דאָס באַוואוסטיין פונעם מענטשן, וואָס רעדט אין אַזאַ נוסח, אַז זיין רייד־שטייגער איז אומזאַכלעך, אַז ניט דאָס איז ער אויסן. עפעס שמייכלט ער דערביי, פילט זיך ניט אינגאַנצן זיכער און פעסט. דאָס שלעכטע „רייד־געוויסן“ באַווייזט זיך אין דער אומערנסטער הומאַריסטישער באַציאונג צו דער דאָזיקער פראָזעאָלאָגיע, וואָס מע באַנוצט זי איבער דער אינהאַלטלאָזיקייט פונעם לעבן. עס מיטש זיך אַריין אין די רייד אַ שמייכל, וואָס האַלט אין איין אַנטשולדיקן זיך. דער שפראַך־טאָן ווערט אַלץ מער און מער פאַראַדיסטיש געבויגן, פאַרגייט זיך אין וויצלעריי, ביז צו גאַליקער זעלבסט־איראַניע. די שפראַך גופא ווערט איראַניש־פאַראַדיסטיש. זי יוירט, ווי צעוואַקסענע קאַרטאַפּל אין אַ פייכטן קעלער, וואָס שפראַצן קרענקלעך אויפסניי, ציענדיק זאַפט ניט פון דער ערד, נאָר פון קעלער־פייכטקייט און פון זיך אַליין.

און אַזוי מאַכט זיך עס, אַז לסוף באַשטייט דאָן אַזאַ מין רייד־נוסח איב־גאַנצן פון איין ריזיקער מאַסע לויטער אויסגעריבענע, געדיכט אַנגעדראָלענע רעדנסאַרטן, מליצות, גלייכווערטלעך, שפּריכווערטער, אומבאַדייטיקע „אַפּרו־ווערטער“ (נו, מאַלע־וואָס, סטייטש, ווי געשיקט זיך, הקיצור, הם, מע, עט, זאַגט ער, הייסט עס — און ענלעכע), אַפעקט־אויסרוּפּן (קללות, ברכות, זידלערייען, לויב־שפרוכן א. א. וו.), דער שפראַכלעכער פּאָלקלאָר פאַרוואַנדלט זיך אין סקאַרבאווער פראָזעאָלאָגיע, אין רעדנסאַרטלעכקייט. אַזאַ רייד־נוסח דריקט שוין מער ניט אויס נאַרמאַל און זאַכלעך, וואָס עס איז גייטיק, ווייל דאָס לעבן פון די מענטשן, וואָס רעדן אין אַזאַ נוסח, איז ניט זאַכלעך און ניט נאַרמאַל. ס'הערט זיך שוין פון אים אַרויס אי טראַגיק, אי טיפּשות, אי שרעקלעכע גויט, אי שגעון. דער דאָזיקער רייד־נוסח איז דאָן מיט זיינע אויסגעריבענע ניואַנסירטע טראַפּאַרעטן סיי אויסגעשעפט און מאַגער — וואָס שייך דעם אינהאַלט, סיי איבערראַפּינירט מיט זיינע אַראַבעסקן, מיט זיין ווילד־צעוואַקסענער געציקלטקייט, וואָס קאָן אַלץ אויף אַ תּריפות־דיפּערענצירטן אופן אַרויסזאָגן, נאָר ניט דאָס, וואָס מע באַדאַרף.

7. דער באַדייט פון איבערגעלאָדענער סקאַרבאווער פראָזעאָלאָגיע אין דער רייד־שפראַך

דאָס איז די שפראַך פון יענער סביבה, וואָס מענדעלע רופט זי אַן „גלופּאַ־טרוסאָ־בעזיאָזיקאַ־קאַפּצאַנער“, די שפראַך, וואָס מענדעלע באַווייזט זי אין זיין רעאַליסטיש־פאַראַדיזירנדיקן נוסח. אַזאַ מין שפראַך, מיט דער גאַנצער אומגענויקייט, וואָס איז פאַר איר

כאָראַקטעריסטיש, ווערט דעמאָלט אין ווירקלעכן לעבן אויסגענוצט פון אַלע די, וואָס ווילן זייער געדאַנק דורך מליצות, טערעאַטיפישע פראָזעס און גאַר-ניט-באַדייטנדיקע שפראַך-תנועות גיכער באַהאַלטן, איידער אַרויסזאָגן, באַ-רעדעוויק רעדן און זיך ניט אַרויסכאַפן מיט אַ וואָרט. אַזאַ שטייגער רעדן איז ניט „נאַאיוו“, פאַרקערט, ער איז אין העכסטן גראַד „ראַפּינירט“, כאַטש אין תוך זייער באַגרענעצט. איבערגעשפיצט און גרינטלעך אויסגעפרואוּט דורך געברויך אין משך פון צייטן, איז אַט-אָ דער פראַזעאַלאָגיש-באַוואַקסענער ריידי-שטייגער אַן אינסטרומענט פונעם פאַרקריפלטן לופט-האַנדל-וואַנדל, פון דינגענישן, אַ ריידי-שטייגער, ווי פאַר אַן אַפּמאַך. דער פאַרקאַפּטיאַליסטישער לופט-מענטש, דער אויסטערליש-פאַראַרעמטער „לומפן-קליינברגער“ פון די פאַרוואַרפענע טונעיאַדעווקע, גלופסק, קאַפּצאַנסק, באַמיען זיך הריפותדיק-נאַאיוו, איראַניזירנדיק פון זיך און פונעם אַנדערן — וואָס קען די קונץ ניט ערגער ווי ער — מיט דער הילף פון זיין ריידי-טאַקטיק, באַהאַלטנדיק זיך אונטער געגליווערטער ווערטלדיקייט, זיך דערשלאָגן צו וועלכן ס'ניט איז שטיקל ריווח, צו אַ שטיקל פאַזיציע אַקעגן דעם פאַרטניאַר, ניט אַרויסצורעדן זיך מיט אַן איבעריק וואָרט, אויסצומיידן התחייבותן, זיך מיט גאַרניט צו בינדן, זיך צו זיכערן די מעגלעכקייט אויף כאַפן צוריק.

אין דעם דאָזיקן ריידי-נוסח האָבן אומגליקלעכע אונטערדריקטע אַרעמע מענטשן געפונען אַ פאַסיק אויסדרוק-מיטל אויף דערינען איינצוהילן דעם שרעקלעך לעכערלעכן, אַבער ביז גאַר ביטערן „פרנסה-קאַמף“. לעבנדיק ענג-צונויפגעפרעסט אין דער אַפגעשטאַנענער שטעטלדיקער בלאַטע, אַן פער-ספעקטיוון, ווייניק אַנגערירט פונעם נייעם לעבעדיקן שטראַם, אַנגלאָדן מיט פאַרקריפלטע רעשטן פון הויפטזאַכלעך רעליגיעזער קולטור, קאַנקורירן זיי מאוימדיק איינער מיטן אַנדערן, מיט גוטנס און מיט בייזנס, מיט מורא און מיט קלוגיטשקייט, מיט אומצוטרוי און מיט פאַרביסענער פאַרויכטיקייט. עס בילדעט זיך אויס אַזאַ מין „קאַנווענציאָנעלער“ נוסח פון רייד, אַז מע זאָל בשום אופן ניט קאָנען כאַפן ביים וואָרט.

אַז זיי זיינען, נעבעך, אומגליקלעך, אַז פון כמה שנים שטיקט מען זיי צונויף אַלע אינאיינעם אין איין אָרט, ווי די שאַף, אַז זיי זעען פאַר זיך ניט קיין וועלט און קאָנען ניט אַטעמען קיין פרייע לופט. אַ מענטש מוז דאָך אַבער עסן... דעריבער זוכן זיי שפע איינער פון דעם אַנדערן. דער שטאַרקערער וויל דערקוועטשן דעם שלאַפערן, מע טראַכט אויס כל מיני תחבולות, ווי אַזוי צו דערטאַפן אַ שטיקל ברויט... די נאַטור איז שטאַרק, זי פאַדערט אירס, זי סטאַרעט זיך, זי זוכט כלי מיטל זיך צו דערהאַלטן... (די טאַקסע, אייסג. 1872, ז. 17). אַזוי מאַלט מענדעלע די סיטואַציע אין דער דעמאָליטיקער שטעטלדיקער סביבה. צו די „כל מיני תחבולות“ און „כלי מיטל“ זיך צו דער-

האַלטן האָט אויך געהערט די גומאדיק-געדיכטע ווערטלדיקייט פון אויסדרוק. „נאָך דעם ברייטן שלום-עליכם פון ביידע צדדים נעמען מיר זיך איינער דעם אַנדערן אויסצופאַרשן, דאָס הייסט ביי אונדז יידן געוויינלעך: אַ טאַפּ טאָן אין וואָגן, אָדער אַ שמעק טאָן, וואָס הערט זיך.

„ — וואוהין פאַרט עס אַ ייד? — גיב איך אַלטערן אַ טאַפּ. — וואוהין עס פאַרט אַ ייד? עט... — ענטפערט אַלטער צוריק מיט אַ פרעג, ווי דער שטייגער איז פון יידן ניט צו ענטפערן גלייך, אַפצופטרן יענעם מיט „עט“ און אַנצושטויסן זיך אויפן וואונק — די אַלע חכמות, וואָס אין דער מלאכה אַנשמעקן, אַ טאַפּ טאָן, שטעקן... — אַ ייד פאַרט! אין דער ערד מיטן קאָפּ פאַרט ער (אַנשטאַט אָן ענטפער — אַ רעדנסאַרט! — מ. וו.)... און ר' מענדעלע פאַרט עס וואוהין! — טוט ער מיך אַ טאַפּ...“ (פישקע דער קרומער).

דאָ האָבן מיר טיפישע מוסטערן פון דעם מין „רייד-דיפלאַמאַטיע“. — פולע קעשענעס, יאָ! אַ האַרץ פול מיט מכות האָב איך, — זאָגט אַלטער שטאַרק אַנגעברוגזט. — איך זאָג אייך, ר' מענדל... נאָר נישט מער גאַרנישט, אַ מענטש אָן מזל זאָל נישט געבוירן ווערן גלייכער. עסקים, עס האָט זיך מיר זיך געגלוסט נייע עסקים! אַן אַנדערער אויף מיין אָרט — הע- הע-הע! ביי מיר אָבער איז גאַרנישט. מיט דער פוטער אַראָפּ. אַזאַ אומגליק! אַ ווייטיק גאָר צו דערציילן, שנייץ די נאָז און שמיר דאָס פנים, נישט מער וואָס גאַרנישט.“ (זע „פישקע דער קרומער“; אומעטום פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. וו.).

אין עטלעכע דרוק-שורות האָבן מיר דאָ זיבן רעדנסאַרטן, ווערטלעך און גאַרנישט באַדייטנדיקע תנועות. אויף אַזאַ אופן באַווייזט זיך דאָ מענדעלעס באַציאונג צום דערציילטן פאַקט וועגן דער נישט איינגעגעבענער שדכנישער „אַרבעט“ און אַט- דעם גאַנצן אומגליקלעכן שטייגער פון אַ לופט-מענטש.

די שטייגערישע פונקציע פון די אומבאַטייטיקע אָדער פילבאַטייטיקע שפראַך-תנועות דערקלערט מענדעלע זייער קלאָר און שאַרפּזיניק:

„ . . . „בע“ איז ביי אונדז יידן אַ טייער וואָרט, וואָס האָט זייער פיל טייטשן און איז אַ תירוץ אויף אַלע קשיות. „בע“ קאָן מען געברויכן אַלע צייט אין אַ שמועס, און עס זאָל תמיד פאַסן. אַ ייד קאָן מיט „בע“ זיך תמיד אויס- דרייען, ווען ער איז, נעבעך, אין דער קלעם און שטייט שמאַל. מיט „בע“ סילוקט אַ שווינדלער, אַן אַנוצעער, אַז די בעלי-חובות טרעטן צו מיט שטאַרקע טענות. „בע“ שטייט אַ יידן ביי אין דער נויט, ווען עס באַווייזט זיך, אַז ער איז, נעבעך, אַ ליגנער. מיט „בע“ קאָן מען אַפּענטפערן יענעם, וואָס דולט אָן אַ קאָפּ צוויי שעה, נישט צו הערן, נישט צו פאַרשטיין אַפילו איין וואָרט פונעם גאַנצן שמועס. מיט „בע“ קומט אָפּ אַ שיינער, צעבראַכענער ייד, ווען ער דערלאַנגט שטילערהייט אַ ביס; אַ שיינע-מורנו, ווען ער טוט

אפ א מיאוסע מעשה; א דימענטיק מענטשל, אן חכמות, ווען עס לאזט זיך גאר אויס, ער איז געמעלאכעט, האט פול פליי אין דער נאָז. הכלל: "בע" האט אלערליי טעמים, משונה-ווילדע פירושים, ווי אשטייגער: רוף מיך קנאקניסל, לאָד מיך צום נתנה-תוקף, מהיכיתית, קוממיות, געסמאָהע דיר פארפול, און נאך טייטשן אָן א צאל. דאָס יידישע קעפל שטויסט זיך תמיד אָן, וואוהין דאָס וואָרט "בע" צילט, און פאַרשטייט דעם רעכטן פשט דערפון, ווי עס פאַסט צום ענין." ("פישקע דער קרומער").

8. שטייגערדישע פראָזע־אַלאָגיק אַלס באַשטאַנדטייל פון סאַטירישן רעאַליזם

פון געוואוינטיק איז דער איבערגעלאָדענער "דיפלאַמאַטישער" רייד-שטייגער געוואָרן איינער אַ שטראַם אינעם רעדן בכלל, אויך וואו ער איז אינגאנצן ניט נייטיק, אַ מין פעכט-שפיל מיט ווערטער אויך דאָרט, וואו עס קאָן גאַרניט דערמיט דערגרייכט ווערן, אַ פיקטיוו סותר-מוכרן און מאַסעמאַטעווען אַפילו ביי גלייכגילטיקע פראָגן און ענטפערן, אַ דיפלאַמאַטישע אַרומריידעניש דאָרט אַפילו, וואו עס גייט בלויז וועגן באַפרידיקן סתם נייגערדיקייט. פונקט אַזוי, ווי ר' אַלטער יכנה"ז און ר' מענדעלע דער פאַקטורעגער, צוויי אַרעמע מענטשן, הייבן אָן אין אַ הייסן זומער-טאָג, פון הונגער און לאַנגווייליקייט, גלאַט אַזוי זיך, צוועקלאָז, ווייל קיין ווירקלעכע געשעפטן זיינען ניטאָ, ביטן צווישן זיך "מענה-לשונס" אויף "טויזנט און איין נאַכט", סליחות אויף טלית-קטנס, קינות אויף תהליםלעך, כדי כאַטש פאַר זיך אַליין מאַכן דעם אַנשטעל ווי מע וואָלט געהאַנדלט, "פאַרדינט".

אויסגעליידיקט פון צוועקמעסיקייט, באַקומט דער דאָזיקער רייד-שטייגער גראַטעסק-נאַרישע שטריכן, דעם דאָזיקן מאַמענט האַט מענדעלע באַוויזן און קריטיקירט מיט גרויס מייסטערשאַפט. איינע פון די הויפט-ווירקונגען פון זיין רעאַליזם איז אויפגעבויט אויף דער שילדערונג פון דעם פאַקט, אויפן שילדערן די דיספראַפּאָרץ צווישן דעם סכום אַנגעשטרענגטער חריפות און "דיפלאַמאַטיע" אינעם רעדן און אין דער האַלטונג פון געוויסע פאַרשוניגען — און דעם נישטיקן, נעבעכדיקן צוועק, וואָס וויל און קאָן דערמיט דערגרייכט ווערן.

דער דאָזיקער עלעמענט פון רייד-פאַראַדיע איז ביי מענדעלען אַ באַ-שטאַנדטייל פון זיין רעאַליסטישן סטיל, אַ הויפט-מיטל פון זיין סאַטירע. דאָס דאָזיקע מיטל איז געווען אַ טראַדיציע אין דער יידישער השכלה-ליטעראַטור (לעווינזאָן, עטינגער, אַקסענפעלד א. א.), אָבער קיינער האַט די דאָזיקע מאַניר אַזוי ברייט ניט אויסגענוצט, אַזוי שאַרף, אַזוי דורכדרינגענדיק אַלע ווינקלען

פון לעבן און שטייגער, ווי מענדעלע. די פאַרדומפּענע סביבה האָט געדאַרפֿט אויפגערודערט ווערן ביזן גרונט. קריטיש „אַביעקטיוויזירט“ ווערן, קינסט-לעריש זיך אַליין אַנטקעגנגעשטעלט ווערן, כדי אַזוי-אַרום ברענגען צום באַ-וואוסטזיין פֿונעם פּאַלק די אומנאַרמאַלקייט, די אַפּגעשטאַנענקייט פֿון זיין לאַגע. מיט דער הילף און אינעם שפיגל אויך פֿונעם רייד-שטייגער ווערט אויפגעדעקט דער פאַרקריפּלער לעבנס-שטייגער אינאיינעם מיט די פיגורן, וואָס פאַרקערפּערן אים צום בוילעטסטן. אויף צו כאַראַקטעריזירן די צבוּעקישע, בלוטצאַפּערישע קהלס-לייט, דעם פאַרקריפּלען טיפּאָזש פֿון דער „גלופּאַ-טרוסאָ-בעזיאַזיקאַ-קאַפּצאַנער“ סביבה, פֿון די גבירישע און כלי-קודשדיקע בעלי-טובות, די שתדלנישע פאַרזאַרגערס און זייער סביבה: די עזות-פּנימער, אַנכאַפּער, זאַגטערס, קאַכלעפּל, שטאַט-פּעטערס, פּאַקטורירם, דריי-קעפּלעך, הענטשקע-לשוך-ריידער, פּאַטשערקע מאַכערס, עצות-געבער, פיינע, לייטישע מענטשן, שיינע-יידן, אויף צו כאַראַקטעריזירן זייער לעבן, טראַכטן, זייערע טאַטן און העוויות — איז זייער פּאַסיק געווען דאָס קינסט-לעריש „אויפּכאַפּן“, מע קאָן זאַגן, נאַכשפּעטן, נאַכקרימען דעם געדיכטן, מיט פּראַזעאָלאָגיע גוזמאדיק אַנגעדראַלענעם רייד-שטייגער זייערן, צוהערנדיק זיך מיט אַן איידל אויער צו אַלע תּנועות, גרימאַסן און קרימענישן פֿון דעם דאָזיקן רייד-שטייגער, האָט מען דורך פאַראַדיסטישער רעפּראַדוקציע גע-קאַנט איבערגעבן די גאַנצע אומנאַאיווקייט און אומגליקלעכע אילוזאָרישקייט פֿונעם טאָן און פֿונעם טראַכטן ביים שטעטלדיקן לופּט-מענטש בכלל. ביי מענדעלען דערהייבט זיך די דאָזיקע פאַראַדיסטישע מאַגיר צו אַ הויכער מדרגה פֿון קינסטלערישן אמת, וואָס שפיגלט אַפּ די גאַנצע טראַגיק פֿונעם דעמאָליטיקן יידישן לעבן.

9. ביכערישע פּראַזעאָלאָגיע אַלס קעגנשטאַנד פֿון סאַטירע

פונקט אַזוי ווי די סטערעאָטיפּישע רייד-שפּראַך, פאַראַדירט מענדעלע אויך די ביכערישע פּראַזעאָלאָגיע, וואָס גייט געוויינלעך לויט די טראַדיציעס פֿון דער עלטערער יידישער אַריגינעלער און איבערגעזעצטער ליטעראַטור. זיינע ברייט-באַרעדעוודיקע באַטראַכטונגען אינעם סטיל פֿון דער דאָזיקער טראַדיציע זיינען אַפּט — נישט שטענדיק — טראַץ דער כלומרשט תּמימות-דיקער „טיפּזיניקייט“ — אורשפּרינגלעך איראַנישע פאַראַדיעס, און אַמאַל גאָר ביינע סאַטירעס אויפֿן גאַנצן מין דענקען אין אַזאַ געגליווערטן טראַדיציאָ-געלך נוסח*.

* עטלעכע בוישפּילן פֿון איראַניע און פאַראַדיע בנוגע בילדער, מליצות, רעדנסאַרטן און ווערטער פֿון דער ביכערישער טראַדיציע:
 1 (פֿון דער עלטערער יידישער טראַדיציע): „אַלמעכטיקער גאָט! — זאָג איך

שפעטער, באזונדערס זייט די 80ער יארן, פארוואנדלט זיך דאס צומאָל ביי מענדעלען אין ערנסט געמיינטער „סטיליזאָציע“. און ווען מענדעלע זעצט איבער זיינע יידישע ביכער אין העברייאיש, ליקווידירט ער דערמיט אַליין שוין אַ היפש ביסל פונעם פריערדיקן סאַטירישן מיין ביי די פאַראַדירטע ווערטער און מליצות. אָבער קיין שום שפעטערדיקע איבערפאַרטייטשונגען און איבערסטיליזירונגען קאָנען דאָ אין דער דאָזיקער טאַטנאַך אויף צוריק גאַרניט ענדערן.

דאָרט, וואו עס פאַרשטאַרקט זיך אין מענדעלעס אַ ווערק דער קריטישער

אַ געבעט אויף תחינה-לשון — עפן דיינע אויגן און טו לוגען (אויפמערקזאם קוקן, מיטלהויכדייש — luogen — מ. וו.) פון דוין האַרבעריק (השקיפה ממעון קדשך — מ. וו.), דאָס איז דער הימל, ווי דיינע פאַרכטצומע (פאַרכטיקע — furchtsame — מ. וו.) יודעלעך זיינען צו שפאַט און צו שאַנד גייערט וועגן דעם כבוד פון דוין ליבן נאָמען וועגן, ווייל זיי פאַרכטן דוין פאַרכט (יראים יראתך — מ. וו.), זיי אַכפערן (achtbaren — מ. וו.) דיינע געבאַט, האַפערדיק (hoffährtig, אויגנשלעכער באַדייט — שמאַלץ, מיט גדלות — מ. וו.) מיט וואַרהאַפטיקייט, דאָרים וועלגער אויף אונדז דוין באַרימהאַרציקייט (יתגוללו רחמך — מ. וו.) און לאַמיר טאָן געפונען לוימזעליקייט און תן אין דיינע אויגן און אין די אויגן פון אַלע מענטשן. באַשירעם דיינע האַפערדיק געליבטע שאַף, דוין רחמנות זאָל טאָן ברומען (יהמו רחמך — מ. וו.) אויף דיינע פאַרשמענדיקע פאַרכטער. טו אויך באַגטיקן מיין מזל פאַר מיין לויבונג, און באַשוינונג היינט דוך באַשוינפערלעך (scheinbarlich, דער יודישער באַשויט — אויסדריקלעך, אָפן, בפירוש — מ. וו.), מיט אַכפערקייט...“ („מסעות“, בנימוס תפילה).

2 (תנכישע און תלמודישע בילדער און מליצות). „די פעלד-פייגעלעך האַבן געשווינד זיך געמראָגן אין דער לופט, געשפילט און געזונגען אַרם בנימינען, גלייך ווי זיי וואַלטן געזאָגט :

— קומט, לאַמיר זינגען און שאַלן (schallen, אויגנשלעך—טרוממיערן—מ. וו.) און דערפרייען דעם פויגעם פאַרשוין לעבן ווינטמיל, דאָס איז בנימין אַליין, דאָס איז בנימין דער טונגעדיעווקער, דער אַלעקסאַנדער מוקדון פון זיין צייט, וואָס ער פאַרלאַזט זיין פאַטערלאַנד, וואַרפט אַוועק זיין ווייב און קינדער און גייט אין שליחות, וואוהין די אויגן מראַגן! אַט שטייט דער גרויסער בנימין, וואָס ער איז ווי די זון אַרויס פון זיין געצעלט און פרייט זיך ווי אַ גיבור צו לויפן אין וועג מיט זיין פעקל אין דער האַנט! ער איז שטאַרקער ווי אַ לעמפערט, און גרינג ווי אַן אַדלער צו טאַן דעם רצון פון אונג-דזער פאַטער אין הימל (אומעטום פון מיר אונטערגעשמראַכן; די לעצטע מליצה איז אַ תלמודישע — מ. וו.). זינגט, שפילט, טרוללי, טריל, טריל! שפילט, זינגט און דערפרייט זיין האַרץ!...“ („מסעות“).

„...איך בין באַלד טאַקע באַהאַרצט אַנטלאָפן, זיך פאַרבאַרגן הינטער דער ווינט-מיל, און געלוגט דאָרט ווי אַ לויב לוגט אויף זיין פאַר-ציקונג“ („מסעות“).

„ווי אַ אינד, וואָס געלויבט אויף קוואַלן

מיין, פאַרמערט זיך אויך גוזמאדיק די ווערטלידיקייט און רעדנסאַרטלעכקייט. ** און פאַרקערט, דאָרט, וואו ער מאַלט פּאַזיטיווע בילדער, געשטאַלטן אָדער געשעענישן, פאַרמינערט זיך באַדייטנדיק די צאָל באַנוצטע רעדנסאַרטן, וואָס דאַרפן דאָן, אָרגאַניש אַריינגעשטעלטע, לעבעדיקער און זאַפטיקער מאַכן דעם אויסדרוק. דאָס באַווייזט קלאַר, אַז מענדעלע איז דערמיט — אין אַ געוויסן פעריאָד פון זיין שאַפן — אויסן געווען אויסצולאַכן און אַזוי-אַרום אַפצושטויסן

וואָס ער, ווי אַ דורשטיקער אין דער מדבר, וואָס געפינט לעבעדיקע, קוועלנדיקע וואָסער, וואָס רינט אַראָפּ פון אַ שפיץ סקאַלע, אַזוי האָט מיין גלוסטיקע לייב זיך געטאָן טאָן דערפרייען אויף סענדערלען, מיין באַשערטן, מיין געטרייען געזעלן (Gesselle) — חבר — מ.ו.;

דאָרט).
 "...מיר האָבן אַנגעגורט אונדזערע לענדן און געשווינד ווי הירשן געלאָפן פאַראויס מיט אַ געוואַלד..." (דאָרט).

דען, אַז דער לויטן ווערט אויף דער ווענטקע געכאַפּט, וואָס-זשע, נעבעד, זאַלן שוין טאָן די פּלאַטקעס אין דער בלאַטע? (תלמודישע מליצה: „אם לויטן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק", מס. מועד קטן, דף כ"ה, ע"ב). („מסעות").

„גוי נעם פולע הויפנס געווייזן פון בני מינס אוצר און מאַך דערפון פאַטראַוועס צו דינע ברידער אַזוי ווי זיי האָבן לויב" („מסעות").

**עטלעכע ביישפּילן:

אין דער שילדערונג פון זשוקל דעם הונט („ווינטשפינגערל", אויסג. קיעוו, „קולטור-ליגע", ז. 18) געפינען מיר אין פּופצן דרוק-שורות קוים צוויי רעדנסאַרטן, כאַטש עס ווימלט אין די פריערדיקע זייטלעך פון פּראָזעאָלאָגיע. — דאָרט, וואו עס ווערט (ז"ז 16—23) געשילדערט דאָס וינגל הערשעלע, געפינען מיר אויך נישט קיין גוזמאדיק אַנגעוואַלגערטע רעדנסאַרטן (אַן ערך 10 אויף 100 דרוק-שורות). אינעם ערשטן קאַפיטל אָבער, וואו מענדעלע שילדערט אין אַלעגמיינ די סיטואַציע אין קאַפּאַנסק, געפינען מיר אַן ערך 40 רעדנסאַרטן אויף 100 דרוק-שורות. אינעם צווייטן קאַפיטל „ווינטשפינגערל", וואו עס ווערט דערציילט דער אומגליקלעכער גורל פון ציפּע סאַסיען דער דינסט, פאַרמינערט זיך באַדייטנדיק די צאָל מראַפּאַרעמע רעדנסאַרטן; ערשט דאָרט, וואו עס ווערט געשילדערט די העסלעכע באַציאונג פונעם באַלעבאָס צום אַרעכמען מיידל, פאַרשטאַרקט זיך אַנזעענדיק זייער צאָל. דאָס אייגענע זעען מיר אינעם שמועס צווישן ר' אָשר און רפאל (ז. 160 און ווייטער). ר' אָשר, דער שווינדלערישער מעקלער, מישט אַרײַן אין זיינע ווערטער אַ היפש ביסל שפּראַך-תנועות: „עט", „בע", „וואָס-האַ?", „הו-האַ-הו", „טע, טע" און אויך סתם רעדנס-אַרטן אין דער וועלט אַרײַן. רפאל, לויט מענדעלעס כוונה אַ פּאַזיטיווער פּאַרשױן, באַנוצט אין זיינע רייד גאָר ווייניק פון אָט די שפּראַך-עלעמענטן.

אין די רעפליקעס פון די פּאַזיטיווע פיגורן אין דער „טאַקסע": אין וועקערס און זאַאיקעס, געפינען מיר זייער ווייניק מראַפּאַרעמע רעדנסאַרטן. פּיקהאַלץ, דער „אַנקלאַגער" פון דער געזעלשאַפּט, באַנוצט זיי דאָרט, וואו ער שילדערט די פאַר-דאַרבנקייט פון אָט דער געזעלשאַפּט. דאָס אייגענע באַמערקן מיר ביי רעפליקעס פון די פּאַזיטיווע פיגורן אינעם „פּרײַוו", ריזעלע און אַלעקסאַנדער א.א.וו., א.א.וו.

פונעם געברויך דאס אומנוציקע שפראך־אלטווארג, וואס האט זיך געפלאגטערט אינעם לעבן, אפצושטויסן דאס אינאיינעם מיטן געגליווערשן שטייגער און מיטן אפגעשטאנענעם דענקען.

די שאַרפקייט פון דעם דאָזיקן נוסח, ווי בכלל די שנאה צום געגליווערשן אַלטן שטייגער, וואָס ווייזט זיך אויך אינעם פאַראַדיסטישן, איבערקרימענדיקן סטיל, איז באַמערקט געוואָרן פון אַ סך קריטיקער, סיי פון אַזעלכע, וואָס לויבן אים דערפאַר, און סיי פון אַזעלכע, וואָס האָבן דעריבער צו אים טענות. אַזוי, למשל, האַלט ד. פרישמאַן, אַז אין „מסעות“ איז די סאַטירע פאַרט אַ ביסל צו שאַרף; הלל צייטלין גאָר דערקלערט מענדעלען און אַלע, וואָס זיינען מסכים מיט זיין קריטישער סאַטירע, פאַר — אַנטיסעמיטן!

10. דער פאָלקסטימלעכער אורשפרונג פון מענדעלעס שפראך־מייסטערשאַפט

מיר האָבן אויספירלעך באַהאַנדלט די פאַראַדיע־עלעמענטן פון מענדעלעס שפראך־סטיל, ווייל מיר האָבן געמוזט אַפּווענדן די „ידישיסטישע“ באַמאָונג צו פאַרשמירן די פאַראַדיסטישע כּוונות אין מענדעלעס שפראך. דאָס אַליין איז אָבער ווייט ניט דאָס איינציק כאַראַקטעריסטישע, ווערטפּולע און אויפטוערישע אין מענדעלעס שפראך.

מענדעלעס שפראך איז, אין תּוך גענומען, נאָך גאָר ווייניק אויסגעפאַרשט געוואָרן — אַחוץ יענע מאַמענטן, וואָס וואַרפן זיך אַמיינסטן און קודם־כל אין די אויגן. אַזויפיל קאָנען מיר אָבער אויך איצט שוין זאָגן, אַז דאָס בעסטע אין מענדעלעס שפראך־סטיל זיינען יענע אויפטוען, וואָס אַנטשפרעכן צו זיין געזעלשאַפט־קריטישן שטרעבן. דאָס דאָזיקע שטרעבן האָט אים אויך דיק־טירט אויפצוזוכן אין דער סאַמע געדיכטעניש פון לעבן אַפילו די קלענסטע דעטאַלן, זיי אויפצודעקן, זיי אַנצורופּן אויף אַזאַ פּלאַטיש־ווירקזאַמען אופן, מיט אַזעלכע נעמען, וואָס זיינען פאַרשפּרייט און באַוואוסט צווישן די ברייטסטע מאַסן; זיי, די דאָזיקע שילדערנדיקע באַצייכענונגען, אויפצובויען אין זאַצן פון שטרענג־אויסגעהאַלטענער שפראַכלעכער לאַגיק, וואָס האָט גע־דאַרפט איינצויען דעם צעכראַסטעטן, נאָך קיינמאַל ניט דורכגעשליפענעם וואַרט־מאַטעריאַל און אויף אים אַרויפּרעסן דעם צייכן פון ערנסטער קינסט־לערישער פאַרם און פון דעמאָקראַטישן דר־אַרץ פאַר די פּאַלקס־מאַסן.

די שטרענג־דיסציפּלינירטע זאַץ־געשליפּנקייט איז דאָ באַזונדערס נייטיק געווען טאַקע דערפאַר, ווייל מענדעלע האָט צוגעצויגן אַ ריזיקן שלל נייעם, ביז דעמאַלט אין דער ליטעראַטור ניט באַנוצטן וואַרט־מאַטעריאַל, נייעם מאַסנדיקן שטייגער פון וואַרט־באַהעפטונג, פון זאַצבוי — אַלס קעגנגעוויכט

צום אָפּשטאַרבנדיקן, שטאַמפּירטן, באַזונדערס העברייאיש־ריטואַלן פּראָזאָע־לאַגישן רייד־שטייגער און צום ביכעריש געגליווערטן, טראַדיציאָנעלן זאַצבוי. דאָס דאָזיקע צוציען נייעם „פלעבייאישן“ וואָרט־מאַטעריאַל איז ביי מענ־דעלען געווען אַן אויסדרוק פון דעמאָקראַטישקייט, פון פּאָלקס־ליבע, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש אויך פאַר אַלע באַדייטנדיקע אויפקלערער. מענדעלע האָט אָבער, דוכט מיר, טיפּער * געשעפט און אויך פון מער „פלעבייאישע“ מאַסן, איידער עטינגער און אַפילו אַקסענפעלד. דערמיט, מיט זיין ליבע צו די פּאָלקס־מאַסן, איז פּאַרבונדן די טיפּע אינטימקייט פון מענדעלעס שפּראַך, אָבער אויך די רייכקייט, די קאַנצענטרירטע טרעפלעכקייט פון זיין וואָרט, וואָס פאַרמאָגט געוויינלעך אַ לייכטן צומיש פון איראַניע. מענדעלע האָט גאָר טיף געשעפט פונעם פּאָלקסטימלעכן שפּראַך־קוואַל, דעריבער איז פאַר אים באַזונדערס שאַרף געשטאַנען די אויפגאַבע, די דאָזיקע נייע וואָרט־מאַטעריאַלן און דעם זאַצבוי גראַמאַטיקאַליש און סטיליסטיש צו דיסציפּלינירן און צו שליפּן, — אויב זיינע זאַצן האָבן טאַקע געזאַלט ווירקן און איבערצייגן. זיי האָבן דאָך געדאַרפט אָנגרייפּן די זייט דורות אינעבעאַקענע אויטאָריטעטן, טראַדיציעס און געוואונהייטן, האָבן זיי דעריבער געמוזט זעלבסטזיכער, גע־שליפּן און דיסציפּלינירט אויפטרעטן.

עטינגער איז, אָן שום ספק, אויך געווען אַ סטיל־מייסטער, זיין שפּראַך־היקוף איז אָבער אַן אומפאַרגלייכלעך שמאַלערער. זיין שליף־אַרבעט איבער דער שפּראַך איז געגאַנגען דער עיקר אויף דער ליניע פון פאַרגלעטן די „זשאַראַגאַנישע“ האַרטקייטן, אונטערצושטרייכן איר ליבלעכקייט, זי צו עסטע־טיזירן און איראַפּיאַיזירן, זי פּאַסיק צו מאַכן פאַר אַרטיסטיש־אידיילישן אויסדרוק, קיין שאַרפע סאַציאַלע פּראַבלעמעס האָט עטינגער ניט געשטעלט, אין עטינגערס שאַפן הערט זיך אַמאָל די זעלבסטצופּרידנקייט פונעם באַלע־באַס, וואָס איז צופּרידן מיטן היינט און מאַכט זיך ניט קיין דאָגות וועגן אויפגאַבעס פון מאַרגן.

אַנדערש מענדעלעס קונסט, וואָס איז געווען, באַזונדערס ביי די 80ער יאָרן, דער אויסדרוק פון גרויסער סאַציאַלער באַאומרואיקונג פון דער פּאָלקס־מאַטע. מענדעלעס קינסטלערישקייט בכלל און זיין שפּראַך־סטיל בפרט האָבן אַ סך ערנסטערע און טיפּערע וואַרצלען אין דער געזעלשאַפט, איידער עטינגערס שאַפן אין זיין צייט, דעריבער אויך אַ סך און אומפאַרגלייכלעך ערנסטערע, אַ סך און אומפאַרגלייכלעך טיפּערע רעזולטאַטן. די אויספאַרשונג

* מע קאָן דאָס אויסדריקן אַזוי: מענדעלע האָט זיך מיט אַן אויבן אויער צוגעהערט צו דער אַינטימער האַרצלעכער שפּראַך פון מוטערס, פרויען, קינדער * צו דער שפּראַך פון נויט און פיין, צו דער שפּראַך פון האַרצן ביים המון.

פון מענדעלעס פאזיטיווע שפראך־אויפטוען דארף — דוכט מיר — גיין לויט דער ליניע פון זייער צוזאמענהאנג מיט די בעסטע פארשריטלעכסטע עלע־מענטן פון זיין געזעלשאפטלעכן שטרעבן.

11. רעזאניארישע רעפלעקסיעס

אין יענע פאלן, ווען מענדעלע גייט אָפּ אין אַ זייט פון זיין פריערדיקן אויפקלערערישן וועג, טרעפט זיך אויך, אַז ער הייבט אָן ערנסט צו נעמען, „סטיליזירן“ די רעזאניארישע רעפלעקסיעס. די איראָניע, סאַטירע און פאַ־ראַדיע פאַרוואַנדלען זיך אין די דאָזיקע פאַלן אין אַ געמאַכטן, ייִדיש־לעכן, נאַציאָנאַלן „סטיל“ — דאָס, וואָס לינעצקי האָט פון אָנהייב אָן ניט געקאַנט פאַרליידן און מיט וואָס ראַווינצקי, יהואש, ניגער, בעל־מחשבות א. א. קאַנען זיך ניט גענוג אָפּוויקן. דעמאַלט באַקומט דאָס, וואָס איז פריער געווען סטילפול, פייך, אָנגעזאַפט מיט קלוג פאַראַרבעטער טראַדיציע און מיט לעבע־דיקער באַאַכטונג — אַ בטלנישן ביי־טעם.

געוויינלעך זיינען מענדעלעס רעזאניארישע „שטראַף־רייד“ דורכגעדרונג־גען מיט פאַרשריטלעכער ניכטערקייט, מיט דעמאַקראַטישע געפילן צו די לייזן פון דער מאַסע, מיט שנאה צו די אונטערדריקערס און חוזק פונעם שימלדיקן אַלטן שטייגער. אָבער אין זיין שפעטן שאַפן טרעפט זיך, אַז זיי ווערן אין באַשטימטע פאַלן אַ יאושדיק און זינלאָז קרעכצן אין דער וועלט אַריין — אַזאַ ווי ווען מע זעט ניט קיין אויסוועג פון אַ שווערער לאַגע. דאָ פאַרוואַנדלט זיך „פּובליציסטיק“ אין אַ מוטושט פאַראומערט וואַרטשען. דעם קלאַסן־קעגנער האָט שוין דאָ מענדעלע אַרויספאַרלירן פון אויג — בלייבט בלויז אַ בייִז־צערריצטע, ברוגזע אומצופרידנקייט. פון אַ צילבאַוואוסטן שטראַפער און אַנקלאַגער ווערט ער אין די דאָזיקע באַטראַכטונגען אַ „פיקח־דיקער“ טרייסטער, וואָס ציקלט פרום־באַלעבאַטישע און אין תוך צוועק־און זינלאָזע רייד־אימפּראַוויזאַציעס וועגן דער האַרבער צייט. אויף אַזאַ אופן האָבן זיך דעמאַלט אין די דאָזיקע פאַלן ביי מענדעלען רעאַליזירט געוויסע השפעות פונעם „סענטימענטאַל־וויינענדיקן“ פאַלקיזם.

12. שטייגער־שילדערונג

מענדעלעס רעאַליזם איז אויסגעמישט מיט עלעמענטן פון ראַמאנטיזם, מע קאַן ניט זאָגן, אַז די צענטראַלע פיגורן פון זיינע הויפּט־ווערק („מסעות“, „פישקע“, „ווינטשפינגערל“) זיינען טיפישע כאַראַקטערן אינעם שטרענגן דירעקטן באַדייט פונעם טערמין. זיי סימבאָליזירן מיט גרויסער קראַפט און פלאַסטיק טיפישע כאַראַקטערן, זיי אַליין זיינען אָבער געוויינלעך

ניט קיין סאַציאַל-טיפישע כאַראַקטערן אין געוויינלעכן זינען. זיי פונקציאָנירן צופיל אַלס סימבאָלן פון סאַציאַלע טיפן. דאָס איז אַ ראַמאַנטישער שטריך אין מענדעלעס רעאַליזם.

אויך די הויפט-סיטואַציעס, אין וועלכע ס'אָנטוויקלט זיך די האַנדלונג פון די דאָזיקע הויפט-פּיגורן, זיינען געוויינלעך, שטרענג באַטראַכט, ניט קיין טיפישע אין געוויינלעכן דירעקטן זינען (אין „מסעות“, „פּישקע“ און צום טייל אויך אין „ווינטשפּינגערל“), די הויפט-סיטואַציעס סימבאָליזירן, גיבן אַנצור-הערן און סאַציאַל-טיפישע סיטואַציעס, אין באַשטימטע פּאַלן („מסעות“ און „פּישקע“) אויף אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקן אופן, אין אַנדערע פּאַלן טרעפט זיך (ווי טאַקע אויך אין „פּישקע“ און אין „ווינטשפּינגערל“), אַז סע קייקלט זיך אַמאָל די סיטואַציע אַראָפּ ביז צו שפּאַנענדיקער און סענסאַציאָנעלער „אינטריגע“, ד. ה. צו „צופעליקייטן“. דאָס איז ווידעראַמאָל אַ „ראַמאַנטישער“ שטריך.

און אויב מיר וועלן פון דעם שטאַנדפונקט באַטראַכטן „די קליאַטשע“, וועלן מיר דעם סטיל פון דעם דאָזיקן ווערק מוזן פעסטשטעלן אַלס ראַמאַנטישע אַלעגאָריע מיט אַ סך רעאַליסטישע בילדער. אין געוויינלעכן זינען רעאַליסטיש איז „דאָס קליינע מענטשעלע“, דאָס דאָזיקע ווערק קאָן זיך אָבער וואָס שייך קינסטלערישן כוח פון פאַראַלגעמיינערונג ניט פאַרגלייכן מיט די דערמאָנט דריי הויפט-ווערק מענדעלעס.

דער ראַמאַנטישער עלעמענט איז ביי מענדעלען אויף אַ באַשטימטן אופן פאַרבונדן מיטן שטראָם „סענטימענטאַליזם“ אין זיין וועלט-אַנשוואונג, מיט די געוויסע מאַטיוון פון געזעלשאַפטלעכער „אַפּלאַגיע“. אויב די קאָנקרעט-קייט נעמט אין דער „טאַקע“ אַן דעם כאַראַקטער פון דירעקטן פאַמפּלעט אויף באַשטימטע קאָנקרעטע פאַרשוניען און פאַקטן, ווערט זי אין אַנדערע פּאַלן פאַרוואַנדלט אין סימבאָלן און דערגייט (אין „די קליאַטשע“) ביז צו אַלעגאָרישקייט.

פונדעסטוועגן איז אָבער מענדעלע, טראָץ דער צומישונג פון ראַמאַנטיזם, אין תּוך אַן אמתדיק-גרויסער רעאַליסט, ווייל ער האָט מוטיק און וואַרהאַפטיק אויפגעדעקט און אַפגעשפּיגלט אַ ריזיק שטיק פון דער געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט אין זיין צייט. ער גיט אָפּט סימבאָליזירטע כאַראַקטערן, סימבאָליזירטע סיטואַציעס אַנשטאַט ביז צום סוף קאָנקרעטע, זיין פאַר-אַלגעמיינערונג גייט אָפּט אויף דער ליניע פון גראַטעסקער היפּערבאָליק. אָבער סוף-כל-סוף צילט זיין היפּערבאָליזירט-סינטעטישער טיפּ אויף דער אמתער ווירקלעכקייט, אויף דעם טיפּישן כאַראַקטער. און דאָס איז אַנט-שיידנדיק, די געוויסע עלעמענטן פון געזעלשאַפטלעכער „אַפּלאַגיע“ האָבן אים דאָס, אַפנים, געשטערט קאָנסעקווענט און בהדרגה דיקן צו אַנטוויקלען

קאַנקרעטע כאַראַקטערן. ער איז צומאַל, אַזוי צו זאַגן, אַריבערגעשפרונגען איבער עטלעכע פאַרמיטלונג־שטופן און האָט געפאַקט די בילדער אין זייער סאַמע ברייטסטן סינטעז, אין זייער גרייטער, פאַרטיקער סימבאָליק. אַזוי־אַרום איז אַמאָל די סימבאָלישקייט מער אַלגעמיין, אַנטפלעקט ניט בהדרגהדיק אַלע עטאַפּן פון דער קאַנקרעטיזאַציע, ס'בלייבט אַרט פאַרן משל־נשמל. ס'בלייבט, דעריבער, עפעס־וואָס אַ רעשטל פאַרהילט, ניט פונעם תוך, נאָר פונעם דירעקטן אַנרופן און צעוויקלען דעם אַנטוויקלונגס־וועג פון דער קאַנקרעטער פיגור צום פאַראַלגעמיינערטן טיפּ. אַ ווידער פאַרמיטלער סימבאָל, וואָס צעוויקלט ניט אַלע עטאַפּן פונעם קאַנקרעטן ביז צום פאַראַלגעמיינערטן און היפט זיי איבער, ווירקט געוויינלעך אי ווייניקער דיילעך, אי, גלייכצייטיק, אויך שרייענדיקער, איידער אַ בהדרגהדיק צעוויקלטע קאַנקרעטיזאַציע. היות אָבער דער ציל, דער עפעקט פון די היפערבאָלישע בילדער איז ביי מען־דעלען ניט דאָס פאַרהילן, נאָר דאָס אויפדעקן די געזעלשאַפטלעכע ווירקלעכ־קייט, די סאַציאַל־טיפישע כאַראַקטערן און סיטואַציעס, זיינען זיי אין זיינע בעסטע ווערק סוף־כל־סוף שטאַרק רעאַליסטיש.

אין אַלע פרטים רעאַליסטיש איז מענדעלע אין זיין ברייטן שילדערן די אַטמאָספּער און די דעטאַלן פונעם לעבנס־שטייגער, וואָס פון זייער צעוויקלונג און סומירונג באַקומען זיך ביי מענדעלען ביז גאָר טיפישע זייטן פון דער סאַציאַלער ווירקלעכקייט. אויב די הויפט־פיגורן און הויפט־סיטואַציעס זיינען ביי מענדעלען איינגעהילט אין אַ לייכט רויכל פון „ראַמאַנטישער“ היפער־באַליק, איז אָבער זיין שילדערונג פונעם שטייגער ביז צום סוף און אין אַלע פרטים רעאַליסטיש. ווייל ס'האַבן אים דאָ ניט דאָס מינדסטע געשטערט די געוויסע „אַפּלאַגישע“ גרענעצן, דאָ איז ער געווען פריי.

אין קאַמף קעגן דער „פאַנטאַסטיק“ פון די געזעלשאַפטלעכע פאַר־העלטענישן און פון די אידעאָלאָגישע איבערגעבייען, וואָס זיינען געווען זייער רעזולטאַט, מוז די קריטיק זיין זאַכלעך־רעאַליסטיש, מוז זי זיך באַמיען אויפ־צודעקן און צו שילדערן די סיטואַציע און אַלע אירע דעטאַלן, אַזוי ווי זיי זיינען. דאָס אַבסורדע פון דער סיטואַציע איז שוין אַזוי רייך אויסגעוואַקסן, אַז אַפילו בלויז די זאַכלעכע שילדערונג פונעם שטייגער און זיינע דעטאַלן איז שוין גופא אַ ווירקזאַמער בייער אַנגריף, זאַכלעך שילדערן דעם שטייגער האָט אין דעם פאַל שוין אין גאָר אַ היפּשער מאָס געהייסן אים אַנטבלייזן. די דעטאַל־מאַלעריי איז אין מענדעלעס רעאַליזם געווען אַ שטריך פון „אַנדרחמות־דיקייט“ („ריכטזיכטלאַזיקייט“) אין דער קריטיק, די דעטאַל־מאַלעריי איז אויסן געווען אַריינצודרינגען אין אַלע אינטימסטע איינצלהייטן פונעם שטייגער און אַרויסצויאָגן דעם שמוץ פון אונטער די פינגער־נעגל, ברענגען צום באַ־וואוסטזיין די סאַמע איינגעוואוינטסטע, איינגעבאַקנסטע און דעריבער שוין

זעלבסטפארשטענדלעכע און כמעט ניט באַמערקבארע קליינע פּאַקטן, וואָס ווייזן אָן אויף דער אַלגעמיינער פאַרקריפּלונג פונעם לעבן.

13. זשאנר-בילדער און נאטור-פיינאָשן

דער אויסדרוק פון ליריזם דורך אידילישע זשאנר-בילדער און נאטור-פיינאָשן איז אייגנטימלעך פאַר מענדעלען אויך אין זיין פרייאַקן פּעריאָד. ווען דער גאַנג פון זיין דערציילונג קערעוועט זיך אַוועק פון די „מענטשעלעך“ דראַבעס, פאַקוסניקעס, וכדומה אַזעלכע מיני נפשות, קלייניטשקע, נידעריקע פאַרשינען — צו די „אביונים, קבצנים, אומגליקלעכע, נעבעך“, באַצייכנט ער דעם איבערגאַנג אויף אַ לירישן אופן דורך שטימונגפולע נאטור-בילדער. ווען יאַקאַבאָן פירט יצחק-אברהמען, די הויפט-פיגור פון „דאָס קליינע מענטשעלע“, צום משכיל גוטמאַן, ווערט דער קאַנטראַסט צווישן די צוויי וועלטן (די וועלט פון די „קליינע מענטשעלעך“, פון איין זייט, און די וועלט פון די פאַרשריטלעכע, אַרעמע, איידעלע גוטמאַנס, פון דער אַנדערער) און די וויכטיקייט, וואָס די באַקאַנטשאַפט מיט גוטמאַנען וועט סוף-כל-סוף האָבן פאַר יצחק-אברהמען, — אונטערגעשטראַכן דורך אַ שטימונגפולער באַשרייבונג פון אַ נאטור-צושטאַנד:

„... אויף דער גאַס האָט מען שוין נישט געזען קיין משוגענעם הונט, און אינדרויסן איז געווען אַזוי פינצטער, כאַטש אַן אויג אַרויסצונעמען. איז ער מיט מיר געגאַנגען העט-העט אין עק שטאַט, ערגעץ אין אַ פאַרוואָרפן געסל. אין דעם דאָזיקן געסל איז געווען רואיק, שטיל ווי אויף אַ בית-עולם. עס האָט נאָר זיך געהערט דאָרט אַ רוישן פון ביימער, וואָס דער ווינט האָט מיט זיי געטרעשטשעט, ווי אויך אַ געשושקעריי פון עטלעכע איבערגעבליבענע דאַרע בלעטלעך ערגעץ דאָרט אויף אַ ביימל, און אַ קול פון אַ דריבע-אַסיענ-דיק רעגנדל, וואָס האָט צוואוויילן געקראַפּעט אויף אַראַפּגעפאַלענע בלעטער, אי אויף פאַרטריקנטע גראַז פון אַלערליי מיני גאַרטנוואָרג. איז דער ווינט אויף אַ רגע אַנשוויגן געוואָרן, האָט פונדערווייטנס זיך געלאָזט הערן אַ געקלאַפּעריי ערגעץ פון אַ מיל און אַ ליאַרעם, אַ גערויש פון אַ ביסטריע-פלייצנדיק וואַסער. קוים האָט דער ווינט ווידער אויפדאַסניי אַנגעהויבן, האָבן מיט אים, ביים אַנהייב פון דער שטאַט זיך פאַרטראַגן מטושטשע, פאַרמישטע מיני קולות: אַ קריי פון אַ האָן, אַ מרוקען פון אַ קו, אַ סקריפּ פון אַהינ-און-אַהער זיך שליידערנדיקן טויער, אַ גערודער, אַ געטומל פון אַ באַלעגאַלישער פאַרנדיקער יאָודע, און אַ בילן, אַ האַווקען פון אַ באַלעבאַטישן הונט, אַפנים, אַן אין יענעם געסל זיינען ניט געזעסן קיין יידן, זיסט וואַלט דאָך דאָרט גישט געווען בלעטער, און מיין ייד (ד. ה. יאַקאַבאָן — מ. וו.) וואַלט דאָך געמוזט

טאפן דעם וועג, חלילה, אינדערמיט גאס נישט ארויף אויף אַ קו אָדער ניט אַנשלאַגן זיך אָן צעבראַכענע טרעפּלעך פאַר איטלעכער טיר...“
 אָדער: די באַגעגעניש צווישן דעם „קליינעם מענטשעלע“ יצחק-אברהם און דער איידעלער גאָלדע, יאַקאַבזאָנס טאַכטער, ווערט באַגלייט פון אַן אומ-
 רואיקן נאַטור-בילדל, וואָס זאָגט אָן אַ שטורעם, כדי אויף אַזאַ אופן צו געבן אַ
 לירישע אַנצוהערעניש אויף די טרויעריקע רעזולטאַטן, וואָס די באַגעגעניש
 וועט האָבן פאַר דער אַרעמער גאָלדע. „אַמאָל בין איך צווישן טאַג און נאַכט
 גראָד געגאַנגען ערגעץ אין אַ פאַרלעגן געסל. דער בלויער לויטערער הימל
 האָט ביי די ברעגן זיך באַדעקט מיט שוואַרצע מאַסן כמאַרע, אין וועלכער עס
 האָבן צייטנווייז זיך דורכגעוואָרפן בליצן, ווי לאַנגע פייערדיקע שרייפעלעך...“
 א. אַז. וו.

די נאַטור-בילדער זיינען ביים פריאיקן מענדעלע אַן אויסדרוק פון
 לירישקייט. דאָרט, וואו זיי דינען אַלס קאָנטראַסט צום לעבנס-שטייגער, איז
 זייער עיקר-פונקציע ליבעפול צו באַשיינען דאָס לעבן פון די „אביונים,
 קבצנים, אומגליקלעכע, נעכעך“.

14. אַלעגאָריק

אויך די נטיה צו אַלעגאָריק, וואָס שטייט אין אַ געוויסער סתירה צום
 זאַכלעכן, רעאַליסטישן סטיל, איז פאַראַן ביי מענדעלען פון סאַמע זיינע אָנהייבן
 אָן. געוויינלעך באַצייכנט זי די גרענעצן פון זיין געזעלשאַפּטלעכער קריטיק
 און שטאַמט דעריבער, אין תוך, ניט פון זיין קריטישער שטעלונג צו דער
 געזעלשאַפּט, נאָר פון יענע ווידערשפרעכיקע מאַמענטן אין זיין וועלט-
 אַנשוואונג, וואָס שטערן אים צו גיין אין דער קריטיק ביז צום סוף. דייטלעך
 זעען מיר דאָס אין יענע פּאַלן, וואו מענדעלע רירט זיך צו אויף זיין אופן צו
 דער נאַציאָנאַלער פּראַגע (אין די פאַרשיידענע רעזאָניאַרישע באַטראַכטונגען
 און באַזונדערס אין דער „קליאַטשע“, „דאָס יידל“ א. א.). די קריטיק פון די
 „אינעווייניקסטע“ פאַרהעלטענישן פירט ער אויף אַ רעאַליסטישן אופן, וואו
 אָבער ער רירט זיך צו צו דער פּאָליטישער לאַגע פון די יידישע מאַסן, פאַר-
 באַהאַלט זיך זייער אָפט זיין הילפּלאַזיקייט אין דער אַלעגאָריע.

אין דעם צוזאַמענהאַנג דאַרף אויך דערקלערט ווערן די באַשטימטע סימ-
 באַליסטישע, משל-נמשלדיקע צווידייטיקייט פון געוויסע זאַצן, עפיזאָדן און
 באַטראַכטונגען מענדעלעס, זיין — „ניט דאָס בין איך אויסן“. אַמבויילעסטן
 ווערט דאָס אין דער „קליאַטשע“, וואָס איז פון אָנהייב ביז צום סוף אין
 גרויסער „ניט דאָס בין איך אויסן“. די בירגערלעכע קריטיק האָט אויף דעם

פאָקט שוין לאַנג אָנגעוויזן, כאַטש זי האָט אים, פאַרשטייט זיך, אויף איר שטייגער אויסגעטייטשט.

אין זיין קריטיק פון מענדעלעס „קליאַטשע“ באַמערקט ראָווינצקי (שלום-עליכמס „די יידישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“, 2, קיעוו, 1889, ז. 275): „...היינט האָט ער פיינט צו דערציילן אַ מעשה גלאַט אַזוי זיך אין דער וועלט אַריין, צוליב דער מעשה אַליין. ער זאָגט אַלץ מיט אַ מיינ, מיט אַ טיפּער כּוונה. דאַכט זיך, ער איז דאָס נישט אויסן, יענץ נישט אויסן, אָבער אין דער אמתן איז ער שטאַרק אויסן אי דאָס, אי יענץ... זיינע פּסוקים לאָזן הערן צוויי זאַכן מיט-אַמאַל: אויסער דעם פשוטן פּשט פון אויבן, ליגן נאָך דאָרט באַהאַלטן אינע-ווייניק אַנדערע רמזים און סודות, גלייך ווי אויף צו דערציילן אַ מעשה אַזוי פשוט איז פאַר אים צו פּראָסט, צו וואַכעדיק...“

מענדעלע האָט טאַקע פיינט „צו דערציילן אַ מעשה גלאַט אַזוי זיך. אין דער וועלט אַריין, צוליב דער מעשה אַליין“. דאָס איז אמת. מענדעלע אַליין האָט דאָס ניט איינמאַל באַטאָנט. זיינע דערציילונגען זיינען דורכגעדרונגען מיט געדאַנקלעכקייט. דערמיט אָבער קאָן ניט דערקלערט ווערן די באַשטימטע סימבאָליזירנדיקע פּילדייטיקייט, וואָס דערגייט אַמאַל ביז צו אַלעגאָריע אין די זאַצן, עפּיאָדן און אַפילו גאַנצע ווערק („די קליאַטשע“). ניט דער „מיינ“, ניט די „טיפּע כּוונה“, קורץ: ניט די אידיאישקייט דערקלערט דאָס פּיל-דייטיקע און אַלעגאָרישע, נאָר פאַרקערט: דאָרט, וואו מענדעלע קאָן ניט אַרויסזאָגן דעם „מיינ“ אויף אַ קלאַרן, איינדייטיקן אופן, ווייל ער אַליין איז ניט קאָנסעקווענט דערגאַנגען ביז צום סוף פון דעם „מיינ“, קורץ: דאָרט, וואו די אידיע איז אַ געבראַכענע, ווידערשפּרעכיקע, גראַד דאָרט פאַרשטאַרקט זיך די פּילדייטיקייט, דער „ניט דאָס בין איך אויסן“ — ביז צו אַלעגאָריע. באַזונדערס האָט דאָס אַ שייכות צו יענע ערטער און פּאַלן, וואו מענדעלע באַהאַנדלט די פּאַליטישע לאַגע פון די יידן.

ראָווינצקי זאָגט ווייטער (ז. 277): „...זיינע דיבורים האָבן אַפּט כמה פנים (אַ סך באַדייטן — מ. וו.) און ער האָט שטאַרק ליב צו שמועסן אַלעגאָריש, מיט באַהאַלטענע כּוונות. און אַזוי ווי „די קליאַטשע“ איז דאָך אינגאַנצן איין אַלע-גאָריע — נאָך איבער וואָס פאַר אַ הויכן ענין! — דעריבער איז גאָר קיין חידוש ניט, אַז ער ווייזט זיך דאָ אַרויס מיט זיין גאַנצן כּח און גלאַנץ“. ראָווינצקי טאַפּט דאָ כּמעט אַן דעם צוזאַמענהאַנג, וואָס צווישן דער „אַפּטער“ אַלעגאָרישער פּילדייטיקייט פון מענדעלעס „דיבורים“ און דעם „הויכן ענין“, וואָס ווערט באַהאַנדלט אין דער „קליאַטשע“: די נאַציאָנאַלע פּראַגע; און ס'איז קיין חידוש ניט, וואָס דער נאַציאָנאַליסט ראָווינצקי זעט גראַד אין דער דאָזיקער אַלעגאָרישקייט מענדעלעס „כּח און גלאַנץ“.

אין אמתן אָבער ווייזט זיך גראַד דאָ די גרענעץ פון מענדעלעס „כּח“.

ס'באַווויזט זיך דאָ, אין דער אַלעגאָרישקייט, ניט דער „גלאַנץ“ מענדעלעס — נאָר די געוויסע הילפלאַזיקייט פון זיין באַנעם. דעריבער געהער דער אַלע-גאַרישער מאַמענט צו די שוואַכע זייטן מענדעלעס. דער דאָזיקער מאַמענט ווירקט אָפּט אומקיןסטלעריש, געפּרירנדיק, סיי דאָרט, וואו ער קומט דרך-אנב, פאַראיינצלט, און נאָך מער דאָרט, וואו ער איז דאָס קינסטלערישע היפּט-מיטל. „די קליאַטשע“, אַלס גאַנצעס גענומען, געהערט — אַחוץ אַ סך געראַטענע און אויסגעצייכנטע ערטער און עפּיזאָדן — ניט צו די סאַמע בעסטע ווערק מענדעלעס, טראָץ דער גרויסער קינסטלערישער ענערגיע און אידיי-אישער אָנשטרענגונג, וואָס מענדעלע האָט אין דעם ווערק אַן ספּק אַרייַנגעלייגט.

די „עזאָפּישע שפּראַך“ און משלדיקייט אינעם שאַפּן פון אַזאַ רעוואַ-לוציאַנער-דעמאָקראַטישן שרייבער ווי סאַלטיקאָוו-שטשעדרין איז געווען אַן אויסדרוק פון גרויסן פּאָליטישן מוט, זי האָט געגעבן די מעגלעכקייט אַרויס-צוזאָגן ווייט-ווייט מער, וויפיל די צאַרישע צענזור האָט געקאַנט דערלאָזן. אין מענדעלעס אַלעגאָריע, גענוג אָפּט אַ רעליגיעז-נאַציאָנאַל באַפאַרבטער, איז געווען איינגעשלאָסן אויך דער מיין ניט צו מוזן זאָגן דאָס סאַמע קאַנ-סעקווענטע, זיך צו קאַנען באַהאַלטן אין פּילדייטיקייט, זיך צו קאַנען פאַרהילן אין אַ סימבאָלישן בעפל („יידל“, „די קליאַטשע“). מענדעלעס אַלעגאָריע דאַרף מען פאַרשטיין אין יענעם באַדייט, וואָס שליסט אַמאַל אין זיך איין, לויט געוויסע טראַדיציעס פון דער פּאָעטיק, אויך דעם באַגריף פון אַפּאַטעאַט. ניט בלויז „דאָס יידל“, נאָר אין אַ געוויסער מאָס אויך „די קליאַטשע“ * אַנטהאַלטן

* מע מוז געדענקען: אין „יידל“ זאָגט מענדעלע ניט קיין שום „מוטיקע“ זאַכן. פאַרקערט, כדי צו קאַנען קומען צום ליווענער מיט אַזעלכע באַלעבאָמישע זאַכן, האָט מען זיך ניט געקאַנט באַגיין אַן דער „אַלעגאָרישקייט“. אין דער „קליאַטשע“ איז כמעט ניט פאַראַן קיין שום זאַך, וואָס וואָלט ניט געקאַנט געזאָגט ווערן — און וואָס איז דעמאָלט פון אַ סך שרייבער יידישע און ניש-יידישע טאַקע געזאָגט געוואָרן — אַן שום אַלעגאָריעס. די באַדייטונג פונעם פּאַקט, וואָס די רוסישע איבערזעצונג פון דער „קליאַטשע“ אין „וואַסכאַר“ איז נאָך די ערשטע פאַרזעצונגען דורך דער צענזור פאַרבאַטן געוואָרן, טאָר ניט צופיל איבערגעשאַצט ווערן. מע מוז געדענקען, אַז די יידישע (און העברעאישע) אויסגאַבעס פון דער „קליאַטשע“ זיינען קיין נישט, ניט פריער און ניט שפעטער, ניט פאַר-באַטן געוואָרן. די צאַרישע צענזור אויף יידישע ווערק איז לחלוטין ניט געווען קיין מילדערע, ווי אויף רוסישע. זייער מעגלעך, אַז דעם צענזאָר פון דער רוסישער איבערזעצונג האָט איבער קלעריקאַל-שאַוויניסטישע סיבות געאַרשט דער רעליגיעז-נאַציאָנאַלער טאָן פון דער עמאַנציפּאַציע-פּאַדערונג (ווער קאָן דערגיין אַן עק ביי די קאַפּריזן פון אַ צאַרישן צענזאָר?). יעדנפאַלס אָבער איז דאָס פּאַדערן בירגער-לעכע עמאַנציפּאַציע פאַר יידן און דער פּראָטעסט קעגן פּאַראַמען ניט געווען אַזאַ מין זאַך, צוליב וועלכער מע האָט אומבאַדינגט געדאַרפט אָנווענדן אַזאַ סימבאָליסטישע אַלעגאָריע.

אין זיך עלעמענטן פון אפאטעאז פון דער „כנסת-ישראל“. דער אפאטעאז דארף טרייסטן.

עס איז גאנץ נאטירלעך, אז אין יענע ווערק מענדעלעס, וואָס דינען אין גרונט גענומען דער „אינערלעכער“ קריטיק, וועלן מיר אַחוץ זעלטענע און גענוג פאַראיינצלטע פּאַלן (וואו ער רירט זיך צו צו דער „יידל“-טעמע) קיין איבעריקע סימבאָלישע פּילדייטיקייט און אַלעגאָרישקייט ניט געפינען. דער רעאַליסטישער דערציילערשער גאַנג ווערט ניט דורכגעבראַכן דורך אַלע-גאַריק ניט אין „דאָס קליינע מענטשעלע“, ניט אין דער „טאַקסע“, ניט אין „ווינטשפינגערל“, ניט אין „מסעות“ א. א. וו.

15. „עפישקייט“

זייט די אכציקער יאָרן ווערט פאַר מענדעלעס דערציילונג-קונסט כאַראַקטעריסטיש אַ מער „רואיקע“, מער „עפישע אַביעקטיווקייט“. דער עפיש-דערציילערשער גאַנג איז מענדעלען קיינמאַל ניט פרעמד געווען. זייט די אכציקער יאָרן ווערט אַבער זיין עפישקייט „רואיקער“ און „אַביעקטיווער“. טיפיש פאַר דעם דאָזיקן נייעם גאַנג איז דער גרויסער וואַריאַנט פון „ווינטש-פינגערל“, אַ טייל קליינע דערציילערישע פּראָגמענטן און „שלמה ר' חיימס“. דער עפישער גאַנג האָט פריער געדינט דער ליידיגשאַפטלעכער סאַטירע; די „רואיק“ און „אַביעקטיוו“ געוואָרענע עפיק דאַרף געבן די מעגלעכקייט זיך „היסטאָריש-אַביעקטיווער“ צו באַציען צו די פאַרהעלטענישן פון דער פאַר-גאַנגענהייט, צום לעבנס-שטייגער און די פיגורן, וואָס מענדעלע האָט פריער הייס קריטיקירט.

למשל, מענדעלע האָט זיך אויך אין זיין פרייאַקן פּעריאָד געקאָנט פריינט-לעך באַציען צום „גוטן“ רב (אין „דאָס קליינע מענטשעלע“). אין זיין אויפ-קלערונג איז מענדעלע קיינמאַל ניט דערגאַנגען (פונקט אזוי ווי בכלל דאָס רוב משכילים — חוץ מיזעס, שאַר, גייגער, קאָוונער) ביז צו דירעקטן קאַמף קעגן דער רעליגיע. באַוואוסטזיניק האָט ער זי אַלס אַזעלכע ניט געוואַלט צעשטערן. אַבער, קעמפּנדיק קעגן דעם מיטלאַלטערלעכן שטייגער, האָט ער מיט זיין גאַנצער קינסטלערשער טעטיקייט אַנגעגריפּן אויך דעם גרוינט-פריניציפּ פונעם מיטלאַלטערלעכן שטייגער, די רעליגיע.

וויפיל ער האָט ניט געוואַלט אויסדריקן זיין סימפּאַטיע צום „לייטישן“ רב אין „דאָס קליינע מענטשעלע“, שטעלט ער אַבער פאַרט אַרויס אַלס דאָס געוויסן פון דער געזעלשאַפט ניט דעם רב, וואָס בלייבט אַ בלאַסע פיגור און אַ סכעמאַטישער אויטאָריטעט, נאָר דעם אַרעמען משכיל גוטמאַן. אַראַפּרייסנדיק אָן אויפהער די מאַניפּולאַציעס פון די כלערליי מינים פּרומאַקעס, דעם גאַנצן אַלטן שטייגער, האָט מענדעלע, ווילנדיק צי ניט, אויסגעהאַלטן צי ניט — סיי-

ווי אין אַ היפשער מאָס אונטערגעריסן אויך די רעליגיע און ממילא אויך דעם אויטאָריטעט פונעם סאַמע „בעסטן“ רב. אינעם גאַנצן אופן, ווי מענדעלע שילדערט דעם רב, ווערט גענוג דייטלעך אונטערגעשטראַכן, אַז דער דאָזיקער רב איז אַ מין אויסנאַם. זיינע מעלות, וואָס מענדעלע באַווייזט, זיינען אָבער גראָד: ערשטנס, גוטאַרציקייט, טאַלעראַנץ און אַרעמקייט, וואָס באַווייזט זיין אַרנטלעכקייט (אַן אַלטע משכילישע טראַדיציע ביים שילדערן אַן „אַרנטלעכן“ פאַרשטייער פון כלי־קודש; זע אין אַקסענפעלדס „די גענאַרטע וועלט“ די פיגור פונעם נאַאיוו־גוטמוטיקן דיין בעניע) און, צווייטנס, זיין צוטרוי צום משכיל גוטמאַן, מיט וועלכן ער איז גרייט אינאַיינעם אויסצופירן די „רע־פאַרמעס“ לויט יצחק־אברהםס וואונטש.

די פיגור פונעם רב בכלל האָט אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ די אויפ־גאַבע צו דעמאָנסטרירן אינעם אַ טראַדיציאָנעל־משכילישן טעזיס, אַז די השכלה גייט ניט קעגן דער אייגנטלעכער, ראַציאָנאַליסטיש אינטערפּרעטיר־טער, רעליגיע, אַז זי איז דערלויבט פון דער רעליגיע, ווידערשפּרעכט איר ניט און אַז זי קאָן גיין אינאַיינעם מיט איר (דער משכיל גוטמאַן איז פון זיין זייט אַ „וואַרעמער ייד“). די פרומקייט, די רעליגיעזקייט גופא ווערט דאָ ניט אידעאָליזירט, מענדעלע איז דעמאָלט ווייט דערפון צו וועלן אידעאָליזירן דעם רב אַלס רב. אין בעסטן פאַל בלייבט ער אַ בלאַסע פיגור, אַ צוגעגעבענע נאַכשלעפעניש צו דער הויפּט־פיגור גוטמאַן.

אַנדערש אין גרויסן וואַריאַנט פון „ווינטשפינגערל“, אין דער דערציילונג „אַ גראַע האַר“, אין „שלמה ר' חיימס“, אין די דאָזיקע ווערק ווערט שוין די רעליגיעזקייט אַלס אַזעלכע אידעאָליזירט. זאָל זיין טאַקע אין ווידערשפּרוך צו אַנדערע ערטער אין די זעלבע אָדער אין דער זעלבער צייט געשריבענע ווערק, דאָ פילט שוין מענדעלע „מתיקות“ אין דער רעליגיע גופא. דער קאַמף קעגן דעם מיטלאַטערלעכן שטייגער און קעגן די קהלשע גבירים פאַר־לירט זיין שאַרפקייט אינעם גרויסן וואַריאַנט „ווינטשפינגערל“, אין „שלמה ר' חיימס“ פאַרשווינדט ער — אויף גרויסע שטרעקעס — אינגאַנצן. אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ ווערט רייכקייט גופא כאַראַקטעריזירט אַלס עפעס אוממאַראַליש, „קליינענטשלידיקס“, אַרעמקייט גופא ווערט אַרויסגעשטעלט אַלס אַ שטיק באַווייז פאַר אַרנטלעכקייט. אין „ווינטשפינגערל“ (גרויסער וואַריאַנט), אין „שלמה ר' חיימס“, באַזונדערס אינעם א. ג. צווייטן טייל, איז שוין די באַצייאונג צו רייכקייט ניט די אייגענע, וואָס פריער. די בנימינס און אַנדערע קלויזיידן, בטלנים, פון וועלכע מענדעלע האָט פריער אָפּגעשפּעט, ווערן איצט, אין דער געשטאַלט פון ר' אברהם, געוויזן אין אַ פּאָזיטיווער באַלויכטונג. כלערליי גבירים, בעל־טאַקסעס, תקיפים פון דער פאַרגאַנגענהייט ווערן איצט, סתירהדיק צו אַנדערע ערטער און טענדענצן אין די זעלבע ווערק,

דורך ראָמאַנטישער רעטראַספעקציע „רעאַביליטירט“. די יום־טובים, די מצוות, דעם ריטואַלן צערעמאָניאַל, דעם חסידים (דעם טראַדיציאָנעלן אור־שונא פון דער השכלה) שילדערט שוין איצט מענדעלע גענוג אָפט מיט וואַרעמ־קייט. דערצו האָט טאַקע אַנטשפּראַכן דער טאַן פון פאַרשטאַרקטער „עפיש־רואיקער אַביעקטיווקייט“.

16. סחשעט און פאָבול

סענטימענטאַליזם * איז אַ שטריך, וואָס באַלייט אָפט די בורזשואַזיע, און באַזונדערס די מעשטשאַניש־קליינבירגערלעכע געזעלשאַפט־קריטיק. דער סענטימענטאַליזם בכלל איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פּשרהדיקייט פון די צווישנדיקע קלאַסן, פאַר זייער געוויינלעכער אומפּיאַיקייט צו זען די אייגנט־לעכע סיבות פון זייער לאַגע, דעם אייגנטלעכן קלאַסן־קעגנער זייערן. מיט דער הילף פון סענטימענטאַליזם האָט דאָס קליינבירגערטום ליב צו באַלאַנסירן צווישן די קלאַסן, צו פּריידיקן אויבערפלעכלעכע רחמנות־געפילן, פּשרה, זיסלעך־ליבלעכע קעגנזייטיקע „פאַרשטענדעניש“. אינעם סענטימענטאַליזם וועלן מיר געוויינלעך אַחוץ דער סאַציאַלער אַנקלאַג געפּינען אויך עפעס־וואָס פון אַ פּרוואַו זיך אַרויסצודרייען פון אַן אַנטשלאַסענעם שטאַנדפּונקט. אין תּוך באַזירט זיך דער סענטימענטאַליזם אויף אַ ניט־דערזאָגטער פאַר־הנחה, אַז די אורשפּרינגלעך גוטע געזעלשאַפטלעכע אַרדענונג און מענטשן זיינען קאַליע געוואָרן, „געזונקען“, אַז מע דאַרף און קאָן דאָס „פאַרריכטן“, מע דאַרף בלויז „אויפקלערן“, דערוועקן די געפילן, אַזוי־אַרום וועלן שוין די מאַכט־האַבער ווערן ישרנותדיק.

דאָס איז איינע פון די סיבות פאַר די עלעמענטן פון סענטימענטאַליזם אַפילו אין דער סאַטירע ביי באַשטימטע פאַרשטייער פון דער אויפקלערונג. אין דעם צוזאַמענהאַנג דאַרף אויך דערקלערט ווערן די געוויסע נטיה צו איבערגעטריבענער „אָוואַנטורישקייט“, צו „סענסאַציאָנעלער אינטריגע“ (וואָס דערגייט אַמאָל ביי צו פּאַנטאַסטיק) און צו פאַרוויקלטער, אַרנאַמענטאַל „געשאַכטלעך“ און אָפט געבראַכענער קאַמפּאָזיציע (טיפיש, למשל, פאַר דער דייטשער ראָמאַנטיק), וואָס מיר באַגעגענען אין אַזעלכע ווערק, ווי „פּישקע“, „ווינטשפּינגערל“ (די גרויסע וואַריאַנטן). די פּאָבול פון „דער פּריזיוו“ איז אויפגעבויט אויף אַן „אָוואַנטורישער“ צופאַל־אינטריגע אַלס קאַצעבן. אין „פּישקע דער קרומער“ און אין „ווינטשפּינגערל“ ווערן אויסגענוצט אַזעלכע „אינטריגירנדיקע“ מאַטיוון, ווי : אַנפּאַלן, גנבות, רויבערייען, געשלעגן, פאַר־פּרעניש אין אַ שאַנד־הויז און שיער ניט מערדערייען.

* דער מערמין מיינט דאָ דעם געוויינלעך אַנגענומענעם באַדייט.

דער סענטימענטאליזם בכלל גענומען אנטשפרעכט ניט צו דער שטארקייט פונעם בירגערלעכן רעוואלוציאנערן שטרעבן, נאר צו זיין שוואַכקייט און באַגרענעצטקייט. ער איז אַן אויסדרוק פון צווישנדיקייט אינעם שטרעבן, — דעריבער איז ער אַמינסטן כאַראַקטעריסטיש פאַרן קליינבירגער.

דער סענטימענטאליזם האָט צוואוויילן די פונקציע „געפילפול“, „צו פאַר-ליבלעכן“, איליוואַזיריש, זשאַנר-מאַלעריש צו פאַרשענערן און צו רירן אַפילו דאָרט, וואו ער קלאַגט אָן, און נאָך מער דאָרט, וואו ער וויל אומבאַדינגט באַרעכטיקן, פאַרטיידיקן, אַרויסהייבן. דאָס איז אַן „אומהעראַאישער“, פּיליס-טערישער פּרוואו פון דער בורזשואַזיע זיך און איר באַגרענעצט וועזן צו באַרעכטיקן, ניט דורך אַנטלייאונגען פון אַ היסטאָרישער, פּרעמדער העראַאיק, נאָר דורך זיך אַליין, אַזוי ווי זי גייט און שטייט, אָבער פאַרליבלעכט און מיט ראַזעווער זעלבסט-רירונג פאַרשענערט. דער פּיליסטער קניפט זיך אַליין אין זיין אייגן קיילעכיק בעקל, וואָס פאַררויטלט זיך אַזש פון וואַרעמע געפילן איבער דער אייגענער רירונג. דער סענטימענטאליזם איז אַ סאַמע פּיליס-טערישער אופן צו שפּרינגען העכער, ווי מע איז אַליין, זיך אינטערעסאַנטער צו מאַכן, איידער מע איז אין דער אמתן, ניט — זאָל זיין — דורך אויס-געטראַכטע פּרעמדע הויכע אייגנשאַפטן, נאָר מיט דער הילף פון באַרימעריש-צופּרידענעם „קאַליגראַפּיש“ אַרנאַמענטירטן אונטערשטרייכן די אייגענע, אין אמתן ניט נאָר וואַזנע אייגנשאַפטן.

הוילער „געפיל“, הוילע זשאַנר-מאַלעריי האָט ניט קיין לאַנגן אַטעם. זיי גייטיקן זיך אין אַן אַנטשפּרעכיקער קאַנווע, וואָס זאָל אונטערשטרייכן און אַרויסהייבן די געפילן, די זשאַנר-מאַלעריי, רירונג א. א. וו. הוילע פּיליס-טערישקייט קאָן ביי קיינעם ניט און אַפילו דעם פּיליסטער גופּא ניט זיין גענוג אינטערעסאַנט — איז דאָ דעריבער נאַטירלעך אַריינצופּלעכטן עלעמענטן פון אויסערגעוויינלעכקייט, פון „אָוואַנטירער“, פון „שפּאַנענדיקער אינטריגע“ א. א. וו. וואָס ווערן אַנטליען פון עלטערע, נאַאיווע טראַדיציעס. דעריבער באַגעגענען מיר די דאָזיקע פאַרם-מיטלען זייער אַפט אַלט קאַנווע פאַר סענטי-מענטאליזם אַפילו ביי גרויסע מייסטערס — כאַטש די דאָזיקע מיטלען ווערן פונעם מייסטער געשמאַקפול אַפגעשליפן, געניט אַרומגעשטעלט מיט פאַר-שיידענע באַפּוזונגען (מייסטערישע נאַטור-שילדערונגען, אַמאָל מיט דיבער איראַניע, מיט דעטאַלע מאַלערייען, מיט רעזאַניאַרישע אַרנאַמענטן א. א. וו.), וועלכע גייטראַליזירן יענע וואַלווקייט, וואָס די „אָוואַנטירער“ פאַרמאַגט ביים שלעכטן שרייבער. אַזוי-אַרום ווערן די דאָזיקע אין תּוך ניט זייער הויכע מיטלען אַרויסגעוויבן אין אַ העכערער ספּערע.

פּעפּס-וואָס פון דעם מין זעען מיר צומאָל אויך ביי מענדעלען. אויך אין

די „אומגליקלעכע“ פּאַלן, ווען מענדעלע ווערט סענטימענטאַל, זעט זיך, אַמאָל מער, אַמאָל ווייניקער, אַרויס דער גלאַנץ פונעם גרויסן טאַלאַנט, וואָס באַווייזט זיך אין זיינע גליקלעכע ווערק און טיילן פון ווערק. דאָס ענדערט אָבער ניט דעם פּאַקט, אַז די דאָזיקע מיטלען, פונקט אַזוי ווי דער סענטימענטאַליזם בכלל, וואָס זיי ברענגען צום אויסדרוק, ווייזן אָן אויף אַן אינעווייניקסטן בראַך, אויף רעשטן פון ניט־אויפגעקלערטקייט ביים אויפקלערער. אין דער קינסט־לערישער רעאַליזירונג ווירקן די דאָזיקע מיטלען אַפּטמאָל ניט פּולווערטיק און געהערן צו די שוואַכערע זייטן אין מענדעלעס שאַפּן.

17. היפערבאָליק פון געשטאַלטן און סיטואַציעס

מענדעלע „סימבאָליזירט“ אין זיין מייסטער־ווערק „פישקע דער קרומער“ די פאַראַרעמטקייט פון דער שטעטלדיקער מאַסע דורך דער שילדערונג פון אמתע פשוטע בעטלערס און ברענגט — דוכט מיר — אַרײַן דורך דער דאָזיקער היפערבאָלישער גוזמא אַ באַשטימטע פאַרנעפּלטיקייט אין דער פּראָבלעם פון דער יידישער אַרעמקייט. — דאָס איז אַ רעזולטאַט פונעם מוטושטן באַנעמען דעם צוזאַמענהאַנג פון דער אַרעמקייט מיט דעם גאַנצן פּאָליטישן סדר.

צו היפערבאָליק ווענדט זיך מענדעלע דעמאָלט, ווען סע דוכט זיך אים, איבער די געוויסע ווידערשפרעכיקע אַפּאָלאָגעיטישע עלעמענטן אין זיין איינ־שטעלונג, אַז אַ רײַן רעאַליסטישע, ניכטערע שילדערונג פון דער נעבעכדיקער לאַגע פון די מאַסן האָט, פאַר זיך גענומען, ניט גענוג אַנקלאַגערישע קראַפט אויף צו ווירקן, ווי ער וואָלט עס געוואָלט האָבן. פּראַוואַט ער דער שילדערונג צוגעבן אַנקלאַגערישע קראַפט אויף אַ ראַמאַנטישן אופן, דורך אַ גוזמאדיקער היפערבאָליק, אַזעלכע געשטאַלטן ווי בנימין און סענדערל זיינען אים שוין ניט גענוג, די אַרעמע מאַסן פונעם פּאַלק זעט ער שוין אַלס קרומע פּישקעס און האַרבאַטע מיידלעך. פון איין זייט היפערבאָליזירט ער אַזױ־אַרום אַלע שאַטן־זייטן פון דער אַרעמשאַפט בכלל: די נויט, דאָס נעגאַטיווע אין לעבן און שטייגער, אין דער אויפפירונג, אינעם אויסזען, — און שאַפט זיך, פון דער אַנדערער זייט, די מעגלעכקייט „קאַנטראַסטיש“ צו באַשיינען און צו באַלויכטן די פּאָזיטיווע ליכט־זייטן און דעם אינעווייניקסטן מענטשלעך־מאַראַלישן מהות פון די דאָזיקע געשטאַלטן, זיי צו פּאַעטיזירן. אין „בנימין“ ווערט אַפּגעלאַכט פון דער שטעטלדיקער אַפּגעשטאַנענקייט, פון דער פּעאַדאָליש־מיטלאַטער־לעכער „אידיאָטיע“, אין „פישקע“ ווערט זי באַקלאַגט און פּאַעטיזירט, כאַטש דאָס דאָזיקע ווערק בלייבט בנוגע צו די פּריווילעגירטע קלאַסן אַ שאַרפע ביטערע אַנקלאַג און, נאָך „מסעות“, די גרעסטע שאַפּונג מענדעלעס.

סענטימענטאַליזם איז אויסן רחמנות, גלייבט, אַז מע קאַן אַ סך ענדערן אין דער געזעלשאַפט דורך דער ווירקונג אויף די געפילן. און דאָס דיקטירט

היפערבאליק אינעם שילדערן די סאָציאַל-באַעוולטע מענטשן, כדי אַזוי-אַרום צו פאַרשטאַרקן די גערעכטיקייט פון דער סאָציאַלער טענה.

און כדי אַרויסצוהייבן און קאָנטראַסטיש צו פּאַעטיזירן אַזאַ פינצטערע, פאַראומערטע סביבה (פון בעטלערס), מוז מען אַנקומען צו ניט-געוויינלעכע מיטלען. דאָס וואָלט אויך מעגלעך געווען צו טאָן מיט „געהויבענעם“ סימ-באַליזם אָדער מיסטישער מליצה. די געזעלשאַפֿט-קריטישע טענדענץ האַלט אָבער מענדעלען פּעסט אין די גרענעצן פון רעאַליזם. און אין יענע פּאַלן, ווען דער קריטישער רעאַליזם ווערט פאַרביגן אויף צו דינען דער אַפּאַלאַגייע (פון אַן אַפּעשטאַנענער סביבה), באַקומט זיך פון דעם אַ סענטימענטאַלער רעאַליזם, אַ „זשאַנר-מאַלערישער“ רעאַליזם. רעאַליזם קאָן אָבער לויט זיין אינעווייניקסטער נאַטור ניט געפינען קיין אַנדערע „אויסטערלישקייטן“ און „אויסערגעוויינלעכקייטן“ — אויב ער דאַרף זיי צוליב עפעס האָבן — ווי סיידין די „סענסאַציאָנעלעקייט און אַוואַנטירישקייט“ פון דער פּאַבול.

מענדעלע וויל איבערצייגן, אַז פישקע אָדער אַ האַראַבטע בעטלערקע (וואָס דער ליענער באַגעגנט יעדן טאָג אין דער גאַס און גיט זיי אַמאַל אַ נדבה) האָבן אַחוץ זייער וואַכעדיקער נשמה נאָך אַן אַנדערן, ניט בלויז אַ טיף-מענטשלעכן, רירנדיקן כאַראַקטער, נאָר אויך אַ ראַמאַנטישן מהות, — רוקט ער זיי אַמאַל אַרויס פונעם געוויינלעכן לעבן אין אַ „ראַמאַנטישער“ ספּערע מיט דער הילף פון „אַוואַנטירישקייט“ אין דער פּאַבול, כדי אַזוי-אַרום אַנ-צוהויכן אויף זיי אַ גלאַנץ פון אויסערגעוויינלעכקייט. ער מוז היפערבאָליזירן זייער נויט ביז צו בעטלערישקייט, זייער אויסזען — ביז צו פאַרקריפּלישקייט, און זייערע סיטואַציעס, טאַטן און די פאַסירונגען פון זייער לעבן — ביז צו „סענסאַציאָנעלעקייט“. אויף דער דאָזיקער קאַנווע לאָזט זיך אַמבעסטן אויס-האַפטן די רירנדיקע, ראַמאַנטישע באַלויכטונג פון די דאָזיקע פיגורן.

גאַר עפעס אַנדערש זען מיר אין „מסעות“. דאָ איז דער פּאַבולאַרישער אויפבויע דורכאויס רעאַליסטיש, ניט „סענסאַציאָנעל“, אַן שום „צופעליקייטן“ און „אינטריגירנדיקע“ פאַסירונגען. די הויפט-פיגור גופא און די סיטואַציע, אין וועלכער זי האַנדלט, זיינען ביז צו אַ געוויסער מאָס היפערבאָליזירט — אָבער אין דער ריכטונג פון רעאַליסטישן אמת. פאַר די סאַטיריש-קריטישע כוונות פון דעם ווערק האָט אַ ניט-רעאַליסטישע אַנטוויקלונג פון דער פּאַבול, אַן אַנדערע, ווי זי איז נאָרמאַל אין ווירקלעכן לעבן, ניט געקאַנט טויגן. אין „מסעות“ באַוועגט זיך אַלץ אין אַ דורכאויס רעאַליסטישן אַנגאַ. אַלץ אַנטוויקלט זיך פונקט און גענוי אַזוי, ווי ס'האַט געדאַרפט און געמוזט פאַסירן אין לעבן מיט אַ בנימין דעם דריטן און מיט אַ סענדערל די יידענע, וויבאַלד זיי האָבן זיך געלאָזט אויף נסיעות צו רויטע יידעלעך. מיט דער קריטישער ניכטערקייט איז אויך פאַרבונדן די שטרענגע לאַגיק און פאַרגאַנצטקייט פון דער פּאַבול.

**18. ווירקונגען פון דער ליטעראַרישער טראַדיציע אויף „מסעות“
אין „דאָס קליינע מענטשעלע“**

ווי באַוואוסט, איז דער סוזשעט פון מענדעלעס „מסעות“ אין זיינע אַל-געמיינסטע שטריכן ענלעך צום סוזשעט פון סערוואַנטעסעס „דאָן-קיכאַט“. דער געזעלשאַפטלעכער כאַראַקטער און דער לעבנס-שטייגער פון די פאַר-שוינען, די קאַנקרעטע היסטאָרישע סיטואַציע און בכלל דער גאַנצער קולטור-היסטאָרישער שטייגער, וואָס ווערט אין די דאָזיקע צוויי ווערק („דאָן-קיכאַט“ און „מסעות“) געשילדערט, זיינען ביז גאַר פאַרשיידענע. פונדעסטוועגן קאָן מען דאָ פעסטשטעלן אַ באַשטימטע אַנאַלאָגיע אין דער אייגנטלעכער טעמע: קאַמף קעגן דעם אָפגעלעבטן פעאַדאַלישן שטייגער, קעגן דער אָפגעשטאַנענ-קייט, וואָס באַמיט זיך דעם דאָזיקן שטייגער ווייטער צו פירן, גלייך סע וואַלט אין דער אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט ניט פאַרגעקומען קיין שום ניס. די באַשטימטע אַנאַלאָגיע אינעם אידיאישן אינהאַלט איז די פאַר-הנחה פאַר דער ווירקונג פון סערוואַנטעסעס גרויסן ווערק אויף מענדעלעס „מסעות“. שוין אין יאָר 1866 דערמאָנט מענדעלע אין צוזאַמענהאַנג מיט די יידישע „פערד“ און „איזל“ סערוואַנטעסעס „דאָן-קיכאַט“. די סוזשעט-ענלעכקייט צווישן די צוויי ווערק וואַרפט זיך אַזוי שטאַרק אין די אויגן, אַז ווען דער פּוילישער שרייבער קלעמענס יונאַשאַ האָט אין יאָר 1885 איבערגעזעצט (איבערגעאַרבעט) „מסעות“ אויף פּויליש, האָט ער דעם ווערק אַ נאָמען געגעבן „דאָן קישאַט זשידאָוסקיי“, ד. ה. „דער יידישער דאָן-קיכאַט“.

שוין ביז צו סערוואַנטעסעס צייט (1547—1616) איז אין שפּאַניע פאַר-געקומען אַ בראַך אין די פעאַדאַלישע מיטלאַלטערלעכע פאַרהעלטענישן. די אַנטדעקונג פון נייע וועלט-טיילן, פון די נייע ים-וועגן האָט אַרויסגערופן גרויסע ענדערונגען אינעם לעבן און אין די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. די אומגעוויינלעכע עקאָנאָמישע צעבליאונג האָט, אמת, צוליב אַ ריי סיבות, ניט לאַנג געדויערט. אָבער אונטער דער ווירקונג פון די נייע באַדינגונגען האָבן זיך שוין געהאַט געשאַפן נייע השגות און אַ נייער שטייגער, באַזונדערס ביים שטאַטישן בירגערטום. לויט די דאָזיקע פאַרשטעלונגען זיינען די רעשטן פון די אַמאָליקע ריטערלעכע „טוגנטן“ אויסגעקומען אַדער ווי אַ פשוטע רויבעריי, אַדער ווי משונהדיק-לעכערלעכע שטיק.

אין דער צייט פון קאַרל דעם פינפטן און פיליפּ דעם צווייטן קומט פאַר דער איבערגאַנג פון פעאַדאַליזם צו אַבסאָלוטיזם; די פּריווילעגיעס פונעם אַדל ווערן שטאַרק באַגרענעצט. די שטאַט פאַרלירט איר אַלטן מיטלאַלטער-לעכן באַדייט, — קיין ענדגילטיק נייעם האָט זי ניט באַקומען. די צייט פונעם עקאָנאָמישן אויפבלייבן איז פאַרביי, ס'הייבט זיך אָן אַ צעפּאַלונג פון האַנדל און

פראָדוקציע, פון לאַנדווירטשאַפט און פון שיף-גיסיעות. די באַפעלקערונג פון שטאָט און דאָרף ווערט פאַראַרעמט. עס באַווויזט זיך אַ גרויסע מאַסע דע-קלאַסירטע, ליידיקגייער, „לופט-מענטשן“, שלעפּערס, דינערס א. אַז. וו. פונעם אַבסאָלוטיסטישן דרוק און פון דער עקאָנאָמישער צעפאלונג האָט ביי די פּריווילעגירטע שיכטן אַמיינסטן געהאַט צו לייַדן דער קליינער אַדעליקער אָן אַדער כמעט אָן ערד-באַזיק, דער א. ג. הידאַלאָג. אַחוץ דעם שטאַטישן „לומפּ“ (פיקאַראַ), האָט זיך מאַסנווייז באַווויזן אַן אַדעליקער מין „לומפּ“, דער דעקלאַסירטער הידאַלאָג. דעם הידאַלאָג קומט אָן שווער שלום צו מאַכן מיט דער נייער סיטואַציע. דאָס לעבן פונעם הידאַלאָג, פונקט ווי פונעם פיקאַראַ, ווערט אָן „אויאָנטיורע“, אָן אַן עקאָנאָמישער גרויטלאָגע — און דעריבער „פאַנטאַסטיש“. דער פיקאַראַ לאָזט זיך אויף מער רעאַלע אַוואַנטיורעס — געשטויסן פון נויט און געפירט פון אַ המונישן באַוואוסטזיין פאַר רעאַליטעט; דער הידאַלאָג שטעלט זיך פאַנטאַזיאַריש אַקעגן דער נייער ווירקלעכקייט, קעגן די נייע פאַרשטעלונגען, ווי אַ פאַרביסענער יורד. ער פאַרמאַכט די אויגן, וויל ניט זען די קעגנוואַרט, ער פאַרהאַקט זיך אין דער ראַמאַנטיק פון דער פאַרגאַנגענהייט און לעבט — באַזונדערס אין דער פראַווינץ — אָן אַנאַכראַניסטיש פאַרחלומט לעבן. זיין לעבן איז אַן אילוזאָרישע אַוואַנט-טיווע. אַזאַ מין הידאַלאָג געהער אַפט צו די רעווערוון פון דער ריטערלעכער רעאַקציע.

סערוואַנטעס שפיגלט אַפּ אין זיין שאַפן דעם דאָזיקן גרויסן איבערבאַרדך אין די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן — פונעם פעאַדאַליזם צום בירגער-טום — דורך דער שילדערונג פונעם פיקאַראַ (נאָוועלן) און פונעם הידאַלאָג (דאָן-קיכאַט).

אין דאָן-קיכאַט און אין זיינע נאָוועלן רעכנט זיך סערוואַנטעס אַפּ מיטן מיטלאַלטער מיט זיינע פאַרשטעלונגען, אידעאַלן און לעבנס-שטייגער. סער-וואַנטעסעס אויגן זיינען געווענדט צו אַ ניי לעבן. ער זעט אַבער די נייע ווירקלעכקייט אַזוי, ווי זי איז. די טעמע פון זיינע גרויסע ווערק איז דער אַרעמער און דעקלאַסירטער, די מאַסן, דאָס פאַלק. ער קעמפט קעגן דעם מיטלאַלטער, אַבער די אַבסאָלוטיסטישע דעספּאָטיע און אונטערדריקונג, פונקט ווי די נייע, אין טיפּסטן תוך בורזשואַזע, אידעאַלן קאַנען אים ניט פאַרבלענדן די אויגן. פונדאַנען — די עלעמענטן פון טראַגיק, וואָס אין דער גרויסער קאָמישער סאַטירע „דאָן-קיכאַט“.

דאָן-קיכאַט האָט זיך אונטערגענומען פאַרווירקלעכן פרינציפן פון דער אַלטער ריטערלעכקייט, וואָס זיינען אין אמתן גאַר קיינמאַל ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן דורכן ריטערטום. אַזאַ מין ריטערלעכקייט, ווי דאָן-קיכאַט האָט זי זיך פאַרגעשטעלט, איז געווען בלויז אין דער פאַנטאַזיע פון הויפּישע פאַעטן

אָדער אין די נאַאיווע מעשיות פון זייערע פּאָלקסטימלעכע נאָכדערציילערס. אין אַ נייעם פּעריאָד פון דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג איז דאָן-קיכאָט גע- קומען זוכן און פאַרווירקלעכן פּרינציפּן כלומרשט פון דער אַלטער וועלט, וואָס זיינען אָבער קיינמאָל אין איר ניט געווען לעבעדיק און האָבן דאָס אין דער נייער צייט אויך ניט געקאָנט ווערן. ער האָט פון דער אַלטער וועלט גענומען ניט איר ווירקלעכקייט, נאָר איר פּון פּאָעטן אויספאַנטאַזירטע אידעאָליזאַציע, און דעם דאָזיקן אידעאָל האָט ער ראַמאַנטיש געזוכט אין דער קעגנאַרט. און ווייל ער האָט פון דער וועלט אויפגענומען ניט די פּעאָדאָלישע ברוטאַלע רויבערישקייט, נאָר דאָס, וואָס די בעסטע פאַרשטייער פון דער פאַרגאַנגענהייט האָבן אויסגעטרוימט — כאַטש ס'איז טאַקע אויסגענוצט געוואָרן אויף צו באַ- רעכטיקן דאָס ריטערטום, אָבער פאַרט אויסגעטרוימט לויטן איידלסטן, צו וואָס די צייט איז פּיאַיק געווען, — האָט דאָס צוגעגעבן צו זיין משונהדיקן טאָן און טראַכטן, ביי זייער גאַנצער קאַמיק, אויך אַ הויך פון איידלקייט און טראַגיק, ער האָט געזען אין דער פאַרגאַנגענהייט דאָס, וואָס סע האָט אין איר ניט געקאָנט זיין, דאָס, וואָס איז אין אמתן געווען אַן אומקלאָרער טרוים וועגן אַ ווייטער-ווייטער צוקונפט, אַ טרוים, וואָס האָט, אייגנטלעך, לויט זיין אורשפּרונג, סוף-כל-סוף געשטאַמט ניט פונעם פּעאָדאָלן קלאָס, נאָר פונעם האַרעפּאַשנעם, שעפּערישן פּאָלק, דאָן-קיכאָט איז אַליין געווען אַן אָפּגענאַר- טער — דאָס איז די גרונטלאַגע פאַר דער קאַמיק פון זיין געשטאַלט. ער האָט אָבער געשטרעבט צו עפעס אַזוינס, וואָס האָט אויף אַן אמתן געקאָנט רעאַלי- זירט און אַפילו זאָל זיין בלויז פול און ריכטיק פאַרמולירט ווערן ערשט נאָך אומגעווענער קאַמפּליצירטע געשיכטלעכע אַנטוויקלונגען. אַט-אָ דאָס דאָזיקע, אין אמתן ניט בלויז פאַרשפּעטיקטע, נאָר גלייכצייטיק אויך אומגעווענער צו פּרייאַיקע, שטרעבן זיינס איז די גרונטלאַגע פאַר די עלעמענטן פון טראַגיק און אמתער איידלקייט אין זיין געשטאַלט.

ענדגילטיקער קאַמף קעגן דער גאַנצער פּעאָדאָלישער פאַרגאַנגענהייט איז נאָך דעמאָלט ניט מעגלעך געווען, אויף דערויף זיינען די פּראָדוציר-כחות און די קלאָסן געווען צו ווייניק אַנטוויקלט. אָבער דער קאַמף קעגן דעם מיטל- אַלטערלעך-אָפּגעשטאַנענעם ריטערטום איז שוין רייף געווען. „דאָן-קיכאָט“ איז פון אַלע ווערק, וואָס האָבן געהאַט אַן ענלעכע טענדענץ, די געלונגענסטע, שטאַרקסטע אַרויסטרעטונג.

דער דאָזיקער קאַמף האָט נאָך זייער לאַנג געדאַרפט געדויערן, פונדאַנען נעמען זיך די ווידערשפּרעכיקע טראַגישע שטריכן אין דער קאַמיש-סאַטירי- שער שילדערונג פונעם „ריטער פון דער טרויעריקער געשטאַלט“. די דאָזיקע שטריכן האָט (נאָך שלעגעל) היינע אין זיין אַריינפיר צו אַ דייטשער איבער- זעצונג פון „דאָן-קיכאָט“ שוין לאַנג באַמערקט.

ס'איז קיין צופאל ניט, וואָס אויך אין „מסעות“ געפינען מיר די דאָזיקע איינגארטיקע מישונג פון סאַטירע, סאַרקאַסטישער איראַניע און שטריכן פון טראַגיק. דער באַדן פון די דאָזיקע ווידערשפרעכיקע מאַמענטן אין מענ-דעלעס „מסעות“ איז געווען די לאַגע פון די יידישע פּאָלקס-מאַסן אין די 60ער און 70ער יאָרן.

די ווירקונג פון סערוואַנטעסעס „דאָן-קיכאַט“ אויף מענדעלעס „מסעות“ קאָן מען פעסטשטעלן ניט בלויז וואָס שייך דעם סוּשעט, נאָר אויך אין פאַר-שיידענע דעטאַלן ביים אויפבויע פון דער פּאַבול, פון די כאַראַקטערן א. אָו. וו. למשל: די משונהדיקע אָפּגעשטאַנענקייט פון די דאָן-קיכאַט דעמאַס-קירט סערוואַנטעסעס ניט דורך אויפדעקן זיטלעכע חסרונות (גרויזאַמקייט, צבוּעקישקייט, לינגערישקייט, גראַבקייט א. אָו. וו.) ביים „ריטער פון דער טרויעריקער געשטאַלט“. פאַרקערט, דאָן-קיכאַט איז דער היפּוך פון אַן עגאָ-איסט, ער טענהט שטענדיק נאָר פאַר אַנדערע, וויל שטענדיק עמעצן ראַטעווען פון אַ (געוויינלעך אויסגעטראַכטער) נויט, זיינע געפילן זיינען די סאַמע איידל-סטע, פיינסטע, און טאַקע ביי זיין גאַנצער איידלקייט טוט ער אָפּ, מחמת זיין טאַ-מעוואַטער וועלט-פּרעמדקייט, אומגעלומפערטע שאַדנס, זיך און אַנדערע, צע-האַקט ווינטמילן פון אַרעמע פּויערים, צעהרגעט סטאַדעס שעפעלעך א. אָו. וו. ביי זיין גאַנצער איידלקייט ווערט ער באַוויזן אַלס אַן אַנאַכראַניזם אין דער געזעל-שאַפט. דער זין פון דער דאָזיקער געשטאַלט איז אַן ערך אַזאַ: מע מוז מסכים זיין, אַז אַ פאַרשוין ווי דאָן-קיכאַט איז, אַבסטראַקט גענומען, ווייט ניט קיין שלעכטער מענטש, פאַרקערט, סוביעקטיוו האַט ער די איידלסטע כוונות. דאָס בייט אַבער גאַרניט אין דער טאַטזאַך, אַז ער איז אַן אַנאַכראַניזם, אַ שטערני-דיקע דערשיינונג אין דער נייער געזעלשאַפט. די דאָזיקע טראַקטירונג פון דאָן-קיכאַטס כאַראַקטער האַט דאָס געגעבן די מעגלעכקייט פאַר די אידעאָליסטישע קאַמענטאַטאָרס אויסצוטייטשן די געשטאַלט פון דאָן קיכאַט אַלס די פאַרקערפערונג און אַלס אַפּאַטעאַז פונעם טראַגישן אידעאָליסט. דער דאָזיקער „לאַמיר מסכים זיין“, וואָס מיר האָבן נאָר-וואָס דערמאָנט, אַנטהאַלט אין זיך אַן אַנצוהערעניש אויף סערוואַנטעסעס סתירותפולער, געשפּאַלטן-ראַמאַנטי-שער באַציאונג צום ריטערטום.

דעם זעלבן שטריך וועלן מיר פעסטשטעלן אויך אין דער כאַראַקטער-צייכענונג פון בנימינען אין מענדעלעס „מסעות“. בנימין איז ווייט ניט קיין שלעכטער מענטש, ניט קיין שווינדלער, ניט קיין עגאָאיסט, ניט קיין גראַבער נפש, ווי אַנדערע אָפּגעשטאַנענע פיגורן אין מענדעלעס ווערק. פאַרקערט, סוביעקטיוו האַט ער די איידלסטע כוונות (צו ברענגען דורך די „רויטע יידע-לעך“ הילף פאַר די גלופסקער קבצנים), איז מיט זיין נסיעה דורכאויס ניט אויסן זיין אייגענע טובה. ער איז אַן איידעלער טראַגישער טרוימער. שטענדיק

ווייזט ער אַרויס גוטמוטיקע, ווייכע געפילן. פאַקטיש אָבער איז ער פאַרט אַ ביטערער אַנאַכראָניזם, אַ דערשיינונג, ביי דער גאַנצער טראַגיק אירער, סוף־כל־סוף ניט בלויז אַן אומגליקלעכע, נאָר אויך אַ שטערנדיקע. מיט דער הילף פון זיין געשטאַלט ווערט באַוווּזן, ווי די געזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן, וואָס האָבן דעם דאָזיקן כאַראַקטער אויסגעבילדעט, זיינען דער שווערסטער אַפּהאַלט פאַר דער פאַרשריטלעכער אַנטוויקלונג.

אַן אַנדערע אַנאַלאָגיע. דאָן־קיכאַט איז טאַמעוואַטע פּאַנטאַסטיש, טרוי־מעריש, סאַנטשאַ פּאַנסאַ איז טאַמעוואַטע־רעאַליסטיש, פּראַקטיש, וואָס דאַגהט זיך פאַר די טעגלעכע באַדערפענישן. די אידעאַליסטישע ליטעראַטור־היס־טאָריקער האָבן דערין געזען אַן אַנטקעגנשטעלונג פונעם גראַבן פּראַקטישן מאַטעריאַליזם צום אַלטרואיסטישן אידעאַליזם דאָן־קיכאַטס. אין אמתן קומט דאָ בלויז צום אויסדרוק די טאַטזאָך, אַז די פאַראַרעמטע, דעקלאַסירטע הידאַל־גאַס האָבן אַמאָל מיט זייער אָפּגעשטאַנענעם וועלט־באַנעם געפונען אַ באַ־שטימטן רעזאָנאַנס ביי געוויסע קאַנסערוואַטיווע שיכטן פון פּויערטום און פונעם דעקלאַסירטן שטאַטישן המון. סערוואַנטעס פירט אַרויס ביידע מאַדי־פיקאַציעס פון דער טאַמעוואַטער אָפּגעשטאַנענקייט, וואָס האָבן זיך פאַרבונדן אין אַ קאַמישן בונד, און שילדערט זיי רעאַליסטיש: איין מאַדיפיקאַציע פון דער אָפּגעשטאַנענקייט אַלס אַן „ערודיסטישע“, געבילדעטע, טאַמעוואַטע־טרוימערישע, די צווייטע אַלס רויע, המונישע טאַמעוואַטע־פּראַקטישע. אחוץ דער קאַמיק פון יעדער פיגור באַזונדער, באַוווּזט נאָך סערוואַנטעס די קאַמיק, וואָס באַקומט זיך פונעם בונד צווישן די דאָזיקע צוויי פאַרשיידענע כאַראַקטערן. ענלעכס זעען מיר אויך אין מענדעלעס „מסעות“. בנימין שטעלט מיט זיך פאַר דאָס טאַמעוואַטע־טרוימערישע, „געבילדעטע“ אָפּגעשטאַנענקייט. סענ־דערל די יידענע — די טאַמעוואַטע־המונישע, רוי־פּראַקטישע אָפּגעשטאַנענ־קייט. אינעם בונד צווישן די דאָזיקע צוויי פיגורן באַוווּזט מענדעלע די טראַגישע קאַמיק, וואָס ליגט אין דער פינצטערער, אָפּגעשטאַנענער „פירער־שאַפט“. ער ווייזט, וואוהין אַזא מין „געלערנטקייט“ קאָן פירן די שטעטלידיקע אַרעמע מאַסן — צו די „רויטע יידעלעך“ און אין די קאַזאַרמעס פון די קאַנטאַניסטן.

די „אַנפירונג“ ווערט דאָ פאַרקערפערט אין אַ טאַמעוואַטער פיגור: „זיי ווייסן אַליין ניט, וואָס זיי טוען.“ אָבער עפעס אַ חילוק צווישן די ביידע פיגורן איז דאָ פאַראַן. אין סענדערלען איז, פונקט אַזוי ווי אין סאַנטשאַ פּאַנסאַ (וואָס איז דאָך אַ שטיקל פאַרשטייער פונעם פיקאַראַ־טיפּ), פאַרט פאַראַן אַ געוויס געפיל פאַר דער רעאַליטעט. כאַטש טאַקע מער אינסטינקטיוו, איידער פאַר־באַוואוסטזיניקט. ער איז פאַרט מער „מענטש“, איידער בנימין. ער איז פאַרט ווייניקער וועלט־פרעמד, ווייניקער איזאַלירט פון דער ניט־יידישער סביבה.

אין אַ געוויסער מאָס איז ער דער פאַרמיטלער צווישן בנימינען און דער ווירקלעכקייט. אין די דאָזיקע שטריכן קומט צום אויסדרוק אַן אַנצוהערעניש, אַז די „פלעבייאישע“ גשמיותדיקייט פון אַ סענדערל איז פאַרט אַן אַן ערך נעענטער צום ווירקלעכן לעבן, איידער די ערודיציאָנעלע רוחניות פון די בנימינס.

דער בונד צווישן דאָן־קיכאַט און סאַנטשאַ פאַנסאַ איז אַ רירנדיק פריינט־שאַפטלעכער, פונקט אַזוי ווי דער בונד צווישן בנימינען און סענדערלען. אין דער דאָזיקער רירנדיקער פריינטשאַפט קומען צום אויסדרוק די עלעמענטן פון סענטימענטאַליזם אין ביידע ווערק. גלייכצייטיק דערמיט ווערט אַבער אויך אין ביידע ווערק אויפגעדעקט די קאַמיק און דער אומגעלומפערטער באַדן פון דער דאָזיקער פריינטשאַפט. אַזוי־אַרום, ווערט אין ביידע ווערק אויך פונעם סענטימענטאַליזם כאַטש טאַקע אויף אַ סענטימענטאַל אופן — איראַ־ניירט.

מיר האָבן אויבן דערמאָנט, אַז „דאָס קליינע מענטשעלע“ גייט נאָך נאָך באַשטימטע ליטעראַרישע טראַדיציעס אין דער עלטערער משכילישער העב־רייאישער ליטעראַטור. אויף אַ משכילישער טראַדיציע בויט זיך דאָס רעמל פון דער דערציילונג (די פאַרם פון אַ ווידוי), אַבער וואָס שייך סוזשעט, פאַבול און איר אויפבוי האָט מענדעלע געשעפט אַנרעגונגען אויך פון גאָר אַנדערע קוואַלן. ס'וואַרפט זיך אין די אויגן, אַז „דאָס קליינע מענטשעלע“ אַנטשפּרעכט און וויכטיקע פרטים צום ליטעראַרישן זשאַנר פונעם אַזוי־גערופענעם שעלמען־ראַמאַן — „פלוטאָוסקאַי ראַמאַן“ — „לאַ גאַוועלאַ פיקאַרעסקאַ“, וואָס איז אור־שפּרינגלעך אויפגעקומען אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור פונעם 16טן יאָר־הונדערט און האָט דערנאָך ביז טיף אין 19טן יאָרהונדערט אַריין געשפּילט אַלס טראַדיציע אַזאַ וויכטיקע ראַל אין דער אַנטוויקלונג פונעם רעאַליסטישן ראַמאַן אין די מערב־איראָפּיאישע ליטעראַטור און אויך אין דער רוסישער און יידישער ליטעראַטור.

אין „מסעות“ האָט מענדעלע פאַר זיין סאַטירע באַוואוסטזיניק אויס־גענוצט סוזשעט און פאַבול פון סערוואַנטעסעס „דאָן־קיכאַט“, אין „דאָס קליינע מענטשעלע“ איז מענדעלע געקומען צו אַ זשאַנר, וואָס שטאַמט אויך פון דער שפּאַנישער ליטעראַטור,* ווען זי איז געשטאַנען אויף דער שוועל, וואָס פירט פון דער פּעאַדאָלישער צו דער בורזשואַזער וועלט, צו אַ זשאַנר, וואָס איינער פון זיינע גרינדערס איז געווען טאַקע אויך סערוואַנטעס אַליין (אין זיינע נאָוועלן און אַפילו צום טייל אין דאָן־קיכאַט גופאַ). אגב, האָט דאָס אַ שייכות ניט בלויז

* דער זשאַנר איז אורשפּרינגלעך געקומען (דורך דער אַנטויקישער שפּעט־גריכישער און שפּעט־לאַטיינישער ליטעראַטור) פון די מזרח־ליטעראַטורן.

צו „דאָס קליינע מענטשעלע“, נאָר אין אַ געוויסער מאָס אויך צו „פּישקע דער קרומער“, וואָס ווייזט אין סוזשעט און פּאַבול אַ ריי שטריכן פון דעם דאָזיקן דערצייל-זשאַנר.

אַלס אויסגאַנג-פּונקט פאַר דער טראַדיציע פון דער שעלמען-דערציילונג ווערט געוויינלעך באַטראַכט די באַרימטע נאָוועלע „לאַסאַריליאַ פּונעם ברעג טאַרמעס“ (פאַרפאַסט פון אַן אַנאַנימען פאַרפאַסער, וואַרשיינלעך אין די 30ער יאָרן פון 16טן יאָרהונדערט, צום ערשטן מאָל אין דרוק דערשינען אין יאָר 1554).

דער דאָזיקער זשאַנר האָט זיך שפּעטער אינעם 17טן און 18טן יאָר-הונדערט זייער רייך אַנטוויקלט סיי אין שפּאַניע, סיי אין פראַנקרייך, איטאַליע, ענגלאַנד, דייטשלאַנד א. א. מערב-איראָפּיאישע לענדער. אַזעלכע באַדייטנ-דיקע ווערק ווי „זשיל בלאַז“ פון לעסאַזש און „סימפּליציסימוס“ פון גרימעלס-האַווען, זיינען לויט זייער ליטעראַרישן זשאַנר „שעלמען-ראַמאַנען“. פּילדינג און סמאלעט זיינען באַווירקט פון דער דאָזיקער טראַדיציע. פּושקין האָט זיך געקליבן שרייבן אַ ראַמאַן אין דעם זשאַנר. באַדייטנדיקע אַפּקלאַנגען פון דעם זשאַנר געפינען מיר אויך אַ סך שפּעטער, נאָך אינעם שאַפּן פון דיקענס, באַ-זונדערס אין זיינע ביאָגראַפּישע ראַמאַנען, למשל אין זיין „אַליווער טוויסט“ (1838). „לעבן און אַוואַנטירעס פון ניקאַלאַס ניקלבי“ (1839); דער דאָזיקער בוך איז געווען געווענדט קעגן דעם דעמאָלטיקן ענגלישן דערציאונג-וועזן, פּונקט ווי מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“ ווענדט זיך קעגן דעם דעמאָלטיקן יידישן דערציאונג-וועזן). „דעויד קאַפּערפּילד“ (1850-1894). אויב מיר נעמען אין אַכט, אַז גראַד אין די 50ער און 60ער יאָרן איז דיקענס זייער פּאַפּולער געווען אין רוסלאַנד, וועט מען קאָנען אויפשטעלן אַ השערה, אַז די שטריכן פונעם שעלמען-ראַמאַן-זשאַנר זיינען אפשר אַנגעקומען צו מען-דעלען דורך דער פאַרמיטלונג פון דיקענס ווערק (עס וואָלט בכלל כדאי געווען אויסצופאַרשן די ווירקונג פון דיקענס אויף מענדעלען). אָבער אַפילו, אויב סע זאָל זיך אַרויסווייך, אַז מענדעלע האָט ניט געהאַט קיין באַוואוסזיניקע באַ-ציאונג צו דער דאָזיקער ליטעראַרישער טראַדיציע,* — און דאָס איז ווייניק וואַרשיינלעך (אין דער רוסישער ליטעראַטור האָבן אַחוץ בולגאַרינען אויך אַזעלכע שרייבער ווי וועלטמאַן און נאַריעזשני און אַפילו גאַגאַל אין זיין „טויטע נפשות“ קולטיווירט די דאָזיקע טראַדיציע), — איז פונדעסטוועגן די פעסט-שטעלונג, אַז מענדעלע האָט פון דעם זשאַנר אַנטליען אַ סך שטריכן פאַר „דאָס קליינע מענטשעלע“, ניט ווייניקער אינטערעסאַנט.

* אגב: אַקסענפעלדס פאַרלוירן-געגאַנגענער ראַמאַן „דער יודישער זשול-בלאַז“ איז לויט די ידיעות, וואָס מיר פאַרמאַגן וועגן זיין סוזשעט און פּאַבול, געווען אַ מיפּישער שעלמען-ראַמאַן.

פאַר דעם דאָזיקן זשאַנר איז כאַראַקטעריסטיש: אויף אַ מיין מעמואַריס-טיש-אויטאָביאָגראַפֿישן אופֿן ווערט הומאַר-פּול דערציילט וועגן דעם גע-שעניש-רייכן, פאַרוואַנדלונג-רייכן און שווערן גורל פון אַ האַלב-לומפֿישן שטאַטישן יינגל ביז צו זיינע רייפֿע יאָרן, ווען ער דערגרייכט צו זיין ענד-גילטיקן דערפֿאַלג אָדער דורכפֿאַל. כאַטש דער זשאַנר רופֿט זיך „שעלמען-ראַמאַן“, באַטייט דאָס בשום אופֿן ניט, אַז דער הויפּט-העלד מוז אומבאַדינגט זיין אַ „שעלם“ * און פּלוט, אומבאַדינגט אַ נעגאַטיווע געשטאַלט.

צו דער טראַדיציע פון דעם זשאַנר געהער אַ באַשטימטע פּרייע, גוט-מוטיקע באַציאונג צו די דערציילטע „שפיצלעך“ און „פאַרטלען“ און אַפֿילו צו ניט-געזעצלעכע טאַטן פונעם הויפּט-העלד. דערין לאַזט זיך הערן אַ המוניש-בונטאַרישער אַפּשפּאַט אויף דער פּיליסטערישער „אַנשטענדיקייט“. דאָס גילט אָבער ניט אומבאַדינגט פאַרן גאַנצן זשאַנר בכלל, און גאַנץ אַפּט ווערט די גוטמוטיקע באַציאונג צו די ניט-לייטישע טאַטן פונעם הויפּט-העלד באַלייט מיט אַ מאַראַליזירנדיקער, באַלערנדיקער כּוונה. דער הויפּט-העלד פונעם שעלמען-ראַמאַן איז גאַנץ אַפּט — אַחוץ עטלעכע אין דער יוגנט אַפּ-געטאַנענע שפיצלעך—לחלוטין ניט קיין שעלם, אַפּט אַפֿילו אַ פּאָזיטיווע פיגור. מיט „נאַוועלע פּיקאַרעסקאַ“ איז דער עיקר געמיינט: די מעשיות און אַוואַנטיוורעס פון אַ המונישן אַרעמען יונג, אין קעגנזאַץ צום ריטערלעכן, הויפּישן, אַריסטאָקראַטישן ראַמאַן, וואָס באַריכטעט וועגן די פּאַסירונגען און אַוואַנטיוורעס פונעם וואַזנעם ריטער; כאַטש פון דער אַנדערער זייט, טרעפט זיך אויך אַפּט, אַז דער שעלמישער העלד איז טאַקע אויך אַ „שעלם“ אינעם אייגנטלעכן באַדייט פון דעם וואָרט.

דער הויפּט-העלד איז דאָ געוויינלעך אָדער אַ דעקלאַסירט פּויעריס-יינגל אין דער שטאַט, אָדער אַ קינד פון פאַראַרעמטע האַנטווערקער, פון פאַר-אַרעמטע אַדעליקע, פון פאַרלומפטע שטעלנלאַזע סאַלדאַטן אָדער פון אַנדערן שטאַטישן „לומפּטום“. קורץ, פון יענעם געזעלשאַפֿטלעכן שיכט, פון וועלכן סע וואַקסט און דערגאַנצט זיך דאָס שטאַט-בירגערטום אין דער דאָזיקער צייט. די קלאַסישע סכעמע פונעם שעלמען-ראַמאַן בויט זיך געוויינלעך אויף דער סוזשעטישער דעטאַל, אַז דער הויפּט-העלד הייבט אָן זיין קאַריערע אַלס דינער אָדער אַלס געהילף (דעמאָלט דער איינציקער וועג פאַר פאַראַרעמטן און דעקלאַסירטן אַריינצוקומען אין דער „געזעלשאַפֿט“) און בייט זיינע שטע-לעס, מלאכות, זיין שטאַנד א. א. ו. ו. זייער אַפּט. דאָס גיט די מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען די בילדער אויפֿן ברייטסטן אופֿן. געוויינלעך פירט דער מחבר דעם הויפּט-העלד (וואָס איז לויטן אויטאָביאָגראַפֿישן נוסח כּלומרשט דער פאַר-

* פּיקאַראַ באַטייט אייגנטלעך אויף שפּאַניש: אַ גאַסן-יונג, אַ באַסיאק, אַ פאַרשוין, וואָס דרייט זיך פּוסט-און-פּאַס אַרום אויף די ראַגן פון די גאַסן.

שרייבער פון דער דערציילונג גופא) אין די סאַמע געדיכטענישן פונעם לעבן, באַזונדערס פונעם שטאַטישן לעבן. דער שעלמען-ראַמאַן איז דורכגעדרונגען מיט סאַטירע, הומאַר אַדער טראַגי-קאַמיק. זיין גרונט־שטימונג איז — ניט געקוקט אויף צומאַליקן סענטימענטאַליזם אַדער מעלאַדראַמאַטיק — אַפטי־מיסטיש. אין אַ טייל מוסטערן פון דעם זשאַנר גייט די אַנטוויקלונג־ליניע פונעם הויפט־העלד באַרג־אַרויף, די דערציילונג ענדיקט זיך מיטן ענדגילטיקן דערפאַלג פונעם „שעלם“. אין אַנדערע ווידער, פאַלט דער הויפט־העלד, צוליב זיינע פעלערן און זיין ניט־לייטישקייט, באַרג־אַראָפּ. דאָס אַלעס ווערט באַלייט, — ווען מער, ווען ווייניקער — מיט די־אַקטישע רעפּלעקסיעס.

דער שעלמען־ראַמאַן איז אַנטשטאַנען און האָט אין זיינע בעסטע מוסטערן געדינט אַלס אויסדרוק פאַר די אַנטי־פעאַדאַלישע און אַנטי־קלעריקאַלישע טענדענצן פון די פּאָלקס־מאַסן. דער שעלמען־ראַמאַן האָט, אין קעגנזאַץ צום אַריסטאָקראַטישן ראַמאַן, געגעבן די ברייטסטע מעגלעכקייט אין פאַרבנרייכע, רעאַליסטישע בילדער צו צעוויקלען אַרום די איבערלעבונגען און פּאַסירונגען, וואָס האָבן זיך געטראָפּן מיטן „שעלם“, שאַרפע קריטיק פונעם געזעלשאַפֿט־לעבן שטייגער.

די שטייבן, וואָס מיר האָבן דאָ פון דעם דאָזיקן זשאַנר אַנגעוואַרפֿן, וועלן קלעקן אויף קלאָר צו מאַכן, אַז מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“ איז לויטן זשאַנר אַ „שעלמען־ראַמאַן“ (אין אַ געוויסער מאָס אויך „פּישקע“). די אַנאַ־לאַגיע אין דער געזעלשאַפֿטלעכער סיטואַציע, וואָס האָט געפירט צו אַנאַ־לאַגישע ליטעראַרישע פּאַרמען, באַשטייט דאָ אין דער פעאַדאַלישער אַפּגעשטאַנענקייט פון פאַראַרעמטע און דעקלאַסירטע שטאַטישע מאַסן אין אַ פעריאָד, ווען סע שפּאַרט פון אַלע זייטן אַ נייע אַרדענונג, אַ ניי באַוואַוסטזיין, אַ נייע וועלט־אַנשוואַונג.

19. קאַמפּאָזיציאַנעלע פּערוקטור

די בורזשאַזע קריטיקער מענדעלעס (דובנאָו, ראַוויצקי, און אַמאַל אויך פּרישמאַן א. א.) האָבן דעם פּאַקט פון קאַמפּאָזיציאַנעלער געבראַכנקייט אין אַ טייל ווערק זיינע פאַראַלגעמיינערט און אויפגעשטעלט די באַהויפטונג, אַז דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין גאַנץ שאַפֿן.* די דאָזיקע טראַדיציאָנעלע

* זע „אַלע שריפטן פון ד. פּרישמאַן“, באַנד 3, וואַרשע 1914, „פון מיינ ספרים-מישל“, ז"ו 177—185, צוערשט געדרוקט אין „הויז-פּרוינד“, 1888. רעדנדיק וועגן „פּישקע“, דערקלערט פּרישמאַן, אַז „פּרעגן קיין לאַנגע קשיות וועגן קאַמפּאָזיציעס“ איז דאָ ניט שוין, דען „דערפאַר איז עס דאָך מענדעלע“. „מענדעלע מוכר-ספרים איז ניט קיין מעשה-דערציילער. ער איז אַבער אַ מייסטער מיט אַ פּאַר גוטע

מיינונג, וואָס ציט זיך זייט סוף 80ער יאָרן* ווערט ביז היינט קריטיקלאַז איבערגעזחורט.

אַזוי קאָטעגאָריש פאַרמולירט איז אָבער די דאָזיקע באַהויפטונג פשוט גיט אמת. עס זיינען פאַראַן ווערק אין מענדעלעס שאַפן מיט אַן אויסגעצייכנט טער, קאָנסעקווענטער קאָמפּאָזיציע. אויב מע קאָן מסכים זיין, אַז די פּראָפּאָרץ פון די עפּיזאָדן און די „האַרמאָניע פון זייערע צווישן-באַציאונגען“ איז אין „ווינטשפינגערל“ (גרויסער וואַריאַנט), למשל, אַ געשלאַגענע, אַז די קאָמפּאָזיציע אַנעלע ליניע ווערט דאָ אַ סך מאָל געבראַכן, קאָן מען דערפון נאָך גיט דרינגען, ווי סע טוען דאָס אַמאָל פאַרשיידענע קריטיקער מענדעלעס אויך אין די לעצטע יאָרן, אַז דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין גאַנץ שאַפן.

ס'איז בלויז אַ „יידישיסטישע“ לעגענדע, אַז דאָס „ווינטשפינגערל“ איז דאָס סאַמע מאָסגעבנדיקע ווערק מענדעלעס. און פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס גראַד דאָס דאָזיקע ווערק, אַדער גאָר לויט דער „העברייאטישער“ ווערסיע, „שלמה ר' חיימס“** טאַקע דערפאַר, ווייל מענדעלע פּאָעטיזירט צומאָל אין די דאָזיקע ווערק יענע געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען, וואָס ער אַליין האָט פּריער אַזוי שאַרף קריטיקירט. גראַד אין די דאָזיקע ווערק איז טאַקע די קאָמפּאָזיציע אַ געבראַכענע, ס'הערשט אין זיי די עפּיזאָדישקייט, די פּראָגמענטאַרישקייט. צי איז דאָס אָבער אַזוי אויך אין אַלע ווערק מענדעלעס ?

ראַוויציקי שרייבט אין יאָר 1889: „...עס איז גאָר גיט אַן איין שרייבער אויף דער וועלט, וואָס זאָל גיט האַבן אין זיך קיין פעלערן. אַ גרויסער סיפור ביי אים (ביי מענדעלען — מ. מ.) קומט, אַשטייגער, כמעט קיינמאָל גיט אויס, ווי אויסגעגאַסן אין איין פאַרם, נאָר אַליץ געאַרבעט פון צונויפגעשטעלטע שטיקלעך, פון צוגעקניצלטע אינטריגעס; עס ציט זיך אים נישט איבער דעם סיפור איין דורכגעשנורעוועטער גלייכער און גלאַטער פּאָדעם. עס זעען זיך אַרויס די געמאַכטע קניפּ, אַפּטמאָל גאָר נישט בריהש... אין דער „קליאַטשע“

אויגן און אַ פאַר גוטע אויערן און ער זעט און הערט אַלעדינג. זיינע שטיקלעך זיינען קולטור-היסטאָריע און כאַראַקטעריסטיק... זיין בוך („פּישקע“) האָט איבער דעם נישט דעם ווערט פון אַ דערציילונג, וואָס איז געשריבן לויט די ריכטיקע דינים פון אַ דערציילונג, און נאָר דעם ווערט פון קולטור-בילדער און כאַראַקטער-שילדערונג-גען; אָבער אויך דער אופן פון זיין שרייבן האָט אַ באַזונדערן ווערט...“

* קרימיקוס (דובנאָוו), „וואַסכאַד“, ב. 7, 1889, ז"ו 21-22, זאָגט וועגן „ווינטש פינגערל“: „מיר האָבן דאָ פאַר זיך גיט קיין סיפור-המעשה, נאָר אויסשליסלעך אַ רוי באַשרייבונגען און בילדער פונעם יידישן שטייגער, פאַרביקע און אמתדיקע אין העכסטן גראַד.“

** אין זיין פאַררעדע צו דער העברייאישער איבערזעצונג פון מענדעלעס ווערק „כל כתביו מנדלי מוכר ספרים“, אַדעס, 1911, ב. 1, ז. 27, כאַראַקטעריזירט ד. פּרישמאַן דאָס ווערק „שלמה ר' חיימס“ אַלס דעם „בעסטן בוך פון אַלע ביכער“ („ספר הספרים“) מענדעלעס.

אבער, ווייל זי איז ניט גלאט קיין סיפור-המעשה, פעלן די דאזיקע חסרונות... (יידישע פאלקס-ביבליאטעק, צווייטעס בוך, 1889, ז. 277). ראָוויצקי וויל זאָגן, אַז דאָ באַקומט דער חסרון „אַ תיקון“, דאָ איז עס אויפן אָרט און פּאַסיק. די פּעסטשטעלונג וועגן קאַמפּאָזיציאָנעלער געשטוקעוועטקייט איז אַבער ריכטיק דווקא בנגע אַזאַ ווערק, ווי „די קליאַטשע“, און האָט אַ שייכות אויך צו „שלמה ר' חיימס“ און טיילווייז צו „ווינטשפינגערל“. גראַד פאַר די ווערק זיינען „די דאָזיקע חסרונות“ מער אַדער ווייניקער כאַראַקטעריסטיש. צי איז דאָס אַבער אמת, אַז אַזאַ ווערק, ווי „דאָס קליינע מענטשעלע“, כאַטש אין אַלגעמיין שטייט עס קינסטלעריש אַ סך נידעריקער, ווי די נאָר-וואָס דערמאָנטע ווערק, איז „געאַרבעט פון צונויפגעשטעלטע שטיקלעך, פון צוגעקניצלטע אינטריגעס“, אַז „עס ציט זיך אים ניט איבער דעם סיפור אין דורכגעשנורעוועטער גלייכער פּאַדעם“? אַפּגערעדט פון אַזאַ ווערק ווי „די טאַקסע“.

„מסעות“, מענדעלעס צענטראַל ווערק, פאַרמאָגט אַ קלאַרע, שטרענגע און דראַמאַטיש-אַנוואַקסנדיקע קאַמפּאָזיציע. דאָס דאָזיקע מייסטערישע ווערק מענדעלעס — אפּשר דאָס גרעסטע אין דער יידישער ליטעראַטור — האָט אַ שטרענגע, אויסגעהאַלטענע סטרוקטור.

אין „פּישקע דער קרומער“ לאָזן זיך דייטלעך הערן טענער פון „אַפּאַלאַ-געטישן“ סענטימענטאַליזם. ס'איז אַ ווערק וועגן דער אַרעמשאַפט, אַבער די קענפּערישע צילבאַוואוסטקייט פעלט דאָ. ס'ווערן דאָ געשילדערט מיט אמת-דיק גרויסער מייסטערשאַפט וויכטיקע מאַמענטן פון די סאָציאַלע צושטאַנד, אַבער ניט זייער צוזאַמענהאַנג, ניט זייער פאַרבינדונג מיט די סאָציאַלע באַ-וועגערס. בלייבן די געשילדערטע מאַמענטן אין אַ באַשטימטן זינען געברעקלט. דאָס קומט אויך צום אויסדרוק אין דער קאַמפּאָזיציאָנעלער סטרוקטור פונעם ווערק.

„פּישקע דער קרומער“ איז טאַקע ניט „ווי אויסגעגאַסן אין איין פאַרם“. ס'איז פאַראַן אין דעם בוך „צונויפגעשטעלטע שטיקלעך“ און „צוגעקניצלטע אינטריגעס“. די סיבה דערפון ליגט ניט אַזוי ווייט אין אַן אַרגאַניש-קינסט-לערישן „חסרון“ מענדעלעס — אין דער „טאַקסע“, אין „מסעות“ זעען מיר גאָר עפּעס אַנדערש — נאָר גראַד דערין, וואָס ער האָט זיך דאָ אין באַשטימטע פרטים ניט גענוג הויך אַרויסגעהויבן איבער דער מיט „אינטריגעס צו-געקניצלטער“ וועלט-אַנשוואונג פון די ראָוויצקיס.

און פונדעסטוועגן קאָן מען אַפילו וועגן „פּישקע דער קרומער“ ניט זאָגן, אַז ס'איז ניטאָ אין דעם דאָזיקן ווערק קיין דורכגעפירטע קאַמפּאָזיציע. זי איז פאַרוויקלט, געדריידלט, געבראַכן, אַבער אויסגערעכנט און דורכגעפירט ביז צום סוף. דער פּאַדעם פון דער דערציילונג איז ניט קיין „גלייכער און גלאַטער“,

אבער ער איז „דורכגעשנורעוועט“, ד. ה. די עפיוזאדישע טיילן אַרדענען זיך איין, פלעכטן זיך איין אין דער גאַנצער קאַמפּאָזיציאָנעלער סטרוקטור. אויב אויסטיילן אין דעם ווערק די געשיכטע פון פישקען און דעם האַרבאַטן מיידל, וועט מען זען, אַז די דאָזיקע געשיכטע איז קאַנסעקווענט קאַמפּאָזיצירט. די ראַמען־דערציילונג, וואָס אַרום דעם פישקע־ראַמאַן, האָט אויך אַ גראַדן קאַמפּאָזיציאָנעלן פּאָדעם. דאָס „בילד“ (דער פישקע־ראַמאַן) איז דווקא זייער „בריהש“ אַריינגעפוגעוועט אינעם רעמל (ראַמען־דערציילונג).

בלייבן אַזעלכע ווערק ווי „די קליאַטשע“, „דאָס ווינטשפינגערל“ (גרוי־סער וואַריאַנט) און אַ טייל פון די קלענערע דערציילונגען. פאַר די דאָזיקע ווערק מענדעלעס איז טאַקע כאַראַקטעריסטיש אַ מער אַדער ווייניקער אויס־געשפּראַכענע געבראַכנקייט אין דער קאַמפּאָזיציאָנעלער און פאַבוליאַרישער ליניע. דער זין און באַדייט פון דער דאָזיקער קאַמפּאָזיציאָנעלער געבראַכנקייט ווערט באַזונדערס קלאַר אין דער „קליאַטשע“.

20. מענדעלעס מייסטערשאַפּט

מיר קערן זיך אום צום אויסגאַנג־פונקט פון אונזערע דאָזיקע באַ־טראַכטונגען. די בירגערלעכע קריטיק שעצט מענדעלען הויפטזאַכלעך אַלס שפּראַך־סטיליסט און „עטנאָגראַף“. מענדעלעס באַדייטונג ליגט אָבער ניט אין דער „עטנאָגראַפיע“ און אויך ניט אין דער „וואונדערלעכער באַרעדעוו־דיקייט“, וואָס וואַלטן פאַר זיך גענומען — אויסער דעם צוזאַמענהאַנג מיט זיין געזעלשאַפּטלעכער טענדענץ — ניט געהאַט דעם דורותדיקן און גרויסן ווערט, וואָס זיי האָבן. די עלעמענטן פון „עטנאָגראַפיע“ אין מענדעלעס שאַפּן באַקומען דעם אמתן הויכן ווערט דאַרט, וואו זיי זיינען געווענדט קעגן דעם „עטנאָגראַפישן“ לעבן. וואָס מער זיין „באַרעדעוו־דיקייט“ ווערט אַ זעלבסט־צוועק, אַלץ מער פאַרלירט זי אין ווערט.

ס'באַקומט זיך גראַד קאַפּויער, ווי די בירגערלעכע קריטיקער מיינען. אַזוי לאַנג מענדעלע פּורעמט די „באַרעדעוו־דיקייט“ און „פיקחות“ צוליב זיינע סאַציאַלע טענדענצן, איז דאָס עכטער, גרויסער קינסטלערישער סטיל. דאַרט אָבער, וואו מענדעלע הייבט אַן אויסצוצאַצקען פון באַלעבאַטישער יידישלעכער באַרעדעוו־דיקייט אַ „נאַציאָנאַלן נוסח“ און מאַכט דערפון ערנסט געמיינטע „אַרנאַמענטן“, ווערט דאָס אַן אימיטירטע סטיל־זאַציע, אַ ניימאָדישער וואַריאַנט פון דער אַמאַליקער העברייאישער מליצה, וואָס קאָווער האָט איבער איר אַמאַל ביי מענדעלען און ביי אַנדערע משכילים אַזוי טרעפּלעך איראַגני־זירט. מענדעלע איז גרויס, וואו ער נעמט דאָס בעסטע פון די פאַלקס־מאַסן, זיין באַדייט פאַרמינערט זיך אין יענע פאַלן, ווען ער נידערט אַראָפּ צו דער אַפּגעשטאַנענקייט און לאַזט זיך פון איר באַווירקן.

מענדעלעס אמתער באדייט באשטייט אין דער רעאליסטישער „ניכטער-קייט“, מיט וועלכער ער האט דערזען און מיט גרויסער קונסט געשילדערט די לאגע פון די ברייטסטע יידישע פאלקס-מאסן אין אַ וויכטיקן היסטארישן איבערגאנג-פּעריאָד. ער באשטייט אין דעם, וואָס אין זיין שאַפּן איז געקומען צום אויסדרוק די סאָציאלע אויפרודערונג פון די מאַסן אין זיין צייט. זיין באדייט ליגט אין דער סאָציאלער געווענדטיקייט פון זיין שאַפּן, אויף וויפיל דאָס האָט אַנטשפּראַכן דער ווירקלעכקייט, ד. ה. צו דער היסטאָריש-נויט-ווענדיקער, פּראָגרעסיווער טענדענץ פון דער געזעלשאַפּטלעכער אַנטוויקלונג. מענדעלע האָט רעפּראָדוצירט אין זיינע בילדער אַ גרויס שטיק דעמאָלטיק לעבן, אויפגענומען דורך אַ דעמאָקראַטישן טעמפּעראַמענט. אין דער גאַנצער יידישער פּראָזע איז מענדעלע געווען דער גרעסטער געזעלשאַפּט-קריטיקער, זיינע ווערק — אַמיינסטן אידיאיש אַנגעזאַפּט. זיין ווערט באשטייט אין דער ריכטיקער אמתדיק-דיכטערישער אַפּשפּיגלונג פון דער דעמאָלטיקער געזעל-שאַפּטלעכער סיטואַציע מיט אירע ווידערשפּרוכן און אין זיין שטרעבן צו ענדערן די דאָזיקע סיטואַציע אין אַ פּאַראַויסגייענדיקער ריכטונג. דאָס איז עס, וואָס סע מאַכט מענדעלען פאַר אַ מייסטער. און דערמיט איז אויך פאַרבונדן דער גרויסער ווערט, וואָס מענדעלעס שאַפּן האָט פאַר אונדז אויף צו דערקענען אַ באשטימטן כאַראַקטעריסטישן אַפּשניט פון דער פאַרגאַנגענהייט, און ממילא אויך אויף צו באַרייכערן אונדזער וואָפּן פאַרן קאַמף קעגן די עקשנותדיקע געשפּענסטער פון דער פאַרגאַנגענהייט, וואָס שטאַרצן אַריין אין אַ מער אַדער ווייניקער איבערגעניצעוועטער געשטאַלט ביז אין אונדזער היינטיקן טאָג.

מאָסקווע, 1933.

אַנמערקונג צום סוזשעט פון מענדעלעס „מסעות“

(צו זייט 150)

פאַראַן אין „מסעות“ פאַרשיידענע מינים פאַראַדיסטישע עלעמענטן. וועגן דעם שפראַכלעכן פאַראַדירן האָבן מיר אויבן (ז. 184 און ווייטער) אויספירלעך גערעדט. וועגן דעם פאַראַדיסטישן אינעם דערצייל-טאָן איז צו זאָגן, אַז דער־מיט איז מענדעלעך באַזונדערס אויסן צו געבן אַן אַנצוהערעניש אויפן נוסח פון „מסעות בנימין מטודלה“. ווי באַוואוסט, האָט אַן אַנאַנימער שרייבער צונויפגעשטעלט דעם דאָזיקן בוך לויט גאַטיצן, וואָס בנימין פון טודעלאַ האָט זיך געמאַכט אין פאַרלויף פון זיינע נסיעות, אַזוי אַז וועגן בנימין פון טודעלאַ ווערט אין דער ריזע־באַשרייבונג גערעדט אין דריטער פערזאָן. גאַמאַכנדיק דעם דאָזיקן נוסח, שרייבט אויך מענדעלעך אין „מסעות“: „אמר בנימין — זאָגט בנימין“ א. אַז. וו. א. אַז. וו.

דער וויכטיקסטער פאַראַדיסטישער עלעמענט אין מענדעלעס „מסעות“ איז אָבער דער, וואָס באַציט זיך אויפן שטאַף, אויפן סוזשעט, אויפן פאַבר־ליאַרשן אינהאַלט פון אַ באַשטימטן זשאַנר אַלטער און עלטערער יידישער ליטעראַטור. אַ ריכטיקע פאַרשטעלונג וועגן דעם פאַראַדיסטישן כאַראַקטער פון מענדעלעס „מסעות“ קאָן מען האָבן נאָר, ווען מען ווייסט כאַטש עפעס־וואָס פון די פאַנטאַסטישע מעשיות, וועלכע מענדעלעך האָט אַזוי דין פאַראַדירט אין „מסעות“ — געבנדיק גלייכצייטיק דורך דער דאָזיקער פאַראַדיע אַ געניאַל געמאַלט בילד פונעם לעבן אין דער קעגנוואָרט. ווער סע ווייסט גאַרניט פון די דאָזיקע אַלטע פאַנטאַסטישע מעשיות און פון זייער נוסח — פאַר דעם גייען פאַרלוירן און בלייבן ניט פאַרשטענדלעך זייער אַ סך טשיקאַווע מאַמענטן, אַנצוהערענישן און פיינקייטן אין „מסעות“. דעריבער איז כדאי וועגן דעם אַ ביסל אויספירלעכער צו רעדן, און צו ברענגען אַ גרעסערן כאַראַקטעריסטישן מוסטער גראַד פון יענעם מין ביכער, אויף וועלכע מענדעלעך צילט דירעקט מיט זיין פאַראַדיזירטער פאַבול אין „מסעות“.

דער זשאַנר פון מיטלאַלטערלעכע אַריגינעלע און איבערגעזעצטע ריזע־באַריכטן, כאַראַניקן, קאָסטאַגראַפיעס (וועלט־באַשרייבונגען) א. אַז. וו. — און דאָס זיינען דאָך די ביכער, וואָס האָבן ביי אונדזער בנימין דעם דריטן גע־שפילט די זעלבע ראָל, ווי ביי דאָן־קיכאַטן די ריטער־ראַמאַנען — איז אויף העברעאיש און יידיש גענוג רייך. אָבער די פאַראַדיע אין מענדעלעס „מסעות“ באַציט זיך ווייניקער פאַר אַליץ אויף אַזעלכע ריזע־באַשרייבונגען, ווי בנימינס פון טודעלאַ אָדער ווי פתחיהס פון רעגנסבורג. כאַטש דער טיטל פון מענ־דעלעס בוך און אויך זיין דערצייל־טאָן האָט אַ פאַראַדיסטישע שייכות טאַקע

צו בנימין פון טודעלאַס „מסעות“, איז דאָס אָבער דער עיקר בלויז אויסערלעך. פּאַנטאַסטיק איז אין די דערמאָנטע ווערק פּאַראַן, שפּילט אָבער דאָרט ניט קיין וועזנטלעכע ראָל. דאָס זיינען בכלל גענומען „רעאַליסטישע“ באַריכטן וועגן ווירקלעכע רייזעס, זיי פּאַרצייענען אַ רייכן מאַטעריאַל און האָבן אַ באַדייטנ-דיקן ווערט אַלס קוואַלן פּאַר דער געשיכטע פון דער דעמאָליקער פּאַליטישער געאָגראַפיע, פון די דעמאָליקע האַנדלס-וועגן, עקאָנאָמיק און קולטור, — באַזונדערס פּאַר דער יידישער געשיכטע. די פּאַראַדיע אינעם סוזשעט פון „מסעות“ איז אויסן אַן אַנדער מין ביכער, יענעם מין אויסגעטראַכטע, פּיקטיווע רייזע-באַריכטן, וואָס זיינען אין אמתן געווען רעליגיעז-פּאַנטאַסטישע רייזע-ראַמאַנען מיט אַ באַזונדערס דייטלעכער משיחישער טענדענץ. אין דעם דאָזיקן מין ביכער זיינען אויף אַ מער פּאַפּולערן אופן צונויפ-געזאַמלט געוואָרן פּאַרשיידנערליי „ידיעות וועגן דער וועלט“ — געשעפטע סיי פון רעאַליסטישע און ניט-רעאַליסטישע (אלדד הדגי, ראובני) רייזע-באַ-ריכטן און קאָסמאָגראַפיעס, סיי פון דער טעאַלאָגישער „געלערנטער“ ליטעראַ-טור (רמב"ן, שלשלת היוחסין, אורחות חיים א. א. ו. ו.) און סיי פון דער היסטאָריאָגראַפישער ליטעראַטור („צמח דוד“ פון דוד גאַנז א. א.).

גרשוין בן אליעזר פון פּראָג דערציילט, וואָס ער איז געוואויר געוואָרן וועגן דעם סמבטיון און וועגן די יידישע מלוכות בשעת זיינע וואונדערלעכע וועלט-נסיעות אין די יאָרן 1630—1631

„...איצט וויל איך דערציילן איטלעכע מינדסטע זאַך, וואָס זיי האָבן גע-רעדט מכוח די צען שבטים, אַז ערגעץ זאָל זיין אַן אָרט, וואו די שבטים וואוינען דאָרט, און אַז זיי האָבן מעכטיקע מלכים איבער זיך, און אַז סע פעלט זיי גאַרנישט מער אחוץ וואָס זיי האָבן נישט קיין בית-המקדש און די נבואה, און וואו זיי וואוינען — וואוינען זיי אין פולער רו און זיכערקייט. און אַ סך פעלקער זיינען פּאַראַן, וואָס מוזן צאָל שטייער די יידן, און ווער סע בונטעוועט קעגן די יידן — האַלטן די יידן מיט זיי מלחמה און מאַכן זיי ווידער אונטער-טעניק. און דער זעלביקער אָרט, וואו זיי וואוינען — אַ טייל זאָגן, אַז ער איז ניט ווייט פונעם סמבטיון, און אַ טייל זאָגן, אַז ער איז אויף יענער זייט סמבטיון, אַ טייל זאָגן, אַז ער איז הינטער די בערג גוואָן, און אַ טייל זאָגן, אַז ער איז הינטער די הרי-חושך...“

און אַל-די רייד זיינען מיר עפעס ניט געווען צו גלויבן, וויל מיר האָבן גרויס גלות, בעווונתינו הרבים, אָבער איך שווער ביי השם-יתברך, אַז איך וויל ניט זאָגן קיין שקר אויף קיין אות. — אין יענעם יאָר ש"ץ לפ"ק (1630) בין איך געווען אין אַלעקסאַנדריע פון

מצרים. האָבן דאָרט די לייט אַלץ גערעדט פֿון די צען שבטים. איינער האָט גערעדט דאָס, דער אַנדערער — אַנדערש, ווי געוויינלעך סע פֿירט זיך. און איך וואָלט טאָקע דעם שורש פֿון דער זאָך ניט געוואָר געוואָרן. גראַד דעמאָלט בין איך אָבער געפֿאַרן אין די הייליקע קהילות פֿון מצרים, האָבן מיר די לייט געזאָגט, אַז עס זיינען געקומען בריוו פֿון דער הייליקער געמיינדע סאַלנעק — מיט אַ קאַראַוואַן סוחרים, טאָקע פֿון דאָרטן. איז אין דעם בריוו געשטאַנען, אַז עס זיינען געקומען פֿון יענער זייט סמבטיון אַ סך טויזנטער יידן און זיי מאַכן חרוב דאָס גאַנצע לאַנד פֿון פֿרישטא יאָן * און אויך דאָס לאַנד פֿון די ווייסע מאַווערן, וואָס הייסן „פֿרענקישע מאַווערן“ — דאָס זיינען אַ מינ טערקן, וואָס זייער לשון איז שפּאַניש. האָבן די יידן מיט זיי מלחמה געהאַלטן, ווייל זיי האָבן ניט געוואָלט צאָלן ציניש. ווי איך האָב דאָס געהערט, האָב איך געדאַנקט און געלויבט צו השם־יתברך, וואָס איך האָב זוכה געווען צו הערן גוטע נייעס וועגן יידן, אַז ער איז אָן אונדז מקיים דעם פֿסוק: „לא יסור שבט מיהודה“ א. אַז. וו.

און אין יאָר שצ״א לפ״ק (1631) האָט זיך מיר געטראַפֿן אַ שיף, וואָס איז געפֿאַרן פֿון אַלעקסאַנדריע קיין סאַלנעק, בין איך אויך געפֿאַרן קיין סאַלנעק, און מע האָט מיר געזאָגט, אַז אַ קאַראַוואַן איז געקומען און קויפט איין פֿיל אייזן. האָב איך געפֿרעגט, פֿונוואַנען די שיף איז געקומען. האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז פֿונעם לאַנד חובש און אַז זי פֿירט אייזן איבערן סמבטיון.

בין איך געגאַנגען צום קאַראַוואַן־פּאַשא, דעם אויבערשטן פֿון די סוחרים, און האָב אים אַלץ אויסגעפֿרעגט, ווי ווייט עס איז אַהינצו און ווי טייער עס איז דאָרטן, און וואָס פֿאַר אַ הוצאות מע דאַרף דערצו מאַכן. האָט ער מיר געזאָגט: ווי ווייט ס׳איז — ווייט איין גאַט אַליין, וואָרים מיר פֿאַרן אַמאָל אַכט חדשים, אַמאָל זעקס, אַמאָל פינף, ס׳ווענדט זיך לויט דער צייט, און נאָך האָט ער מיר געזאָגט אַלע וועגן פֿון איין שטאָט צו דער אַנדערער. האָב איך מיר געטראַכט — די לשונות קען איך, און איך ווייס די וועגן, אַז איך זאָל ניט דאַרפֿן מחלל־שבת זיין. און איך האָב געפֿרעגט מענטשן אָן עצה, אויב איך זאָל פֿירן אייזן מיטן קאַראַוואַן, און די גאַנצע וועלט האָט מיר געראַטן, איך זאָל מיט זיי ציען.

בין איך זיידער געגאַנגען צום קאַראַוואַן־פּאַשא און בין מיט אים היימיש געוואָרן. האָט ער מיר תּיכף געשוואַוירן, אַז אויב איך וועל מיט אים גיין, וועט מיר קיין שלעכטס ניט געשען. און איך בין אים זייער געפֿעלן געוואָרן און ער האָט מיט מיר גערעדט אַלע טאַג, אַז איך זאָל מיט אים פֿאַרן, ובכן בין איך מיט אים געגאַנגען צום טערקישן ריכטער און איך האָב געלאָזט

* אַט פֿונוואַנען סע קומט צו בנימין דעם דריטן די ידיעה וועגן דעם קרישט-לעך־לעגענדאַרישן לאַנד פֿונעם פֿרעסביטער יאַהאָן. — זע אויבן, ז. 152.

אַריינשרייבן אין אַ בוך, אַז איך פאַר מיט דעם קאַראַוואַן-פּאַשאַ, און אַז ער איז מחויב מיך אָפּשטעלן אין סאַלנעק, אָדער אַהער ברענגען בריוו פון מיר פונעם אָרט, וואו ער וועט מיך אָפּלאָזן. דאָס אַלץ האָב איך געטאַן דערפאַר, כדי איך זאל זען, וואָס ס'איז די מער מיטן סמבטיון. און אַ סך יידן זיינען אינאיינעם מיט מיר און דעם אויבערשטן סוחר געגאַנגען צום ריכטער, און זיינען אויך געווען דערביי.

איך וויל ניט מאַריך זיין, סע וואָלט געווען אַ סך וועגן וואָס צו שרייבן, וועגן דעם וועג, וועגן לענדער, שטעט, ימים און מדבריות אינעם לאַנד פעליציאַ אַראַביאַ (די גליקלעכע אַראַביע) — ביז איך בין געקומען קיין מעקאַ און גודאַ, ניט ווייט פונעם רוטן ים. דאָרט ליגט באַגראַבן דער פּאַלשער נביא פון די מוכאָמעדאַנער. פון דאָרטן בין איך געגאַנגען אינעם לאַנד סיקיטני איסטערע און דורכן מדבר חביר. און דאָרטן האָב איך געזען אַ מין חיות, וואָס האָבן פינף פיס און דריי אויגן און זיינען זעקס אַיילן הויך. און אַ סך יידן זיינען דאָרט. עס איז אַ לאַנד, וואָס הייסט באַשאַ מאַאַראַ, און די בני־רכב וואוינען אינעם לאַנד „גליקלעכע אַראַביאַ“, אין אַלע שטעט און דערפער, און דער אינדישער ים איז ניט ווייט פונדאָנען, און אינעם ים זיינען פאַראַן גרויסע בערג אָן אַ צאל. אויף די אינדזלען זיינען די שטעט באַוואוינט פון יידן, און זיי פאַרמאָגן געווירצן, זילבער און גאָלד אָן אַ שיעור.

איך בין ניט געפאַרן אויפן ים, נאָר איך האָב זיך אַוועקגעלאָזט אויף דער טריקעניש דורך מדבריות אין אינדיע ביז צו די בערג, וואָס הייסן די „חיפון־בערג“ — ביז איך בין געקומען קיין כייבאַר, און פון דאָרטן בין איך גע־גאַנגען צו דער שטאָט דעבאַדזעבאַן ביים טייך גאַנגעס, וואָס דאָס איז דער טייך גויזאַן.

פון דאָרטן בין איך געגאַנגען ביז צו דער שטאָט גינאַ — זי ליגט אויך אויפן ברעג גאַנגעס. דאָס זיינען לויטער חשובע שטעט, פול מיט כלערליי סחורות און מיני עסנוואַרג. און דאָרטן הייבט זיך אָן דאָס לאַנד פון קאַלקוט. און דאָרטן עסן זיי ניט קיין פלייש פון בהמות אָדער פון פויגלען, נאָר כלערליי פירות און קעז, און מילך, און פוטער, און פאַרשיידענערליי אַרבעס און אויך אויבסט מיט צוקער. זייערע געבייען זיינען אָן אַ דאָך, פונקט אַזוי ווי אין מצרים, און זיי גייען אָנגעטאַן אין לויטער זיידענע קליידער, און זיי גלויבן אינעם פּאַלשן נביא אַלי. פון דאָרטן שטאַמען די גוטע פערלען און געווירצן. און איבער די מדבריות פון קאַלקוט גייט דער טייך סמבטיון, וואָס גרענעצט אָפּ גרויס־אינדיע. און דאָרט זיינען פאַראַן אַ סך יידישע לענדער, און זייער צאל איז — גאָט זאל זיי אָפהיטן — ווי דער זאַמד ביים ברעג ים, און זיי וואוינען ווייט פונדאָדער אָפּגעשיידט. דהיינו: פון די יידן, וואָס וואוינען אין די געגנטן פון מעקאַ און גודאַ, ביז צו די יידן, וואָס וואוינען אין די מדבריות

פון קאַלקוט, דאָס איז ביים סמבטיון — איז אַ מעכטיק ווייטער וועג, און צווישן זיי וואוינט אַ שטאַרק פּאָלק פון ישמאליים, און זיי האַלטן מלחמה איינער מיטן אַנדערן.

אָוודאי: די אינדזלען און שטעט, וואָס זיינען אינעם אינדישן ים, האָבן גאָר קיין צאָל ניט. און איך בין ניט געפאַרן דורך קאַלקוט, ווייל דער וועג איז אַ געפערלעכער, נאָר אויפן ים, און דאָס איז נעענטער. און די שיפן — זייערע טיילן זיינען צונויפגעבונדן מיט שטריק און ניט מיט קיין אייזן, און מיר זיינען געפאַרן, ביז מיר זיינען געקומען אינעם לאַנד פון די ווייסע מאַווערן, די פרענקישע מאַווערן, ביז צו דער שטאָט סעויליאַ — דאָס איז די גרענעץ פון די ווייסע מאַווערן. און פון דאָרט איז שוין בלויז צוויי טעג נסיעה צום סמבטיון. און אונטער וועגס האָבן איך געזען גרויסע פייערן, און אין אַ טייל ערטער אַ גרויסן רויך אינעם ים. האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז דאָס איז דאָס פייער פונעם גיהנום, פונקט אַזוי ווי אין איטאַליע, וואו ס'איז פאַראַן אַ באַרג, וואָס הייסט מאַנטע דע סיצייליאַ. דאָרטן גייט אַרויס פונעם געבאַרג הינטער דער שטאָט אַ גרויס פייער, זייער הויך, מע זעט עס פופצן מיילן ווייט, און פערציק מייל פון דאָרטן, אויף אַן אינדזל איז פאַראַן אַ וואַלד מיט איילבירטן, גייט פון דאָרטן אַרויס אַ גרויסער רויך. זאָגן זיי אויך, אַז דאָס איז פונעם גיהנום. און אויפן ים געפינט מען שטיקער שוועבל.

און איידער איך בין געקומען צו דער שטאָט, האָבן איך געהערט אַ גרויסן רעש, ווי סע וואַלט געדונערט, און נעענטער צו דער שטאָט האָבן איך דאָס נאָך מער געהערט; האָבן איך געפרעגט, וואָס איז דאָ די מער? האָט מען מיר געענטפערט: דאָס איז דאָס גערויש פונעם סמבטיון.

און אַז מיר זיינען געקומען אין דער שטאָט, האָט מען מיר געזאָגט, אַז עס איז אַ גרויסע מורא צו וואַנדערן ביז צום סמבטיון, איבער די וואַכטערס, וואָס היטן אויף דער דאָזיקער זייט סמבטיון. די וואַכטערס געהערן צום קיניג פון פרישטאַ-יאָאָן-לאַנד, ער איז אַ מוכאַמעדאַנער און זיי פאַרכטן זיך פאַר די יידן, דעריבער שטעלן זיי אויף דער דאָזיקער זייט וואַכטערס. דעריבער האָבן מיר ניט געקאָנט ווייטער פאַרן. מיר האָבן דאָרטן אין דער שטאָט אַפּ-געלייגט די סחיה און האָבן זיך דאָרט אויפגעהאַלטן דריי וואַכן.

דערווייל האָבן איך זיך אויף אַלץ נאָכגעפרעגט און אויך, צו וואָס טויגן די וואַכטערס — סיי-ווי קאָן דאָך קיין מענטש ניט אַריבער איבערן טייך סמבטיון. האָט מען מיר געענטפערט: אַ גאַנצע וואַך טוען זיי נאָר ראַבעווען און האַלטן זיך ניט אינאיינעם, אָבער פרייטיק, צוויי שעה פאַר שבת, האָבן זיי מורא און זיי קומען זיך אַלע צונויף און האַלטן וואַך, אַז דאָס פּאָלק פון די יידן זאָלן ניט אַריבערקומען. און ווען זיי קומען יאָ אַריבער, שלאָגט מען זיך ביט מיט זיי, נאָר מע איז גיך מודיע אין אַלע שטעט און לענדער — און

ס'איז אויף זיי אַ גרויסע פאַרעכט, און זיי פאַרשליסן אַלע שטעט, און שבת היט מען ניט דעם ברעג פונעם סמבטיון, וואָרים מע ווייסט וואויל, אַז שבת וועט קיין ייד ניט אַריבערקומען.

און ווי עס איז געווען צוויי שעה פאַר שבת, האָט דער רעש טאַקע אויפֿ- געהערט. [איך האָב געפרעגט], האָט מען מיר געענטפערט: אַ גאַנצע וואָך וואָרפט דער טייך מיט שטיינער אַ הויז די הייך, און שבת רוט ער. און זיי האָבן מיר געזאָגט און געוויזן, ווי יידן זיינען געקומען אין דער שטאָט און האָבן זי הרוב געמאַכט און האָבן אַלע אירע אוצרות אַוועקגענומען, און אַ טייל מויערן פון דער שטאָט צעשטערט, און אַ טייל הייזער. זיי האָבן מיר געוויזן די חורבות. און די מויערן האָבן די שטאָט־לייט גיך ווידער אויפגעבויט און האָבן אַוועקגעשטעלט גרויסע שאַנצן. האָב איך געפרעגט: וואָס איז די מער מיט די דאָזיקע יידן, און אין וואָס באַשטייט זייער גבורה, אין וואָסער לאַנד האָבן זיי... האָט מען מיר געזאָגט יעדע מינדסטע זאָך, אַז איך האָב אַזש געמוזט וויינען פון פרייה. אָבער איך האָב דאָס ניט געטאַרט אַרויסווייזן, וואָרים זיי זיינען געווען אין אַ גרויסער קלעם פון מורא פאַר די יידן.

לסוף האָב איך געפרעגט, ווי טייער גילט דאָרט אייזן?

האָט מען מיר געזאָגט, אַז פאַר אַ צענטנער אייזן גיט מען דאָרט אַ צענטנער גאַלד. וואָרים זיי האָבן בערג מיט גאַלד, לויטער גיך־גאַלד, — און זיי האָבן ניט קיין מינץ, נאָר שטיקער גאַלד וועגן זיי אַפּ גרויס און קליין מיט געוויכטן.

האָב איך געפרעגט, וואָס איז דאָס פאַר אַ לאַנד?

האָט מען מיר געענטפערט, אַז דאָס איז אַ ברייט און גרויס לאַנד מיט כלערליי גוטע עסנוואַרג פון פלייש און פון פיש און פייגל אַז אַ שיעור, און פון כלערליי שיינע קליידער, וואָלענע און זיידענע, און פון אַלערליי שיינע פאַרבן, פון זילבער און גאַלד. און די זעלביקע יידן טוען זיך ניט אָן אין שוואַרצן. און אין דעם לאַנד וואַקסט מעפער און אימבער און צימרינג און כלערליי בשמים. און זיי האָבן מיר געזאָגט, אַז פונעם לאַנד פרישטאָ לאַזן זיינען נאָך צוויי קיניגרייכן ביז צום טייך סמבטיון, און דאָרט פאַרמשפט מען יעדערן, וואָס ברענגט אום אַ בהמה.

און דער טייך איז זיבן מיילן ברייט און אַ גאַנצע וואָך וואָרפט ער שטיינער אַ הויז די הייך, און מע הערט דעם רעש צוויי טאָג די ווייט, און פרייטיק צוויי שעה פאַר שבת רוט ער און טריקנט גאָר אינגאַנצן איין, און סע בלייבט דאָרט ניט אַפילו קיין שטיינדל, נאָר בלויז אַ שיינער זאַמד, ווייס ווי שניי. און אַז ס'ענדיקט זיך שבת, הייבט ער ווידער אָן ווי פריער. און דאָס האָב איך אַליין געהערט, ווי ער הייבט אָן צו רוישן נאָך שבת.

און די גוים, וואָס וואוינען דאָרט נאָענט צום סמבטיון, טרינקען נישט פון

דעם טייך און גיבן די בהמות אויך ניט דערפון צו טרינקען, וואָרים זיי זאָגן, אַז דער טייך איז הייליק, ער איז גאָטס שליח און טוט שטענדיק זיין געבאָט און רוט שבת, דעריבער טאָר קיין מענטש פון אים ניט טרינקען. אָבער ווער ס'איז קרעציק — באַדט ער זיך אינעם וואַסער און ווערט געהיילט. דעריבער האַלטן אים די פעלקער הייליק.

איך האָב אויך געפרעגט וועגן די יידן. האָט מען מיר געענטפערט: אויף יענער זייט סמבטיון לעבן לויטער יידן, און זיי האָבן איבער זיך פיר און צוואַנציק קיניגן, און זיי זיינען אויך יידן, און איטלעכער מלך האָט זיין באַזונדער לאַנד מיט מעכטיקע שטעט און דערפער, און דער אייבערשטער מלך, וואָס איבער זיי, איז אַ גוואַלדיקער גרויסער גיבור. און ווען ער קלייבט זיך אויס רייטן, באַגלייטן אים הונדערט פופציק טויזנט סאַלדאַטן אין אייזן אַנגעטאָן און מיט פאַנצערס. און איטלעכער האַלט אַ שפיז אין דער האַנט און דאָס האַלץ דערפון איז רויט געפאַרבט. און די סאַלדאַטן זיינען אויך גוואַלדיק גרויסע שטאַרקע לייט, און די פערד זיינען אויך זייער שטאַרק. ווער ס'דערנעענטערט זיך צו זיי — בייסן זיי אים און שלאָגן פון הינטן און פון פאַרנט.

די דאָזיקע פערד גיט מען צו עסן שעפסן־פלייש, וואָס מע שניידט עס אויף גאָר קליינע שטיקלעך און מע קאָכט עס... אויך גיט מען די פערד וויין צו טרינקען — און גיך פאַרוואַנדלט זיך דאָס אַלץ אין גבורה און זיי שפּרינגען און שלאָגן און שטורעמען. ווער סע זעט זיי אָדער הערט זיי — קלינגט אים אין די אויערן פון פאַרכט. און סע טאָר קיינער צו זיי ניט צוגיין, סיידן דער, וואָס דאָס פערד איז צו אים צוגעוואוינט.

גייען די זעלביקע לייט, זעצן זיך אויף די פערד, זיי בינדן זיי אָבער פריער די פיס און די אויגן מיט אייזערנע קייטן צו פלאַקנס, וואָס שטעקן טיף אין דער ערד.

דערנאָך ברענגט מען דעם מלך זיין פערד און אַ גאַלדענעם לייטער מיט זיבן שטאַפלען. גייט דער מלך פון ישראל אַרויף און זעצט זיך אויף זיין פערד. און דער זעלביקער מלך הייסט אליעזר — און ער איז געוועזן קיניג אינעם יאָר שצ"א לפ"ק (1631). און סע פירט זיך, אַז ווען ער רייט אין אַ מלחמה, רייטן מיט אים אינאיינעם הונדערט אַכציק טויזנט מאַן אַחוץ פּוסגייער אָן אַ צאַל... און ביים סמבטיון היטן די יידן די גרענעץ אום שבת, אַז די שונאים זאָלן ניט אַריבערקומען, סיידן סוחרים פון די מוכאָמדאַנער, אָבער ווען סע קומט אַ קריסט, ברענגען זיי אים אום. די פערד זיינען אַזוי שטאַרק, אַז זיי קאָנען שטיין דריי טאָג מיט די שווער־אַנגעלאָדענע לייט אויף זיך, און סע שאַדט זיי ניט. און די יידן האָבן אויף זייערע פערד רענצלעך, אַנגעפילטע מיט זאַנגען, מיט פעפער און מיט אַנדערע בשמים. און דאָס דאָזיקע עסן זיי און בלייבן דערביי זיצן אויף זייערע פערד. און די פיס פון די רייטער זיינען צוגע-

פעסטיקט מיט אַ שלאָס־קייט צום פּערד, זיי זאָלן ניט אַראָפּפּאַלן בשעת סע לויפט געשווינד.

און דער מלך אליעזר איז אַ שטאַרקער העלד צו שטרייטן, און ער איז זעקס איילן לאַנג — און איטלעכע אייל פֿון דאָרטן איז זעקס שאַפֿן די גרייס — און ער אליין קאָן פּאַנאָדערטרייבן אַכט הונדערט מאָן. און דאָס הענטל פֿון זיין שווערד איז צען מאָל אַזוי לאַנג ווי דער דיקער פינגער, און די ברייט פֿון דער שווערד איז דריי מאָל אַזוי לאַנג ווי דער דיקער פינגער, און די דיק פֿון דער שווערד איז ווי אַ פינגער, און די לענג איז דריי איילן. און ווען ער ציט אַרויס די שווערד פֿון דער שייד — שטעקט ער זי ניט צוריק אַריין גלאַט אַזוי. ער לייגט אַנידער אַלי, וואָס ער באַגעגנט.

און דאָס פּאַלק — יעדער טראַגט זיין שפיז אין דער האַנט... זיי הייבן אַרויס דעם פיינט פֿונעם זאָטל און וואַרפֿן אים הינטער זיך. און ווען די יידן גייען אַריבער איבערן סמבטיון, ברענגען זיי אים מילע־מיליאָסן ווייסע מאָווערן און אויך פֿונעם פּאַלק פּרישטאַ־יאָאָן. קיינער קאָן אַקעגן זיי ניט באַשטיין.

און די יידן האָבן פּייל־און־בויגן און זיינען מעכטיק שטאַרק. די פּייל־און־בויגן זיינען באַגילדט, און די סטרונע, וואָס מע ציט זי אָן, זיינען פֿון אַקסישע אַדערן, און די פּיילן — פֿון לייכטן האַלץ. און פּאַרנט ביים העלצל איז אַן אייזערנע פּייל מיט דריי שאַרפֿן, פיר פינגער די ברייט און אַנגעשמירט מיט סם־המות, וואָס אַז מע רירט עס בלויז אָן, מוז מען שטאַרבן.

און ווען איינער פֿון די דאָזיקע בחורים רופֿט אַרויס אויף קאַמף אַ שטאַרקן מאָן פֿון די פּרישטאַ־יאָאָן־לייט — גיט אים יענער אַזויפיל גאַלד, וויפיל ער וועגט אַליין, כדי דער יידישער בחור זאָל אים לאָזן צורו.

ווען די יידן קומען אַריבער אויף דער זייט סמבטיון, גולנען זיי און ראַבע־ווען פֿון זייערע פיינט אַלצדינג, וואָס זיי דערטאַפֿן, און זיי מאַכן חרוב דאָס לאַנד און די לייט ביז מע צאָלט זיי צינש. און זיי האַלטן מלחמה מיט זייערע פיינט עטלעכע חדשים ביז זיי נעמען אַלצדינג איין, און דערנאָך גייען זיי צוריק איבערן סמבטיון בשלום. און אויפֿן וועג היט דער מלך ר' אליעזר די אַנדערע דריי און צוואַנציק מלכים, וואָס האַלטן אויך מלחמה מיט זייערע שטאַרקע חיילות.

און ס'איז פּאַראָן איינער אַ מלך אונטער זיין הערשונג, וואָס הייסט דער חסיד דניאל, און ער איז גרויס, ווי אַ ריז. און דער זעלביקער קאָן הרגענען טויזנט מאָן אין איינוועגס. און ער איז זייער באַשיידן און ער וואוינט אין דער שטאָט דם־אפרוח אין אַרמאָניאַ. און זיינע פּאַלאַצן זיינען געבויט פֿון לויטער איידלשטיינער און פּערלען. און קיין פרעמדער מענטש טאָר ניט אַריינגיין אין די דאָזיקע פּאַלאַצן.

און עס פירט זיך, אַז ווען דער דאָזיקער קיניג גייט אין שול אַריין, גייט אויך די קיניגין מיט אים ביי דער זייט.

און דער קיניג דער פרומער דניאל האָט פיר זין, זיינען זיי גוואַלדיק שטאַרקע בחורים, און פיר טעכטער — איז צו זייער שיינקייט גאָר קיין גלייכן ניטאָ. און די ווייבער זיינען גרויסע צנועות. זיי קוקן ניט אָן קיין פרעמדן מאַנספאַרשוינן. און זיי קאָן אויך קיינער ניט אַנקוקן, ווייל זיי טראָגן הייבלעך פון לויטער זייד און זיי ציען זיי איבערן פנים און פאַרבינדן דאָס אונטן ביים האַלדז. און איבערן פנים איז דאָס דורכזיכטיק, קאָנען זיי דורך דעם זען.

און די מאַנען און ווייבער קענען אַלערליי מלאכות, פון וועלכע מע קאָן זיך דערנערן. און זיי האָבן אַלערליי פערלעך, איידלשטיינער, גאָלד און זילבער, וואָס האָט גאָר קיין שיעור ניט. עס גייט זיי פון גאַרנישט ניט אָפּ, נאָר בלויז אייזן, וואָס זיי דאַרפן האָבן פאַר וואַפּן, אָבער דאָס ברענגט מען פון דער טערקיי. נאָך האָט מען מיר געזאָגט, אַז דער פרומער קיניג דניאל האָט אין זיין שלאַט איין איידלשטיין, ער הייסט גאַרפונקל און ער גיט ליכט דעם גאַנצן הויז אַזוי ווי די זון. און ווען סע קומט שבת, נעמט מען אַרויס דעם גאַרפונקל כדי מקיים צו זיין דעם פסוק: לאַ תבערו אש בכל מושבותיכם — און אויך טאַקע לכבוד שבת.

אינדערואַסן וויקלט מען דעם שטיין איין אין אַ זיידן טיכל און פאַרשליסט דאָס ביז שבת.

אינעם יאָר ש״ץ לפ״ק (1360) האָבן די זין געוואַלט גיין מיט זייער פאַטער, דעם קיניג, אויף דער מלחמה. איז דער מלך אין כעס געוואָרן, ווייל זיי זיינען נאָך געווען קליין. זיי האָבן געזען, ווי זייערע חברים זיינען אַנגעטאַן אין אייזן און פאַנצער, האָבן זיי זיך אויך אַנגעטאַן, אַזוי, אַז דער מלך זאָל דערפון ניט וויסן. און זיי האָבן גאָר געשווינד געריטן אויף זייערע פערד איבערן סמבטיון און זיי האָבן באַגעגנט טויזנט מאַן פון זייערע פיינט און זיי האָבן זיי דערהרגעט און זיינען צוריק אַהיים בשלום. דאָ האָט דער מלך געהאַט אַ גרויסע שמחה, וואָס זיי האָבן יונגעהייט אַזאַ גבורה.

מע האָט מיר אויך דערציילט, אַז אין דעם לאַנד, וואו די דאָזיקע יידן וואוינען, וואַקסט שיינער, גרויסער, דיקער ווייץ, און די ערד איז גאָר שוואַרץ, ווי קויל, און זייער פעט... און אין דעם יאָר האָט דער מלך פון אינדיע געשיקט אַ מתנה דעם מלך ר' אליעזר און האָט מיטגעשיקט דריי גרויסע פירסטן פון זיין לאַנד. זיינען זיי געריטן איבערן סמבטיון, זיינען געקומען צום מלך און האָבן אים איבערגעבעטן מיט גוטע רייד און מיט מתנות, אַזוי ווי סע פירט זיך, און האָבן שלום געמאַכט צווישן די יידן און, להבדיל, דעם מלכות פון אינדיע. און זיינען בשלום צוריקגעפאַרן אַהיים אין זייער שטאַט סעויליאַ — צוויי טאַג נסיעה פונעם סמבטיון.

בשעת איך בין געווען אין דער אויבן-דערמאנטער שטאָט, איז גראָד גע-
קומען אַ שליחות פונעם מלך פון פרישטאָ-יאָאָנס לאַנד און האָט געוואָלט שלום
מאַכן און האָט מיטגעבראַכט אַ גרויסע מתנה, און איך האָב זי געזען. און דאָס
איז געווען אַ מאַנספאַרשוין אָן אַ קאַפּ, נאָר זיין מויל און די אויגן זיינען
געווען אויף דער ברוסט, און ער האָט ניט געגעסן גאַרניט, נאָר פיש, און זיין
לשון איז געווען אַ מין גריכיש.

אַחוץ דעם האָט דער שליח געבראַכט פאַר אַ מתנה פערציק געלעכערטע,
גרויסע, לויטערע פערל, אַ טייל פון זיי קיילעכיק, אַ טייל לאַנג און גרויס ווי
אַן אבר. און דער קאַסטן, וואו די פערלען זיינען געלעגן, איז געווען גרויס
און הויך און ברייט ווי אַ שפּאַן, פון גוטן קרישטאַל. ער האָט אויך געבראַכט
אַ גרויסן, חשובן איידלשטיין, וואָס הייסט סאַפיר, און געלעגן איז דער שטיין
אין אַ שקעטל פון קאַרעלן אויסגעשניטן — עס איז געווען דריי פינגער ברייט
און דריי פינגער הויך.

דאַרטן האָט מען דעם שליח געזאָגט, אַז ער זאָל דעם מענטש אָן אַ קאַפּ
ניט פירן איבערן סמבטיון, ווייל מע וועט אים נאָך אומברענגען, וואָרים אויב
ער רעדט דעם לשון פון די גריכן, מוז ער דאָך זיין פון די געצנדינער (קריסטן).
ס'איז אָבער פאַראַן אַ גאַנץ לאַנד מיט אַזעלכע לייט (אַן קעפּ) ביים ים אַקעאַנאַס,
און זיי זיינען אונטערטעניק צום מלך פון פרישטאָ-יאָאָן.

און מע האָט מיר געזאָגט, אַז אינעם יאָר שפ"ח (1628) זיינען אַכט יידן
אַריבערגעקומען איבערן סמבטיון פון די אַנדערע לענדער. האָט דער מלך
פון די יידן זיי געפרעגט: ווי האָט איר עס געקאַנט אַריבערגיין דורך אַזעלכע
מדבריות און אַזעלכע פעלקער — ניט אַנדערש איר האָט מסתמא מחלל שבת
געווען (און זייט אַריבערגעגאַנגען דעם סמבטיון אום שבת).

האָבן זיי געענטפערט, אַז זיי האָבן דאָס געטאָן געצוואונגענער הייט: מיר
זיינען געווען געפאַנגען ביי די פעלקער, זיינען מיר אַנטלאָפן צו אייך, זיך צו
ראַטעווען, וואָרים מיר האָבן געהערט, אַז איר זיינט יידן, און מסתמא וועט איר
אין אונדו מקיים זיין דעם פסוק לא תסגיר עבד אל אדוניו (זאָלט ניט איבער-
געבן דעם אַנטלאָפענעם קנעכט צו זיין האַר).

דאָ האָט זיי דער מלך געפרעגט, צי זיי קאַנען עפעס לערנען.
האָבן זיי געזאָגט, אַז יאָ.

האָט מען געבראַכט אַ ספר, און זיי האָבן געלערנט פאַרן מלך. האָט דער
מלך זיי געגלויבט, אַז זיי זיינען יידן, ער האָט זיי געגעבן גרויסע מתנות און
זיי האָבן זיך דאַרט גענומען ווייבער.

און מע האָט מיר אויך געזאָגט, אַז אין דער שטאָט דם-אפרוח אין אַרמאַניאַ
איז פאַראַן אַ בית-מדרש, געבויט פון איידלשטיינער און פערלען — וואָס אַלע

קריסטלעכע און מוכאמעדאנישע קיניגרייכן וואָלטן ניט פאַרמאָגט דאָס צו באַצאָלן...“

דער דאָזיקער אויסצוג איז פונעם „ספר גלילות ארץ ישראל“, געדרוקט אין פירט, 1691. דאָס ביכל איז געשריבן אינעם יידיש פון יענער צייט. מיר האָבן דעם טעקסט פינקטלעך איבערגעזעצט אויף אונזער היינטיק יידיש. וועגן דעם ביכל שרייבט מנשה בן ישראל („מקוה ישראל“, קאפ. 10), אַז פריער (1635) איז דאָס דערשינען אין לובלין — אָבער מחמת דער העצע פון „די גלחים“ (יעזואיטן?) האָט מען „דאָס קליינע ביכל אינעם יידיש־טייטשן לשון“ פאַרברענט אין וואַרשע. זעט אויס, אַז צוליב די משיחישע האַפענונגען, וואָס די מעשיות אינעם ביכל האָבן ביי די יידן אַרויסגערופן, אפשר אויך צוליב די עטלעכע ערטער, וואָס ווייזן צו אָפן אַ פאַרביסענע פיינטשאַפט צו קריסטן און קריסטנטום. עס איז שפעטער אַ סך מאָל — אויך אין העברייאישער איבערזעצונג („אגרת הקדש“) — איבערגעדרוקט געוואָרן און איז געווען פאַר־שפרייט און פאַפולער.

די לעגענדע וועגן דעם סמבטיון (דער נאָמען שטאַמט פון „סאַבאַטיאָן“ — דער שבת־טייך) שטיצט זיך אויף אַן אַלטער, שפעט־אַנטיקישער לעגענדאַרי־שער יידיעה וועגן עפעס אַ טייך אין פאַלעסטינע צי אין סיריע, וואָס טריקנט זיך אויס אין דער וואַכן און הייבט אָן אויפסניי צו שטראָמען יעדן שבת (יוסף פלאַוויוס, „די מלחמות פון די יידן“, בוך 7, קאַפיטל 24), אָדער פאַרקערט, וואָס שטראָמט אַ גאַנצע וואַך און שבת טריקנט ער אויס (פליניוס אין זיין „נאַטור־געשיכטע“, בוך 31, קאַפיטל 2). דער דאָזיקער טייל סמבטיון ווערט דאָן אינעם תלמוד (סנהדרין, פרק י"ז) און אין מדרש (בראשית רבא, האזינו א. א. וו.). געבראַכט אין פאַרבינדונג מיט די „פאַרלוירן־געאַנגענע“ צען יידישע שבטים. אין משך פונעם מיטלאַטער איז דאָן די דאָזיקע לעגענדע ברייט אויסגעשפונען געוואָרן, באַזונדערס פון די רייזנדע־אַוואַנטיריסטן, ווי אלדד הדגי און דוד ראובני, זי ווערט ערנסט באַהאַנדלט פון די טעאַלאָגישע אויטאָריטעטן (רמב"ן, פרשת האזינו א. א.). און אַפילו פון די היסטאָריאָגראַפן „שלשלת הקבלה“, „אורות חיים“ פון אברהם פאַריסאָל, „צמח דוד“ פון דוד גאַנז און באַזונדערס פון מנשה בן ישראל אין זיין משיחישן בוך „מקוה ישראל“ א. א.). די פאַר־שיידענע אויטאָרן אַקאַדעמיקע געאַגראַפיש דעם סמבטיון אין פאַרשיידענע ערטער און אַפילו אין פאַרשיידענע וועלט־טיילן: אין מזרח־אינדיע, אין אַביסיניע און אַפילו — אין אַמעריקע (אין מעקסיקע — מנשה בן ישראל).

דער אויטאָר פונעם יידישן ביכל, פונוואָגען מיר ברענגען דעם אויסצוג — מעגלעך, אַז זיין נאָמען איז אַן אויסגעטראַכטער פסעוודאָנים, און אַז גע־שריבן האָט עס אַ פוילישער ייד — איז מיט זיינע מעשיות ניט אַריגינעל. כמעט אַליק, וואָס ער דערציילט וועגן זיין כלומרשטער אייגענער נסיעה, וועגן

די סמבטיונער יידן און וועגן פאַרשיידענע אַנדערע קוריאַז־פּאַנטאַסטישע „נאַטור־היסטאָרישע“, „געאָגראַפֿישע“ און „עטנאָגראַפֿישע“ פּאַקטן, איז גענוג גראַבלעך צונויפקאַמפּילירט פון עלטערע קוואַלן. ער פאַרקריפּלט ערטער־ווייזן די טעקסטן פון זיינע קוואַלן — אַפּנים, פון עס־האַרצות. ער האָט די משונה־דיקסטע ידיעות וועגן געאָגראַפֿיע (סאַלנעק—סאַלאַניקי געפינט זיך ביי אים ערגעץ ניט ווייט פון קאַלקוטאַ, סעוויליאַ — אויך דאָרט; די מאַזוּריטאַנער זיינען ביי אים אַ „מין טערקן“, רייזן שפּאַניש און לעבן אויך דאָרט ערגעץ אין מזרח־אינדיע), וועגן „נאַטור־געשיכטע“ (ער האָט געזען פּייגלען, וואָס שיסן מיט פּייער, מענטשן, וואָס ווערן געבוירן אָן קעפּ, מיט די אויגן אויפן בויד א. אַו. וו.), און אויב דער דאָזיקער גרשון בן אליעזר האָט באַקומען אַ הסכּמה אויף זיין ביכל פּונעם באַוואוסטן רב יואל סירקיס פון קראַקע — איז דאָס בלויז אַן אַנצוהערעניש אויף דעם, וואָסערע פאַרשטעלונגען און קענטע־נישן עס האָבן געהאַט וועגן וועלט און נאַטור אַפּילו געוויסע באַרימטע טעאַלאָגישע אויטאָריטעטן. שווער צו זאָגן, צי איז דער דאָזיקער גרשון געווען אַ נאַאִיווער פּאַנטאַזיאַר, צי אַ באַוואוסטזיניקער שווינדלער, וואָס שפּעקולירט אויף די משיחישע האַפּענונגען ביי די געפּלאַגטע מאַסן פּונעם פּאַלק און נאָרט אויס פאַר דער סענסאַציאָנעלער טרייסט וועגן עקזיסטירנדיקע יידישע מלוכות דעם גראַשנדיקן מקח פאַר זיין ביכל. ער שווערט אויסדריקלעך ביי גאָט, אַז אַלץ, וואָס ער זאָגט אין דעם בוך וועגן זיין נסיעה, איז אמת. דערביי אַבער קלינגען צומאָל די געאָגראַפֿישע נעמען, וואָס ער ברענגט („חיפּוזן־בערג“, די שטאָט „דס־אפרוח“, ד. ה. פּויגל־בלוט), ווי ער וואָלט זיך איזידעקעוועט איבערן לייענער. —

פּונדעסטוועגן איז די דאָזיקע מעשה קולטור־היסטאָריש גענוג שטיקאַווע. דאָס זיינען דאָך די פאַרשטעלונגען וועגן וועלט, פעלקער און זייער לעבן, מיט וועלכע די ברייטסטע מאַסן האָבן געלעבט טאַקע ביז אין דער העלפט אַריין פּונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. און אין איין פרט איז דער פאַרפּאַסער פון דער מעשה יאָ זעלבשטענדיק. ווען ער קומט דערציילן דעם שטייגער פון די „יידישע קיניגן“, הערט ער שוין אינגאַנצן אויף זיך צו זשענירן, פאַלט אַריין אין אַזאַרט און דערציילט פאַר פייער און פאַר וואָסער, וואָס סע קומט אים אויפן זינען. ס'דערגייט אַזוי ווייט, אַז ערטער־ווייזן רופט דאָס אַרויס דעם איינדרוק פון אַ פאַראַדיע, ווי ער וואָלט עס אַליין חוּק געמאַכט פון דעם, וואָס ער דערציילט. סע זעט דאָן אויס עפעס אַזוי, ווי אַ שטיק פון מענדעלעס „מסעות“, אַן אייגנאַרטיקע מישונג פון נאַאִיוו־פּאַנטאַסטישער מינכענהאַיזענ־יאַדע, פון פרומלעכקייט און פון פרעכער שפּעקולאַציע אויפן באַדערפעניש נאָך סענסאַציאָנעלער משיחישער טרייסט.

באַמערקונג צו ז. 155. די דעטאַל מיטן פלעשל סמבטיון-זאַמד איז אויסן צו פאַראַדירן אַזעלכע ידיעות, ווי די, וואָס מנשה בן ישראל ברענגט אין זיין בוך „מקוה ישראל“ (אמסטערדאַם, 1698, קאַפּ. 10, בל. 38-39) וועגן איינעם, וואָס „האַט געהאַט אַ גלאַז מיט זאַמד פונעם סמבטיון; אַלע זעקס טעג פון דער וואָך האָט דער זאַמד אינעם גלאַז געשטורעמט און אום שבת האָט ער גערוט.“ „איך אליין (זאָגט מנשה בן ישראל וועגן זיך — מ. וו.) באַשטעטיק דעם פאַקט, לויט ווי איך האָב דאָס געהערט פון מיין פאַטער זײַ, און דאָס איז אַוודאי אמת, וואָרים, ווי וועט עס אַ פאַטער דערציילן ליגנס זיינע קינדער“ א. און וו. און דאָס האָט געשריבן מנשה בן ישראל — אַ געלערנטער, גענוג געבילדעטער און וועלטמענישער מענטש, וואָס רעמבראַנדט האָט גראַווירט זיין פאַרטרעט און אילוסטרירט איינעם פון זיינע ביכער. וואָס קאָן מען זיך שוין חידשון אויף די מאַסן, וואָס זיינען אַזוי דורשטיק געווען נאָר טרייסטנדיקע קוריאַזע אַדער סענסאַציאָנעלע משיחישע ידיעות — און אַז עס האָבן זיך גע- פונען מענטשן, וואָס האָבן דערויף שפּעקולירט, ווי אונדזער גרשון בן אליעזר? דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז אַן ערך אין יענער צייט האָבן אויך די ביבל- גלויביקע רעפּובליקאַנישע פּוריטאַנער אין ענגלאַנד געזוכט די „צען שבטים“, אַלע האָבן געפונען סמנים, אַז די „צען שבטים“ זיינען טאַקע — די ענגלענדער.

די סאציאלע וואַרצלען פון שלום-עליכמס הומאַר

(אַרײַנפיר צו „מאַטל פייסי דעם חזנט“)

1

„עס איז מערקווירדיק, אַז אין זײַנע ווערק האָט שלום-עליכמס ווי בכּוונה אויסגעמיידט צו באַזירן אויף אַ דירעקטן אופן דעם קרייז פון דער קיעווער יידישער פּלוטאַקראַטיע. ער איז זיכער געווען דער איינציקער, וואָס האָט געקאָנט געבן קינסטלעריש איר ריכטיקע פיזיאָנאָמיע — און האָט עס ניט געטאַן. אפשר איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל ער האָט געפילט, אַז דאָ וועט ער מוזן אָנווענדן אינגאַנצן דעם „מידת-הדין“, און זײַן וועג איז געווען דער „מידת-הרחמים“. און אפשר האָט אים אָפּגעהאַלטן דערפון זײַן אינערלעכער טאַקט (הייסט עס שױן ניט מער דער „מידת-הרחמים“ — מ. וו.) — אַנצורירן פּערזאָנען, וואָס שטייען אויסער דעם יידישן לעבן און קוקן אויפן „זשאַרגאָן“ פון אויבן אַראָפּ, וועלכע וואַלטן אין דעם געזען ניט מער ווי אַ „המונישן“ אַרויסטריט קעגן זײַער „אַריסטאָקראַטישער“ הויכקייט. אין זײַן שטאַלצער האַלטונג צו די קיעווער גבירים איז אַזאַ זאַך אים ניט געווען צום פנים. און דעריבער (צוליב דעם דאָזיקן „אינערלעכן טאַקט“ זײַנעם — מ. וו.) האָט ער גערנער באַשריבן זײַערע קיכן און זײַערע „מענטשן“ אידער זײַערע פּאַלאַצן אַליין.“

אַטאָ די זאַצן האָבן מיר אויסגעשריבן פון י. ד. בערקאָוויטשעס אַן אַרטיקל: „מיט פּריינט און יידן פון אַ גאַנץ יאָר“, אינעם „שלום-עליכמס-בוך“ (ניו-יאָרק 1926, ז. 288).

וואָס שײך דעם דאָזיקן גאַנצן קדיש-בוך גופא מיט זײַן אומענדלעך באַנאַלן, באַלעבעסלדיק-משפּחהדיקן כאַראַקטער, דאַרף מען זאָגן, אַז ס'איז ווייניקער פאַר אַלץ מסוגל „צו זײַן אַ באַזע פאַר דער באַלייכטונג פון זײַן (שלום-עליכמס — מ. וו.) לעבן און שאַפן“ (ז. י"ג). דער צונויפשטעל און אָפּקלייב פון די מאַטעריאַלן, די אויסערגעוויינלעך זיסלעכע און שײך-שרייבערישע, מיט משפּחה-קולט דורכגעדרונגענע אַרטיקלען זײַנען גיכער פאַר אַלץ אַ פּראַוואַ אַראָפּצודריקן דעם גרויסן שרייבער צום ניוואַ פון די בערקאָוויטשעס, ניגערס, פינסקיס, שאַצקיס און חבּריה, צום ניוואַ פונעם געלט-„מעצענאַט“, וואָס שלום-עליכמס האָט סוף-כל-סוף נאָך זײַן טויט זוכה געווען צו באַקומען, און וואָס זײַן „ברייטע פינאַנציעלע מיטווירקונג“ האָט מעגלעך געמאַכט „אַרויסצוברענגען דאָס שלום-עליכמס-בוך אַזוי שײן און רייך, ווי עס ווערט אַצינד געגעבן פאַרן יידישן לעזער.“

דאָס בוך געהער צום ערגסטן מין משפחה-געשיכטע און משפחה-רעקלאַמע.

אייגנטלעך, באַהאַנדלט עס און שטרייכט דער עיקר אונטער די טעמע: שלום-עליכמס משפחה (פּליוס בערקאָוויטש) — און שלום-עליכמס. אַפילו שלום-עליכמס באַציאונג צו די שרייבער-קרייזן ווערט אויך „פאַרמשפּחהוועט“ (מיט דער משפחה פון שריפטשטעלער). גאַר אַ היפשער טייל פון די מאַטעריאַלן האָט קיין שום זאַכלעכן אינטערעס ניט פאַר דער עפנטלעכקייט. גאַנץ אַפּטלעך באַקומט זיך פון זיי כמעט אַ פאַמפלעט אויפן גרויסן שרייבער און ציט אים אַראָפּ — אַרױפהייבנדיק די „משפחה“. די דאָזיקע מאַטעריאַלן זיינען פשוט אַ באַלעסטיקונג פאַרן לייענער און אַ באַלאַסטונג פאַר שלום-עליכמען.

שוין לאַנג האָט מערינג פעסטגעשטעלט דעם שאַדן, וואָס אַזעלכע משפחה-דיקע אַרױסגעבונגען ברענגען אַמאָל דעם אַנדענק פון אַ שרייבער, און ווי שטאַרק זיי זיינען אַמאָל מסוגל אַרױסצוברענגען אַ קאַנפּוז אין דער באַלייכטונג פון זיין לעבן און שאַפן, אויב זיי זיינען מער כאַראַקטעריסטיש פאַר די אַרױס-געבער ווי פאַר אים. ניט געקוקט אויף אַ באַשטימטן טייל וויכטיקע מאַטעריאַלן, איז דאָס גאַנצע בוך, אין אַלגעמיין גענומען, אַ זייער אומגליקלעכע דאָקומענטן-זאַמלונג, און עס לאָזט זיך גאַרניט אויסנווייניק אויסרעכענען, אויפן חשבון פון וואָסערע אמתדיק וויכטיקע מאַטעריאַלן פון שלום-עליכמס אַרכיוו די דאָזיקע זאַמלונג איז אַפּגעקליבן און צונויפגעשטעלט געוואָרן. אָבער אַפילו „אויסנווייניק“ קאָן מען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז בנוגע דעם גרעסטן טייל מאַטעריאַלן און אַרטיקלען וואָלט ווייניקער — געגעבן מער.

2

בערקאָוויטש איז טאַקע געשטאַנען נאָענט צום שרייבער. ווען ניט זיין באַלעבעסלדיקע רעאַקציאָנערע באַגרענעצטקייט וואָלט ער בלייבן געקאַנט דערציילן וועגן שלום-עליכמען און זיין שאַפן גענוג וויכטיקע זאַכן. ביי דער געגעבענער סיטואַציע קאָנען מיר טאַקע ניט אויסמיידן צו הערן די ווערטער פון דעם דאָזיקן עדות. מיר מוזן אָבער זייער פאַרזיכטיק צו זיי צוגיין און אַרױסשײלן פונעם סענטימענטאַל-דזשענטעלמענישן געפלוידער דאָס קערנדל ריכטיק באַמערקטן אמת, אַזוי ווייט ס'איז ניט פאַרפלייצט געוואָרן אינעם שלל פון די משפחה-דיק-פאַרגעטערנדיקע פּראָזעס.

וואָס איז ריכטיק אין דער אויבנגעבראַכטער ציטאַטע בערקאָוויטשעס? ריכטיק איז, אַז שלום-עליכמס האָט די קיעווער יידישע „פּלוטאַקראַטיע“ מן-הסתם גאַנץ גוט געקענט, און אַז ער האָט זי פונדעסטוועגן ניט אַרױנגעצויגן אינעם תחום פון זיינע שילדערונגען — אָדער גאַר אַלס טעמעס פון געזעל-

שאַפּט-קריטישע שילדערונגען. ווייטער איז ריכטיק, אַז שלום-עליכמס „וועג“ איז, בכלל גענומען, געווען, לויט זיין סאציאלער איינשטעלונג און פּסיכאלאגיע, די מידת-הרחמים. ס'פרעגט זיך נאָר בלויז: בנוגע צו וועמען, און פאַרוואָס זיין קליינבירגערלעכע באַזע האָט אים דיקטירט „רחמים“ ניט בלויז צו יענע ענגערע שיכטן אין זיין קלאַס, וועלכע ער האָט אויפן אייגנטלעכסטן אופן אויסגעדיקט, נאָר אויך צו דער אַרעמשאַפּט, צו די דעקלאַסירטע, צו די דעגראַדירטע באַלמעלאַכעס, געזעלן און אַפילו צו אַרבעטער. וועגן דעם וועלן מיר שפעטער אַ ביסל אויספירלעך רעדן.

אַבער — אַז שלום-עליכמס איז געווען „דער איינציקער, וואָס האָט געקאַנט געבן קינסטלעריש איר (דער „פּלוטאַקראַטיעס“ — מ. וו.) ריכטיקע פיזיאָ-נאַמיע“, אַט-אָ דאָס איז שוין מער ווי פּראַבלעמאַטיש. גראַד שלום-עליכמס „דער איינציקער“ — און איר „ריכטיקע“ פיזיאָנאַמיע? פּון וועמעס שטאַנד-פּונקט „ריכטיקע“? פּון בערקאָוויטשעס? אָדער אפּשר פּון שלום-עליכמס. וואָס באַווייזט דאָ גראַד דורך זיין שווייגן גאָר עפעס אַנדערש? צי איז טאַקע אמת, אַז שלום-עליכמס האָט דאָ געפילט אַזאַ שנאה, אַז ער האָט אַזש געדאַרפּט מורא האַבן, זיין כּעס אויף דער פּלוטאַקראַטיע זאָל זיך ניט צעשפּילן און זאָל אים חלילה ניט אַרויספירן פּון „מידת-הרחמים“ צו „מידת-הדין“, אַ זאָך, וואָס ער האָט געשוואָרן ביי הימל און ערד קיינמאַל און בשום אופן ניט צו טאָן? דאָס איז דאָך אַ פשוטער אומזין. וואָרים פאַרוואָס עפעס האָט זיין וועג שטענדיק געדאַרפּט זיין דווקא „רחמים“ און ניט אויך אַמאַל „דין“? אפּשר טאַקע דערפאַר, ווייל נאָכדעם, ווי ער האָט זיך מיט דייטלעכער באַוואוסטקייט „קלאַסאַווע זעלבסטבאַשטימט“ — און דאָס איז געשען אַרום דער העלפט פּון די ניינציקער יאָרן, אין דער צייט צווישן 1890—1895 — האָט ער לויט דעם מהות פּון דער דאָזיקער „זעלבסטבאַשטימונג“ * ניט געוואָלט אַנגרייפן די

* שלום-עליכמס האָט אויסגעדריקט די אידעאָלאָגיע צוערשט פּון דער נאָר שוואַך דיפּערענצירטער קליינבירגערלעכער מאַסע און דערנאָך שוין פּון דעם בפּירוש די-פּערענצירטן קליינבירגערשום לויט דער נייער קאַפיטאַליסטישער פּאַרמאַציע. דעם סוף-פּראָצעס פּונעם ווענדפּונקט מאַרקירן מיר אַן ערך פּון 1892 (די ערשטע מנחם-מענדל-בריוו) ביז 1894 („יאַקנעהאָז“). מיט אַנדערע ווערטער: שלום-עליכמס איז שטענדיק געווען דער אויסדריקער פּון קליינבירגערשום, אַבער דער באַראַקטער פּון קליינבירגערשום אין דער קאַפיטאַליסטישער פּאַרמאַציע קומט אין שלום-עליכמס שאַפּן דייטלעכער צום דורכברוך ערשט אַן ערך אַנהייב 90ער יאָרן און באַשטימט זיך ענדגילטיק אַרום דער העלפט 90ער יאָרן. דאָס איז, פאַר שטויב זיך, ניט קיין בייט פּון דער קלאַסן-באַזע נאָר אַן אויסדרוק פּון די ענדערונגען און איבערפאַרמירונגען אין דער קלאַסן-באַזע אונטער דער ווירקונג פּון קאַפּיטאַליזם. דערפּון ווערט קלאָר, אַז מיר ווילן דאָ לחלוטין ניט פעסטשמעלן אַן איבערברעכ-דיקן ראַדיקאַלן בייט אין זיין אידעאָלאָגיע, נאָר בלויז ענדערונגען אין באַשטימטע שטריכן פּון איר באַראַקטער, אַנטשפּרעכנדיק צו די ענדערונגען אין דער קלאַסן-

„פלוטאַקראַטיע“, ד. ה. דאָ די אמתע סאָליד איינגעפונדעוועטע גרויסבורזשער אַזיע? אַזוי, און ניט ווי בערקאָוויטש וויל אונדז גוטמוטיק־דזשענטעלמעניש איינרעדן?

וואַרים ס'איז דאָך אַ פאַקט, אַז עפעס ווען אַמאַל אין אַ פּריאַיקער צייט איז שלום־עליכטס יאָ אַרויסגעטראָטן קעגן עפעס אַ מין „פלוטאַקראַטיע“, אויב ניט קיעווער, איז בעלאַצערקווער אַדער פון אַנדערע שטעט. לאַמיר בער־קאָוויטשן דערמאָנען אין „סענדער בלאַנק און זיין געזינדל“ און אין „יקנה־ז“ (יאַקנעהאַז), לאַמיר אים דערמאָנען אין פאַרשיידענע מאַמענטן פון אַזעלכע ווערק, ווי למשל „אַ דאָקטאָר“, „סטעמפעניו“ א. אַנד. פּריאַיקע ווערק (און וואָס שייך איינצלנע מאַמענטן — טאַקע אויך אין שפּעטערדיקע ווערק) שלום־עליכטס. וואו איז דעמאָלט געווען שלום־עליכטס „מידת־הרחמים“ און זיין „אינערלעכער טאַקט“? אַדער אפשר האָט שלום־עליכטס פון די סענדער בלאַנקס און די פּאַסטערנאַקעס דערוואַרט אַן אַנדערן קוק „אויפן זשאַרגאַן“, און דערבער איז זיין „אינערלעכער טאַקט“ דאָ געווען באַרואיקט, אַז די דאָזיקע פאַרשינען וועלן אין זיין שאַרפן אַפּחוזקן זען דווקא מער ווי אַ „המונישן“ אַרויסטריט?

אין אמתן האָט דאָ אַהערצו דער „טאַקט“ אין פאַרבינדונג מיטן „זשאַר־גאַן“ קיין שום שייכות ניט. אינעם „צייט־אַפּשניט“, ווען שלום־עליכטס האָט געשריבן די דערמאָנטע, אינגאַנצן אַלס אַנגריף פאַרטראַכטע, ווערק (סענדער בלאַנק), „יאַקנעהאַז“ א. אַנד.), האָט ער זיך נאָך ניט געהאַט אויף אַן אַנט־שלאַסענעם אופן קלאַסאָווע זעלבסטבאַשטימט לויט די נייע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. פון זיין שאַפּערישן אַנהייב אָן איז שלום־עליכטס שטענדיק געווען און געבליבן אַ טיפּישער פאַרשטייער פון קליינבירגערטום, אָבער אין דער ערשטער העלפט 90ער יאָרן קומט פאַר אין זיין אידעאָלאָגיע, נאָך פאַר־שיידענע וואַקלענישן און זוכענישן, אַ באַשטימטע פאַרענדערונג, אַנטשפּרעכנ־

באַוועגונג פון דער באַזע. קלאַר, אַז דאָס רוב וועזנטלעכע מאָמענטן (צווישן אַנדערע אויך די אַמפּליטורע פון זיינע אידעאָלאָגישע וואַקלונגען) בלייבן פאַר זיין שאַפן כאַראַקטעריסטיש אויך נאכן אַנגעמערקטן צייט־אַפּשניט. קלאַר אויך, אַז דערמיט מיינען מיר לחלוטין ניט געבן קיין פּעריאָד יאָ ד י אַ צ י ע פון שלום־עליכטס שאַפן. ס׳אינעם צייט־אַפּשניט ב י ז 1895 און נאָך ווייט מער פון 1895—1916 דאַרף מען ערשט אַרויסגעפינען און איינשמעלן אַ געגלידערטע פּעריאָדיזאַציע (באַ־זונדערס וואָס שויד דעם פּעריאָד אַרום דער רעוואָלוציע פון 1905, דעם פּעריאָד פון די רעאַקציע־יאָרן א. אַז. וו.). אין זיין שאַפן. די דאָזיקע אויפגאַבע האָב איך זיך דאָ ניט געשמעלט. איך האָב דאָ בלויז געוואַלט אַנווייזן אויף א י י נ ע ס א ה ו י פ ט - ו ו ע נ ד פ ו נ ק ט אין זיין שאַפן, אויף א י י ו נ דאַטע פון אַ קומענדיקער פּעריאָדיזאַציע, אויף יענעם צייט־אַפּשניט, ווען עס קומט אין זיין שאַפן דייטלעכער און לסוף ענדגילטיק צום אויסדרוק דאָס קליינבירגערטום פון דער נ י ע ר ק א פ י ט א ל י ס מ י ש ע ר פ א ר מ א צ י ע .

דיק צו דער קלאַסן-באַוועגונג פון יידישן קליינבירגערטום אונטער דער ווירקונג פונעם קאפיטאַליזם אין יענעם פעריאָד.

פריער האָט שלום-עליכס דער עיקר אויסגעדריקט די גאַר שוואַך דיפערענצירטע קליינבירגערלעכע מאַסע מיטן טראָפּ אויף די נידעריקסטע שיכטן קליינבירגערטום (מלאכה, קליינהענדלער, אַרעמשאַפט, לומפן א. אַזו. וו.). ס'האָט זיך דעמאָלט געפילט אין זיין שאַפן אַ לעצטער הויך פון אַן גרייפערדישן פּאָליקסיטישן ראַדיקאַליזם, דעמאָלט האָט ער נאָך געקאַנט באַ-זונדערס שטאַרק קאַנצענטרירן זיין שאַפערישע ענערגיע אויף פאַנאַדער-געוויקלטע אַנגרייפערישע אַרויסטרעטונגען קעגן דעם גראַבן פאַרוועניו און זיין געזינדל. און דאָס דאַרף מען דאָ אונטערשטרייכן, וויל שלום-עליכס גופא שטרייכט דאָס זייער דייטלעך אונטער: די קריטיק (למשל, אין „סענדער בלאַנק“, פונקט ווי אין „יאַקנעהאַז“ א. אַזו. וו.) ווענדט זיך דאָ קעגן די פאַר-וועניוס, קעגן אַ באַשטימטער פאַרמאַציע אין קאָפיטאַליסטישן זינען אַפ-געשטאַנענע גראַבע אויפגעקומענע גבירים אַלס אַזעלכע, און ניט קעגן דער מאַדערנער גרויסבורזשוואַזיע בכלל. שפעטער אָבער כאַפט זיין אייגנטלעכע באַזע דייטלעכער אַרום אויך דעם „סוחרישן מיטלשטאַנד“ אינעם קליינ-בירגערטום. דער אַמאָליקער „גביר“ אַנטפלעקט זיך פאַר אים אין זיין גאַנצער עקאָנאָמישער אוימוזיקערייט, ער דערזעט אין אים דעם מנחם-מענדל (ער באַ-ווייזט זיך אין זיין שאַפן זייט 1892 און שמייעט שוין אַרום אויך אין „יאַק-נעהאַז“). ער וויל שוין דעם דאָזיקן גאַנצן שיכט אַלס אַזעלכן ניט מער אַנגרייפן, ער פילט שוין צו אים רחמנות און וויל אים בלוזי נאָך „טרייסטן“, מיט „מידת-הרחמים“. ניט געקוקט אויף איינצלע דעטאַלישע מאַמענטן און „אַפּוויכונגען“, פאַרשווינדט דרד-כלל די אַנגרייפעריש פאַרשאַפטע שטימונג, עס בלייבט בלוזי די סאציאלע פונקציע צו פאַרטיידיקן, אַנטשולדיקן און „טרייסטן“ דעם אייגענעם קלאַס.

נאָך דער דאָזיקער נייער אינערלעך-קלאַסאָווער זעלבסטבאַשטימונג וועט אין זיין ווייטערדיקן שאַפן פון דער סענדער-בלאַנק-טראַדיציע — אַחוץ איינצלע זיגנאַגישע מאַמענטן און צומאָליקע „דורכרייסן“ — דרד-כלל דער עיקר בלייבן זיין נאָענטקייט (מיר וועלן ווייטער זען פאַרוואַס) צו דער „קיך“ און צו די „מענטשן“ פון דער „פּלוטאַקראַטיע“ און אַ טיף-איינגע-וואַרצלטע אַנטיפאַטיע צום פאַרגרעבטן, קאָפיטאַליסטיש אָפּגעשטאַנענעם, אין אמתן ניט גאַר „אַריסטאָקראַטישן“ פאַרוועניו (די פאַר דעם דאָזיקן פעריאָד טיפישע קעגנערשאַפט פונעם ראַדיקאַלן קליינבירגערלעכען אינטעליגענט). מיר מיינען דערמיט לחלוטין ניט צו זאָגן, אַז נאָך 1895 וועלן מיר שוין אין שלום-עליכמס ווערק קיינמאָל ניט מער געפינען קיין איינצלע מער דעטאַלישע מאַמענטן פון אַנגרייף קעגן דעם גביר און אַמאָל אַפילו קעגן דעם קליינבירגער-

לעכן „קולאָק“. אָבער בשום אופן איז דאָס שוין ניט מער דאָס כאַראַקטעריסטישע, דאָס פירנדיקע אין שלום-עליכמס אידעאָלאָגיע, בשום אופן איז דאָס שוין ניט מער פונעם זעלבן מין פאַנאַנדערגעוויקלטן אַנגריף ווי אין „סענדער בלאַנק“ און „יאַקנעהאַז“. פאַרקערט, דאָס כאַראַקטעריסטישע און פירנדיקע איז שוין דאָן — „רחמים“: „אַנטשולדיקונג“ און „טרייסט“. און אויף דעם דאָזיקן כאַראַקטעריסטישן פירנדיקן מאַמענט דאַרפן מיר דאָ לייגן דעם טראַפּ. מיט זיין דויערנדיקער אַנטיפאַטיע קעגן די „אַריסטאָקראַטן“ מיינט שלום-עליכמס שטענדיק — דעם ניי-אויפגעקומענעם אַפגעשטאַנענעם פאַרגרעכטן גביר, די אויסטייטשונג פאַרן באַגריף „אַריסטאָקראַטן“ לאַזט שלום-עליכמס זאָגן דעם באַהעמישן באַנקראַט פייפער אינעם פאַמפלעט „יאַקנעהאַז“, כאַטש זי אַנטשפּרעכט דורכאויס זיין אייגענער מיינונג, פשוט דערפאַר, ווייל צו אַזאַ „העזה“ האָט ער זיך געמוזט אויסקלייבן אַזאַ באַזונדערס וואוילערישע פיגור. אין זיין בריוו שרייבט פייפער: „אין יעהופּעץ הייסט כינקיס אויך אַן אַריסטאָקראַט. יעהופּעץ איז ברוך-השם אַזאַ שטאַט, וואָס קלייבט ניט איבער. אַבי געלט, אין מען אַן אַריסטאָקראַט. אַשטייגער, וועמען גייט אַן אין יעהופּעץ, פונוואָנען איז דאָס פּלוצים אויסגעוואַקסן אַזאַ אַריסטאָקראַט, ווי בייגעלמאַן“ א. אַז. וו.

אָבער אַפילו די דאָזיקע אַנטיפאַטיע וועט נאָך „יאַקנעהאַז“ שוין קיינמאַל ניט מער רעאַליזירט ווערן אין אַ ברייטערן אַלס דורכאויסיקן אַנגריף פאַר-טראַכטן לייוונט. און וועט שוין אין משך פון צוואַנציק יאָר קיינמאַל ניט אויס-וואַקסן אין אַ ברייט פאַנאַנדערגעוויקלטער קעמפּעריש-אַנגריפּערישער קעגנערשאַפט צו דער „אַמתער“ פעסט איינגעפונדעוועטער מאַדערן-קאַפי-טאַליסטישער „פּלוטאָקראַטיע“ בכלל.

3

אַמת איז, אַז דער קלאַס, וועלכן שלום-עליכמס שאַפן דריקט אויס, פילט גאַנץ אַפט מער אַדער ווייניקער באַוואוסטזיניק זיינע קעגנזעצלעכקייטן צו דער „פּלוטאָקראַטיע“. שלום-עליכמס האָט נאָך זיין נייער אינערלעך-קלאַסאָווער זעלבסט-אַריענטירונג — און דאָ וועלן מיר דער עיקר רעדן נאָר וועגן דעם דאָזיקן שפּעטערן פּעריאָד — די דאָזיקע קעגנזעצלעכקייטן פונקט אַזוי דייטלעך געפילט, ווי געוויינלעך דאָס יידישע קליינבירגערטום פון זיין צייט. דערביי אָבער האָט ער געפילט יראת-הכבוד און דרך-אַרץ צו דער אַמתער מאַדערן-קאַפיטאַליסטישער „פּלוטאָקראַטיע“, וועלכע ער האָט אין זיין שאַפן ניט געוואָגט אַנצורירן מיט קיין איין וואָרט.

יענער שיכט סוחרים-פאַרמיטלערישע קליינבירגער, וואָס איז איצט גע-וואָרן אַ באַשטימענדיקער פאַקטאָר אין שלום-עליכמס באַזע, איז קיין שום זאַך

ביט אַזוי אויסן, שטרעבט צו קיין שום ציל ניט מיט אַזאַ ענערגיע, האַפּט אויף קיין שום זאַך ניט אַזוי שטאַרק, ווינטש זיך קיין שום זאַך ניט אַזוי פעסט, — ווי אַליין צו ווערן „בראַדסקיס“, און טאַקע, ווען מעגלעך, מיט דער הילף פון די „בראַדסקיס“, אַרומשמייענדיק אַרום זיי. דער וועג צו „בראַדסקין“ איז דאָך דעם דאָזיקן שיכטס שטרעבן, זיין חלום, זיין אידעאַל. אויף דעם דאָזיקן איליוואַרישן וועג טאַנצט ער דאָך זיין מנחם-מענדלשע עקוויליבריסטיק. ווי אַזוי-זשע זאָל זיין אידעאַלאָגישער אויסדריקער אויף אַן אמתן אַנפאַלן אויף די זעלבע „בראַדסקיס“? אַפּזעגן דעם צווייג, אויף וועלכן זיין „באַזע“ זיצט, און דער עיקר, אויף וועלכן זי וויל מיט אַלע כחות זיצן? פּונדאָנען זאָל דער פאַרשטייער פון אַזאַ שיכט נעמען דעם נייטיקן „מידת-הדין“, אויב ער גופא און זיין סאציאלע באַזע זיינען גאַרניט אויסן צו מאַכן פון די קעגנזאַצן, וואָס זיינען בלייַספּק פאַראַן, אַזעלכע אויספירן?

שלום-עליכמס האָט געמעגט און געוואָלט „המוניש“ אַרויסטרעטן פאַר די „קיכן“ און די „מענטשן“ פון דער „פּלוטאַקראַטיע“, פּונקט ווי שפּעטער דער נאַציאָנאַל-דעמאָקראַטישער קליינבירגער האָט ליב זיך אַנצונעמען מיט „וואַרעמע געפילן“ פאַר די אַרעמע שיכטן אין זיין קלאַס, פאַר דעקלאַסירטע, דעגראַדירטע באַלמעלאַכעס, פאַר געזעלן און אַפילו אויף אַ באַשטימטן אופן פאַר אַרבעטער — אויב און אויף וויפיל דאָס שטייט אין אַ נאָענטער באַציאָנונג צו זיינע קלאַסן-אינטערעסן. זיין „רחמים“ קאָן און מעג זיך ווענדן אין באַ-שטימטע סיטואַציעס און אין אַ באַשטימטער פאַרם צו די דאָזיקע שיכטן — אַבער געוויינלעך ניט אַזוי, אַז ס'זאָל ווערן דערפון אַן אמתער קאַמף, מיט „מידת-הדין“, קעגן דער מאַדערנער גרויסבורזשוואַזיע.

און דאָס באַטייט טאַקע דער „טאַקט“, וועגן וועלכן בערקאָוויטש רעדט אין דער צווייטער אַנגעגעבענער סיבה, פּילנדיק, אַז די ערשטע קאָן ניט אויס-האַלטן קיין מינדסטע קריטיק. דאָ באַשטייט דער „טאַקט“ פון דעם קליינ-בירגער אין דעם, ער זאָל ניט אויף אַן אמתן אַנגרייפן די זיילן (די דאָזיקע זיילן וואָלטן מיט רעכט דערין געזען אמתן קאַמף פונעם המון קעגן זייער קלאַס), וואָס שטיצן די פּוילע מנחם-מענדלשע עקאָנאָמיק. וואָרים דער גאַנצער חסרון פון דער דאָזיקער עקאָנאָמיק באַשטייט דאָך פאַרן קליינבירגער בלויז אין דעם, וואָס זי איז ווייניק „ווירקלעך“, שטאַרק איליוואַריש. וואָלט זי געווען רעאַל — וואָלט ער אין איר קיין חסרון ניט געזען. דעמאָלט וואָלט מנחם-מענדל געווען בראַדסקי. איז ווי אַזוי-זשע פּלוצים קאַמף, ווי אַזוי-זשע „מידת-הדין“?

4

אין אַ בריוו צו ראָוונציקין שרייבט שלום-עליכמס: „צוליב די אומשטאַנדן איז מיר באַשערט אַרומצודרייען זיך אין אַזאַ סביבה, וועלכע קאָן ווייניקער

פאַר אַלץ סימפּאַזיורן מיט מיין שרייבערישער נויגונג. די דאָזיקע סביבה — דאָס איז אונדזער געהויבענע אַריסטאָקראַטיע, דער סוחרישער שטאַנד, מענטשן פון קאַפיטאַל, וואָס שעצן פיל העכער מינע פינאַנסן איידער מיין ליטעראַרישן טאַלאַנט, וועגן וועלכן זעלטן ווער עס האָט אַ באַגריף... און אויפן קאָמערציעלן באַדן באַגעגענען מיר זיך ווי גלייכע, ווי יאָגעדעס פון איין פעלד, מיט איינע און די זעלבע ענגע באַגריפן וועגן לעבן און דעם אינהאַלט פון לעבן.” (שלום-עליכמס-בוך, ז. 287).

שלום-עליכמס באַגעגנט זיך אויף אַ באַשטימטן געביט מיט דער „פּלוטאַ-קראַטיע“. און ניט בלויז, אַזוי צו זאָגן, פיזיש, נאָר, לויט זיין אייגענעם עדות-זאָגן, אויך אידעאָלאָגיש. ער באַגעגנט זיך מיט איר „ווי גלייכע, ווי יאָגעדעס פון איין פעלד, מיט איינע און די זעלבע ענגע באַגריפן וועגן לעבן און אינהאַלט פון לעבן“. דער דאָזיקער געביט איז „דער קאָמערציעלער באַדן“. און היות ס'רעדט זיך דאָך דייטלעך מכוח „באַגריפן וועגן לעבן און דעם אינהאַלט פון לעבן“, דאַרף דער „קאָמערציעלער באַדן“ פאַרשטאַנען ווערן אין אַ ברייטערן אויסטייטש. ווי ווייט שלום-עליכמס באַגריפן בכלל וועגן לעבן און דעם אינהאַלט פון לעבן האָבן ניט געזאָלט זיין ברייטער ווי ביי „אונדזער געהויבענער אַריסטאָקראַטיע, דעם סוחרישן שטאַנד, מענטשן פון קאַפיטאַל“ — אָבער אויף אַ באַשטימטן סאציאַלן און עקאָנאָמישן פּונקט האָט ער זיך מיט זייער וועלט-באַנעם פאַרט באַגעגנט. לפחות אויף אַזויפיל, ער זאל ניט קאָנען קעגן זיי אַרויסטרעטן, אַז זיין „פּראָטעסט“ קעגן זיי זאל בלייבן מטושטש, ניט ציל-געווענדט און זאל זיך אויסדריקן אין בעסטן פאַל אין סימפּאַטיעס צו זייערע „קיכן“, „מענטשן“ און צום אַרעמען טייל קליינבירגער-טום בכלל.

דאָס איז אַן אויטאָביאָגראַפישער מאַמענט, אַ זעלבסטציטיגעניש, וואָס האָט עפעס וואָס צו זאָגן. ס'איז אָבער מער ווי בלויז אַ ביאָגראַפישער מאַמענט. ס'איז אויך אַ גבית-עדות וועגן דער אידעאָלאָגיע פון דער געזעלשאַפטלעכער באַזע, וועלכע שלום-עליכמס שאַפן דריקט אויס. בערקאָוויטש דערציילט (דאָרט, ז. 288), אַז „שלום-עליכמס האָט פאַר זיין לעבן געהאַט אַ היפשע צאָל חסידים-לעזער (געמיינט: אָנהענגער-לייענער — מ. וו.) פון די וואויל-האַבנדיקע, צומייסטן פון דעם סוחריש-משכילישן שטאַנד, וואָס האָבן זיך שטאַרק געקלעפט צו אים“. דער דאָזיקער שיכט איז אָבער אין דעם פאַך געווען ניט בלויז אַ היפשער טייל פון זיינע אָנהענגער-לייענער, נאָר טאַקע אויך אַ היפשער טייל פון דער געזעלשאַפטלעכער באַזע, וואָס האָט באַקומען אַן אויסדרוק אין זיין שאַפן. — ניט געקוקט דערויף, וואָס טאַקע דער דאָזיקער פאַקט האָט דערלאָזט און אַפילו דיקטירט אַריינצונעמען און אויסצודריקן, אין די תּהומען פון זיינע סאציאַל-אידעאָלאָגישע באַשטרעבונגען, אויך די פאַר-

שיידענע אנדערע שיכטן פון דריבנעם קליינבירגערטום ביז אַראָפּ צו דער דעקלאַסירטער אַרעמשאַפּט.

דער דאָזיקער שיכט קליינבירגערטום, קרעמעריש-פּאַרמיטלערישע, ״וואוילהאַבנדיקע, צומיינסטן פון דעם סוחריש-משכילישן שטאַנד״ האָט זיך אָבער ביי אַלע קעגנזאַצן און ביי אַלע צומאָליקע סימפּאַטיעס צום אַרעמען און אַרעמסטן קליינבירגערטום — פּאַרט ״אויפן קאַמערציעלן באַדן״, ד. ה. אין זייער וויכטיקע סאָציאַל-עקאָנאָמישע פּרטים באַגעגנט מיט דער גרויס-בורזשואַזיע, ״ווי גלייכע, ווי יאַגעדעס פון איין פעלד מיט איינע און די זעלבע ענגע באַגריפן וועגן לעבן און אינהאַלט פון לעבן״. אין ווי אַזוי-זשע זאָל זייער קינסטלעריש-אידעאָלאָגישער פּאַרשטייער זיך פּלוצים אַנגורטן מיט צאָרן און קעמפּעריש אַנפּאַלן מיט ״מידת-הדין״ אויף דער פּלוטאַקראַטיע? אַזאָ אויפּגאַבע איז שוין פּאַר שלום-עליכמען אין יענער צייט, וועגן וועלכער מיר רעדן, גאַרניט געשטאַנען.

5

די עקאָנאָמישע אומזיכערקייט, וואַקלדיקייט און איליוואַרישקייט פונעם קליינעם און מיטעלן קרעמער, פונעם בירזשע-האַז און מעקלערישן ספּעקולאַנט, פונעם קאַמיסיאָנער, קאַמיוואַזיאַזשאַר, אַגענט פון לעבנספּאַרויכערונג א. אַז. וו. רעאַליזירט און פּאַרשפיצט זיך קינסטלעריש ביי שלום-עליכמען אין דער זאַמל-פּיגור מנחם-מענדל. שלום-עליכם גופא האָט דאָך אַגב דעם באַרג-אַראָפּיקן וועג פון מנחם-מענדעליי, פון מיטל-אונטערנעמערישער פּאַרמעגלעכ-קייט ביז צו נויט און דחקות פון אַ דעקלאַסירטן אינטעליגענט — זייער גרינטלעך דורכגעלעבט.

זייט די אַכציקער יאָרן, דעם נייעם אויפּגאַנג-פּעריאָד פונעם רוסלענדישן קאַפיטאַליזם, האָט זיך אויפּסניי אַנגעהויבן צו פּאַרשטאַרקן די אינעווייניקסטע עמיגראַציע פון באַשטימטע יידישע קליינשטעטלדיקע ״מאַסן״ אין די גרע-סערע שטעט אַריין. יענע עקאָנאָמיש-אַנטוואַרצלטע קליינבירגערלעכע שיכטן, וואָס זיינען שוין אינעם שטעטל געווען ״לופט-מענטשן״, האָט עס געצויגן אין אַזעלכע ״גרינדער״-שטעט, ווי אַדעס און קיעוו (״יעהופּעץ״). דאָרט זעצן זיי פּאַר אַ שטיקל צייט-לאַנג זייערע ״לופט״-באַשעפּטיקונגען אויף אַ ״גרינדערי-שער״ אַמעריקאַניסטישער עקאָנאָמישער באַזע, רייבן זיך אַרום ״די מיליאָנען״ און חלומען צו ווערן אין איין חיוקים — ״בראַדסקיס״ און ״פּאַליאַקאָוס״. נאָך פּאַרשיידענע טראַנספּאַרמאַציעס ווערן לטוף די דאָזיקע מנחם-מענדלס פּאופּעריזירט, דעקלאַסירט און צום טייל אויך פּראַלעטאַריזירט, סיי נאָכדעם ווי זיי וואַנדערן אויס אַנטווישטע קיין אַמעריקע, סיי אויך אין רוסלאַנד גופא. אָבער פון די דאָזיקע פּראַלעטאַריזירטע געלינגט אַ באַשטימטן, כאַטש

גענוג קליינעם טייל, סיי אין אַמעריקע סיי אין דער „אַלטער היים“, זיך עקאַ-
נאַמיש צוריק אַרויפצודראַפּען צו דער מדרגה פון אַ קליינבירגער, וואָס מאַכט
אַ לעבן, אַדער וואָס ווערט גאַר אַן „אַלרייטניק“. געוויינלעך איז די דאָזיקע
פאַרבעסערונג ווידערמאַל נאָר אַ צייטווייליקע, סוף-כל-סוף דראַט דעם דאָזיקן
שיכט, ווי דעם גאַנצן קלאַס, שטענדיק די אויסזיכט פאַראַרעמט און פּראַלע-
טאַריזירט צו ווערן.

דער „געפּראַווטער“ און אַנגעלערנטער „סאַליד געוואַרענער“ מנחם-
מענדל מוז זיך שוין איצט אַ ביסל אויפּמערקזאַמער באַציען צו דער געזעל-
שאַפטלעכער סיטואַציע, וואָס דראַט אים, ער מוז מיטפילן יענע שיכטן פונעם
גאַר דריבענעם בירגערטום, פון דער אַרעמשאַפט און אַפילו פון די אַרבעטער,
צווישן וועלכע ער קאָן זיך אַ ליאַדע טאַג פּלוצים געפינען, פון זיין לאַגע ביז
צו דער לאַגע פון די דאָזיקע שיכטן איז דאָך שטענדיק נאָר אַ שפּאַן די ווייט.
ער לעבט נאָך אַלץ אַרומשמייענדיק אַרום די „מיליאָנען“, אַרום דער גרויס-
ברושואַזיע, זיי זיינען זיין „חלום“, ער טיילט אין באַשטימטע וועזנטלעכע
פּרטים זייערע „ענגע באַגריפּן“, אָבער זיין „וואוילהאַבנדיקייט“ איז אַ קורצ-
אַטעמיקע, מיט דער אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם ווערט זיין לאַגע אַלץ וואַקל-
דיקער און אומזיכערער. דער דאָזיקער שיכט קליינבירגערטום ווענדט דערי-
בער זיין קוק צום באַרגאַראַפּיקן שטח פון זיין קלאַס, ביז צום דעקלאַסירטן,
ביז צו דער אַרעמשאַפט, ביז צו דער דינסט און דעם „מענטש“ און אַפילו
ביז צו אַ באַשטימטן טייל פון די אַרבעטער. אַזוי וואַקלט זיך דער דאָזיקער
קליינבירגער אין זיין סאַציאַל-אידעאָלאָגישער אַנצילונג פון דעם איינעם עק
אין דעם סאַציאַלן לייטער, פונעם גרויסבורזשואַ, ביז צום אַנדערן — ביז צום
אַרבעטער.

6

צו שלום-עליכמס ביאַגראַפיע באַמערקט בערקאָוויטש („שלום-עליכם-
בוך“, ז. 156): „ס'איז ניט געווען בלויז אַ צופאַל פון אומשטאַנדן, וואָס שלום-
עליכם האָט די בעסטע יאָרן פון זיין לעבן פאַרבראַכט אין קיעוו, ווייט פון אַ
ליטעראַרישער סביבה. אַחוץ וואָס קיעוו, די מעטראָפּאָליע פונעם אוקראַינישן
יידנטום, דער קיבוץ-גליות פון אַלע מיני וואַלינער קאַסרילעווקעס איז פאַר
אים געווען דאָס נאָענטסטע באַאַבאַכטונג-פעלד, וואו ער האָט זיך אַזוי היימיש
און אינטיים געקאַנט אַריענטירן, איז די דאָזיקע שטאַט, מער פון אַלע אַנדערע
שטעט אינעם יידישן תּחום פון רוסלאַנד, געווען צוגעפאַסט צו זיין לעבעדיקן
ריעוודיקן טעמפּעראַמענט, צו זיין טעטיקן, שטענדיק זוכנדיקן און שטענדיק
דערוואַרטנדיקן (וואָס? — מ. וו.) גייסט. די שטאַט פון ברייטן יידישן (!)

פאַרנעם, פון וואַגנדיקן יידישן (!) אונטערנעמונגס-גייסט, פון רייכע מעגלעכ-
קייטן און דערגרייכונגען, פון גרויסע עליות און ירירות — איז ווי לכתחילה (!)
באַשאַפן געוואָרן צו זיין שלום-עליכמס רעזידענץ. דאָרט האָט ער אי פיל
געלעבט, אי געקאַנט געבן אַ פולן אויסדרוק צו זיין טעטיקן שאַפנדיקן קינסט-
לעך-גייסט.“

אין דעם דאָזיקן עסטעטיש-דזשענטעלמענישן מישמאַש איז פאַרט דאָ אַ
ריכטיקע באַאָבאַכטונג. ס'איז טאַקע ניט קיין צופאַל, וואָס שלום-עליכמס האָט
די „בעסטע יאָרן פון זיין לעבן“ פאַרבראַכט אין קיעוו, כאָטש לחלוטין ניט
צוליב דעם, וואָס קיעוו איז געווען „די מעטראָפּאָליע פון אוקראַינישן יידנטום“.
אַדעס איז בלייבן געווען ניט ווייניקער „מעטראָפּאָליע“, און שלום-עליכמס
האָט טאַקע געמאַכט פאַרשיידענע ניט-איינגעגעבענע אַנשטרענגונגען זיך
אַריבערצוציען קיין אַדעס. אין אַנדערע פרטים ווידער זיינען אַזעלכע שטעט
ווי בערדיטשעוו, למשל, געווען אַ סך מער „מעטראָפּאָליעס פון יידנטום“ —
לויטן טעם פון דער דאָזיקער באַשטימונג. דאָרט אַהינצו האָט עס שלום-
עליכמען, לפחות אין דער צייט, וועגן וועלכער מיר רעדן, גאַר ווייניק געצויגן.
ריכטיק איז, אַז די דעמאָליטיקע „גרינדערישע“ שטאַט קיעוו, דער קיבוץ-
גליות פון אַלע מינים וואַלינער קאַסרילעווקעס מיט די רייכע מעגלעכקייטן
א. אַז. ווי. האָט שלום-עליכמען מיט זיין „לעבעדיקן רירעוודיקן טעמפּעראַ-
מענט א. אַז. ווי.“ צוגעצויגן פּונקט אַזוי ווי טויזנטער אַנדערע, ניט אַזוי ווייט
צוליב די „ירירות“, ווי צוליב די מעגלעכקייטן פון „גרויסע עליות“. דאָס איז
דער באַשיידענער, פשוטער, אָבער היסטאָרישער אמת, וואָס ווערט ניט קיין
געוויבענער דורך עסטעטיש-דזשענטעלמענישן קוואַטש פון אַ משפּחהדיקן
ביאַגראַף. ניט די שטאַט איז אַלואַ לכתחילה באַשאַפן געוואָרן צו זיין שלום-
עליכמס באַאָבאַכטונג-פעלד, נאָר אַ סך גיכער איז שלום-עליכמס געווען „ווי
לכתחילה“ צוגעפאַסט צו זיין דער שילדערער און סאָציאַלער אויסדריקער פון
באַשטימטע אירע קליינבירגערלעכע יידישע שיכטן. ריכטיקער: די עקאַ-
נאָמישע סיטואַציע אין דער דאָזיקער שטאַט האָט אין שלום-עליכמען אויפ-
געוועקט און ברייט אַנטוויקלט זיינע קלאַסאַווע שאַפונג-מעגלעכקייטן.

און דאָ איז נייטיק דערמאַנען דאָס, וואָס מאַרקס זאָגט וועגן פאַרשטייער
פון קליינבירגערטום: „...פּונקט אַזוי דאַרף מען ניט מיינען, אַז אַלע פאַר-
שטייער פון קליינבירגערטום זיינען קרעמער אַדער אַנהענגער פון קרעמער.
לויט זייער בילדונג און פּערזענלעכער לאַגע קאַנען זיי זיין ווייט פון קרעמער
ווי דער הימל פון דער ערד. פאַר פאַרשטייער פון דער קליינבירגערטום מאַכט
זיי דער פאַקט, וואָס זייער געדאַנק גייט ניט אַרויס איבער די גרענעצן
און דעם לעבנשטייגערשער אַטמאָספּער פון קליינבירגערטום, און דערפאַר
קומען זיי צו די זעלבע אויפגאַבעס און לייזונגען אין דער טעאָריע, צו וועלכע

עס קומט אָן אין דער פּראַקטיק דער קליינבירגער צוליב זיינע מאַטעריעלע אינטערעסן און צוליב זיין געזעלשאַפּטלעכער לאַגע. דאָס זיינען אין אַלגעמיין די באַציאונגען פון די פּאָליטישע און ליטעראַרישער פּאַרשטייער פון אַ גע-געבענעם קלאַס צו דעם דאָזיקן קלאַס גופא.

דער קליינבירגערלעכער שרייבער קאָן לויט זיין פּערזענלעכער לאַגע ווייט זיין פון זיין באַזע, ווי דער הימל פון דער ערד, עס קאָן זיך אָבער טרעפן, אַז אױך אין דעם דאָזיקן פּרט איז ער צו איר נאָענט. דעמאָלט באַקומט דער דאָזיקער פּאַקט אַ באַזונדערן באַטייט. דאָ אין אונדזער פּאַל וועלן מיר נאָך דאַרפן אינזינען האַבן, אַז שלום-עליכמס איז לויט זיין „פּערזענלעכער לאַגע“ גאַרניט אַזוי שטאַרק ווייט געווען פון זיין באַזע, ווי ווייט ער האָט פון איר ניט געזאָלט זיין אין באַשטימטע פּרטים פון זיין בילדונג. פון זיין לאַגע און פון זיין באַוואוסטזיניקייט. ס'וואָלט, פּאַרשטייט זיך, גאַרניט נייטיק געווען זיך צו האַלטן אין שלום-עליכמס ביאַגראַפיע כדי צו קומען צו אונדזערע אויספירן וועגן דעם סאציאלן מהות פון זיין שאַפן. אויב אָבער די ביאַ-גראַפישע מאַמענטן שטימען אַזוי דייטלעך מיט דעם סאציאלן מהות און דער סאציאלער אַנצילונג ווי ביי שלום-עליכמען, וואָלט עס געווען דורכאויס פּאַלש די דאָזיקע איינשטימיקייט בלויז איבער דער בױלעטער דייטלעכקייט אינגאַנצן צו אינגאַרין.

7

די פּערספּעקטיוון פונעם מנחם-מענדל-שיכט ווייזן אָן פאַרן ווייט גרעסטן טייל אויף אַ פּריערער אָדער שפּעטערער פּאַראַרעמונג, דעקלאַסירונג און פּראַלעטאַריאַציע. וואָס מער ס'אַנטוויקלען זיך די באַזינגונגען, וואָס שאַפן און רופן אַרויס דעם מנחם-מענדל, ד. ה. וואָס ווייטער ס'אַנטוויקלט זיך דער קאַפיטאַליזם אין רוסלאַנד, אַלץ ענגער און אַנרעהמנותדיקער ווערן אַרומגע-צייכנט די גרענעצן פון פּערספּעקטיוו פאַרן מנחם-מענדלשן שיכט.

דער אַנטוויקלונגס-גאַנג פון דער מאַדערנער קאַפיטאַליסטישער עקאָנאָ-מישער סטרוקטור צווינגט דעם מנחם-מענדל-שיכט, דעם „באַהעמישן“ שיכט פון קליינבירגערטום — אויב מע קאָן זיך אַזוי אויסדריקן — צו קאַרעגירן זיינע פּאַרשטעלונגען וועגן די גיכע גרויסע גליקן. ער באַנוגנט זיך שוין מיט פּאַמלעכערע און קלענערע גליקן. ער באַנוגנט זיך שוין באַשיידן „צו מאַכן אַ לעבן“ מיט דער הילף פון מער „רעאַלע“ וועגן און מיטלען, צו דערגרייכן דורך רעאַלערער אַנשטרענגונג און אַמאָל אַפילו דורך אַרבעט אַ רעלאַטיוו סאָלידערע איינגעפונדעוועטקייט. אַ גרויסער טייל פון די אַמאָליקע מנחם-מענדלס פּראַלעטאַריזירט זיך, צייטווייליק אָדער אויף שטענדיק, אין רוסלאַנד גופא אָדער אין אַמעריקע, לאַנדאָן א. א. וו. דעם „צייטווייליקן“ פּראַלעטאַרי-

זירטן קליינבירגער געראַט אַמאַל זיך צוריקצוכאַפן צו מער קליינבירגערלעכע באַשעפטיקונגען, אָדער גאַר צו דערגרייכן די מדרגה פון אַן „אַלרייטניק“. די צוקונפט בלייבט אָבער אַלץ פאַר אים אַ דראַענדיקע.

אויב מנחם-מענדל האָט זיך פריער אין זיין אומגעוויינלעך אומזיכערער איליוואַרישער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ געוויצלט און געחוקט איבער זיך פון שרעק און האַפענונג, דערלויבט ער זיך שוין איצט, אַלס „אַלרייטניק“, וואָס איז סאָלידער געוואָרן, דורכגייענדיק אַ שווערע שול, צוריקצוקוקן אויף זיין מנחם-מענדלשער פאַרגאַנגענהייט ווי אויף צרות, וואָס מע דערציילט זיי „אין פריידן“. זיין איצטיקע וויצלעריי האָט שוין אַן אַנדערן כאַראַקטער. ס'איז דאָ צוגעקומען אַ היפשער טראַפּן ביטערקייט און אַנטווישונג.

דער אַמאַליקער מנחם-מענדל האָט זיך אין זיין מנחם-מענדל־פּעריאַד שטאַרק געמאַטערט, איז געווען דאָס רוב אונטערן וואָגן, אַמאַל אָבער אויך אויפן וואָגן. ער האָט געליטן נויט און דחקות, אָבער אין „גרינדערישע“ מאַ-מענטן פון רוסישן קאַפיטאַליזם האָט מנחם-מענדל געהאַט ריזיקע האַפענונגען אַליין צו ווערן אַ גרויסבירגער — און איינעם אָדער דעם אַנדערן איז דאָס טאַקע אויך געלונגען. איצט, מיט יאָרן שפּעטער, און בפרט אין אַמעריקע ביי באַדינגונגען פון הויך-אַנטוויקלטן קאַפיטאַליזם, וואָס גייט מיט גיכע טעמפן צו דער אימפּעריאַליסטישער פּאַזע, קאָן זיך די דאָזיקע קליינבירגער-מאַסע ניט מער מאַכן אַזעלכע האַפענונגען. ניט געקוקט אויף דער רעלאַטיווער „סאָלידקייט“ פון זיין לאַגע, זעט אַפילו דער „אַלרייטניק“ שוין פאַרט גענוג קלאַר די שאַרפע גרענעצען פאַר זיינע מעגלעכקייטן און די סכנות, וואָס לאַקערן אויף אים אין דער צוקונפט. קוקט ער צוריק צו יענער האַפענונגפולער צייט מיט „געמישטע געפילן“. ער שמייכלט איבער די דאָזיקע אַמאַליקע האַפּע-נונגען מיט איראַניע און אַנטווישטער ביטערקייט, און פאַרט דערמאַנט זיך אים די דאָזיקע צייט אין אַ ראַזעווער שיין. ער זעט זי, אַזוי צו זאָגן, „ראַמאַנט-טיש“ און אַפילו אידיליש. ער באַציט זיך צו איר סענטימענטאַל. בפרט אין יענע פּאַלן, ווען זיין סאָציאַלע לאַגע איז אין דער „אַלטער היים“ געווען העכער, כאַטש ניט סאָלידער איידער אין אַמעריקע. דאָס זיינען די וואַרצלען פון דעם דאָזיקן עמיגראַנטס „לירישער“ באַציאונג צו דער „אַלטער היים“ און אַלטער צייט, אַ באַציאונג, וואָס שלאַגט זיך דורך, אַפילו ווען ער וויצלט זיך איבער זיי.

אין די דערציילונגען פון „מאַטל פייסי דעם חנוס“ געפינען מיר אַ גע-טרייען אויסדרוק פון די דאָזיקע שטימונגען. זיי האָבן זיך באַגעגנט מיט שלום-עליכמס געוויינלעכער שטימונג בנוגע דער נאַענטער פאַרגאַנגענהייט בכלל. מער אָדער ווייניקער „ראַמאַנטישע“ אָדער „לירישע“ בענקעניש נאָך דער פאַרגאַנגענהייט, ווי שלעכט זי האָט אין אמתן ניט געזאַלט זיין, איז דאָך

איינער פון די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון קליינבירגערלעכער פסיכאלאָגיע אין פעריאָד פון קאָפיטאַליזם. עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס שלום-עליכטס האָט אין 1908, אינעם יאָר, ווען ס'האַבן זיך געענדיקט דרוקן די ערשטע סעריעס פון „מאַטל פייסי דעם חזנס“, אָנגעשריבן די ערשטע קאָפיטלען „פונעם יאָריד“, אַ בוך, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט דער „ראַמאַנטיק“ פון קינדער-זכרונות. פונקט אַזוי ווי ס'איז ניט קיין צופאַל, וואָס אינאיינעם מיטן צווייטן טייל „מאַטל“ שרייבט שלום-עליכטס אויך דעם דריטן טייל „פונעם יאָריד“. דאָס איז אויך די סיבה, פאַרוואָס עס געפעלן אים שטאַרק קאָטיקס „זכרונות“ (אין לייען אָט דעם יידנס „זכרונות“ און ווער משוגע פאַר תענוג“ — „שלום-עליכטס-בוך“, ז. 245, אין אַ בריוו פון 1913).

8

„מאַטל פייסי דעם חזנס“ ווייזט אָן אַנטשיידנדיקע באַזירקונג פון די איינדרוקן, וואָס שלום-עליכטס האָט באַקומען ביי זיין נסיעה אין אַמעריקע אין יאָר 1907. די אייגנטלעכע טעמע איז דאָך דאָ: די אויספירלעכע גע-שיכטע פון די קליינשטעטלדיקע שטאַרק פאַרקליינלעכטע און שאַרזשירטע מנחם-מענדלס און זייער וועג צום סאָלידן „אַלרייטניק“, וואָס מאַכט אַ לעבן, צום „אַלרייטניק“, וואָס זיין פאַנטאַזיע האָט שוין איצט און דאָ קורץ-באַשניטענע פליגלען, וואָס האָט אָבער נאָך אַלץ ליב זיך צו דערמאַנען זיין מנחם מענדלשע יוגנט מיט אירע חלומות, האַפענונגען, אַרעמקייט און נויט — אין אַ ראַזעווער שיין. די שטימונג אינעם דאָזיקן בוך אַנטשפּרעכט געטריי צו די שטימונגען פון דער עמיגראַנטן-מאַסע אין אַמעריקע פון יענער צייט. די איינדרוקן פון אַמעריקע האָבן דעם גרויסן שרייבער קלאַרער געמאַכט דעם גאַנצן שטח און פאַרנעם אין דער אַנטוויקלונג פון מנחם-מענדלס וועג. ער האָט דייטלעכער דערזען און באַנומען דעם „דערווייליקן“ סוף פון מנחם-מענדלס טראַנספּאָרמאַציע. דעריבער באַקומט זיך אין „מאַטל פייסי דעם חזנס“ אַ פאַרסאַכאָקלטער סינטעז פון זיינע פיר הויפט-טעמעס: מנחם-מענדל, טביה, „קינדער“ און „פאַרלוירענע טאַלאַנטן“ (די סאָציאלע פּרעטענזיע און טענה פונעם קליינבירגער, בפרט פונעם קליינבירגערלעכן אינטעליגענט, האָט ליב אַנצואווייזן אויף די „טאַלאַנטן“. אַ נאַטירלעכע דערשיינונג דאַרט, וואו מע קאָן ניט אַנווייזן ניט אויף קאָפיטאַל און ניט אויף שאַפּערישער פּראָדוקט-ווער אַרבעט; דאַרט, וואו „דער טאַלאַנט“ איז די איינציקע שאַנס).

אין דעם בוך ווערט אַרויסגעפירט ניט דער מנחם-מענדל פון דער אַנט-וויקלטער גרויסשטאַטישער פאַרמאַציע, וואָס דרייט זיך אַרום „גרויסע גע-שעפטן“, נאָר די סאַמע ברייטסטע שטעטלשע מנחם-מענדל-מאַסע. דער מנחם-מענדל-באַגריף ווערט דאָ פאַרברייטערט און פאַראַלגעמייערט פאַרן

גאַנצן קליינבירגערטום בכלל. די גרויסשטאַטישע מנחם-מענדעליי באַלייט דעם אויפבלי פון קאַפיטאַליזם, שטייענדיק צו אים אין אַ דירעקטער באַציאונג. די קליינשטעטלידיקע גאַר נעבעכדיקע מנחם-מענדעליי איז שוין אַ ווייטער-דיקער רעזולטאַט פון דער קאַפיטאַליסטישער אַנטוויקלונג, וואָס דערפירט צו דער דעגראַדאַציע פון שטעטלידיקן קליינבירגערטום. אין אַמעריקע באַקומט שלום-עליכס אַ קלאָרער איבערזיכט איבער דער לאַגע פון קליינבירגערטום. דעם שטעטלשן נגיד ר' יאַסי, יונה דעם „רייכן“ בעקער, פיני דעם מעל-הענדלער, מנשהן דעם „וואוילהאַבנדיקן“ רופא, בערקען דעם שוסטער, הערש-בערן דעם חזן, ביבערן דעם פעלדשער, משהן דעם איינבינדער, די מעכאַניקעס, די זיגערמאַכערס, די שניידערס, דעם דערפינדער פון טינט, מויזן-סס און קוואַס עליצן א. אַז, וו., און אַז. וו. — קורץ, דאָס גאַנצע שטעטלשע קליינ-בירגערטום דערועט איצט שלום-עליכס אין זיין דעגראַדירטער מנחם-מענדלשקייט.

9

שלום-עליכס מאַכט אָבער אויך אַ זייער איינגעהאַלטענעם פּרוואַז צו געבן אין „מאַטל“ — סתירהדיק צו זיין גרונט-שטימונג — אַ שטראַלעכע אַפטימיזם: וואָס שייך די מעגלעכקייטן, אַז דאָס קליינבירגערטום זאָל זיך פאַרט עקאָנאָמיש פאַרפעסטיקן און וואַקסן; אַנטשפּרעכנדיק צו באַשטימטע קליינבירגערלעכע טעאָריעס פון יענער צייט, וועלכע מיר געפינען אַפילו ביי דעמאָליטיקע רעפּאַרטיטישע „סאָציאַל-דעמאָקראַטן“. דער יידישער קליינ-בירגער איז דעמאָלט גענויגט צו זען מניעות פאַר זיין אויפשטייגן בלוז אין די אַנטיסעמיטישע באַגרענעצונגען פון צאַרישן רוסלאַנד; וואו די באַציאונגען זיינען אין דעם פּרט גינסטיקער, למשל, אין אַמעריקע, האַפט ער, אַז זיין לאַגע וועט זיך באַדייטנדיק פאַרריכטן. אמת, ניט אין אַזאַ מאָס, ווי מנחם-מענדל האָט אַמאָל גערעכנט, אָבער פאַרט אויף אַ סאָלידן אופן. שלום-עליכס שטעלט זיך דאָ דעריבער די אויפגאַבע דערציעריש צו שילדערן די טראַנס-פאַרמאַציע פונעם טרוימער מנחם-מענדל אין אַ סאָלידן „אַלרייטניק“, וואָס קאַרעגירט זיינע פּריעריקע באַגריפן. דער בוך האָט אין זיך יענע מינימאַלע מאָס אַפטימיזם, וואָס אַנטשפּרעכט צו דער שטימונג פונעם עמיגראַנט, וועלכער „מאַכט אַ לעבן“ — ניט געקוקט אויף זיין אַנטווישונג און אויף די דראַאונגען פון דער צוקונפט.

זעלטן איז אַ שרייבער געווען אַזוי שטאַרק פילבאַר צו יעדן מינדסטן ריר און באַוועגונג פון זיין באַזע און פון זיין „סאָציאַלן באַשטעלער“, ווי דער גרויסער קליינבירגערלעכער שרייבער שלום-עליכס. זעלטן האָט עמעץ אַזוי אינטענסיוו קאַנטראַלירט די אַנטשפּרעכונג צו זיין באַזע דורך דער רעאַקציע

פונעם לייענער. דאָס דערגייט ביי אים ביז צו אויסנווייניקסטע קלייניקייטן. ער באַמיט זיך צוצופאַסן אַפילו צו דער דיאַלעקטישער לעקסיק, צו די שטיי-גערישע השגות און באַגריפן פון קלאַסן-נאַענטע לייענער אין די פאַרשיידנסטע לענדער (דאָס אייגענע באַמערקט זיך אויך אין זיין דעטאַלישן קאַנטראָל ביי די איבערזעצונגען פון זיינע ווערק אויף רוסיש).

וועגן דער אייגנטלעכער לייזונג פאַר די פראַבלעמעס פון קליינבירגער-טום האָט שלום-עליכום ניט געהאַט קיין פעסט אויסגעפורעמטע און שטאַנד-האַפטיקע מיינונג, האָט ער זיך באַמיט נאַכצוגיין נאָך יעדן זיגזאַגישן קער און ווענד — אַפילו דעם סאַמע אויבנאויפיקסטן — פון זיין סאָציאַלער באַזע. אין דעם פרט האָט ער טאַקע געוויזן אַן אומגעהייערע פּיאַיקייט, ער האָט זיין סאָציאַלע באַזע פאַרשטאַנען אויפן וואונק. — מיר דאַרפן אַלזאָ פעסטשטעלן, אַז אַ סך וועזנטלעכע שטריכן אין „מאַטל פייסי דעם חזנס“ — אַזוי, למשל, אויך אַ לעצטע שפור פון רעלאַטיוון אַפטימיזם, וואָס מיר פילן אין דעם בוך — ווערן מיטבאַשטימט גראַד דורך דער סאָציאַלער פּסיכאָלאָגיע פונעם יידישן קליינבירגער אין אַמעריקע פון יענער צייט.

10

די עמיגרירטע קליינבירגער פראַלעטאַריזירן זיך אין אַמעריקע. דער גרעסטער רוב — ענדגילטיק און בלייבנדיק, אַ טייל אַבער בלויז צייטווייליק, ביז עס גיט זיך אים איין אַנזאַמלען יענעם מינימום מיטלען, וואָס איז נייטיק, כדי זיך ווידער צוצוכאַפן צו די קליינבירגערלעכע באַשעפטיקונגען. עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז סיי די אַרעמע קליינבירגערלעכע מאַסע, סיי אַפילו דער „אַלרייטניק“ קאַנען ווייזן אַ באַשטימטע „פאַרשטענדעניש“ פאַרן פראַלעטאַריאַט. זיי זיינען דאָך אַליין דורכגעגאַנגען, זאָל זיין צייטווייליק, די עקזיסטענץ פון אַרבעטער. די סיטואַציע פון דער דאָזיקער קליינבירגער-מאַסע איז זעלטן אַמאָל אויף אַזויפיל פעסט, אַז די מעגלעכקייט ווידער צו ווערן אַרבעטער זאָל זיי ניט שטיין פאַר די אויגן — כאַטש זייער שטרעבן גייט לחלוטין אין אַ פאַרקערטער ריכטונג.

דעריבער קאַנען זיי אויף אַ באַשטימטן אופן און ביז צו אַ באַשטימטן גראַד, וואָס אַנטשפּרעכט צו זייער קלאַסן-כאַראַקטער, אַמאָל אַפילו „מיטפילן“ די קאַמפן פון דער אַרבעטערשאַפט „אויף צו פאַרבעסערן די טאַג-טעגלעכע לאַגע“. דאָס דאָזיקע קליינבירגערלעכע מיטגעפיל שילדערט שלום-עליכום אויף זיין אייגנאַרטיקן שטייגער דורכאויס ריכטיק. ער לאָזט מאַטלען זאָגן: „מיר דאַכט, אַז ס'איז גאָר ניטאָ קיין בעסערע זאַך אויף דער וועלט, ווי אַז מע שטרייקט. דאָס האָט אַזאָ פנים, ווי אַז איר לערנט ביי אַ רבי, וואָס שלאָגט זיך צו שטאַרק, נעמט מען אָפּ ביי אים די קינדער און מע זוכט אַן אַנדער

מלמד. (שלום-עליכס פּאָלקס-אויסגאַבע, טייל 2, ז. 117). ניט געקוקט אויף דער וויצלדיקייט, מיט וועלכער שלום-עליכס לייגט אַרײַן די דאָזיקע ווערטער אין מאַטלס מויל, און ווי „נאַאיוו“ און פּיליסטעריש אַזאַ דערקלערונג וועגן דעם מהות פון שטרייק זאָל ניט זײַן, איז דאָס אָבער סײַ די מײנונג פון שלום-עליכס סאָציאַלער באַזע, סײַ זײַן אײגענע גופא. מע דאַרף בלױז אויסזוכן אַ מלמד, וואָס שלאָגט זיך ניט צו שטאַרק — און אַלץ איז גוט און וואויל.

דער שיכט, וועלכן שלום-עליכס דריקט דאָ אויס, האָט עפעס אַ באַשטימטן שייכות צו שטרייקן, און שלום-עליכס רופט זיך אַפּ אויך אויף דעם דאָזיקן מאַמענט. „איר הערט זיך דאַרט (אויף שטרייק-מיטינגען — מ. וו.) אַן אַזעלכע ווערטער, וואָס איר האָט זײ קײנמאַל ניט געהערט: „דזשענעראַל סטרייק“... „ינגאַן“... „אַרגאַניזירט“... „אַכט און פּערציק שטונדן“... „העכערע וויי-דזשעס“... „בעסערע באַהאַנדלונג“... „סקעבס“... „סטרייק-ברעכערס“... „פיקעטס“... און נאָך כדומה אַזעלכע ווערטער, וואָס איר פאַרשטייט זײ ניט. מײן זכר מענדל זאָגט, אַז ער פאַרשטייט זײ יאָ. נאָר געבן זײ מיר צו פאַר-שטיין קאָן ער ניט. „וועסט עלטער ווערן, זאָגט ער מיר, וועסטו אַליין פאַר-שטיין.“ עס קאָן זײַן. (דאַרט, ז. 118). ס'קאָן טאַקע זײער זײַן, אַז מאַטל וועט אויסוואַקסן אַ פּראָלעטאַריער, אַ רעוואָלוציאָנער און וועט דאָס אַלץ טאַקע לויטן אינעווייניקסטן תּוך פאַרשטיין, און אַפילו קאַנען געבן צו פאַרשטיין אַ סך בעסער ווי שלום-עליכס גופא. וואָרים ניט געקוקט אויפן וויצלדיק-שמייכלענ-דיקן אופן, ווי שלום-עליכס רעדט דאָ וועגן דעם „ניט-פאַרשטיין“ — איז דאָס דאָזיקע „ניט-פאַרשטיין“ דווקא זײער כאַראַקטעריסטיש פאַרן קליינבירגער און פאַר זײַן אידעאָלאָגיע. וואו שלום-עליכס באַהאַנדלט אַן ענין, וואָס איז פאַר אים אין תּוך ניט געלייזט, דרייט ער זיך אַרויס מיט אַ וויצל.

עליע, דער צײטווייליק פּראָלעטאַריזירטער „מנחם-מענדל“, איז אויפן שטרייק-מיטינג מיט יעדערן, וואָס מע זאָל ניט זאָגן, מסכים. און פּינ, וואָס איז שוין דווקא יאָ פּײער און פּלאַם פאַר שטרייקן, אַז ער טרעט אָבער אַרויס און רעדט צו דער אַרבעטער-מאַסע, פּלודערט ער ווילדע און בטלנישע נאַרישקייטן. די אמתע פּראָלעטאַריער חווקן פון אים:

„ — וואָס דאַבערט ער? — וואָס האַקט ער אַ שטייניק? — און רייסן אים אַראָפּ מיט גוואַלד פון דער עסטראַדע. דער סוף איז טאַקע געווען, אַז אין רעזולטאַט פונעם שטרייק האָבן זיך די דאָזיקע צוויי קליינבירגער געכאַפט צו מער קליינבירגערלעכע פּרנסות, וואָס פירן אַוועק פונעם פּראָלעטאַריער צום „אַלרייטניק“.

11.

די אינטערעסן פונעם פּראָלעטאַריאַט גײען דאָ אַן דעם קליינבירגער אויף אַזויפיל, ווי זײ האָבן אוממיטלבאַר אַ שייכות צו זײנע אײגענע קלאַסן-אינ-

טערעסן. ער באַנעמט ניט זייער טיפּערן תוך ביז צום סוף, נאָר דאָס, וואָס יירט אים אוממיטלבאַר אָן. אָדער אויף וויפיל עס דוכט זיך אים, אָז עס קאָן אים פריער אָדער שפעטער אוממיטלבאַר אַנרירן. די דאָזיקע באַציאונג קומט צום אויסדרוק אין שלום-עליכס קליינבירגערלעכן, וואוילגענויגט-דעמאָ-קראַטישן פאַרהעלטעניש צום פּראָלעטאַריאַט און זיינע קלאַסנאָמפּן. שיל-דערונגען פון עקספּלאַטאַציע און גויט פונעם פּראָלעטאַריער געהערן ניט צו שלום-עליכס אייגנטלעכע טעמעס. ער דערוואַרעמט זיך ערשט דעמאָלט, ווען ער מאַלט בילדער פון דחקות און גויט ביים פאַראַרעמטן קליינבירגער. אָבער אַפילו די דאָזיקע בילדער דערגרייכן ניט קיין אַנקלאַגערישע שאַרפּקייט, ווייל ער זעט ניט דייטלעך קיין קעגנער און שולדיקן און ווייל סוף-כל-סוף פאַרלאַזט אים קיינמאָל ניט די וואַקלדיקע האַפענונג אויף בעסערע צייטן און באַזינגונגען. דעריבער, אָז ער באַקלאַגט, למשל, די גויט און די דחקות פון קינדער — און דאָס איז אים זייער אַ נאָענטע טעמע — שילדערט ער דאָס ניט אַלס דעם טיפּישן גורל פון קינדער פון עקספּלאַטירטע, נאָר אַלס אַן אומגליק, וואָס שטאַמט סוף-כל-סוף — פון נאַציאָנאַלע סיבות: „דיעטי טשערטי!“ — פון אַן עקאָנאָמישער לאַגע, אין וועלכער ס'איז דער עיקר שולדיק דער אַנטי-סעמיטיזם. —

רעדנדיק וועגן פרודאַנען, כאַראַקטעריזירט מאַרקס דעם קליינבירגערלעכן אידעאָלאָג אַזוי: „דער קליינבירגער ווערט אין דער היינטיקער פאַר-געשריטענער געזעלשאַפט פשוט צוליב זיין סיטואַציע גופא פון איין זייט אַ סאָציאַליסט — און פון דער אַנדערער אַן עקאָנאָמיסט (ד. ה. אַן אָנהענגער פון דער בורזשואַזער עקאָנאָמיק — מ. וו.), ד. ה. ער איז פאַרבלענדט פון דער גרויסאַרטיקייט פון דער גרויסער בורזשואַזיע און פילט דערביי אויך מיט די ליידן פון דער מאַסע פונעם פּאָלק. אין איינער און דער זעלבער צייט איז ער סיי בורזשואַ, סיי מאַסע (פּאָלק). אין טיפּן האַרצן גרויסט ער זיך דערמיט, וואָס ער איז אַן אומפאַרטייאישער, אָז ער האָט געפונען דעם אמתן גלייכ-געוויכט, וואָס האָט אַ פּרעטענזיע זיך אויסצוטיילן פון דער געוויינלעכער דורכ-שניטלעכקייט. אַזאָ קליינבירגער פאַרגעטערט די סתירה, ווייל די סתירה איז דער גרונט פון זיין עקזיסטענץ. ער אַליין איז ניט עפעס אַנדערש ווי אַ געזעלשאַפטלעכער ווידערשרוך, אַ פאַרקערפערטער אין טאַט. ער דאַרף באַ-רעכטיקן אין דער טעאָריע דאָס, וואָס ער איז אין דער פּראַקטיק, און פרודאַן פאַדינט צו זיין דער וויסנשאַפטלעכער קאָמענטאַטאָר פון פּראָנאָזישן קליינ-בירגערטום; דאָס איז — אַ ווירקלעכער פאַרדינסט זיינער, ווייל דאָס קליינ-בירגערטום דערשיינט אַלס אַ באַשטאַנד-טייל פון אַלע קומענדיקע סאָציאַלע רעוואָלוציעס.“ (אינעם בריוו צו אַנענקאָוו וועגן פרודאַנס פּילאָסאָפיע פון אַרעמקייט). די דאָזיקע ביז גאָר טיפּע כאַראַקטעריסטיק פונעם קליינבירגער-

לעכן אידעאָלאָג פאַסט, ווי מיר זען, ביז אין אַלע פרטים אויך אויף שלום-עליכמען.

שלום-עליכמס מיטגעפיל צום פראָלעטאַריער איז געווען זייער אויפֿ-ריכטיק. ער האָט אים אָבער, דורכאויס טעותדיק, געהאַלטן פאַר אַ טייל, פאַרן אַרעמסטן טייל, פון זיין, פונעם קליינבירגערלעכן, קלאַס. ער האָט אים צו-נויפגעמישט מיט זיין קלאַס. „פראָסטע יידן“ — דערמיט מיינט ער דורכ־שניטלעכע קליינבירגער — זיינען פאַר אים געווען דאָס אייגענע ווי „אַרבע־טער“, און אַלע אינאיינעם האָט ער געהאַלטן פאַרן „אמתן פאַלק“. זיין מיט־געפיל צו דער אַרבעטערשאַפט האָט שלום-עליכמס טיף-רירנדיק, אָבער הילפלאַז דעמאָנסטרירט מיט די ווערטער פון זיין צוואה, וואָס דאַרפן, אויף זיין שטייגער, זיין אַ סימפּאַטיע-באַוויזן פאַר די אַרבעטער און אַ פראָטעסט קעגן דער בורזשואַזיע ביז איבערן טויט אַריבער: „וואו איך זאָל ניט שטאַרבן, זאָל מען מיך באַהאַלטן ניט צווישן אַריסטאָקראַטן, מיוחסים, אָדער גבירים, נאָר גראַד צווישן פראָסטע יידן אַרבעטער, מיטן אמתן פאַלק.“

דער גרויסער שרייבער האָט דעם פראָלעטאַריאַט מיטגעפילט אַזוי ווי אַ „ראַדיקאַלער“ קליינבירגער, וואָס וויל זיך ניט אָפּרייסן פון זיין קלאַס. קאָן אים מיטפילן. אויף אַזאַ קליינבירגערלעכן רעאַקציאָנערן שטייגער האָט זיך שלום-עליכמס אָפּגערופן אויף דער רעוואָלוציע פון יאָר 1905, אויף אַזאַ שטיי-גער האָט ער געמאַלט דאָס אַרבעטער־לעבן און שטרייק-בילדער אין „מאַטל פייסי דעם חזנס“, אין „יוסף“ און אין אַנדערע ווערק. סימפּאַטיזירנדיק, אָבער מיט אַ שמיכעלע — כאַטש דער עיקר איבער זיינע קליינבירגערלעכע „מיט־לויפּערישע“ פיגורן — וואַקלענדיק און מטושטש. דעם אַרבעטער האָט ער באַנומען און באַוויזן ווי דעם סאַמע אַרעמסטן שיכטן פונעם קליינבירגערלעכן קלאַס.

„און אויב מיר האָבן פאַר זיך אַן אמתן גרויסן קינסטלער, איז גאַרניט מעגלעך, אַז ער האָט ניט געזאַלט אָפּשפיגלען אין זיינע ווערק כאַטש עטלעכע וועזנטלעכע זייטן פון דער רעוואָלוציע.“ אַמאַל טאַקע זייער סתירהדיק און קלאַסנפרעמד, „אַלס אויסדרוק פון די קעגנזעצלעכע באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָט זיך געפונען דאָס רוסישע לעבן אין לעצטן דריטל פון 19טן יאָר-הונדערט.“ די ציטאַטעס זיינען פון לענינען וועגן טאַלסטאָיען. מיר מיינען אָבער ניט צו מאַכן דעם מינדסטן פאַרגלייך צווישן דעם ווערט און באַטייט פון טאַלסטאָיען און שלום-עליכמען — דאָס וואָלט אַוואַדי געווען מער ווי אומגעלומפּערט — אויב מיר שטעלן פעסט, אַז דעם לענינישן טעזיס דאַרף מען אויף אַן אַנטשפּרעכנדיקן אופן אויך אַנווענדן בנוגע שלום-עליכמען.

שלום-עליכמס גיט אויף אַ באַשטימטן אופן אַ גלעצנדיקע קינסטלערישע אָפּשפיגלונג פון דער לאַגע און דער ראַל פון יידישן קליינבירגערטום אין פעריאָד פון דער רעוואָלוציע, פון דער ראַל און באַטייט פון זיין „אַנטייל“ אין

איר. מיט גרויסן פאַרנעם און מיט אויסשעפנדיקער און אויסשליסלעכער פול-קאָמקייט, אין אַן אייגנאַרטיקער פאַרם, וואָס אַנטשפרעכט צום קלאַסאָוו אין אַנהאַלט און דריקט אַזוי אַרום אַמדייטלעכסטן אויס דאָס, וואָס זי וויל אָפּ-שפיגלען — שילדערט ער דעם אומאויפהערלעכן און ניט אָפּצושטעלנדיקן פּראָצעס פון פאַרעלנטונג און פאַראַרעמונג פון קליינבירגערטום אין פעריאָד פון אַנטוויקלען קאָפיטאַליזם. און טאַקע באַגלייך דערמיט שפיגלט ער אָפּ די הילפלאַזיקייט פון דעם קלאַס, אָפילו פון זיינע ראַדיקאַלע פאַרשטייער — דורך טאַט און טעאַריע זיך צו אַריענטירן און צו געפינען אַן אויסוועג. דערין, אויף וויפיל שלום-עליכס האָט אָפּגעשפיגלט אין זיינע ווערק באַשטימטע מאַמענטן פון דער רעוואָלוציע, באַשטייט דער וויכטיקסטער הויפּט-ווערט פון זיין שאַפן אַלס ירושה פון פּראָלעטאַריאַט. דעם וועג, וואָס פירט אַרויס פון די ווידערשפּרוכן אין דער קאָפיטאַליסטישער געזעלשאַפּט, האָט שלום-עליכס ניט געזען, ער איז אָבער דורכאויס קלאַר פאַרן רעוואָלוציאָנערן פּראָלע-טאַריאַט. ער האָט בלויז אויסגעדריקט די פּראָגע, דער פּראָלעטאַריאַט ווייס אָבער אויך דעם פולן און ריכטיקן ענטפּער. דעריבער איז אויך דאָ אַ ריכטיקע און פולע פאַרשטענדעניש און אָפּשאַצונג פון זיין שאַפן מעגלעך בלויז ווען מע שטייט אויפן בליק-פּונקט פונעם רעוואָלוציאָנערן פּראָלעטאַריאַט. —

12

אין „מאָטל פייסי דעם חזנס“ פאַרסאָכאַקלעט שלום-עליכס זיין קינסט-לערישע אויפגאַבע, סיי וואָס שייך דעם אידעאָלאָגישן אינהאַלט בכלל, סיי וואָס שייך דער טעמאַטיק און סיי וואָס שייך דער פאַרם (שפּראַך-סטיל, לעקסיק, זאַצבוי, קאָמפּאָזיציע, פּאַבולע, „אינטריגן“-קרייז א. א. וו.), בפרט. דאָ זיינען דערפירט אַלע כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון שלום-עליכמס שאַפן ביז צו זייער אויסגעשפּראַכנסטער העכסטער מדרגה. אָבער אויך זיינע פעלערן אַנט-פלעקן זיך דאָ זייער בויילעט: די נעבעכדיקע אַרעמקייט, וואַקלדיקייט און צע-טומלטע מטושטשקייט פון זיין וועלט-באַנעם און פון זיין קוק אויף די גע-שעענישן פון זיין צייט און אויף דער געזעלשאַפּט. און אַלס אַ רעזולטאַט פון דעם — זיין אומפּיאַיקייט צו געבן אַן אַרגאַניש געבונדן און דינאַמיש אַנט-וויקלט ברייט בילד וועגן די פּראָצעסן, וואָס דער קלאַס, וועלכן ער שילדערט, מאַכט דורך.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אין אַ הערה צו די פאַרזעצונגען פון דעם דאָזיקן בוך, וואָס זיינען דערשינען אין דעם „פריינד“, באַטאַנט שלום-עליכס גופא זייער דיטלעך, אַז די איינצלנע קאָפיטלעך פון „מאָטל פייסי דעם חזנס“ זיינען דורכאויס זעלבשטענדיקע און אומאַפּהענגיקע דערציילונגען. צו דעם קאָפיטל „די וואָסערשטוב“ (זע „נאַכוואַרט“), וואָס איז דערשינען אין „די

יידישע וועלט" 1914 (2טער בוך, ז. 315), שרייבט שלום-עליכמס אַן ענלעכע הערה: „דער ערשטער טייל איז דערשינען אין אַ באַזונדער בוך אונטערן זעלבן נאָמען, באַשטייט פון אַ סעריע זעלבשטענדיקע דערציילונגען; אויף דעם זעלבן אָרט גייען אויך די ווייטערדיקע דערציילונגען, נישט געבונדן איינע מיט דער אַנדערער, אויף אַ סעריע (!)“.

די דאָזיקע באַמערקונגען זיינען בלייַספּאָ אַרויסגערופן געוואָרן פון רייך-פאַרלעגערישע“ סיבות; זיי וואָלטן אָבער ניט געמאַכט געוואָרן, אויב זיי וואָלטן אין אַ גרויסער מאָס טאַקע ניט אַנטשפּראַכן דער ווירקלעכקייט. די דערציילונגען „מאַטל פייסי דעם חזנס“ זיינען אויף אַ באַשטימטן אופן יאָ געבונדן „אויף אַ סעריע“. זיי גייען נאָך אַ ביאָגראַפישן פּאָדעם און באַציען זיך כראָנאָלאָגיש-פּאַקטיש שטענדיק אויף פריער דערציילטן. ס'איז אָבער אויך אמת, אַז זיי זיינען יעדע באַזונדער „זעלבשטענדיק“, נישט געבונדן איינע מיט דער אַנדערער“. ס'איז ניט קיין צופאַל, וואָס ער האָט זיי עטלעכע מאָל אין זיינע בריוו אויך אָנגערופן „פעליעטאַנען“, כאַטש אין תּוך זיינען זיי ביז גאָר פאַרשיידן פון דעם דאָזיקן זשאַנר.

אומזיסט וועלן מיר אין דעם דאָזיקן בוך זוכן אַן אינעווייניקסטע נויט-ווענדיקייט פון דער אַנטוויקלונג, אַנטשיידנדיקע הייד-פונקטן, אַן אָנאָמלונג פון די געשעענישן און זייער אויפלייונג, יענע דראַמאַטיק, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַן איינהייטלעך אַרגאַניש און דינאַמיש בילד פון סאָציאַלן לעבן. מיר געפינען דאָ בלויז קלייניקע אָנעקדאָטן (אין דער סאַמע העכסטער און קינסטלעריש געלייטערטער פאַרם פון דעם זשאַנר) ביז גאָר מייסטעריש אויפגעשנירלט אויף אַ ביאָגראַפישן פּאָדעם. די באַוועגונג פאַרלויפט דאָ אַן שום דינאַמישע איבערקערענישן אין אַ מעכאַניש-כראָנאָלאָגישן אומעטום גלייכמעסיקן נאָכאַנאַנד. אַלע טיילן פון דעם בוך פאַרנעמען אַ גלייכמעסיקן און אַלצאיינסן אָרט. קיינער פון זיי איז ניט קיין צענטראַלער און באַהערשנ-דיקער, איז ניט קיין באַזונדערס וויכטיקער פּאַרן גאַנצן איבעריקן בוך — פונקט אַזוי ווי די פאַרשיידנסטע „אידיען“ האָבן זיך אין שלום-עליכמס אידעאָלאָגיע זייער בשלומדיק געלעבט איינע לעבן דער אַנדערער. כאַטש זיי זיינען געווען אונטערגעוואָרפן צו אַ קליינבירגערלעכער דאָמינאַנטע, זיינען זיי אָבער ניט באַהערשט געוואָרן ביז צום גרויסן פון אַן איינהייטלעכער שטאַנד-האַפּטיקער וועלט-אַנשוואַונג... .

עס לאָזט זיך ניט מיט זיכערקייט זאָגן, צי האָט טאַקע שלום-עליכמס אַליין געפילט דעם באַטייט פון דעם דאָזיקן בוך, אַז ער גיט דאָ זיינס אַ קינסטלערישן סך-הכל. עס אַנטשפּרעכט דורכאויס צום גאַנצן סאָציאַלן מהות פון דעם דאָזיקן גרויסן שרייבער, אַז ער האָט געמאַכט די משוּנהדיקסטע טעותן ביי דער אַפ-שאַצונג פון זיינע אייגענע ווערק און אין זיין באַציאָונג צו זיי. אין תּוך איז

דערבער דאָס אַלץ זייער ווייניק מאַסגעבנדיק. עס איז אָבער פאַרט אינטערע-
סאַנט, אַז אין אַ בריוו פונעם יאָר 1910 רייסן זיך אים אַרויס אַזעלכע ווערטער
וועגן „מאָטל פייסי דעם חזנס“: „איך האָב געזאָגט, איך גיי געבן עצם מעצמי
ובשר מברשי“ (ד. ה. „ביין פון מיין געביין, פלייש פון מיין לייב“ — מ. ו.ו.,
זע „שלום-עליכם-בוך“, ז. 296). עס איז אויך ניט קיין חידוש, אַז די
דעמאָלטיקע ליטעראַטור-קריטיקער פונעם קלאַס, וועלכן ער האָט אייס-
געדריקט, האָבן דעם דאָזיקן פאַקט באַנומען אויפן וואונק. אין 1913 שרייבט
שלום-עליכם אין אַ בריוו צו ניגערן: „און איך האָב געקוועלט, וואָס איר האָט
געטראָפן ווי אַ נביא, אַז מיין געליבט קינד איז מאָטל פייסי דעם חזנס. אמת,
ווי די תורה איז אמת.“ („שלום-עליכם-בוך“, ז. 245). אין זייער ווייניק ווערק
האַט שלום-עליכם דערגרייכט אַזאָ אויסגעהאַלטענע מייסטערשאַפט, ווי אין
דעם בוך, און טאַקע דערפאַר באַווייזט זיך דאָ זיין אידעאָלאָגישע געשלאַנגקייט
און געדריקטקייט באַזונדערס פילבאַר. אין דעם דאָזיקן בוך זאַמלען זיך ווי
אין אַ ברענשפיגל די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון שלום-עליכמס שאַפן.

13

„מאָטל פייסי דעם חזנס“ איז דורכאויס ניט קיין „קינדער-בוך“. ס'איז
לחלוטין ניט געשריבן געוואָרן פאַר קינדער. אין אַ בריוו פון 1907 שרייבט
שלום-עליכם („שלום-עליכם-בוך“, ז. 218): „נאַר-וואָס איז מיר איינגעפאַלן
אַ מאָדנע מחשבה: פאַר אַ צווייטער קאַלעקציע העברייאישע מעשיות פאַר
קינדער זאָלט איר נעמען מיינע מעשהלעך פון „מאָטל פייסי דעם חזנס יינגל“,
זיי זיינען פאַר אייך ווי געוואונטשן. אַ פאַר שיק איך אייך פון זיי דאָ, אין
דעם בריוו, נאָך וועל איך אייך שיקן שפעטער — איך האָב זיי ניט אונטער
דער האַנט. געדרוקט זיינען פון זיי זיבן, זיין וועט 12 אָדער 15. כאַפט אַ קוק,
איר וועט האָבן הנאה. ביאַליק וועט אייננעמען אַ מיתה-משונה. אַך, ווען ער
זעצט זיי איבער אויף לשון-קודש!“ דאָס איז טאַקע געווען אַ „מאָדנע מחשבה“,
איינרעדן, אַז „מאָטל פייסי דעם חזנס“ זיינען קינדער-מעשיות. אַליין רופט
זיי שלום-עליכם עטלעכע מאָל אַן „פעליעטאַנען“ (זע „שלום-עליכם-בוך“,
ז"ז 130-131, 296), און גראַד ניט בלויז דערפאַר, ווייל זיי דרוקן זיך „אונטער
דעם שטריך“ — און פלוצים גאָר: מעשיות פאַר קינדער! אַזאָ מאָדנע מחשבה
האַט שלום-עליכמען געקאַנט איינפאַלן נאַר אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין רע-
אַקציאָנערער ציוניסטישער חפציה, אַז זיינע ווערק זאָלן איבערגעזעצט ווערן
אויף העברייאיש. וואָרים טאַקע — אויב אַפילו קינדער דאַרפן האָבן גראַד
העברייאיש — איז פאַרוואָס ניט אויך „מאָטל פייסי דעם חזנס“?
אין אמתן איז דאָס בוך סיי פון אָנהייב און סיי שפעטער ניט פאַרטראַכט,
ניט געשריבן און אויך ניט באַשטימט געוואָרן פאַר קינדער. ס'איז אויך לויט

זיין תוך גאַרניט צוטריטלעך געווען פאַר קינדער. ניט די טעמע, ניט דער מיין פונעם בוך, ניט די פאַקטן און בילדער, ניט די פאַרשיידענע הנדלעך, אַנעקדאָטן, פיינקייטן און איראַניעס. דאָס אַלץ זעצט פאַראויס אַ זייער דער-וואַקסענעם ליינער. ס'איז אַ דערציילונג כלומרשט וועגן קינדער (אין אמתן געהערן דערוואַקסענע, ווי עליע, פיני א. אַנד. ניט ווייניקער ווי קינדער צו די הויפט-פיגורן) און כלומרשט דערציילט פון אַ קינד. כלומרשט, ווייל שלום-עליכמס באַמיט זיך גאַרניט צו זיין אין דעם פּרט איבעריק אויסגעהאַלטן. אין מאַטלס נאָמען גיט שלום-עליכמס גענוג אַפט אַזעלכע דעטאַלן און באַאַכטונג-גען, וואָס וואַקסן ווייט אַריבער דעם קינדערישן באַנעם. שלום-עליכמס פּראַווט דאָס אַלץ פאַרענטפּערן דורכן אַנווייז, אַז זיין מאַטל איז אַ באַזונדערס שטאַרק טאַלאַנטפול קינד. מיר אַבער זיינען לחלוטין ניט מחויב די דאָזיקע ווייניק איבערציילונג פאַרענטפּערונג אַנצונעמען, בפרט אַז מיר זעען אַזוי דייטלעך, ווי די מאַסן און מעגלעכקייטן פון מאַטלס באַאַבטיקטן ווערן אַזוי אַפט צו זעצט פון די גאַר גרויסע מאַסן, וואָס שלום-עליכמס טאַלאַנט האָט פאַרמאָגט. וואָס איז שלום-עליכמס אויסן מיט דעם, וואָס ער דערציילט וועגן זייער דערוואַקסענע ענינים דווקא כלומרשט דורכן אַספּעקט פון אַ קינד? פאַרוואָס האָט שלום-עליכמס געדאַרפּט אַרויסזאָגן דורכאויס דערוואַקסענע דערפאַרונגען אין דער פאַרם פון אַ סטיליזירונג, וואָס טראַגט אַ בכיוון קינדערשן כאַראַקטער? ס'זעט זיין אַ טעות צו מיינען, אַז דערמיט איז שלום-עליכמס אויסן פאַרצושפּיגלען די פּרישקייט פון די איינדרוקן, וואָס דאָס "קינדער-אייג" כאַפט אויף. אַזאַ ענטפּער ליגט זייער אויבנאויפיק און דערקלערט גאַרניט וואַרים: פאַרוואָס האָט ער די דאָזיקע זעלבע "פּרישקייט" ניט געקאַנט געבן אין זיין אייגענעם נאָמען און פאַרוואָס איז דאָס דאָזיקע מיטל פאַסיק און נייטיק געווען גראַד פאַר דער טעמע עמיגראַציע און ניט אויך פאַר אַנדערע טעמעס, וואו מיר געפינען ניט מער און ניט ווייניקער "פּרישקייט" פון איינדרוקן ווי אין דעם ווערק?

אַז מ'ך וועלן זיך גוט איינקוקן אינעם כאַראַקטער פון דער "קינדערשקייט" אין "מאַטל פייסי געם חנוס", וועלן מיר זען. אַז דער עיקר באַשטייט זי אין דער מאַניר אויסצודריקן כלומרשט נאַאיוו-אומבאַוואוסטזיניק "טראַגישע" זאַכן. פון דעם באַקומט זיך אַ הומאַריסטישער עפּעקט. דער עיקר באַשטייט די "קינדערשקייט" אינעם "פאַרענגערן" און "פאַרשמעלערן". דעם פאַרנעם פון די דערציילטע פאַקטן, פון וועלכע עס ווערט אַרויסגעטרייסלט יעדע פאַר-טיפונג פונעם אינהאַלט. אַזוי אַרום דרייט זיך דער שרייבער אַרויס פונעם התחייבות זיך איינדייטיק קלאַר אַרויסצוזאָגן וועגן דעם זין און באַטייט פון די דערציילטע פאַקטן און צו זיי שטעלונג צו נעמען. אַזוי אַרום שאַפט זיך דער שרייבער די דערלויבעניש גרינג צו שפּרייזן איבער פאַקטן, וואָס מע

וואָלט אַנדערש מיט אַזאַ „לייכטיקייט“ ניט געקאָנט באַהאַנדלען. דאָס „קינדער-מױל“ פאַרשאַפט די מעגלעכקייט צו באַהאַנדלען באַשטימטע טעמעס אויף אַזאַ „לייכטן“ אופן, ווי שלום-עליכמס וואָלט דאָס אין זײַן אייגענעם נאָמען בשׂוּם אופן ניט געקאָנט טאָן. שלום-עליכמס האָט די דאָזיקע טעמע געקאָנט באַ-האַנדלען — אַנטשפּרעכנדיק צו זײַן סאָציאַלן מהות, — אַדער סענטימענטאַל-„טראַגיש“ אַדער „הומאַריסטיש“. ער האָט אויסגעקליבן דאָס לעצטע אַלס דאָס פּאַסיקסטע אין דעם פּאַל, ווייל די טראַגיק פּונעם קליינבירגער פּאַר-וואַנדלט זיך ביז גאַר גרינג אין באַנאַלישקייט און קאָמיק. די דאָזיקע דער-פאַרונג האָט שלום-עליכמס אַליין אין זײַן שאַפּן גענוג אָפּט געמאַכט. דאַרפן אַנדערע פּונעם קליינבירגער לאַכן — לאַכט ער בעסער אַליין פון זיך, אַזוי אַרום פאַרמינערט זיך זײַן קאָמיק, און זי באַקומט גאַר צוריק אַ „טראַגישן“ אויסזען. אַפענער הומאַר איז אַבער דאָ צוליב די טראַגישע פּאַקטן ניט מעגלעך געווען — האָט דעריבער שלום-עליכמס קינסטלער-באַוואוסטזײַן זײער צוועק-מעסיק צוגעצויגן אַהערצו דאָס „קינדער-מױל“.

דער „הומאַריסטישער“, לייכטער, אויב ניט לייכטזיניקער, צוגאַנג צו דער טעמע דאַרף דאָ פאַרענטפּערט ווערן דורכן „קינדער-מױל“, דאָס איז עס, וואָס שלום-עליכמס וויל מיט דער דאָזיקער מאַניר אַנטשולדיקן און צודעקן. די פּאַקטן ווערן געוויזן בײַ דער אַראַפּגעשרויפּטער שײַן פון קינדערשן אַספּעקט, כדי אַזוי אַרום איינצוהילן די אידעאָלאָגישע הילפּלאָזיקייט, וואַקלדיקייט און דעזאַריענטירטקייט און איינצוהאַלטן בײַ אַלדעם אַ לעצט רעשטל פון אַפּטימיזם — די אויפגאַבע, וואָס שלום-עליכמס האָט זיך געשטעלט אין דעם דאָזיקן ווערק.

14

דער זשאַנר פון דער קינדער-מעשה בכלל איז שלום-עליכמען היימיש. ער איז דאָך אַ מייסטער פון קליינבירגערלעכע מעשיות פאַר און פון קינדער. די דאָזיקע געניטקייט איז שלום-עליכמען גוט צונוץ געקומען דאָ, בײַ דער כלומרשטער קינדער-מעשה. גרויסע הומאַריסטן האָבן זײער אָפּט געמאַלט זײערע שילדערונגען אינעם אַספּעקט פון אַ קינד. אַפּנים, אָ דאָס איז איינער פון די באַראַקטער-שטריכן פון די קליינבירגערלעכע הומאַריסטן. אַחוץ אַלעם אַנטשפּרעכט דאָס צו זײער סענטימענטאַל-משפּחהדיקן צוגאַנג און באַנעם, אַפילו ווען זײ דאַרפן באַקלאַנגן די סיטואַציע פון זײער קלאַס. אומצופרידנדיקייט און טרויער זײנען בײַ זײ געוויינטלעך שטאַרק פאַרבונדן מיט אויסדרוקן פון משפּחהדיקער סענטימענטאַליטעט.* דער העכסטער אויסדרוק פון „רחמנות צו

* דער קליינבירגער איז גענויגט צו זען אין דער משפּחה די הויפּט-באַזע און דאָס וויכטיקסטע קעמערל פון דער געזעלשאַפּט, אויף וועלכער עס בויען זיך אַלע אויבעריקע סאָציאַל-עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און אידעאָלאָגישע דערשיינונגען. אויב

דער משפחה" פאַרשפיצט זיך ביי זיי אינעם „רחמנות צום קינד". דאָס איז, אגב, דער אינעווייניקסטער באַטייט פון דער „נאַאיווער", „הומאַנער" קליינ-בירגערלעכער פאַרמולירונג וועגן דעם „יאַרהונדערט פונעם קינד". — אַלע דערציילטע פאַקטן און געשילדערטע פיגורן ווערן מיט דער הילף פון דער קינדערשער „פריזמע" אַריינגעצויגן אין דער ספערע פון משפחהדיקער סענטי-מענטאַליטעט. אַזוי אַרום דאַרף אויך די סענטימענטאַליטעט גופא פאַרדעקט און פאַרענטפערט ווערן.

אין זיינע בעסטע ווערק רעדט שלום-עליכמס זעלטן פון זיך-אויס, מיט זיין „אייגענער צונג". געוויינטלעך, לאַזט ער עמעצן רעדן אין יענעמס נוסח, אָדער ער סטיליזירט זיין אייגענעם דערצייל-נוסח, לויטן סטיל פון זיינער אַ פיגור. דאַרט, וואו ער פראוואוירט רעדן און דערציילן אין זיין אייגענעם נאָמען, אין די „יידישע ראַמאַנען", אין „מבול", „בלאַגדזשענדע שטערן" א. אַנד. פאַלט ער געוויינטלעך דורך. דאָס איז אין די דערמאַנטע ווערק איינע פון זייערע וויכ-טיקסטע שוואַכקייטן. אין זיין אופן רעדן און דערציילן אַנטפלעקט זיך דאָ אַזאַ סענטימענטאַליטעט, נאַאיווקייט פון באַנעם און אַפילו באַנאַלישקייט, אַז דאָס צעשטערט אין אַ היפשער מאָס אויך דעם ווערט פון באַשטימטע מער גע-ראַטענע ערטער אין די דערמאַנטע ווערק.

דער גרויסער קינסטלער פילט מער אָדער ווייניקער באַוואוסטזיניק, אַז מיט דעם, וואָס ער האָט צו זאָגן, אַז מיט דעם אופן ווי ער באַנעמט און דער-קלערט די געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען, אַז מיט דער אַרעמקייט און וואַקל-דיקייט פון זיין אידעאָלאָגישער קאַנצעפציע טאָר ער זיך ניט אַליין אַרויס-שטעלן. ער מעג נאָר רעדן הינטער די פלייצעס פון זיינע פיגורן, פון זיינע מנחם-מענדלס, טביהס, מאַטלס א. אַז. וו. זיי מעג ער אויפציען, זיי מעג ער לאָזן רעדן, מיט זייער לשון און לויט זייער באַנעם. צו די מנחם-מענדלס און טביהס וועט מען קיין טענות ניט האַבן. זיינע פיגורן ווירקן דאָן אין ערגסטן פאַל קאָמיש, אָבער ניט דער שרייבער און ניט די אידעאָלאָגיע, וואָס פאַקטיש דריקט ער זיך אויס דווקא דורך די רייך פון זיינע פיגורן. אויף אַזאַ אופן שאַפט זיך די אילוזיע, אַז זיין אידעאָלאָגיע שטייט העכער און איבער דער אידעאָלאָגיע פון זיינע פיגורן; רעדט ער אָבער אַליין און אין זיין נאָמען. פאַלט זי, זיכטבאַר פאַר יעדערן, אַראַפ צום ניוואַ פון יענע.

שלום-עליכמס וויל אין „סענדער בלאַנק" און „יאַקנעהאַז" קריטיקירן אַ באַשטימטן שיכט — און די דאָזיקע צוויי ווערק געהערן דאָך צו זיינע סאַמע „שאַרפסטע" געזעלשאַפט-קריטיקירן — טוט ער דאָס דורך אַן אילוסטראַציע פון זייער אייגנטלעכן משפחה-לעבן און ענגסטן באַטייט פון וואָרט. מאַרקוס, דער „פּאָזיטיווער" רעזאַניאַר פון שלום-עליכמס „יאַקנעהאַז", קאַנצענטרירט זיין אַנקלאַג אין די ווערטער: „וואו איז ער, דער גלאַנץ פון אונדזער אומה, אונדזער גרעסטע, אונדזער שענסטע און אפשר איינציקע מעלה, מיט וועלכער מיר שטאַלצירן קעגן אַנדערע פעלקער: דאָס יידישע פּאַ מ ל י ע נ ל ע ב ז I" (שלום-עליכמס קורסיוו — מ. וו.).

מיט אַנדערע ווערטער: שלום-עליכמס קאָן זיך ניט אויפהייבן צו אַן אויספאַרמירטער פאַרגאַנצטער איינהייטלעכער און שטאַנדהאַפטיקער היס-טאָרישער קאַנצעפּציע, לויט וועלכער ער זאָל קאַנען באַנעמען און אויסטייטשן די געשילדערטע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, דעם מהות פון די פאַקטן און די פיגורן, ער לאָזט אין זיינע ווערק אַנדערע טאָן און רעדן לויט זייער סטיל און באַנעם און אויף זייער אַזוי צו זאָגן אייגענעם אחריות — אַזוי אַרום וויל ער זיך אַליין באַפרייען פונעם אחריות. אַפילו די געזעלשאַפטלעכע קריטיק, אויף וויפיל זי איז דאָ, באַקומט זיך טיילווייז אַן זיין אחריות. דערביי דאַרפן די פיגורן אַרויסרופן מיטגעפיל און סענטימענטאַליטעט — אַבער ווידעראַמאַל אויף זייער אייגענעם אחריות. מע איז זי מוחל די קריטיקירטע פעלערן צוליב זייער קאַמישקייט. דאָס קאַמישע ווערט אַפגעשוואַכט דורך די טראַגישע פאַקטן — באַקומט עס זיך אין רעזולטאַט סענטימענטאַליש. ווען ס'וואַלט אַבער גערעדט דער אויטאָר גופא און אַליין פאַרטייטשט די טראַגיק אין דער שייך פון זיין קאַנצעפּציע, וואַלט זיך באַקומען „קאַמיש“, אויף גאָר אַן אַנדערן אופן ווי ער האָט דאָס געוואַלט און גאָר אַקעגן זיינע כוונות. קיין סענטימענטאַלע געפילן וואַלט דאָס ניט אַרויסגערופן.

15

שלום-עליכמס שפראַך-סטיליאַציע איז אַ שפראַך-קאָסטיומירונג, אַ שפראַך-פאַרשטעלעניש, וואָס דאַרף אַפּווענדן די אויפמערקזאַמקייט אַוועק פונעם מחבר צום ריידער צו. אויב שרייבער מיט אַ דייטלעך באַוואוסטזיניקער, אויסגעפורעמטער און שטאַנדהאַפטיקער אידעאָלאָגיע האָבן אַמאַל צו קעמפן מיט דער שוועריקייט, אַז זייער אייגן קול זאָל זיך ניט צו גראַב דורכרייסן דורך די ווערטער פון זייערע פיגורן, איז ביי שרייבער ווי שלום-עליכמס די שווערי-קייט אַ פונקט פאַרקערטע: אַפילו אין זייערע אייגענע ווערטער גופא רייסט זיך זייער דייטלעך דורך דאָס קול פון זייערע פיגורן. די שפראַך-פאַרשטעלע-ניש בעמט אַראַפּ פונעם שרייבער דאָס התחייבות אַפשאַנדיק שטעלונג צו בעמען. דער ליענער מעג דאָן אַליין אַפשאַצן ווי ער וויל, דער שרייבער רעזערווירט זיך די מעגלעכקייט סיי צו אַ יאָ, סיי צו אַ ניין מסכים צו זיין. אַז מע שמיכלט סתם באַטייט דאָס דאָך ניט יאָ און ניט ניין — אַדער פאַרקערט. די דאָזיקע שפראַך-פאַרשטעלעניש גייט ביי שלום-עליכמס ניט לויט דער ליניע פון אינדיווידועלער דיפערענצירונג, ניט לויט אינדיווידועלע כאַראַקטערן, נאָר לויט גאַנצע סטיל-טיפּן. פון דער שפראַכלעכער כאַראַק-טעריזירונג באַקומט זיך ניט אַ באַשטימטער פערזענלעכער כאַראַקטער, נאָר גיכער פאַר אַלץ דער שפראַך-כאַראַקטער פון גאַנצע באַשטימטע סאָציאַלע

גרופעס: פון מנחם-מענדלס, פון טביהס, פון די אַרקאדי שוויצערס, פון די פאסטערנאקעס, פון די קאסריליווקער, פון קאַמי-וואַיאַזשאַרן א. אַז. וו. דער „כאַראַקטער“ אינעם אייגנטימלעכן באַטייט פונעם וואַרט קאַן לויט שלום-עליכמס סאציאלן מהות, לויט דער טבע פון זיין באַזע ניט זיין קיין אויפגאַבע פון זיין שאַפן. שלום-עליכמס איז שוואַך וואָס שייך כאַראַקטער-שילדערונג, ווי בכלל וואָס שייך אייגנטלעכער „שילדערונג“ און „מאַלריי“. ער איז אַבער גוואַלדיק שטאַרק אינעם שפראַך-שילדערן, אינעם שילדערן דעם רייד-נוסח פון באַשטימטע גרופעס אינעם יידישן קליינבירגערטום. ס'באַקומט זיך כלומרשט, אַז ניט די טעמע איז דער עיקר און דער שפראַך-נוסח בלויז אַ מיטל, נאָר פאַרקערט, די טעמע איז דאָס מיטל, וואָס גיט געלעגנהייט אויס-צופאַקן שפראַך — דעם עיקר. דאָס אַלץ איז נאָר כלומרשט אַזוי. אַזוי אַרום באַקומט זיך דער איינדרוק פון אַ „שאַטנדיקער“ קונסט, אַן „אומוויקלעכער“, פון אַ „ווערטער-קונסט“, קורץ: די כלומרשטיקייט איז דאָ אַן אויסדרוק פון אַ סאציאלער פסיכאָלאָגיע, וואָס אַנטשפּרעכט צו דער איליוואַרישקייט אין דער סיטואַציע פון דער באַזע, וועלכע קומט דאָ צום אויסדרוק.

אַזאַ כלומרשטיקע ווערטער-קונסט וויל עפעס אויסבאַהאַלטן, און דער עיקר אויסבאַהאַלטן דעם פאַקט, אַז דאָס, וואָס מע באַהאַלט אויס, איז זייער נעבענדיק און אַרעם. זי רעדט וויצלדיק און אַ סך, זי וויל פאַררעדן די ציין. נאָר אַזוי אַרום קאַן די דאָזיקע קונסט אויספירן איר פונקציע פון „מידת-הרחמים“, פון „טרייסטן“.

פון יוגנט אַן איבט זיך שלום-עליכמס אין דעם דאָזיקן כלומרשטן פאַראַ-דירן די שפראַך. נאָך פון יענער צייט, ווען ער האָט זיך מיט דובנאַוון דורכ-געשריבן העברייאיש אינעם סטיל פון „מגלה טמירין“, ד. ה. אין אַ סטיל, וואָס פאַראַדירט אַ פאַראַדיע. פאַראַדירן אַ פאַראַדיע הייסט אַבער צום מינוס צוגעבן אַ מינוס און דעמאַלט באַקומט זיך דאָך אַ פליוס. דובנאַוון פאַראַק-טעריזירט דאָס דאָזיקע שפיל מיט פיעטעטפולער וותרנות, ווי אַ נאַריש-מאַכעריי, ער האַלט אַבער, אַז שוין דאָ האָט שלום-עליכמס צוגעגרייט און געשאַרפט זיין קומענדיקן ליטעראַרישן סטיל. און אין דער דאָזיקער באַ-מערקונג איז דער אַלטער נאַציאָנאַל-פאַשיסט גראַד גערעכט, כאַטש אַ ביסל אַנדערש ווי ער מיינט. שלום-עליכמס שפראַך-קינסטלערישקייט אַנטהאַלט אין זיך שטענדיק אַחוץ — און טאַקע צוליב — דער סענטיםענטאַלישקייט אויך כלומרשט אַ נאָטע פון חוזק, פון פאַראַדיע, וואָס גיט אים די מעגלעכקייט זיך אַרויסצוהעלפן פון פאַרשיידענע פאַרלעגנהייטן. ווען מע האָט ניט צו זאָגן עפעס קלאַרס און איינדייטיקס, פעסט פאַרמירטס און שטאַנדהאַפטיקס, און מע מוז פונדעסטוועגן פאַרט זאָגן און טרייסטן — רעדט מען אַפט אַ סך, באַ-רעדעוודיק און כלומרשט פאַראַדיסטיש.

16

די דאָזיקע טאַטזאָך טאָר ניט פאַרפירן צו דעם טעות, אַז שלום-עליכמס איז אַ שרייבער אָן אַן אידייע. דאָס וואָלט, פאַרשטייט זיך, געווען דורכאויס ניט ריכטיק. אַזאַ שרייבער איז בכלל ניט פאַראַן. די „אידייע“ קאָן זיין פאַלש, ניט דייטלעך און פעסט אויספאַרמירט, ווייניק אַנטוויקלט, סתירהדיק, צע־פלאַסן, ממושטש, וואַקלדיק, עקלעקטיש א. א. וו. און דאָס איז דאָן אויך אַן אויסדרוק פון אַ באַשטימטער אידעאָלאָגיע. אָבער אַן „אידייע“ האָט יעדער שרייבער. אין דעם פּרט איז שלום-עליכמס גרונט־שטריך ניט באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט ניט געהאַט קיין אידייע, נאָר וואָס ער האָט געהאַט אַ גאַנצע ריי קליינבירגערלעכע ווידערשפּרעכלעכע געשטוקעוועטע און פאַלשע אידיען, פון וועלכע איינע האָט אונטערגעריסן די אַנדערע; וואָס זיין אידעאָ־לאָגיע איז געווען קליינבירגערלעך, עקלעקטיש, וואַקלדיק, ניט פעסט אויס־פאַרמירט, אַזוי אַז ער האָט ניט געקאַנט מער אָדער ווייניקער באַוואוסטזיניק ניט דערפילן איר „אומהעראַאישקייט“, איר נעבעכדיקייט, און האָט זי דערי־בער פאַרוואַלערט אין אַ קופּע רייד. און ווייל זיין אידעאָלאָגיע איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער גאַנצער קליינבירגערלעכער פּיליסטערישער באַלע־בעסלידיקייט פון זיין סאַציאַלער באַזע, איז דעריבער אַמאָל אַזוי שווער פּינקטלעך צו אידענטיפּיצירן זיין אייגנטלעכען מיינ. וואָרים ס'קומט ניט גרינג אַן צו דערקענען שלום-עליכמס „אידייע“ אין מנחם־מענדלס, טביהס אָדער מאַטלס ווערטער, ס'לאָזט זיך אַפט שווער גלויבן, כאַטש ס'איז אין אמתן גענוג אַפט דווקא אַזוי. פון דעם קאַנען מיר זען, ווי גוט די פאַרמאַסקירונג און דער „אַנשטעל“ האָבן זיך שלום-עליכמען איינגעגעבן — און טאַקע עפעס דרינגען וועגן דער פּונקציע פון דער דאָזיקער פאַרמאַסקירונג.

אויב מיר ברענגען עטלעכע מאָל אין אונדזער אַרבעט אַרויסזאָגונגען פון זיינע פאַרשויענע אַלס אַנטשפּרעכנדיק צו זיין אייגענער מיינונג, ווילן מיר דערמיט לחלוטין ניט פאַראַנטוואָרטלעך מאַכן שלום-עליכמען פאַר די ווערטער פון זיינע פאַרשויענע. זיי זיינען פאַר אונדז אויך אין קיין פאַל ניט דער עיקר־באָוויי אָדער בכלל אַ באָוויי. מיר נעמען בלויז יענע פאַלן, וואו די אַרויס־זאָגונגען פון זיינע פאַרשויענע אַנטשפּרעכען אין תּוך דורכאויס — ניט געקוקט אויף זייער בכיוונדיקער אוטרירטקייט און אויף אַנדערע תּמימותדיקע „אַנ־שטעלן“ — צו שלום-עליכמען אייגענע מיינונגען, וועלכע מיר האָבן אַרויס־באַקומען דורך אַן אַלגעמיינעם אַנאַליז פון זיין שאַפּן; דעמאָלט באַנוצן מיר בלויז די דאָזיקע אַרויסזאָגונגען אַלס טרעפלעך אילוסטרירנדיקע „פאַרמ־לירונגען“.

און דער בעסטער „אַנשטעל“ איז טאַקע אַמאָל אַרויסצוזאָגן גראַד די אייגענע מיינונג און זי באָווייזן אויף אַזאַ תּמימותדיק אַפענעם אָפּן — דערביי,

פאַרשטייט זיך, דורך אַזאַ מיין שליח, וועלכן מע קאָן זייער גרינג „דעזאָוואַר-אירן“, — אַז ס'לאַזט זיך אָפט אין פּלוג שווער גלויבן, דאָס זאָל זיין דעם שרייבערס מיינונג גופאַ. אויב אַזאַ אַרויסזאָנונג אַנטשפרעכט צו דעם אַל-געמיינעם אידעאָלאָגישן כאַראַקטער פון שלום-עליכמען, טאַרן מיר זי ניט אינגאָרין בלויז צוליב דעם, וואָס זי איז צו אָפּן, צו פּראָסט און וואָס זי ווערט אָפט אַרויסגעזאָגט דורך אַ ניט זייער מאַסגעבנדיקן „פּערסאָנאַזש“. דאָס וואָלט געהייסן „אַריינפאַלן“ אויף אַ שרייבערישן „טריוק“. מיר וועלן זיך דערמאַנען אין שלום-עליכמס אַן אַנעקדאָט. „דער גרעסטער שווינדל, זאָגט מען, איז דער אמת. איך וועל אייך דערציילן אַ מעשה. צוויי יידן מעקלעדס פאַרן אויפן באַן קיין שפּאַלע, ביידע צו איין פּריץ און ביידע וועגן איין געשעפט. מעשה-שטן באַגעגנט מען זיך אָבער אין איין וואַגאָן. מילא, באַגעגנט אין כאַרפּאלן. — „גוט-מאַרגן“, „גוט-יאָר“. „וואוהיין פאַרט דאָס אַ ייד?“ „וואוהיין איך פאַר? קיין שפּאַלע.“ אַ ייד איז דיר קיין קאַטאַוועס ניט: איר זאָגט דאָך מיר בכיוון, אַז איר פאַרט קיין שפּאַלע, בכדי איך זאָל מיינען, אַז איר פאַרט קיין בויבעריק, איך ווייס דאָך אָבער, אַז איר פאַרט טאַקע קיין שפּאַלע, היינט וואָס דרייט איר אַ מוח?“ („יאַקנעהאַז“).

פאַראַן באַשטימטע היסטאָרישע סיטואַציעס, ווען גרויסע טיילן פון קליינ-בירגערטום פילן אַן אמתן שרעק פאַר שאַרף געשטעלטע פּראָבלעמעס. זיי אַנטלויפן און מיידן זיי אויס. קלאַר און דייטלעך געשטעלט די פּראָגע — וואָלט זי זיי געוויזן זייער אמתע לאַגע צווישן קאַפיטאַל און פּראָלעטאַריאַט, און אַ קלאַרע פּראָגע צווינגט צו קלאַרע פעסטע ענטפּערס, אַנטהאַלט שוין אין אַ באַשטימטער מאָס אַן ענטפּער. גרויסע טיילן פונעם קליינבירגערטום האָבן דעמאָלט מורא פאַר אַ קלאַרן ענטפּער. זיי לאָזן זיך מער אַדער ווייניקער פאַסיוו באַשטימען פון די היסטאָרישע פּאַקטן, לאָזן זיך שטופן פון די פּאַקטן אַמאָל אַהין, אַמאָל אַהער, פּראוון ווי ווייט מעגלעך ווייך אַרומצובעטן די האַרטע און שאַרפע עקיקע קאַנטן פון דער קלאַסנקעמפּערישער ווירקלעכקייט אויף ווי-פיל זי רירט זיי אוממיטלבאַר אַן — אָבער זיי באַמיען זיך אויסצומיידן און זיך ניט אַריינצוטראַכטן ביז צום גרונט פון די דאָזיקע פּאַקטן.

אַז ס'גייט מנחם-מענדלען שלעכט אין איין פּרנסה, נעמט און מוז ער זיך געמען צו אַן אַנדערער; באַקומט ער אַ זעץ פון איין זייט, בייגט ער זיך אַריבער אויף דער אַנדערער זייט. ער שטייט ניט פעסט, ער איז צעשרויפט, צע-יאַכמערט, צעוואַרפּן, און זיין לאַגע זעט טאַקע גאַרניט „הערזאַיש“ אויס. דאָס יידישע באַלעבעסל, וואָס מאַכט אַ לעבן אין אַמעריקע אַדער אין איראָפּע, וויל זיך ניט שטעלן קיין פּראָבלעמעס, וואָס גייען אַרויס פון די סאַמע שמאַלסטע גרענעצן פון זיינע אוממיטלבאַרע און מאַמענטאַנע אינטערעסן. ער וויל ניט וויסן דעם טיפּערן באַטייט פון זיין נויט און אַרעמקייט אין דער „אַלטער היים“

און וועגן דער אומזיכערקייט פון זיין איצטיקער „סאלידערער“ לאַגע. ער וויל זיך ניט טיפער אַרײַנטראַכטן אין דעם אייגנטלעכן באַטייט פון די פאַרגאַמען, למשל, וואָס האָבן אַ היפּשן טײל פון זײַן אינערטן קלאַס געגעבן אַ שטויס צו עמיגרירן, ער וויל זיך ניט אַרײַנטראַכטן וועגן זײערע אייגנטלעכע סיבות און וועגן די אויספירן, וואָס מע דאַרף פון זיי מאַכן. ער וויל ניט קוקן גלייך און שאַרף אין דער צוקונפֿט אַרײַן און אויף דעם, וואָס זי מוז און וועט ברענגען פאַר זײַן גאַנצן קלאַס. פון דעם אַלעם אַנטלויפט ער — אין זײַן „היים“ אַרײַן, אין זײַן נאַענטסטער משפּחה אַרײַן, אין דער סענטימענטאַליטעט אַרײַן. אויב ער וויל זיך טרײַסטן, פּטרט ער דאָס אַלץ אָפּ זיפּצנדיק מיט אַ וויצל, מיט סענטימענטאַלן הומאַר.

דער פאַרשטעלטער רײד־שטייגער בײַ שלום-עליכמען דאַרף, ווי דורך־כלל זײַן הומאַר, וואָס בוײט זיך פאַרמעל אויף אַזאַ מין פאַרשטעלעניש, פאַר־באַהאַלטן אַ טיפּן טרױער און אומצופרידנקייט, וואָס זײַנען אַ רעזולטאַט פון דער סאציאַלער דעפרעסיע פון זײַן באַזע. אויך דער דאָזיקער „סוד“ האָט געדאַרפֿט אויסבאַהאַלטן ווערן דורך דעם מאַניר. שלום-עליכמס סאציאַלע פּונקציע איז געווען „טרייסטן“ דעם קליינבירגער און אים געבן מוט. דער לײענער־און הערער־עולם האָט פון זײַן וואַרט־הומאַר געלאַכט. אָבער

און רווקא דעמאָלט, ווען דער עולם האָט
געלאַכט, געקלאַמטש (געקוועלט) * און פלעגן זיך פרייען,
האַט ער געקרענקט (געוויינט) *, דאָס ווייס נאָר גאַט,
בסוד, אַז קײנער זאַל ניט זעען.

דאָס האָט שלום-עליכמס אויסגעזאַגט וועגן זיך אין דער אויפּשריפט, וואָס ער האָט צוגעגרייט פאַר זײַן מצבה. דאָס איז געווען זײַן „סוד“, וועלכן ער האָט געהאַט צו באַהאַלטן, כאַטש ער האָט ניט קלאַר פאַרשטאַנען די געזעל־שאַפּטלעכע סיבות פאַר זײַן „קרענקען“ און „וויינען“. דער הומאַר און זײַן וויצלדיק חזקל האָבן מיט זײער כלומרשטער סקעפּסיס געדאַרפֿט צודעקן די טיף־דערפילטע אויסוועגלאַזיקייט. אַנטשפּרעכנדיק צו דעם גראַד „מוט“ און „פעסטקייט“, וואָס שלום-עליכמס באַזע האָט פאַרמאַגט, קלעקט דאָ די האַפּער־דיקייט אין בעסטן פאַל נאָר אויף אַזויפיל, אַז מע זאַל זיך קניפּן די באַק די פאַרב זאַל שטיין, ניט אָפּן צו באַווייזן די פאַרלאַרנקייט, און זיך צו וויצלען.

17

שלום-עליכמס האָט, געוויינטלעך, ליב צו שאַרזשירן זײַן באַציאונג צו די פאַרשיידענע געזעלשאַפּטלעכע פּראַבלעמען פון קליינבירגערטום. עס פעלט

* אין אַ פּרײַען וואַריאַנט.

אים אפילו די אַנטשלאַסנקייט זיך איבערצוגעבן צו די אַמדייטלעכסטן פאַר-
 מירטע אַנשוואונגען אין זיין אייגענעם קלאַס; און אַפט גענוג ניט אַזוי די
 אַנטשלאַסנקייט און דער מוט. נאָר טאַקע אויך, און אפשר דער עיקר, די
 באַגרענעצטקייט, וואָס איז דערצו נויטיק. שלום-עליכמס שאַרזשירט זיין באַ-
 ציאונג צו באַשטימטע קליינבירגערלעכע געזעלשאַפטלעכע אידעאָלאָגיעס, כדי
 זיך דורך דעם לאָזן אַ פרייען וועג אויף אַפצוטערעטן צוריק, מע זאָל ניט קאַנען
 דערקענען אויף פעסט, וואָס ער גופא האַלט אויף אַן אמתן פון זיי. שלום-
 עליכמס וועלט-באַנעם הייבט זיך אויף אַזויפיל אַרויס פון דער באַגרענעצטקייט
 פון זיין באַזע, אַז ער זאָל זיך ניט קאַנען אויף אַן אמתן און דויערנדיק איבער-
 געבן דעם ציוניזם, למשל (ניט געקוקט אויף זיינע געלעגנטלעכע אַגיטאַציע-
 בראַשורן). ער האָט זיך אַבער ניט אויף אַזויפיל באַפרייט פון זיין קלאַסאָוער
 באַגרענעצטקייט, אַז ער האָט געזאָלט באַנעמען און איבערנעמען די סאָציאַל-
 ליסטישע אידעאָלאָגיע, ניט געקוקט אויף באַשטימטע זשעסטן פון וואויל-
 גענויגטקייט און מיטגעפיל צום אַרבעטער.

שלום-עליכמס אידעאָלאָגיע איז זייער אַ „ברייטע“. אירע תחומען ציען
 זיך „טאַלעראַנט“ פון דער רעאַקציאָנערסטער בורשוואַזיע ביי צום קעמפערישן
 פראַלעטאַריאַט. דער דאָזיקער ברייטהאַרציקער „עקלעקטיציזם“ און די
 דאָזיקע מוטושקייט זיינען דאָך טאַקע כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם שיכט
 קליינבירגערטום, וועלכן שלום-עליכמס דריקט אויס אין זיין שאַפן. דורך שלום-
 עליכמס רייד-הומאַר דאַרף אויך דער דאָזיקער פאַקט פאַרטושירט ווערן. קוים
 ווערט אַרויסגעזאָגט אַ „מיינ“, ווערט ער צוריק אַפגעמעקט דורך דער וויצל-
 דיקער פאַרם. נאָר אַזוי אַרום האָט שלום-עליכמס, ביי דער געגעבענער לאַגע,
 געקאַנט בלייבן אַ „טרייסטער“ פון זיין קלאַס, נאָר אַזוי אַרום האָט ער געקאַנט
 קינסטלעריש רעאַליזירן זיין סאָציאַלע פונקציע, וועלכע ער האָט שוין דווקא
 מיט גרויסער באַוואוסטזיניקייט געפילט און אויסגעפירט.

18

שלום-עליכמס „ליריזם“ האָט אין זיך אַ היפשע דאָזע סענטימענטאַליטעט.
 עכטע קליינבירגערלעכע סענטימענטאַליטעט. דער נעגאַטיווער איינדרוק,
 וואָס קאָן זיך באַקומען פון דעם דאָזיקן סאָציאַל-פסיכאָלאָגישן כאַראַקטער-
 שטריך, דאַרף אויך געמילדערט ווערן דורך רייד-הומאַר. דורך אַ וויצל ווערט
 זיטלעכע סענטימענטאַליטעט אַמבעסטן „פאַרטושירט“ און „אויסגעגליכן“.
 די צייט, ווען דעם קליינבירגערס סענטימענטאַליטעט האָט געמעגט
 דירעקט און איינדייטיק קומען צום וואַרט, איז שוין לאַנג פאַרביי. זי האָט זיך
 נאָך בלויו אין בעסטן פאַל געקאַנט באַהאַלטן אין די קנייטשלעך און פעלבלעך
 פון דער שפראַך. די דאָזיקע סענטימענטאַליטעט דאַרף רחמנותדיק פאַרהיטן

די לעכערלעכע הויקערס פונעם קליינבירגער, זי דאַרף אויספועלן פאַר אים „רחמים“. זי דאַרף דאָס כלומרשט-דעמאָסקירטע — אַנטשולדיקן. שלום-עליכס איז — זיין שאַפן אין אַלגעמיין באַטראַכט. ד. ה. אַחוץ זיין פרייאַיקן פעריאָד — ניט קיין געזעלשאַפט-קריטיקער אין אייגנטלעכן באַטייט 1910 וואָרט, ער קריטיקירט ניט די קעגנערישע קלאַסן און ניט דעם קליינ-בירגער, נאָר ער אַנטשולדיקט אים. און ווי גוטע אַדוואָקאַטן אין זייערע פאַר-טיידיקונגען, ברענגט ער קודם-כל די טענות, וואָס מע קאָן האָבן צום קליינ-בירגער, כדי זיי דורך פאַרשיידענע קינסטלערישע מיטלען, טאַקע דורך דעם אופן ווי ער ברענגט זיי פאַר — אַפצוואוישן.

ער פרוואוט זיך אַמאָל אויך צו גיין אויפן וועג פון דירעקטער איינ-דייטיקער סענטימענטאַלישקייט — דאָרט, וואו ער טרעט אַרויס דירעקט דערציילנדיק, ניט דורכן מויל פון אַ פיגור זייער, למשל, אין אַ טייל פון זיינע ניט-געלונגענע ראַמאַנען. אין אַלע דאָזיקע פּאַלן איז ער אַבער וואָס שייד דער סענטימענטאַליטעט טאַקע אויך גרינטלעך דורכגעפאַלן. זי האָט זיך באַקומען זיסלעך און באַנאַל. אַמבעסטן דערגרייכט ער אויך אין דעם פרט זיין ציל, ווען ער גייט אויפן וועג פון „אַנטוואַפּענען דעם קעגנער דורך אַ וויץ“. די סענטימענטאַלישקייט איז דאָ דער עיקר אויסן אַרויסצורופן וותרנות צו די שוואַכקייטן און פעלערן פון דעם קלאַס, וועלכן מע שטעלט פאַר. די כלומרשטע „קריטיק“, וואָס מע קאָן זען אין דער אַפּטמאַל איבערגעטריבענער שאַרזשירונג, האָט דאָ אין אמתן אַ „סענטימענטאַלע“ פונקציע: אויסצוכאַפּן דעם גערעכטן ביזן חווב פון אַ קעגנער. דער „הומאָר“ וויל דאָ פאַרכאַפּן דעם חוזק, וויל אים איבערשפיצן ביז צום אַבסורד. דער הומאָר כאַפט דאָ פאַראויס דעם גרימאַס, קרימט זיך אַליין נאָך, איבערטרייבט ביז צום גראַטעסק, לאַזט ניט איבער פאַרן קעגנער קיין שום מעגלעכקייטן אויף איבערצוויאָגן דעם חווב — כדי דער קעגנער זאָל דעם גרימאַס ניט קאָנען אויסנוצן ערנסטער, שאַרפער, בייער און פילבאַרער. דער גרימאַס ווערט דאָן אויסגעקערעוועט אויף „ליריש“, ד. ה. אין דער סענטימענטאַלישער ריכטונג, „מיט רחמים“. די פעלערן ווערן צוליב דעם שאַרזשירט ביז איבער אַלע גרענעצן, באַקומט זיך דאָן ביים לייענער די נויטווענדיקייט דעם שאַרזש צו רעדוצירן ביז צו דער ריכטיקער מאָס. און אַז ס'איז שוין איינמאַל נייטיק צו רעדוצירן, דאַרף שוין דורכן איינפלוס פון סענטימענטאַליטעט אַלץ אַראַפּגענומען ווערן. ס'דאַרף אַזוי אַרום אַרויסגערופן ווערן יענע סענטימענטאַלע שטימונג, וואָס איז גענויגט, אויב זי באַנעמט אין אַן ענין אַלץ, — אויך אַלץ מוחל צו זיין. וואָרים טאַקע: אויב דאָס בילד איז אַן איבערגעטריבענער שאַרזש און ס'זיינען שוין דאָ אין אים עלעמענטן פון „אויסגעטראַכטן בלבול“ אַזוי צו זאָגן — טאָ דאַרף מען שוין, אונטערגעקויפט פונעם אונטערטעניקן שמיכל און פון דער

„זעלבסטבאַשולדיקונג“, די איבעריקע אמתע גוואַלדיקע חסרונות אויך אויס-
מעקן און מוחל זיין.

אויב מיר זאָלן זיך קאָנקרעט אָפּשטעלן בלויז אויף „מאָטל פייסי דעם
חזנס“, דאַרפן די גראַטעסקן, וואָס באַקומען זיך כלומרשט פון מאָטלס קינ-
דערישן, „ניט ריכטיקן“ באַנעמען, אַרויסרופן יענעם שמייכל, וואָס זאָל
וותרנותדיק שטימען צו די געמאָלטע דעגראַדירטע און פאַרקריפלטע פיגורן
(פיני, עליע, הערש-לייב דער מעכאַניק א. אַז. ווי. א. אַז. ווי.) און זייערע פעלערן.
זיי דאַרפן אַרויסרופן די שטימונג אויף מוחל זיין און מיטפילן. דאָס מיטל
פון „קינדערשער פּערספּעקטיוו“ האָט דאָ, הייסט עס, אויף אַזאָ אויפן אומ-
דירעקט אויך די פונקציע פון „רחמים“.

19

אין „מאָטל פייסי דעם חזנס“ קומט צום אויסדרוק דעם עמיגראַנטס
סענטימענטאַלע באַזיאונג צו דער „אַלטער היים“, ניט געקוקט אויף זיין אַמע-
ריקאַנער „פאַטריאָטיזם“. סענטימענטאַליטעט צו דער אַלטער שטעטלשער
היים איז אָבער בכלל כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום-עליכמען. דאָס אַנטשפּרעכט
דורכאויס צו דער שטימונג פונעם קליינבירגער, וואָס איז אויסגעוואַנדערט
אין דער גרויסער שטאָט, בנוגע זיין קליינשטעטלדיקער „אַלטער היים“, פונ-
וואַנען ער איז געקומען. דאָרט האָט ער געלעבט טאַקע אין דחוקות, אָבער מיט
אַזעלכע האַפּענונגען, וועלכע ער האָט שוין דאָ, אין דער גרויסער שטאָט,
פאַרלוירן. דאָרט האָט ער די סאַציאַלע און עקאָנאָמישע לאַגע פון זיין קלאַס
טאַקע ניט באַקומען; איצט אין דער גרויסער שטאָט, אָדער גאַר אין אַ ניו-
יאָרק, קלויבט ער זיך אין איר אויך ניט פאַנאַנדער, אָבער אירע גרענעצן זעט
ער שוין קלאָרער, און די פּערספּעקטיוו דריקט אויף זיין שטימונג. קומט
דעריבער די בענקעניש נאָך די פּראָסטערע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן,
וועלכע ער האָט לייכטער געקאַנט איבערבליקן, כאַטש ניט באַנעמען. די צע-
רייבנדיק אומרהמנותדיקע אַנטוויקלונג פון קאַפיטאַליזם אין אַמעריקע שרעקט
אים ביז גאַר, באַקומט זיך אין זיין זכרון די פאַרשטעלונג וועגן דער אַלטער
היים מיט איר אַרעמקייט, באַדערפענישלאַזיקייט און פּראָסטערע פאַרהעלטע-
נישן — אידליש. „פון דיין בריוו זע איך אַרויס, אַז ווען מיר האָבן דאָ די
קאַנסטיטוציע, וואָס מיר מיינען, באַדאַרפן מיר שוין קיין שום אַמעריקע
נישט. דעמאָלט האָבן מיר דאָ אַ בעטער אַמעריקע, ווי איר דאָרט... יאַנקל!
זאַלסט גאַר קיין יסורים נישט האָבן, אַזאָ שטיק גאַלד מיר, און אַזאָ מכה
קרושעוואַנען, וואָס פאַר אַ קאַנסטיטוציע מיר וועלן אים-ירצה-השם האָבן“
(אין „נישטאָ קיין ניס“), אַזוי לאַזט שלום-עליכמס שרייבן „אַ שניידער פון
דער היים“ „צו זיינעם אַ פריינט אין אַמעריקע“. אין אמתן קומט דאָ ווידער-

אַמאָל צום אויסדרוק, ניט געקוקט אויפן וויצלדיקן טאָן, שלום-עליכמס אַ שטימונג — און דווקא פון יאָר 1907 — ווען ער איז געווען אין אַמעריקע און האָט פון דעם לאַנד באַקומען זייער אַ שטאַרקן פּאַזיטיוון איינדרוק, אין שלום-עליכמס שטימונג איז דאָ, ווי אָפט און געוויינלעך ביי שלום-עליכמען, אַ געטרייער אָפהילך פון איינער אַ שטימונג ביי זיין קלאַסאָוער באַזע.

די דאָזיקע שטימונג ווערט אָבער געשטערט פון קלאַרע דערמאַנונגען וועגן אומגעוויינלעכער אַרעמקייט און נויט, וועגן פּאַגראַמען און באַדריקונגען פון צאָרישן רעזשים, מיט זיך אַרײַן אין די אידיילישע זכרונות אַ היפּשלעך ביטערער טראַפּן. ווערט דעריבער אינעם סך-הכל די באַציאונג צו דער אַלטער היים אַ צווייאַיקע, אַ „געשפּאַלטענע“ — און דאָס אַלץ ווערט אַמבעסטן אויפגעלייזט אין אַ וויצלדיקן הומאַריסטישן טאָן. אויף אויסצודריקן אַזאַ מין צווייאַיקע געשפּאַלטענע באַציאונג צו דער „אַלטער היים“ אין דער געשיכטע פונעם עמיגראַנט — פון זיין שטעטלשער יוגנט ביז צו זיין „אויפגאַנג“ צום „אַלרייטניק“ — האָט אויך ניט געקאָנט צוגעקליבן ווערן קיין פּאַסיקערער קינסטלערישער מיטל ווי דאָס דערציילן „דורכן קינדער-מויל“. מאַטלען קאָן מען לאָזן דערציילן די סאַמע ביטערסטע זאַכן מיט אַ שמיכל אויפן פנים, אַזוי אַז ס'זאָל זיך באַקומען אי קאַמיש-וויצלדיק, אי סענטימענטאַל-אידייליש, אי טרויעריק, אי סאַרקאַסטיש; קורץ, די באַרימטע „לאַכנדיקע טרער“. דער קינדערישער אַספעקט דערלויבט אַלזאַ, ערשטנס, דעם אויטאָר ניט איינדייטיק שטעלונג צו נעמען צו די באַהאַנדלטע פיגורן און פּאַקטן; צווייטנס, גיט זי דאָ די בעסטע מעגלעכקייט אויסצודריקן סאַציאַל-פּסיכאָלאָגישע שטימונגען פון אַ באַשטימטער גרופּע אויפן פּאַסיקסטן אופן; דריטנס, מיידט זי אויס דערמיט די סענטימענטאַלע באַנאַלקייט, וואָס מאַכט קאַמיש, בעת דאָ ווערט די קאַמיק — טראַגיש, דאָס הייסט, זי „אַנטשולדיקט“ דורך „רחמים“; פּערטנס, קאָן טאַקע ערשט אַזוי אַרום די קאַמיק קומען צו איר „טרייסטנ-דיקער“ ווירקונג, וואָס איז דאָ אינאיינעם מיט דער „פּאַרטידיקונג“ אַן עיקר פון איר פּונקציע.

20

די אַרט-באַגרענעצונג פאַרווערט אונדז דאָס אַלץ אויספירלעך צו אילוס-טירן מיט קאַנקרעטן און דעטאַלישן ביישפּיל-מאַטעריאַל. אָבער עטלעכע דעטאַלישע ביישפּילן וועלן מיר פאַרט אַנמערקן.

„פון די אַלע זאַכן, וואָס מיר האָבן אויספאַרקויפט פון שטוב, האָט מיר קיינע פון זיי ניט צוגעשטעלט אַזויפיל פאַרגעניגן ווי די גלעזערנע שאַפּע. אמת, די זילבערנע עטרה א. א. ז.ו.“ דאָ ווערן דערציילט די סאַמע טרויעריק-סטע פּאַקטן וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פונעם פאַראַרעמטן און דעקלאַסירטן

קליינבירגערטום אינעם קליינעם שטעטל. דער פאַראַרעמטער קליינבירגער האַלט שוין דערביי, אַז ער פאַרקויפט אַלץ אַרויס פון זיין שטוב. מאַטלעז איז אָבער דערלויבט צו רעדן וועגן דעם מיט קינדערשער נאַאיווקייט ווי וועגן אַ גרויסן „פאַרגעניגן“. די דאָזיקע דיספּראָפּאַרץ צווישן דעם אינהאַלט פונעם דערציילטן פאַקט און צווישן דער פאַרם, דעם אופן ווי ער ווערט דערציילט, ווירקט דאָ דווקא קאָמיש, „ביטער“ — אָבער קאָמיש. די דאָזיקע קאָמיק דאַרף פאַרגלעטן און צודעקן. די צווייאַקייט פון דער שטימונג ווערט צוגעדעקט מיט אַ וויצל.

פונקט אזוי: ווען מע האָט פאַרקויפט די שאַפּע, האָבן זיך ביים אַרויס-טראַגן באַוווּזן באַשטימטע „טעכנישע שוועריקייטן“. מאַטל דערציילט וועגן דעם אזוי: „איין מינוט איז געווען אַזעלכע, וואָס איך האָב מורא געהאַט פאַר דער שאַפּע. דאָס הייסט, איך האָב געמיינט, זי בלייבט ביי אונדז.“ ער האָט „מורא געהאַט“! דעם זעלבן מין בכיוונדיקע, אויף קאָמיק באַרעכנטע דיס-פּראָפּאַרץ צווישן אינהאַלט און פאַרם קאַנען מיר אויך באַמערקן אַפילו שוין אין אַזאַ טיטל פון אַ קאַפיטל ווי: „מיר איז גוט — איך בין אַ יתום.“ מאַטל דערציילט, ווי די מאַמע וויינט, ווייל מע פאַרקויפט אַלץ אַרויס פון שטוב. דער קראַנקער שטאַרבנדיקער פאַטער פּרעגט אַרויס פון אַנדערן צימער, וואָס סע טוט זיך דאָ אייגנטלעך. „גאַרניט, ענטפּערט אים די מאַמע און ווישט די רויטע אויגן, און די אונטערשטע ליפּ מיט איר גאַנצן פנים טרייסלט זיך אזוי, אַז מע דאַרף זיין שטאַרקער פון אייזן, מע זאָל ניט פּלאַצן פאַר געלעכטער.“ און אַז אַלץ איז שוין אַרויספאַרקויפט געוואָרן פון שטוב און מ'האַלט שוין ביים סאַמע לעצטן חפץ, דערציילט מאַטל: „די בעסטע שמחה פון אַלע שמחות איז געווען ביי מיר, אַז ס'איז געקומען צו מיין ברודער עליעס קאַנאַפּע און צו מיין בעטל.“

אַ ביישפּיל פון אַן אַנדערן מין. די צאַרישע פאַגראַמען אין דער צייט פון דער ערשטער רעוואַלוציע האָבן זייער שטאַרק אויפגערודערט די יידישע קליינבירגערלעכע מאַסן אין רוסלאַנד און האָבן אויך געהאַט אַ באַשטימטן באַטייט פאַר זייער ווייטערדיקן געשיכטלעכן גורל. דער קליינבירגער איז אָבער אין אַלגעמיין ניט גענויגט צו שטעלן די פּראַגע וועגן די פאַגראַמען אין צוזאַמענהאַנג מיט די קלאַסאַווע קאַמפּן אין צאַרישן רוסלאַנד און מאַכן פון אַזאַ פּראַגע-שטעלונג אַנטשפּרעכנדיקע אויספירן. ער פאַרענטפּערט זיך די דאָזיקע פּראַגע אָדער אויפן סאַמע אויבערפלעכלעכסטן אופן, פאַטאַליסטיש, מיטן ערשטן בעסטן ענטפּער, וואָס קומט אים אונטער דער האַנט, אָדער „טיפּער“, באַלעבעסלדיק-נאַציאָנאַליסטיש: „פאַגראַמירט האָבן „גויים“, גע-ליטן האָבן „ייִדן“; דער אויספיר איז: „גויים“ האָבן פיינט „ייִדן“, דאַרף מען אַנטלויפן פון די „גויים“ און זיך אויסזוכן אַ לאַנד, וואו ס'איז ניטאָ אָדער ווייניק דאָ „גויים“ (פאַלעסטינע), אָדער, וואו די „גויים“ האָבן די „ייִדן“ ניט

אַזוי שטאַרק פיינט (אַמעריקע, ענגלאַנד א. אַז. וו.). דער קליינבירגער אַנט-
ליפט פון דער פּראַבלעם פונקט אַזוי ווי פאַרן פּאַגראַם גופא, ווייל אַ טיפּערע
שטעלונג צו דער פּראַגע וואַלט אים געעפנט די אויגן אויפן קלאַסנאָמאָ אינעם
לאַנד און אויף דער פּערספּעקטיוו פון זיין קלאַס בכלל אין דער גאַנצער וועלט.
אויף זיינע באַלעבעסלדיק-נאַציאָנאַליסטישע אויספירן ענטפּערט אַ רעוואַ-
לוציאָנערע פּאַלקלאַר-ליד :

„... צו וואָס טויג אונדז ירושלים,
אַז מיר זאָלן דאַרט סטראַדאָיען ?
לאַמיר בעסער בלייבן אין רוסנלאַנד,
דעם אַרבעטסמאַן צו באַפרייען.“

צו דער דאָזיקער איינציק ריכטיקער לייזונג האָט דאָס קליינבירגערטום
ניט געקאָנט קומען. וויל עס בעסער וועגן דער דאָזיקער פּראַגע וואָס ווייניקער
„טראַכטן“.

אויף אויסדריקן אַזאַ באַציאָנונג צו דער „פּראַבלעם פון פּאַגראַמען“, וועלכע
ניט מע וויל ריכטיק שטעלן און אַוודאי ניט ריכטיק לייזן, איז קיין זאַך ניט
אַזוי פּאַסיק געווען ווי לאַזן צו איר שטעלונג נעמען — אַ קינד. דאָס, וואָס
ס'וואַלט ביי אַ דערוואַקסענעם אויסגעקומען מאַדנע — פּאַסט פּאַרט בעסער
פאַר אַ קינד.

שלום-עליכמס גיט ניט אין זיין „מאַטל פייסי דעם חזנס“ קיין שילדערונגען
פון פּאַגראַם-בילדער. ער מיידט אויס שילדערונגען אויף דער דאָזיקער טעמע.
ער לאַזט בכיוון מאַטלען און זיינע אייגענע אויסוואַנדערן אַ קורצע צייט פאַר
די פּאַגראַמען (דאָס אַנטשפּרעכט, אגב, דער היסטאָרישער ריכטיקייט אויף
אַזויפיל, אַז די פּאַגראַמען האָבן פאַר אַ באַשטימטער צייט בלויז פאַרשטאַרקט
די אויסוואַנדערונגען, בשום אופן אָבער ניט — ווי אַ טייל שרייבער ווילן האָבן
— זי אַרויסגערופן). שלום-עליכמס קען ניט אויסמיידין וועגן די פּאַגראַמען צו
דערמאָנען. איז ווי אַזוי-זשע טוט ער דאָס אין דעם דאָזיקן בוך ? גענוג
מערקווירדיק — אויף אַזאַ אופן, „אַז מע דאַרף זיין שטאַרקער פון אייזן, מע
זאָל ניט פּלאַצן פאַר געלעכטער“. שלום-עליכמס שטייט אויף אַזויפיל העכער
פונעם דורכשניט אין זיין קלאַס, ער זאָל ניט קאָנען איבערצייגט און פול-
שטענדיק באַפרידיקט אַננעמען און שטאַנדהאַפטיק אויסדריקן די געוויינלעכע
נאַציאָנאַליסטישע אויסטייטשונג און לייזונג, כאַטש אין אַלגעמיינעם נעמט ער
טאַקע די דאָזיקע נאַציאָנאַליסטישע אויסטייטשונג אָן. קיין אייגענעם קלאַר-
אויספאַרמירטן שטאַנדהאַפטיקן ענטפּער אָבער האָט ער דאָ ניט. באַקומט זיך
עס ביי שלום-עליכמען אַזוי :

„...זיי זיינען געווען, זאָגט ער, אַמאָל גרויסע נגידיים, דאָס הייסט, ניט
אַמאָל, טאַקע אַט דאָ ניט לאַנג, פאַרן פּאַגראַם. איך פרעג אים, ווי אַזוי איז דאָס

א פאָגראַם ? איך הער אַלץ פון די עמיגראַנטן, מע זאָגט : „פאָגראַם“, „פאָגראַם“ גראַם, נאָר וואָס דאָס איז — ווייס איך ניט. רופט זיך אָן צו מיר קאַפּל :
 „ — אַ פאָגראַם ווייסטו ניט ? ע, ביסטו דאָך גאָר אַ נאַנקעלע ! אַ פאָגראַם איז אַ זאָך, וואָס איז היינט אומעטום. הייבן הייבט זיך עס אָן כמעט פון גאַרניט, און אַז עס הייבט זיך אָן, ציט זיך עס אַוועק דריי טעג...
 „ — וואָס זשע, זאָג איך, איז דאָס ? אַ יאַריד ?
 „ — וואָסער יאַריד ? אַ שיינער יאַריד ! מע שלאָגט פענצטער ! מע ברעכט מעבל ! מע טרענט קישנס ! פעדערן פליען, אַזוי ווי שניי.
 „ — אַקעגן וואָס ?

„ — נאָ דיר גאָר אַקעגן וואָס ! אַקעגן שמערלען ! אַ פאָגראַם איז ניט נאָר אויף הייזער אַליין, אַ פאָגראַם איז אויף קלייטן, מע צעשלאָגט אַלע קלייטן, און מע וואַרפט אַרויס פונדאָנען די סחורה אויף דער גאַס, און מע צעטראַגט, און מע צעראַבעוועט, און מע צעשיט, און מע באַגיסט מיט גאַז, און מע צינדט אונטער, און מע ברענט.
 „ — גיי שוין, גיי !

„ — וואָס דען מיינסטו ? איך וועל דיר אויסטראַכטן ? נאָכדעם, אַז ס'איז נישטאָ שוין וואָס צו ראַבעווען, גייט מען איבער די הייזער מיט העק, מיט אייזנס און מיט שטעקנס, און פאַליציע גייט נאָך פון הינטן, מע זינגט און מע פייפט און מע שרייט : „איי, רעביאַטאַ, ביי זשידאָוו !“ און מע שלאָגט, מע הרגעט, מע קוילעט, מע שטעכט מיט שפיזן...
 „ — וועמען ?

„ — וואָס הייסט וועמען ? יידן !
 „ — פאַרוואָס ?
 „ — נאָ דיר גאָר פאַרוואָס ! ס'איז דאָך אַ פאָגראַם !
 „ — און אַז אַ פאָגראַם איז וואָס ?
 „ — גיי אַוועק, דו ביסט אַ קעלבל ! איך וויל מיט דיר ניט רעדן !
 „ אַזוי זאָגט צו מיר קאַפּל, שטופט מיך אָפּ פון זיך און לייגט אַריין די הענט אין די קעשענעס, ווי אַ גרויסער. (שלום-עליכס פאַלקס-אויסגאַבע, ד"ז 212—214.)

דאָ רעדן כלומרשט קינדער אויף אַ קינדערשן אופן. דאָ איז כלומרשט זייער „ניט-וויסן“ — אַ קינדערש „ניט-וויסן“. מע קאָן אין דעם דאָזיקן „ניט-וויסן“ אַרויסהערן די „נאַציאָנאַלע טענה“, דעם נאַציאָנאַליסטישן אויסטייטש פון די פאָגראַמען אויף אַ פאַרבאַהאַלטענעם אופן. אַבער פאַרט בלייבט כאַראַקטעריסטיש, אַז שלום-עליכס וויל זיך דאָ ניט וועגן דעם דייטלעך אַרויסזאָגן. שלום-עליכס לאָזט די קינדער ניט וויסן די סיבה פון די פאָגראַמען, וויל ער קאָן זיך אַליין ניט אַנטשליסן צו אַ פעסטן און איינדייטיקן ענטפער. אַנדערע

זאָכן באַאָבאַכטן און פאַרשטייען די קינדער יאָ, כאַטש זיי זיינען נאָך קינדער, דאַרט שטערט אים ניט די רעאַליסטישע אויסגעהאַלטנקייט. זי וואַלט אים אויך דאָ ניט געשטערט, ווען ער וואַלט אין דעם פאַל ניט אַליין געווען הילפ־לאָז, פאַרלוירן און וואַקלדיק. העלפט ער זיך אויך דאָ אַרויס מיט אַ „הומאַ-ריסטישער“ שילדערונג פון דעם זייער טרויעריקן געשפרעך. דער פאַקט פון די פאַגראַמען האָט שלום-עליכמען טיף אויפגעטרייסלט, אָבער ניט בלויז קאַפּל ווייסט דאָ ניט קיין ריכטיקן ענטפער, נאָר אויך ניט דער שאַפער פון דער דאָזיקער פיגור, וואָס מיידט אַפילו אויס, ווי ווייט מעגלעך, די דאָזיקע טעמע צו באַרירן. שלום-עליכס לאָזט מאַטלען זאָגן: „פריער, אַז איך פלעג הערן מע דערציילט וועגן אַ „פאַגראַם“ — האָב איך אַנגעשטעלט מויל און אויערן. היינט, אַז איך דעהער דאָס וואָרט „פאַגראַם“ אַנטלוף איך, איך האָב בעסער ליב פריילעכע מעשיות.“ שלום-עליכס לאָזט זיך ניט שטערן אין זיין „טרייס-טערישער“ סאציאלער פונקציע דורך „אומלייזבאַרע“ פראַבלעמעס — „אומ-לייזבאַרע“ דורכן בליק-פונקט פון דעם קלאַס, וועלכן ער וויל אויסדריקן. פונדאָנען נעמט זיך זיין קינסטלעריש-אידעאָלאָגישער שלאָגוואָרט: „איך האָב פיינט טרויעריקע בילדער, מיין מוזע טראַגט ניט קיין שוואַרצן שלייער אויפן פנים; מיין מוזע איז אַן אַרעמע, נאָר אַ פריילעכע“ (אַ וויגרישע בילעט). די דאָזיקע „פריילעכקייט“ איז אַ דורכאויס כלומרשטע פריילעכקייט.

21

די סאציאלע פונקציע פון שלום-עליכמס קינסטלערישן שאַפן איז: „טרייסטן“ דעם קלאַס, וועלכן ער דריקט אויס. אין זיין קינסטלערישן שאַפן שפיגלט זיך אַפ אַזאַ מיין, אַזאַ כוונה, אַזאַ ווילן, דאָס הייסט אָבער ניט, אַז שלום-עליכמס שטענדיק וויצלדיקער הומאַר איז אַן אויסדרוק פון אַ גע-הויבענער, מונטערער סאציאלער פסיכאָלאָגיע, אַז ער אַנטשפרעכט צו אַ האַפערדיקער שטימונג פון זיין סאציאלער באַזע. דער דאָזיקער הומאַר איז אפשר ביז צו אַ געוויסער מאָס טאַקע אויסן מע זאָל באַקומען אַזאַ איינדרוק; אַזאַ איינדרוק אַנטשפרעכט אָבער ניט דער אמתער ווירקלעכקייט, און אים גלויבן הייסט זיך לאָזן אָפנאַרן. אַ קריטישער צוגאַנג דאַרף דאָ זיין באַזונדערס געהיט.

בייזע סאַטירישע געזעלשאַפֿט-קריטיק, שאַרף אַנגרייפנדיקע איראַניע און אַפילו ביטערער „גאַלגען-הומאַר“ (היינע) האָבן אין זיך עלעמענטן פון סאציאלער קעמפערשיקייט; און אַפילו אין יענע פאַלן, ווען דער הומאַר באַזירט זיך אויף אַ צווייאַיק-געשפאַלטענער שטאַרק סתירהדיקער סאציאלער פסיכאָלאָגיע, קאָן ער פונדעסטוועגן פאַרט אין תוך אויסדריקן אַ געזונטן סאציאלן שטרעבן פון אַ קלאַס, וואָס פילט, אַז די צוקונפט געהער אים, כאַטש

ער געפינט זיך דערווייל אין אַ געדריקטער לאַגע. פאַראַן אויך אַ מער גוט-מוטיקער הומאַר, וואָס קאָן פאַרט אַנטשפרעכן צו אַ געפעסטיקטער מונטערער קלאַסאָוער פּסיכאָלאָגיע. — אויב זיינע פּיילן זיינען געווענדט קעגן קעגנערישע קלאַסן, קעגן באַשטימטע שיכטן אינעם אייגענעם קלאַס ביי אַן אינעווייניק קלאַסאָוון קאַמף (אין דער עלטערער יידישער ליטעראַטור, למשל, אין אַקסענ-פעלדס ווערק) אָדער קעגן באַשטימטע צייטווייליקע, פרעמדע, געירשנטע שטריכן אינעם אייגענעם קלאַס, וואָס קאָנען דורך אַ קלאַסן-באַוואוסטזיניקער דערציאונג גרינג אויסגעוואַרצלט ווערן, ווייל זיי אַנטשפרעכן ניט אין תּוך צו דער ווירקלעכקייט פון דעם קלאַס.

אַ הומאַר אָבער, וואָס איראַניזירט ניט, וואָס גרייפט ניט אַן, וואָס דאַרף בלויז פאַרענטפּערן און פאַרטידיקן דעם קלאַס, וועלכן ער דריקט אויס. אַ הומאַר, וואָס דאַרף מיט אַ וויצלידיקייט, אַלצאיינס ווי מייסטעריש און סינסט-לעריש דאָס זאָל ניט „אויפּגעהויבן“ ווערן, פאַררעדן די ציין און „טרייסטן“ — איז שוין בשום אופן נישט קיין אַפּשפיגלונג פון קלאַסאָוער האַפּערדיקייט. זייער מעגלעך, אַז דאָס אייגענע וועט מען דאַרפן זאָגן ניט בלויז וועגן שלום-עליכמס הומאַר, נאָר אויך וועגן אַ סך אַנדערע פּאַלן פון שפּראַך-וויצלידיקן הומאַר, ד. ה. פון אַ הומאַר, וואו דאָס קאַמישע ליגט דער עיקר ניט אין די געשעענישן, פּאַקטן, סיטואַציעס, פיגורן און זייער שילדערונג, נאָר דער עיקר אין די „רייד“, דורך וועלכע זיי ווערן געשילדערט. איך רעכנ, אַז אַפילו ביטער-סקעפטישער הומאַר באַווייזט מער סאָציאלע פעסטקייט איידער דער דאָזיקער מין לייכט-וויצלידיקער באַרעדעוודיקער שפּראַך-הומאַר.

אין אמתן איז דער דאָזיקער כלומרשט לייכט-וויצלידיקער הומאַר אַן אויסדרוק-פאַרם פון אַ רעזיגנירנדיקער, אויסזיכטלאָזער און זייער געדריקטער קלאַסאָוער שטימונג. זי איז דורכאויס ניט פאַרשיידן, נאָר בלויז אַן אַנדערע זייט פון דער זעלבער שטימונג, וואָס ווערט אַמאָל אויסגעדריקט דורך אַן אינדייטיק טרויעריקן טראַגישן טאָן. אַ פעסימיסטיש-מעלאַנכאָלישער נוסח און אַזאָ וויצלידיקער שפּראַך-הומאַר קאָנען אין תּוך אַפּשפיגלען די אייגענע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. דער הומאַר שלום-עליכמס קאָן פונקט אַזוי אויסדריקן אַ טיפּן סאָציאַלן פעסימיזם, ווי למשל, די באַשטימטע רעאַליסטיש-ראַמאַנטישע פעסימיסטישע דערציילונגען פּרצעס וועגן נויט און אַרעמקייט (אָדער ווי די אַנטשפּרעכנדיקע גאָוועלעט רייזענס, נאַמבערגס * א. אַז. וו.).

* אַ גלויבציוון צווישן דעם סאָציאַלן פעסימיזם בוי פּרצן, ריווענען און נאָם-בערגן קאָן מען אין אַלגעמיין נאָר אויף אַ ז ו י פ ו י ל שטעלן, אויף וויפיל ער איז אין תּוך אַן אויסדרוק פון קליינבירגערטום. אַחוץ דעם אָבער מוז מען דאָ פאַרשטייט זיך, דעם אויסדרוק פון דער סאָציאַלער פּסיכאָלאָגיע בוי יעדן פון די דערמאָנטע שרייבער ק א נ ק ר ע ט אויפּדעקן, דיפּערענצירן און דערקלערן.

אין תוך ווערט אין ביידע פאלן אָפּגעשפיגלט די זעלבע סיטואַציע פונעם צעטומלטן דעגראַדירנדיקן קליינבירגערטום. דער חילוק באַשטייט בלויז אין דעם, וואָס שלום-עליכמס דריקט אויס די דאָזיקע שיכטן קליינבירגערטום אין זייער „וואַנדערנדיקן“ עטאַפּ: פון שטעטל אין שטאָט, פון רוסלאַנד קיין אַמע-ריקע, לאַנדאָן א. א. וו. פּרץ זעט די דאָזיקע מאַסע אַלס אַ פעסטזיצנדיקע, פאַרגליווערטע אויף איין אָרט — קאָן ער זיך „העלפּן“ בלויז נאָר דורך דער ראַמאַנטישער שיין פון דער „פאַרגאַנגענהייט“, צו וועלכער ער קומט טאַקע אָן. שלום-עליכמס באַזעט אין אַ גרויסער מאַס די „וואַנדערנדיקע“ קליינ-בירגער-מאַסע. דאָס גיט אים פאַרט די מעגלעכקייט פאַר עפעס אַ שפור פון אַ ווייטער אילוזיע אין דער צוקונפט. דאָס דערלאָזט אים ניט דערפּירן די „טראַגיק“ פון דער סיטואַציע ביז צום סוף; עפעס אַ שפעטל פון אויסזיכט איז פאַרט אָפּ, די האַפענונג אויף דער אויסוואַנדערונג. אַ קאַלאַמוטנע האַפּע-נונג, אַ ספקדיקע, אַבער פאַרט אַ שטיקל האַפענונג, אויף וועלכער דער שיכט, וואָס ער דריקט אויס, האַלט זיך און וואַקלט זיך גענוג לאַנג אַהין און אַהער. די האַפענונג איז ספקדיק, וויצלט מען זיך איבער איר, זי לאָזט אַבער ניט אַריינפאַלן אין אַ פולער „טראַגישער“ שטימונג. דעריבער איז די פאַרם פון שלום-עליכמס סאציאלער „טרייסט“ — דער אילואאַריש-וויצליקער רייד-הומאַר; פונקט ווי ביי פּרצן — די ראַמאַנטיק פון דער פאַרגאַנגענהייט.

22

מיר האָבן דאָ, הייסט עס, צו טאָן בלויז מיט פאַרשיידענע אויסדרוק-פאַרמעס פאַר כמעט דער זעלבער סאציאלער סיטואַציע. ס'איז ניט קיין ווענטלעכער חילוק צי מע באַשיינט אַזאַ סיטואַציע מיט ראַמאַנטישער מעלאַנג-כאַליע, אָדער אויב מע וויצלט זיך איבער איר ווי שלום-עליכמס. ביידע אופנים אַנטהאַלטן אין זיך גענוג אַ סך פעסימיזם. און ס'איז טאַקע פאַראַן שרייבער, וואָס באַנוצן פאַרן אויסדרוק פון אַן אַנאַלאָגער סאציאלער סיטואַציע אין פאַר-שיידענע ווערק סיי דעם, סיי יענעם אופן (משעכאַוו, למשל).

די האַפענונג פון באַשטימטע שיכטן פאַראַרעמטע און „איבערוואַנדערן-דיקע“ קליינבירגער ליגט דער עיקר אויפן וועג פון די קליין-ספעקולאַנטישע, פאַרמיטלעריש-מעקלערשע פּרנסות אַרום די „מיליאָנען“. די קבצנישע קאַ-מיסאַנערן, קאַמי-וואַיאַזשאַרן, געשעפטן-מעקלערס, אַגענטן פאַר לעבנס-פאַרויכערונג, בירושעהאַזן, אַט-אַ די אַלע, וואָס זיינען אויסגעקאַכט אין אַלע ספעקולאַנטישע קונצן און וואָס זעען די איינציקע מניעה צו ווערן גבירים אין איין אויגנבליק בלויז אינעם „מזל“ און אין זייער קאַפיטאַלאַזיקייט, האַלטן דאָס דערגרייכן מיליאָנען אי פאַר זייער נאָענט אי פאַר זייער ווייט. זיי זעען, ווי גרינג די „אויסדערוויילטע“ געווינען און „פאַרדינען“. גיך רייך צו

ווערן האַלטן זיי אויך פאַר דורכאויס מעגלעך. זייערע האַפענונגען ווערן גע-
בראַכן דורך סקעפסיס, די סקעפסיס ווערט געלייזט אין האַפענונג. באַהאַלט
זיך דער ערנסט און די געדריקטקייט פון זייער סיטואַציע אונטער אַ וויצל.
דער אַרעמע צוקוקער ביים קאַרטנשפּיל פון רייכע וויצלט זיך. פון אַזאַ מין
פּסיכאָלאָגיע בויט זיך דער עיקר יענע וויצלעריי, וואָס ווערט צוגעשריבן אַ
באַשטימטן מין „פּריילעכן קבצן“.

עס איז אַבער קלאַר, אַז אַזאַ צוויידייטיק וויצלדיקער פּעסימיזם פאַרמאַגט
פאַרט אין זיך מער עלעמענטן פון סאָציאַלער „טרייסט“ איידער דער איינ-
דייטיק מעלאַנכאָלישער פּעסימיזם, ווי שטאַרק ער זאָל ניט געמילדערט ווערן
דורך ראַמאַנטיק, די אויסזיכטלאָזיקייט איז דאָ פאַרט ווייניקער אַבסאָלוט. אַ
שפור פון אַן אילוזיע בלייבט דאָ פאַרט נאָך, ווי מנחם-מענדלש זי זאָל ניט
זיין. וואָרים ס'האַבן זיך דאָך טאַקע פאַרט געטראָפּן פאַלן, ווען מנחם-מענדלס
האַבן זיך „אַרויפגעכאַפט“ און זיינען געוואָרן באַהערשערס פון דער בירזשע,
פון דער אינדוסטריע און פון האַנדל. און דעמאָלט איז דאָך דער אַמאָליקער
מנחם-מענדל — געוואָרן אויס מנחם-מענדל. טלעיט דאָ נאָך אַ האַפענונג,
אַ ווייטע, אַ מאַגערע, אַן אילוזאָרישע און אַפילו אַ קאַמישע, אַבער פאַרט אַ
האַפענונג. די דאָזיקע שטימונגען באַקומען אַן אויסדרוק אין שלום-עליכטס
הומאַר. קיינער איז ניט געווען אַזאַ שאַרפּער צעשטערער פון די מנחם-
מענדלשע אילוזיעס ווי שלום-עליכט. אַבער שטענדיק האָט ער זיי ווידער און
ווידער צו ביסלעך צוריק אויפגעבויט. אין דעם באַשטייט דאָך זיין „ראַמאַנ-
טיק אויף פאַראויס“, זיין „סאָציאַלע טרייסט“, זיין „סאָציאַלע באַשטעלונג“.
דערין ליגט דאָך אויך די סיבה פון זיין אומגעוויינלעכער פאַפּולאַריטעט אין
די ברייטסטע שיכטן פון קליינבירגערטום.*

שלום-עליכט צעשטערט מנחם-מענדלס אילוזיעס, אַבער געוויינלעך ניט
ביזן גרונט, ער בויט זיי צוריק אויף, סקעפטיש און צוביסלעך, אַבער פאַרט.
ער צעשטערט זיי ווידער און ווידער, און בויט זיי ווידער און ווידער אויף און
צו דעם אַנטשפּרעכט זיין וויצלדיקע האַלטונג, וואָס קאָן זייט העלפט 90ער
יאָרן ניט מער אויסוואַקסן צו אַ דורכאויס קריטישער, צעשטערערישער, אַנ-
גרייפּערשישער סאַטירע, ווייל ער וועט דאָך ווידער תּיכּף דאַרפן צוריק אויפ-
בויען. אויפבויענדיק די אילוזיעס — טוט ער עס ניט מיט פולן גלויבן און
האַפּערדיקייט, ווייל ער וועט זיי דאָך באַלד דאַרפן צעשטערן. קאָן ער זיך
ניט אַרויפכאַפּן צו אַ פאַרפעסטיקטן אַפּטימיזם, מוז ער דעריבער סיי דאָס
אויפבויען, סיי דאָס צעשטערן די אילוזיעס אַרויסזאַגן בלויז „אין שפּאַס“. ער

* אַ באַזונדערע פּראָגע איז דער אופן ווי שלום-עליכטס שאַפן איז אויסגענוצט
געוואָרן דורך דער בורזשואַזיע אויך (אויף פאַרלעזונגען, דורך איבערזעצונגען
א. א. וו.).

קאָן דעריבער אין דעם פּעריאָד זיינעם ניט אויף אַן ערנסט חוזה מאַכן, נאָר זיך בלויז וויצלען. ער קאָן ניט אויף אַן ערנסט גלויבן און אַנווייזן — נאָר בלויז זיך וויצלען. וועגן די סאַמע ערנסטע ענינים קאָן ער בלויז „שפּאַסן“, ווייל ער וויל בלייבן וואַקלדיק, ווייל ער וויל זיך מיט גאַרניט בינדן.

23

דעריבער איז שלום-עליכמס הומאַר — לויט דער פּאַרם — אין אַזאַ גרויסער מאָס דער עיקר אַ וואַרט-הומאַר, להיפּוך צו אַ הומאַר, וואָס דריקט זיך אויס אין בילדערישן שילדערן פּאַקטן, זאַכן, געשעענישן, סיטואַציעס. זיין הומאַר איז גיכער ענלעך צום הומאַר פון אַ נעסטרוי, פּריץ רויטער און אַפילו פון סאַפּיר (פון וועלכן ער איז אויף אַזויפיל העכער, ווי אַ גרויסער קינסטלער פון אַ באַגרענעצטן ווערטל-זאַגער) איידער צום הומאַר פון אַ סטערן, דיקענס, גאַנטשאַראָו, גאַטפּריד קעלער. די דאָזיקע הומאַריסטן לאַכן אויס דער עיקר שילדערנדיק, מאַלנדיק פּאַקטן, זאַכן, סיטואַציעס, געשעענישן, כאַטש זיי קומען אַן אויך צום וואַרטלעכן הומאַר. שלום-עליכמס שילדערט דער עיקר דאָס רעדן, ער הומאַריירט דער עיקר רעדנדיק, ריכטיקער: לאַזנדיק די פיגורן רעדן און ניט אַזוי די פּאַקטן א. אַז. וו.

דער אופן פון רעדן איז ניט בלויז אַ מיטל, נאָר אויך די פּריזמע, דורך וועלכער עס קומט צום אויסדרוק דאָס קאַמישע אויך פון די פּאַקטן א. אַז. וו. דאָרט, וואו שלום-עליכמס הערט אויף צו לאַזן רעדן, דאָרט הערט אויף אויך שלום-עליכמס כּח צו קאַמיק. די קאַמישסטע סיטואַציע באַקומט ביי אים די קאַמישע באַפאַרבונג דער עיקר דורכן אופן ווי זי ווערט דערציילט פון זיינע פיגורן אָדער ווי זיי רעאַגירן אויף איר מיט זייערע רייד.

די עקאָנאָמישע פונדירטקייט פונעם מנחם-מענדלשן שיכט איז אילוזאָריש, די גאַנצע אַטמאָספּער פון דער דאָזיקער סביבה, איר סאָציאלע פּסיכאָלאָגיע און בכלל אַלע אירע אידעאָלאָגישע אויסדרוקן ווערן באַשטימט דורך דער דאָזיקער אילוזאָרישקייט. ביי דעם שיכט באַקומט „דאָס רעדן“, די „באַרעדעוו-דיקייט“ (אין קעגנזאַץ צו „טאַן“, צו שאַפּערישער טעטיקייט און בכלל צו רעאַליטעט) גאָר אַ באַזונדערן באַטייט. זיין עיקר „אַרבעט“ איז „רעדן“. מיט אַלע באַלייט-דערשיינונגען, וואָס געהערן צום אינטענסיוון רעדן און איבער-רעדן: מאַכן מיט די הענט, מאַכן איבעריקע תּנועות מיט דער שטים, מיטן פנים, מיטן גאַנצן קערפּער. אין דער באַרעדעוודיקייט באַשטייט זיין „כּח“, זיין „אַרבעט“. זי איז אומפּראָדוקטיוו, „אומוויקלעך“, „פּאַנטאַסטיש“ און דאָרף גיכער פאַרשטעלן די „ווירקלעכקייט“ איידער זי אַנטפלעקן. צו די דאָזיקע שטריכן אין דער סאָציאלער פּסיכאָלאָגיע פון דעם שיכט אַנטשפּרעכן די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון שלום-עליכמס דער עיקר ווערבאַלן הומאַר.

שלום-עליכמס האָט גענוג אָפּט געפרואווט אַרויסגיין פון די גרענעצן, וואָס זיין רייד-הומאַר האָט אים געשטעלט. געוויינלעך — אַחוץ אויסנאַמעס — איז ער דאָן אין יעדן פרט דורכגעפאַלן. די דאָזיקע ווערק געהערן אין אַלגעמיין ניט צו זיינע מייסטער-שאַפונגען. ביים מאַלן און כאַראַקטעריזירן פאַקטן, זאַכן, געשעענישן, סיטואַציעס אָדער גאַר ביים שילדערן געדאַנקען איז שלום-עליכמס הילפלאַז און שוואַך. אין זיינע „ראַמאַנען“ פאַלט ער רעגלמעסיק דורך. ערשט דאָרט, וואו ער לאָזט זיינע פיגורן הומאַריסטיש רעדן, אָדער, וואו ער נעמט אַליין איבער דעם טאַן פון זיינס אַ פיגור, באַקומען זיך אַפילו די העכסט „אומוויקלעכע“ פאַקטן, געשעענישן און סיטואַציעס איבערצייגנדיק און ווירקלעך, ווייל וואָס שייך דעם אידעאָלאָגישן און טעמאַטישן אינהאַלט — און דאָ ממילא אויך פון פאַרם-מתות — פון זיין שאַפן וועט ניט זיין קיין פאַרדאַקס צו זאָגן, אַז זייער ווירקלעכקייט באַשטייט אין זייער „אומוויקלעכקייט“.

דערמיט קאָן מען דערקלערן שלום-עליכמס נטיה צו דער דיאַלאָגישער און בכלל געשפרעכמעסיקער פאַרם. און אויך די נטיה צו זיין ספעציפישער שלום-עליכמישער „פעליעטאַן“-פאַרם, וואָס איז געוויינלעך אין אמתן אַ שמועס אינעם „אונטערנאָכאַפּטן“ טאַן און נוסח פון זיינס אַ פיגור. פונדאַנען נעמט זיך, אַז אַפילו וועגן אַזעלכע מייסטער-ווערק זיינע ווי „מאַטל פייסי דעם חזנס“ קאָן זיך ביי אים אַרויסכאַפן די באַצייכענונג „פעליעטאַן“; און פון דער אַנדערער זייט, אַז אַפילו זיינע ווירקלעכע פעליעטאַנען, וואו ער נעמט דירעקט שטעלונג צו טאַג-פראַגן, זיינען אויך ניט געשריבן אין אַ פערזענלעך-פּריוואַטן סטיל, נאָר אין אַ סטילזירטן נוסח, וואָס איז סינטעטיש צונויפגעשטעלט פון פאַרשיידענע עלעמענטן אינעם רייד-שטייגער פון פאַרשיידענע זיינע פיגורן.

פאַר זיין פערזענלעכן באַדאַרף, ד. ה. פאַר יענע פאַלן, וואו שלום-עליכמס גופא דאַרף אין זיין אייגענעם נאַמען אָדער פון זיך אויס אַרויסטרעטן, סיי אין זיין שאַפן, סיי אין זיינע בריוו א. א. אַז. וו. האָט זיך שלום-עליכמס צורעכט גע-מאַכט אַ גאַנץ באַשטימטן באַוואוסטזיניק סטילזירטן נוסח. דער דאָזיקער נוסח איז אין זיינע הויפט-שטריכן אַראַפגענומען פון אַ קליינשטעטלדיק-וואוילינגערישן, באַהעמיש-„פאַלקסטימלעכן“ וויצלדיקן פיגאַראַ, צוגעמישט מיט אַ קאַפּ — קלויזישער יידישעלעכקייט. ער איז אַ מיין סינטעז פון די רייד-שטייגערס ביי זיינע וויכטיקסטע פיגורן פון דעגראַדירטן קליינבירגערטום. אונטער דעם דאָזיקן באַוואוסטזיניק סטילזירטן נוסח פאַרשטעלט זיך שלום-עליכמס ווי אונטער אַ שירמע אין אַלע פאַלן, וואו ער מוז אַרויסטרעטן פון זיך-אויס. וועגן די סיבות האָבן מיר שוין אויספירלעך גערעדט. דער דאָזיקער סינטעטיזירטער נוסח כאַפט זיך אַמאַל אַריין אַפילו אין יענע ערטער, וואו ער לאָזט רעדן אַ פיגור מיט אַן אויסגעשפראַכענעם אייגענעם גרופּן-נוסח, גע-

וויינלעך אין באַשטימטע שילדערנדיקע צווישן-מאַמענטן צווישן רייד און רייד, דער עיקר אָבער דאָרט, וואו די רעדנדיקע פיגור קאָן לויט איר טבע ניט האָבן קיין גענוג שאַרף אויסגעפורעמטן אייגענעם רייד-שטייגער, למשל; אַז מאַטל גיט איבער פעסיס, ברכהס אָדער פיניעס ווערטער, טוט ער דאָס מיט זייער רייד-שטייגער, אַז ער דאַרף אָבער אַליין רעדן אָדער גאָר אַרויסזאָגן „געדאַנקען“, מישט זיך אָפט אַריין אין זיין סטיל אַריין — וואָס האָט אַחוץ „קינדערשיקייט“ ווייניק אייגענעם כאַראַקטער — דער דערמאָנטער סינטעטי-זירטער רייד-נוסח שלום-עליכמס גופא. און אין אמתן זיינען געוויינטלעך טאַקע מאַטלס „געפילן און געדאַנקען“ — שלום-עליכמס אייגענע געדאַנקען, ניט געקוקט אויף דער טאַפלטער שירמע, אונטער וועלכער זיי האָבן זיך דאָ באַהאַלטן.

24

אַנטשפּרעכנדיק צו דער פּונקציע פון דער רעדעוודיקייט איז אין איר וויכטיק געווען ניט בלויז דאָס וואָרט אַליין, נאָר אויך די אינטאַנאַציע און מאָדולאַציע פונעם וואָרט, די טיפישע תנועות און זשעסטן, וואָס באַלייטן עס געוויינלעך. דאָס וואָרט האָט געדאַרפט געבן אַן אַנווייזונג, ווי אַזוי צו רעפּראָדוצירן דעם גאַנצן באַוועגלעכן אילוזאָריש-אויסדרוקפולן, שמייענדיקן, וויכטיק-טוערישן רייד-שפיל, אַנטשפּרעכנדיק צום כאַראַקטער פון דער ווירק-לעכטיקייט, וועלכע ס'האָט באַדאַרפט אָפּשפיגלען. שלום-עליכמס האָט טאַקע מיט באַוואוסטזיניקייט און גרויס מייסטערשאַפט אַט די אַלע באַלייט-מאַמענטן פונעם רעדן אַריינגעפּרעסט אין די ווערטער גופא. ריכטיק באַנומען, גיבן שוין די ווערטער גופא אַלע אַנווייזונגען פאַר אינטאַנאַציע, תנועות פונעם פנים און זשעסטיקולאַציע פונעם גאַנצן קערפּער. שלום-עליכמס בויט אַזוי דעם זאַץ, אַז פון די בלויזע רייד זאָל מען דאָס אַלץ שוין הערן און זען. איך זאָג: „באַוואוסטזיניק“, ווייל שוין אין יאָר 1884 שרייבט שלום-עליכמס («שלום-עליכמס-בוך», ז. 326), „אַז אונדזער זשאַרגאָן האָט אין זיך מער שטאַף צו דער סאַטירע (ליצנות) אַלס אַנדערע שפּראַך (1); דאָמיט האָט ער צו דאַנקען דער טעכניק פון דער שפּראַך; מיט אַ קנייטשעלע אין דער זייט, מיט אַ „מאמר המוסגר“, מיט אַ נאָמען, מיט אַ קליין שטריכעלע ווערט שוין די פּראָזע סאַטיריש און רופט אַרויס אַ שמייכל ביים לעזער ניט ווילנדיק; און ווער שמועסט, אַז מע קאָן נאָך נאָכמאַכן יעדער מענטשן מיט זיין לשון (יעדער ייד כמעט האָט זיך זיין לשון) און מיט דער זשעסטיקולאַציע (מאָכן מיט די הענט, מיט די פיס, מיט די פלייצעס בשעת רעדן...).“ שלום-עליכמס שרייבט דאָ צו דער שפּראַך גופא דאָס, וואָס ס'איז געווען זיין גרויסע קינסטלערישע

פּיאַיקייט, אַחוץ דעם פאַרבייט ער דעם טיפּישן רייד-נוסח פון זיינע פּיגורן מיט דער יידישער שפּראַך בכלל גענומען. אָבער פון די דאָזיקע זאַצן איז קלאַר צו זען, ווי באַוואוסטיניק שלום-עליכמס איז שוין דעמאָלט צוגעגאַנגען צו דער אויפגאַבע, איבערגעבן אינאיינעם מיטן וואָרט, און נאָר דער עיקר דורכן וואָרט, אויך די באַוועגונגען, וואָס באַלייטן דאָס רעדן.

דער רייד-שטייגער דאַרף דאָך ביי שלום-עליכמען געשילדערט ווערן אין זיין גאַנצן „דראַמאַטישן“ פאַרנעם, אויב ער זאָל טאַקע איבערגעבן דעם פולן כאַראַקטער פון זיין אילוזאָרישקייט. דאָס איז דאָך ניט יענער רייד-אופן, וואָס איז אויסן איבערצוגעבן „פאַקטן“, „ווירקלעכקייט“, דער עיקר שפּילט דאָך דאָ אַ ראל דאָס רעדן גופא און זיין ווירקונג: דאָס איבעררעדן און פאַררעדן. דעריבער זיינען דאָ באַזונדערס וויכטיק אַלע יענע מאַמענטן, וואָס פאַרשטאַרקן די ווירקונג פונעם רעדן אַלס אַזעלכן: אינטאַנאַציע, תנועות א. א.וו. — שלום-עליכמס הומאַר באַקומט זיך ניט בלויז פון דער רייד-קאַמיק, נאָר אויך פון די פאַרשיידענע באַלייט-מאַמענטן, וואָס ווערן אַסאַציאירט בשעת מע לייענט די רייד פון זיינע פּיגורן.

דעריבער באַקומען שלום-עליכמס מיסטער ווערק זייער אייגנטלעכע און פולע ווירקונג ניט ביים שטומען לייענען אין זיך, נאָר ערשט דעמאָלט, ווען מע לייענט זיי הויך, ערשט דעמאָלט אַנטפלעקט זיך זייער גאַנצער „הומאַר“ און „קאַמיק“, זייער גאַנצער באַטייט לויט דער אידעאָלאָגיש-קינסטלערישער כוונה, אַ סך מיסטערישע ערטער באַמערקט מען אַלס אַזעלכע אין זייער גאַנצן פאַרנעם ערשט דעמאָלט, ווען מע לייענט זיי אויפן קול.

שלום-עליכמס קינסטלערישקייט ווענדט זיך דאָך ניט אַזוי זייער צו „פאַקטן-פאַנטאַזיע“, ווי דער עיקר צו דער „וואָרט-פאַנטאַזיע“, אויב מע קאָן זיך אַזוי אומפּינקטלעך אויסדריקן (אומפּינקטלעך — ווייל ביידע מינים „פאַנטאַזיעס“ האָבן אַ דורכאויס קאָנקרעטן אידעאָלאָגישן אינהאַלט). ער שיל-דערט דער עיקר „רייד“ און דורך „רייד“ ערשט דעם אינהאַלט. און „רייד“ אַלס אַזעלכע קאָן מען אין זייער פולער סטיל-ספּעציפּישקייט באַנעמען ערשט ביים הויכן לייענען. שלום-עליכמס בעסטע ווערק זיינען דעריבער אין תוך „דעקלאַמאַטעריש“ אין דעם זינען, אַז זיי זיינען באַשטימט פאַרגעלייענט צו ווערן, „געשפּילט“ צו ווערן. פונדאָנען נעמט זיך שלום-עליכמס נטיה זיינע ווערק עפנטלעך אַלס „דעקלאַמאַטער“ פאַרצולייענען. די מאַטעריעלע סיבות זיינען צוגעקומען אַלס נעבן-רעזולטאַט. די לייענערישע אילוסטראַציע האָט ער געדאַרפט האָבן כדי צו דערפירן דעם מיין, דעם אייגנטלעכן אינהאַלט פון זיין קינסטלערישקייט ביז צום תוך. ער האָט דערמיט געוואַלט ווייזן דער פּובליקע, ווי אַזוי מע דאַרף זיינע ווערק לייענען כדי מע זאָל זיי באַנעמען ביז צום גרונט פון זייער אינהאַלט. און עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס קיין

שום יידישן שרייבערס ווערק זיינען ניט אַזויפיל און אַזוי אַפט הויך געלייענט געוואָרן (פאַר ענגערע און ברייטערע צוהערער-קרייזן). ווי שלום-עליכמס. פאַר דער ווירקנדיקער רעאַליזירונג פון זייער אייגנטלעכן אינהאַלט איז דאָס פונקט אַזוי נייטיק געווען ווי פאַר אַ פּיעסע, אַז זי זאָל געשפּילט ווערן. שלום-עליכמס בעסטע ווערק זיינען דעריבער אַ מיין רייד-שפּילן. די „הויכע קאַמעדיע“ איז אין תּוך אַ דורכאויס געזעלשאַפט-קריטישער זשאַנר. דעריבער איז די „הויכע קאַמעדיע“, ניט געקוקט אויף אַ ריי מער אַדער ווייניקער געלונגענע פּיעסעס און דראַמאַטיזירונגען, ניט געווען שלום-עליכמס אייגנטלעכער זשאַנר. זי האָט ניט אַנטשפּראַכן צום סאַציאַלן מהות פון זיין שאַפּן, וואָס האָט געדאַרפט „אַנטשולדיקן“ און „טרייסטן“. דאָ האָט ניט גע- פאַסט דאָס אַרויספירן פיגורן אויף אַ „הויכער“ ערנסטער טעאַטער-טריבונע פאַרן „געריכט“ פון די מאַסן. דער קינסטלערישער רעאַליזירונג פון דער דראַמאַטיק אין זיינע דערציילערישע רייד-שפּילן האָט אַמבעסטן אַנטשפּראַכן אַ געמיטלעך פאַרלייענען אין אַן ענגערן אַדער גאַר ברייטן „משפּחה“-קרייז, אַלצאיינס, צי ער איז באַשטאַנען פון צען קעפּ אַדער פון פינף טויזנט קעפּ. דער סאַציאַלער מהות פון זיין שאַפּן האָט אויך אין דער רעפּראָדוצירנדיקער „אויפפירונג“ געקאַנט נאָר אַזוי אַמבעסטן קומען צום פאַסיקסטן אויסדרוק: אין אַן אַנצוהערעניש אויף אַ שפּיל, וואָס שילדערט — אַלס זיין טעמע — אַן אילוזאָריש „שפּיל“.

קיעוו, 2 נאָוועמבער 1931.

וועגן שלום-עליכמס הומאָר

„דאָס פּאַלק באַדאַרף וויסן, וואָס פאַר אַ כּוּחַת עס געפינען זיך ביי אים, וואָס פאַר אַנטיקלעך עס וואַלגען זיך צווישן אים און גויען אין „ניוועמש“, ווי מע זאָגט.“
(ש ל ו מ - ע ל י כ מ : „אַ בריוו צו אַ גוטן פּרוינט“, „די יודישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“ 2, ז. 308.)

„שרייבנדיק פאַרן פּאַלק און רעדנדיק מיט אים אויף זיין שפּראַך, מוז מען אים געבן אַזעלכע בילדער און פאַרשמעלן אים אַזעלכע פאַרשווינען, וואָס זי נען אים גוט באַקאַנט; דאָס הייסט: די העראַיען באַדאַרפן זיין גענומען פון זיין ספּעריע, דאָס הייסט: פון זיין גראַד, מ אַ ק ע פ ו נ ע מ פ אַ ל ק א ל י ו ן . און ווער עס איז באַקאַנט מיט אונדזער פּאַלק, דער ווייסט, אַז העלדן געפינען זיך צווישן אונדזער המון-עם אַ סך מער, אַלס ביי אונדזער העכערן קלאַס, וואָס מע רופט דאָס אַן אינטעליגענציע.“ (דאָרט, ז. 307.)

עכטער הומאָר איז אַ זעלטענע זאַך ניט בלויז אין דעם אַדער יענעם פּעריאָד פון אַ באַשטימטער ליטעראַטור, נאָר אין אַלע צייטן און אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור. אין אונדזער יידישער ליטעראַטור שטייט איין גראַד אַזאַ עכטער גרויסער דיכטער פון הומאָר. דאָס פּאַלק האָט שלום-עליכמס שאַפן תּיכּף אויפגענומען און געהעריק אָפּגעשאַצט. פון דער קריטיק קאָן מען דאָס ניט זאָגן. צום גרויסן טייל האָט זי אַ לאַנגע צייט פאַר דעם דאָזיקן געבענטשטן אוצר ניט געוויזן דעם רעכטן פאַרשטאַנד. ס'איז נאַטירלעך, אַז אין אונדזער סאַציאַליסטיש לאַנד צעעפנט זיך אַלץ קלאַרער דער פולער היסטאָרישער באַטייט פון שלום-עליכמס שאַפן. ס'קומט אויס צו רעוידירן אויך די אייגענע פּריערדיקע מיינונגען, אויפגיין צו שטודירן זיינע ווערק, טיפּער אין זיי אַרײַנדרינגען.

דער סוד פון שלום-עליכמס הומאָר — די דאָזיקע פּראַגע האָט אונדז אין זיינע ווערק שטענדיק אַמייסטן באַשעפּטיקט. ווי באַוואוסט, ווערט יעדע קאָמישע ווירקונג אַפילו פון די באַדייטנדיק-סטע ווערק פאַרמינערט, — אויב דער לייענער איז ניט באַקאַנט פון אייגענער דערפאַרונג מיט דער סביבה, וואָס ווערט געשילדערט, וייל ער איז דאָן ניט

אימשטאַנד אויפצונעמען די פאַרשיידענע אַנצוהערענישן אויפן שטייגער. אין פאַרלויף פון דער צייט גייט דעריבער פאַרלוירן — מחמת די ענדערונגען אינעם שטייגער — אַ היפשער טייל דירעקטע קאַמישע ווירקונג פון די גרויסע הומאַריסטישע ווערק, זייער באַטייט פאַרוואַנדלט זיך אויף עפעס אַן אופן.

געווען אַ צייט, ווען מע האָט זיך טאַקע בוכשטעבלעך געקאַממעט פאַר געלעכטער פון די אַוואַנטיוֹרעס פון דאָן קיכאַט. היינט וועט זיך דאָס זעלטן עמעצן איינגעבן. דער באַטייט פונעם ווערק איז ניט געמינערט געוואָרן אויף אַ האָר. ער האָט זיך בלויז דער עיקר אויסערלעך עטוואָס געביטן. אַ סך קאַמישע עפעקטן ווערן דורך דער צייט קאַנדענסירט. דער קאַמיום שפאַרט דאָן אַרויס אין אַ מער פאַראַלגעמינערטער, סך־הכלדיקער, פאַרטיפטער פאַרם און ווערט ניט צעשפליטערט דורך צופיל איינצלנע, אַפט צופעליקע שטייגער־דעטאַלן, וואָס ווענדן אָפּ פונעם תוך.

הומאָר אַן שטייגער איז ניט מעגלעך (אַפנים, אָו פאַרקערט אויך ניט). דאָס וואָרט „הומאָר“ באַטייט, אגב, ריין לעקסיקאָלאָגיש, ניט בלויז: שטימונג, לוינע, נטיה, אייגנשאַפט פון כאַראַקטער, שפאַס, שפּיצל, קאַמישער שטריך א. א. ו. — נאָר אויך: זיטן, שטייגער. אין אַ מייסטערש ווערק זיינען אַלע דעטאַלן נייטיק און אומפאַרמיידלעך, מע קאָן זיך אָן זיי ניט באַגיין, ס'איז אָבער ניט אומבאַדינגט נייטיק, אָו די אויפמערקזאַמקייט פונעם לייענער זאָל זיך דווקא אויף זיי פאַרהאַלטן מער ווי סע דאַרף צו זיין צוליב דעם תוך פון דער זאַך.

אַזוי־אַרום רוקט זיך מיט דער צייט דער תוכיקער צענטער פונעם ווערק אַ ביסל אַוועק אין אַן אַנדער אָרט, איידער ווי דער אָדער יענער לייענער האָט עס אפשר פריער געמיינט. און געוויינטלעך, דאַרף מען רעכענען, אַז איצט — אויפן ריכטיקן אָרט; אויף יענעם אָרט, וואו דער שרייבער גופא האָט גע־טרוימט דעם טראַפּ צו שטעלן און צו זען — אויב זיינע ווערק געהערן טאַקע צו די אמתדיק גרויסע.

פון דער ענדערונג אינעם אופן אויפנעמען, וואָס קומט מחמת דער די־סטאַנץ פון צייט, קאָן אַן אמתדיק מייסטער־ווערק גאַרניט אַנווערן. וואָס מער עס האָט צו זיין צייט באַוועגט און אויפגערעגט דעם לייענער, וואָס מער עס האָט גערעדט צום טיפסטן אין זיין געמיט — און דאָס הייסט דאָך: וואָס מער עס קלינגען אָפּ אין אַ ווערק דער אייגנטלעכער תוך, די טענדענץ פון דער צייט — אַלץ מער דויערנדיק און שטאַנדהאַפטיק איז זיין ווירקונג און באַטייט אויך אין שפעטערדיקע צייטן, וויפיל די פערספעקטיוו זאָל זיך ניט פאַרענדערן. געלעכטער געהער צו די זיכערסטע קאַנטראַל־מיטלען ביים שאַצן דעם איינדרוק פון אַ ווערק. דאָס עכטע האַרצלעכע לאַכן, וואָס רעגט אַן דאָס געמיט

און די געדאַנקען, איז דאָך אַן אוממיטלבראַרע רעאַקציע פון די עמאַציעס. כדי אַרויסצורופן געלעכטער מוז די קינסטלערישע אידייע פאַרקערפערט ווערן אויף אַ זייער פינקטלעכן אופן, דער קינסטלער מוז טרעפן אין פינטל, אַ מינדסט פאַלשעווען צעשטערט די קאַמישע ווירקונג. זעלטן האָט מען ביי ליטעראַרישע קונסטווערק אין די פאַרשיידנסטע שיכטן און לענדער טאַקע „אויף אַן ערנסט“ אַזויפיל געלאַכט, ווי ביי די ווערק שלום-עליכמס. דאָס איז אַ גרויסע גאַ-ראַנטיע פאַר דעם דויער פון זייער באַדייטונג.

אַרויסבאַקומען דאָס דויערעוודיקע, בלייבנדיקע, שטאַנדהאַפטיקע אין זיין הומאָר, דעם תוך, וואָס מע דערזעט אים דייטלעכער דורך דער דיסטאַנץ פון צייט, און דווקא ווען אַ סך איינצלנע צופעליקע מאַמענטן, גענומען פונעם שטייגער, זיינען שוין היסטאָריש פאַרמעקט געוואָרן — אַט-דאָס איז איינגטלעך די אויפגאַבע, די טעמע, פון די דאָזיקע פאַרצייכענונגען.

גראַציע און קלוגשאַפט

ביטערע אמתן דערציילט שלום-עליכמס, זיי הערן זיך אָבער אַזוי, ווי ער וואַלט געגלעט מיט סאַמעטענע צערטלעכע פינגער. ער האָט פינגער פון אַ כישופמאַכער. ער נעמט אַ פאַר אונטערגעהערטע זאַצן, אַ פאַקט, אַן אַנעקד-דאַטישע פאַסירונג, מאַכט מיט זיינע פינגער עטלעכע גיכע, כמעט גיט-באַ-מערקטע באַוועקונגען — און ס'וואַקסט אויס אַ ווירטואַז ווערק. זיינע „באַ-וועגונגען“ זיינען גראַציע, כמעט קאַקעטיש — אָבער דערביי פעסט און זיכער. זיינע פינגער זיינען פיין און נערוועז ווי ביי אַ מייסטער אַ פידלער, אַ פיאַניסט, — דערביי אָבער באַהאַונט און גרויזאַם געניט ווי ביי אַ געניאַלן כירורג, וואָס טוט זיין מייסטערישע מלאכה ווי דרד-אגב, מיט אַ ווערטל אויף די ליפן.

שלום-עליכמס איז אַ וויכער טרוימער און פאַנטאַסט, אין דער אייגענער צייט אָבער אומברחמנותדיק אַביעקטיוו. ער מאַלט זיינע געשטאַלטן און בילדער מיט אינערלעכן טענהן, כלומרשט אַזוי „ליכט“ און אַרטיסטיש שוועבנדיק, אַז אויב מע קוקט זיך ניט גוט צו, קאַן מען, באַצויבערט פון דער אויסטערלישער ווירטואַזיקייט, פאַרזען דעם דערשיטערדיקן אינהאַלט פון זיין קונסט.

די כלומרשטע און אויך ווירקלעכע באַרעדעוודיקייט פון זיין סטיל שפיגלט אָפּ דעם „מעשה-לשון“ פון זיינע געשטאַלטן, כאַראַקטעריזירט זייער נערוועזע צעפאַרנקייט און צעשרויפטקייט. אָבער מערקווירדיק: יעדעס ברע-קעלע זאַץ אין זיין, אין שלום-עליכמס, „באַרעדעוועדיקייט“, וואָס אַמאָל איז עס כלומרשט ווי צופעליק און אַמאָל אפילו כלומרשט ווי זינלאַז, גלאַט אין דער

וועלט אריין — האָט דווקא אַ פעסטן מיין. יעדער ברעקעלע זאָך דערציילט, שילדערט און פירט די דערציילונג אויף פאַראויס, אַנטוויקלט די האַנדלונג, כאַראַקטעריזירט, אָדער עס באַווייזט — דירעקט צי אומדירעקט — די תנועה, דעם זשעסט, דעם טאַנפאַל און אַזוי-אַרום דאָס געמיט, די שטימונג פון אַ געשטאַלט.

שלום-עליכמס מייסטעריווערק פאַרשאַפן אונדז יענע אומגעהייערע הנאה, וואָס מיר פילן ביים הערן אומענדלעך שווערע מוזיקאַלישע שטיק, ווען זיי ווערן אויסגעפירט מיט באַצויבערנדיקער לייכטקייט. דאָ איז פאַראַן פון יענעם מין פאַרגעניגן, וואָס מיר פילן קינדווייז, ווען מיר זעען און גלויבן, אַז פאַר די שעפּערישע מעגלעכקייטן, איבערראַשונגען, פאַרוואַנדלונגען, טרוימען, וויזיעס, כּישופּדיקע קונצן פון אַ שוואַרץ-קינסטלער אָדער אַקטיאָר — איז גאָר קיין גרענעצן נישטאָ. דער פאַרגעניגן פון בייזיין ביי מעשה-בראשית.

אַ גרויסער זוניקער ליריקער מיט אומגעוויינלעך איידעלער ווייכקייט פונעם געמיט — בונטעוועט קעגן יעדן מיט טיראַנסטווע פונעם לעבן. אַ סאָך לאַוויי אין אַ שטייג זינגט און טרעלערט און לאַכט — לידער פון אומגליק, פון טרויער, פון אַ פאַראומערט לעבן, פון געפענגעניש און טויט. איז דאָס אַ טרויעריקער אומהיימלעכער פּראַטעסט. פול מיט חן, מיט גראַציע, מיט רירנ-דיקן פאַרוואורף — און דעריבער נאָך מער אומהיימלעך, אימהדיק.

וויפל חן, גראַציע איז דאָ אין זיינע געשטאַלטן, ניט געקוקט אויף זייערע אומגעלומפּערטע, לעפּישע און אומגליקלעכע באַוועגונגען. וויפל חן, גראַציע — ביי די מאַסן פון אַ פּאַלק, וואָס האָט געלעבט אין אַזעלכע מוראדיק-וויסטע אומשטענדן. שלום-עליכמס לערנט אונדז אַחוץ אַלעם איינע אַ זאָך, עמעץ וועט זאָגן אַ זייטיקע, אין אמתן אַ גוואַלדיק וויכטיקע, זייער אַ שיינע זאָך: גראַציעז פילן, גראַציעז אויסלאַכן.

די דאָזיקע גראַציע און לייכטקייט שלום-עליכמס האָט ניט בלויז אַ סך שיינקייט, נאָר אויך אַ טיפן זין. דאָס איז ניט קיין לאַכן פון יאוש, ניט קיין לאַכן מיט קריצנדיקע ציין, נאָר עפעס אַווינס ווי אַן אַדערויף אויף דעם, ווי מע וועט זיך פילן „דערנאָך“, ווען דאָס לעבן וועט ווערן קליגער. דער אומזין פון אַ פאַרדרייט לעבן, פון אַ פאַרקריפּלטער געזעלשאַפט ווערט אויסגעלאַכט, ווייל ס'איז דאָ אַ טיפּער גלויבן אינעם זין, אין דער מעגלעכקייט, אין דער נויטווענדיקייט פון אַ גלייך, ריכטיק, קלוג לעבן, וואָס מוז אומפאַרמיידלעך קומען.

די אַנטיקע גריכישע דענקער האָבן געהאַלטן, אַז דורך דעם, וואָס מע זעט די טראַגיק אויף דער בינע, ווערט די מענטשלעכע נשמה עטיש פאַראיידלט.

די דאָזיקע פאַראַיידעלונג האָבן זיי אָנגערופן „קאָטאַרוזיס“ * (פלאַטאַן, אַריסטאָ-טעלעס). די קאָמיק אין דער דיכטונג און אויף דער בינע האָבן זיי געהאַלטן פאַר אַ נידערדיקערן זשאַנר, ווייל די קאָמיק קומט פונעם געוויינלעכע, וואָכע-דיקן, שטייגערישן לעבן, וואָס איז ניט פריי און איז געפּענטעט פון די באַדינג-גונגען. דאָס באַטייט: ווייל די קאָמיק קומט פונעם וואָכעדיק-רעאַלן — און ניט פונעם געהויבענעם, אידעאַלן, דאָס הייסט סוף-כל-סוף אַבסטראַקט אויס-פאַנטאַזירט לעבן. זיי האָבן געהאַלטן דאָס טריוויאַלע — פאַרן קוואַל פון דער קאָמיק.

מע האָט זיך דעמאָלט ניט געקאַנט פאַרשטעלן, אַז דורך דער קאָמיק קאָן דאָס טראַגישע אויסגעדריקט ווערן ניט ווייניקער שאַרף, ניט ווייניקער פול — און אפילו קאָנקרעטער, רעאַליסטישער. די אמתע טראַגיק פון דער געזעל-שאַפטלעכער ווירקלעכקייט, וואָס קומט סוף-כל-סוף פון דער קלאַסעווער אַר-דענונג, קאָן דורך דער קאָמיק אָפּגעשפּיגלט ווערן אין דער גאַנצער טיפּקייט און פולקייט מיט אַלע ווידערשפּרוכן. ניט געטער האָבן פּראַמעטייען געפּענ-טעט, נאָר די באַדינגונגען פון דער געזעלשאַפט — און קעגן זיי בונטעוועט ער. און אויב ס'איז פּאָעטיש צו באַזינגען זיין קאָמף און פּיין — מוז אויך זיין פּאָעטיש צו דעשיפּירן — פון וואָס אייגנטלעך עס באַשטייען זיינע פענטעס. יענע קאָמיק, וואָס צילט אויפן תּוך פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן קאָן אין זיך אַנטהאַלטן ניט ווייניקער פּראַמעטייאישן בונט, ווי די סאַמע דערהויבנסטע, פּיערלעכסטע טראַגיק. אויף דעם זאָגט עדות די גאַנצע אַנטוויקלונג פון דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור זייט דער רענעסאַנס.

שלום-עליכמס הומאָר געהער צו יענעם גרויסן „קאָמעדישן“ סטיל, וואָס אַנטהאַלט פאַר די מענטשן פון דער נייער צייט רעאַליסטישן „קאָטאַרוזיס“, רע-אַליסטישע פאַראַיידעלונג פון די געפילן, פונעם געמיט, פונעם באַוואוסטזיין, פונקט אַזוי ווי די אידעאַליסטישע אויסגעטייטשטע טראַגיק האָט אַמאָל אין די אַנטיקע צייטן אַנטהאַלטן פאַרן אַנטיקישן דענקען אידעאַליסטישן „קאָטאַרוזיס“ פון די ליידנשאַפטן און פון דער נשמה.

הומאָר — דאָס איז אַזאַ פאַרשטאַנד, וואָס מאַכט חוּק פון זיינע אייגענע פעלערן. אין שלום-עליכמס ווערק מאַכט דאָס יידישע פאַלק קלוג חוּק פון

* לויט דער טראַדיציע באַטייט דאָס וואָרט: „לויטערונג“ פונעם פּסולת, וואָס אין די אַפּעקמן. לויט ניוערע פאַרשונגען באַטייט עס אַן ערך: דאָס באַפרייענדיקע צייטווייליקע אויסשפּאַנען פון צו שטאַרק אָנגעצויגענע אַפּעקמן, וואָס ווירקן דערוי-בער שטערנדיק (בערניוס, איבערוועג א.א.). אָדער: דאָס אויפשטעלן די אינערלעכע אַרדענונג דורך אויפּפרייסלונג (פּינסלער). אַזוי צו אַנדערש האַנדל זיך עס אָבער וועגן דעם זעלבן רעזולטאַט. וועגן דער פאַראַיידעלונג פונעם געמיט און זיין עטישער אויסבילדונג.

זיינע אייגענע פעלערן. שלום-עליכמס הומאָר איז און אייגנארטיקער אויסדרוק פון טיפער באַדאַכטזאַמער און שיינער קלוגשאַפט פונעם פּאַלק.

„נאַטירלעך, ווי די נאַטור“

שלום-עליכמס האָט פאַרמאַגט און אויסערגעוויינלעך רייכע פאַרשטעלונגס-קראַפט, זיין פּאַנטאַזיע שפּריצט מיט פּונקען, איינפאַלן, בליצן. ווער סע שאַפט איינפאַלן בלויז פון דער פּאַנטאַזיע קאַן קיין רעאַליסט ניט זיין. די פאַרשטע-לונגס-קראַפט איז בלויז דאָס געפּעס, און וועלכן ס'איז נישט מעגלעך קינסטלע-ריש אויפצונעמען פּאַקטן פון דער ווירקלעכקייט, די פאַרשטעלונגס-קראַפט איז דער קינסטלערישער פּראָצעס גופּא. זי קאַן קאַן אָבער נאָך דעמאַלט ווי גע-העריק ברענען און לייכטן, ווען זי באַקומט „סובסטאַנץ“ פון די פּאַקטן, וואָס אין ווירקלעך לעבן.

שלום-עליכמס איז אַ גרויסער פאַרשער, זוכער, יעגער, אַנטדעקער, סיס-טעמאַטיזירער און אויסטייטשער פון ווירקלעכע פּאַקטן, געשעענישן, כאַראַק-טערן, שטריכן, באַגעגענישן, פּאַסירונגען, קאַזוסן, געפילן, איבערלעבונגען. ווי אַלע גרויסע שילדערער פונעם לעבן און פון שטייגער, ווייסט ער, און ביי דער סאַמע גרעסטער איינפאַלערישקייט — איז ניט שייך, איז ניט מעגלעך עפּעס אמתדיקס אויסצוטראַכטן.

ער ווייסט אָבער אויך, און ווי פינקטלעך מע זאָל ניט קאַפירן אַ פּאַקט, וועט ער ניט אַרויסקומען אמתדיק, עכט, אויב ער ווערט ניט באַהערשט פונעם געדאַנק, פונעם פאַראַלגעמיינערטן תּוך, וואָס מע דאַרף אין די דעטאַלן אַרויס-געפינען און אויף זיי אַרויפּפּרעסן ווי אַ שטעמפּל.

שווער צו געפינען אין דער ליטעראַטור געשטאַלטן און סיטואַציעס, וואָס זאָלן זיין מער „נאַטור-עכט“, זינלעך, פּלאַסטיש, ווי ביי שלום-עליכמען. זייער נאַענטקייט צו דער ווירקלעכקייט איז אויסערגעוויינלעך. פון דער אַנדערער זייט, פאַרמאַגן אָבער די דאָזיקע געשטאַלטן און סיטואַציעס אַ סך סימבאָלישן באַטייט. זיי זיינען היימיש באַקאַנט ווי אויסגעריבענע שילינגער — און פאַרט משונה פּאַנטאַסטיש, ביז צו גראַטעסק. דאָס אַלץ אינאיינעם איז אַ סימן, און די כאַראַקטערן און סיטואַציעס זיינען ניט קיין צופעליקע, און אין זיי ווערן באַרירט תּוך-זאַכן פונעם לעבן, וואָס ער שילדערט. און אַזוינס איז שוין ממילא אַ „סימבאָל“, אַ צייכן פאַר אַ גאַנצן צוזאַמענהאַנג פון דערשיינונגען. ס'אַנטהאַלט אין זיך שוין ממילא אַ סך מער ווי דאָס שטיקל קאַנקרעטע לעבן, וואָס דער קינסטלער האָט דערויף אַרויפגעלייגט זיין האַנט. גערעכט איז דעריבער דער, וואָס לייענענדיק זיינע ווערק, דערלויבט ער

זיין אויפנעמענדיקער פאנטאזיע ברייט צו צעוויקלען און אויסצוטייטשן דעם אינהאַלט אפילו פון שלום-עליכמס סאַמע קלענסטער מייסטער-נאַוועלע. געוויס זיינען ביי שלום-עליכמען באַשטימטע שטריכן אין די כאַראַקטערן און סיטואַציעס פאַרגרעסערט און אונטערגעשטראַכן, אָבער ניט אַלס גוזמא, וואָס ענדערט דעם אמת, נאָר אַלס פאַרדייטלעכונג, וואָס העלפט דערזען דעם אמת. ער פאַראייניקט בלויז מאַמענטן, וואָס זעען אויסערלעך אויס צו זיין פאַרשיידענע און וואָס זיינען אין אמתן פאַרבונדן דורכן וועזן זייערן. דורך אַזאַ פאַרגרעסערן — פאַרטייטשט, דערקלערט, דעקט ער אויף, אַז אַזאַ און אַזאַ גרופע דערשיינונגען — למשל די כל-המיני מנחם-מענדלשע דערשיינונגען פונעם סאַמע פאַרשיידנסטן אויסזען — האָט אייגנטלעך איין און דעם זעלבן תוך. דורך זיין טיף רעאַליסטישן סימבאָליזירן געשטאַלטן און סיטואַציעס ווערן זיינע ווערק „נאַטירלעך, ווי די נאַטור“.

„מיט וואָס-זשע אייגנטלעך האָט דער דאָזיקער יונגער אַרטיסט גענומען דעם עולם?“ ... „נאָר מיט איין זאַך: מיט דעם, וואָס ער איז אומעטום און אַלעמאַל ערנסט, פּראָסט, נאַאיוו, אמתדיק, ווי דער אמת אַליין, נאַטירלעך, ווי די נאַטור.“

„פונדעסטוועגן האָט כמעט יעדער געפילט, אַז ער זעט פאַר זיך עפעס אַ נייט, עפעס אַן אומגעוויינלעך כוח, אַן אויסערגעוויינלעך פאַרבאָרגענע קראַפט. טרעט אויף פאַר אייך אַ מענטש, וואָס רעדט מיט פשוטע ווערטער, דאַכט זיך, אַזוי פּראָסט, אַזוי נאַטירלעך, אַן קונצן רירט ער אַן אַלע אייערע סטרוקעס, וועקט אויף אין אייך פאַרבאָרגענע געדאַנקען, פאַרשלאָפענע געפילן, און אַ גרינג פּרעסטל לויפט דורך איבער אייער לייב, און איר פילט מיט אים, און איר לעבט מיט אים, און איר קאַנט ניט אַפּרייסן פון אים אייער אויג.“

שלום-עליכמס זאָגט דאָס וועגן דער הויפט-געשטאַלט אין „בלאַנדזנדע שטערן“. דאָס איז געווען שלום-עליכמס אידעאַל פון קונסט.

ווירדע און צאָרן

פאַראַן אַ מין הומאָר, וואָס זאָגט עדות, אַז מע פּאַלט ביי זיך ניט אַראָפּ אין אַ צייט פון אומגליק, אַז מע האַלט זיך העכער פון די וויסטע אומשטענדן, אַז מע פאַרמאָגט מוט און זעלבסטבאַהערשונג. אַזאַ מין הומאָר ווייזט אַן אויף איינליקייט פונעם געמיט. דאָס איז אַ נאָבלער, גראַציעזער אופן בייצוקומען אַן אומווירדיקע לאַגע, אין וועלכער מע געפינט זיך ניט איבער אייגענער שולד. ווער סע לאַכט אַליין פון זיך — איז שוין ניטאַ וואָס פון אים צו לאַכן. ער הערט אויף צו זיין קאָמיש. ס'איז דאָך אַ מערקווירדיקע אייגנשאַפט פון שלום-

עליכמס הומאָר, אַז זיינע געשטאַלטן גופא האָבן אַ טיפּן חוש פאַר הומאָר, אָפּט ווייסן זיי וועגן זייער קאַמישקייט און לאַכן אַליין פון זיך אָפּ . אָן ווירדע, אָן אַ לויטער געמיט, אָן קלוגשאַפט פון האַרצן איז אַזאַ איידע-לער הומאָר נישט מעגלעך. אַזאַ הומאָר לייזט דאָס האַרצקלעמעניש אין אַ פאַרצווייפלטן, אין אַ דערנידעריקטן צושטאַנד — דורך אינערלעכער זעלישער קראַפט, וואָס קומט פונעם גלויבן אין דער ווירדע פונעם מענטשן, אינעם פרינציפּ פון גערעכטיקייט און אין איר זיג אין דער צוקונפט. אַזאַ הומאָר מאַכט אין אַ סאַמע טרויעריקן צושטאַנד אַ שפּילערישן אַנשטעל פון אַ זיגער — כדי בוילעטער צו באַטאַנען די זינלאַזיקייט, די עוולה, די אומנאַטירלעכקייט פון דעם דאָזיקן צושטאַנד, און אַזוי-אַרום ניט בלויז סאַרקאַסטיש צו פּראַטעסטירן, נאָר אויך זיך און אַנדערע צוצוגעבן מוט און שטאַנדהאַפּטיקייט.

אין שלום-עליכמס הומאָר באַווייזט זיך דער כאַראַקטער פון אַן עכטן פאַלקס-מענטש, וואָס צעקראַכענע קלאַג איז אים פרעמד, און ער באַלייט כל-ערליי צרות און פּורעניות מיט אַ גלייכווערטל, וויל פון זיי ניט מאַכן קיין וועזן. פון זיין ווערטל און שפּאַס ווערט דער איינדרוק פון טראַגיק ניט געמינערט, נאָר פאַרגרעסערט. „איך זאָג אייך, ס'איז אַ מיאוסע, ביזע וועלט און נאָר אויף צו-להכעיס דאַרף מען ניט וויינען! אויב איר ווילט וויסן, איז דאָס דער אמתער קוואַל, די אמתע אורזאַכע פון מיין שטענדיקן(קער) גוטן(ער) לויזן(ע), פון מיין, ווי זיי רופן דאָס, „הומאָר“, אויף צו-להכעיס ניט געוויינט! אויף צו-להכעיס נאָר לאַכן!“ (פון אַ בריוו פון יאָר 1911, „שלום-עליכמס-בוך“, ז. 298).

שלום-עליכמס דערציילט וועגן דער מוראדיקער טראַגיק פון אַ פּאַטער, וואָס די צאַרישע תּלנים האָבן דערהרגעט זיין זון, אַ רעוואָלוציאַנער, און וואָס זיין ווייב, די מוטער פון דעם יונגן רעוואָלוציאַנער, איז מחמת דעם פאַר האַרצווייטיק געשטאַרבן. דעם דאָזיקן איוב — לאַזט שלום-עליכמס דער-ציילן אַ וויציק-קאַמישע מעשה. אים אַליין כאַראַקטעריזירט ער אַזוי: „יונגע אויגן, גרויע האַר, אַ געקניטשער שטערן, אַ שמייכלענדיק-וויינענדיק פנים“... „און אויגן... אַך, אויגן! אַזעלכע אויגן, ווען איר זעט איין מאַל, וועט איר זיי שוין קיינמאַל ניט פאַרגעסן“... „וואַלט ער כאַטש באַקלאַגט זיך, וואַלט ער כאַטש געלאַזט אַ טרער. איז ניין! דווקא פּריילעך און לעבעדיק — אַ מאַדנער, מאַדנער גפּש!“ (פון דער נאָוועלע „דער צענטער“).

אין דער נאָוועלע „דריי אלמנות“ דערציילט שלום-עליכמס אַן ענלעכע מעשה וועגן דעם, ווי די צאַרישע קנעכט האָבן אומגעבראַכט אַ יונגן רעוואָלוציאַנער. אַבער כאַטש גראַד די דאָזיקע דערציילונג איז געבויט — אַ זעל-טענע דערשיינונג ביי שלום-עליכען — אויף „שטימונג“ און „פּסיכאלאָגיע“ —

וויל ער אָבער ניט, בכיוון ניט, אויספירלעך באַשרייבן דעם טרויער פּונעם אומגעבראַכטן רעוואָלוציאָנערס יונגער אלמנה און פון זיינע נאָענטע. ער לאַזט בלויז זאָגן, אַז אין דער דאָזיקער שטוב האָט געהערשט „אַזאַ טרויער, וואָס באַשרייבן אים הייסט פּראָפּאַגאַנד; אַזאַ טרויער, וואָס ווען אַ שרייבער פון אייערע שרייבערס רירט זיך צו צו דעם, וואָלט איך אים איבערגעבראַכן די פינגער!... אַזאַ טרויער, וואָס מע דאַרף נישט און מע טאָר נישט פון אים רעדן“...

אַ קראַנקער אַרעמער קאַסרילעווקער קומט אין אַ גרויסער שטאַט זיך היילן ביי דאַקטוירים. בינאַכט איז אָן „אַבלאַווע“ אויף מענטשן אָן „פּראָוואַ-זשיטעלסטוואַ“, און סע דראַעט דעם קראַנקן קאַסרילעווקער, מע זאָל אים אַפּשיקן מיטן עטאַפּ אין זיין שטעטל. ביט זיך מיט אים זיין שוואַגער מיט די פּאַספּאַרטן — און אַנשטאַט אים שיקט מען אָפּ דעם שוואַגער מיטן עטאַפּ. ווען שלום-עליכס לאַזט דעם קאַסרילעווקער דערציילן וועגן זיינע געפילן, בשעת די „אַפּגענאַרטע“ צאַרישע פּאַליציע פּאַקט דעם שוואַגער זיינעם, — לייגט ער אים אַריין אַזעלכע ווערטער אין מויל אַריין:

„און אינווייניק אין האַרצן שטיקט מיך און ווער שיר ניט צעשפרונגען פון געלעכטער“ („רוף מיך קנאַקניסל“). דער מוראדיק דערנידעריקטער און אומגליקלעכער קאַסרילעווקער לאַכט!

שלום-עליכס וויל נישט, קאָן נישט דירעקט קלאַנגן אויפן וויסטן גורל פונעם מענטש, פונעם פּאַלק אונטער די קאַפעטעס פון צאַר און קאַפיטאַל. וועגן אומענדלעכן טרויער רעדט ער כסדר, אָן אויפהער, אומעטום אין זיינע ווערק. — אָבער אין דער וואונדערלעכער פּאַרם פון זיין הומאָר.

אַזאַ מין געלעכטער דערלאַזט נישט, אַז מע זאָל זיך דעם אויפגעבראַכטן צאַרן אַראַפּרעדן פון האַרצן דורך קלאַגעניש. דער צאַרן ציטערט, וויברירט אינעם ביטערן איראַנישן קערן פון שלום-עליכמס „מילדן“ הומאָר.

דער זיג איבער דעם מענטשלעכן פחד

מוטיקע קינדער, ווען ס'איז זיי אומהיימלעך, ווען זיי האָבן מורא, אַרייַנ-גייענדיק בינאַכט אין אַ טונקעלן צימער — זינגען זיי זיך אונטער פּריילעכע לידלעך. דאָס איז אַ משל, און ווי געוויינטלעך איז ער אויף אַ באַשטימטן אופן ענדלעך צום נמשל. כאַטש ער איז ווייט ניט דאָס אייגענע. פּאַראַן אַ הומאָר, וואָס אַנטהאַלט אין זיך עפעס וואָס פון דעם מין האַפּערדיקן אונטערזינגען. אין שלום-עליכמס הומאָר איז טאַקע אַחוץ אַלעם, אַחוץ לאַכן און טרויער, פּאַראַן אויך יענע פּריילעכקייט, וואָס קומט פונעם צוימען און באַזינגען דעם

געזעלשאַפטלעכן פחד פאַרן "תּוהו־וּבוהו" (כאַאָס), פאַרן צעקאַליעטשעטן, צערודערטן, צעטומלטן און פאַלש איינגעאַרדנטן לעבן. דאָס דאָזיקע גע-
וועלטיקן איבער דער שרעק פאַר דער טראַגיק פּונעם לעבן פאַראיידלט און
פאַרטיפּט דעם הומאָר, גיט אים שטריכן פון דערהויבנקייט. דאָ איז פאַראַן
פון יענער מונטערקייט אינעם געמיט, וואָס העלפט באַהערשן די סטיכיע פון
פאַניק און פאַרלוירנקייט אינעם געזעלשאַפטלעכן באַוואוסטזיין, העלפט עס
פירן אויפן וועג פון פרוכטבאַרער אַקטיווקייט.

שלום-עליכמס דערציילט וועגן דעם דלות פון די ברייטסטע שטעטלדיקע
און שטאַטישע מאַסן אינעם פעריאָד פון אימפעריאַליסטישן קאַפיטאַליזם. ער
גיט זיך אַבער ניט אונטער דער געדריקטער שטימונג, דער קלאַג, וואָס רייסט
זיך פון האַרצן. מאַטל פייסיס פאַראַרעמטע משפּחה האַלט שוין דערביי, אַז
מען פאַרקויפט אַלץ אַרויס פון שטוב, און שלום-עליכמס לאַזט מאַטלען דער-
ציילן וועגן דעם אויף אַזאָ אופן: "פון די אַלע זאַכן, וואָס מיר האָבן אויספאַר-
קויפט פון שטוב, האָט מיר קיינע פון זיי ניט צוגעשטעלט אַזויפיל פאַרגעניגן,
ווי די גלעזערנע שאַפּע." ווען מע האָט שוין פאַרקויפט די שאַפּע, האָבן זיך
ביים אַרויסטראַגן זי באַוויזן באַשטימטע "טעכנישע שוועריקייטן". און מאַטל
דערציילט: "איין מינוט איז געווען אַזעלכע, וואָס איך האָב מורא געהאַט פאַר
דער שאַפּע. דאָס הייסט, איך האָב געמיינט, זי בלייבט ביי אונדז", אַט פאַרוואָס
דאָס יינגל מאַטל האָט מורא געהאַט!

דאָס קינד מאַטל דערציילט, ווי די מאַמע וויינט, ווייל מע פאַרקויפט אַלץ
אַרויס פון שטוב. דער קראַנקער שטאַרבנדיקער פאַטער מאַטלס פרעגט אַרויס
פונעם אַנדערן צימער, וואָס סע טוט זיך דאָ, איינגטלעך, אין דער וואוינונג.
"גאַרנישט, ענטפערט אים די מאַמע און ווישט די רויטע אויגן, און די אונ-
טערשטע ליפּ מיט איר גאַנצן פנים טרייסלט זיך אַזוי, אַז מע דאַרף זיין שטאַר-
קער פון אייזן, מע זאָל ניט פלאַצן פאַר געלעכטער." און ווען אַלץ איז שוין
אַרויספאַרקויפט געוואָרן פון דער שטוב און מע האַלט שוין ביים סאַמע לעצטן
חפץ, דערציילט מאַטל: "די בעסטע שמחה פון אַלע שמחות איז געווען ביי מיר,
אַז ס'איז געקומען צו מיין ברודער עליעס קאַנאַפּע און צו מיין בעטל."

דער הויך-פונקט פון גרויל און שוידער אינעם לעבן פון די יידישע
פאַלקס-מאַסן זיינען געווען די צאַרישע פאַגראַמען. שלום-עליכמס איז געווען
מוראדיק דערשיטערט פון די דאָזיקע געשעענישן. מערקווירדיק, ווי אַזוי ער
באַהאַנדלט די דאָזיקע טעמע אין זיין שאַפּן. די טראַגאָדיע פון די פאַגראַמען
הערט זיך אין אַ סך ווערק זיינע. אַבער ווי ווייט מעגלעך מיידט ער אויס —

אין זיינע קינסטלערישע * ווערק — דירעקטע שילדערונגען. און אויב ער רירט זיך שוין יאָ צו צו באַשרייבונגען — טוט ער עס אויף אַ משונה „לייכטן“, כמעט „הומאָריסטישן“ אופן. און וויפל אימהדיקע טראַגיק איז דאָ גראַד אין דעם „לייכטן“, כמעט הומאָריסטישן אופן! וואָסער גרויסער מאַראַלישער בראַך און שרעק און ווייטיק ווערט דאָ באַהערשט דורך הומאָר!

געווען ניט ווייניק שרייבער, וואָס האָבן דווקא ליב געהאַט צו סמאָקעווען און זיך צו גריבלען אין דער גרויל פון פּאָגראַם-בילדער. באַשטימטע מאַמענטן אין ביאָליקס שאַפן האָבן געגעבן דעם טאָן. די קאַנסעקווענץ איז געווען ל. שאַפּיראַס „דער צלם“. אָבער אויף וועמען האָט זיך געווענדט דער צאָרן? אַז מע קוקט זיך גוט צו, זעט מען: אין זייער אַ היפשער מאַס אויך אויף די קרבנות פון די פּאָגראַמען.

אין דעם דאָזיקן מין ביאָליקישן „צער און צאָרן“ ווערן דער עיקר באַ-טאַנט די נאַציאָנאַלע קעגנזאַצן.

שלום-עליכמס וואָרט רודערט אויף דאָס געוויסן, ווייל סע ווענדט זיך צום מענטשלעכן אינעם מענטשן, מיט גלויבן אינעם מענטשן און זיין צוקונפט. עס פירט אַוועק פון דער אומפרוכטבאַרער, מענטשנפיינטלעכער שרעק צו גע-לייטערטן לעבנסמוט, צו דער דאָזיקער וויכטיקער פּאַראַויסעציונג פּאַרן שטרעבן צו אַן אַנדערער, בעסערער מענטשלעכער אַרדענונג. דאָס איז אויך דאָ די „פּאַראַיידלענדיקע“, „לייטערנדיקע“ ווירקונג פון זיין הומאָר.

מאָטל זאַגט: „פריער, אַז איך פלעג הערן מע דערציילט וועגן אַ פּאַ-גראַם — האָב איך אָנגעשטעלט מויל און אויערן. היינט, אַז איך דערהער דאָס וואָרט „פּאָגראַם“, אַנטלויף איך, איך האָב בעסער ליב פריילעכע מעשות.“ „איך האָט פיינט“ — זאָגט שלום-עליכמס — „טרויעריקע בילדער, מיין מוזע טראַגט ניט קיין שוואַרצן שלייער אויפן פנים; מיין מוזע איז אַן אַרעמע, נאָר אַ פריילעכע“ (אַ וויגרישע בילעט). וויפל ליבע צום געפלאַגטן מענטשן איז פּאַראַן אין דער דאָזיקער שנאה צום שוואַרצן שלייער — און וויפל טרויער אין דער דאָזיקער „אַרעמער“ פריילעכקייט.

שלום-עליכמס שילדערט אַ געשפרעך צווישן קינדער, וואָס עמיגרירן נאָכן פּאָגראַם מיט זייערע עלטערן קיין אַמעריקע.

* פּובליציסטישע „בריוו“ מיט דעמאָלישע שילדערונגען האָט ער יאָ געשריבן. אָבער פּאַרלעזונגען מאַכן וועגן די פּאָגראַמען האָט ער בשום אופן ניט געוואָלט (זע „שלום-עליכמס-בוך“, ז. 213).

...אײך פּרעג אים, ווי אַזוי איז דאָס אַ פּאַגראַם? איך הער אַלץ פון די עמיגראַנטן, מע זאָגט: „פּאַגראַם“, „פּאַגראַם“, נאָד וואָס דאָס איז — ווייס איך ניט. רופט זיך אָן צו מיר קאַפּל:

— אַ פּאַגראַם ווייסטו ניט? ע, ביסטו דאָך נאָך גאָר אַ נאַרעלע! אַ פּאַגראַם איז אַ זאָך, וואָס איז היינט אומעטום. הייבן הייבט זיך עס אָן כמעט פון גאַרנישט, און אַז עס הייבט זיך אָן, ציט זיך עס אַוועק דריי טעג...

— וואָס־זשע, זאָג איך, איז דאָס? אַ יאַריד?

— וואָסער יאַריד? אַ שיינער יאַריד! מע שלאָגט פענצטער, מע ברעכט מעבל! מע טרענט קישנס! פעדערן פליען אַזוי ווי שניי.

— אַקעגן וואָס?

— נאָ דיר גאָר אַקעגן וואָס! אַקעגן שמערלען! אַ פּאַגראַם איז ניט נאָר אויף הייזער אַליין. אַ פּאַגראַם איז אויף קלייטן. מע צעשלאָגט אַלע קלייטן, און מע וואַרפט אַרויס פון דאָרטן די סחורה אויף דער גאַס, און מע צעטראָגט, און מע צעראַבעוועט, און מע צעשיט, און מע באַגיסט מיט גאַז, און מע צינדט אונטער, און מע ברענט.

— גיי שוין גיי!

— וואָס דען מיינסטו? איך וועל דיר אויסטראַכטן? נאָכדעם, אַז ס'איז נישטאָ שוין וואָס צו ראַבעווען, גייט מען איבער די הייזער מיט העק, מיט אייזנס און מיט שטעקנס, און פּאַליציע גייט נאָך פון הינטן. מע זינגט און מע פייפט און מע שרייט: „ע, רעביאַטאַ, בעי זשידאָוו!“ און מע שלאָגט, מע הרגעט, מע קוילעט, מע שטעכט מיט שפיזן...

— וועמען?

— וואָס הייסט וועמען? יידן!

— פּאַרוואָס?

— נאָ דיר גאָר פּאַרוואָס! ס'איז דאָך אַ פּאַגראַם!

— און אַז אַ פּאַגראַם איז וואָס?

— גיי אַוועק, דו ביסט אַ קעלבל! איך וויל מיט דיר ניט רעדן!

אַזוי זאָגט צו מיר קאַפּל, שטופט מיך אָפּ פון זיך און לייגט אַריין די הענט אין די קעשענעס, ווי אַ גרויסער.

דאָס רעדן כלומרשט קינדער אויף אַ קינדערשן אופן — אַבער דאָס זיינען עכטע שלום-עליכמשע רייד. והא־ראיה: — דער אופן, ווי שלום-עליכמס באַ-האַנדלט די פּאַגראַם־מעמע אין אַנדערע ווערק זיינע, למשל, אין דער נאַוועלע „די גרויסע בהלה פון די קליינע מענטשלעך“. אינטערעסאַנט, אגב, אַז שלום-עליכמס האָט אינעם ענדגילטיקן טעקסט פון דער דאָזיקער נאַוועלע אויסגע-

מעקט און איבערגעארבעט יענע ערטער פונעם פריערדיקן וואַריאַנט* וואו דער נוסח דערנעענטערט זיך צו אַ מער דעטאַלישער באַהאַנדלונג פון די פאַקטן. דער טראַפּ פון דער דערציילונג ווערט געלייגט אויפן ביטער-איראַנישן גראַטעסק: די קאַסרילעווקער אַנטלויפן פאַרן פּאַגראַם קיין קאַזאַדאַיעווקע, און די קאַזאַדאַיעווקער — קיין קאַסרילעווקע, ווייל וואהיין זאַלן זיי לויפן און זיך ראַטעווען?

דער אייגענער מאַטיוו חזרט זיך איבער ביי שלום-עליכמען עטלעכע יאָר שפּעטער (1906) אינעם קאַפּיטל „שפּרינצע“ פון „טביה דער מילכיקער“: „אַפּנים, אַז דאָרט איז די „קאַנסטעטוציע“ (אַן איראַנישער אויפעמיזם פאַר פּאַגראַמען — מ.ו.ו.) נאָך שטאַרקער, ווי ביי אונדז אין יעהופּעץ, וואָרעם מע לויפט, מע הערט ניט אויף צו לויפן. איי די קשיא: וואָס לויפן זיי עפעס צו אונדז? איז דער תירוץ: למאי אונדזערע לויפן צו זיי? ס'איז שוין ביי אונדז געוואָרן, ברוד־השם, אַזאָ מנהג, אַז עס קומט די צייט, וואָס מע הייבט אַן רעדן פון פּאַגראַמען, הייבן יידן אַן צו לויפן פון איין שטאָט אין דער אַנדערער, ווי אין פּסוק שטייט: ויסעו ויחננו, ויחננו ויסעו — איז די דייטש: פאַר דו צו מיר, וועל איך פאַרן צו דיר...“

און ווידער נאָך יאָרן באַגעגענען מיר דעם זעלבן טאָן ביי דער באַהאַנדלונג פון דער פּאַגראַם־טעמע אין „מאַטל פייסי דעם חזנס“. אין די דאָזיקע רירנדיקע כלומרשט זייער נאַאווע, קינדערשע ווערטער ווערט מיט אַ סך מער ביטערקייט אויפגעדעקט די זינלאָזע חיהשקייט פונעם שוואַרץ־מאהדיקן קיין — איידער ווי אין די „נביאישע“ געשרייען ביאָליקס. אין זיי איז פאַראַן מער טרויער, מער ליבע צום פּאַלק, מער פאַרבונדנדיקייט מיט אים.

די פאַראויסזעצונג פאַר די ביאָליקישע שטראַף־רייד — איז דער גלויבן אין אַ שוואַרץ־מאהאישער אַנטוויקלונג פון דער מענטשהייט, אַ גלויבן, אַז די רעאַקציאָנערע כוחות זיינען אַן אייביקער נאַטור־געזעץ. דער ביאָליקישער שטראַף־און שעלט־פּאַטאָס קומט פון אַן אַריענטאַציע אויף אידעאָליסטישער פּאַנטאַסטיק, אויף אַן אייביק איררעאַלן פּרינציפּ פון דער געזעלשאַפט. דער דאָזיקער פּאַטאָס פירט סוף־כל־סוף צו קליינלעכן נאַציאָנאַליזם, צו אַ כּמורנעם פעסימיסטישן וועלט־געפיל.

שלום-עליכמס קאַמיש־איראַנישער פּאַטאָס טרעפט אין פינטל — כאַטש ער איז דער היפּוך פון אויפגעבלאַזנקייט. ער איז אַן אַן ערך רעאַליסטישער, הומאַנער. די טיפּסטע פאַראויסזעצונג איז דאָ דער גלויבן אין דער אַנטוויקלונג פונעם מענטשלעכן געשלעכט, די האַפענונג אויף אַ בעסערער, קליגערער

* אין באַזיך פונעם מענדעלע־מוזיי אין אָדעס.

געזעלשאַפטלעכער איינאַרדענונג. דער דאָזיקער הומאַרישער פּאַטאַס איז דורכ-
געדורנגען מיט זוניקער קלוגער מענטשן-ליבע, מיט דורשט נאָך פרייד, נאָך
הרחבה פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. ער עפנט דאָס געמיט פונעם לייענער
פאַר אַ ליכטיק שטרעבן.

זיך ניט לאָזן אייברעכן פון די פאַרהעלטענישן, זיך איינבייסן אינעם
לעבן, אַרבעטן, מאַנען. מיכאַעלס האָט אין זיין טראַקטירונג פון טביהס גע-
שטאַלט טיף געפאַקט און אויסגעצייכנט פאַרקערפערט ניט בלויז דעם תוך פון
טוביהס וועזן, נאָר אויך דעם זין און באַטייט פון שלום-עליכמס הומאָר בכלל.

באַמערקונגען וועגן „טביה“

די טעמע פון „טביה דער מילכיקער“ איז אין פלוג אַ יידיש-היימישע :
צער גידול בנים. אָבער דורך דעם דאָזיקן ציקל „בילדער פונעם פּריוואַטן
לעבן“ ווערט געוויון ניט גלאַט משפּחה-אומגליק, ניט גלאַט קאַנפּליקטן צווישן
איינ דור און דעם אַנדערן — נאָר ווי סע ברעכן זיך די געזעלשאַפטלעכע
גרונטלאַגן אין אַן איבערגאַנגס-צייט פון איין היסטאָרישן פעריאָד צום אַנ-
דערן. די פאַרגעקומענע און פאַרגעפּילטע נאָך גרעסערע היסטאָרישע ענדע-
רונגען ווערן געשילדערט אין זייער אייגנאַרטיקער אַפּשפּיגלונג אויף דער
יידישער טביה. די משפּחה איז דאָ בלויז דער קאַנקרעטער מאַטעריאַל, וואָס
באַווייזט תוך-זאַכן פון דער געזעלשאַפט און דער צייט בכלל.

די משפּחה-עמאַציעס שפּילן אין דעם ווערק אַ גרויסע ראָלע, „וואָרעם די
קללה פון קינדער איז די ערגסטע קללה פון דער תּוכחה“ (טביה דער מיל-
כיקער, קאַפיטל: „שפּרינצע“). די משפּחה-אידעאַלן קומען דאָ ניט פון דער
געוויינלעכער בורזשאַזער נטיה — אינדיווידואַליסטיש ברעקלען, אַטאַמיזירן
די געזעלשאַפט. זיי זיינען אַ היסטאָרישער רעזולטאַט פון דורותדיקע רדיפות
און געזעלשאַפטלעכער אונטערדריקונג, וואָס האָבן געפּירט דערצו, אַז מע זאָל
זיך באַהאַלטן אין דער משפּחה און אין איר זוכן די איינציקע טרייסט. דאָס
לעבן פּירט טביהן אַרויס — מיט געוואַלט, מיט טראַגישן בראַך — פון דער
משפּחה צוריק צו דער געזעלשאַפטלעכער ווירקלעכקייט. און דאָס האָט דאָך
שוין אַ שייכות צום אַלגעמיינעם תוך פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן.

דער סוּזשעט פון „טביה“ איז גענוג פּראַסט, דורכזיכטיק, ס'קומען פאַר
קאַליוזעס, קאַטאַסטראַפּעס. אָבער ניט קיין קאַמפּליצירטע געשעענישן אַדער
האַנדלונגען. גרויסער הומאָר קאָן ניט ליידן קיין כּיטרע גענוג. ביים אַנהייב
פון יעדן קאַפיטל קאָן מען זיך אַן ערד משער זיין דעם סוף. קיין גרויסע
איבערראַשונגען קומען ניט פאַר. נאָך דער ערשטער העלפט פון דער דאָזיקער
אייגנאַרטיקער פּאַעמע קאָן מען שוין קיין ספּק ניט האָבן, וואוּהיין דער סוּזשעט

צילט. און פאָרט איז דאָ פאָראַן אַזויפיל טיפע ניס, אַזויפיל אומגעריכטס. אין דער פראַסטקייט פון אויפבוי פילט זיך די גרויסע קלאַטישע ליניע.

די צענטראַלע מאַטיוון — אָנגעהויבן פון „היינטיקע קינדער“ ביז צום סוף — זיינען ניט קיין ניי-צוגעטראַכטע. אַ טאַכטער קלייבט זיך אויס אַ מאַן קעגן דעם ווילן אָדער וואונטש פון די עלטערן (די מניעות זיינען סאַציאַלע אָדער אידייאַישע). דער קאַנפליקט מיט די עלטערן און די טראַגישע רעזולטאַטן. די דאָזיקע טעמע ווערט פינף מאל וואַריאירט.

דער פאַבוליאַרישער קערן פון די דאָזיקע וואַריאַציעס איז אויך ניט ניי: מעזאַליאַנס (אַ שידוך ניט לויטן אייגענעם גראַד און יחוס — צייטל, שפּרינצע, ביילקע), פאַרשיידנקייט פון וועלט-אַנשוואונג אָדער גאַר נאַציע (רעליגיע) צווישן די עלטערן און די טעכטערס (האַדל און חוה) געליבטע. די דאָזיקע אַלע מאַטיוון זיינען שוין ביז צו דער צייט, ווען שלום-עליכס האָט געשריבן די אַנטשפּרעכנדיקע קאַפיטלען, אַזוי אָדער אַנדערש באַהאַנדלט געוואָרן. אויך דער מאַטיוו פון לך-לך (געשריבן 1914). און טאַקע אויך אין דער יידישער ליטעראַטור.

שלום-עליכמען אַרט דאָס ניט. ניט די נייקייט פון די מאַטיוון איז ער דאָ אויסן. פאַראַן מאַטיוון כמעט אומפאַרמיידלעכע, זעלבסטפאַרשטענדלעכע — אויב מע וויל שילדערן דאָס כאַראַקטעריסטישע פון דער צייט, גייענדיק אויפן הויפט-שליאַך און ניט אויף ווינקלדיקע סטעזשקעס. די דאָזיקע מאַטיוון זיינען אַזוי טיפיש, אַז ס'איז ניט קיין שום אויפטו זיי צו געפינען. דאָס זיינען, אַזוי צו זאָגן, די נאַטירלעכע מאַטיוון פון דער צייט. אָבער לעבעדיק און טיף באַ-האַנדלען גראַד די דאָזיקע מאַטיוון איז דווקא דאָס סאַמע שווערסטע. דערצו גראַד געהער די גאַר גרויסע אמתע מייסטערשאַפט. אַניט באַקומען זיי זיך „געוויינלעך“, באַנאַל — כאַטש אינעם לעבן גופא זיינען זיי זייער ווייט פון באַנאַלקייט. אויפהייבן די „גאַנגבאַרע“ מאַטיוון פון „היינטיקע קינדער“ צו אַזאַ וואונדערלעכער הייך ווי אין „טביה“, ניט מורא האָבן פאַר פינף וואַריאַ-ציעס פון דעם זעלבן מאַטיוו אין איין ווערק — דערצו האָט מען געדאַרפט האָבן שלום-עליכמס פראַסטע געניאַלישקייט.

געטע האָט גע'עצהט עקערמאַנען זיך צו ווענדן צו סוושעטן, וואָס האָבן שוין פריער אַמאַל געשפּיזט די פאַנטאַזיע פון דיכטערס. מע האָט שוין, דער-קלערט געטע, אַ סך מאל געשריבן וועגן איפּיגעניע (און ער וואָלט געקאַנט צוגעבן, וועגן פּאָוסט, וועגן דאָן זשוואַן און אַן אַ שיעור אַנדערע געשטאַלטן) — און אַלע אַנדערש, ווייל יעדער האָט זי געזען אויף זיין שטייגער („געשפּרעכן מיט עקערמאַן“, — פונעם 18טן סעפטעמבער 1832). דער דייטשער פילאָסאָף לאַטצע האָט געהאַלטן, אַז די נטיה פון גרויסע דיכטער צו באַהאַנדלען סוושעטן,

וואָס זיינען שוין פריער באַארבעט געוואָרן, קומט פון אַ געניאַלן פּאַעטישן אינסטינקט.

דאָס רעדט זיך אַלץ וועגן אַלטע, אין פאַרלויף פון צייטן אויסגעפרוואַוטע סוושעטן. אָבער כדי צו נעמען פאַרשפּרייטע, גאַנגבאַרע און דורך אומבאַהאַל-פענע שרייבער באַנאַליזירטע מאַטיוון פון דער לעבעדיקער קעגנזאַרט און זיי אַזוי איבערשאַפּן, אַז מע זאָל דערפילן בחוש אַ לעבעדיק שטיק פון דער ווירק-לעכקייט, אַז מע זאָל אין זיי געפינען דעם טעם, טיפּסטע תּוֹך-זאַכן פון דער צייט — דערצו געהער ניט בלויז געניאַלער פּאַעטישער אינסטינקט, נאָר אויך גרויסע קינסטלערישע אומיטלבאַרקייט, פּרישקייט, געניאַל נאַאיווער זיגער-שער מוט. —

און דעם אמת גערעדט, זיינען דאָך די „גאַנגבאַרע“, פּאַפּולערע מאַטיוון — די סאַמע עכטסטע. זיי רעדן וועגן די טיפּישסטע געשעענישן פון דער צייט. דאָס זיינען אין אמתן די גרויסע מאַטיוון, און אויב ס'דוכט זיך אַמאַל, אַז זיי האָבן אַ באַנאַלן ביי-טעם, שטאַמט דאָס, ווי געזאַגט, פון די שלעכטע שרייבער, וואָס האָבן די טעמעס קאַליע געמאַכט. אין „טביה“ באַהאַנדלט שלום-עליכנס פּראַסטע, אַלגעמיינ-גילטיקע מאַטיוון — און דאָס גיט דעם ווערק די גרויסע קלאַסישע ליניע.

„טביה“ איז אַ האַרבע פּאַעמע. אָבער עס רוט אויף איר אַ דינער הויך פון ליריזם. מערקווירדיק, ווי שלום-עליכנס פירט טביהן אין וואַלד אַריין. ער גיט אים אַלס פּאָן — די „נאַטור“, אַ וואַלד-פּיינאַזש. אַזאַ הינטער-גרונט און ניט גאָר טיפּיש פּאַרן יידישן האַרעפּאַשניק. דאָס דאָזיקע אַרעמע ברייזעלע אידיליק איז אומאַבדינגט נייטיק געווען פאַר דער געשטאַלט פון טביהן און פון זייערע טעכטער.

זייער אייגנאַרטיק באַהאַנדלט שלום-עליכנס די אַלטע טעמע פּונעם האַר-רעפּאַשנעם ישׁובניק דעם עס-האַרץ. אָבער וואָס דערזעט אין אים שלום-עליכנס! ווער האָט אַזוינס אין אים געקאַנט דערזען! אגב — אַמאַל דוכט זיך, אַז טביה מיט זיינע ווערטלעך, פּסוקים איז גאָר ניט אַזאַ עס-האַרץ, ווי ער מאַכט זיך, אַז זיינע טייטשן זיינען בכיוונדיק פאַרדרייט, אַ מין וויציקע ווערט-לעריי און גייסטרייך שפּיל. ס'זעט אַפּט אויס, אַז ניט בלויז שלום-עליכנס, נאָר אויך טביה גופּא סטיליזירט דאָ דעם ענין.

מאַלעריי

דיקענס און מענדעלע האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף שלום-עליכנס סטיל. אָבער אַז מע פּאַרגלייכט זייער שאַפּן, וואַרפט זיך אין די אויגן צווישן

אַנדערע אויך אזאָ אונטערשייד. דיקענס איז געווען זייער אַ ליידנשאַפטלעכער מאָלער און באַשרייבער. מענדעלע מאָלט און באַשרייבט גערן, וואו סע לאָזט זיך נאָר, ס'געהערט צו זיין סטיל. אָבער שלום-עליכמס מאָלט און באַשרייבט ניט אַפט און געוויינלעך בלויז אין גיך-אַנגעוואָרפענע שטריכן.

די דעטאלן אינטערעסירן אויך שלום-עליכמען זייער, ער שילדערט זיי אָבער, אַזוי צו זאָגן, ניט פונעם אַפטישן אַספעקט (ניט ווי אַזוי סע זעען אויס זאָכן, נאַטור, מענטשן), נאָר פונעם אַקוסטיש-וואַרטלעכן שטאַנדפונקט: ווי אַזוי רעאַגירט דער מענטש מיט רייד אויף אַ שטייגערש-אינדיווידועלעך אָדער געזעלשאַפטלעכער געשעעניש.

ס'איז באַוואוסט, ווי מייסטערש שלום-עליכמס וואַרפט אָן אַן אויסערלעכן פאַרטערט פון אַ מענטשן מיט צוויי-דריי שטריכן, אַז דייטלעכער קאָן שוין גאָר ניט זיין. מע האָט אַמאָל געזאָגט, אַז פאַרטערטן — יאָ, נאַטור קאָן ער ניט מאָלן. דאָס איז ניט אמת.

„...און דער וואָגן, ווי אויף צו-להכעיס, גייט פאַוואַליע, וואַרעם איידער מע קומט צו צום דניעפער, באַדאַרף מען דורכמאַכן נאָך אַ זאַמד און נאָך אַ זאַמד, געל און געדיכט און טיף, טיף ביז די קניעס. פאַוואַליע, טרייט ביי טרייט, שלעפּן זיך די פערדלעך, קוים וואָס זיי רייסן אַרויס די פיס פון זאַמד. טיף שניידן די רעדער, און דער וואָגן קרעכצט, און נעענטער און נעענטער באַווייזט ער זיך, דער דניעפער, מיט זיין גאַנצער ברייטקייט און שיינקייט...“

„...אַ הויכער, גרינער, ערטערווייז פאַרגעלטער אַטשערעט ביים ברעג טייך צעלאָזט מיט די לאַנגע, שאַרפע, שפיציקע בלעטער, וואָס שפיגלען זיך אַפּ אין וואַסער, גיט אים צו, דעם אַלטן, אַ באַזונדערן חן. ס'איז שטיל.

„לאַנג און ברייט האָט ער זיך צעוואָרפן, ווי אַ ים, אַהין און אַהער. און דאָס וואַסער לויפט ערגעץ, לויפט, גאָר שטיל, וואוהין? ס'אַ סוד. דער בלויזער הימל קוקט אַראָפּ פון אויבן און שפיגלט זיך אַפּ אין וואַסער אינאיינעם מיט דער זון, וואָס האַלט נאָך ניט ביים אונטערגיין. ריין דער הימל. ריין דאָס וואַסער. ריין דאָס זאַמד. ריין די לופט. און שטיל. אַ שטילקייט פון גאַט. ברייט. אַ ברייטקייט פון גאַט. און עס דערמאַנט זיך פון תהילים: „למרחב יתה... פררר! דאָס איז אַרויסגעפלוין פון אַטשערעט אַרויס מיט אַ געשריי אַ פויגל. דורכגעשניטן, ווי אַ פייל, די ריינע שטילע לופט, לאָזט ער זיך מיט אַ זיגזאַג שוועבן ווייט-ווייט, נאָר ער האָט באַלד חרטה. קערט זיך אום צוריק מיט אַ זיגזאַג און ווערט פאַרשוואונדן ווידער צוריק אינעם געל-גרינעם אַטשערעט.“ („פונעם יאָריד“, קאַפּ. 36.)

דאָס איז אַ זייער שיין און דין געצייכנטער פּייאָזש — אַ מין יאַפּאַנישע גראַפיק. שלום-עליכמס קאָן מאָלן און באַשרייבן — אויך נאַטור. ער טוט עס

זעלטן. ס'געהער ניט צו זיין סטיל. די גרויסע עקזאלטאציע פון באַשרייבן און מאַלן ביי דיקענסן — איז ביי שלום-עליכמען פאַראַן נאָר ביים רעפּראָדור צירן רייד. זיין קינסטלערישע אויפמערקזאָמקייט איז דער עיקר קאַנצענטרירט אויף די דעטאַלן פון דער געפילס-באַוועגונג, וואָס קומען צום אויסדרוק אינעם וואָרט.

דער מענה-לשון פון שלום-עליכמס פאַרשווינגן

שלום-עליכמס הומאָר איז אַ זעלבשטענדיקע קאָטעגאָריע אין דער וועלט-ליטעראַטור. מע קאָן אַרויסגעפינען די איינפלוסן פון פאַרשיידענע קוואַלן, וואָס האָבן געווירקט אויף דער אויסבילדונג פון זיין הומאַרישן סטיל, אָבער זינט שלום-עליכמס, איז צוגעקומען אין דער פּאָעטיק, אינעם קאַפיטל „וועגן דעם קאַמישן“, אַ נייע אָפטיילונג מיט דער באַצייכענונג „שלום-עליכמישער הומאָר“ — אַזוי ווי ס'איז שוין דאָרט פון פריער פאַראַן: אַריסטאָפּאַניש געלעכטער, דיקענסישער הומאָר, היינטישע איראַניע, גאַנאַלס סאַטירע א. א. וו. אויב די אָפּשפּיגלונג פון דער ווירקלעכקייט אין דער קונסט איז פאַרבונדן מיט אַ באַשטימטן „נאַכמאַכן“ (נאַכבילדן), רעפּראָדוצירן די ווירקלעכקייט, איז שלום-עליכמס סטיל סיי אין דירעקטן און סיי אין אומדירעקטן זינען אַ געוואָלטיק „מימישער“*. אין אַלע פּרטים, אַפילו אין פּרט פון זשעסטיקולאַציע, וואָס ליגט פאַרבאָרגן אין די רייד און ווירקט ביים לייענען אויף אַ סוגעסטיוון אופּן. אין יעדער מייסטער-דערציילונג שלום-עליכמס שטעקט דאָך אַן אַקטיאָר דערינען, וואָס שפּילט זיין ראָל, אַפילו ווען מע לייענט בלויז מיטן אויג.

דער סטיל פון שלום-עליכמס פּראָזע איז אַ ספּעציפיש „קאָמעדישער“. אַלע געוויינלעכע מיטלען פון דער פּאָעטיק זיינען ביי אים פאַרוואַנדלט אין פאַרשיידענע עלעמענטן פון ריידעוודיקייט. די קאָמיק ליגט ניט אַזוי ווייט אין די מאַטיוון, אין די פאַבולאַרישע געשעענישן, ווי אינעם נוסח, אין וועלכן זיי ווערן דערציילט — אין די פיל פאַרשיידענע „מענה-לשונס“. דאָס זיינען די הויפט-מיטלען פון שלום-עליכמס פּאָעטיק, אַזוי צו זאָגן, זיינע מעטאָפּאָרן, זיינע טראָפּן, זיינע אַרכאַיזמען, סטיליזירונגען, אַרנאַמענטן א. א. וו. זיינע זאַצן ווענדן זיך אין דער ערשטער ריי ניט אַזוי ווייט צום אויג, צו דער אַנשוילעכקייט, ווי צום אויער, צו דער „הערעוודיקייט“. זיין פאַרם באַ-שטייט געוויינלעך פון „רעפליקעס“, פון געשפרעכן אין צווייען (דיאַלאָג), אָדער

* די ווערטער מימיק, מימיש א. א. וו. שטאַמען פונעם גריכישן „מימעזיס“ — ד. ה. נאַכמאַכונג, נאַכבילדונג, און באַציען זיך אויף יעדער קינסטלערישער רעפּראָדוקציע בכלל, אָבער און דער ערשטער ריי אויף דער שווישפּילערישער, אַקטיאָרישער.

צו זיך אליין (מאַנאַלאָג) — יעדנפאַלס, ווי אין אַ פּיעסע. זיינע נאַוועלן זיינען אייגנאַרטיקע קאָמעדיעס אין פּראָזע — און זיי לאָזן זיך פאַרוואַנדלען אין סצענישע קאָמעדיעס.

אין „ווען איך בין רויטשילד“ (1902) זיינען אפילו פאַראַן צוויי דירעקט־אַריינגעשטעלטע רעמאַרקעס. און טאַקע אויך טיפּאַגראַפיש אַלס אַזעלכע אויסגעטיילט: „(שטעלט זיך אָפֿ)“, „(פאַרטראַכט זיך אַ וויילע)“. דאָס איז אַן אַנווייזונג ניט דווקא בלויז פאַרן פאַרלייענער, נאָר אפילו שוין פאַר דעם, וואָס לייענט מיטן אויג. די דאָזיקע מאַדנע רעמאַרקעס זיינען אַ מין רודימענט, אַ פאַרבליבן רעשטל פון דעם נאָפּל־שנור, וואָס פאַרבינדט שלום־עליכמס פּראָזע־סטיל מיט דער אייגנטלעכער קאָמעדיע.

ביי קיינעם פון די יידישע שרייבער איז די שפּראַך און דער דערצייל־נוסח ניט אַזוי נאָענט צו שפּראַך און נוסח פונעם „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ ווי ביי שלום־עליכמען. קיינער האָט ניט אַזוי פינקטלעך רעפּראָדוצירט די שפּראַך פונעם האַרעפּאַשניק, פונעם אַמכאַ, דעם באַלמעלאַכע, באַלעגאַלע, פונעם אַרעמאַך, פון דער דינסט, פון כל־מיני קאַסרילעווקער, פונעם באַהעמע־לופט־מענטש און פונעם סתם לופט־מענטש, די שפּראַך פון מנחם־מענדלשע מאַניאַקן, די שפּראַך פונעם פריילעכן קבצן און פון דער פאַרביטערטער דער־שלאָגענער יידענע, די פיבערהאַפטיקע נערוועזע צעיאַכמערטע שפּראַך פון מאַרק־זיצערינס און די געזעצטע, מיושבדיקע שפּראַך פון קלוגער און טיפּער לעבנס־דערפאַרונג — טביהס שפּראַך, די ליריש־האַרציקע צאַרטע שפּראַך פון קינדערלעך, די שפּראַך פון אומגליקלעכע מאַמעס, פון אַקטיאָרן, פון פרומע יידן, פון קאַרטנשפילערס, די שפּראַך פון כלערליי פּראָפּעסיעס, געגנטן, דיאַלעקטן — אומגעהייערע אוצרות פון שפּראַך, און דורך איר — די פּיל־געשטאַלטיקייט פונעם לעבן...

דאָס פון איין זייט. ווער סע מיינט אָבער, אַז שלום־עליכמס גיט די שפּראַך „פונעם לעבן“ רויכרהייט, אַזוי ווי זי גייט און שטייט, — האָט אַ גרויסן טעות. זי איז טאַקע אַזוי נאָענט צו דער שטייגער־שפּראַך, אַז סע דוכט זיך אונדז, מיר הערן זיינע פאַרשויען רעדן. זאָגן טאַקע דעריבער די געוויסע „מבינים“, אַז דאָס איז גאָר קיין ליטעראַטור ניט. — כלומרשט איז דאָס מער און צוגלייך אויך ווייניקער ווי ליטעראַטור, ווייל ס'איז אויפגעכאַפט פונעם לעבן און ס'איז דאָס לעבן אליין — און ענלעכע חידושים. און צוליב דער אייגענער הנחה מיינען נאַאיווע מענטשן, אַז ס'איז ניט פאַראַן קיין לייכטערע זאַך, ווי שרייבן אַזוי ווי שלום־עליכמס: מע פאַרשרייבט, וואָס מע הערט, און פאַרטיק, וואָס פון אַזאַ נאַכמאַכן שלום־עליכמען קומט אַרויס, איז באַקאַנט. שלום־עליכמס שפּראַך איז געוואַלטיק נאָענט צו דער שפּראַך פון ווירק־

לעכן שטייגער — אָבער ווייט און ווייט ניט דאָס אייגענע. געוואַלטיק ענלעך — און גאָר עפעס אַנדערש. די ווירקלעכע שפּראַך גייט דורך ביי שלום-עליכמען דורך אַן אייגנאַרטיקער קינסטלערישער פּריזמע — און ווערט גרינט-לעך פאַרוואַנדלט. מע האָט געמאַכט די באַאָבאַכטונגען, אַז געוויסע מענטשן, באַזונדערס אַזעלכע, וואָס זיינען לויט זייער וועזן נאַענט צו די שלום-עליכמישע געשטאַלטן, נאָך דעם ווי זיי באַקענען זיך מיט שלום-עליכמס ווערק — הייבן זיי אָן צו רעדן און צו שרייבן אַ-לאַ שלום-עליכמס. וואָלטן זיי פּריער אויך אַזוי גערעדט, וואָלט מען ביי זיי קיין שום ענדערונג ניט באַמערקט.

און די פאַרוואַנדלונג פון דער שפּראַך ביי שלום-עליכמען קומט פאַר אויף אַזאַ אופן, אַשטייגער ער וואָלט דאָס ספּעציפישע אינעם נוסח פונעם ווירקלעכן מנחם-מענדל, פונעם ווירקלעכן טביה, דעם נוסח פון פאַרשיידענע שיכטן, קרייזן, שטייגערשע גרופעס א. א. וו. לויט זייער כאַראַקטער און טענדענץ אין דער זעלבער ריכטונג קאַנסעקווענט און העל-זעעריש ווייטער אַנטוויקלט, כדי זיי זאָלן באַקומען יענעם אויסזען, וואָס זיי וואָלטן געהאַט, ווען די אַנט-שפּרעכנדיקע שיכטן און גרופעס וואָלטן, למשל, נאָך אַ סך דורות ווייטער עקזיסטירט ביי גענוי די זעלבע באַדינגונגען.

אין אַזאַ כאַראַקטעריש-פאַרשפּיצטער פאַרם גייען די דאָזיקע נוסחאות דורך דורך אַ ליבעפול און דיכטעריש געמיט, זיי באַקומען לירישע ווייכקייט, אַרטיסטישן גלאַנץ, חן און שיינקייט, און עס ווערט דערפון שלום-עליכמס סטיל.

די מענטשן און געשעענישן, וועגן וועלכע שלום-עליכמס דערציילט אין „פונעם יאָריד“, זיינען דאָך אָפט די פּראַטאַטיפן פון אַ סך מענטשן און גע-שעענישן אין זיינע בילדער פון קאַסרילעווקע און מאַזעפעווקע. אָבער כאַטש די קינסטלערישע אויטאָביאָגראַפיע האָלט זיך ווייט ניט ביי קאַנקרעט-היס-טאָרישער פינקטלעכקייט — איז פאַרט פאַראַן אַ גאַנץ באַדייטנדיקער מהלך צווישן די געשטאַלטן און סיטואַציעס אין דעם ווערק און די בילדער אין זיינע אַנדערע ווערק.

דער זעלבער מהלך, וואָס פון דער שטייגערשער קאַנקרעטער ווירקלעכ-קייט ביז דער פאַראַלגעמיינערטער ווירקלעכקייט אין זיינע קינסטלערישע בילדער, איז אויך פאַראַן צווישן דער ווירקלעך-גערעדטער שטייגערשער שפּראַך און שלום-עליכמס נוסח.

רײַך-שפּיל

שלום-עליכמס הומאָר איז אין אַ גרעסערער מאָס פאַרבונדן מיט „רייד“, אידער ווי יענער הומאָר, וואָס לייגט דעם טראַפּ אויף דער קאַמיק פון פאַקטן גופא, פון געשעענישן, סיטואַציעס גופא.

דער תוך און זיין פון שלום-עליכמס געשטאַלטן ליגט, פאַרשטייט זיך, אויך אין די פאַקטן, געשעענישן, סיטואַציעס, אַבער זיי זיינען דאָס רוב מער טראַגיש ווי קאָמיש. די קאָמיק איז דאָ ווייט ניט אַזוי צווינגענדיק ווי אינעם וואָרט, דורך וועלכן זיי ווערן דערציילט. שלום-עליכמס הומאַריזירט דער עיקר רעדנדיק, ריכטיקער: לאַזנדיק רעדן זיינע פיגורן.

די קאָמישסטע סיטואַציע באַקומט ביי אים די קאָמישע באַפאַרבונג דער עיקר ערשט דורכן אופן, ווי זי ווערט דערציילט פון זיינע פיגורן, ווי זיי רעאַגירן אויף איר מיט זייערע רייד. אין זיינע בעסטע ווערק רעדט שלום-עליכמס זעלטן פון זיך אויס, מיט זיין „אייגענער צונג“. געוויינטלעך לאַזט ער עמעצן רעדן אין יענעם נוסח אָדער ער סטיליזירט זיין אייגענעם דערצייל-נוסח לויטן סטיל פון זיינער אַ פיגור.

די געזעלשאַפטלעכע און עקאָנאָמישע פונדירטקייט פון די שלום-עליכמישע געשטאַלטן אין „אילוואַריש“. די גאַנצע אַטמאָספּער פון דער דאָזיקער סביבה, איר האַנדלען, איר פּסיכאָלאָגיע, איר טראַכטן און פילן ווערט באַווירקט פון דער דאָזיקער אילוואַרישקייט. די „ריידעוודיקייט“, דער „מענה-לשון“ (אין קעגנזאָץ צו רעאַלער טעטיקייט) באַקומט דאָ גאָר אַ באַזונדערן באַטייט, ער פאַרנעמט אַ גרויס אָרט אין דער „טעטיקייט“ פון די דאָזיקע כאַראַקטערן.

די דאָזיקע ריידעוודיקייט מיט אַלע אירע באַגלייט-דערשיינונגען, וואָס געהערן צום אינטענסיוון רעדן, איבעררעדן און פאַררעדן: מאַכן מיט די הענט, איבעריקע תּנועות מיט דעם שטים, מיטן פנים, מיטן גאַנצן קערפּער א. א. ו. — האָט אינעם לעבן ווייניק רעאַלע רעזולטאַטן, זי איז זייער „אומ-ווירקלעך“ פאַנטאַסטיש“.

אַט די דאָזיקע שטריכן, וואָס שלום-עליכמס האָט טיף אויפגעכאַפט און פאַרציכנט, האָבן אויך אייגנאַרטיק געווירקט אויף דער אויספּורעמונג פון זיין סטיל. וואו שלום-עליכמס פּרואווט אַריבערשפּרייזן די ראַמען פון דעם סטיל (באַזונדערס אין די ראַמאַנען), דערגרייכט ער ניט די שפיצן פון זיין מייסטערשאַפט. ערשט דעמאָלט, ווען ער נעמט אַליין איבער דעם טאָן פון זיינער אַ געשטאַלט, קומען אַרויס אַפילו די העכסט „אומווירקלעכע“ פאַקטן, געשעענישן, סיטואַציעס — איבערציגנדיק און ווירקלעך.

וואָס שייך דעם לעבן, וואָס שלום-עליכמס שילדערט, וועט ניט זיין קיין פאַראַדאָס צו זאָגן, אַז זיין דעם לעבנס, ווירקלעכקייט באַשטייט פון „אומ-ווירקלעכקייט“. דער רעאַליזם פון שלום-עליכמס בילדער באַשטייט אינעם אויפדעקן די „אומווירקלעכקייט“ פון דעם לעבן, וואָס ער שילדערט, און פון זיינע יסודות און השגות.

דערמיט קאָן מען דערקלערן שלום-עליכמס נטיה צו דיאַלאָג, מאַנאַלאָג

און בכלל צו דער געשפרעכמעסיקער — אין תוך קאָמעדישער פּאַרם. און אויך די נטיה צו זיין ספעציפישער, שלום-עליכמישער, כלומרשטער „פעליע-טאָן“ פּאַרם, וואָס איז געוויינטלעך אַ שמועס אינעם „אונטערגעכאַפּטן“ טאָן פון זיינער אַ פיגור. פּונדאָנען נעמט זיך, אַז אַפילו זיינע ווירקלעכע פעליע-טאָנען, וואו ער נעמט דירעקט אַ שטעלונג צו טאָג-פּראָגן, זיינען געוויינטלעך אויך ניט געשריבן אין אַ פּערזענלעך-פּריוואַטן סטיל, נאָר אין אַ סטיליזירטן נוסח. צונויפגעשטעלט פון פּאַרשיידענע עלעמענטן אינעם רייד-שטייגער פון זיינע פּאַרשיידענע פיגורן. דער שפּראַך-נוסח איז דאָ ניט סתם אַ מיטל, נאָר כמעט אַ טייל פון דער טעמע גופא. ער שפּיגלט אַפּ די שאַטנהאַפּטיקייט פונעם געשילדערטן לעבן.

דעריבער איז פאַר זיין סטיל וויכטיק ניט בלויז דער באַטייט פונעם וואָרט אַליין, נאָר אויך פון דער אינטאַנאַציע און מאָדולאַציע פונעם וואָרט, דער באַטייט פון די טיפישע תנועות און זשעסטן, וואָס באַגלייטן עס געוויינטלעך. דאָס וואָרט גופא האָט געדאַרפט אין זיך אַנטהאַלטן אַן אַנווייזונג ווי אַזוי צו רעפּראָדוצירן דעם גאַנצן באַוועגלעכן אילוזאָריש-אויסדרוקפולן, שמייענדיקן, וויכטיק-מאַכערישן אַרטיסטישן רייד-שפּיל. שלום-עליכטס האָט טאַקע מיט גרויס מייסטערשאַפט אַט די אַלע באַגלייט-מאַמענטן ביים רעדן אַריינגעפּרעסט אין די ווערטער גופא. ריכטיק באַנומען, גיבן שוין די ווערטער גופא אַלע אַנווייזונגען פאַר אינטאַנאַציע, תנועות פון פנים און זשעסטיקולאַציע פונעם גאַנצן קערפער. שלום-עליכטס בויט אַזוי דעם זאַץ, אַז פון די בלויזע רייד זאָל מען דאָס אַלץ שוין הערן און זען.

שלום-עליכטס טוט דאָס באַוואוסטזיניק, — וואָרעם שוין אין יאָר 1884 שרייבט שלום-עליכטס („שלום-עליכטס-בוך“, ז. 326), „אַז אונדזער זשאַרגאָן האָט אין זיך מער שטאַף צו דער סאַטירע (ליצנות) אַלס אַנדערע שפּראַכן [ן] ; דאָמיט האָט ער צו דאַנקען דער טעכניק פון דער שפּראַכע : מיט אַ קניי-טשעלע אין דער זייט, מיט אַ „מאמר המוסגר“, מיט אַ נאָמען, מיט אַ קליין שטרעכעלע ווערט שוין די פּראָזע סאַטיריש און רופט אַרויס אַ שמייכל ביים לעזער ניט-וויילנדיק ; און ווער שמועסט, אַז מען קאָן נאָך נאָכמאַכן יעדן מענטשן מיט זיין לשון (יעדער ייד כמעט האָט זיך זיין לשון) און מיט דער זשעסטיקולאַציע (מאָכן מיט די הענט, מיט די פיס, מיט די פלייצעס בשעת רעדן)...“

שלום-עליכטס שרייבט דאָ צו דער שפּראַך גופא דאָס, וואָס איז געווען זיין אייגענע קינסטלערישע פּיאיאיקייט, אַחוץ דעם פּאַרבייט ער דעם רייד-נוסח פון די פיגורן, וואָס האָבן דערנאָך פּאַרנומען אַזאַ גרויס אַרט אין זיין שאַפּן, — מיט דער יידישער שפּראַך בכלל. אָבער פון די דאָזיקע זאַצן איז

קלאָר צו זען, ווי באַוואוסטזיניק שלום-עליכמס האָט שוין דעמאָלט געזען די מעגלעכקייט איבערצוגעבן אינאיינעם מיטן וואָרט און דער עיקר דורכן וואָרט — אויך אַלע באַוועגונגען, וואָס באַגלייטן דאָס רעדן, און אַזוי-אַרום סוגעסטיוו צו באַווייזן די געמיטס-באַוועגונגען, וואָס רופן אַרויס דאָס דאָזיקע וואָרט.

דעם רייד-שטייגער וויל דאָך שלום-עליכמס שילדערן אין זיין גאַנצן דראָ-מאַטישן פאַרנעם, כדי ער זאָל טאַקע פול איבערגעבן די אילוזאָרישע פאַר-העלטענישן, אויף וועלכע ער וואַקסט. דאָס רעדן גופא שפילט דאָך אין דעם דאָזיקן לעבן, אין וועלכן מנחם-מענדל קאָן אַזוי ווינציק טאָן און אויפטאָן, — אַ הויפט-ראָל. דעריבער זיינען דאָ וויכטיק אַלע יענע מאַמענטן, וואָס פאַר-שטאַרקן די ווירקונג פונעם רעדן אַלס אַזעלכן. די קאָמיק פון שלום-עליכמס דערציילן באַקומט זיך ניט בלויז פון דעם באַטייט, וואָס ליגט אין די רייד, נאָר אויך פון די פאַרשיידענע זשעסטיקולאַציעס, וואָס ווערן אַסאַציאירט, בשעת מע לייענט די רייד.

דעריבער האָבן שלום-עליכמס מייסטער-ווערק זייער פולע ווירקונג ניט ביים לייענען מיט די אויגן, נאָר ערשט דעמאָלט, ווען מע לייענט זיי אויפן קול. ערשט דעמאָלט באַמערקט מען אַ סך מייסטערישע פיינקייטן, וואָס מע האָט זיי ביים „שטיילן“ לייענען ניט דערזען.

שלום-עליכמס שאַפן ווענדט זיך דאָך ניט בלויז צו דער „פאַקטן-פאַנטאַזיע“, נאָר נאָך מער צו דער „וואָרט-פאַנטאַזיע“, אויב מע קאָן זיך אַזוי אומפּינקטלעך אויסדריקן (אומפּינקטלעך — ווייל ביידע מיני „פאַנטאַזיע“ האָבן אַ קאָנקרעטע און אין תוך די זעלבע גרונטלאַגע אין די „פאַקטן“ פון דער ווירקלעכקייט).

„רייד“ אַלס אַזעלכע קאָן מען אין זייער פולער אייגנטימלעכקייט באַנעמען ערשט ביים גערעדטן רעפּראָדוצירן. פּונקט ווי אַ שטאַרק סצענישע פּיעסע, מוזן אויך שלום-עליכמס דערציילונגען אויפגעפירט ווערן, כדי זיי זאָלן באַ-קומען זייער פולן קלאַנג. זיי דאַרפן פאַרגעלייענט, געשפּילט ווערן. פּונדאָנען שטאַמט שלום-עליכמס נטיה עפנטלעך פאַרצולייענען זיינע ווערק. עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס קיין שום יידישן שרייבערס (און זעלטן אַ ניט-יידישן שרייבערס) ווערק זיינען אַזויפיל און אַפט פאַרגעלייענט געוואָרן ווי שלום-עליכמס.

שלום-עליכמס ווערק, אַפילו די קלענסטע מייסטער-דערציילונגען, זיינען דעריבער אַ מיין רייד-שפּילן, וואָס שילדערט אַן אילוזאָריש, „שפּילעריש“ לעבן. דאָס איז אַן אייגנאַרטיק נייער זשאַנר אין דער וועלט-ליטעראַטור. אויסערלעך איז דאָס פּראָזע און אין תוך איז דאָס זייער נאָענט צו דער הויכער קאָמעדיע.

די טראַגיק פון אילוזיעס

„וואָס ליגט דאָס אַזעלכס אינעם ייִדישן זינגען מיטן ייִדישן שפּילן, וואָס תּמיד רופּט דאָס אַרויס נאָר טרויעריקע מחשבות?“ * — סע ליגט אין זיי דאָס לעבן פונעם פּאָלק.

שלום-עליכמס „פּריילעכע מעשיות“ זיינען איין גרויסע סאַטירישע עלעגיע אויף דער אונטערדריקטער נאַטור פונעם מענטש, אויף זיין דער-נידעריקונג דורך אַרעמקייט, דורך פּיינטשאַפט צווישן פּאָלק און פּאָלק, דורך דער הינטערשטעליקייט פון לעבן און דענקען, דורך דער פּאַרקריפּלונג פון זיין שעפּערישן כּוח — און דאָס אַלץ איבער דער לעפּיש-גרויזאַמער אַרדענונג, אין וועלכער איין מענטש ווערט אויסגענוצט דורכן אַנדערן. פּרייער שעפּע-רישער שוואַנג קומט פון הרחבה, אַבער ביי די עקספּלאַטאַטאַרישע פּאַר-העלטענישן ווערן אַ סך מענטשן איינגעוונקען אין דער קליינלעכקייט פונעם לעבן. זיי ווערן „קליינע מענטשן מיט קליינע השגות“.

די באַוועגונגען פון דעם מין „קליינע מענטש“ זיינען קאַמיש, ער זוכט, שטרעבט, שמייצט אַרום, ווענדט אָן אַנשטרענגונגען אין לשער, שלאָגט זיך אַרויס פון די כּוחות, רייסט איין וועלטן — צוליב אַ נישטיק אומגליקלעך ברייזעלע „גליק“, דערצו נאָך אָן אויסגעטראַכטס, און ווען ניט, האָט עס סיי ווי די ווערט אַ גראַשן. די דאָזיקע פּאַרשוניען האָבן ווייט ניט קיין העראַאישן כאַראַקטער — אַבער אויף זייערע דאָנקיכאַטישע אַוואַנטורעס גייען זיי מיט זעלטענעם, כּמעט העלדישן מוט.

די קליינקייט פון די השגות גופא אַנטהאַלט שוין אין זיך טראַגיק, אַבער נאָך מער — דאָס, וואָס די אוממענטשלעכע אַנשטרענגונגען גייען אומזיסט לאיבור. די קאַמיק ליגט אינעם אויסערלעכן אויסזען: אין די תּנועות, אין די רייד, אין די דעמאָלישע סיטואַציעס; די טראַגיק — אינעם אינהאַלט, אינעם רעזולטאַט: אין דער פּאַבולע, אין דער לייזונג פונעם סוזשעט, אינעם סוף, וואָס איז ביי שלום-עליכמען כּמעט שטענדיק אַ טרויעריקער.

אין שלום-עליכמס צייטן האָט יעדער לייענער געדאַרפט דערפילן דאָס וואָרט פון זאַראַציוס: „וואָס זשע לאַכסטו? בייט די נעמען — און פון דיר טאַקע דערציילט דאָך די מעשה.“

אין די הויפט-געשטאַלטן שלום-עליכמס שטעקט שטענדיק אַ שטיק שלי-מזל. אַפט איז דאָס אַ ליבהאַרציקער, חנעוודיקער, איידעלער, און אַפט בלויז אַ טרויעריקער און לעפּישער מענטש — אַבער שטענדיק אַ שלימזל. שלום-עליכמס דערציילט כּמעט קיינמאַל ניט וועגן גליק, וועגן דערגרייכטע צילן.

* „יאַסעלע סאַלאַווי“, פּאַרלאַג „עמעס“, מאַסקווע, 1937, ז. 247.

די אידעלע געשטאַלט פון טביהן איז לויט איר מהות העכער פון יעדן מין לעכערלעכקייט. די געוויסע בכיוונדיקע הומאָריסטישע שטריכן פון זיין „מענה-לשון“ דאַרפן בלויז פאַרשטאַרקן דעם טרויעריקן תוך פון דער מעשה. אויך דאָ קומט דאָס לאַכן ניט פון הרחבה, וואָרעם אויך דאָ איז ניטאָ קיין קאַפּעלע פרייד, קיין קאַפּעלע גליק.

קינער האָט ניט אַרויסגערוּפּן אַזוי פיל געלעכטער ווי שלום-עליכס, און ביי קינערס איז ניט אַזוי ווי ביי אים די איינציקע טעמע פון זיין שאַפּן — די פריידלאָזיקייט פונעם פאַלקס לעבן אין יענער צייט. אפשר דערפאַר האָט פּרץ ניט זייער ליב געהאַט שלום-עליכמען, כאָטש ער האָט געפילט זיין קינסט-לערישן כוח. פּרץ לויבט אים: „שימל-אַפּקראַצער“. דאָס הייסט — סאַטירי-שער דערציער. אָבער דער עיקר מיינט ער דערמיט: צעשטערער פון אילוזיעס.

שלום-עליכס האָלט אין איין דערווייזן די פאַלקסמאַסן, אַז גליק און פרייד זיינען אין דער געזעלשאַפּט, אין וועלכער זיי לעבן, — אַן אילוזיע. אַז אַזאַ מין לעבן בכלל איז אַ שטיק אילוזיע. אַז ווירקלעך, רעאַל איז אין דער דאָזיקער געזעלשאַפּט בלויז איין זאַך: מע זאָל ווערן אָפּגענאַרט. אין זיינע ווערק האָלט ער ווי אין איין טענהן צו די פאַרשיידענע גליקלעכסטע מענטשן פון די כלערליי קאָנדינס: וואָסער שמחה איז אויף אייך, מיטטיינסגעזאַגט, מיט אייערע גליקן?

די אילוזאָרישקייט פון דעם גאַנצן מין לופט-לעבן, פון דעם גאַנצן מין אָפּנאַרערישער לופט-וועלט, די פאַנטאַסטיק פון דער פאַרקריפּלעטער, צע-קאַלעטשעטער ווירקלעכקייט — דאָס איז די הויפּט-טעמע פון זיין שאַפּן.

שלום-עליכס האָט פיינט צו פאַרענדיקן מיט אַ „פריילעכן סוף“. ס'וואָלט געווען אַ ליגן, ניט רעאַליסטיש. ס'וואָלט געווען אַ ווידערשפרוך צום תוך פון זיין שאַפּן. זיין הומאָר וואָלט דערפון געוואָרן טרויוואַל.

די מעשה וועגן דעם פאַרכישופּטן שניידער, וואָס איז געבויט ווי אַ זוניקער שפּאַס און איז דורכגעדרונגען מיט לירישע און אידילישע טענער, — איז אין אמתן אַ שווערע, מעלאַנכאָלישע, וואונדערלעכע פאַעמע מיט אַן אומ-ענדלעך טרויעריקן סוף. און אייגנטלעך האָט זי גאָר קיין סוף ניט, ווייל דער טרויער איז דאָ אַן אַ ברעג. זי פאַרענדיקט זיך מיטן דיכטערס אַ טרויעריקן מאַך מיט דער האַנט:

„און דער שניידער, נעבעך?... און דער היוצא לנו מזה? און דער מאי-קא-משמע-לך פון דער מעשה? — וועט פרעגן דער לעזער. צווינגט מיך נישט, קינדער! דער סוף איז געווען נישט קיין גוטער סוף. אָנגעהויבן האָט זיך די מעשה זייער פריילעך, און אויסגעלאָזט האָט זי זיך, ווי דאָס רוב

פריילעכע געשיכטעס, אוי-וויי, זייער טרויעריק... און מחמת איר קענט דעם מחבר פון דער געשיכטע, אז ער איז בטבע ניט קיין מרה-שחורהניק און האָט פיינט קלאַגעדיקע און האָט ליב בעסער לאַכנדיקע מעשיות, און מחמת איר קענט אים און ווייט, אז ער האָט פיינט „מאַראַל“ און זאָגן מוסר איז ניט זיין דרך, — לכן געזעגנט זיך מיט אייך דער פאַרפאַסער מתוך שחוק, לאַכנדיק, און ווינטשט אייך, אז יידן און גלאַט מענטשן אויף דער וועלט זאָלן מער לאַכן איידער וויינען. לאַכן איז געזונט, דאַקטוירים הייסן לאַכן.“

מע דאַרף האָבן אַ בערישע הויט, מע זאָל ניט דערפילן פונעם גאַנצן צוזאַמענהאַנג די ביטערע איראַניע פון דעם דאָזיקן לעצטן באַרימט-געוואָרענעם זאָץ שלום-עליכמס.

כאַראַקטעריסטיש איז די געשיכטע פונעם סוף אינעם ראַמאַן „די בלאַנ-דזשענדע שטערן“. דער בוך איז לכתחילה געשריבן געוואָרן אַזוי, אז ער זאָל קאָנען דערשיינען אין אַ צייטונג אַלס „פעליעטאָן-ראַמאַן“. דער גרויסער שרייבער האָט דעמאָלט געלעבט אין זייער געענגטע פאַרהעלטענישן און ער האָט זיך מיט געוואָלט געצוואונגען צו ליב טאָן, אויב מעגלעך, געוויסע וואונטשן פון די באַשטעלער.

שלום-עליכס שילדערט דאָ די קאַלאַריטע אַטמאָספער, וואָס אינעם דעמאָליטקן האַלב-באַלאַגאַנישן, האַלב-פאַלקסטימלעכן יידישן טעאַטער. ער מאַלט אַ גאַנצע ריי פולבלוטיקע, אייגנאַרטיקע געשטאַלטן פון אַקטיאָרן, קאָמעדיאַנטן, דירעקטאָרן און זייערע גורלות. ס'פילט זיך דאָ די לופט פונעם טיפישן טעאַטער-ראַמאַן לויט דער טראַדיציע, וואָס זינט סקאַראַנס „קאָמישן ראַמאַן“ ביז זשאַרוש זאָנדס „דער שיינער לאַראַנס“ און ווייטער. פאַראַן אין דעם ווערק זייטלעך — אמתע פערלעך פון שלום-עליכמס קונסט. אָבער אויך גאָר שוואַכע, גאָר ניט קיין שלום-עליכמישע קאַפיטלעך. אינגאַנצן גענומען געהער דער דאָזיקער ראַמאַן געוויס ניט צו שלום-עליכמס מייסטער-ווערק. אינעם טעקסט, ווי ער איז געדרוקט אין אַן אַמעריקאַנער צייטונג אַלס „פעליעטאָן אין פאַרזעצונגען“, האָט זיך דער ראַמאַן געענדיקט, לויטן געשמאַק פון יענער סביבה, מיט אַ „העפי ענד“ (אַ גליקלעכן סוף). אָבער ביי דער לעצטער רעדאַקציע פונעם בוך האָט זיך שלום-עליכס צו אַזאַ סוף שוין ניט געקאַנט אַנטשליסן.

ער האָט אים אַרויסגעוואָרפן. דער שלום-אַקאַרד פונעם בוך איז אַנט-האַלטן אין די ווערטער: „אַפנים, אַז קיין גליק איז גאָר ניטאַ אויף דער ערד. עס איז נאָר פאַראַן דאָס שטרעבן צום גליק. דאָס גליק אַליין איז אָבער נישט מער ווי אַ הלום, אַ דמיון.“ אַזאַ סך-הכל שטעלט שלום-עליכס פאַר יענעם פעריאָד אין דער מענטשלעכער געשיכטע, „כל-זמן מענטשן וועלן געוועלטיקן

אויף מענטשן, כל-זמן מענטשן וועלן אַרויסווייזן פון צייט צו צייט, אָז אין זיי געפינען זיך נאָך סימנים פון חיות... — ווי ער זאָגט אין אַן אַנדער אָרט פון דעם זעלבן בוך.

און כל-זמן דאָס איז אַזוי, איז דאָך אַפילו דאָס שטרעבן, דאָס קליין-השגהדיקע שטרעבן פון די „קליינע מענטשן“ קאַמיש, ווייל זיי טאַפּטשען זיך אילוזאָריש אויף איין אָרט. און דער גרויסער טרוימער שלום-עליכם האַלט אין איין צעשטערן די קליין-השגהדיקע טרוימען, אין איין אַרויסרופן „אַנטישונג“, אין איין אַראַפּרייסן נאַאיווע אילוזיעס. און דערמיט טאַקע איז ער געווען דער גרויסער „שימל-אַפּקראַצער“ — ווי פּרץ האָט אים גערופן.

אַ סך קלוגע באַאָכטונגען זיינען געזאָגט געוואָרן פון דער קריטיק וועגן שלום-עליכמען. אָבער אויך ניט ווייניק נאַרישיקייטן, און — את חטאי אני מזכיר! — אויך פון מיר. אַז איך לייען איצט איבער מיינע אַמאָליקע גיט-ריכטיקע באַהויפטונגען, טוט מיר פון האַרצן באַנג. בפרט, אַז איך לייען זיי איבערגעזוּרטע און פאַרגרעבטע אין פּרעמדע אַרטיקלען, זיינען זיי מיר נאָך נמאסער.

אַזוי, למשל, האָב איך אַמאָל צווישן אַנדערע ריכטיקע און זייער אומ-ריטיקע און אומגערעכטע זאַכן געשריבן, אַז שלום-עליכם איז געווען „אַ טרייסטער“ סתם. סאַראַ אומזין!

ווי לייכט וואַלט עס פאַר אים געווען צו פאַרענדיקן כאַטש אַ טייל פון זיינע ווערק — ניט מיט אומגליק, און נאָך דערצו מיט לעפּישן אומגליק, נאָר מיט אַ געמיטלעך אויסגעטאַקטן „גליקלעכן סוף“, די קאַמישע אַוואַנטורעס צו פאַרענדיקן „אין פּריידן“. דאָס וואַלט ניט געמינערט די קאַמיק — און געלינדערט, געטרייסט דאָס געמיט פונעם באַלעבעסל. דאָס וואַלט אָבער אויך באַנאַליזירט דעם זין פון זיין שאַפּן. דאָס וואַלט גיכער געפאַסט פאַר יענער ראַל פון אַ גרויסן מאַרשעליק, וואָס געוויסע קריטיקער ווילן אים אָנבינדן און וואָס איז געווען אַזוי אויסטערליש פּרעמד און קעגנזעצלעך צו זיין טראַגישן באַוואוסטזיין.

דאָס וואַלט געווען געמיטלעכער, „לייכטער“, אָבער ניט רעאַליסטיש. עס וואַלט פאַרקריפּלט דעם אמת פונעם דעמאָליטיקן לעבן פון די פּאַלקסמאַסן. דער דורשט, דער פאַרלאַנג, דער באַגער, דער טרוים פון די אונטערדריקטע פּאַלקסמאַסן האָט אין די דעמאָליטיקע געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען שטענדיק געמוזט בלייבן ניט באַפּרידיקט, ניט באַרואיקט. די מענטשן פון די אונטער-דריקטע קלאַסן זיינען דעמאָלט שטענדיק געבליבן באַעוולהט, פאַרקלעמט, אַפּגענאַרט, צעקאַליעטשעט און צעטאַפּטשעט. אַזוי איז געווען, און אַזוי שילדערט דאָס שלום-עליכם.

אויסמעסטונגען

די קאמפאזיציע פון שלום-עליכמס דערציילונגען איז אַ מיסטערישע, אַבער געוויינלעך — פּאַלקסטימלעך-פּראָסט און „איינפלאַניק“, זיי האָבן איין „אויסמעסטונג“, זיי זיינען געוויזן אין איין פּלאַך. וואו ער האָט געפּראוואוט אַנדערש — דער עיקר אין די ראַמאַנען — האָט ער די געוויינלעכע הייך פון זיין שאַפּן ניט דערגרייכט. ער גיט, געוויינלעך, אין זיינע ווערק ניט די גרויסע סיטואַציע, נאָר אין תּוך טיילן פון איין אַלגעמיינעם צושטאַנד. אין תּוך — אַן אַ שיעור וואַריאַציעס אויף איין גרונט-מאָטיוו. דאָ איז ער דער גרויסער מייסטער.

מענדעלען האָט זיין סאָלידער ראַציאָנאַליזם געגעבן יענעם רואיקן איינ-הייטלעכן צענטער, אַרום וועלכן ער האָט געוועבט זיינע גרעסערע ווערק. שלום-עליכמס וועלט-עמפּינדן און באַוואוסטזיין איז צעדריבלטער, ווייניקער איינהייטלעך און שטאַנד האַפּטיק, אומרואיקער, אויף עפעס אַ געוויסן אופן ווייזט זיך דאָ גופא אַרויס אַ שטריך פון דער געזעלשאַפּט, וואָס ער שילדערט. ניטאָ ביי אים דער גרויסער צענטער, אַרום וועלכן עס וויקלען זיך פאַנאָדער ברייטע ליוונטן.

שלום-עליכמס דרינגט אַריין אין די געדיכטענישן פונעם לעבן, אַבער דעם אויסשניט, וואָס ער מאַכט, שטעלט ער אַרויס — און ווייזט אונדז — בלויז מיט איין פּלאַך. זיין שילדערונג איז אַ פּראָנטאַלע. אין אַ לערנבוך פאַר אַרכיטעקטור אָדער אין אַן אַרכיטעקטאַנישן פּלאַן ווערט אַ קווערשניט פון אַ געביי געוויזן און באַדינגלעך געצייכנט אויף אַזא אופן, אַשטייגער ווי דאָס וואָלט געווען אַ פּאַסאַד. דער משל איז, פאַרשטייט זיך, ווידער בלויז אין איין פרט ענלעך צום נמשל, אי דאָס זייער ווייט ענלעך. ער וויל בלויז פאַר-דייטלעכן דעם געדאַנק, אַז ווען שלום-עליכמס פּאַקט אַ צאַפּליק שטיק פון דער סאַמע מיט לעבן — שטעלט ער עס אַוועק מיטן פנים, מיטן פּאַסאַד אויף פאַרנט, און ער באַמיט זיך ווייניק דאָס אויסצומאַלן פּערספעקטיוויש מיט אַ הינטערגרונט און פּאָדערגרונט, וואָס סוגעסטירן רוים אין אַלע אויסמעסטונגען.

כאַראַקטערן און ליידנשאַפטן

די קאַמישע זשאַנרען האָבן געוויינלעך צו טאָן מיט נאַראַנים, שלימזלס, פאַנטאַזיאַרן, מאַניאַקן, מיט אומגליקלעכע, ניט-געראַטענע אָדער גאָר פאַלשע, שלעכטע מענטשן. זיי שילדערן נאַרישע, שלימזליקע, פאַנטאַסמאַגאַרישע, מאַניאַקאַלישע, אומגליקלעכע, ניט-געראַטענע אָדער גאָר פאַלשע, שלעכטע האַנדלונגען, וויבאַלד די געשטאַלטן און האַנדלונגען הערן אויף צו האָבן אַזאַ כאַראַקטער — הערן זיי אויף צו זיין קאַמיש.

אויב אזוי וואָלט מען געקאָנט מיינען, אַז ס'איז ניטאָ וואָס צו זוכן אין די סאַטיריש-קאָמישע זשאַנרען — קיין באַדייטנדיקע כאַראַקטערן, קיין „הע-ראַאישע“ ליידנשאַפטן, קיין שטרעבן פון די פיגורן צו הויכע צילן אָדער גאָר גייסטיקע אינטערעסן. און אַזוואַי, אַז מע דאַרף דאָ ניט זוכן קיין פּראָבלעמען פון וועלט-אַנשוואַונגען.

אין אמתן איז דאָס ווייט ניט אזוי.

אין דער אַריסטאָפּאַנישער קאָמעדיע ווערן גראַד באַהאַנדלט אַפילו פּילאָ-סאָפּישע טעמעס.

דאָן קיכאַט איז אַ נאַר, אַ שלימזל, אַ פּאַנטאַזיאַר, אַ מאַניאַק, אַבער מע קאָן ניט לייקענען, אַז אַחוץ די קאָמישע שטריכן אין זיין כאַראַקטער זיינען דאָרט פּאַראַן אויך אַזעלכע, פאַר וועלכע מיר פּילן אמתן דרך-אַרץ; אין זיינע משוגענע שטיק ווייזן זיך עלעמענטן פון „העראַאישער“ ליידנשאַפט, אין זיין שטרעבן זעען מיר — טאַקע ווי אין אַ קרומען שפיגל — אַבער פאַרט עפעס אַזוינס ווי הויכע צילן און גייסטיקע אינטערעסן.

די שעקספּירישע מאַרשעליקעס זיינען פּילאָסאָפּישע שפּאַסמאַכערס.

ראַבלעס גאַראַנטוואַ און פּאַנטאַגריעל זיינען קאָמיש-העראַאישע דענ-קערישע געשטאַלטן.

מאַליערס „דער איינגערעדטער קראַנקער“ אָדער „דער בירגער אַלס אַדעליקער“, זיינען ריינע נאַראַנים מאַניאַקן, אַבער דער העלד פון זיין „מיזאַנ-טראַפּ“ אַלצעסט, איז אַ באַדייטנדיקער כאַראַקטער מיט „העראַאישע“ ליידנ-שאַפטן און הויכע גייסטיקע אינטערעסן. די טעמע פון דער דאָזיקער קאָמעדיע איז אַ טיף-פּילאָסאָפּישע. דער קאָמיזם אין דער קאָמעדיע שפינט זיך אייגנטלעך דער עיקר אַרום דעם מיזאַנטראַפּ, אַבער ער גופא איז קאָמיש בלויז דורך דער עקסטרעמקייט פון זיין דענקען און האַנדלען, דורך די שטריכן פון דענקערישן דאָניקבאַטיזם. דער קאָמיזם פון דער דאָזיקער געשטאַלט איז אזוי טיף פאַרבאָרגן, אַז ער איז פאַר אַ היינטצייטיקן לייענער גאָר ניט לייכט צו באַמערקן.

מאַליערס „דאָן זשוואַן“ פאַרמאַגט קאָמעדישע עלעמענטן, דער הויפּט-העלד איז אַ פאַרדאָרבענער מענטש, אַבער פאַרט אויך אין געוויסע פרטים אַ באַדייטנדיקער כאַראַקטער, די טעמע — אַ פּילאָסאָפּישע (פּראָבלעם פון גע-זויסן). מאַליער האָט אין אַ טייל בעסטע קאָמעדיעס אַפּגעשפּיגלט ניט בלויז דאָס לעבן, נאָר אויך דירעקט דאָס גייסטע שטרעבן פון זיין צייט.

אונדזער מענדעלעס „בנימין“ איז אַן אומגליקלעכער נאַר, אַ שלימזל, אַ פּאַנטאַזיאַר און מאַניאַק, זיין פּירעכץ איז משונה-אומגעלומפערט, זיין ציל איז אַן אויסגעטראַכטע איינרעדעניש, אַבער מע קאָן ניט באַשטרייטן די איידלקייט

פון זיין כוונה און ממילא געוויסע — זאל זיין פארדרייטע, קאָמישע — עלע-מענטן פון „העראַאיק“ אין זיין דאָנקיכאַטישן שטרעבן.

די אַלע און ענלעכע קאָמיש-סאַטירישע געשטאַלטן זיינען מער אָדער ווייניקער אויף עפעס אַן אופן געבראַכן, צעקאַליעטשעט, אָבער זיי פאַרמאַגן פאַרט אויך באַדייטנדיקע שטריכן אינעם כאַראַקטער, פאַראַן עפעס משונהדיק-העראַאישיש אין זייערע ליידנשאַפטן און שטרעבונגען. —

און אויב עמעץ וועט וועלן זאָגן, אַז דאָס האָט אַ שייכות נאָר צו סאַטירע און ניט צו הומאָר, וועט ער ניט זיין גערעכט. די פאַנאַדערגרענעצונג פון סאַטירע און הומאָר איז זייער אַ נוצלעכע, פרוכטבאַרע, ריכטיקע — אָבער, ווי שוין געזאָגט, ניט קיין אַבסאָלוטע. „דאָן קיכאַט“ איז איינע פון די גרעסטע סאַטירעס אין דער וועלט-ליטעראַטור, אָבער אויך איינס פון די גרעסטע מיסטערווערק פון הומאָר. אַ הויפט-מיטל פון דער סאַטירע איז דער הומאָר, און דער ציל זיינער — די סאַטירע, ווען הומאָר וואַלט ניט אויסן געווען צו דערווייזן אַ גרויסן אמת, צו אַנטוויקלען אידייען, ווען ס'זאלן ניט זיין אינעם הומאָר קיין שום שטריכן פון דערהויבנקייט, וואַלט דאָס טאַקע געווען אַ נידעריקער זשאַנר, אַ טריוויאַלער.

פון פאַראויס קאָן מען ניט זאָגן, אַז הומאָר שליסט אויס די שילדערונג פון פאַרטיפטע כאַראַקטערן, גרויסע ליידנשאַפטן, און אַפילו די דירעקטע באַ-האַנדלונג פון די אידייאַישע שטרייטן פון דער צייט (שעקספיר, סערוואַנטעס, ראַבלע, מאַליער א. א.וו.). דער קאָמיזם מוז ניט ליגן בלויז אינעם אומ-געלומפערטן רעזולטאַט פון אַן אומגעלומפערטער אויפפירונג, ער קאָן באַוויזן ווערן אויך אינעם געוועב פונעם כאַראַקטער גופא, פון די ליידנשאַפטן גופא, פון די אַנשוואַונגען גופא, אין די קאָמפליקאַציעס, וואָס קומען פונעם ווידער-שפּרוך צווישן די פאַרשיידענע עלעמענטן אין זיי גופא.

באַדייטונג באַקומט אַ כאַראַקטער דורך ליידנשאַפטן, אין וועלכע ס'איז דאָ, זאל זיין אין אַ קאָמיש-קרומער, ווידערשפרעכלעכער פאַרם — כאַטש עפעס וואָס פון גרויסקייט, טביה איז אַ באַדייטנדיקער כאַראַקטער.* אָבער מיר זעען אין אים מער ליידן (פאַטאַס), איידער ווי ליידנשאַפטן, — וואָס זיינען

* עפעס אַזוינס ווי אַ מין תלמיד-חכמישע וואַריאַציע פון טביהן האָט שלום-עליכם געפרואווט שאַפן אין דער געשטאַלט פון ר' יוזעפל. דאָס אַרעמע, געשלאָגענע, באַליידיקטע, טיף פאַרוואונדעטע באַשעפעניש פאַרקריכט זיך אין אַ פינצטערער נאָרע טיף אין דער ערד, — „יענע-וועלט“, — וויל ניט מער זען די ליכטיקע שוין און באַווייזט אינעם אַפּווענדן זיך פונעם לעבן אַן אַ שיעור זינלאַזן מומ, אויסטערלישע עקשנות און שטילע ווילדע פעסטקייט. „פון אונדז — זאָגט ר' יוזעפל — איז ניטאָ וואָס צו לאַכן, נשמה מיינע, פון אונדז דאַרף מען וויינען און זיך אַ מוסר אַראַפּנעמען. אַ מוסר, וואָס מיר זיינען געווען און וואָס מיר זיינען געוואָרן.“

ניט דענקבאַר אָן אַ באַשטימטער אָנגרייפערשיקייט — דעם פּאַטאַס פּון ביטער־און טרויעריק-קולוגן פּאַסיוון ווידערשטאַנד קעגן די בושעווענדיקע כּוואַליעס פּונעם לעבן.

די קינסטלער-געשטאַלטן סטעמפּעניו, יאַסעלע סאַלאַווי, ראַפּאַלעסקאַ פּאַרמאַגן געהויבענע שטריכן, דאָס זיינען אַבער ניט שלום-עליכמס מייסטער-געשטאַלטן, זיי זיינען אויך ניט אַנטוויקלט אינעם קאַמישן פּלאַן.

אין אַלגעמיין האָט שלום-עליכמס אין זיינע כאַראַקטערן גופּא ניט געלאָזט שפּילן דעם ווידערשפּרוך צווישן געהויבנקייט און נישטיקייט. אין דער מאַ-טעריע פּון זיינע כאַראַקטערן זיינען ניט אַריינגעוועבט קיין פּעדעם פּון הויך-שטרעבנדיקע ליידנשאַפטן. ניט די אינדיווידוואַליזירונג פּונעם כאַראַקטער שטייט אין צענטער, נאָר די סיטואַציע, די לאַגע, דאָס געשעעניש. דער כאַראַקטער, געוויינלעך, אַזוי צי אַנדערש דער מנחם-מענדלשער, איז כּמעט נאָר אַזויפיל אינדיווידוואַליזירט, וויפיל ס'איז נייטיק פאַר דער וואַריאַציע פּון זיין, שלום-עליכמס, אייביקער טעמע. אַן אייגנאַרטיקער כאַראַקטער מוז האָבן עפּעס־וואָס פּון געהויבנקייט, זאָל זיין פּון אַ פאַרדרייטער, אַ פאַרקריפּל-טער — אַבער פאַרט. דאָס דאָזיקע „עפּעס־וואָס“ וועט מען טאַקע געפינען אַפּילו אין מנחם-מענדלען. מיר האָבן עס (זע ווייטער) געפרוּאוּט אויספירלעך באַווייזן. אַבער דאָס שטראַלעכל גלאַנץ בלייבט האַרט ביי דער ערד. אין פאַרגלייך מיט מנחם-מענדלען איז דאָן קיכאַט — אַ העראַאישע פיגור פּון הויכער גייסטיקייט.

פאַראַן גאַר-גאַר ווייניק שרייבער אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור, וואָס רייצן אויף שרייט און טרייט אַזוי אַפט צום לאַכן, ווי שלום-עליכמס. ניט צו שמייכלען, נאָר טאַקע אויפן קול אַדער אין זיך צו לאַכן. און דאָס געהער צו די הויכע געניאַלע גאַבן, דאָס איז ניט מעגלעך אָן זייער טיפע סיבות, וואָס מע האָט זיי נאָך אַפּילו ניט אַנגעהויבן צו דערגרונטעווען.

אַבער אויב מיר וועלן ניט פיקסירן אַלע פּאַקטן, אַזוי ווי זיי זיינען, וועלן מיר זיך אין דער אויספאַרשונג פּון שלום-עליכמען ניט קיין רוק טאָן אויף קיין איין טרייט. אַלע פּאַקטן: אַ חסרון צי ניט — אַבער אויך דעם פּאַקט, אַז שלום-עליכמס הומאָר באַהאַנדלט כּמעט ניט קיין כאַראַקטערן מיט הויך-שטרעבנדיקע ליידנשאַפטן, אין וועלכע עס זאָלן אַפּהילכן — אין אַ גלייכן אַדער קאַמיש-קרומען אַספּעקט — די אידיאישע קאַמפּן, וואָס זיינען טיפּיש פאַר דער צייט. ער גיט ניט קיין כאַראַקטערן, וואָס זאָלן זיין די וואַרטזאַגערס פּון די וועלט-אַנשוואונגען אין זיין צייט.

שלום-עליכמס הומאָר בויט זיך אויף אַ טיף אמתן אידיאישן גרונט-מאַטיוו: די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, וואָס הערשן אין זיין צייט.

צעקוועטשן און קאליעטשען דעם מענטש און מאַכן אים ניט בלויז אומגליק-
לעך, נאָר אויך לעכערלעך. דאָס איז די גרונט-שטימונג אין זיין וועלט-
עמפינדן, די גרונט-הנחה פון זיין שאַפן. דעם קאָמיזם פונעם זינלאָז און
פאָסיוו-ליידינדיקן מענטש אינעם פעריאָד פון אימפעריאַליזם האָט ער גע-
וויינלעך — אויב ניט רעכענען טביהן — אילוסטרירט אויף כאַראַקטערן,
וואָס זיינען דורך דער אַלטער און נייער עקאָנאָמישער, סאָציאַלער און נאַציאָ-
נאַלער אונטערדריקונג אַזוי ווייט דערשלאָגן און אַראַפּגעפירט פון דער
פאַרשטאַנדיקער נאַרם, אַז עס דערגייט צו זיי אַפילו ניט דער רעש פונעם
קאַמף פאַר דער באַפרייאונג פון דער וועלט.

די טראַגיק פון די מנחם-מענדלשע געשטאַלטן ליגט אויך אין דער אַפ-
וועזנהייט פון גרויסע — זאָל זיין אילוזאָרישע, פאַרדרייטע — שטרעבונגען.
דאָס צעדולטע אַרומשמייען מנחם-מענדלס און זיין איינרייסן וועלטן — איז
ניט קיין ליידנשאַפט אין אייגנטלעכן באַטייט. ניט דער ציל מנחם-מענדלס
און אוודאי ניט דער וועג צום ציל איז אַן אמתע ליידיגשאַפט. ער איז אַ
לייכטער, כאַטש פאַרברענטער שפּילער. און ווען ער וואָלט דורך אַ צופאַל יאָ
געווינען, ווייסן מיר פון „ווען איך בין רויטשילד“, וואָס ער וואָלט דאָן
געטאָן. נערוועזער אימפעט איז ניט דאָס אייגענע ווי ליידיגשאַפט.

שלום-עליכם ווייזט מענטשן, וואָס זייער פערזענלעכקייט איז צעטראַגן
און וואָס קאַנען זיך ניט באַפרייען פאַר גרויסע ליידיגשאַפטן. זיין אמתדיק און
ליבעפול אויג געפינט אַרויס בלענדדיקע בריליאַנטענע קערנדלעך אין די
דאָזיקע צעריבענע מענטשן, אָבער דער אַקצענט פון זיין שילדערונג ליגט ניט
— און אַנדערש קאָן ניט זיין — אויפן אַנטוויקלען „העראַאישע“ (קאָמיש-
העראַאישע) זייטן אין זייערע כאַראַקטערן.

ליידיגשאַפטן מוזן פאַרט אויף עפעס אַן אופן זיין פאַרוואַרצלט אינעם
רעאַלן לעבן. זאָל זיין טעותדיק, פאַרדרייט, אומגעלומפערט — אָבער פאַרט.
אַניט איז עס גלאַט משוגעת. דאָן קיכאַטס טעות באַשטייט טיילווייז דעריין,
וואָס זיינע פאַרשטעלונגען זיינען ניט מער רעאַל, אָבער פריער, אַמאָל זיינען
זיי כאַטש אין אַ געוויסער מאָס געווען רעאַל. הונדערט אָדער גאָר צוויי הונ-
דערט יאָר פריער וואָלט ער געווען אַן אַן ערך ווייניקער קאָמיש. דער גרויסער
מהלך, וואָס פון זיינע פאַרשטעלונגען ביז צו דער ווירקלעכקייט, איז פאַרט
געווען קלענער איידער דאָס אייגענע ביי מנחם-מענדלען. דער טעות, וואָס
דאָן קיכאַט האָט געהאַט ביים אַפשאַפן זיינע אידעאַלן, איז פאַרט געווען
קלענער ווי דער אייגענער טעות ביי מנחם-מענדלען, און — צי קאָן מען
בכלל זאָגן, אַז די „צילן“ פון מנחם-מענדל, אָדער פון שמעון עליען, אָדער
פונעם גליקלעכסטן פון קאָדני — זיינען געווען זייערע אידעאַלן? (זיי האָבן

געהאט אידעאלן, אבער נישט דאס איז שלום-עליכטס אויסן. נישט דאס איז זיין טעמע, נאר דאס מנחם-מענדלשע אין זיי.)

מנחם-מענדלס ציל האט קיינמאל נישט, אויך פריער נישט, נישט פארמאגט קיין ברעקל רעאלקייט — דער עיקר אבער, ער איז זייער א נעבעכדיקער „ציל“. צווישן די פארשיידענע געפילן, וואס דער גורל פון די כלערליי מנחם-מענדלס רופט אין אונדז ארויס — איז אויך פאראן, ביי אונדז לייענער גופא, א געפיל פון נאגנדיקער נישט-באפרידיקטקייט. אזעלכע ריזיקע אג-שטרענגונגען, אזעלכע גרויסע באוועגונגען, אזא הייסע באגייסטערונג — און אלץ צוליב א נישטיקן ציל — און דערצו נאך דערגרייכן זיי עס נישט און פארלירן דאס לעצטע, וואס זיי האבן, אויך דער לייענער פילט זיך עפעס אזוי ווי אפגענארט אין זיינע דערווארטונגען.

אין פלוג קאן מען דעם דורכפאל פון אזא ציל נישט באדויערן, און אפגע-רעדט, אז ס'איז דא אין דעם גליין קיין שום טראגיק נישטא, ממילא איז אויך דער קאמיוז אזוי לאנג נישט פארטיפט, ביז אונדזער באוואוסטזיין דערקלייבט זיך נישט צום תוך — צו די באדינגונגען, וואס האבן אויסגעהאדעוועט אזעלכע מענטשן און אזעלכע גורלות. ערשט דעמאלט ווערט דער לייענער גערייט פון דעם אומגליקלעכן לעבן, וואס מאכט פון מענטשן — מנחם-מענדלס, און ערשט דעמאלט לייכט אויף די קאמישע טראגיק פון דער געשטאלט, דער פולער מיין פונעם דיכטער.

עלעמענטן פון געהויבנקייט אין די קאמישע געשטאלטן וואלטן צעשטערט דעם איינגארטיקן שלום-עליכטישן הומאר, דאס, וואס שלום-עליכטס וויל זאגן מיט זיינע מנחם-מענדלשע געשטאלטן אדער איינצלע שטריכן, דער טראגיוז פון די מנחם-מענדלס וואלט נישט ארויס אזוי בוילעט, ווען ער גיט זיי דייטלעך „טראגישע“ („העראיאישע“) כאראקטער-שטריכן. אין הומאר ווערט יעדע מינדסטע זינד קעגן דעם שטרענגן רעאליזם א סך הארבער און גיכער בא-שטראפט איידער ווי אין יעדן אנדערן זשאנר. ס'ווערט תיכף אויס קאמיש. ס'איז דא א וועזנטלעך שטיק פון מנחם-מענדלס טראגישן קאמיוז, וואס סיי זיין שטרעבן, סיי זיין ציל זיינען פאראומערט און נישטיק, וואס ער קאן נישט האבן קיין הויכשטרעבנדיקע צילן. שלום-עליכטס האט דערציילט אזוי, ווי עס איז, אבער קיין גליק פארן דיכטער איז דאס נישט. דער אומגליק פון יענע שיכטן, וואס שלום-עליכטס שילדערט זיי, פאלט אין עפעס א מאס אויך אויפן שאפן פונעם דיכטער גופא. מיר פילן דא עפעס-וואס פונעם קליינבייגערלעכן וועלט-עמפינדן.

רעאליסטישע איראניע

דער טעאָרעטיקער פון דער ראַמאַנטיק פרידריך שלעגעל האט אין זיין

אָפּהאַנדלונג וועגן דעם ראַמאַן געגעבן אַזאָ דעפּיניציע פון הומאָר: „וויין“ (איך מיינ: „אָסטראָאָמיע“) באַטייט, אַז מע נעמט ניט ערנסט די אויסערלעכע (ד.ה. אַביעקטיווע) דערשיינונגען; איראַניע באַטייט, אַז מע נעמט ניט ערנסט די אייגענע (ד.ה. סוביעקטיווע) פאַרשטעלונגען; הומאָר באַטייט, אַז מע נעמט ניט ערנסט די אייגענע געפילן.

דאָס דאָזיקע „ניט-ערנסט-נעמען“ איז ביי שלעגעלן אַ גרויסע מעלה. אויף דעם האָט ער געבויט זיין באַוואוסטע ראַמאַנטישע קאַנצעפציע (וואָס איז געבויט אויף פּיכטעס „איך“-פּילאָסאָפּיע) וועגן דער „איראַניע“, זיין פּאָדערונג, אַז „די געשעענישן, די מענטשן, קורץ: דאָס גאַנצע שפּיל פונעם לעבן — זאָל טאַקע אויפגענומען און געשילדערט ווערן ווי אַ שפּיל“. די אויסערלעכע וועלט איז נאָר אַ דיכטעניש, בלויז דער „איך“ שאַפט שפּילעריש און צעשטערט שפּילעריש און רעאַליזירט זי דורך דער קונסט. אויף דעם האָט ער אויך געבויט זיין ראַמאַנטיש-אידיעאַליסטישע קאַנצעפציע וועגן דער אַנטוויקלונג פונעם איראַפּיאישן (רעאַליסטישן) ראַמאַן.

ווי געוויינטלעך אַן אידיעאַליסט, שטעלט ער דעם אמת אויפן קאַפּ. און דאָ — ווי סע טרעפט זיך — אַ טיפּן אמת. דעם שאַרפּן רעאַליזם, וואָס אין דער סאַטירע פון סערוואַנטעס, סוויפט, סטערן, זשאַן פּאַל, דערקלערט ער אַלס „איראַניע“ און דאָס באַטייט ביי אים — יענע שעפּערישע „שפּילעריש-קייט“, וואָס ברענגט צום אויסדרוק די אילוזאָרישקייט פון דער אַביעקטיווער וועלט.

היינע האָט שלעגעלס קאַנצעפציע, לפחות וואָס שייך דער געשטאַלט פון סערוואַנטעסעס „דאָן קיכאַט“, איבערגענומען און, דוכט מיר, צוריק אויפֿ-געשטעלט אויף די פּיס.

מע דאַרף בלויז פאַר דעם זאַץ „אַז מע נעמט ניט ערנסט...“ צושטעלן דאָס וואָרט „כלומרשט“ — און די שלעגעלישע דעפּיניציע פון הומאָר וועט זיך היפש דערנענטערן צום אמת. וויין — אויב סע האַנדלט זיך ניט וועגן טריוויאַלער וויצאלעריי — נעמט כלומרשט ניט ערנסט די אַביעקטיווע דער-שיינונגען; איראַניע — אויב סע האַנדלט זיך נאָר ניט וועגן קליינע שטעכ-ווערטלעך — נעמט כלומרשט ניט ערנסט די אייגענע פאַרשטעלונגען און געדאַנקען; הומאָר — אויב סע האַנדלט זיך נאָר ניט וועגן טריוויאַלן שפּאַס — נעמט כלומרשט ניט ערנסט די אייגענע געפילן.

דער גרויסער הומאַריסט נעמט געוואַלטיק ערנסט זיינע אייגענע געפילן. זיין ניט-ערנסט-נעמען איז בלויז כלומרשט. און דער „כלומרשט“ פאַר-שטאַרקט דעם ערנסט, די רעאַליסטישקייט, דאָס געפיל פון טראַגיק.

אויב מע טיילט אויס אין באַזונדערע קאַטעגאָריעס: סאַטירע, איראַניע,

הומאָר, וויץ, איז דאָס, פאַרשטייט זיך, בלויז באַדינגלעך. ס'רעדט זיך בלויז אַזוי. ניט פאַראַן קיין ריינער „וויץ“, קיין „ריינע סאַטירע“ א. אָ. וו. אָן צור מיש. אין סאַטירע איז פאַראַן וויץ, אין הומאָר — איראַניע א. אָ. וו. אין יעדן ווערק פון אַ קאָמישן זשאַנר זיינען זיי געוויינטלעך אויסגעמישט. אַן אַנאַליז קאָן בלויז פעסטשטעלן, אָן אין פאַרשיידענע ווערק פון די „קאָמישע“ זשאַנרען פאַרמאָגן די איינצלע קאָטעגאָריעס פון „קאָמיק“, ווי למשל: סאַ-טירע, איראַניע, הומאָר, וויץ — ווייט ניט די זעלבע וואָג. אויך ניט די זעלבע פּראָפּאָרץ.

אין קינסטלערישער איראַניע פון גרויסן שניט איז פאַראַן טראַגישער פאַרדראָס. אין דער „איראַניע“ פון אידעאָליסטישע ראַמאַנטיקער קאַנצענט-רירט זיך דער דאָזיקער פאַרדראָס — קעגן די גרענעצן פונעם מענטשלעכן לעבן און פון מענטשלעכע מעגלעכקייטן בכלל, און טאַקע געוויינטלעך אַבסטראַקט און ניט זייער פּרוכטבאַר. אין דער איראַניע פונעם רעאַליסט ווענדט זיך דער טראַגישער פאַרדראָס קעגן דער אומגעלומפערטקייט פון אַן אָפּגעלעבטער געזעלשאַפּטלעכער אַרדענונג, פון אָפּגעלעבטע פאַרשטעלונגען, וואָס פאַרשאַפּן אַזויפיל פּיין און ליידן.

שלום-עליכמס סטיל איז דער עיקר הומאָר, אַוודאי, אָבער זיין הומאָר איז דורכגעדרונגען מיט איראַניע. פון יעדן פּריילעכן וואָרט זיינעם לייכט אַרויס טרויעריק-ביטערע איראַניע. ניט אינעם ראַמאַנטישן, נאָר אינעם רעאַליסטישן באַטייט.

שלום-עליכמס וויסט, פאַרוואָס דער אויסגעדייזערטער, געיאַגטער און גע-פלאַגטער אַרעמע קאַסרילעווקער האָט ליב אַ ווערטל ווי דאָס חיות. סע קומט ניט פון אַ פּריילעך לעבן. שלום-עליכמס פאַרקערפערט אין זיינע אייגנאַרטיקע קונסטווערק די דאָזיקע פּאַלקסטימלעכע איראַניע. ער ווייסט ביז צום סוף, וואָס זי באַטייט. און וויפיל ער זאָל זיך אַמאָל איבער דער דאָזיקער איראַניע גופא ניט ווערטלען — איז זי אים געוואַלטיק טייער.

„עס מאַכט זיך אַמאָל אַן אַנצוהערעניש, וואָס איז ערגער צען מאָל ווי אין טאַטן אַריין געשאַלטן, און פאַראַן ווערטער, וואָס זיינען ערגער טויזנט מאָל פון פעטש...“ „פאַר אַ גלייכוואָרט (און דאָ מיינט מען טאַקע איראַניע און סאַרקאַזם — מ. וו.) וועט אייך אַ קאַסרילעווקער, ווי עס איז שוין באַוואוסט אויף דער גאַנצער וועלט, ניט זשאַלעווען גיין צען מייל צופּוס. ריזיקירן מיט פּרנסה, איינשטעלן כמעט דאָס לעבן. אַ קאַסרילעווקער עני, אַ מקבל, דער, וואָס גייט איבער די הייזער, אָן ער קומט נאָך אַ נדבה און מע גיט אים ניט, בעט ער, מע זאָל אים כאַטש לאָזן זאָגן אַ משל... און סע מאַכט זיך אָפּטמאָל.

אַז ער באַקומט פֿאַר אַזאַ משל אַ מיאוסן פּסק; ער עפנט טאַקע מיטן קאַפּ די טיר. ס'איז אַבער אַלץ כּדאי — אַבי אויסגעבראַכט אַ גלייכווערטל. אַט אַזעלכע לייט זיינען מיינע קאַסרילעווקער, און איר האַט אַ טעות, אויב איר רעכנט, אַז מע וועט זיי איבערמאַכן, און אויב איר מיינט, אַז טו מיד מיט זיי שעמען...“ (די גרויסע בהלה פון די קליינע מענטשעלעך).“

פּראָגמענטן וועגן לאַכן

לויט דער אַריסטאָטעלישער דעפיניציע איז „דאָס לעכערלעכע“ — אַ רעאַקציע אויף עפעס אַ מין טעות אַדער העסלעכקייט, און די דאָזיקע רעאַקציע אַנטשטייט אין אונדז אַ ווייטיק און אַ שאַדן. — צי איז טאַקע די רעאַקציע אויף אַ קאָמישער דערשיינונג אינגאַנצן אַן אומבאַטייליקטע און „אינטערעס-לאָזע“ — ווי מע קאָן אויסטייטשן די קלאַסישע דעפיניציע? צי איז ניט מעגלעך, אַז אַ דערשיינונג זאָל זיין קאָמיש, זאָל אונדז רייצן צום לאַכן, — כאַטש זי ברענגט אונז סיי ווייטיק סיי שאַדן? צי איז ניט מעגלעך, אַז דער קאָמישער איינדרוק זאָל זיין געמישט מיט אַ געפיל פון ווייטיק, פון שאַדן?

העגעל רעדט וועגן דער „ראַמאַנטישער קונסט פון שמיכל דורך טרערן“. דאָס איז טאַקע געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ טייל ראַמאַנטיקער. אַבער דאָס באַזיניקטע לאַכן, הויכער הומאָר איז שטענדיק געווען אויסגעמישט מיט ווייטיק.

פאַראַן געלעכטער פון פרייד — אַבער אויך פון צאַרן; פון הרחבה, אַבער אויך פון פאַרדראָס; פון שאַדנפרייד און פון זואוילגעניגטקייט; אויף יענעמס חשבון און פון צופרידנקייט מיט זיך; פון אַ טעות און ביי אַ ריכטיקן טרעפן; פון פאַרצווייפלונג און פון האַפּערדיקייט; פון פאַראַכטונג און פון דרד-אַרץ; פון שנאה און פון ליבע; פון אַן איבערראַשונג און פון אַ לאַנג-דערוואַרטער געשעעניש; אין אַ שלימזלידיקער לאַגע און אין אַ גליקלעכער; ביי אַ נישטיקן צופאַל און ביי אַ סאַמע פאַטעטיש-פּיערלעכן; ביי אַ קליינער אַנטווישונג און ביי אַ גרויסן אומגליק. דאָס געלעכטער קאָן אויך זיין אַ רעזולטאַט פון גע-מישטע, קעגנזעצלעכע עמפּינדונגען, און געוויינלעך איז דאָס טאַקע אַזוי — אויב סע האַנדלט זיך ניט וועגן פּרימיטיוון קאַמיום.

געלעכטער איז אַן אומיטלאַבאַרע רעאַקציע, אמתדיק לאַכן איז ניט מעגלעך לויטן באַפעל פונעם ווילן. דאָס טאַיעווסקי, יעדנפאַלס אַ מעכטיקער פאַרשער פונעם מענטשלעכן געמיט, האַלט דאָך, אַז אַמבעסטן קאָן מען אַ מענטשן דער-קענען דורך זיין לאַכן, אַז מיט לאַכן קאָן מען ניט אַפּאַרן. דער מינדסטער

פאלשער טאָן אינעם לאַכן הערט זיך תיכף אַרויס, — אינעם לאַכן אַ סך דייט-
לעכער ווי אינעם וויינען. אַן אויפריכטיק ריין געלעכטער איז אוממעגלעך
נאָכצומאַכן.

דאָס שליסט אָבער ניט אויס קיין עלעמענטן פון צוועק, אינטערעס און
באַזיניקונג אינעם לאַכן, איינע און די זעלבע דערשיינונג איז ניט פאַר אַלעמען
און אַפילו ניט פאַר איינעם און דעם זעלבן מענטשן שטענדיק אַלצאיינס
לעכערלעך. די לעכערלעכקייט איז אין אַ היפשער מאָס אָפהענגיק אויך פונעם
סוביעקטס ווילן און צילן, אָפּגערעדט דערפון, אַז דאָס קינסטלערישע רע-
פּראָדוצירן קאָמיום איז פאַרבונדן מיטן קינסטלערס דענקען, פילן און שטרעבן.
אַ דערשיינונג קאָן אַרויסרופן געפילן פון ווייטיק און פון שוואַרץ — און פאַרט
זיין לעכערלעך.

פאַראַן קאָמיום פון אַ גאָר פרימיטיוון מין. אַ קינד הערט אומגעוואוינטע
קלאַנגען אָדער אויסגעטראַכטע ווערטער — און ס'איז אים קאָמיש. אַ קינד
לאַכט פון אַ גרימאָס, פון אַן אומגעריכטן זשעסט, פון אַ שפרונג אָדער אַ
קאָזיאַלעך. דאָס איז מער „פּאַטיעכע“ איידער לעכערלעך — די סאַמע עלע-
מענטאַרטע קאָמיק. אָבער די דאָזיקע אַטאַמען פון קאָמיום גיבן אַ סך
אַנצוהערן אויף די מער קאָמפּליצירטע פאַרמעס פונעם לעכערלעכן.

אַ בער טאַנצט, אַ מאַלפע מאַכט באַוועגונגען ווי אַ מענטש, אָבער דער
זין דערפון און אויך דער רעזולטאַט איז אַן אַנדערער ווי ביים מענטשן. אַ
נאָר מאַכט אַזעלכע באַוועגונגען, וואָס אַנטשפרעכן ניט צו זייער באַשטימונג.
אַ מענטש גליטשט זיך אויס, זיין פּאַזע ווידערשפרעכט דעם נאָרמאַלן אויסזען.
עמעץ יאָגט זיך מיט אַן ערנסטער מינע און בלויון קאָפּ נאָך אַ היטל, וואָס
דער ווינט האָט אים אַראָפּגעכאַפט פונעם קאָפּ. אַ טויבער ענטפערט ניט צו
דער זאָך. אַ בלינדער אָדער אַ צעשטרייטער מענטש מיינט, אַז ער רעדט צו
זיין פאַרטניאָר, בעת יענער איז שוין אַוועקגעגאַנגען. דאָס און ענלעכס שטייט
אויף דער גרענעץ פון „פּאַטיעכע“ און לעכערלעכקייט, ס'איז פרימיטיווער
קאָמיום. די לעכערלעכקייטן פון אַ מאַלפעס גרימאָסן זיינען צוטריטלעך פאַר
אַ קליין קינד, דער קאָמיום פון דאָן קיכאַט, פון כליעסאַקאָוו, פונעם גליק-
לעכסטן פון קאָדני האָט אַלס פאַר-הנחה אַ זייער קאָמפּליצירטע אַנטוויקלונג
פונעם אינטעלעקט. און פאַרט איז די סיבה פון דער לעכערלעכקייט. די
מעכאַניק פון איר אַנטשטיין אויף עפעס אַן אופן אין ביידע פּאַלן ענלעך.

אַ פּראָנציוזישער ראַמאַניסט, גאָר ניט קיין נאָר, האָט אַמאַל געזאָגט, אַז
אויב מיר וויינען — אַלצאיינס צי צו פיר יאָר, צו דרייסיק אָדער צו פּופציק
— וויינט נאָך אַלץ אין אונדז דאָס קינד. אין דעם ווערטל איז אַ שטיקל אמת

פאַראַן, אויך ווען מע וועט עס וואַריאירן און זאָגן: אויב מיר לאַכן — אַלץ-
 איינס צי צו פיר יאָר, צי צו דרייסיק אָדער צו פופציק — לאַכט נאָך אַלץ
 פון אונדז אַרויס דאָס קינד. סיי אין געוויין, סיי אין געלעכטער איז פאַראַן
 עפעס קינדערישס — אינעם באַטייט פון אורשפרינגלעכקייט, אומיטלבראַרקייט,
 אויפריכטיקייט און אינטענסיווקייט פון געפילן.

דאָס לעכערלעכע איז שטענדיק פאַרבונדן מיט אַ טעות, מיט אַ מיספאַר-
 שטייעניש, מיט אַן אילוזיע, מיט אַ קווי-פּראָ-קוואַ. יעדע לעכערלעכקייט איז
 באַדינגט פון אַ געוויסער זינלאָזער ניט-אַנטשפּרעכונג צווישן האַנדלונג און
 צוועק, צווישן טאַט און מיין, צווישן אויסזען און תּוך, צווישן דעם, וואָס מע
 איז אויסן, און דעם רעזולטאַט א. אַז. וו. א. אַז. וו.
 יעדע לעכערלעכקייט איז שטענדיק אַן אַפּנייג פונעם ריכטיק-זינפולן,
 פאַרנונפטיק-געאַרדנטן, נאַרמאַל-געוואוינטן — און זי דערשיינט אַלס אומ-
 געריכטע זינלאָזיקייט, טעותדיקע איינרעדעניש, טשוודנע אילוזיע און צוועק-
 לאָזע אומאַרדענונג.

דאָס, וואָס סע שרעקט אונדז, קאָן ניט זיין לעכערלעך, סיידן מיר האָבן,
 לפחות אינעווייניק ביי זיך, די שרעק בייצוקומען און זיינען געוואָרן אַ באַלע-
 באַס איבער איר. אויב אַ סיטואַציע איז ענלעך צו דער, אין וועלכער מיר
 געפינען זיך, אויב אַ האַנדלונג איז ענלעך צו די, וואָס מיר אַליין טוען, —
 איז זי פאַר אונדז ניט אויף אַן אמתן לעכערלעך — סיידן מיר פילן זיך העכער
 פון דעם, פריי דערפון, לפחות אינערלעך ביי זיך אין האַרצן, לפחות אינעם
 מאַמענט פון לאַכן. ווער סע לאַכט אַליין פון זיך, פון דעם איז שוין קנאַפּ
 פאַראַן וואָס צו לאַכן. געלעכטער באַטייט אויך פריי איבער אַ בייגעקומענעם
 עטאַפּ, איבער דער בייגעקומענער אומאַרדענונג און ניט-אַנטשפּרעכונג אינעם
 לעבן, אַלצאיינס צי טאַקע פאַקטיש בייגעקומען, צי דערווייל בלויז אינערלעך
 סוביעקטיוו.

די קאַמישע מאַמענטן אין אַ טראַגישער געשעעניש — דאָס זיינען יענע
 דעטאַלן אין איר, פאַר וועלכע מיר האָבן ניט קיין מוראַ, קעגן וועלכע מיר
 פילן זיך באַוואַרנט. די טראַגישע מאַמענטן אינעם הומאָר — ווייזן אַן אויף
 יענע פאַקטן אין דער ווירקלעכקייט, וואָס מיר האָבן זיי נאָך ניט בייגעקומען,
 וואָס דריקן אויף אונדזער געמיט. וואָרעם הויכער הומאָר באַשטייט שטענדיק
 פון זייער קאַמפּליצירטע און געמישטע געפילן.

דער הויכער הומאָר גופא איז דאָס שטרעבן בייצוקומען די טראַגיק, —
 דעם ווייטיק, שאַדן און שרעק, — צו באַרואיקן דאָס טראַגישע געפיל ווי ווייט
 ס'איז מעגלעך און אויפצומונטערן דאָס געמיט צו טאַט.

„ס'טרעפט זיך אָפט, אַז אַ קלוגער מענטש זאָגט לאַכנדיק עפעס אַזוינס, וואָס ער קלייבט זיך דערנאָך איבערחזון אין ערנסט“ (לעסינג, „האַמבורגער דראַמאַטורגיע“, דאָס פיר-און-צוואַנציקסטע שטיק).

טראַגיק שטיצט זיך מער אויפן כמורנעם פרינציפ פונעם אומפאַרמייד-לעכן, אומדערבאַרעמדיק-געזעצמעסיקן גורל. קאָמיק שטיצט זיך מער אויפן זוניקן פרינציפ פון פרייער טאַט, וואָס ברעכט די פאַרהעלטענישן, ענדערט און פאַרריכט דאָס לעבן. מער — ווייל סיי די טראַגעדיע, סיי די קאָמעדיע קאָנען ניט פאַרווירקלעכט ווערן אָן אַ פאַרמישונג פון ביידע פרינציפן.

מע זאָגט, אַז חיות קאָנען עפעס אַזוינס ווי וויינען, אָבער נאָר דער מענטש אַליין קאָן לאַכן. גרויסע מענטשן זיינען שטענדיק געווען גרויס אין גרימצאָרן, אָבער אויך גרויס אין לאַכן.

„נידעריקע“ און „געהויבענע“ זשאַנרען

אין דער קלאַסישער אַנטיקער פּאָעטיק האָט געהערשט די מיינונג, אַז די קאָמעדישע זשאַנרען זיינען וואַלגאַרער, ווי די „טראַגעדישע“, אַז דאָס איז אַ נידעריקערער מין דיכטונג, אַ מער מגושמדיקער. די טראַגעדיע איז באַטראַכט געוואָרן אַלס דער געביט פונעם דערהויבענעם, די קאָמעדיע — פונעם גע-וויינלעכן. „די פּאָעטן פון אַ מער דערהויבענער דיכטונג — זאָגט אַריסטאָטל אין זיין פּאָעטיק — האָבן רעפּראָדוצירט האַנדלונגען פון גוטע מענטשן, און די מער מגושמדיקע פּאָעטן — די האַנדלונגען פון שלעכטע מענטשן; זיי האָבן עס די ערשטע צונויפגעשטעלט סאַטירעס, בעת יענע האָבן געשאַפן הימענען און לויב-געזאַנגען.“

סאַטירע און קאָמעדיע שטרעבן בטבע צו אַ רעאַליסטישער, שטייגערשער, וואַכעדיקער שפּראַך. און אַריסטאָטל באַהויפטעט: „גוט איז אַ סטיל, אויב ער איז קלאַר און ניט נידעריק. דער סאַמע קלאַרסטער סטיל איז דער, וואָס באַשטייט פון אַלגעמיינ-באַנוצטע ווערטער, אָבער דאָס איז אַ נידעריקער סטיל.“ . . . „דער געהויבענער סטיל, וואָס איז פריי פון מגושמדיקייט, באַנוצט זיך מיט אַזעלכע ווערטער, וואָס זיינען פרעמד דעם געוויינלעכן רייד-שטייגער.“ . . . „די ווערטער, וואָס ווערן ניט באַנוצט אינעם געוויינלעכן געברויך, גיבן דעם דיכטערנישן אויסדרוק אַ דערהויבענעם כאַראַקטער.“

כאָטש די דאָזיקע פאַרשטעלונג איז אַפילו אין דער אַנטיקער צייט ניט געווען קיין אויסשליסלעכע הערשערין און כאָטש איר אָנזען האָט זיך לפחות זייט דער רענעסאַנס-צייט אַלץ מער פאַרמינערט און אַנגעוואָרן די אמאַליקע גילטליקייט — געשפענסטערט זי נאָך אַלץ אַרום.

די פאַרשטעלונג וועגן דעם פרימאַט פונעם טראַגישן, פונעם ניט-געוויינ-

לעבן, פאטעטיש-געהויבענעם — איבערן „קאָמישן“, קאָנקרעט-שטייגערישן שטאַמט פון אידעאָליסטישע הנחות און אַנטהאַלט אין זיך אַ געוויסן ווידער-שפּרוך צו דער אַנטוויקלונג פונעם רעאָליסטישן גאַנג אין דער קונסט.

מיר דוכט, אַז אַפילו אַריסטאָטל גופא, ווייל ער איז אַ גרויסער רעאָליסטישער דענקער — איז ווי נאָר ער הייבט אָן צו רעדן וועגן דעם טראַגישן און קאָמישן אין אַ קאָנקרעטן היסטאָרישן אַספעקט, שטעלט ער תיכף פעסט אַזעלכע זאַכן, וואָס שטייען ניט אין איינקלאַנג מיט זיין אַפּשאַצן די דאָזיקע ליטעראַרישע קאָטעגאָריעס. ער האַלט דאָך, אַז די טראַגישע דראַמע, די טראַגאָדיע און די דיאָלאָגישע פאַרם בכלל האָט זיך היסטאָריש אַנטוויקלט פון דער עלטערער אורשפּרינגלעכער סאַטירישער דראַמע. דאָס באַטייט, אַז די אורעלטסטע דראַמאַטיש-דיאָלאָגישע זשאַנרען בכלל זיינען צונויפגעבונדן דווקא מיטן סאַטירישן און אַפילו מיטן קאָמעדישן שפּיל. אויב אַזוי, ליגן דאָך די וואַרצלען פון דער טראַגעדיע, פונעם אמתדיק דערהויבענעם — אינעם רעאָליסטיש-קאָנקרעטן און זיי גרייכן ביז אַראָפּ צום וואַכעדיקן שטייגער. אין די סאַטיריש-קאָמעדישע, קריטיש-אַפּלאַכנדיקע זשאַנרען זיינען גע-וויינלעך געקומען צום אויסדרוק די נויטן פונעם פּאָלק, זיין שעפּערישע קריטיק, וואָס פירט די מענטשלעכע געשיכטע אויף פאַראַויס. סאַטיריק און קאָמיזם שטענדיק געהערט צו די וועזנטלעכסטע שטריכן פון יענער וואַרט-קונסט, וואָס קומט פונעם פּאָלק און ווערט אומיטלבאַר פון אים געשאַפּן. די קאָמיש-סאַטירישע זשאַנרען זיינען דער אייביקער, אַלט-נייער אור-קוואַל, וואָס שפּרודלט שטענדיק אויפּסניי פון די טיפענישן פונעם פּאָלק און באַפּרישט די ליטעראַטור, ווען עס האַלט מיט איר שמאַל, ווען זי ווערט פאַר-גליווערט, ביכעריש, אינטעלעקטואַליסטיש, אַבסטראַקט און אַפּגעפרעמדט פון וועלט און געזעלשאַפּט. דער דאָזיקער באַנייענדיקער שטראַל קומט פונעם לעבן גופא, און דער ווירקלעכקייט גופא — פונעם פּאָלק גופא.

די כלומרשט „נידעריקערע“ זשאַנרען זיינען „נידעריק“ בלויז אין דעם זינען, וואָס זיי פליען ניט אין די הימלען פון אַבסטראַקציע, וואָס זיי ציען חיות פונעם אומיטלבאַר-קאָנקרעטן לעבן, זיינען דורכגעדרונגען מיט זיינע כוחות און זאָפטן, מיט אַלע זיינע ווידערשפּרוכן, באַדערפענישן, נויטן און אידעאַלן — מיט דער פּרוכטבאַרער שאַפּערישקייט פונעם פּאָלק-לעבן. סאַטירע און הומאָר זיינען דער גרויסער באַלעבנדיקער פּרינציפּ אין דער דיכטונג פון יעדן מין, וואָס וועקן זי, ווען זי פּאַלט אַריין אין חלשות, אין הוילער טרוימעריי, ווען זי טאַפּטשעט זיך אויף איין אַרט; מיט עטלעכע קרעפּ-טיקע וועלע-קלעפּ גיבן זיי דער בלאַנדזשענדיקער שיף פון דער ליטעראַטור די ריכטונג צום האַפּן פון לעבן.

אין גליקלעכע ליטעראַרישע פעריאָדן גייט שטענדיק לעבן דעם טראַג-
געדיש-פּאָטעטישן שטראָם — אַ רייכער סאַטיריש-קאַמישער, לאַכנדיקער,
בורלעסקער שטראָם, אין יעדער אמתדיק גרויסער טראַגעדיע געפינט זיך,
אַמאָל באַשיינפערלעך, אויף דער אויבערפלאַך, אַמאָל מער פאַרבאָרגן, אַ
סאַטירישע אָדער הומאַרישע ליניע.

דער אייראָפּיאישער רעאַליזם אין אַלע זשאַנרען וואַקסט (ליטעראַטור-
היסטאָריש) אויפן באַדן פון די פּאָלקסטימלעך-פּאָלקלאַרישע „סאַטירישע“
זשאַנרען: טעאַטראַלע שפּילן, וויציקע און בורלעסקע, פּאַבליאַס, שפּאַסן,
אַנעקדאָטן, פּאַצעציעס, פּיקאַראַ-מעשיות און אַנדערע מיני מעשיות, וויציקע
און איראַנישע לידער, רעטענישן, שפּריכווערטער א. א. וו. דער צוזאַמענהאַנג
צווישן דער שאַפונג פון שעקספּיר און מאַליער מיט די פּאָלקסטימלעכע שפּילן
איז גענוג באַוואוסט, פונקט אַזוי ווי דער צוזאַמענהאַנג פון דער רעאַליסטישער
פּראָזע זינט דער רענעסאַנס — מיטן פּאָלקסטימלעכן דערציילן.

ווען די ליטעראַטור גייט צו ווייט אַוועק פון דעם דאָזיקן קוואַל, דאַרט זי
איין, זי ווערט אַן אויסגעטראַכטע און אין בעסטן פאַל אַן ערודיציאָנעלע,
ביכערישע, פּראוואוט זי דעמאָלט שאַפן סאַטירע און הומאָר פון דער אייגענער
פּאַנטאַזיע, אַן באַהעפטונג מיטן לעבן פונעם פּאָלק און זיינע קינסטלערישע
(פּאָלקסטימלעכע, פּאָלקלאַרישע) פּאַרמעס — און ס'קומט דערפון אַרויס אַ
פּאַפּירן געלעכטער, מער ענלעך אויף ליטעראַרישע פּאַראַדיעס איידער אויף
לעבעדיקער רעפּראָדוקציע פון דער ווירקלעכקייט.

ס'איז ניט קיין צופאַל, וואָס באַקאַטשאַ איז פונקט אַזאַ מייסטער אין זיינע
פּריילעכע מעשיות ווי אין די טראַגישע, וואָס שעקספּיר איז ניט ווייניקער
גרויס אין זיינע קאַמעדיעס ווי אין זיינע טראַגעדיעס, וואָס אַפילו אין זיינע
טראַגעדיעס איז כמעט שטענדיק פאַראַן אַ מעכטיקער קאַמעדישער אונטער-
שטראָם פון סאַטירע, סאַרקאַזם, איראַניע, הומאָר, בורלעסק — פון פּאָלקס-
טימלעך-פּאָלקלאַרישן אַפּשטאַם. ס'איז אויך ניט קיין צופאַל, וואָס כמעט אין
אַלע קאַמעדיעס פונעם גרויסן מאַליער איז פאַראַן אַ טראַגישער אונטער-
שטראָם. אַ סך קאַמעדיעס זיינען ביי אים ענלעכער צו טראַגעדיעס („מיזאַנ-
טראַפּ“, „דאָן זשאַן“ א. א. וו.) איידער צו „פּריילעכע“ שוישפּילן.

זעלטן טרעפט זיך עכטע „טראַגיק“ — אַן אַ קערן סאַטירע, איראַניע און
הומאָר. גרויסע טראַגישע אַקטיאָרן זיינען כמעט שטענדיק אויך גרויסע קאַמי-
קער, ס'איז כמעט אַ געזעצמעסיקייט. סאַטירע, איראַניע און הומאָר זיינען אַ
שטיק נשמה פון יעדער טראַגעדישער שאַפונג, וואָס העלפט, אַז זי זאָל ניט
ווערן אַבסטראַקט, אידעאָליסטיש, אויפגעבלאַזן, אומרעאַל. דער טראַגישער

קערן אין סאַטירע, איראַניע און הומאָר היט זיי אָפּ, אַז זיי זאָלן זיך ניט פאַר-
וואַנדלען אין מיזאַנטראָפּישער וואַרטשעניש, אין פּיליסטערישער געמיטלעכער
שפּילעריי, זיי זאָלן ניט אַרײַנפאַלן אין טרײַוואַלן שפּאַס.

די פאַראַוויסזעצונג פון טראַגזום איז דער פּרינציפּ פון גערעכטיקייט, איר
טעמע — די מענטשלעכע ליידן. דאָ איז אָבער פאַרט גיכער מעגלעך אַ באַ-
שטימטע אַבסטראַקציע איידער אין קאַמזום. אַן קאַנקרעטער קענטעניש און
רעפּראָדוקציע פון דער ווירקלעכקייט איז ניט מעגלעך צו דערגרייכן דעם איינ-
דרוק פון קאַמזום. מע וועט ניט לאַכן. הוילער טראַגזום שליסט ניט אויס
פאַרצווייפלונג און אַ געוויסן אָפּווענדן זיך פונעם לעבן און פונעם מענטשן.
קיין שום קאַמזום איז ניט מעגלעך אַן גרינטלעכן אַרײַנדרײַנגען אין די גע-
דיכטענישן פונעם לעבן, אַן דעם באַוואוסטזיין וועגן דער ווירדע פונעם מענטשן
און אַן טיפּער ליבע צום לעבן און צום פּאָלק.

דעם באַוואוסטן ענגלישן אַקטיאָר גאַריק (1717—1779) האָט אַמאָל איינער
אַן אַקטיאָר דערציילט, אַז ער וואַלט חשק געהאַט שפּילן אין אַ קאַמעדיע.
אויף דעם האָט אים גאַריק געענטפּערט אַזוי: „אַלס טראַגיקער קאַנט איר נאָך
יאַקאַש אַ שטיק צײַט דרײַען אַ קאַפּ דעם עולם און האַבן דערפאַלג. אָבער
קאַמעדיע — איז אַן ערנסטע זאַך. איז טשעפעט דערווײל ניט...“

טעמאַטישער קרייז

שלום-עליכמ פּאַקט זײַנע פאַרשוניגען געוויינטלעך אין איינער אַ באַ-
שטימטער לאַגע, אַן אויסערגעוויינלעך כאַראַקטעריסטישער — אין דער
מנחם-מענדלשער, אַנטווישטער, שלימזלדיקער, — אָבער פאַרט געוויינטלעך
נאָר אין איינער אַ לאַגע, אָפּט כמעט נאָר אין איינער אַ פּאַזע.

שלום-עליכמ ווײַזט ניט די כאַראַקטערן פון אַלע זײַטן, אין פאַרשיידענע
סיטואַציעס. ער כאַפּט אויף מאַמענטן, וואָס כאַראַקטעריזירן. ביים גליק-
לעכסטן מענטשן פון קאָדני זעען מיר בלויז דעם איינעם מאַמענט, וועלכער
איז „דער גליקלעכסטער“. די אויספירלעכע שילדערונג פון זײַן לעבן מיט
זײַן קראַנקן זון — ליגט ניט אין שלום-עליכמס סטיל.

זײַן אויפּמערקזאַמקייט איז שטענדיק וואַך, אָבער שטענדיק געווענדט אויף
אײַן פונקט. ער גיט צענטראַלע מאַמענט-אויסשניטן — אויב מען קאָן אַזוי זאָגן.
זײַן אויסערגעוויינלעכע עמפּינדלעכקייט און זײַן געלעכטער זײַגען שטענדיק
מאַביל, ער האָט אָבער ניט די געוויסע פאַרהאַלטענע „עפּישע“ רו, וואָס באַ-
טראַכט די דעטאַלן אין דער אַנטוויקלונג פונעם געשילדערטן לעבן. ער באַפּט
סך-הכלען, טרעפלעך, געניאַל, אָבער כמעט שטענדיק נאָר סך-הכלען, ניט
צעוויקלטע אין דער גאַנצער לענג. ער וואַרפט אַן די צײַכענונגען מיט

מייסטעריש-זיכערע גיכע נערוועז-עמפינדלעכע שטריכן, אָן קליינלעכער פּע-
דאַנטעריע, מיט ברייטקייט, אָבער קאַנצענטרירט אויף איין מאַמענט, אויף
איין זייט, געוויינטלעך אָן באַזונדערער נייגעריקייט אַרײַנצוקוקן אין אַלע
פעלבעלעך פּון אַ לעבן, אין אַלע ווינקעלעך פּון אַ נשמה און זיך אויף די
וויכטיקסטע פּון זיי אַלע אָפּצושטעלן.

די מענטשן — אפּשר אַחוץ טביה — זײַנען ביי אים פּון אָנהייב אָן
פּאַרטיקע, סטאַבילע, זיי ענדערן זיך ווייניק און האָבן כמעט נישט קיין אינער-
לעכע אַנטוויקלונג. זיי ווערן געבראַכן, גייען צו גרונט, אָבער דאָס הייסט נאָך
נישט אַנטוויקלונג.

שלום-עליכס איז אַ רייכער פּאַבולירער, זײַנע טעמעס און וואַריאַציעס
האַבן גאָר קיין ברעג נישט. ער בויט זײַנע פּאַבולעס מיט גרויסער מייסטער-
שאַפט. און די „פּאַבולע דער עיקר — זאָגט לעסינג — איז דאָך דאָס, וואָס עס
מאַכט דעם דיכטער פּאַר אַ דיכטער“ („האַמב. דראַמ. 38 שט.“). אָבער אַלע
זײַנע טעמעס באַוועגן זיך פּאַרט אין איינעם אַ באַשטימטן גענוג ענגן קרייז.
צו אַלזײטיקער שילדערונג פּון זײַנע געשטאַלטן האָט שלום-עליכס נישט גע-
שטרעבט. מיר באַקומען פּון זײַנע מייסטער-ווערק אָן אויסערגעוויינלעך
בױלעטע און סוגעסטיווע פּאַרשטעלונג פּונעם ייִדישן לעבן אין זײַן צײַט,
זײער אינהאַלטרייכע סך-הכלען, געוואַלטיק כאַראַקטעריסטישע מאַמענטן,
אָבער נישט קיין פּילזײטיקע אַדער גאָר אַלזײטיקע פּאַרשטעלונג (פּילזײטיקייט
אין דער שילדערונג פּון אַ געשטאַלט האָט שלום-עליכס דערגרייכט נאָר אין
טביהן).

מיט וואָסער אָפּשיי מע זאָל זיך נישט באַציען צו דער געשטאַלט פּון טביה
— איז דאָך אָבער פּאַרט קלאַר, אַז מיט טביהס אַנשוואַונגען איז נאָך ווייט
נישט אָפּגעשפּיגלט דאָס דעמאָלטיקע גייסטיקע לעבן פּונעם פּאַלק, זײַנע פּאַר-
שיידנאַרטיקע שטרעבונגען און שטימונגען, זוכענישן און בלאַנדזשענישן. דאָס
אַלץ ווערט אין טביהן באַרירט ערגעץ-וואו אין דער סאַמע מיט. אָבער דער
טראַפּ ליגט אויפן טביהשן דענקען און פּילן, בלויז דאָס ווערט אַנטוויקלט און
טיף געשילדערט. אויף אַלעם איבעריקן ווערט אַנגעוויזן אין זײַער אַלגעמײַנע
שטריכן אַזױפּיל, ווי ס'איז נײַטיק פּאַר דער טביה-געשטאַלט. אין טביהן איז
פּאַרקערפּערט די מאַסע פּונעם פּאַלק אין אַלגעמײַנסטן פּאַרנעם — אָבער
פּאַרט נישט, למשל, יענע מענטשן אינעם פּאַלק, וואָס גייען אין סאַמע פּאַרנט.
פּון די מנחם-מענדלשע געשטאַלטן איז דאָך שוין אָפּגערעדט, אַז אין זיי
ווערט נישט געשילדערט די אַנטוויקלונג און דאָס לעבן פּון די צײַט-אידייען.

אַבער אַחוץ מנחם-מענדלען און אַפילו טביהן זיינען דאָך אין יענער צייט געווען נאָך גאַר-גאַר אַנדערע מיני מענטשן ביי יידן, צום טייל ניט ווייניקער כאַ-ראַקטעריסטישע, צום טייל — היסטאָריש אָן אַן ערך וויכטיקערע. שלום-עליכם האָט זיך צו זיי קוים-קוים צוגערייט. זיי האָבן ניט געגעבן קיין „שטאַף“ פאַר זיין הומאָרישן פאַטאַס. און וואו ער האָט עס געפרואוּט אויספירלעך טאָן — אין אַ טייל ראַמאַנען — איז דערפון ווייניק אַרויסגעקומען.

דאָס אַלץ קאָן דערקלערט ווערן ניט בלויז דורך אַלגעמיינע היסטאָרישע באַדינגונגען, נאָר טאַקע אויך דורכן שעפּערישן ציל, וואָס דער דיכטער האָט זיך געשטעלט. אַבער די גרענעצן פונעם דיכטערס שעפּערישן אַמפּלואַ דאַרפן אַרומגעצייכנט ווערן. ווער סע מיינט, אַז מע קאָן אַרויסבאַקומען ענלעכקייט אין אַ פאַרטעט דער עיקר דורך אונטערשטרייכן און איבערשטרייבן די באַ-גרענעצנדיקע קאַנטורן, — דער האָט אַ גרויסן טעות. פון אַזוינס קומט בלויז אַרויס קאַריקאַטור, וואָס מע טאָר ניט פאַרבייטן מיט כאַראַקטער. אַבער אַ ליטעראַרישע אַפּשאַצונג, אין וועלכער מע וויל אומבאַדינגט אויסמיידין דעם קריטישן אמת, — פאַרוואַנדלט זיך אין פאַנעגיריק, וואָס פאַרדינט ניט, אַז מע זאָל זי נעמען ערנסט.

דאָס קינסטלערישע וועלט-עמפּינדן פונעם דיכטער שלום-עליכם איז לויט דער טבע פאַרשריטלעך, און אויך די ווירקונג פון זיין שאַפּן, — אַבער די רע-וואַלוציאָנערע אידיען פון זיין צייט זיינען ניט געלעגן אין זיין דיכטערישן שאַפּונגס-קרייז. דאָס לעבן פון אַ ריי סאַמע וויכטיקסטע שיכטן פון דער גע-זעלשאַפּט איז געבליבן אויסער די גרענעצן פון זיין בליק-פעלד, זייערע שטרעבונגען האָבן געפונען אין זיין שאַפּן בלויז אַ ווייטן שוואַכן אַפהילך. אויך דערין דאַרפן מיר זען די ווירקונג פונעם קליינבירגערלעכן וועלט-באַנעם.

הומאָר אין דער יידישער קולפּור

די קונצנמאַכערס פון דער אַנטיסעטיטישער „טעאָריע“ האָבן אויף זייער עם-האַרציג-שווינדלערישן אופן „פעסטגעשטעלט“, אַז היות ס'איז כלומרשט ניט פאַראַן אין די אורעלטסטע און בכלל אַלטע יידישע ליטעראַרישע דענק-מאַלן קיין הומאָר — איז פונדאַנען געדרונגען, אַז סע פעלט דער „יידישער ראַסע“ בכלל ניט מער און ניט ווייניקער ווי איינער אַ גאַנצער וויכטיקער אַרגאַן אין דער נשמה: די פייאיקייט און דער חוש פאַר הומאָר.

איי דאָס ווידערשפרעכט דאָך די סאַמע באַשיינפּעלעכסטע פאַקטן: ווער ווייסט עס ניט פון דער אויסערגעוויינלעכער באַגאַבונג און דעם אינטערעס פון די יידישע פאַלקסמאַסן פאַר וויץ, הומאָר, איראַניע און סאַטירע? איי

פונדאנען נעמט זיך אַזא היינע, אַזא מענדעלע, אַזא שלום-עליכמס, וואָס געהערן דאָך צו די סאַמע גרעסטע מייסטערס פון איראַניע, סאַטירע און הומאָר אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור? די אַנטיסעמיטישע קרעטינען מיינען אויף אַן אמתן, אַז זייער גאַוועריי האָט מער וואָג ווי דער אמת און די ווירקלעכקייט. הומאָר און בכלל דאָס לעכערלעכע, באַזונדערס ווען מיר באַטראַכטן דאָס פונעם אַספּעקט: צי רופט עס טאַקע ממש אַרויס ביי היינטיקן טאַג געלעכטער טער צי ניט — איז זייער ענג פאַרבונדן מיטן אינטימסטן שטייגער, מיט די פאַרשטעלונגען, מיטן געשמאַק פון דער אַנטישטיאונגס-צייט. אויף די גרויסע קאַמעדישע און הומאָרישע מייסטער-ווערק, וואָס האָבן צו זייער צייט אַרויס-גערופן געלעכטער, רעאַגירן מיר היינט גאַנץ אַפט מיט אַנדערע עמאַציעס — יעדנפאַלס שוין ניט מיט יענעם געלעכטער, וואָס אַמאָל. די גרופע „פריילעכע“ דערציילונגען אין באַקאַטשאַס „דעקאַמעראַן“ איז אַמאָל באַטראַכט געוואָרן אַלס איינגטלעכע הומאָריסטישע ווערק, מע האָט זיך ביי זיי געקאַטשעט פון געלעכטער. אַבו, זאָל עמעץ פרוואון היינט ביי זיי לאַכן! זיי זיינען פריילעך, רופן אַרויס רייכע שטימונגען, געפילן און געדאַנקען — אַלץ אין דער וועלט, נאָר ניט קיין געלעכטער. די פרייוואַלע נאָוועלן פון מאַווטשאַ, טשאַטערס, קענע-טערבערער דערציילונגען און די רענעסאַנס-נאָוועלע בכלל (אַחוץ די נאָר-וועלעס מיט אַ טראַגעדישן אַדער זידאַקטישן אינהאַלט) זיינען אויסן דאָס, וואָס מיר רופן „הומאָר“, אויף אונדז ווירקן זיי פריילעך, מונטער — אַבער קיין לאַכן רופן זיי ניט אַרויס. שעקספירס „דער סוחר פון ווענעציע“* איז

* ווי באַוואוסט, האָבן די אַנטיסעמיטישע אויסמישערס אַפגעמאַן מיט דעם דאָזיקן גרויסן שוישפיל אַ פּיין שטיקל אַרבעט. נאָך ערגער זיינען יענע יודן-פאַרשיידיקערס, וואָס לאָזן זיך פראַוואַצירן פון די אַנטיסעמיטישע קהירות און פילן גאָר ניט, אַז זייער ענטפער גופא איז פאַרגיפּטעט פונעם אידיאָטישן אַנטי-סעמיטישן „געדאַנקענגאַנג“. אויב יענע האָבן אין שוילאָק דווקא געוואָלט האָבן די פאַרקערערונג פונעם יידישן פאַלק, האָבן געוויסע טיפּזוניקע פילאַסעמיטן גע-פרוואווט מאַכן עפעס כּמועט אַזוינס ווי אַ מיסטיש-דערהויבענע טראַגישע געשמאַלט, און פונעם שוישפיל — אַ מין מיסעריע וועגן דעם יידישן פאַלק. אַבער אַ ליאָדע שעקספיר-קענער וואָלט סיי די אַנטיסעמיטישע, סיי די פילאַסעמיטישע אינטערפּרע-מאַטאָרס געקאַנט געבן עטלעכע ליטעראַטור-היסטאָרישע אונפאַרמאַציעס, וואָס צעשמערן די אַלע ווילדע קהירות.

די פאַבולע פון „דער סוחר פון ווענעציע“ איז גענומען פון גאָר אַן אַלטן, אַ סך מאָל באַאַרבעטן מיטאַלטערלעכן אַנקעראַט. אין די לעצטע ווערסיעס פון דער דאָזיקער פאַבולע איז דער בייזער געלמ-לייער ניט קיין יוד, נאָר דווקא אַ קריסט. אין איין פאַל גאָר — אַ מאַנאָר. אין יענע באַאַרבעטונגען פון דער דאָזיקער פאַצעציע, וואָס זיינען פאַרהעלטניסמעסיק אַמאָנענטסטן צו שעקספירס צייט, איז דער געלמ-לייער אויך אַ קריסט און ניט קיין יוד. אַזוי, למשל, אינעם דאָלאַפּאַטאַס (פּערטע דערציילונג) און אין די „געסאַ ראַמאַנאַרוס“ (דייטשע ווערסיע — זע

פאַרטראַכט אַלס קאָמעדיע, מע האָט פון שיילאַקס דורכפאַל אַ סך געלאַכט. די צומאָליקע נייע פּראַווין צו מאַכן פון דעם שוישפּיל אַ טראַגעדיע זיינען אַודאי אַ טעות — אַבער לאַכן דערביי וועט זיך היינט זעלטן עמעצן איינגעבן. איז ווער זשע, אַחוץ די פּריקע שונד-„חכמים“, קאָן עס אַזוי פּינקטלעך אַפּשאַצן, וואָס אין די ווערק פון די אוראַלטע אַדער אַלטע יידן איז הומאַריש און וואָס ניט?

פאַר די אוראַלטע און אַלטע יידישע רעליגיעז-ליטעראַרישע דענקמעלער איז טאַקע איראַניע, סאַטירע און הומאַר אין אַלגעמיין ניט דווקא כאַראַקטעריסטיש. פונקט אַזוי ווי ס'איז ניט כאַראַקטעריסטיש פאַר די ליטעראַרישע דענקמעלער פון יעדער אַנדערער רעליגיעזער קולטור. דאָס איז גאַנץ נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך. סאַטירע, איראַניע און הומאַר פון גרויסן שניט זיינען ניט מעגלעך, כל-זמן סע הערשט אַן אַרטאָדאָקסאַלע דאָגמאַטיק אינעם באַ-וואוסטזיין און אינעם וועלט-געפיל, וואָס דערלאָזט ניט, אַז סע זאָל אויפקומען דער מינדסטער צווייפל אין די באַשטייענדיקע פּרינציפּן פונעם דענקען און פון דער געזעלשאַפטלעכער אַרדענונג. סאַטירע, איראַניע און הומאַר זיינען קאַמף-מיטלען קעגן פאַרעלטערטע און איינגעוואַרצלעטע אַנשוואַונגען און פּרינציפּן.

עלעמענטן און מאַטיוון פון סאַרקאַסטישער איראַניע, פון סאַטירע און הומאַר געפינען מיר ביי יענע נביאים, וואָס האָבן געקעמפט קעגן די רעליגיעזע אַנשוואַונגען און קעגן די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן אין זייער צייט. אַזוי למשל — ישעיהו 1, קאַפ. 3, פּערוז 7-6 קעגן דער דראַענדיקער אַנאַרכיע אַדער אינעם שאַרפּן חוזה אויף דעם דעמאָלטיקן יידישן געצן-דינסט — 1, קאַפ. 44, פּערוז 9—21. נאָך מער ערטער זיינען ביי אים און אַנדערע נביאים פאַראַן, וואָס זייער איראַנישער, סאַטירישער אַדער הומאַרישער באַטייט איז מיט דער צייט פאַרגעסן געוואָרן און פאַרלוירן געגאַנגען. טיפּערע איראַנישע שפורן געפינען מיר אַ היפשע צייט שפעטער אין „קוהלח“ — אַלס רעזולטאַטן פון שעפּערישער סקעפּסיס, וואָס רעווידירט די אַנטיקע רעליגיעזע הנחות

די איבערזעצונג פון גראַססע, דרעידען—ליפּציג, 1842, ב. 2, ז. 163). ערשט דער פאַרפאַסער פונעם אַזוי-גערופּענעם „פּעקאַראַנע“ (אַ זאַמלונג פון פּופּיק נאָוועלן לויטן שטייגער פון באַקאַטשאַס, דעקאַמעראַנע, אַנטשטאַנען סוף 14טן יאָרהונדערט און צוגעשריבן איינעם אַ פּלאַרענטיגער — סער דזשיאָוואַני) מאַכט פונעם אַכזריות-דיקן קריסטלעכן געלט-ליווער — אַ יוד. און טאַקע פונעם „פּעקאַראַנע“ איז די דאָזיקע ווערסיע, דירעקט אַדער ניט, אַריבערגעגאַנגען צו שעקספּירן. דער נאַמען „שילאַק“ דערמאַנט ניט אין קיין שום יידישן נאַמען, און ביי שעקספּירן (און אפּשר אויך ביום א. ג. סער דזשיאָוואַני) איז די געשטאַלט מער צופּעליק אידער ווי בכיוון אַ יוד. וועגן אַ פאַרקערפּערונג פון אַ נאַ צי אַ נאַ אַ לן כאַראַקטער האָט זיך שעקספּירן אַפילו ניט געחלומט.

בכלל. קיין אנטשפרעכנדיקע אנטוויקלונג האָט די דאָזיקע הויכע פילאָסאָפֿישע איראָניע ניט געקאָנט באַקומען איבער דעם אייגנארטיקן פאַרלויף פון דער געשיכטע פון די יידן אין דער אוראלטער צייט, וואָס האָט ניט דערלאָזט צו אַ פרייער אַנטוויקלונג פון דער מלוכהשאַפט, קולטור און וועלט־אַנשוואַונג. דער פרישער גייסטיקער שטראָם, וואָס גייט פון „קוהלת“, פאַריזעט אויף לאַנג אין די זאַמדיקע סטעפּעס פון די אַרטאָדאָקסאַלע השגות.

דערביי טאָר מען ניט פאַרגעסן, אַז פון דער אוראלטער העברייאישער ליטעראַטור האָבן זיך אָפּגעהיט דער עיקר די רעליגיעזע ווערק אָדער ווערק פון אַ רעליגיעז־פּאָליטישן באַטייט. אַרום די ווייניקע וועלטלעכע ווערק, וואָס האָבן זיך יאָ אָפּגעהיט פון דער אַנטיקער יידישער ליטעראַטור, איז, ווי באַ־וואוסט, אַנגעגאַנגען אַ גרויסער קאַמף, אַז מע זאָל זיי ניט פאַרניכטן און אַז זיי זאָלן אַרײַן אינעם קאַנאָן. ס'קאָן ניט זײַן קײַן מינדסטער ספק, אַז זײער אַ גרויסע צאָל וועלטלעכע, הערעטישע און פּאַלעמישע ווערק און צווישן זיי — מיט אַ סאַטירישן און קאַמישן אינהאַלט — זײַנען פאַרניכטעט, פאַרגעסן געוואָרן און פאַרלירן געגאַנגען. אָפּהילכן פון זיי געפֿינען זיך אין די יאָ־אָפּגעהיטע ווערק אַ היפש ביסל. ניט אומזיסט וואָרנט דער סאַמע ערשטער זאַץ פון תהילים פאַר דער „חבריה פון שפּאַסמאַכערס“ (מושב לצים). דאָס איז אַן אַנצוהערעניש אויף אַ פּאַקט פון שטייגער.

רעליגיע פאַרטראַגט ניט קיין איראָניע און קיין הומאָר, האָט פאַר זיי ניט קיין חוש. דאָס איז אַ כלל. ווער סע זוכט הומאָר אין דער הלכה, וועט ער אים דאָרט פונקט אַזוי געפֿינען, ווי אין עגיפּטישע, באַבילאָנישע, גריכישע און קריסטלעכע און בכלל רעליגיעזע ווערק. אַ טשוואַק אָדער אַ טיפש איז דער, וואָס זוכט אין דער קאָזואַיסטיק און סכאַלאַסטיק פונעם תלמוד אָדער פון דער פּאַטריסטיק (די ווערק פון די קריסטלעכע קירכן־פּאַטערס) — הומאָר. וויץ — יאָ, שאַרפּוין — יאָ, אַבער הומאָר וואַקסט ניט אויפן באַדן פון ווילדער און בלאַנדזשענדיקער אַבסטראַקציע.

פונדעסטוועגן איז אַ פּאַקט, אַז שפּוֹרן פון איראָניע און הומאָר געפֿינען מיר אָפּילו אין געוויסע הלכהשע דיסקורסן פונעם תלמוד; פאַרשטייט זיך, אין יענע זעלטענע פּאַלן, וואו ס'איז דורך אַ צופאַל אָדער ניט־פאַרזיכטיקייט פון די תלמוד־רעדאַקטאָרן געבליבן פאַרפיקסירט דווקא דער פּראָטעסט פון זיערע קעגנער קעגן דעם סכאַלאַסטיש־דאָגמאַטישן תלמודישן גייסט. למשל: אין די איראָניש־כּיטרע, סאַרקאַסטישע קאָזואַיסטישע פּראָגעס פון רבי ירמיהו, וואָס איבער זיי האָט מען דעם דאָזיקן בונטאַר אַרויסגעוואָרפן פון דער תלמודישער אַקאַדעמיע. דער דאָזיקער ירמיהו איז געוויס געווען אַ „מין“ — דאָס הייסט אַ סעקטאַנטישער הערעטיקער. אפשר אַן אַנהענגער פון קריסטנ־תּום (צוליב דעם האָט ער זיך געקאָנט באַציען קריטיש לפחות צו די פּרינציפּן

פון דער יידישער סכאַלאַטטיק). יעדנפאלס אַ צווייפלער, — מעגלעך, אַז פון אַ גריכיש-פילאָסאָפֿישן שטאַנדפונקט — אין געוויסע גרונט-פרינציפן פון דער טראַדיציאָנעלער יידישער רעליגיע. סאַטירישע איראַניע הערן מיר אין די ווערטער פון רבי שמלאי: „כיצד החכם יושב ודורש בצבור ואומר: לא תלוה ברבית, והוא מלוה ברבית, לא תגזול, והוא גוזל, לא תגנוב, והוא גונב“ — „ווי אַזוי זיצט עס אַ געלערנטער און דרשנט פאַרן פּאָלק: זאַלסט ניט ליען אויף פּראָצענט, און אַליין איז ער אַ וואַכערער, זאַלסט ניט גולען, און אַליין גולט ער, זאַלסט ניט גנבענען, און אַליין גנבעט ער“ (מדרש רבה, ואתחנן). דאָס איז דער זעלבער שמלאי, וועגן וועלכן ס'ווערט אינעם תלמוד דערציילט: „שמלאי מזלזל במצות חכמים“ — „שמלאי האָט גרינג-געשעצט די געבאָטן פונעם תלמוד“ (עבודה זרה, ל"ו). פון אים ווערט איבערגעגעבן די סענטענץ „תורה — תחלתה גמילת חסדים וסופה גמילת חסדים“ — „די תורה — זי הייבט זיך אָן און לאָזט זיך אויס מיט גוטס טאָן מענטשן“. וואו מיר געפינען סאַטירישע און הומאַריסטישע ערטער אינעם תלמוד, איז דאָס מער אַדער ווייניקער פאַרבונדן מיט אַנטי-דאָגמאַטישקייט, מיט פריידענקעריי. דאָס איז ניט קיין צופאַל. באַזונדערס זעט מען דאָס אין געוויסע סאַטירישע, סאַרקאַסטישע סענטענצן, ווי למשל: „דאיכא בפומך לא ידעת, דאיכא ברקיע ידעת?“ — „דו ווייסט ניט, וואָס סע טוט זיך אין דיין אייגן מויל, און וואָס סע טוט זיך אינעם הימל ווייסטו יאָ?“ (סנהדרין, ל"ט).

ווער קאָן אַפּשאַצן, וויפיל ווייץ, איראַניע, סאַטירע, אַפּשפעטעריי, הומאָר און סאַרקאַזם סע שטעקט אין די פיל טויזנטער אגדות, לעגענדעס און פּאָלקס-מעשיות, וואָס האָבן זיך דווקא יאָ אַפּגעהיט פון זינט די לעצטע צוויי יאָר-הונדערטער פאַר אונדזער ערע און ביז אין שפעטן מיטלאַלטער? ביי אַ גע-וויסן טייל פון די דאָזיקע אגדות איז זייער הומאַרישער כאַראַקטער גענוג דייטלעך. למשל, אין די געוויסע איראַנישע פּאָלקסטימעלעכע שפּרוכן („משלי הדיוט") * און משלים (פון דער אגדה) אַדער אין די משונהדיק-גוומאדיקע

* למשל: „אוכל סריות, לוקה, ומשלם מאה מנה“ — „עסט פוילע פיש, כאַפּט שמוץ און באַצאַלט הונדערט גילדן“ (מכלתא בשלח, פ"א און תנחומא, דאָרט). דער משל ווערט אַזוי דערקלערט: „איינער האָט געזאָגט צו זיין קנעכט: גיי און ברענג מיר פון מאַרק אַ פיש. האָט ער געבראַכט אַ פאַרשטונקענעם פיש. האָט דער האַר געזאָגט: איך באַפעל דיר, אַדער זאַלסט אויפעסן דעם פיש, אַדער זאַלסט באַקומען הונדערט שמוץ, אַדער זאַלסט מיר געבן הונדערט גילדן. האָט אים דער קנעכט גע-ענטפערט: כ'וועל עסן. האָט ער אָנגעהויבן עסן און האָט גיט באַוויזן פאַרטיק ווערן און ער האָט שוין געשריען: בעסער וויל איך שמוץ. האָט מען אים אַריינגעלייגט זעכציק, האָט ער אָנגעהויבן שרייען: בעסער וויל איך געבן הונדערט גילדן.“

„נפל כיפא על קידרא — ווי לקידרא, נפל קידרא על כיפא — ווי לקידרא, בין

מעשהלעך פון רבי בר-ב-ר-חנא (א מין מינכהאָוועניאָדע — אין די צייטן פונעם תלמוד; דער נאָמען פונעם פאַרפאַסער איז, פאַרשטייט זיך, אַן אַפאַקריפישער — צוגעשריבענער; — ס'האַנדלט זיך וועגן רעשטן פון אַ גאַנצן זשאַנר, וואָס ווערט פונעם פּאַלק צוגעשריבן איינעם אַ פּאַפּולערן מעשיות-דיכטער). ביי אַן אַנדערן סאַמע גרעסטן טייל שפּרוכן, אגדות, מעשיות און פּאַנטאַזיעס איז דער הומאַריש-סאַטירישער שפּיץ דורך דער צייט אַפּגעמעקט געוואָרן, ווייל מיר פאַרשטייען שוין ניט מער די צייטמעסיקע אַנצוהערענישן. וואָס אונדז קומט אויס טשוּדנע, משונה, — האָט דעמאַלט געקאַנט ווירקן, און האָט טאַקע געווירקט ווי קאַמיש, ווי הומאַר!

די געשטאַלטן פון הומאַרישער קונסט זיינען מער באַדינגט פונעם צייט-שטייגער איידער ווי די געשטאַלטן פון דער טראַגעדישער קונסט. דאָס, אויף וואָס מע וויינט, איז מער „אַלגעמיין גילטיק“ פאַר פאַרשיידענע צייטן איידער דאָס, וועגן וואָס מע לאַכט. די א. ג. מילעטישע מעשיות, אַפּוליאָוס „גאַלדענער אייזל“, „דאַפּניס און כלאַע“ פון לאַנגיס, העליאָדאַרס עטיאָפישע מעשיות א. א. וו. — זיינען געווען די הומאַרישע ווערק פון זייער צייט, זיי האָבן גע-רייצט צום לאַכן. פאַר אונדז זיינען די דאָזיקע ווערק אַלץ, וואָס איר ווילט אין דער וועלט, — נאָר ניט „קאַמיש“, נאָר ניט הומאַריש. פונקט אַזוי קאַנען מיר זיך וועגן אַ סך מעשיות, לעגענדעס און פּאַנטאַזיעס פון דער אגדה משער זיין, און טאַקע כמעט מיט זיכערקייט משער זיין — אַז פאַר זייער צייט האָבן זיי אַנטהאַלטן אויך הומאַר און קאַמיזם. דער קוואַל פאַר דעם דאָזיקן מין הומאַרישער אגדה, פון וועלכן דער סאַמע גרעסטער טייל איז, פאַרשטייט זיך,

כך ובין כך — ווי לקידרא! — „פאַלט אַ שטיין אויפן טאַפ, איז אַז וויי דעם טאַפ, פאַלט דער טאַפ אויפן שטיין — איז אַז וויי דעם טאַפ, סיי-ווי-סיי איז אַז אַך און וויי דעם טאַפ“ (אסתר רבה פ"ז).
 „גולירין מתגרין במלחמה וגברין נוצחין“ — „סאַלדאַטן פירן מלחמה — און די אַפּיצערן זיינען די „זיגער“ (ד. ה. דער זיג ווערט אַנגערופן אויף זייער נאָמען) (ברכות נ"ג).

אַדער: „כי רחמתיך הות עזיזא אפותיא דפססירא שכיבן, השתא דלא עזיזא רחמתיך פוריא בת שתין גרמדין לא סגיא לן“ — באַטייט: „ווען אונדזער ליב-שאַפט איז געווען שטאַרק, זיינען מיר אינאוינעם געלעגן אויף דער שאַרף פון אַ שווערד און ס'איז אונדז ניט ענג געווען, איצט ווען אונדזער ליבשאַפט איז אויס-געוועפט — קלעקט אונדז ניט אַפּילו אַ בעט פון זעכציק איילן“ (סנהדרין, ז').
 „כומריא גנבין, אלהיא מאן מומי ביה או מן מקרב?“ — „ווען די כוהנים גופא באַגנבענען די געצן — איז ווער זשע וועט אין זייער נאָמען שווערן און זיי ברענגען קרבנות?“ געמיינט: ווען די רבנים אַליוין באַגנבענען גאַט — ווי זשע קאַנען זיי פאַרלאַנגען, אַז מע זאָל זיין פרום? (בראשית רבא, פ', כ"ו).
 „שבקיה לרוויא דמנפשיה נפיל“ — „משעפע ניט דעם שיכור, ער וועט שוין אַליוין פאַלן“ (שבת ל"ב).

פאַרלירן געגאַנגען און האָט זיך ניט אָפּגעהיט, — איז בלל ספק די דעמאָלטיקע פּאַלקסטימלעכע פּאַנטאַזיע (לויט דער דעמאָלטיקער טערמינאָ-לאַגיע — די „עם-האַרצישע“) און די פּאַלקסטימלעכע אַנטי-דאָגמאַטישע („הערעטישע“) צווייפּלערישקייט.

אין די צייטן פון דער פּריאיקער רענעסאַנס, ווען די פאַרגליווערטע רעליגיעזע ראַמאַנטיק שטויסט זיך צונויף מיט די פּרישע הומאַניסטישע פּאַר-שטעלונגען וועגן וועלט, מענטש און געזעלשאַפּט, הייבן זיך אָן אין די יידישע ליטעראַרישע דענקמעלער אַלץ אַפּטער צו באַווייזן סאַטירישע, איראַנישע און הומאַריסטישע מאַטיוון.

אַברעם אבן עזרא (סוף עלפטן — ערשטע העלפט צוועלפטן יאָרהונדערט), וואָס שפּינאַזאַ האָט אים אַזוי שטאַרק געשעצט סיי אַלס פּילאָסאָף סיי אַלס ביבל־קריטיקער — האָט געשריבן שאַרפע סאַטירישע לידער קעגן די תּלמודיסטן פון רוים א. א. ער האָט אויך פאַרפאַסט אַ גאַנצע דיי גראַציעזע הומאַריסטישע־עפּיגראַמאַטישע לידער, ווי, למשל, דאָס ליד וועגן אַ דעמאָלטיקן מנחם־מענדל „גלגל ומזלות“ — ער מיינט זיך אַליין — און אין וועלכן ער דערציילט, אַז „ווען איך זאָל האַנדלען מיט ליכט, וואָלט ביז צום טויט מיינעם די זון ניט אונטערגעגאַנגען“, „ווען איך זאָל האַנדלען מיט תּכריכים — וואָלטן די מענטשן אויפּגעהערט צו שטאַרבן“ א. א. אַז. וו. אַדער דאָס וויציקע ליד קעגן די גבירישע בעל-גאוהס „כבודי במקומי“ און אַנדערע.

וועגן דעם דיכטער יהודה אַלחריזי (די אַנדערע העלפט צוועלפטן און ערשטע יאָרצענדליקער פּונעם דרייצנטן יאָרהונדערט) האָט היינע געזאָגט: * אַז ער איז געווען „אַ וואָלטעריאַנער פינף הונדערט יאָר פאַר וואָלטער“. בעסער נאָך פאַסט די דאָזיקע באַצייכענונג פאַרן ליבלעכן און גרויסן רענעסאַנס־דיכטער עמנואל פון רוים, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט דאַנטע און איז, ווי ס'זעט אויס, געווען מיט אים באַקאַנט. אַמבעסטן וועט זיין אים כאַראַקטעריזירן אַלס „היינע פינף הונדערט יאָר פאַר היינען“. אין זיינע „מתברות“ זיינען פאַראַן פּערלעך פון הומאַרישער דיכטונג — דורכגעדרונגען מיט פיינער איראַניע, ליבלעכקייט און הומאַניסטישער גראַציע. ער לאַכט פונעם גלויבן אינעם גיהנום (דער סאַנעט „נפשי בקרבי“), פון צבועקיש־צניעותדיקע פּרויען („נדיבי עם“) א. א. אַז. וו. אַפילו די זייער שיינע עלעגיע „הה לזמני“ איז דורכגעדרונגען מיט אַ דינעם פּריוואַל־גראַציעזען הומאַר אינעם גייסט פון באַקאַטשאַ.

די פּראָוואַנסאַליש־יידישע דיכטער האָבן געשריבן זייערע הומאַריסטישע לידער וועגן פּרויען, ליבע און וויין, און איינער פון די לעצטע פון זיי, שוין

* זע פּאָעזשטיין-ריגער: „געשיכטע דער יודען אין ראָם“, ב. 1, ז. 427.

אין אַ פּערצאָד פון ירידה — קלוניםמוס בן קלוניםמוס, סוף דרייצנטן אָנהייב פּערצנטן יאַרהונדערט — האָט אין זיין „אבן בוחן“ אָנגעצייכנט אַ גאַנצע ריי שאַרפע סאַטירעס: אויף די פרומע לייט, „וועלכע פּרייען זיך מקיים זיין אָזעל-כע מצוות, וואָס גייען דורכן מויל“, קעגן מיוחסים, פרומאַקעס און געלערנטע, קעגן דאָקטוירים, אַסטראָלאָגן, גראַמאַטיקער, קעגן פּאָעטן, זייער באַרימעריי און גרויסהאַלטעריי, קעגן רעדנערס, למדנים א. אָו. וו. די סאַטירעס אַנט-האַלטן אַ דידאַקטישן שפּיץ, אָבער ביים סוף פונעם בוך ווענדט ער זיך צו גאַט מיט אַ תפילה: „און ווי אָזוי זשע, גאַט פון די מענטשן-קינדער, ווילסטו מיך פאַרשן, כדי מיך צו כאַפּן ביי אַ זינד? אויב דו האָסט מיר געגעבן די דאָזיקע נשמה פונעם ביטערן בוים — וואָס זשע שטראַפּסטו מיך מיט דיין גרימצאָרן?“. . . „לאַז מיך אָפּ, וואַרעם נישטיק זיינען מיינע טעג; פון דער מוטערס טראַכט אָן שלעפּ איך זיך אַליץ כסדר צום קבר די גאַנצע צייט, וואָס איך לעב...“ (אויסג. לעמבערג, 1865, ז״ז 101-102).

צוליב פאַרשיידענע היסטאָרישע סיבות (נאַציאָנאַלע פאַרפּאָלונגען און אַלס רעזולטאַט — איינגרענעצונג אין די פיר איילן פון רעליגיע) איז די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון סאַטירע און הומאָר ניט געגאַנגען אין דעם הויכן סטיל, וואָס אברהם אבן עזרא, אלהריזי און עמנואל האָבן פאַר די דאָזיקע זשאַנרען צוגעגרייט. זי שפּרייט ניט אַריבער די גרענעצן פונעם ערודיציאָ-נעלן, ביכערישן, און באַווייט זיך דער עיקר אין דער פאַרם פון (אגב זייער צאָלייכע) ליטעראַרישע פאַראַדיעס. דער גרויסער קוואַל פון אמטדיקער סאַטירישער און איראַנישער באַטראַכטונג און פון לעבעדיקן רעאַליסטישן הומאָר — די פּאַלקס-מאַסן, זייער שעפּערישקייט, זייער פילן און דענקען, זייער לעבן און שטייגער איז פאַר דער העברייאישער ליטעראַטור פון יענער צייט דרך-כלל געבליבן פאַרשלאָסן.

קרעפטיק און לעבעדיק ווערט דער הומאָר ערשט אינעם פּאַלקסטימלעכן טייל פון דער ליטעראַטור אויף יידיש זינט דעם 16טן און באַזונדערס 17טן יאַרהונדערט. דאָס פאַרשטענדעניש פון די פּאַלקסמאַסן פאַר הומאָר באַווייזט זיך סיי אינעם איבערזעצן אויף יידיש הומאָרישע מייסטער-ווערק אין דער דעמאָלטיקער וועלט-ליטעראַטור, ווי למשל, גאַוועלן פון באַקאַטשאַ, פון סער-וואַנטעס,* די פוקס-משלים, די מעשיות וועגן טיל-אולענשפיגעל, וועגן „די זיבן קלוגע מיינסטערס“ א. אָו. וו. — און סיי אין אַ זייער רייכער אַריגינעלער סאַטיריש-הומאָריסטישער ליטעראַטור פון כל-מיני זשאַנרען: פּאַלקס-

* אגב: א. שולמאַן אין „שפת יהודית-אשכנזית וספרותה“ רעדט וועגן דער מעשה „שפּאַנישע היידן אָדער ציגוינערס“, אָדער ווי זי רופט זיך צומאָל: „פרע-ציאָזאָ“, — ער פאַרצייכנט ניט, אַז דאָס איז אַן איבערזעצונג פון דער באַוואוסטער גאַוועלע פון סערוואַנטעס.

מעשיות, פאָבליאַס, פאָלקס-שפּילן און באַזונדערס פאָלקס-לידער, אימפּראָווי-זאַציעס פון מאַרשעליקעס, אַפּאַריזמען, שפּריכווערטער, וויצן, שפּאַסן א. אַז. וו. א. אַז. וו. ווי, למשל, דער „צוכט-שפּיגל“ פון זעליקמאַן גענצבערגער מיט זיינע שאַרפע און וויער וויציקע אַפּאַריזמען; „מעשה ניסים“ פון יוזפּא פון וואַרמס; „דער קליין בראַנט-שפּיגל“ פון יהודה-לייב שיבערל (א) טייל מאַטיוון זיינען אין דעם בוך גענומען פון אלהריזיס „תּחכּמוני“; „מעשה-בוך“ פון אַן אומבאַקאַנטן צונויפשטעלער און פּאַרפּאַסער, „איין שיינ ניי הויז-האַלטונג-בוך“ א. אַז. וו. א. אַז. וו.

ביזן סוף 18טן יאָרהונדערט איז דער הומאָר אין דער פאָלקסטימלעכער יידישער ליטעראַטור זייער בורלעסק, גראַטעסק, מיט אַ נטיה צו גוזמאדיקער קאַריקאַטור, צו זידלעריי און אַפט אויך צו אַ גראַבלעך בילד און וואַרט. דער הומאָר איז דאָ קרעפטיק, עזותדיק, פלעבייאיש, אָבער נאָך ניט אויף אַן אמתן רעאַליסטיש.

וויבאַלד אָבער די יידישע ליטעראַטור באַגעגנט זיך זינט סוף 18טן יאָר-הונדערט מיטן באַפרייענדיקן דענקען פון דער אויפקלערונג — אין דער השכלה — הייבט תּיכּף אַן ברייט צו שטראַמען די סאַטירישע און הומאַריס-טישע שעפּערישקייט אויף אַ קינסטלערישן און רעאַליסטישן שטייגער. זינט אייכל, וואַלפּזאַן, ערטער, פּערל, אַקסענפעלד, עטינגער — ביי צו מענדעלען, וואָס גיט אין זיינע ווערק די העכסטע אַנטוויקלונג פון דער דעמאָקראַטיש-אויפקלערענדישער סאַטירע און איראַניע אין דער יידישער ליטעראַטור.

די באַגעגעניש פון די פּאַרגעשריטנסטע יידן אין אייראָפע מיט די דעמאָ-קראַטיש-רעוואָלוציאַנערע אידייען פונעם 19טן יאָרהונדערט האָט געבראַכט אַלס רעזולטאַט איינעם פון די גרעסטע מייסטערס פון פּובליציסטישער און דיכטערישער סאַטירע, איראַניע און הומאָר — היינריך היינע.

די באַגעגעניש מיט דער רעוואָלוציאַנערער אַטמאָספּער אינעם פּעריאָד פון אימפּעריאַליזם ברענגט דער יידישער ליטעראַטור די העכסטע אַנטוויקלונג פונעם טראַגיש-פּאַרטיפטן דערציילערישן הומאָר — שלום-עליכמס הומאָר, וואָס געהער צום בעסטן פון דעם זשאַנר אין דער וועלט-ליטעראַטור.

און ס'איז ניט קיין חידוש, וואָס דאָס יידישע פּאָלק האָט אַרויסגעבראַכט גרויסע מייסטערס פון סאַטירע און הומאָר. דאָס יידישע פּאָלק האָט געהאַט און האָט נאָך איצט אין די קאַפיטאַליסטישע לענדער באַזונדערס פיל און שרעקלעכע אויסצושטיין פון פינצטערע פּאַראָרטיילן, פון סאַציאַלער אונטער-דריקונג, פון נאַציאָנאַלע רדיפות. קעמפּנדיק פאַר אַ פריי ליכטיק לעבן, האָבן זיינע בעסטע זין זיך געמוזט אַנשטויסן אויף די שאַרפע קאַמף-מיטלען פון סאַטירע, איראַניע און הומאָר.

באַלעבאַטישע ליטעראַטור-מבנות

(פּאַלעטיק)

אַז מע זאָגט „הומאָר“ — מיינט דער פּיליסטער, אָז דאָס איז דאָס אייגענע ווי „הומאַרעסקע“, „שפּאַס“, „וויץ“, „אַנעקדאָט“, וואָס מע לאַכט זיך דערפון אָן, וואָס מע ווערט דערפון גוט אויפגעלייגט און וואָס העלפט גוט פּאַרדייען. ווען שלום-עליכמס רעקאָמענדירט דאָס לאַכן, ווייל „לאַכן איז געזונט — דאָך טוירים הייסן לאַכן“, האָבן פּאַרשיידענע היימישע מבנים ניט אַרויסגעהערט די ביטערע איראַניע פון זיינע ווערטער. ווי אַזוי זשע האָבן זיי געזאָלט אַרויסהערן דעם טראַגישן קערן, וואָס אין זיין הומאַריסטישן דערציילן ? פון צייט צו צייט שווימט נאָכאַמאָל אַרויף אויף דער אויבערפלאַך די טעמפע השגה, אָז ער האָט ניט געהאַט „קיין שום אידיע, קיין שום געזעלשאַפּט-לעכע כוונות“. ערשט ניט לאַנג איז איינער אַ קלוגער מבין, — ער האָט אַמאָל איבערגעזעצט שלום-עליכמס אַ זאך אויף רוסיש, — מיט גרויס עקשנות אַרויסגעטראָטן אין דער עפנטלעכקייט מיט אַזאַ איינפאַל : היות שלום-עליכמס האָט ליב זיינע געשטאַלטן, די מנחם-מענדלס, די קאַסרילעווקער, אַזוי ווי זיי גייען און שטייען — איז דערפון געדוּנגען, אָז ער וויל גאַרניט, זיי זאָלן זיין אַנדערש, ווי זיי זיינען. הייסט עס, אָז זיין שאַפן האָט ניט קיין שייכות צו סאַציאַלער קריטיק, אָז די געזעלשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן גייען אים ניט אָן. שלום-עליכמס לאַכט — אַזוי ווי אַ פייגעלע זינגט אין די צווייגן, און אַ סוף, אַן עק !

אין יעדער זאך זייער גיט שלום-עליכמס אַזאַ שפע פון לעבן, אָז יעדער קאָן דאָרט עפעס פאַר זיך געפינען. און מער נאָך — אפילו עפעס פון זיך אַליין אַדער גאַר זיך אינגאַנצן. יענער מין באַלעבאַטישער קריטיקער — אויך, און ווייל ער געפינט זיך אַליין אין שלום-עליכמס דערציילונגען, מיינט ער, אָז שלום-עליכמס האָט דאָס אייגענע געמיינט, וואָס ער, — ממילא איז ער שוין אַ גאַנצער שמעלקע איבער שלום-עליכמס שאַפן, זאָגט ווילדע חקירות אין דער וועלט אַריין, האַלט, אָז ביי איבערזעצונגען דאַרף מען שלום-עליכמען קירצן א. א. וו. וואָס הייסט, ער, דער קריטיקער, האָט דאָך אויך געלאַכט, ליינענדיק שלום-עליכמען, מיינט ער, אָז ס'איז ניט פאַראַן קיין לייכטערע זאך, ווי זיין אַ מבין אויף זיין שאַפן.

אין אמתן אַבער איז שלום-עליכמס צווישן אַלע קלאַסיקער אין דער יידי-שער ליטעראַטור די סאַמע שווערסטע און קאַמפּליצירטסטע טעמע פאַר קריטיק-קער. העגעל, אָן אמתדיק טיפער מבין און קענער פון דער וועלט-ליטעראַטור, האָט אַמאָל דערקלערט, אָז „עכטער הומאָר טרעפט זיך אין אַלע צייטן זיינער

זעלטן". שלום-עליכמס שאָפן געהער צו די דאָזיקע זייער זעלטענע דערשיינונג-גען אין דער וועלט-ליטעראַטור. דער באַלעבעסליקער קריטיקער פאַרמאָגט אָבער אַ היפשליעך אַלטע, וואָלוול-איינגעהאַנדלטע און גרינג-אַנגעקומענע סברה — פּאַקט ער זי אויפסניי אויס מיט גרויסן אַפּלאָמב. קורץ: איך לאַך און אַלע לאַכן דאָך — קלאָר, שלום-עליכמס איז אַ פריילעכמאַכער, אַ שפּאַס-מאַכער און פאַרטיק. דער דאָזיקער סאַרט ליטעראַטור-קענער וויל דווקא אַנטאָן שלום-עליכמען אַ היטל מיט גלעקליעך, אַ היטל פון אַ מאַרשעליק, — אויב ניט אַנדערש, זאָל שוין באַדיי זיין פונעם גרויסאַרטיקסטן, אייבערשטן מאַרשעליק אין דער וועלט, — אַבי נאָר פון אַ מאַרשעליק. אַשטייגער דער געניאַלער שלום-עליכמס האָט שוין טאַקע גאַרניט געהאַט עפעס אַנדערש וואָס צו טאָן, ווי פאַרשאַפן וואָלוועלע הנאות דעם טעמפן באַלעבעסל נאָך אַ געשמאַקן מיטאַג.

שלום-עליכמס הויפט-געשטאַלט איז דער באַגאַבטער, ביז משוגעת אַר-טיסטישער, אָבער צעקאַליעטשעטער און טיף-אומגליקלעכער מנחם-מענדל אויף אַלע געביטן פונעם לעבן. דאָס איז אַ לעבנס-דאַרשטיקער, אין תּוֹך לעבנס-פריידיקער, לירישער טרוימער און פאַנטאַזיאַר, וואָס ווערט צעבראַכן און צעטראַטן פון דער קליינלעכער און באַרבאַרישער ווירקלעכקייט. די דאָזיקע געשטאַלט איז כלומשט קלוג, פלינק, כיטרע, אַ געריכערטע לילוקע, כמעט אַ מין פיגאַראַ — און אין אמתן — נאַאיוו ביז קינדישקייט און אויסטערליש אומבאַהאַלפן. דאָס איז אַן אומגעלומפערטער מענטש, ער פאַרמאָגט אָבער אויך רירנדיקע און אַפילו שיינע שטריכן.

און ווידער: דעם באַוועגלעכן, נערוועזן, גייסט-רייכן, האַרציק-קלוגן פאַלקס-מענטש קאָן מען ווייזן זיין אומגליק און זיינע פעלערן — אָבער נאָר מיט אַ צאַרטן שמייכל. דער נאַאיווער גלויבן אין דער אַלמעכטיקער קראַפט פון השכלה האָט אין דער צייט פון אימפעריאַליסטישן קאַפיטאַליזם שוין לאַנג פאַרלוירן יעדן באַדן. דער צענטער פון דער געזעלשאַפֿט-קריטיק ווערט אַריבערגערוקט אויף די סאַציאַלע עוולות. דער צענטראַלער אַביעקט קאָן שוין ניט מער זיין בלויז די פאַרעלטערטקייט פון די השגות ביי די מאַסן, אַז מע שטראַפט אַ שמעון-עלי שמעון-קולנו («דער פאַרכישופטער שניידער»), די קאַס-רילעווקער, די כּל-מיני גליקלעכסטע מענטשן פון די פאַרשיידענע קאָדניס, די פעטער פיניעס, די פעטער עליעס און אַפילו די מנחם-מענדלס — קאָן מען שוין ניט זיין בלויז סאַטיריש, ווייל די שטראַף-רייד באַציען זיך אַן אַן ערך מער און שאַרפער אויף די געזעלשאַפֿטלעכע פאַרהעלטענישן איידער ווי אויף זייערע קרבנות.

יא, שלום-עליכמס האָט ליב די מענטשן, וואָס ער דערציילט וועגן זיי,

זייער גורל גייט אים בלוטיק אָן, ביז טיף אין האַרצן. אָבער די טרויעריקע לאַגע, אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען, די פאַרהעלטענישן, וואָס האָבן געמאַכט פון אַ מענטשן — אַ „קאַסרילעווקער“, אַ „מנחם-מענדל“, האָט שלום-עליכם ביטער פיינט.

לאַכנדיקע טראַגיק איז אפשר די סאַמע ביטערסטע טראַגיק. דער טראַגיק-שער הומאָר איז דער אמתדיקער הויכער הומאָר. דאָס איז מעגלעך נאָר ביי אַן אויסערגעוויינלעך שאַרפן דערזען און דערפילן די ווירקלעכקייט, אַזוי ווי ס'ע קאָן נאָר די קלוגשאַפט פונעם פּאַלק, די פּאַלקסטימלעכע געניאַלקייט. טביה שמועסט געלאַסן און שמיכלט נאָך דערביי — און דורך זיין שמיכל ווערט ערשט רעכט קלאַר די גרויזאַמקייט פון די ליידן, וואָס די פּאַלקסמאַסן האָבן געהאַט אויסצושטיין אין שלום-עליכנס צייט. טביה, דער שמיכלענ-דיקער איוב * מיט זיינע בנעימותדיקע וואַכעדיקע רייז, איז פונקט אַזוי טראַגיש, ווי דער וויינענדיקער איוב מיט זיינע פּאַטעטישע רייד. דורך דעם הומאָר ווערט די טראַגיק משונה, אויסטערליש גרויזאַם, אַזוי ווי אינעם לעבן. אין שלום-עליכנס הומאָר האַנדלט זיך ניט וועגן „טראַגיק-קאַמיק“ אינעם געוויינלעכן באַטייט פונעם וואָרט, וואו דער טראַפּ ליגט אויף דער קאַמיק. דאָ איז שווערע טראַגיק איינגאַרטיק געוויזן דורך קאַמיוז (אין טביהס לעבן איז גאַרניט קאַמיש, אַלץ איז דאָ טראַגיש — אַחוץ זיינע בכיוונדיק הומאַריסטישע רייד). דאָס איז אַ קאַמפּליצירטער און אומדירעקטער וועג אויף אויסצודריקן טראַגיק — און דערביי געניאַל פּראַסט, טרעפנדיק אין פינטל אַריין. די טראַגיק איז דער קערן פון יעדן ווערק שלום-עליכנס און האָט אַ שייכות צום אַלגעמיינ-מענטשלעכן; די קאַמיק איז בלויז אַן אויסערלעך מלבוש און איז דער עיקר פאַרבונדן מיט באַשטימטע מאַמענטן פון דער שטייגערישער ספּעציפיק.

אַן אמתער קינסטלער ווייסט, וואָס ער טוט

(פּאַלעמיק)

געווען אַזעלכע לעפישע טעאַריעס, אַז שלום-עליכנס האָט געשאַפן כמעט ווי אומבאַוואוסטזיניק, כמעט ווי פון זיך אַליין, עפעס אַזוי ווי אינסטינקטיוו, אַז דעם טיפן זין אין זיינע ווערק האָט דאָרט אַריינגעלייגט ניט דער דיכטער, נאָר דער קריטיקער. דאָס איז העזה און נאַרישקייט.

* דער פאַרגלויך מיט איובן שטאַמט פון שלום-עליכנסן גופא: „און אַז איד האָב מיך גוט אויסגעוויינט און געזעסן אויף דער בריטשקע און איינגעטוילט מיין פּערדל, נעבער, וויפּול ס'איז אין אים אַריוו, האָב איד ערשט דעמאָלט געפרעגט ביי גאָט אַ קשה, אַזוי ווי איוב האָט אַמאָל געפרעגט: וואָס האַסטו, גאַמעניו, אַזעלכעס דערזען אין דעם אַלטן איוב, וואָס דו לאַזט אים נישט אַפּ אויף קיין מינוט?“ („טביה“, קאַפיטל „שפּרינגע“).

אויב מע וויל זיך דאָ שטיצן אויף מענדעלעס אַ וואָרט וועגן דער לייכטיקייט פונעם שאַפונגס-פראָצעס ביי שלום-עליכמען, — האָט דאָס אָהערצו קיין שום שייכות ניט. די דאָזיקע „לייכטיקייט“ קאָן אויף עפעס אַן אופן זיין אָפהענגיק פון דער מאַס, פונעם גראַד, וואָס די באַוואוסטזיניקע אַנשוואונגען נעמען יאָ אָדער ניט אַנטייל אין דער אויסבילדונג פון דער קינסטלערישער געשטאַלט. אָבער דער עיקר איז די לייכטיקייט אָפהענגיק פון גאָר עפעס אַנדערש, פון דעם — אויף וויפיל דאָס בילד, די געשטאַלט איז אינערלעך אין דער פאַר-שטעלונג פלאַסטיש אַנשוילעך, אויסגערייפט, אויף וויפיל דער דיכטער פאַר-מאַגט די פייאיקייט רייך, שאַרף און מיט חריפישער גיכטיקייט צו באַאָבאַכטן, אויפצונעמען, צו פאַרקניפן דעטאַלן און צו מאַכן אויספירן, — גיך אין זיך אויסצוטראַגן און פלאַסטיש אויסצורייפן.

דער אידיאישער אינהאַלט, וואָס איז פאַרבונדן מיט אַ בילד, קאָן זיין ריכטיק און טיף, אָדער ווייניקער ריכטיק, אויבערפלעכלעך, אָדער גאָר טעות-דיק. אַן אמתדיק-קינסטלעריש בילד קאָן שאַרף אַנטשפרעכן דער ווירקלעכ-קייט, עס קאָן אָבער אַמאָל שטיין אין אַ ווידערשפּרוך צו דער אידיע, וואָס דער דיכטער וויל דערמיט פאַרבינדן, — דעמאָלט, ווען די דאָזיקע אידיע אַנטשפרעכט ניט דער ווירקלעכקייט. דעמאָלט ליגט די אידיע ניט דאָרט, וואו דער דיכטער מיינט, נאָר דאָרט, וואוהיין ס'ע פירט די לאַגיק פונעם בילד גופא, וואָס ווייזט זיך דאָן שטאַרקער אַרויס, ווי דער געדאַנק, וואָס דער דיכטער וויל פון זיין וועלט-אַנשוואונג דעם בילד אָנבינדן.

שלום-עליכמס וועלט-אַנשוואונג שטייט ווייט ניט אומעטום אויף דער זעלבער הייך ווי דער רעאַליזם פון זיינע בילדער און געשטאַלטן. זיי, די בילדער און געשטאַלטן גופא, גיבן אונדז צומאָל אַ סך מער שטאַף אויף צו דערקלערן זייער אייגענעם מהות, איידער ווי די דירעקטע דערקלערונגען, מיט וועלכע שלום-עליכמס האָט זיי באַגלייט און אויסגעשטאַט. דאָס איז אמת.

שלום-עליכמס איז אין זיין וועלט-אַנשוואונג ניט געווען פריי פון באַ-שטימטע ענגע השגות, וואָס שטאַמען פון דער קליינבירגערלעכער ספּערע. באַזונדערס אין זיינע פאַרשידענע און ווידערשפּרעכיקע פאַרשטעלונגען וועגן דער קאָנקרעטער לייונג פון די געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען, וועגן די קאָנ-קרעטע אויסוועגן פון דער לאַגע, אין וועלכער די געזעלשאַפט האָט זיך געפונען. אָבער די דאָזיקע קאָנקרעטע לייונגען, די קאָנקרעטע אויסוועגן זיינען ניט די טעמע פון זיין קינסטלערישן שאַפן. זיין טעמע איז די טראַגיק פון דער לאַגע און די נויטווענדיקייט אַרויסצוגיין פון דער לאַגע. און די פאַראויס-זעצונג פאַר דער דאָזיקער טעמע איז דאָך דער גלויבן אין דער מעגלעכקייט פון אַ בעסערער, גערעכטער, פראַגרעסיווער געזעלשאַפט. דאָס איז אויך אמת. דער עיקר אין זיין וועלט-עמפּינדן, די גרונט-איינשטעלונג צו די מענטשן

און צו זייער לעבן אין דער געזעלשאַפֿט, וואָס ער האָט געשילדערט, איז אין תּוך פּריי פּון יענער געענגטקייט. דער דאָזיקער עיקר איז אין תּוך טאַקע דער זעלבער, וואָס מיר זעען און באַוואונדערן אַלס טיפּסטן באַטייט פּון זיינע קינסטלערישע געשטאַלטן: די אַפּלייקענונג און קריטיק פּון די פּאַרעלעטע-נישן אין דער פּאַרשקלאַפּטער געזעלשאַפֿט, די טראַגיק פּונעם לעבן אין דער דאָזיקער געזעלשאַפֿט.

די דאָזיקע גרונט-איינשטעלונג האָט שטענדיק דייטלעך און שאַרף גע-לעבט אין זיין באַוואוסטזיין, און דעריבער איז זי אויך דייטלעך און שאַרף געקומען צום אויסדרוק אין זיין שאַפֿן.

אַן דער הילף פּונעם באַוואוסטזיניקן טראַכטן איז קיין שום קונסט-ווערק, ווער שמועסט גרויס מייסטער-ווערק, ניט מעגלעך. דעם בילדערישן מאַט-טעריאַל מוז דער דיכטער באַהערשן צוליב דעם אידייאישן ציל, דאָס הייסט צוליב דעם אינהאַלט, וואָס ער איז אויסן צו זאָגן. און אויב אַ בילד איז גאַרניט אויסן — קאָן עס אונדז גאַרניט געבן.

און אויב די פּאַרשיידנסטע ווערק פּון אַ קינסטלער, זיינע מייסטער-ווערק, פירן אונדזער געדאַנק און געפיל כּסדר צו איינעם אַ באַשטימטן אידייאישן ציל — איז דאָס אַ סימן, אַז אַט דער ציל, דער אינהאַלט האָט בשום-אופן ניט געקאַנט זיין פּרעמד דעם דיכטער, אַז דאָס, אָדער אין תּוך און אייגנטלעך דאָס, איז טאַקע דער קינסטלער אויסן געווען.

ס'איז „אומגעלומפּערט צו מיינען, אַז אַזעלכע פּאַעמעס ווי די האַמערישע, זיינען דורכן דיכטער געשאַפֿן געוואָרן אין חלום“ (העגעל). אומגעלומפּערט — אַלצאיינס, צי מע מיינט דאָס טאַקע ממש אָדער בלויז סימבאָליש. „אַן באַ-טראַכטקייט, אַפּקלייב און אונטערשיידונג — זאָגט העגעל ווייטער — איז דער קינסטלער ניט אימשטאַנד צו באַהערשן זיין מאַטעריאַל, וואָס ער דאַרף אויסבילדן, און ס'איז נאָריש צו מיינען, אַז אַן אמתער קינסטלער וויסט ניט, וואָס ער טוט“ (פּון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. ו.).

און העגעל איז טויזנט מאַל גערעכט. אויך שלום-עליכם האָט געוואוסט, וואָס ער טוט, און ווען מיר געפינען אין זיינע ווערק אַ טיפּן זין, האָט ער, און ניט העזהדיקע קריטיקער, אים דאָרט אַריינגעלייגט, — כאַטש סע קאַנען זיך מיט דער צייט אַרויסווייזן אין זיין שאַפֿן אויך אַזעלכע מאַמענטן, וואָס דער שרייבער האָט זיי בשעת שרייבן גאָר ניט באַזונדערס אין זיינען געהאַט.

דער דערציילערישער אַמעם

אין זייער אַ פּיינער און ערטערווייז טיפּער — כאַטש אין אַנדערע ערטער איינזייטיקער — אַפּשאַצונג פּון דיקענסעס שאַפֿן שטעלט ה. טען אַריס צום

גרויסן ענגלישן שרייבער אויך א ריי טענות. ער זאגט וועגן דיקענסעס ביל-דער, אז „אפילו ווען זיי זיינען צונויפגעזאמלט אינאיינעם, בלייבן זיי אין תוך צעדריבלט און בילדן ניט קיין אמתדיק-גאנצע זאך. „איר (טען ווענדט זיך מיט זיינע טענות דירעקט צו דיקענסן — מ.ו.) האָט אָנגעהויבן פון פראַג-מענטן, און אייערע גרויסע ראַמאַנען בלייבן פראַגמענטן, וואָס די עקן זייערע זיינען בלויז צונויפגעטשעפעט. דער איינציקער אופן צו שאַפן עפעס פאַר-גאַנצטס, נאַטירלעכס און גרינטלעכס — איז צו רעפּראָדוצירן די געשיכטע פון דער אָדער יענער ליידנשאַפט, פון דעם אָדער יענעם כאַראַקטער, כאַפן זיי ביים אַנטשטיין, נאָכשפירן נאָך זייער וואַקס, נאָך זייערע פאַרענדערונגען און זייער אונטערגאַנג, באַנעמען די איבערלעכע נויטווענדיקייט פון זייער אַנט-וויקלונג. איר שפירט ניט נאָך נאָך דער דאָזיקער אַנטוויקלונג, איר האַלט דעם העלד שטענדיק אין איינער און דער זעלבער לאַגע...“ וועגן דעם העלד פון דיקענסעס ווערק — זאָגט טען, — אז ער „האַט ניט קיין געשיכטע“; „איר קאָנט בלויז בייטן די אומשטענדן, אין וועלכע ער געפינט זיך, איר ענדערט ניט אים גופא, ער בלייבט אומפאַרענדערט, און ביי אַלע קלעפּ, וואָס שיטן זיך אויף אים — גיט ער אַרויס דעם זעלבן טאָן. די פאַרשיידנאַרטיקייט פון די געשעענישן, וואָס איר דערפינדעט, איז בלויז אַן אונטערהאַלטנדיקע פאַנטאַסמאַגאַריע, אין זיי איז ניטאָ קיין פאַרבינדונג, ניטאָ קיין סיסטעם — דאָס איז אַ קופּע אַ צונויפגעוואַרפענע אַן שום אָרדענונג. איר שרייבט בלויז לעבנס-באַשרייבונגען, פאַסירונגען, מעמואַרן, עסקיזן, זאַמלונגען פון פאַר-שיידענע סצענעס, אָבער איר זייט ניט אימשטאַנד צו שאַפן האַנדלונג.“

טען איבערטרייבט דאָ די פאַקטן גופא, און די אַפּשאַצונג, וואָס ער גיט זיי, איז אינגאַנצן ניט גערעכט. ער נעמט ניט אין אַכט די אייגנאַרט פונעם זשאַנר און פון דער טעמע, ער שאַצט דאָ אַפּ פון אַן „אַנטי-סאָטירישן“, „אַנטי-הומאַרישן“ שטאַנדפונקט. די זעלבע טענות וואָלט מען געקאָנט שטעלן אין אַזאַ אָדער אַן אַנדערער מאָס צו סערוואַנטעסן, ראַבלע, וואַלטערי, סטערן, זשאַן פּאָלן, נאָגאַלן, טשעכאַוון א. אַז. וו. און די טענות וואָלטן, וואָס שייך דער פעסטשטעלונג פון פאַקטן, טיילווייז געווען ריכטיק, אָבער אינגאַנצן — ניט גערעכט.

דאָס אייגענע אויך, ווען מע וואָלט זיי, די דאָזיקע טענות, אָנגעווענדט צו שלום-עליכמען. ווען שלום-עליכס וואָלט אַריינגעבראַכט אינעם לעבן פון זיינע מנחם-מענדלדיק אומגליקלעכע געשטאַלטן אַ „גרויס“ (זאָל זיין קאַמיש-העראַאיש) שטרעבן, „גרויסע“ האַנדלונג — וואָלט דאָס דאָ געווען אויסגע-טראַכט, אידעאָליזירט, — ניט אמת. די טעמע איז דאָך דאָ גראַד די פאַר-

קליינלעכונג און טראַגישע צעדריבלטקייט פונעם לעבן. די איינהייט און גאַנצ-קייט פונעם מענטשלעכן שטרעבן ווערט דורך דער פאַלשער געזעלשאַפטלעכער אַרדענונג צעקאַליעטשט און צעבראַכן. — כדי דאָס צו ווייזן, טויגן, אַפנים, ניט די ברייטע ליינונגן.

שלום-עליכם האָט פאַרמאָגט אַ גרויסן חוש פאַר קאַמפּאַזיציע. זיינע מייסטער-ווערק — טביה, זייער אַ סך נאָוועלן — זיינען אויסגעבויט און פאַר-ענדיקט מיט זעלטענער מייסטערשאַפט. אָבער זיין דערציילערישער אַטעם איז צעדריבלט, ווי ביי דיקענסן אָדער ביי מענדעלען. און אַנדערש האָט ניט געקאָנט זיין, ניט געטאַרט זיין. די שיינקייט פון ברייטער פאַרגאַנצטער איינ-הייט, פון גרויסער האַנדלונג האָט פאַר זיין טעמע ניט געטויגט, איז געשטאַנען אין ווידערשפּרוך צו דעם, וואָס ער האָט געוואָלט שילדערן. אָן דעם דאָזיקן „פעלער“ וואָלטן דיקענסן און שלום-עליכם ניט געשאַפן זייערע גרויסע מענטש-לעכע קאַמעדיעס. דאָס איז אמת, אָבער קיין גליק פאַר זייער קונסט איז דאָס ניט. אויך דאָ הערט זיך אינעם שאַפן פון די גרויסע שרייבער גופא אָן אַפהילן פון יענער טראַגיק, וואָס זיי האָבן געשילדערט אין זייערע געשטאַלטן.

די „ידישע ראַמאַנען“

„סטעמפעניו“ און „יאַסעלע סאַלאַווי“ האָט שלום-עליכם אויסגעשטאַט מיטן אונטער-טיטל „אַ יידישער ראַמאַן“. דעם באַטייט פון דער דאָזיקער באַצייכענונג האָט ער געפרוּאוּט דערקלערן אין זיין ווידמונג מענדעלען, וואָס שטייט אַלס פאַרוואָרט צו „סטעמפעניו“. דאָס האָט אויסגעזען ווי אַ ליטע-ראַרישע פּראַגראַם. זי האָט אַרויסגערופן אינטערעס. מיטפאַרשטייענישן און פאַלעמיק. אין „אַ בריוו צו אַ גוטן-פריינט“ („יידישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“, 2, ז. 304) האָט שלום-עליכם נאַכאַמאַל און אויספירלעך געגעבן צו פאַרשטיין, וואָס ער מיינט מיט דעם דאָזיקן שלאַג-וואָרט. און פאַרט באַגעגענען מיר מיט פאַרשטייענישן און פאַלשע טייטשן פון שלום-עליכמס טערמין „יידישער ראַמאַן“ אַפילו נאָך ביי היינטיקן טאַג.

די אַנטשטייאונג פון דעם דאָזיקן שלאַג-וואָרט קאָן מען אָן ערך אויפ-שטעלן לויט מענדעלעס בריוו צו שלום-עליכמען און לויט פאַרשיידענע אַרויס-זאָגונגען שלום-עליכמס. אין זיינע בריוו רעדט מענדעלע זייער זעלטן וועגן אייגנטלעכע ליטעראַרישע פּראַגעס, אָבער ווען ער שרייבט שוין יאָ אַמאַל אַ וואָרט וועגן ליטעראַטור, ס'מעג זיין טאַקע ממש איין זאַץ, איין פּראָזע — נעמט דאָס שלום-עליכם אויף זייער ערנסט, זייער אויפמערקזאַם, עס האָט אויף אים אַ גרויסע ווירקונג. וואָרעם די דאָזיקע ווי דרך-אגב אַנגעוואָרפענע באַמערקונגען זיינען טאַקע ווערט געווען אַז אַזאַ גרויסער שרייבער ווי שלום-

עליכם זאל זיך צו זיי צוהערן. זיי זיינען באַדייטפול, טיף און טרעפן מיט זיכערקייט אין סאַמע פינטל. מעגלעך, אַז צו דער „טעאַריע“ וועגן „יידישן ראַמאַן“ האָט שלום-עליכמען אַנגערעגט איינס אַזאַ וואָרט מענדעלעס. שלום-עליכם ציטירט עס אין זיין ווידמונגס-פאַרוואָרט צו „סטעמפעניו“ אַ ביסל געענדערט, אַ ביסל רעדאַגירט. אין זיין בריוו פונעם 18טן יוני, 1888, שרייבט מענדעלע צו שלום-עליכמען אַזוי :

„איך וואָלט אייך געראַטן קיין ראַמאַנען נישט צו שרייבן. אייער זשאַנר איז גאָר עפעס אַנדערש. איר זייט דאָך (ווי איר זאָגט אַליין) מיין אייניקל. איר פאַרשטייט, וואָס דאָס הייסט?... פאַרשטייט זשע טאַקע און פאַלגט דעם זיידן, וועט איר, אים-ירצה-השם, זיין אַ כלי שלמה. איבערהויפט טויגן אַלע יידישע ראַמאַנען אויף כפרות. עס גלוסט זיך מיר ברעכן פון זיי. אויב ס'איז דאָ ביי אונדזער פאַלק (ד. ה. אין דער ווירקלעכקייט פונעם יידישן לעבן — מ. מ. וו.) ראַמאַנען, זיינען זיי עפעס גאָר אַנדערש (פון מיר אונטערערגעשטראַכן — מ. מ. וו.) ווי ביי אַלע אַנדערע פעלקער. מע מוז עס פאַרשטיין און גאָר אַנדערש שרייבן.“ און דאָס איז אַלץ. מע האָט זיך נאָך העכסטנס געקאַנט משער זיין, אַז אין „פישקע“ דאַרף מען זען אַ מוסטער פון דעם, ווי אַזוי מענדעלע שטעלט זיך דעמאָלט פאַר אַ יידישן ראַמאַן. די דאָזיקע מיינונג מענדעלעס האָט געהאַט אַן אַנטשיידנדיקע באַדייטונג פאַר שלום-עליכמס אַנטוויקלונג. ער האָט מען-דעלען געפאַלגט אין אַלע פרטים. ער איז טאַקע זייער גיך אַוועק פונעם ברייטן ראַמאַן-זשאַנר צום פראַגמענטאַריש-נאַוועליסטישן דערצייל-שטייגער און האָט ווייטער אַנטוויקלט מענדעלעס פראַזע — אַלס זיין געניאַל „אייניקל“. עס האָט זיך אין זיין האַרץ טיף איינגעקריצט די פאַדערונג, אַז די ליטעראַטור דאַרף שילדערן ניט קיין אויסגעטראַכטע העלדן און סיטואַציעס לויט אַ טראַדיציאָן-נעל-ראַמאַנהאַפטיקער סכעמע, נאָר די אמתע עכטע ווירקלעכקייט פונעם פאַלקס-לעבן. די דאָזיקע פאַדערונג האָט שלום-עליכם ניט גענוג קלאָר רעזומירט דורכן שלאַג-וואָרט „יידישער ראַמאַן“, ער האָט אָבער די דאָזיקע פאַדערונג מיט דער צייט טויזנט מאַל קלאָרער און טרעפלעכער אילוסטרירט דורך זיינע וואונדערלעכע דערציילונגען און נאַוועלן, איידער ווי דורך זיינע פרייאַקע נאָך ניט אינגאַנצן רייפע „יידישע ראַמאַנען“.

וועמען מיינט מענדעלע מיט זיין ביין וואָרט וועגן די „יידישע ראַמאַנען“? שמ"רן און זיינע נאָכמאַכערס האָט ער ניט געקענט, ניט געלייענט. ער מיינט, אַפנים, דעם אופן, ווי ס'ווערט געשילדערט אַ ליבע ביי יידן אין דער העב-רייאַשער שפעט-משכילישער ליטעראַטור און אין דער אַזוי-גערופענער יידיש-רוסישער בעלעטריסטיק פון יענע יאַרצענדליקן. מענדעלעס נעגאַטיווע באַציאונג איז אויסן ניט יענע דערציילערישע ווערק בכלל, נאָר דעם „ראַ-“

מאָן אין זיי, די ליבע־געשליכטע. ס'האָט אים אָפגעשטויסן די ניט־עכטקייט, ניט־שטייגערישקייט, די אויסגעטראַכטקייט פון די ראַמאַן־סיטואַציעס. שלום־עליכס ווידער האָט געהאַט אין אויג קודם־כל די העמאַלטיקע שונד־ראַמאַנען אין יידישער שפראַך פון שמ"ד, בלאַזשטיינען, בוכבינדערן, בוד־זאַנען א. אָו. וו., קעגן וועלכע ער האָט געפירט אַ בייזן קאַמף אין זיין „שמ"רס משפט". און ער שטעלט אַרויס זיינע רעאַליסטישע פּאָדערונגען צו דער ליטעראַטור אונטער דעם שלאַג־וואָרט „יידישער ראַמאַן". מיט דעם וואָרט „יידישער" — וויל ער זאָגן ניט מער, ווי בלויז דאָס: אויב מע מאַכט פון כאַצקל דעם בעלפער אַ פּאַל־דע־קאַקישן העלד, אָדער אויב מע שטעלט אים אַוועק אין אויסגעטראַכט־ראַמאַנע־אַפטיקע פּאַנטאַסטישע סיטואַציעס — האָט דאָס ניט קיין שום שייכות צום יידישן לעבן. אַלץ און ממילא אויך די מעשה וועגן אַ ליבע דאַרף דערציילט ווערן אַזוי, ווי עס קומט פאַר אינעם לעבן פון די יידן. אַז דאָס יידישע לעבן איז אַן אַנדער מין לעבן — דאָס זיינען זיי מודה אַלע; פאַרוואָס זשע זאָל מען ניט וועלן פאַרשטיין, אַז דער ראַמאַן, אין וועלכן עס ווערט אָפגעמאַלט דאָס דאַזיקע לעבן, מוז אויך האָבן גאָר אַן אַנדער פנים? פאַרוואָס זאָל מען ניט וועלן פאַרשטיין, אַז יעדער ראַמאַן באַדאַרף האָבן אין זיך זיין אייגענע מראה, זיין אייגענע פיזיאָנאָמיע, בכדי מיר זאָלן געפינען אין אים אַן אמתן אָפשיין פונעם פּאַלקס־לעבן, וואָס ווערט אין אים באַשריבן, מיט זיינע אייגענע כאַראַקטערן און מיט זיינע אייגענע טיפן? ווי־באַלד די הויפט־פאַרשוינען, אָדער, ווי מע רופט זיי, די העראַיען, וועלן זיין גענומען פונעם אמתן יידישן לעבן, וועלן זיי מוזן האָבן זייער אייגענעם יידישן אַנבליק, וועט שוין דער ראַמאַן, דאָס הייסט דאָס „פאַרליבעניש" (דער ליבע־מאַטיוו — מ. וו.) ביי זיי מחילא (פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. וו.) אויס־קומען יידיש. (אַ בריוו צו אַ גוטן־פריינט).

די מאַטיווירונג פון זיין טעאָריע וועגן דעם „יידישן ראַמאַן" איז ערטער־ווילן און אויסערלעך אָנגעהויכט פון דער נאַציאָנאַליסטישער פּראָזע־אַלאַגיע אין יענער צייט (אין די אַכציקער יאָרן). אָבער טאַקע נאָר פון דער פּראָזע־אַלאַגיע. אין תוך איז שלום־עליכס אויסן מיט דער פּראָגראַם פונעם „יידישן ראַמאַן" גאָר פשוט: — אַז די שרייבער זאָלן ניט פליען אין דער לופטן פון וואַלוועלער אַוואַנטורע און פּאַנטאַסטיק, זיי זאָלן ניט דערציילן וועגן ניט־געשטויגענע געשטאַלטן און גורלות, זיי זאָלן שילדערן דאָס פּאַלק גופא און דערציילן וועגן זיין ווירקלעך לעבן, אַזוי ווי עס איז, מיט זיין גאַנצער נויט, מיט זיין גאַנצן אומגליקלעכן, פאַראומערטן שטייגער, מיט זיין גאַנצער טראַגיק — און דערביי באַווייזן די רייכע שעפּערישע כוחות, וואָס ליגן באַהאַלטן אין די מאַסן פונעם פּאַלק.

„שרייבנדיק פאַרן פּאַלק און רעדנדיק מיט אים אויף זיין שפּראַך, מוז מען אים געבן אַזעלכע בילדער און פאַרשטעלן אים אַזעלכע פאַרשווינען, וואָס זיינען אים גוט באַקאַנט, דאָס הייסט די העראַיען באַדאַרפן זיין גענומען פון זיין ספּעציע, דאָס הייסט פון זיין גראַד, טאַקע פונעם פּאַלק אַליין, און ווער עס איז באַקאַנט מיט אונדזער פּאַלק, דער ווייסט, אַז העלדן געפינען זיך צווישן אונדזער המון-עם אַ סך מער, אַלס ביי אונדזער העכערן קלאַס, וואָס מע רופט דאָס אַן „אינטעליגענציע“ („אַ בריוו צו אַ גוטן-פריינט“). דערביי דאַרף מען אין זינען האַבן, אַז מיט „אינטעליגענציע“ מיינט שלום-עליכס דאָ ניט דווקא דאָס, וואָס מיר פאַרשטייען מיט דעם וואָרט, נאָר טאַקע אַלע באַלעבאַטישע „גראַדן“ בכלל, און ווייטער זאָגט דאָרט שלום-עליכס: „דאָס פּאַלק באַדאַרף וויסן, וואָס פאַר אַ כוחות עס געפינען זיך ביי אים, וואָס פאַר אַנטיקלעך עס וואַלגען זיך צווישן אים און גייען אין „ניוועטש“, ווי מען זאָגט.“ אַט דאָס און ניט עפעס אַנדערש איז שלום-עליכס אויסן מיט זיין באַצייכענונג „יידישער ראַמאַן“.

די אויסטייטשונג, וואָס שלום-עליכס גיט דאָרט צו די געשטאַלטן פון יידישע פרויען רחלע („סטעמפעניו“) און אסתר („יאָסעלע סאַלאַווי“), קאָן זיך עמעצן אויסווייזן ווי אַן אַפּאַלאַגיע פון זייער פּאַטריאַרכאַלישער פרום-יידיש-לעכקייט. אין אמתן אָבער ווערן זיי געשילדערט ווי קרבנות פונעם פרום-קאַנסערוואַטיוון שטייגער. שלום-עליכס דערקלערט, אַז די פאַראומערטע דריקנדיקע השגות און פּראַקטיק פונעם פּאַטריאַרכאַליש-יידישלעכן „דאָמאַ-סטראַי“ פירן די פרויען, וואָס רייסן זיך צום לעבן און צו דער ליכטיקער שיין — סך-הכל דערצו, אַז זיי „גייען אויס ווי אַ ליכט“, אַדער אַז „זי בייט זיך איבער ביז גאָר און ווערט אַ ווייבל גלייך מיט אַלע ווייבעלעך, אַ יידענע גלייך מיט אַלע יידענעס“, איינגעזונקען אין דער גרויער פאַראומערטער קלייב-שטעטלדיקער פּיליסטערישקייט. און אויב שלום-עליכס פאַרענדיקט דעם געדאַנק: „אַט ווי אַזוי עס לאָזט זיך אויס צום מיינסטן אַ יידיש פאַרליבעניש, אַט דאָס הייסט, נאָך מיינ מינונג, אַ יידישע העראַאינע“ — הערט זיך דאָ אַ ביטערע און טרויעריקע איראַניע איבער דער „העראַאישיקייט“ פון ראַכעלען אַדער אסתרן. פון אידעאָליזירן די פרום-פּאַטריאַרכאַלישע השגות און די לאַגע פון דער פרוי אין דער געזעלשאַפט — איז דאָס געוויס זייער ווייט.

מענדעלען איז שלום-עליכמס טראַקטירונג פונעם ליבע-מאַטיוו אין „סטעמפעניו“ ניט געפעלן. „איבערהויפט איז „סטעמפעניו“ אַ געראַטענע זאַך, עס זיינען אין אים שטעלן אַזעלכע, וואָס ווייזן באַשיינפערלעך, אַז גאָט האָט אייך געבענטשט מיט אַ פּילנד האַרץ, אַז איר האָט אין אייך דעם ברען, דאָס

פינטעלע פּאָעזיע... „נאָר פיל שטעלן אָבער זיינען דאָ זייער אָפגעבליאָקע-וועטע, אַזעלכע, וואָס מע באַדאַרף זיי גוט אויסבעסערן, אויך אַזעלכע, וואָס מען באַדאַרף זיי אינגאַנצן אַרויסוואַרפן. פיל שטעלן זיינען גענייט מיט שבת-שטעך, און עס זעט זיך אין זיי אַרויס די פאַסטריגעס, דערינען איז שוין שול-דיק דאָס, וואָס איר זייט פון די אחשותרנים“ (געמיינט: ווייל דאָס ווערק איז געשריבן אין איילעניש — מ. וו.). „פאַלט ביי אייך פונדעסטוועגן נישט אַראָפּ, איר האָט אַ טאַלאַנט, אַ גרויסן טאַלאַנט. איך זאָג אייך נאָכאַמאָל טאַקע בפירוש, ראָמאַנען שרייבן איז נישט פאַר אייך, אייער זשאַנר איז גאָר עפּעס אַנדערש. וואו איר באַשרייבט דאָס לעבן, איז אַ פאַרגעניגן צו לייענען, ס'איז דאָ ווייך, הומאַר, אָבער וואו איר שפּילט אַ ליבע, קומט אויס גאַרנישט“ (מענדעלעס בריוו צו שלום-עליכמען פונעם 17טן יאַנואַר, 1889).

די ליבע-געשיכטע צווישן סטעמפּעניון און רחלען איז אין מענדעלעס אויגן אויסגעקומען אַנגעצויגן, ניט גענוג איבערציגנדיק. ס'איז אים אויך ניט געפּעלן די גראַדליניקע סכעמע אינעם אויפבויע פונעם ראָמאַן, וואָס מיידט אויס יעדע קאַמפּליקאַציע, יעדע פאַבולאַרישע פאַרטיפונג און וואָס אַנטוויקלט זיך שטרענג לויט דער „פּראָגראַם“. דאָס ברענגט אַריין אַ באַשטימטע מאָנאַ-טאַנישקייט אינעם סיפּור-המעשה.

געשטערט האָבן מענדעלען דאָ אויך געוויסע קינסטלעכע פאַרקניפונגען און צעצויגנקייטן. די מאַטיוון פאַר דער אויפפירונג פון רחלען (און אויך פון אסתרן אין „יאַסעלע סאַלאַוויי“) זיינען פאַרוואַרצלט אין אַ גענוג-באַלע-באַטישער וועלט-אַנשוואונג. (היות חתונה געהאַט, זאָל זיין קעגן דעם ווילן, זאָל זיין פאַר חסידישן כּניאַק אַדער אַלטן וואַכערער — איז פאַרפאַלן און מע מוז זיך מיט דעם מאַן אַפּמאַטערן אַ לעבן). אַחוץ אַלעם קומט פאַר דער פּסיכאָלאָגישער איבערבאַרן ביי די דאָזיקע פּרויען, זייער באַשלוס צו בלייבן געטריי דער פרומער טראַדיציע — פּלוצים, ניט מאַטיווירט, בלויז דורך אינערלעכע באַטראַכטונגען.

דאָס מיינט מענדעלע מיט זיין קריטיק פון „סטעמפּעניו“ — און ענדלעכס האָט ער שלום-עליכמען, מסתמא, געזאָגט אויך וועגן „יאַסעלע סאַלאַוויי“, און אויפן סמך פון מענדעלעס קריטיק האָט דאָס, אַפנים, שלום-עליכם אַזויפיל מאָל איבערגעאַרבעט דעם דאָזיקן ראָמאַן (ס'הייסט, אַז פינף מאָל), כאַטש שלום-עליכם פּלעגט פּריער ביו צו „סטעמפּעניו“ קיין שום זאַך זיינע ניט איבעראַרבעטן זי פאַרעפנטלעכן אַזוי, ווי זי איז אַרויס צום ערשטן מאָל פון זיין פעדער.

מענדעלע האָט זיך לויט זיינע קינסטלערישע אַנשוואונגען און נטיות באַצויגן סקעפּטיש צו ליבע-מאַטיוון אין שילדערונגען פונעם יידישן לעבן, יעדנפאַלס, צו ליבע-מאַטיוון, וואָס ווערן דערציילט לויט דער מאַניר פון דער

אָלגעמיינער ליטעראַטור (די „ליבע“ אין „פּישקע“ איז גאָר אַן אַנדערס). זיין אָפּשאַצונג פונעם ליבע-מאַטיוו אין „סטעמפּעניו“, אַז „ס'קומט אויס גאָר-נישט“, וועט מען ניט קאַנען האַלטן פאַר אַ גערעכטע. מענדעלע אַליין רעדט אין דעם זעלבן בריוו וועגן דעם „פּילבדן האַרץ“, וועגן דעם „ברען“, וועגן דעם „פּינטעלע פּאַעזיע“, וואָס ער געפּינט אין „סטעמפּעניו“ — און דאָס אַלץ קאָן זיך דאָך באַציען נאָר אויפן ליבע-מאַטיוו אין דעם ראַמאַן. אויף וואָס דען אַנדערש? אין דער ליבע-שילדערונג אין „סטעמפּעניו“ און „יאַסעלע סאַלאַוויי“ איז פאַראַן אַ סך עכטע יוגנטלעכע פּרישקייט פונעם געפּיל, רירנ-דיקע פּראַסטיקייט. ס'איז דאָ פאַראַן עלעמענטן פון אמתער פּאַעזיע. אָבער זעלבשטענדיקייט, אַריגינעלקייט, מער פונעם שפּעטערדיקן גרויסן קינסטלער שלום-עליכמס איז פאַראַן אין יענע ערטער, וואו ער שילדערט שטייגער („וואו איר באַשרייבט דאָס לעבן“), וואו ער שילדערט די רייד (דעם „מענה-לשון“) פון זיינע פיגורן. באַזונדערס אין „יאַסעלע“ איז שוין דאָ אין די רייד פון די פאַרשוניגען די וואונדערלעכע רעאַליסטישע עכטקייט, וואָס וויינט אונדז דורך די תנועות און קנייטשלעך פון אַ וואָרט ניט בלויז דאָס אויסזען, די זשעסטן און דעם כאַראַקטער פון אַ מענטשן, נאָר אויך זיין לאַגע און זיין גאַנצן שטייגער.

אַמיינסטן רייף אין די דאָזיקע ווערק זיינען יענע ערטער, וואו ס'ווערן אויפגעכאַפט קליינע שטייגער-סיטואַציעס (בילדער פון חתונות, דוואַסי-מלכה קויפט קאַרעלן ביי פּריידל, די געשפרעכן פון גדליה באָס, פון יענטל, פון בריינע א. א. וו.), וואו ס'ווערן איבערגעגעבן די רייד פון „שטייגערישע“ כאַראַקטערן. דאָס אַלץ דערנענטערט זיך צו דעם, וואָס מענדעלע האָט גע-פאַדערט פון יידישער פּראָזע און וואָס שלום-עליכמס האָט דערפירט ביז צו געניאַלער פּולקומקייט אין זיינע מייסטער-נאָוועלן, וועלכע זיינען אַזוי עכט, נאַטירלעך און שייך ווי אַ בוים אין וואַלד, ווי גראַז אויפן פעלד.

ביים באַטראַכטן די געשטאַלטן אין די דאָזיקע צוויי קינסטלער-ראַמאַנען וואָרפט זיך אין די אויגן דער מאַדנער פּאַקט, אַז דווקא די פּאַזיטיווע הויפט-העלדן סטעמפּעניו און יאַסעלע (פּונקט אַזוי ווי ראַפּאַלעסקאָ אינעם דריטן קינסטלער-ראַמאַן שלום-עליכמס) זיינען מענטשן מיט אַ שוואַכן, פּאַסיוון כאַראַקטער, טרוימעריש, פּאַנטאַזיעפּול, געפּילפּול, ברייטהאַרציק, גוטמוטיק, אָבער לייכטזיניק און אַן ווילן, הילפּלאַז. די פּאַזיטיווע פּרויען-געשטאַלטן צייכענען זיך דער עיקר אויס מיט זיער שוויגנדיק-ליידיג טיף געפּיל און מיט אונטערטעניקייט צו דער שטייגערישער טראַדיציע און צו זייער אייגענעם טרויעריקן גורל. די לעבעדיקסטע געשטאַלטן אין די דאָזיקע ביכער זיינען, אַחוץ סטעמפּעניו — די נעגאַטיווע שטייגער-פיגורן: פּריידל, צפּורה —

פריידלס מוטער, דוואַסיע-מלכה, גדליה באַס, פערעלע די דאַמע, בערל-איזיק, קלמן שדכן, יענטל, בריינע, אַלטער א. אַז. וו. אין זייערע רייד קאָן שלום-עליכמס אויסשפרייטן זיין וואונדערלעכן וויסן און קענען און באַווייזן, וואָס סע טוט זיך אין די פאַרבאַרגנסטע פעלבלעך פון זייער געמיט. דורך זייערע רייד (און ניט דורך זייערע האַנדלונגען) ווייזט זיך שלום-עליכמס אַלס שאַרפזיניקער קענער פונעם מענטשלעכן געמיט.

דער עיקר-באַטייט פון די דאָזיקע צוויי פריאיקע ווערק שלום-עליכמס ליגט אָבער ניט אין זייער פאַעטישקייט, ניט אין זייער ערטערזייז זייער טרעפלעכער שטייגער-מאַלעריי, ניט אין דער אויסגעצייכנטער רעפראָדוקציע פונעם רייד-שטייגער ביי באַשטימטע כאַראַקטערן, ניט אין די שאַרפע בליצן פון עכטן הומאָר און וויץ, וואָס ווייזן זיך שוין דאָ אַרויס, ניט דערין, וואָס די דאָזיקע ווערק זיינען וויכטיקע קוואַלן אויף צו דערלערנען די אַנטוויקלונגס-געשיכטע פונעם גרויסן שרייבערס שאַפן — און שוין לחלוטין ניט אין זיין פראַקטישן רעאַליזירן דעם קאַמף קעגן דעם שמ"ריזם. דאָס אַלץ איז אין זיי פאַראַן, אָבער זייער עיקר-באַטייט ליגט גאַר ערגעץ אַנדערש, ער ליגט אינעם שטרעבן צו דערגרונטעווען און אַנטפלעקן די גרויסע שעפערישע כוחות פונעם פאָלק, אויפצודעקן די מניעות פאַר זייער צעבליאונג. די אייגנטלעכע טעמע איז דאָ — די טראַגיק פונעם מענטשן, וואָס זיין שעפערישער כוח ווערט דורך אונטערדריקונג, נויט און אַפגעשטאַנענע השגות — טאַקע אויך דורך יענע „אייגנאַרטיקע“, כלומרשט „נאַציאָנאַלע“ פרום-פאַטריאַרכאַלישע השגות — דערפירט צום אונטערגאַנג. אין תוך — די טראַגיק פון די אונטערדריקטע שעפערישע פאָלקסמאַסן. די רעאַליסטישע שילדערונג פון דער דאָזיקער טראַגיק איז ניט מעגלעך אָן אַ קעמפערישער געמיטס-שטימונג קעגן די געזעל-שאַפטלעכע אומשטאַנדן, וואָס רופן אַרויס די פאַרקריפּלונג פונעם לעבן. די דאָזיקע גרונט-שטימונג, וואָס לייכט אומעטום דורך אין די צוויי ליבלעכע יוגנט-ראַמאַנען שלום-עליכמס, גיט זיי אַ טיפערע באַדייטונג און מאַכט זיי אונדו באַזונדערס טייער.

וועגן די קינדער-דערציילונגען

1. קינד און דערוואַקסענער ביי די מייסטערס פון הומאָר

ווען גרויסע סאַטיריקער און הומאַריסטן, אַפלאַכערס פון דער מענטש-לעכער נאַרישקייט, האָבן דווקא ליב צו דערציילן וועגן קינדער — זעט דאָס אויס מאַדנע. חוכא-וטלולא פון דערוואַקסענע מענטשן — און אַ צערטלעכער שמייכל וועגן אַ קינד! אַפנים אָבער, אַז ס'איז דאָ קיין ווידערשפרוך ניטאָ. דער צוזאַמענהאַנג צווישן דעם גאַר ניט קאַמישן קינד און דער דער-

וואַקסענער קאַמישער געשטאַלט ליגט, אַפנים, אין דער טבע פונעם קלאַסישן הומאָר גופא.

וועגן די קינדער-מעשיות פון דיקענסן זאָגט היפּאָליט טען * : „מענטשן פונעם פּאָלק זיינען ענלעך צו קינדער : זיי זיינען אָפהענגיק, ניט אַנטוויקלט, לעבן מיט דער נאַטור, זיי זיינען אויך קרבנות פונעם דרוק, דיקענס הייבט זיי אויף...“ „די קינדער-טעמע גייט פון רוסאָ, אָבער דורך דער פעדער פונעם ענגלישן שרייבער באַקומט זי אַ באַזונדערע פאַרביקייט.“

אין דער דאָזיקער אַנאַלאָגיע צווישן קינד און מענטש פונעם פּאָלק איז יעדנפאַלס ריכטיק : די אָפהענגיקייט, דער דרוק פון די סאַציאַלע פאַרעהלטע-נישן און די גרעסערע נאַענטקייט צום „נאַטירלעכן“, צו דער ניט-צעקאַליע-טשעטער „נאַטור“ בכלל — איידער ווי ביי מענטשן פון עקספּלאַטאַטאָרישע קלאַסן.

דיקענס האָט געווירקט אויף שלום-עליכמען — כאַטש שלום-עליכמס הומאָר איז ניי און איינגאַרטיק, גאָר עפעס אַנדערש און אינגאַנצן פאַרשיידן ווי ביי דיקענסן. ווי סע זאָל ניט זיין, קאָן אָבער טענס דערקלערונג פונעם צוזאַמענהאַנג צווישן די געשטאַלטן פונעם קינד און דערוואַקסענעם ביי דיקענסן דינען אַלס אויסגאַנג-פונקט פאַר אַ דערקלערונג פון אַן ענלעכן צו-זאַמענהאַנג ביי שלום-עליכמען, — כאַטש מיר מאַכן דערפון גאָר אַנדערע אויספירן, וואָס שייך זין און באַטייט פון הומאָר בכלל און פון דער קינדער-מעשה בפרט.

העגעל דערקלערט, פאַרוואָס באַשטימטע עפּאָכעס — ער האַלט זיי פאַר די „מער אידעאַלע“ — קלייבן אויס פאַר קינסטלערישע געשטאַלטן „דעם שטאַנד פון קיניגן“. ניט צוליב עפעס אַן אַריסטאָקראַטישער נטיה, וואָס ציט זיך צו חשובע מענטשן, נאָר צוליב דעם שטרעבן צו שילדערן „פולע פרייהייט אינעם וואונטש און האַנדלען, וואָס באַווייזט זיך רעאַליזירט אין דער פאַר-טעלונג וועגן קיניגלעכקייט“.

די האַנדלענדיקע געשטאַלטן פון דער אַנטיקער טראַגעדיע האָבן גע-וויינטלעך אַ שייכות צום „קיניגלעכן שטאַנד“, ווייל אַזעלכע האָבן ברייטערע מעגלעכקייטן צו האַנדלען, ווי זיי ווילן, צו צעוויקלען זייער וועזן, זייערע ליידנשאַפטן.

דער געביט פון דער קאַמעדיע זיינען — לויט דער דאָזיקער דערקלערונג — די ווייניקער פרייע אָדער גאַרניט פרייע אָפהענגיקע מענטשן. צו באַווייזן די אילזאַרישקייט פון זייער פאַרשטעלונג וועגן זייער אייגענער פרייהייט — טאַקע דאָס איז די טעמע פון דער קאַמעדיע.

* אין זיין צוגאַב-באַנד צו דער געשיכטע פון דער ענגלישער ליטעראַטור.

העגעל זאָגט — און דאָס האָט ביי אים אַ שייכות אויך צו סאַטירע, קאַמיוז, הומאָר בכלל, כאַטש ער דערמאָנט דער עיקר די אַנטיקע גריכישע קאַמעדיע: „אין די פיגורן אָבער, וואָס געהערן צו די אונטערגעאָרדנטע שטאַנדן, באַמערקן מיר שטענדיק אַ געדריקטקייט, ווען זיי הייבן אָן צו האַנדלען אין די ראַמען פון די באַגרענעצטע באַדינגונגען פון זייער לעבן, וואָרעם אין די באַדינגונגען פון די אַנטוויקלטע פאַרהעלטענישן פון אַ שפעטערדיקער מלוכהשאַפט געפינען זיי זיך טאַקע אין אַן אַלזייטיקער אָפהענגיקייט, זיי זיינען געדריקט, און מיט זייערע ליידנשאַפטן און אינטערעסן אונטער אַ שווערן מאַטערנדיקן יאָך פון אַן אויסערלעכער — אין זייערע אויגן — נויטווענדיקייט, היינט ס'ע שטייט הינטער זייערע פלייצעס די קראַפט, וואָס ניט בייצוקומען, די קראַפט פון דער בירגער-געזעלשאַפט, וואָס זיי קאָנען דאָ גאַרניט פועלן, און אַרױף דעם האָבן זיי אַפילו אויסצושטיין די ווילקיר פון די העכערע שטאַנדן דאָרט, וואו דאָס האָט אַ געזעצלעכע פאַרענטפערונג. דער דאָזיקער דרוק פון די פאַראַנענע באַדינגונגען מאַכט צו נישט יעדע אומאַפהענגיקייט. דעריבער פאַסט די לאַגע און דער כאַראַקטער פון די פאַרשויענע, וואָס געהערן צו די דאָזיקע (נידעריקערע — מ. מ. וו.) קרייזן מער פאַר דער קאַמעדיע און בכלל פאַר דער שילדערונג פונעם קאַמישן, וואָרעם אין קאַמישע שילדערונגען האָבן די אַרױסגעפירטע פאַרשויענע דאָס רעכט אויף באַרימעריי, וויפיל ס'ע גלוסט זיך זיי און וויפיל ס'קלעקט זיי כוחות; אין זייער פאַרשטעלונג, וואונטש און מיינונג קאָנען זיי זיך גרויסהאַלטערש צושרייבן אַ זעלבשטענדיקייט, וואָס פאַרשווינדט תיכף ווידער אין זייער באַוואוסטזיין, צוליב זיי אַליין גופא מחמת זייער איבערלעכער און אויסערלעכער אָפהענגיקייט. אָבער דער עיקר: צו אַזאַ אַנטליענער כלומרשטער זעלבשטענדיקייט (ד. ה. אומאַפהענגיקייט — מ. מ. וו.) קומט תיכף אַ בראַך מחמת די אויסערלעכע באַדינגונגען און מחמת דער פאַלשער לאַגע, אין וועלכער די דאָזיקע פאַרשויענע שטעלן זיך צו די דאָזיקע באַדינגונגען.* די קראַפט פון די דאָזיקע באַדינגונגען עקזיסטירט פאַר די נידעריקערע שטאַנדן אין אַ מאָס אָן אַן ערד אַ גרעסערער, איידער ווי פאַר די הערשער און קיניגן.**

אינעם רעזולטאַט פונעם צוזאַמענשטויס צווישן דער איינגערעדטער פריי-הייט פונעם פאַרקנעכטעטן מענטש און דעם בראַך, וואָס קומט אַרויס פון דער איינרעדעניש — דערין זעט העגעל דעם קוואַל פון קאַמיוז. אינעם שילדערן דעם דאָזיקן רעזולטאַט — דעם צוועק פון דער קאַמעדיע און פון די קאַמישע זשאַנרען בכלל. אָבער אויב אַזוי, דרינגט אַרויס אַן אַנדער אויספיר פאַרן

* פון מיר אונטערגעשטראַכן — מ. מ. וו.

** העגעלס, „עסטעטיק“, רוסישע איבערזעצונג, 1938, בוך 1, ז. 196.

אָפּשאַצן דעם באַטייט פון די קאָמישע זשאַנרען, איידער ווי העגעל האָט געמאַכט, נאָכגייענדיק צום טייל נאָך די טראַדיציעס פון דער אַנטיקער אַריסטאָטעלישער פּאָעטיק.

גערעכט איז העגעל, ווען ער שטעלט פעסט, אַז דאָס געביט, די ספּערע פון דער קאָמעדיע, פון די קאָמישע זשאַנרען בכלל איז היסטאָריש, לויט דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג, פאַרבונדן מיט די „אָפּהענגיקע שטאַנדן“, מיט די מענטשן, וואָס געהערן צו די אונטערדריקטע שיכטן פון דער געזעלשאַפט, וואָס זיינען ניט פריי אין זייערע באַוועגונגען און וואָס אויב עמעץ פון זיי פירט זיך ווי ער וואָלט געווען פריי צו טאָן, וואָס ער וויל, באַקומט זיך פון זיין טעות אַ משונהדיקע קאָליזיע. דערביי טאָר מען ניט פאַרגעסן, אַז די אָפּהענגיקייט קאָן קומען אויך פון אָפּגעשטאַנענע פאַרשטעלונגען אָדער פון זייערע רעשטן אינעם באַוואוסטזיין.

ניט ריכטיק איז אָבער פונדאָנען צו דרינגען — אַזוי ווי אין דער אַריסטאָטעלישער פּאָעטיק און אַזוי באַקומט זיך עס — דוכט מיר — אויך לויט העגעל, — אַז די געפענטעטיקייט איז דער יחוס פונעם הומאָר, און אַז דער היסטאָריש-רעאַלער אינהאַלט און ציל פונעם קאָמעדישן איז אין גרונט אַן אַנדערער ווי אין דער טראַגעדיע. ס'איז ניט ריכטיק צו מיינען, אַז אויב דער אורשפרונג פון די קאָמישע זשאַנרען שטייט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פאַרשקלאַפונג פונעם מענטשן — מוזן זיי, די זשאַנרען, בלייבן שטעקן אין דער דאָזיקער ספּערע.

פאַרקערט. דער ציל פון די דאָזיקע זשאַנרען איז פון אָנהייב אָן — ביי צוקומען די אָפּהענגיקייט און אומפרייקייט. און דאָס איז זייער אייגנטלעכער אורשפרונג און סיבה.

דער זין און אינהאַלט פונעם קאָמעדישן באַגעגנט זיך מיטן זין און אינהאַלט פונעם העראַיאישן און טראַגישן.

פאַרשטייט זיך: ווען ס'וואָלט ניט געווען קיין אָפּהענגיקייט און קנעכטשאַפט, וואָלטן ניט געווען קיין קאָמישע זשאַנרען אין דער פאַרם, ווי זיי האָבן זיך היסטאָריש רעאַליזירט. אָבער זיי גופא זיינען ניט אַ פּראָדוקט פון אָפּהענגיקייט און קנעכטשאַפט, נאָר אַ רעזולטאַט פונעם פּראָמעטייאישן שטרעבן אינעם מענטשן צו פרייהייט, צו מענטשלעכער אומאָפּהענגיקייט, צו דער אַנטוויקלונג פון דער גרויסער שעפּערישער פּערזענלעכקייט.

אינעם הומאָר קומט אומיטלבאַר — און אַפט אַפילו כמעט, „אינסטינקטיוו“

— צום אויסדרוק דאָס שטרעבן פון דער מענטשלעכער נאַטור זיך צו באַ-
פרייען פון די פענטענדיקע קאַשמאַרן, וואָס אין דער ווירקלעכקייט און אין
די פאַרשטעלונגען.

דער אומיטלבאַרסטער, אַמיינסטן פאַרשפרייטער און אַפט אויך ערשטער
רעפּלעקס פון פּראָטעסט ביים פּאַלק איז קודם-כל דאָס וויציקע וואָרט. הומאָר
איז אפשר די סאַמע פּאַלקסטימלעכע פּאַרם אויף אויסצודריקן די ניט-צופרידן-
קייט, די ניט-איינשטימיקייט פון די מאַסן מיט פּאַרקנעכטנדיקע געזעלשאַפט-
לעכע פּאַרהעלטענישן, מיט זייער אייגענער אַפהענגיקער לאַגע, דער פּאַלקס-
טימלעכער אופן פאַר עקסעלאַנס פון קריטיקירן אינסטיטוציעס, אייגנשאַפטן,
מענטשן, השגות און זיך אַליין.

דאָס הייסט, אַז אינעם הומאָר, אין די קאַמישע זשאַנרען, קומט צום אויס-
דרוק דאָס שטרעבן צו אַ פּריי, העל לעבן.

די קאַמישע דערשיינונג איז אינעם לעבן אַ פּאַרקריפּלעט אַפּווייכונג
פונעם „נאַרמאַלן“, פונעם ריכטיקן, פונעם פּאַרשטאַנדיקן; דאָס קאַריגירן-
דיקע לאַכן שטיצט זיך אויפן פּרינציפּ פון ריכטיקער פּאַרשטאַנדיקייט און
שטעלט איין אַרדענונג אין דער פּאַרקריפּלונג און פּאַלשקייט פון די פּאַר-
העלטענישן.

דאָס רעפּראָדוצירן אין דער קונסט די קאַמישע דערשיינונג באַווייזט די
„אַנאַמאַליע“, — אָבער ניט זי איז דער ציל, נאָר גראַד דאָס פּאַרשטאַנדיקע,
דאָס נאַרמאַלע, דאָס גערעכטע.

הומאָר זעצט פּאַראויס דעם אידעאַל פון אַ גערעכטער, ווירדיקער, ניט-
פּאַרקריפּלער, פּאַרשטאַנדיקער געזעלשאַפט און דאָס שטרעבן צו דעם
אידעאַל. דער אייביקייטס-ווערט פון גרויסע הומאַרישע געשטאַלטן אין דער
קונסט — איז גראַד די קעמפּנדיקע באַשטעטיקונג פון דעם אידעאַל, וואָס איז
אַנטהאַלטן אַלס ציל אין די הומאַרישע קינסטלערישע בילדונגען.

די אַפהענגיקייט פונעם דערוואַקסענעם אין דער אומפרייער געזעלשאַפט
ווערט אייגנאַרטיק וואַריאירט און רעפּראָדוצירט אין דער אַפהענגיקייט פונעם
קינד, וואָס מיינט, אַז זיינע באַוועגונגען זיינען פּריי, און קומט דעריבער, סיי
צוליב דער ניט-רייפיקייט פון זיינע פּאַרשטעלונגען, סיי צוליב די פּאַרהעלטע-
נישן אין דער געזעלשאַפט, אין אַ קאַליזיע מיט דער ווירקלעכקייט און ליידיט
דערפון פּיין. די געשטאַלט פונעם קינד איז ביים הומאַריסט אַ פּאַרשטאַרקן-
דיקער משל.

פונדאַנען שטאַמט דער צוזאַמענהאַנג צווישן קינד און דערוואַקסענעם ביי
די גרויסע מייסטערס פונעם הומאַר.

2. דער קאָמיזש פֿון שלום-עליכמס קינדער-געשטאַלטן

דער קאָמיזש פֿון אַן אויסערגעוויינלעך בוילעטער ניט-אַנטשפרעכונג צווישן פֿאַרשטעלונג און ווירקלעכקייט («דאָן קיאָט», «בנימין השלישי», «מנחם-מענדל» א. אָו. וו.) אַנטהאַלט אויך עפעס פֿון קלעמענדיקן פֿאַרדראָס. ער שטערט, גרייפט אָן אונדזער געפיל פֿאַר זינפולער אַרדענונג, פֿאַר לאַגיש-שיינער באַגרינדעטקייט, פֿאַר קלוגן צוזאַמענהאַנג. אויף עפעס אָן אופֿן פילן מיר זיך אינאיינעם מיט די העלדן אַ ביסל באַעוולהט און אָפגענאַרט. ענלעכע באַוועגונגען און האַנדלונגען ביים קינד — זיינען טאַקע אויך קאַמיש, אָבער די קאַמיק איז דאָ פֿון אַ מילדערן מין, ווייל די זינלאַזיקייט פֿון די האַנדלונגען ווערט אין אַ היפשער מאָס פֿאַרענטפערט דורך אַ געזעצמעסיק ניט-וויסן, דורך נאָך ניט-וויסן.

ס'הייבט דאָ גאָר ניט אָן אויסצואוואַקסן דאָס קלעמענדיקע געפיל, מחמת מיר זעען פֿאַראויס, אַז דאָס איז בלויז דערווייל אַזוי און אַז אינאיינעם מיט דער נאַטירלעכער אַנטוויקלונג פֿונעם קינד וועט דאָ אויך פֿאַרשווינדן די קאַמישע ניט-אַנטשפרעכונג פֿון פֿאַרשטעלונג און ווירקלעכקייט, פֿון האַנדלונג און ציל. די ניט-אַנטשפרעכונג איז דאָ בלויז אַ דערווייליקע. קאָן מען זיך דאָ, ביי דער קינדערשער קאַמיק, מיט אַ גרינג געמיט איבער-געבן דעם אינדרוק פֿון קאַמיק, אַזוי ווי מע גיט זיך איבער צו אַ שפּילערישער דיכטערישער פֿאַנטאַזיע. די לעכערלעכקייט איז געמישט מיט הנאה. דער סאַטירישער, איראַגישער, הומאַרישער דיכטער קאָן זיך דאָ אַפֿרוען פֿון זיין ווייטערדיקן חוזה, וואָס ווערט דאָ איידעלער, טיפער, מענטשלעכער, האַרצלעכער.

דאָס קינד שטעלט זיך פֿאַר «ניטווענדיקייטן», «צוזאַמענהאַנגען», וואו זיי זיינען ניט פֿאַראַן. מיר זעען דעם טעות און פילן זיך און דאָס קינד פריי פֿון די און יענע נויטווענדיקייטן און צוזאַמענהאַנגען. דער פֿאַרגלייך פֿון דעם קינדס ערנסטן גלויבן אין זיינע פֿאַרשטעלונגען — מיט דער שטאַרק-באַשיינפֿערלעכער טעותדיקייט זייערער פֿאַרשאַפט אונדז אַ געפיל פֿון שפּילע-רישער פרייקייט.

אין תוך איז דאָ די לעכערלעכקייט גופא אַ כלומרשטע, ווייל די ניט-אַנטשפרעכונג גופא איז דאָ דווקא יאָ באַרעכטיקט, געזעצמעסיק. די קאַמיק ליגט דאָ ניט דירעקט אינעם געגנשטאַנד. כדי זי זאל דאָ קאַנען אַנטשטיין, מוז אונדזער פֿאַנטאַזיע דורכמאַכן אַ באַשטימטן פֿראַצעס. מיר מוזן זיך אויף אַ רגע פֿאַרשטעלן, אַשטייגער, ווי דאָס וואַלטן געווען ניט קינדער — נאָר דערוואַקסענע. אין אונדזער פֿאַנטאַזיע שפּילן דאָן אין דער רגע די קינדער די ראַל פֿון דערוואַקסענע, מיר שטעלן אויף זייער אָרט —

דערוואַקסענע. אָן דעם וואָלט דאָ גאַרנישט ניט געווען קאַמיש און לעכערלעך. ס'קומט דאָ פֿאַר אַן ענלעכער פּראָצעס, ווי ביים באַטראַכטן קאַמישע באַ- וועגונגען פון אַקטיאַרן אַדער פון ליאַלקעס אין אַ ליאַלקע-טעאַטער. ערשט דעמאָלט, ווען מיר אידענטיפיצירן זיי מיט די געשטאַלטן, וואָס זיי שמעלן פֿאַר, רופן זיי אַרויס די אַנטשפּרעכיקע איינדרוקן.

די לעכערלעכקייט און קאַמיק ביים קינד באַציט זיך אין תּוך ניט אויפן קינד, נאָר אויף די געשטאַלטן פון דערוואַקסענע, וואָס מיר "רוקן דאָ אונטער" ביי די האַנדלונגען און באַוועגונגען פונעם קינד. קורץ: אין דער קינדער-מעשה איז פֿאַראַן אויך עפעס אַזוינס ווי אַ משל אויף דערוואַקסענע.

די קינדער-מעשות האָבן ביי שלום-עליכמען אַ דירעקטע שייכות צו זיינע דערוואַקסענע געשטאַלטן, וואָס אין זיין גאַנצן איבעריקן שאַפן. די קינדער- מעשות טייטשן אויס דעם זין און מהות פון דערוואַקסענע פֿאַרשוניגען און זייער ראַלע. "ידישע מעשות לאָזן זיך אויס צומייסטנס טרויעריק! פֿאַראַן ביי אונדז אַ ווערטל, אַז אַ ייד, בפרט אַן אַרעמאַן, טאָר קיין הנאה ניט האָבן." וואו גע- פינען מיר די דאָזיקע ווערטער שלום-עליכמס? דווקא אין אַן עכטער קינדער- מעשה ("די פֿאַן").

אין די באַוועגונגען, האַנדלונגען, רייד פונעם קינד איז פֿאַראַן פּרישקייט, צוטרוי, אויפריכטיקייט אַן אַ ברעג, אוממיטלבאַרקייט, אומשולד. דאָס איז יענע "נאַאיווקייט", וואָס מע געפינט זי אין אַ הויך-פֿאַראידלעטער פֿאַרם צווישן די שטריכן פונעם שעפּערישן געני. די דאָזיקע "נאַאיווקייט" איז ניט בלויז, וואָס זי רירט, באַוועגט דאָס געמיט צו צערטלעכקייט, נאָר זי רופט אויך אַרויס אַ געפיל פון אַפּשיי.

אַט-די דאָזיקע פֿאַרשיידענע געפילן: רירונג, צערטלעכקייט, אַפּשיי און לעכערלעכקייט גיבן דעם קאַמיום פונעם קינד אַן אייגנאַרטיקע באַפֿאַרבונג. גרויסע הומאַריסטן לאָזט זיך אַריין אין דער ספּערע פון קינדערשן קאַמיום, כדי צו פֿאַראידלען און צו פֿאַרטיפּן זייערע שילדערונגען פון "דערוואַקסענעם קאַמיום".

אמתדיק גרויסע הומאַריסטן זעען אויך אין דער קאַמיק פון דערוואַקסע- נעם שטריכן — זאָל זיין צעקאַליעטשעטע, פֿאַרקריפּלטע, צעדרייטע — פון קינדערשער נאַאיווקייט. און דאָס פֿאַרשטאַרקט, פון איין זייט, דעם קאַמיום, וואָס אינעם הומאַר וועגן דערוואַקסענע, ווייל עס מאַכט נאָך בוילעטער די "ניט-אַנטשפּרעכונג" צווישן האַנדלונג און ציל, — פון דער אַנדערער זייט אַבער פֿאַרשטאַרקט עס אויך דעם טראַגישן קערן פונעם הומאַר. די געוויסע פֿאַזי- טיווע שטריכן, וואָס זיינען פֿאַראַן נעבן די נעגאַטיווע, כמעט אין יעדער נאַ- איווקייט — לייגן זיך אויף דער וואָג לטובת דער אויסגעלאַכטער פיגור.

כמעט אלע דערוואַקסענע געשטאַלטן פון שלום-עליכמס הומאַריסטישער שאַפונג פאַרמאָגן אין זיך שטריכן פון קינדערשער נאַאיווקייט. אַמאָל ווידער-שפרעכיק צו אַנדערע שטריכן אין זייער כאַראַקטער, און אַמאָל אין איינקלאַנג מיט זיי.

ניט בלויז אַזעלכע געשטאַלטן ווי טביה אָדער דער פאַרכישופטער שניידער שמעון-עליע, ניט בלויז די פאַרשיידענע „גליקלעכע“ און אומגליקלעכע מענטשן פון קאָדני, קאַסרילעווקע, מאַזעפעווקע א.א.וו. — נאָר אפילו די מנחם-מענדלס, ווי מיר האָבן שוין אויבן אַמאָל געזאָגט.

אַלע מנחם-מענדלשע געשטאַלטן פאַרמאָגן אין זיך, ניט געקוקט אויף זייער כיטרער און חריפשער פלינקייט, — אָן אַ שיעור נאַאיווקייט. דערמיט ווערט געגעבן אַן אַנצוהערעניש, אַז זיי זיינען ניט בלויז לעכערלעך און אומגליקלעך, נאָר אויך צום גרעסטן טייל אומשולדיק. דערמיט ווערט אַראַפגע-נומען אַ היפשער טייל טענה פונעם לופט-מענטש און אַרופגעלייגט אויף דער געזעלשאַפטלעכער אָרדענונג, וואָס פון איר וואַקסן אַזעלכע פאַרזעענישן.

דער גרויסער לאַכנדיקער פאַעט גופא פאַרמאָגט, ווי בכלל יעדער אמתדיק גרויסער הומאַריסטישער און קאַמעדישער שרייבער, אַ היפשע דאָזע פון קינדערשיקייט און „נאַאיווקייט“ — אינעם הויכן באַטייט פון דעם וואָרט, אַזאַ נאַאיווקייט, וואָס איז פיאיאק אפילו ביים וויינען צו באַמערקן מיט אַ שאַרפן, פרישן, ניט אַפגעניצטן חוש — אַ קאַמישן שטריך, און דערביי מיט טרערן אויף די באַקן אַ לאַך צו טאָן.

3. „אַן אַרעמאַן טאָר קיין הנאה ניט האָבן“...

אַבער אויך אין דער קינדער-דערציילונג איז שלום-עליכמס הומאָר ניט ביז צום סוף קיין פריילעכער. אויך דאָ אַנטהאַלט דער קאַמיוס אַ טראַגישן קערן. די „ניט-אַנטשפרעכונג“ צווישן האַנדלונג און ציל איז דאָ טאַקע ווייניקער לעכערלעך ווי ביי דערוואַקסענע, מער פאַרענטפערט, דעריבער איז די קאַמיק מילדער. דערפון אַבער ווערן די רעזולטאַטן פונעם צוזאַמענשטויס, וואָס צווישן דעם קינדעריש-מענטשלעכן באַגערן און דער האַרבער ווירקלעכ-קייט אין דער פאַרשקלאַפטר געזעלשאַפט, — ניט ווייניקער ווייטיקדיק.

די סיבה ליגט דאָ ניט אַזוי ווייט אין דער באַגרענעצטקייט פון דער קינדערשישער השגה, ווייל די טעותדיקייט פון דער דאָזיקער השגה איז באַרעכטיקט און נאַטירלעך, און דאָס נאַטירלעכע, נאַרמאַלע, געזעצמסיקע איז ניט קאַמיש. זי ליגט מער אין דער „טעותדיקייט“ פון דער אָרדענונג, אין דער קלאַסן-גע-זעלשאַפט. דערפון אַבער ווערן די ליידן פונעם קינד ניט ווייניקער פיינפול. אויף דער קאַליווע, וואָס צווישן דעם העלן, דורשטיקן, נאַטירלעכן צאַרטן

קינדערשן געמיט — און דער מגושמדיקער, אכזריותדיקער ווירקלעכקייט, רעאָגירט דאָס קינד מיט אויסטערלישע יסורים, און דער „קאָמיזם“, וואָס באַווייזט זיך דערביי אַרויס, איז טאַפּלט טראַגיש.

שלום-עליכמס קינדער-מעשות — געוויינלעך זיינען עס דער עיקר מעשות וועגן קינדער — כאַטש זיי זיינען אָנגעהויכט מיט ליבלעכן ליריום און אַפּט מיט קינדעריש-אידילישער שטימונג, האָבן כמעט שטענדיק אַ טיף-טרויעריקן אינהאַלט. ניט בלויז, וואָס זיי ענדיקן זיך געוויינלעך מיט אַן אומגליקלעכן סוף, נאָר זייער גאַנצער אינהאַלט איז אין תּוֹך אַ טרויעריקער.

דאָס זעען מיר שוין תּיקף אין דער ערשטער קינדער-מעשה שלום-עליכמס, טאַקע אין דער ערשטער מייסטער-דערציילונג זייער, אין „דאָס מעסערל“. דאָס אייגענע שטעלן מיר פעסט אין אַזעלכע פּערלען ווי „די פּאָן“, „דאָס דריידל“, „דער יינגסטער פון די מלכים“, „ראַבבטיק“, „אויפן פּידל“, „אַ פּאַרשטערטער פּסח“, „באַשעפעניש“, „צער-בעלי-חיים“, א.א.וו. אַ סך ביטערקייט איז פּאַראַן אין דער וואונדערלעכער דערציילונג „ביים קיניג אחשוּרש“, וואו עס פילט זיך אַזויפיל גאַענטקייט צו די מענטשן פונעם פּאַלק און אַזויפיל איראַניע צו דער גראַבקייט פון די נגידישע מיוחסים.

שלום-עליכמס קלייבט זיך דערציילן אַ פּריילעכע מעשה „לכבוד דעם פּריילעכן יום-טוב פורים“ — און דערציילט די עלעגישע געשיכטע „אסתר“ — וועגן דער פּאַרשקלאַפונג פון די מענטשלעכע געפילן דורך דער קלאַסעווער אַרדענונג און דורך הינטערשטעליקע אינטערעסן און פּאַרשטעלונגען. פון יוצא-וועגן ענדיקט ער די טרויעריקע מעשה מיט אַן איראַניש-פּריילעכער באַטראַכטונג.

אפילו די שטיפּערישע מעשה „גולנים“ האָט אַ טראַגישן אונטערשלאַק. קינדער שטרעבן בטבע צו פּרייד, צו פּרייהייט, צו ליכט. ס'קומט זיי ניט גרינג אַן אונטערצובייגן דעם קאַפּ אונטער דעם וויסטן יאָך פון דער פּאַראַומער-טער, זינלאַזער טראַדיציע. ווען זיי קומען אין באַרירונג מיט דער אומגעלומ-פּערטער הינטערשטעליקייט, פּראַטעסטירן זיי אויף זייער אופן, און ס'קאָסט אַ סך אַנשטערענונג, ביז זיי ווערן איינגעבראַכן. פון דער דאָזיקער קאַליזיע באַקומט זיך קאַמיק, אָבער געוויינלעך אויך טראַגיק סיי פאַר זיי, סיי אויך פאַר די דערוואַקסענע, וואָס ווילן זיי איינשפּאַנען אין דעם זעלבן יאָך, וואָס זיי אַליין טראַגן אויפן האַלדז-און-נאַקן. דאָס איז עס, וואָס סע ווערט דערציילט אין „גולנים“.

און די „פּריילעכקייט“, וואָס אין דעם וואונדער-שיינעם בוך „מאַטל פּייסי דעם חונס יינגל“! דער אייגנטלעכער אינהאַלט פון שלום-עליכמס דערציילונג וועגן קינדער איז דאָך אומעטום דער אייגענער: דאָס אומשולדיקע, צאַרטע קינדערשע געמיט לעכצט און איז דורשטיק נאָך אַ ביסל פּרייד, אָבער אויך

דאָס נישטיקע אַרעמע ביסל פרייד ווערט אומעטום און אכזריותדיק פאַרשטערט דורך די אומגעלומפערטע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן. די קליינע קינד-דערשע באַגערן, אַזוי גרינג צו פאַרווירקלעכן, אָך, זיי ווערן אויך ניט מקוים, און דאָס קינדערשע האַרץ ווערט גרויזאַם אַנטוישט. אומעטום אין די קינדער-דערציילונגען הערט זיך די ביטערע טענה: „גוואַלד! רבונו של עולם! פאַר-וואָס קומט דאָס מיר? און פאַר ווען?...“ („די פאַן“).

אויף דער שיינקייט, אויף דעם חן, אויף דער פאַעזיע פונעם קינדערשן נפש ווייזט שלום-עליכמס מיט האַרצווייטיק: די דאָזיקע וואונדערלעכע בלומען וואַקסן אין טורמע-הויף אויפן מיסט און קומען דאָרט אום! (זע „דריי קעפ-לעך“). זיינע קינדער-מעשות זיינען אייגנאַרטיק-„פריילעכע“ קלאַג-לידער אויף דעם דרייפאַכיק אונטערדריקטן געטאַ-קינד: אונטערדריקט פון סאַציאַל-לער אומרעכטיקייט און נויט, פון באַרבאַרישער נאַציאָנאַלער שנאה, פון אַפ-געשטאַנענע טראַדיציעס און פאַראורטיילן.

אַז מע וויל, איז די געשטאַלט און די ראַלע פונעם קינד אויך אַ קינסטלע-רישער סימבאָל פונעם גאַנצן לעבן אין דער דעמאָלטיקער געזעלשאַפט. און ווי געוויינלעך אין אמתע קונסטווערק — אַ טיף רעאַליסטישער סימבאָל, וואָס הייבט אויף אפילו כלומרשט „טריוויאַלע“ שטייגער-מאַמענטן צו אַלגעמיינע אויספירן.

וועגן שלום-עליכמס קינדער-מעשות האָב איך אַמאָל (1931) אין צוואַמענ-האַנג מיט אַ זייער איינזייטיקער, דעריבער פאַלשער איינשטעלונג געשריבן עטלעכע אומריכטיקע באַהויפטונגען און אויך די סאַמע אומגערעכטע פון זיי: אַז שלום-עליכמס האָט אין דער קינדער-מעשה געוויזן די פאַקטן פונעם לעבן „ביי דער אַראַפגעשרויפטער שיינ פונעם קינדערשן אַספעקט“. דער אמת איז פונקט פאַרקערט. אין זיינע קינדער-מעשות ברעכט זיך איבער ווי אין אַ פאַקוס און באַווייזט זיך באַזונדערס שאַרף דאָס גאַנצע קאַמפליצירטע לעבן פון די דערוואַקסענע, פון די פאַלקסמאַסן בכלל. דורכן קינדערשן געביט באַווייזט זיך שאַרפער די טראַגיק פון די דערוואַקסענע.

דאָס מינערט אַבער ניט קיין האַר אין דער אַביעקטיווער עכטיקייט און זשאַנרישער זעלבשטענדיקייט פון שלום-עליכמס קינדער-שילדערונגען. שלום-עליכמס האָט אין זיך אַפגעהיט אַ באַשטימטע איידעלע נאַאיווקייט פונעם קינד-דערשן געמיט, וואָס האָט אים געגעבן די וואונדערלעכע פייאיקייט — אַזאַ ווי עס פאַרמאַגט יעדער גרויסער פאַלקסטימלעכער דיכטער אַן אויסנאַם — זיך אינטיים איינצולעבן אין דער קינדערשער וועלט, צו זען, צו באַאַבאַכטן און צו רעאַגירן מיט דער פרישקייט פון די קינדערשע ניט אַפגעטעמפּטע חושים,

עמפּינדלעך צו רעאַגירן, אוממיטלבאַר און קאַנקרעט, אויפצונעמען גלייכצייטיק איינדרוקן פון קאַמיק און טרויער, פון פּאַעזיע און שטייגער. שלום-עליכמס דערציילונגען זיינען פאַרן פאַרשער פונעם קינדער-געמיט אַ גאַנצער אוצר.

ביי דיקענסן, ביי מענדעלען איז די דירעקטע מאַלעריי פונעם הינטער-גרונט און דער אַטמאָספּער אַרום דעם קינד — טיפּער. ביי שלום-עליכמען איז דאָס קינד — קינדערשער, אָן אַן ערך עכטער, גראַציעזער, און — ביי דער גאַנצער טראַגיק — אויך זוניקער, געמאַלט מיט מער וויסן וועגן דעם, ווי אַזוי אַ קינד פילט און רעאַגירט אין פאַרשיידענע אומשטענדן, און דעריבער זיינען זיינע קינדער-געשטאַלטן מייסטערשער, פולקומער.

די גרויסע אימפּראַוויזאַציע

די קונסט פון אימפּראַוויזאַציע איז אַמאָל געווען פּאַלקסטימלעך און פאַר-שפּרייט. נאָך אינעם 19-טן יאָרהונדערט האָט מען אין איראָפּע געקאַנט באַגעגענען מערקווירדיק באַגאַבטע אימפּראַוויזאַטאָרן פון לידער, פּאַעמעס און אפילו דראַמעס. באַזונדערס אין איטאַליע, אָבער אויך אין דייטשלאַנד און אַנדערע לענדער. זיי פלעגן אויפטרעטן אויף קאַנצערטן און אימפּראַוויזירן אויף אויפגעגעבענע טעמעס.

כאַטשע געטע און העגעל, פּושקין, טורגעניעוו, הערצען רעדן וועגן באַ-שטימטע אימפּראַוויזאַטאָרן פון זייער צייט מיט אויפמערקזאַמקייט און פאַר-וואונדערונג, — האָט דעמאַלט די אימפּראַוויזאַציע שוין געהאַלטן אין אַפּגאַנג און איז געווען מער קונץ ווי קונסט, איר עיקר-אויפטו איז שוין באַשטאַנען אינעם פּאַקט פון שאַפן עקספּראַמפּט, אָן צוגרייטונג, צווישן די יידישע בדהנים פלעגן זיך אויך טרעפן אַזעלכע דיכטעריש באַגאַבטע אימפּראַוויזאַטאָרן. מסתמא זיינען אימפּראַוויזאַטאָרן אויך נאָך איצט פאַראַן אין די פאַרשיידנסטע לענדער, באַזונדערס אָבער ביי די מזרחדיקע פעלקער, אויך אין אונדזער פּאַטערלאַנד.

אָבער אין תּוך איז דאָך דער דאָזיקער אופן פון קינסטלערישן אויסדרוק אַ ווייניק מאַדיפּיצירט רעשטל, וואָס האָט זיך דעהאַלטן ביז היינט פונעם אורשפּרינגלעכן און אורערשטן שטייגער פון פּאַעטישן שאַפן. דער דיכטער פונעם אוראַלט צינדט זיך אָן פון אַ געפיל און רעדט באַגייסטערט, באַזעסן, אָן שום צוגרייטונג דיכטערישע ווערטער אין אַ געבונדענער פּאַרם. זיי שטראַ-מען פון אים אוממיטלבאַר.

זינט לאַנג אַנגעזאַמלטע געדאַנקען, געפילן, בילדער, דערפאַרונגען, קריס-טאַליזירן זיך מיטאַמאַל אין פּעריזן ביי אַ קאַנקרעטער געלעגנהייט, וואָס באַ-

גייטערט דעם דיכטער. פֿאַרשטייט זיך: די באַגייסטערונג, וואָס דער אַנטי-קער מענטש האָט אין איר געזען אַ „געטלעכן“, העכער-מענטשלעכן כוח, שאַפט גיט די „סובסטאַנץ“ פונעם ליד, זי צינדט בלויז אָן דאָס שעפּערישע געמיט, רופט אַרויס דעם לאַנג-אַנגעזאַמלטן דיכטערישן שטאַף, שמעלצט אים איינ-הייטלעך דורך און פורעמט אים אויס צו גרעסטער ווירקזאַמקייט.

אין דער כלומרשטער „לייכטיקייט“ און ווירקלעך גרויסער אוממיטלבאַר-קייט פון שלום-עליכמס שאַפן, אינעם פריידיק-באַזעסענעם, משונהדיק רייכן פאַ-בולירן, אין זיין גיכן אַבסאָלוט טרעפלעכן פאַרקניפן רייד און בילדער קאָן מען דערקענען שטריכן פון עפעס אַ מין געניאַלן „אימפּראָוויזאַטאָר“, אין וועלכן עס לעבט די פּאַעטיש-אַגערישע באַגייסטערונג פונעם אוראַלט-דיכטער, כאַטש זי איז געפורעמט דורכן לעבן און דורך דער קולטור פון דער נייסטער צייט און כאַטש איר טעמע איז גיט די העראַאישע, נאָר די קאַמישע. לויט אַריסטאָ-טעלן איז דאָך די קאַמעדיע אַנטשטאַנען פון אימפּראָוויזאַציע.

שלום-עליכמס ווערק מאַכן אַפט דעם איינדרוק ווי אַ מין אידעאַלע אימ-פּראָוויזאַציעס, דערהויבענע ביו צו פולקומער הויכער קונסט. דער איינדרוק ווערט פאַרשטאַרקט דורך דער אויסטערליש אוממיטלבאַרער — מע פלעגט אַפט אַמאַל זאָגן „סאַמנאַבולישער“ — זיכערקייט, מיט וועלכער דער דיכטער באַוועגט זיך אויף די געפערלעכע און אַפט גליטשיקע סטעזשקעס פון שטיי-גערישער קאַמיק, רייצט אונדז ווירקלעך צום לאַכן אויף שריט און טריט, — און דאָס איז דאָך שוין גיט קיין קלייניקייט, — און דערגיט אויף אַזאַ לאַכנדיקן אופן ביו צום עמפּינדן און באַווייזן די טראַגישע אַטמאָספּער פון וועלט-היס-טאָרישן איבערבאַרַך אינעם לעבן פון דער געזעלשאַפט אין זיין צייט.

ווער סע וועט האַלטן די דאָזיקע פעסטשטעלונג (וועגן די שטריכן פון הויכער „אימפּראָוויזאַציע“ ביי שלום-עליכמען) פאַר ריזיקאַליש און גיט גענוג באַגרינדעט — וועט לפחות גיט קאַנען באַשטרייטן, אַז שלום-עליכס סטיל-זירט די פאַרם פון אימפּראָוויזאַציע. שלום-עליכס לאָזט שטענדיק דערציילן אַ שטייגערישן דערציילער, און דער שטייגערישער דערציילער איז דאָך שטענ-דיק אַן אימפּראָוויזאַטאָר, זיין מעשה איז שטענדיק אַן אימפּראָוויזירטע, ווי געזאַגט: קיינעמס סטיל אין דער יידישער ליטעראַטור איז גיט אַזוי נאַענט צום דערציילערישן נוסח פון אַ יידן פון אַ גאַנץ יאָר, ווי דער סטיל פון שלום-עליכמס פּראָזע, און אין דער אייגענער צייט איז קיינעמס סטיל גיט אַזוי (אויף אַ פאַרבאַרענעם אופן) איבערגעאַנדערשט. והאַ-ראיה, זייער אַ סך האַבן געפרואווט אים נאַכמאַכן, און קיינער האָט זיין סוד גיט געטראַפן. אויב שלום-

עליכס אימפראָוויזירט ניט (אין דעם זינען, ווי מיר האָבן דאָס אויבן געשריבן). דאָן סטייליזירט ער אימפראָוויזאַציע. אזוי צי אַנדערש, ווייזט דאָס אויף זיין גרויסער אוממיטלבאַרער נאַענטקייט צום קוואַל פונעם פּאַלקסטימלעכן שאַפן. אין די געוויסע שטריכן פון „אימפראָוויזאַציע“ — אַלצאיינס ווי מען זאָל דאָס ניט פאַרשטיין — ליגט אַ גרויסער כוח, אָבער אויך איינע אַ שוואַכע זייט שלום-עליכמס. יעדער מין „אימפראָוויזאַציע“, זאָל זיין די סאַמע אידעאַלסטע, שליסט אין זיך איין אַהויז דער אויסערגעוויינלעך שאַרפער וואַכיקייט פון געפיל און געדאַנק אויך אַ גרעסערע דאַזע אומבאַוואוסטיזניקייט און „אינ-סטינקטייווקייט“ פונעם שעפּערישן פּראָצעס איידער ווי געוויינלעך דאָס ניט-אימפראָוויזירטע שאַפן.

גראַד אין דער פּיאיִקייט אוממיטלבאַר צו אימפראָוויזירן, אוממיטלבאַר צו זאָגן דעם הויכן סינטעטיזירטן אמת אין דיכטונג. רעדע און שטראַף-רייד, האָט דער אַנטיקער מענטש געזען אַן אומבאַוואוסטיזניקע געטלעכע און שרעק-לעכע באַזעסנקייט, וואָס האָט אים געפּלעפט און האָט אויף אים געמאַכט דעם מוראדיקן איינדרוק. דער פחד און די געטלעכע פאַרערונג פאַרן נאַווי שטאַמט אין אַ היפשער מאַס פון זיין פּיאיִקייט פּלוצים און ניט-צוגעגרייט „צו זאָגן“ די צוקונפט („נבא“) הייסט: זאָגן, אָדער ווען ס'רעדט עפעס — דער „רוח אלהים“ — אַרויס פון עמעצן, אַשטייגער ווי דער מענטש וואָלט געווען משוגע (*). די זעלבע געטלעך-„משוגענע“ באַזעסנקייט האָבן די אַנטיקע גריכן געזען אין די ניט-אויסגעלערנטע, ניט-געגרייטע, פּלוצימדיקע פּערזן פונעם דיכטער „פּאַעזיע“ — הייסט „שאַפונג“, און זי ווערט געבראַכט אין פאַרבינד-דונג מיטן געטלעכן „דיימאָן“, מיט דער „מאַניע“ — דער געטלעכער באַ-זעסנקייט.

„אימפראָוויזאַציע“, עכטע אָדער רעפּראָדוצירטע, איז יעדנפאַלס מער פאַרבונדן מיט דער וועלט-ענפּינדונג איידער ווי מיט דעם וועלט-באַוואוסטיזן, והאַ-ראיה: די לייכטיקייט, מיט וועלכער עס ווערט אַרויסגעזאָגט אַ קלאַר און ביז צום סוף באַטראַכטער געדאַנק אָדער אַ פאַרבאַוואוסטיזניקט געפיל — האָט ניט אין זיך קיין סימנים פון דעם, וואָס מיר רופן אימפראָוויזאַציע. די לייכט-קייט פון דער אימפראָוויזאַציע איז פון אַן אַנדער מין. זי איז, אַן ספק, נאָך מער פאַרבונדן מיט דעם זינלעכן פאַרשטעלן און פילן, איידער ווי געוויינלעך דאָס קינסטלערישע שאַפן. „אימפראָוויזאַציע“ אין דעם זינען, ווי מיר פאַר-שטייען עס, פאַרמאַגט אַ גרויסן כוח, אָבער אויך עפעס-וואָס פון ניט שטאַנד-האַפטיקייט, פון ניט-ענדגילטיקייט.

* „משוגע“ און „איש הרוח“ (דער מענטש, אויף וועלכן ס'איז אַנגעקומען „גאַסס גייסט“) זיינען כמעט סינאָנימען.

א הויפט-געפאָר פאָרן פאָטעטישן און טראַגעדישן דיכטער איז די אויפ-געבלאָזנקייט. פאָרן קאָמעדישן און הומאָרישן שרייבער. — אַז ער זאָל זיך ניט אויסגליטשן און אַריינפאלן אין שטייגערישער טריוויאַליטעט און באַנאַלקייט. אפילו וועגן דעם דיכטער-ריז שעקספיר זאָגט העגעל: „שעקספיר האָט... ווירקלעך פאַרמאָגט אַ גרויסן און טיפן הומאָר, און פאָרט פעלן אויך ביי אים ניט קיין פלאַטשיקע שפאַסן.“* שלום-עליכמס שאַפן איז ניט פריי פון אויבער-פלעכלעכע און אויך טריוויאַלע ערטער, — כאַטש ער פלעגט זיך זייער באַמיען דאָס אויסצומיידן, באַזונדערס טרעפט זיך אַזוינס אין די פאַרשיידענע באַ-טראַכטונגען, וואָס באַגלייטן די בילדער. דאָס האָט אַ שייכות צום מאַמענט פון „עקספּראַמפּט“ אין דער „אימפּראַוויזאַציע“.

און אַ שייכות האָט דאָס — סוף-כל-סוף — צו דעם דרוק פון דער פּיליס-טערישער סביבה אויף דעם געניאַלן דיכטער, צו דער באַשטימטער הילפלאַזי-קייט און ניט-שטאַנדהאַפטיקייט אין פּראָגן פון וועלט-אַנשוואַונג, וואָס זיין געני האָט זיי שטענדיק געדאַרפט בייקומען און האָט זיי טאַקע געוויינלעך בייגע-קומען. אָבער עס זיינען ביי אים צומאָל פאַרבליבן רעשטן פון קליינבירגערלעכע פאַרשטעלונגען. ער האָט געמאַלט אַ ניט-שטאַנדהאַפטיקע וועלט, אַ פּעריאָד פון גרויסן איבערבראָך אין דער מענטשלעכער געשיכטע, שטייענדיק אַליין גאַנץ אַפּט אויף אַ ניט זייער שטאַנדהאַפטיקן באַדן.

מיינסטנס האָבן זיינע אמתדיקע בילדער פון דער ווירקלעכקייט קאַרעגירט יענע איינצלנע רעשטן פון „קליינע השגות“ און צונישט געמאַכט זייער ראַלע אינעם ווערק. ס'איז קליינלעך און נאַריש צו באַשטימען דעם זין פון שלום-עליכמס שאַפן גראַד דורך יענע איינצלנע באַלעבאַטישע עלעמענטן, וואָס האָבן געשפּענסטערט אין די אַנשוואַונגען פונעם גרויסן קינסטלער, אָדער דורך איינצלנע קינסטלעריש ניט געראַטענע ווערק און ערטער, וואָס פאַרנעמען אין זיין אמתדיקער שאַפונג אַן אומבאַדייטנדיק אַרט און וואָס זיינען פאַרן רעזול-טאַט פון זיין לעבנס-ווערק גענוג גלייכגילטיק.

מאָסגעבנדיק פאַר דער אַפּשאַצונג, פונקט ווי ס'איז געווען פאַר זיין שאַפן גופא, איז יענער טיפּער זין, וואָס איז געווען דער גרונט, די פאַראַויסזעצונג פאַר זיינע פילע מייסטער-ווערק, יענער זין, וואָס האָט שטענדיק אַנגעפילט זיין געמיט און וואָס צומאָל האָט ער אים בפירוש אַרויסגעשטעלט אַלס ציל פון זיין שאַפן.

* „עסמעטיק“, אַזוי ווי פּריער, ז. 304.

דער טאלאַנט פונעם פּאַלק

1. דער אורשפרונג פון שאַפּער־שקייט

„אזעלכע טאלאַנטן ווי ס'מעמפעניו, ווי יאָסע-לע וכדומה זיינען ביי אונדז דאָ לרוב. נאָר זיי ליגן באַ-גראַבן ערגעץ אין אַ העק, נישט צו אַנקוקן די ליכטיקע וועלט. און אז עס כאַפט זיך שוין יאָ אַמאָל אַרויס איינער פון צען טויזנט, וואָס באַווייזט זיך אַרויס מיט זיין פּויער, פאַרשטייט אים קיינער נישט ביי אונדז. פּילן פּילט מען אים, נאָר פאַרשטיין פאַרשטייט אים קיינער נישט. דעריבער איז זיין לעבן צומייסטן אַזאָ טרויעריקס. זיין נסיעה אויף דער וועלט איז אַזוי אינטערעסנע, אַז ס'איז כ'לעבן כדאי זיך מיט אים צו באַקענען פון דער נאָענט.“

(ש לום - עליכס : „א בריוו צו אַ גוטן-פריינט“).

אין די פאַראומערטע, קליינלעכע, קבצנישע, פון אַלע זייטן צונויפגע-קלעמטע פאַרהעלטענישן, אין וועלכע עס לעבן שלום-עליכמס מאַסן, ווערט פאַרשטערט זייער שפּרודלענדיקע לעבנספרייד, זייער שוואונג ווערט געפּעג-טעט, די גרויסע געפילן ווערן צעטאַפּטשעט.

און דאָס סאַמע ערגסטע: דער שעפּערישער געניוס פונעם פּאַלק זיצט אין קייטן. דאָס אַרבעטנדיקע פּאַלק איז דאָך דער אמתדיקער באַשעפּער פון אַלץ, וואָס הענט און גייסט האָבן אויפגעטאַן, באַמיען זיך די עקספּלאַטאַטאַרס דאָס דאָזיקע שעפּערישע פּייער צו פאַרלעשן.

קיינ שום אונטערדריקונג איז ניט ביכולת דאָס פּייער צו דערשטיקן. ס'טליעט שטענדיק, זאָל זיין פאַרשאַטן מיט אַש, און ווי נאָר די מינדסטע שפּאַרונע, רייסט עס זיך אין דער הייד, פּלאַקערט אויף, ראַנגלט זיך, באַווייזט וואונדער איבער וואונדער, באַלייכט איטלעכס מאָל העלער די וועלט און דאָס לעבן — און ווערט ווידער און ווידער פאַרשאַטן און געשטיקט. אַזוי גייט אָן דער שטענדיקער קאַמף, און די שעפּערישע ענערגיע פונעם פּאַלק קאָן זיך ניט פריי אויפהייבן צו די העכסטע הייכן, אַזוי לאַנג עס ווערט אויסגענוצט און אונטערדריקט איין מענטש דורכן אַנדערן צוליב עגאָאיסטישע צילן.

שלום-עליכס געהער צו די גרויסע מענטשן, וואָס האָבן טיף דערפילט דעם אמת וועגן דעם אורשפרונג פון יעדער שאַפּערישקייט — אַז זי ליגט אין די מאַסן פונעם פּאַלק. זיין גרויסקייט באַשטייט טאַקע דערין. אין אַ געוויסער מאַס איז דאָס דער זין פון זיין גאַנצן שאַפּן: צו באַווייזן די געניאַלישקייט פונעם פּאַלק — ווי זי איז געפּענטעט און מוראדיק צעקאַלעטשעט דורך די באַרבאַרישע פאַרהעלטענישן, אומעטום רעדט ער נאָר וועגן דעם. זיין שאַפּן

איז אַ משונהדיק אייגנאַרטיקער געזאַנג וועגן דעם געפענטעטן פראַמעטיי, וואָס רויבפויגלען רייסן שטיקער פון זיין האַרץ.

טביה דער מילכיקער איז דאָך אַחוץ אַלע אַנדערע אייגנשאַפטן זיינע — אַ משונהדיק אַריגינעלער דערציילער. אַ דערשיטערנדיקער באַזויז אויף די קינסטלערישע און ניט־פאַרווירקלעכטע כוחות, וואָס שטעקן אינעם פאַלק. שלום־עליכמס סטיל בכלל איז דאָך סך־הכל די קינסטלערישע אויסביל־דונג פונעם ווירקלעכן טביהס נוסח רעאַליסטיש צו דערציילן וועגן דער קעגנ־וואַרט. (אין קעגנזאָץ צו יענעם אַנדערן מין פאַלקסטימלעכן דערציילן, ווען דער אינהאַלט איז פאַנטאַסטיש און די פאַרם אַרכאַאי־סטיליזירט — אין דער לעגענדאַרישער מעשה, וואָס איז שטענדיק שטאַרק פאַרבונדן מיט אַלטע טעמעס און טראַדיציעס.)

שלום־עליכמס האָט זיך דערגרונטעוועט צום וועזן. ער האָט געפאַקט דעם טעם, דעם זין פונעם פאַלקסטימלעכן אופן דערציילן און האָט עס פאַרטיפט און אַנטוויקלט. אָבער ווען עס רעדט דער גליקלעכסטער פון קאַדני, איז זיין רעדן שטייגערש עכט. אויך אינעם ווירקלעכן לעבן איז זיין „שמועסן“ פול מיט אַרטיזם. מאַטל פייסיס רייז זיינען אין אַ היפשער מאַס דעם דיכטערס רייז, אָבער ניט אין קיין קלענערער — טאַקע דעם יינגלס, מאַטלס, דער־ציילערישע רייז.

און די פעטער פיניעס, די עליעס און אפילו די מנחם־מענדלס — צי פאַרמאָגן זיי ניט סימנים פון חריפות, עמפינדלעכקייט, באַגאַבטקייט, פליג־קייט און אַרטיזם — כאַטש זיי פאַרקריכן אין אַן אומגליקלעכן טעמפן ליקל און גייען לאיבוד?

די שעפערשע ענערגיע איז דאָ צעקאַליעטשעט און צעהרגעט און זעט לסוף אויס ווי אַ פאַרזעעניש, אָבער די מנחם־מענדלס פאַרמאָגן דאָך אַן אַ שיעור לעבנסדורשט, אַפטימזם, אַ זייער רירעוודיקע פאַנטאַזיע, אַ לעבעדיקן שאַרפן פאַרשטאַנד, וואָס כאַפט גיך אויף, באַנעמט גיך, קאַמבינירט גיך, טראַכט צו גיך — כאַטש טאַקע ביי דער גאַנצער נאַאיווער כיטרעקייט זייער ניט געראַטן.

מנחם־מענדל איז דאָך עפעס אַזאַ מין סטעמפעניו, וואָס האָט גראַד קיין שום ביסל קלעזמערדיי ניט געלערנט און בכלל גאַרניט געלערנט — און ער שפילט אויף זיין הוילער פאַנטאַזיע און אויף קיין שום שטיקל ממשות ניט. מע קאָן זיך דאָס פאַרשטעלן, וואָס פון די מנחם־מענדלס וואַלט געוואָרן, ווען די עלעמענטן פון שעפערשער באַגאַבטקייט וואַלטן ביי זיי באַקומען אַ פרייע און ריכטיקע אַנטוויקלונג. וואָס דען אַנדערש איז מנחם־מענדל, אויב ניט אַ משונהדיק פאַרקריפלטער טאַלאַנט, צענעזיקט, צעקוועטשט, דעפאַרמירט ביז ניט צו דערקענען, ביז כחה־ותלולה, וואָס דען איז זיין טראַגעדיע? און אפילו

די כלהמיני שדכנים, קאמיוואַיאַזשאַרישע שטיפערס און אַנדערע פריילעך-קבצנישע לופט-מענטשן — זיי אַלע פאַרמאָגן דאָך אַן אַרטיסטישן אַדער, דאָס זיינען דאָך זייער אַפט — צעטראַטענע אַרטיסטן.

אַממיינסטן ווייטיקט שלום-עליכס פאַר דער פאַרקריפּלונג פונעם אייגנט-לעכן קינסטלערישן כוח. פון סאַמע אָנהייב אָן האָט שלום-עליכס דעם שאַרפּסטן נייגער און אינטערעס פאַר יעדער אַרויסווייזונג פון קינסטלערישער שעפּע-רישקייט (און באַגייסטערונג פאַר איר) ביים פּאָלק, פאַר זיין דורשט נאָך שיינקייט, פאַר זיין שטרעבן צו דערהויבענעם שוואונג. ער רעדט וועגן דעם פון אָנהייב אָן מיט צערטלעכע אינטימע לירישע ווערטער.

די קינסטלערישע ענערגיע באַקומט צומאָל אינעם מוראדיק-קליינלעכן און צעקוועטשטן לעבן משונהדיקע פאַרמעס, זי באַווייזט זיך, אַזוי ווי זי קאָן, אַזוי ווי ס'איז מעגלעך — און שלום-עליכס באַגייסטערט זיך כמעט אין אַלע זיינע ווערק, אויף אַ דירעקטן אַדער אומדירעקטן אופן — פאַר אַלע אַרויס-ווייזונגען פון קינסטלערישער נטיעה און שעפּערישקייט אינעם לעבן פונעם יידישן פּאָלק. מיט זיין שאַרפּן און ליבעפולן אויג דערזעט ער זיי אומעטום, וואו זיי זאָלן ניט זיין און ווי זיי זאָלן ניט זיין דעפאַרמירט דורך אומבאַהאַלפּנ-קייט, צעקוועטשט פון ענגשאַפט, דורך אַ לעפּיש לעבן, פאַרשאַטן מיט דורות-דיקן שטויב, פאַרלייגט מיט אַפּגעשטאַנענע השגות און טראַדיציעס.

למשל. קיין זעלבשטענדיקע מוזיק-קולטור (אַן אומאַפהענגיקע פונעם ריטואַל) האָט אין דער סביבה פונעם געטאָ ניט געקאָנט אויפקומען, די מוזיק-קאָלישע שעפּערישקייט האָט זיך געקאָנט רעאַליזירן אַחוץ אין דער פּאָלקלאָר-מעלאָדיע נאָר אינעם קלעזמערשן שפּילן (געוויינלעך אויף חתונות און שמחות) אינעם זמירותדיקן ניגון און אַזוי צי אַנדערש — אינעם זינגען פונעם חזן.

דער פּאָלקס-מענטש האָט געזוכט צו באַפּרידיקן זיינע מוזיקאַלישע באַ-דערפענישן דאַרט, וואו ס'איז ביי זיין דעמאָלטיקער לאַגע מעגלעך געווען. זאָל זיין דורך חזנות. דער פּאָלקס-מענטש האָט געשעפּט חיות ניט אַזוי ווייט פונעם ריטואַלן באַטייט פון זמירות און חזנישער מוזיק, ווי פון זייער קינסטלערישן באַטייט. דער ריטואַלער צוועק אינעם חזנות, אינעם ניגון, איז פאַר דעם פּאָלקס-מענטש נאָר אַפט און געוויינלעך געווען אַ ביזאַך, אַן אויסערלעכע געלעגנהייט פאַרן קינסטלערישן קערן.

און דאָס איז טאַקע אַפט אויך אַזוי געווען אפילו ביים טאַלאַנטפולן חזן גופא: דאָס רעליגיעזע — דער עיקר אָן אויסרייד, אַ געלעגנהייט אויף אויס-צודריקן זיינע מוזיקאַלישע אידיען, ניט זעלטן — אפילו אין ווידערשפּרוך צום קולטישן זין. עפעס ענלעכס צו דעם, וואָס מיר זעען אין באַשטימטע

מאַלערייען פונעם מיטלאַלטער (באַזונדערס אין דער צייט פון רענעסאַנס) וואו דער קינסטלער באַנוצט די היסטאָריש-באַדינגטע רעליגיעזע מאַטיוון אויף אויסצודריקן קינסטלערישע באַדערפענישן און וועלטלעכע אידייען, צומאָל דווקא שטאַרק ווידערשפרעכלעכע צו די רעליגיעזע.

קיינער איז ניט געווען אַזאַ מבין אויפן חזנס שטיק, אויף די פיינקייטן פון דער קאָמפּאָזיציע און פונעם אופן אויספירן, קיינער איז ניט געווען אַזאַ באַגייסטערטער הערער זיינער ווי דער שניידער און שוסטער. „צווישן שניידערס און צווישן חזנים — דאָס וועט, דאָכט זיך, קיינער ניט אַפליקענען — איז פאַראַן עפעס אַ מין שייכות, אַ מיר התקרבות פון דער נאַטור: קיינער נעמט ניט איבער אַזוי גיך דעם חזנס „אַ שטיקל“, ווי דער שניידער, און קיינער וועט זיך נישט אַוועקזעצן אינמיטן העלן טאַג זינגען „יעלות“, ווי דער שניידער; עס איז שוין אַזוי איינגעפירט אין דעם מנהג פון דער וועלט, קאָן דאָס מסתמא שוין אַנדערש ניט זיין“ („יאָסעלע סאַלאַווי“, אינעם וואַריאַנט פון „די יידישע פּאַלקס־ביבליאָטעק“, 2, 1889, ז. 1—2).

אויב דער מוזיקאַלישער טאַלאַנט האָט ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען געקאָנט ווערן נאָר אַ קלעזמער אָדער אַ חזן און האָט אין די חזנישע און קלעזמער־ישע שטיק אַריינגעלייגט די מוזיקאַלישע שפּערישיקייט, דעם טרוים און די פּאַעזיע פון זיין געמיט — האָט דער „פשוטער עולם“ דאָס אַלץ אַריינגעלייגט אין די באַוואוסטע אומבאַהאַלפּענע געשפּרעכן וועגן דער קונסט פונעם קלעזמער און חזן.

שלום-עליכמס ווערק אַנטהאַלטן אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן דער פּאַלקס־טימלעכער וואַקאַלער און אינסטרומענטאַלער מוזיק ביי יידן. און אפילו וועגן פּאַלקסטימלעכער טאַנץ-קונסט. קיין שום פאַרשער פון די דאָזיקע געביטן קאָן ניט פאַרבייגיין די ידיעות, וואָס מע קאָן וועגן דעם געפינען אין די ווערק שלום-עליכמס. מיט וויפל אינטערעס און באַגייסטערונג רעדט ער וועגן די טאַלאַנטן, וואָס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אין די שטעטלעך אַלס חזנים. „פון קינדווייז אָן האָט ער (יאָסעלע סאַלאַווי, דער העלד פונעם גלייכנאַמיקן ראַמאַן; אגב, אַ ווירקלעכע היסטאָרישע געשטאַלט—ו.ו. מ.) זיך אָנגעהערט ביי שמואליקן אין שטוב פאַרשיידענע מעשות פון וועלט־חזנים, וואָס האָבן זיך קונה-שם געווען מיט זייער זינגען, און זייער נאַמען איז נאָכדעם פאַרבליבן אויף אייביק צווישן יידן, די דאָזיקע מעשות וועגן הערשטלע דאָס יינגעלע, וועגן דעם ווילנער באַלעבעסל, וועגן אַרקע פּידלער וכדומה האָבן אים ניט געלאָזט צו רו, און ער פלעגט טראַכטן וועגן זיי טאַג און נאַכט“ („יאָסעלע סאַלאַווי“).

פון שלום-עליכמס ווערק קאָן מען צונויפשטעלן אַן ענציקלאָפּעדישן פּראָ-גראַם-צעטל פון נעמען אויף צו באַהאַנדלען דעם מין פאַרגעסענע קינסטלער.

וואָס זיינען אין ערגעץ ניט אָדער זעלטן פאַרצייכנט און וואָס האָבן אויף זייער אופן אַרויסגעבראַכט דאָס גאַרעניש פון די מאַסן נאָך קונסט און שיינקייט. שלום-עליכס דערמאָנט די נעמען פון די ניסי בעלזער, ירוחם הקטן, פיני (פיציע) ראָזומע, קאַרמיאַל, בצלאל, דעם לעגענדאַרן יואל-דוד („דאָס ווילנער באַלעבעסל“). הערשעלע דאָס יינגעלע, אַרקע פידעלע („דער וויטעבסקער“), באַכמאַן בעני, סענדער מירער, כעזקעלע, עליע-דוד טשערניגאווער, דער שקודער חזן, קאַנאַריק, דוד כמעלניקער, דער קרוטיער חזן (ניסיעס זיידע), אברהם חסיד פון לעמבערג, קאַשטאַן, יאַסעלע סאַלאָווי, ברוך קאַרלינער א.א.וו. א.א.וו. ער רעדט וועגן די דאָזיקע ביי די מאַסן פאַפּולערע זינגערס און קאַמפּאָזיטאָרן מיט אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכער פּיעטעט. ער זעט אין זיי פאַרשטעלטע פּאָלקסינסטלער.

„איך וואָלט אָבער זיין אַ בעלן צו וויסן, וויפל גרויסע מענטשן, אַרטיסטן, פּאַנטן, קינסטלער געפינען זיך אויף דער גרויסער וועלט, וואָס קומען אַרויס טאַקע פון אַט-די קלעזמער מיט אַט-די משוררימלעך? און וויפל גרויסע מענטשן, אַרטיסטן, אמתע טאַלאַנטן זיינען ביי אונדז פאַרפאַלן געוואָרן און גייען לאַיבד נאָך עד-היום?... (ש.א. — „אַ בריוו צו אַ גוטן-פריינט“). אמתדיקע פאַרליבטקייט ווייזט שלום-עליכס צו די פורים-שפילן, צו די פאַלקסטימלעכע פאַרשטעלענישן און אימפּראָוויזאַציעס. מיר זעען דאָס אין דער נאָוועלע „ביים קיניג אחשורש“, וואָס איז שייך ביז צום וויינען, אין דער פּראַכטפולער נאָוועלע „די גאַלדשפינער“ און אין אַן אַ שיעור בילדער, וואָס זיינען צעוואָרפן אין אַלע זיינע ווערק, ווי, למשל, אין „פּונעם יאַריד“ וועגן די פאַרשטעלענישן און שפילן פון מאיר מעדוועדעווקער מיטן יונגן שלום-עליכס א.א.וו. א.א.וו.

קיין יידישער שרייבער האָט ניט אַזוי טיף דערפילט דעם הויכן כאַראַקטער פון פּאָלקס-קונסט אין דער קלעזמער־ישער מוזיק, קיינער האָט ניט גערעדט וועגן איר מיט אַזאַ גרויסער ליבע, קיינער ביז צו אים האָט זיך ניט משער געווען, אַז אינעם קלעזמער קאַן שטעקן גרויסער טאַלאַנט און אפילו אַ גע-ניאַלישער מוזיקאַנט. קיינער האָט ניט גערעדט מיט אַזאַ דרך-דרך ווי שלום-עליכס וועגן די קלעזמאָרים סטעמפּעניו, פעדאַצור, נאַפּטאַלצע בעזבאַראַדקע, אברהם קלעזמער פון רוזשיטשעוו („פּונעם יאַראַד“), וועגן שייקע פייפער, דעם ווילנער באַס, וועגן פאַרשיידענע קאַמפּאָזיטאָרס (אין דער נאָוועלע „אויפן פידל“, וועגן קאַפעלעס פון זינגערס און שפילערס („אין בלאַנדזונדע שטערן“). מען קאַן אַזוי דאָס צעטל ציען אַן אַן עק, „קוקנדיק אויף דער דאָ-זיקער פון גאַט געבענטשטער, נאָר אַרעמער קאַפעלע, קומען אים (ראַפּאַלעס-קאַן, אין אמתן שלום-עליכמען, פאַרשטייט זיך, — מ.ו.ו.) אויפן קאַפּ אַלערליי מחשבות. אין דער גאַנגער צייט פון זיין נע-אָנד זיין אויף דער וועלט האָט ער

זיך שוין אָנגעזען גענוג טאַלאַנטן, וואָס וואַלגערן זיך ביי אונדז אויפן מיסט" „בלאָנדזנדע שטערן“).

שלום-עליכס געהערט צו די סאַמע ערשטע זאַמלערס פונעם יידישן פּאַלק-לאַר-ליד. ער געהערט צו די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו פאַרעפנטלעכן דעם גרויסן פּאַלקסטימלעכן אוצר און אויך אַנדערע אַריינצוציען אין דעם דאָזיקן ענין. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אינטערעס און פאַרשטאַנד פאַר די געשטאַלטן און פאַרן שאַפן פון די פּאַלקסטימלעכע און פּאַפולערע שפּאַס-מאַכער, דערציילער און מאַרשעליקעס; הערשעלע אַסטראָ-פּאַליער, שלמה לודמילער, שמואל לענטשיצער, יאַסעלע מאַרשעליק, גאַדיק ברחן פון גאַנטיאַרסק א.א.וו. דערין באַווייזט זיך זיין אַפשיי און ליבע צום גרויסן אַנאַנימען אַדער כמעט אַנאַנימען דיכטער פונעם פּאַלק.

אַגב: די פּאַלקס-קונסט און קינדער-קונסט גייט ביי אים אָפּט איין גאַנג. די אַנאַלאָגיע ליגט אין דער פריש-שפרודלענדיקער שעפּערישקייט, אין דער געוויסער נאַיווער געניאַלישקייט, וואָס ליגט אַמאָל אינעם פרייען, פונעם פאַראומערטן לעבן נאָך ניט צענעזיקטן געמיט און קומט צום אויסדרוק אין וואונדערלעכע איינפאַלן, דערפינדונגען, שפּילן, המצאות, אויסטראַכטענישן, שטיק — און אויך אינעם דערציילן (פאַרגלייך — די ביאַגראַפישע געשטאַלט פונעם ליבלעכן טרוימער, דיכטער און מעשות-דערציילער שמואליק דעם יתום, וואָס שלום-עליכס רעדט וועגן אים אין „פונעם יאַריד“ מיט אַזאַ האַרצ-לעכער און עלעגישער ליבשאַפט און וואָס איז אַזוי אייגנאַרטיק איבערגע-פורעמט אין דער געשטאַלט פונעם יינגלשן דערציילער מאָטל פייסי דעם חזנס).

שלום-עליכס דערזעט די פּאַלקסטימלעכע באַגאַבטקייט אומעטום, וואו זי געפינט זיך — אין דער פּייאיקייט צו האַלץ-שניצעררייען, וואָס באַווייזט זיך פּלוצים ביי אַן אַרעם יינגל אומגערעכט און צווינגט אים, כמעט קעגן זיין ווילן, צו רעאַליזירן זיין טאַלאַנט, זאָל זיין אויף אַ נישטיקן אופן — אויף שניצן אויס-טערליש קונציקע המן-קלאַפּערס. און מיר זיינען זיך משער: אין דעם דאָזיקן הונגעריקן יינגל פון „גאַלדשפינער“ ליגט באַהאַלטן ווער ווייסט וואָסער גרוי-סער סקולפּטאַרישער טאַלאַנט. שלום-עליכס זעט די פּאַלקסטימלעכע באַ-גאַבטקייט אין יעדער מייסטערישער האַנדלונג, ניט נאָר אינעם שניצן, מאַלן א.א.וו. און אומעטום, וואו ער דערזעט זי, איז זי אים טייער, פילט ער אין איר אַן אַ שיעור חיות.

און אפשר מער פאַר אַלץ האָבן שלום-עליכמען צוגעצויגן דער פּאַלקס-טימלעכער, דעמאָלט נאָך האַלב-באַלאַנגאַנישער יידישער טעאַטער און די קאַ-לאַרישע געשטאַלטן פון די קאַמעדיאַנטן און טעאַטער-מענטשן. כמעט ביים אַנהייב פון זיין שאַפן באַשעפטיקט אים שוין די דערשיינונג פונעם קאַמעדיאַנט האַצמאַך (אין דער העברייאיש-געשריבענער דערציילונג „שימעלע“) — און

מער ווי צוויי צענדליק יאָר שפעטער קערט ער זיך אום צו דער זעלבער טעמע אין „די בלאַנדזנדע שטערן“.

פון זינט זיינע כמעט ערשטע ליטעראַרישע טריט אָן איז שלום-עליכמס באַצויבערט פון דער פאַרשטעלונג וועגן דעם גרויסן אַנאַנימען פּאַלקסטימלעכן טאַלאַנט. פון אָנהייב אָן איז ער ווי צוגעזאַטן צו דעם מין געשטאַלטן. ער פּראַווט זיי קינסטלעריש פאַרקערפערן אינעם קלעזמער סטעמפּעניו, אינעם הזנישן זינגער יאַסעלע סאַלאַווי, אינעם אַקטיאָר האַצמאַך („שימעלע“) און — דערנאָך — אין אַ גאַנצער ריי אַקטיאָרן-געשטאַלטן מיט ראַפּאַלעסקאַ אין דער שפיץ. שטענדיק קערט ער זיך אום צו דער דאָזיקער טעמע, סיי אין זיינע קינסטלעך-ראַמאַנען, סיי אין אַן אַ שיעור ערטער פון זיינע ווערק.

די געשטאַלט פונעם פּאַלקסטימלעכן געני האַט אים פאַרפּאַלט זיין גאַנץ לעבנלאַנג. דאָס זיינען אין זיין שאַפן — אַחוץ טביהן — כמעט די איינציקע מענטשן, וואָס פאַרמאָגן פּאַטעטישן און העראַאישן שוואַנג. כמעט די איינציקע מענטשן, וואָס ווערן געוווּזן אין זייער אַנטוויקלונג און אין זייער שטרעבן צו אַ גייסטיקן ציל. דאָס באַטייט, אַז שלום-עליכמס האַט די דאָזיקע געשטאַלטן צוגעציילט צו יענעם זעלטענעם מין, וואָס מע קאָן אין זיי זען טרעגער פאַר פּאַזיטיווער באַגייסטערונג — אפילו אין דער קאַפיטאַליסטישער וועלט.

שלום-עליכמס ליבע צום זשאַנר קינסטלער-ראַמאַן איז ניט געווען קיין גיליקלעכע. די דריי קינסטלער-ראַמאַנען געהערן ניט צו זיינע סאַמע בעסטע ווערק. זיין באַגייסטערונג פאַרן פּאַלקסטימלעכן קינסטלערישן שאַפן קומט צום אויסדרוק אַ סך טיפּער און מייסטערישער — אויף אַן אומדירעקטן אופן אין די געשטאַלטן פון טביה, מאַטל פייסיס, אין אַ סך ערטער פון זיינע נאַוועלן און דערציילונגען און אין „פונעם יאַריד“ איידער ווי אינעם דירעקטן אופן פון זיינע קינסטלער-ראַמאַנען. אַבער ס'איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם גרויסן פּאַלקס-שרייבער, אַז כאַטש די ברייטע עפישע ראַמאַן-פאַרם איז ניט געלעגן אין דער טבע פון זיין טאַלאַנט, האַט עס אים פונדעסטוועגן דווקא דאָ ביי דער טעמע — פּאַלקסטימלעכע טאַלאַנטן — געצויגן צו ברייטע לייזונגען. דווקא דאָ, ביי דער טעמע, פון דעם קאָן מען דרינגען, ווי טיף דער דאָזיקער ענין האַט אים זיין גאַנץ לעבן באַשעפּטיקט.

דאָס זיינען ניט פון זיינע סאַמע בעסטע ווערק, עס זיינען אַבער אין זיי פאַראַן קאַפיטלען, זייטלעך, ערטער — אמתדיקע פּערלען, וואָס געהערן יאָ צום בעסטן, וואָס אין זיין שאַפן. די יונגט-ווערק „סטעמפּעניו“ (פּרצן איז דער דאָזיקער בוך זייער געפעלן) און „יאַסעלע סאַלאַווי“ זיינען געשריבן אין אַ נאַאיווער, אַ ביסל אַלטמאָדישער און ניט גאָר רייפּער מאַניר, אַבער די גע-

שטאָלטן זיינען האַרצלעכע, סימפּאַטישע, און די ווערק — באַהנט פּונעם דיכטערס גרויסער ליבע צו דער שעפּערישקייט פּונעם פּאַלק.

אין די „בלאַנדזנדע שטערן“ קערט זיך שלום-עליכם אום ניט בלויז צו זיין אַלטער טעמע, נאָר אויך צו זיין אַלטער, אַ ביסל אַלטמאַדישער און אַ ביסל נאַאיווער מאַניר, ווי מע קערט זיך אום צו ליבע יוגנט-דערמאַנונגען. פון דער וואַרעמקייט, מיט וועלכער ער דערציילט וועגן דער הויפט-פיגור, דעם טאַ-לאַנטפּולן פּאַלקסטימלעכן קינסטלער ראַפּאַלעסקאַ, פּאַלט אַ שיינ ניט בלויז אויף אַזעלכע פיגורן ווי האַצמאַך, ווי דער זון מיט זיין קינדער-קאַפּעלע א.א.וו., נאָר אין אַ געוויסער מאָס אפילו אויף די מגושמדיקע „טוערס“, וואָס אַרום דעם דעמאָליטיקן יידישן טעאַטער.

אַלע דריי קינסטלער-ראַמאַנען האָבן אַ טראַגישן אַדער לפּחות אַ טרויע-ריק-מעלאַנכאָלישן סוף, פּונקט ווי אַלע זיינע אַנדערע נאַוועלן, דערציילונגען און מאַטיוון, וואָס באַהאַנדלען די טעמע פּאַלקס-קינסטלער. שטענדיק האָט ביי שלום-עליכמען די דאָזיקע טעמע אַ טראַגישן שפּיץ: די ברויטאַלע פּאַרהעל-טעגישן לאַזן ניט, אַז דער פּאַלקס-טאַלאַנט זאָל זיך אַנטוויקלען ביז צום סוף, ער זאָל דערגרייכן זיין העכסטע מדרגה, זיי מאַכן פון אים אַ תּל. אין דער פּאַרניכטונג פּונעם גרויסן טאַלאַנט באַווייזט זיך באַזונדערס בוילעט די טראַ-גישע לאַגע פון די פּאַלקסמאַסן אין דער קאַפיטאַליסטישער געזעלשאַפּט.

געווען ניט ווייניק יידישע פּאַלקס-טאַלאַנטן, וואָס ניט זייענדיק באַקאַנט מיט די אַלטע און נייע אויפטוען פּונעם מענטשלעכן געני האָבן זיי אויפּסניי אַנטדעקט דאָס ניוטאַנישע פּאַל-געזעץ, פּאַרשיידענע מאַטעמאַטישע, פיזיקאַלי-שע און אַסטראָנאָמישע טעאָרעמעס, וואָס זיינען אין דער וויסנשאַפּט זייט יאָר-הונדערטער אַדער יאָרטויזנטער באַקאַנט, פּאַרשיידענע מאַשינעס, מוזיקאַלישע אינסטרומענטן און דאָסגלייכן, וואָס זיינען שוין זייט זייער לאַנג ניט נאָר אַנט-דעקט געוואָרן, נאָר אפילו שוין אַרויס פון געברויך צוליב דער פּאַרפּולקומונג פון דער טעכניק, די דאָזיקע דערפינדונגען האָבן אַמאָל-אַמאָל באַטייט אַ גיגאַנטישן טריט פּונעם מענטשלעכן גייסט אויף פּאַראַויס. פּאַרשפּעטיקטע, אומנוציק און ניט צו דער צייט איבערגעזרטע צוליב אומוויסנהייט — האָבן זיי אַ טראַגיקאַמישן באַטטייט. וויפּל אומגעוויינלעך שפּערישער כּוח איז אַזוי-אַרום געגאַנגען לאַיבּוד!

שלום-עליכם געהערט צו די גרויסע גליקלעכע פּאַלקס-טאַלאַנטן, וואָס זייער שעפּערישער געני איז דורך אַן ערודציאַנעלער אויסבילדונג יאָ רעאַ-ליזירט געוואָרן. שלום-עליכם איז אַ גליקלעך-דעאַליזירטער סטעמפּעניו אין דער ליטעראַטור. ער איז אַריין אין דער ליטעראַטור מיט דער גאַנצער גראַ-ציעזער לייכטקייט און שפּודלענדיקער אומאויסשעפּלעכקייט פּונעם פּאַלקס-

טימלעכן טאַלאַנט. דער פּאָלקסטימלעכער אָפּשטאַם פון זיין דיכטערישער קראַפט ניט אים אַ פּרייען צוטרייט צום ממשותדיקן לעבן, ראַמט אָפּ פון זיין וועג די שטרויכלונגען פון אומקינסטלערישער אַבסטראַקציע. ניט קיין חידוש, וואָס שלום-עליכס האָט אין זיין שאַפּן קיינמאַל ניט געקאָנט פאַרגעסן יענע רייכע טאַלאַנטן אינעם פּאָלק, וואָס האָבן דערגרייכט בלויז אַ ברעקעלע פון זייערע מעגלעכקייטן און זיינען אומגילקלעך צום גרונט געגאַנגען.

2. אַ שניידער וועגן געזאַנג

„...איבערהויפּט האָבן זיי זייער חשק געהאַט צו הערן דעם נייעם חזן, זיין „מן המצר“ אין טאַטעריש.* כ'לעבן, עס איז טאַקע גאָר אַ מחיה צו הערן, ווי אַזאַ גוטער חזן בעט זיך אויף טאַטעריש, פאַר נויט כאַטש אויף בעטלע-ריש*: „לא אמות, איך וויל ניט שטאַרבן, כי אחיה, נאָר לעבן“. און אין אמת איז דער שטאַט-חזן געווען אין דער נגינה גאָר אַ מזיק. די פּסוקים, עזי הזמרת יה ויה לי לישועה, קול רנה וישועה באהלי צדיקים“ פלעגט ער מיט די קליינע זינגערלעך, און מיט דעם פייפער גאָר זינגען וואַלעכיש,* אַזוי פריי-לעך, אַז עס האָבן זיך כמעט געהויבן ביי אַיטלעכן די פיס צו טאַנצן, ניט נאָר ביי קעסט-קינדער, נאָר אפילו ביי באַטאַגטע באַלעבאַטיים, אפילו ביי מערידאַלני-קעס און יאַדעשליווע. אַבער דערפאַר צום „לא אמות כי אחיה“ — האָט מען געקאָנט שטאַרבן אונטער זיינע הענט. אפילו די, וואָס האָבן געהאַט שטיינערנע הערצער, אַשטייגער: בעזדעטניקעס, וואַכערניקעס, זבאַרשטשיקעס, שוחטים, העקערס, בעלי-טאַקסעס פלעגט אויך קלאַגן אויף זייערע יאָרן, וואָס זיי זיינען געבאַרן געוואָרן. ער האָט זיך געבעטן, ווי ביי אַ גזלן אויף טאַטעריש: גוואַלד! „לא אמות, נאָר כי אחיה!“ דער גאַנצער קונסט זיינער איז געווען נאָר דער-מיט, אַז ער פלעגט מיט זיין זינגעכץ כעמט אָפּטייטשן דאָס וואָרט, ער האָט, אפנים, גוט פאַרשטאַנען פירוש המילות. —

איבערהויפּט זיינען געווען אויף אים די רעכטע מבינים: שניידער, שוסטער און פּועלים אפילו פון אַנדערע מיני מלאכות, מחמת זיי זינגען שטענ-דיק ביי דער מלאכה. איינער איז דאָרטן געווען אַ שניידער, טאַקע שוין אַ באַלעבאַס, איז ער געווען אַ גרויסער מביין אויף זינגען, און ניט קיין גרויסער פראַסטאַק. ער איז געוואָרן אַ שטיקל למדן, נאָר ווייל ער פלעגט שטענדיק גיין הערן מגידים. ער פלעגט שוין גאָר אָפט אונטערשאַפּן ביי דעם מגיד אַ פּסוק, אַ שטיקל אגדה. מיט אים צו רעדן האָט מען געמיינט, אַז ער איז אַ רעכטער יודע-ספר. ער פלעגט זיך ניט רירן אָן אַ פּסוק, אָן אַ ווערטל פון

* געזאַנג-זשאַנרען.

דער גמרא. ער איז אמאָל געווען אויף אַ בן-זכר, וואו מע האָט געגעבן „ניס-לעך“. דער עולם קנאַקט אויף וואָס די וועלט שטייט — און ער זיצט און שווייגט. אַט דאָ האָט אים איינער אַ פּרעג געטאָן:

— פאַרוואָס קנאַקט איר ניט קיין ניס? — אויף דעם האָט ער תיכף אַ זאָג געטאָן:

אזנים לכותל* נישטאָ קיין ציין...

ער האָט זיך אמאָל מיט איינעם שטאַרק צעקריגט און כמעט געשלאָגן. האָט ער צו אים אַ זאָג געטאָן מיט כעס:

— גיי אַוועק פון מיר, אַז ניט וועל איך דיך מאַכן תחת ושתי**! — ער האָט געמיינט: תחת חרב***.

אַמאָל אום שבועות האָט זיינער אַן אַרבעטסאַרער געמאַכט קידוש און האָט געזאָגט: „זמן חרותנו“****. נו, האָט ער אים תיכף אָפּגעלאָזט אַ פאַר פעטש און האָט צו אים אַזוי געזאָגט:

— דו עס-האַרץ! מילא פסח זאָגט מען „זמן חרותנו“, איז דאָס נאָך סיאַק-טאַק, מע עסט דאָך פאַרט חרוסת. אָבער וואָס איז היינט פאַר אַ „חרותנו“ אויף דיין קאָפּ?

אַט דער אייגענער פאַרשוין פלעגט שטענדיק זאָגן מבינות אויף דעם חזן. ער האָט אמאָל דערציילט אין אַ געזעלשאַפּט, ווי ער האָט דעם דאָזיקן חזן (וועגן וועלכן ס'ווערט דערציילט אינעם בוך — מ. וו.) אמאָל געהערט דאָווען אום ראש-השנה, האָט ער פון זיין זינגעכץ פאַרשטאַנען דעם פשט פון יעדן וואָרט. למשל, ער האָט אַ געשריי געטאָן: „עוז בידך“***** האָט מען ממש געזען, ווי ער האָט געהאַלטן אַ ציג אין דער האַנט, ער האָט געזאָגט צו כל-נדרי דעם „ונסלח“***** האָט מען פשוט געזען, ווי שליחים פליען אַרום אין אַלע ווינקעלעך פון דער שול.

יעצט אום פסח, אַז דער גאַנצער עולם איז אָנגעקומען אין שול און מע האָט פאַרזאַמלט הלל, איז אַוודאי, נעבעך, די בית-המדרש-לייט ניט גוט גע-

* אזנים לכותל באַטויט: ווענט האַבן אויערן.

** תחת ושתי באַטויט: אויפן אָרט פון ושתי. אַ זאָץ פון „מגילת אסתר“, וואו ס'רעדט זיך, אַז אסתר וועט ווערן אַ קיניגין אויפן אָרט פון ושתי.

*** תחת חרב באַטויט: אונטער דער שאַרף פון שווערד, ד. ה. הרגענען.

**** זמן חרותנו באַטויט: דער יום-טוב פון אונדזער פרייהייט. דער שניי-דער מיינט, אַז דאָס באַטויט: דער יום-טוב, ווען מע עסט חרוסת.

***** עוז בידך — „די מאַכט אין דיין האַנט“. דער ליטווישער שניידער ליענט: „עז“, ד. ה. אַ ציג.

***** ונסלח — און ס'זאָל זיין פאַרגעבן, מוחל געווען. דער ליטווישער שניידער פאַרבייט דעם „ס“ אויף „ש“ און פאַרמיינט, ווי ווען ס'וואָלט גע-שטאַנען „ונשלח“ — „און סע זאָל זיין צעשיקט שליחים“.

וואָרן אויפן האַרצן. זיי האָבן שטאַרק מקנא געווען די שול-מענטשן, וואָס זיי האָבן טאַקע געהאַט אָן עונג-ייום-טוב צו הערן דעם הלל. האָבן זיי אָנגעהויבן פּאַנאַדערפּרעגן די באַלמעלאַכעס. נאָר ווער וועט האָבן אַ העזה צו זאָגן אַ וואָרט, אָז עס געפינט זיך דער גרויסער שטאַט-מבין? האָבן זיך אַלע אַ קער געטאָן צו אים: — וואָס זאָגט איר צום היינטיקן הלל? איר זענט דאָך יאָ אַ מבין?

— וואָס זאָל איך אייך זאָגן? — האָט ער געענטפּערט. — איך הער דאָך שוין דעם אַלטן חזן, ברוך-השם, מער ווי צוואַנציק יאָר, ער האָט דאָך שוין געזאָגט הלל אויף אַלע אופנים: איך האָב אים שוין אַמאָל געהערט זאָגן „מן המצר“ גאָר פּראָסטע יידיש, * מיינט איר, אָז דאָס איז ניט געווען ווי געבוירן? ער איז אויך אַ קינסטלער. נאָר ווי דער האָט היינט געזאָגט, איז דאָך נאָך ממש ניט געהערט געוואָרן. איך ווייס ניט, צי דער בעל-ההלל אַליין — דער גוטער-יאָר ווייסט אים, ווער ער איז געווען, נאָר מן-הסתם האָט ער דאָך אַוודאי געקאָנט גוט זינגען, ווי דען? ער האָט גלאַט געזאָגט די ווערטער? וואָס פאַר אַ פנים האָט דאָס געקאָנט האָבן? איר פילט עפעס אַ טעם אום ראש-חודש, אָז עס שטעלט זיך אַנידער גלאַט אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר און זאָגט הלל? — פונדעסטוועגן קאָן איך אייך זאָגן, אָז דער בעל-ההלל אַליין האָט בעסער געוויס ניט געזאָגט, ווי דער חזן היינט. בקיצור, וואָס זאָל איך אייך דאָ שטאַרק מאַריר זיין? איר וועט מיר אפּשר ניט גלייבן, נאָר מה לי הכא, מה לי התם **? — ער האָט געמיינט: מה לי לשקר *** — וואָס איז, עס שטייט מיר אַוודאי דערפון אַ באַלעבאָס צו ווערן? ער האָט אַ זאָג געטאָן אויף טאַטעריש: „כי אמילם“ **** הערט איר! איך זאָל אַזוי נחת האָבן, איר און אַלע יידן, אָז מע זאָל טאַקע עפעס זען פיל ישועות און נחמות, מיט איין וואָרט, עס זאָל טאַקע אינגיכן זיין תהו ובוהו. ***** ווי מע האָט טאַקע ממש געזען בחוש אַ פּערד-מיל אַדער אַ ווינט-מיל מיט אַלע פישטשעווקעס. אַ שאָד, וואָס איר האָט היינטיקן הלל ניט געהערט, איר וואָלט הנאה געהאַט, וואָס הנאה הייסט, איך האָב זייער פאַרגעניגן געהאַט צו הערן די לעצטע פּסוקים, וואָס מע זאָגט זיי צוויי מאל. ער האָט געאַרבעט אין טאַקט. אַלע משוררים זיינען געגאַנגען נאָכן טאַקט. דער באַס איז געפּלויגן מיט זיין בערישן

* יידיש, טאַטעריש, דויטש, וואַלעכיש — פאַרשוידענע געזאַנג-זשאַנרען, שטויגעס.

** מה לי הכא, מה לי התם — וואָס מיר דאָ, וואָס מיר דאַרם.

*** מה לי לשקר — וואָסער אינטערעס מיר לויגן צו זאָגן?

**** כי אמילם — „וועל איך זיי פאַרניכטן“. דער שניידער מיינט, אָז דאָס וואָרט האָט אַ שייכות צו דעם יידישן וואָרט „מיל“.

***** תהו ובוהו — כאַאָס. דער שניידער מיינט, אָז דאָס באַטייט עפעס ענלעכס

ווי ישועות און נחמות.

טאָן אינמיטן. ער האָט געוויזן שרעקלעכע קונצן: געמישטע האַלבע טאַנען מיט פערטל, אַריין פון דייטש — קיין וואַלעכיש, און בחזרה גאַר אין אַ קאַזאַטשקע-געזאַנג. דער חזן האָט זיך אַריינגעכאַפט אַלעמאַל מיט אַ רעכט ביסל טרעלעכלעך און געשמאַק געפּלויגן דאָ אַרויף דאָ אַראָפּ, אַמאַל זיך פאַר-שלאָגן אין איין קוויטש גאַנץ טיף, אַז איד האָב געמיינט, אַז ער וועט חס-ושלום גאַר דערשטיקט ווערן, אָבער ער איז פון דעם קוויטש אַרויס מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטרע טרעלן, אַז מע איז כמעט טויב געוואָרן פון דעם טרעלע-ריי. אַלע זיינען אַרויס פון די כלים, מילא, וואָס זאָל איד אייך מאַריך זיין? בקיצור, איד בין דאָך שוין ברוך-השם ניט קיין יונגערמאַן, איד האָב שוין אין מיינ לעבן איבערגעהערט אַלע וועלט-חזנים, וואָס האָבן גערודערט גאַנץ ליטע, אַשטייגער: קאַשטאַן, גאַטסוואַנדער, קאַנאַריק, פּאַסטערנאַק, קלאָג-מוטער, שקודער, פידעלע, דראָנג, דאָס באַלעבעסל* זאָג איד אייך, אַז די אַלע חזנים — ליגן אין אים אַליין.

בקיצור, מע האָט זיך שטאַרק פאַרטיפט אין חכמת-המוזיקע מיט דעם שניידער, ביז דער חזן האָט אָנגעפאַנגען מוסף, נו, אין „אַבות“ האָט ער אין אמת געוויזן קונצן איבער קונצן. ער האָט שטאַרק גערודערט מיטן ביי-קול, געניצט אַ ביסל דאָס פידל-קול. אַלע משוררים האָבן, נעבעך, געהאַרעוועט ווי אין טאַטשקעס, געשוויצט, געפייפט, געברומט, געכאַפט אין טאַקט, און דער חזן פליט דורך אין דעם רעש ווי אַ רוח, אָפט און אָפט מיט אַ וואָרט, נו, ברוך-השם, מע האָל שוין ביי „נעריצד“, דאָ איז אַרויס דער טענאַר ווי אַן אַקטיאָר, מיט אַ שטעלע אין איטאַליעניש**, „כבודו מלא עולם“ האָט ער געזאָגט מיט געמישטע טאַנען, אַ ביסל אונטער דער נאָז אין קוויטש אַריין, און פאַרקראַכן ניט ווייט אין ביי-קול. נאָר אין דעם וואָרט „איה“ האָט ער געלייגט די גאַנצע כוחות, געאַרבעט, מיינע שונאים, מיט דער גאַל, אַ גוט פערטל שעה איז ער אַרומגעפּלויגן מיטן האַלדז — ביז ער האָט זיך אַליין קוים דערשלאָגן צום וואָרט „איה“, און האָט אים פּלוצלינג אַרויסגעוואָרפן פון דעם מויל, — „ממקומו הוא יפן ברחמים“ האָט ער געזאָגט גאַר אין בעטלעריש***, אַז עס איז אַזש אַריבער אַ קעלט איבערן לייב. פאַר „שמע-ישראל“ האָט דער באָס געמאַכט אַ שטעל אין יידיש, און דער חזן — טוז נאָך אים! און האָט געשריגן „שמע-ישראל“, אַז די פענצטער האָבן געציטערט, די הענגל-לייכטערס האָבן זיך אַזש געשאַקלט. — — — — —

* נעמען פון באַרימטע חזנים.

** געזאַנג-שטויגער.

*** אַ געזאַנג-שטויגער, אַנשליגן פון געוויסע מעלאָדיעס ביי די אוקראַינישע

באַנדוריסטן.

3. ווי זעט אויס דאָס אייגענע ביי שלום-עליכמען?

די דאָזיקע טשיקאָוע זשאַנר-באַשרייבונג איז פון א. שאַצקעסעס: „דער יידישער פאַר-פּסח“, וואָס איז צום ערשטן מאל דערשינען אין יאָר 1881 אין וואַרשע, און צום צווייטן מאל אויך דאָרט אינעם יאָר 1896. פון דער דאָזיקער צווייטער אויסגאַבע האָבן מיר זי אַרויסגעשריבן (ז. 121 און ווייטער).
 צי דערמאָנט ניט דאָס בילד אין אַ שלום-עליכמישער שילדערונג? לאַמיר

זען:

„...יאָסעלע זינגט, און עס דוכט זיך, ווי אַ גאַנצע קאַפעליע קלעזמער שפּילן. אַט טוט ער אַ קלאַפּ מיטאַמאַל, ווי פון צען מיילער גייען קולות, איינס העכער, שטאַרקער פון דעם אַנדערן, אַזוי אַז אַלע פענצטער קלינגען; און אַט פאַרגייט ער זיך, ווערט פאַרשטאַרבן, אַלעמאַל שטילער און שטילער און מיט אַזאַ מתיקות, מיט אַזאַ לויטערקייט, מיט אַזאַ דינקייט און גלאַטקייט, אַז עס גלעט דאָס לייב, עס רירט דאָס האַרץ, עס וויגט די נשמה און צעגלידערט, צעשרויפט אַלע אברים; און אַט טוט ער ווידער אַ זעץ מיטאַמאַל, ווי עטלעכע פּידלען, טרומייטן און פלייטן אינאיינעם; ער עפנט דאָס מויל, און עס גיט זיך, עס לויפט פון אַלע זייטן און פילט אַן די שול מיט אַזעלכע מיני פאַר-שיידענע געזאַנגען, וואָס קיינער האָט דאָס נאָך ביז אַהער נישט געהערט... און איז באַלד איבערגעגאַנגען שוין גאַר ווידער אויף אַן אַנדער נוסח, אַרויס-באַוויינדיק בשעת-מעשה אַזויפיל בריהשאַפט מיטן האַלדז, אַז דער עולם איז געבליבן אַפהענטיק, פאַרכישופט, גאַר נישט אויף דער וועלט, און האָט לאַנג נישט געקאַנט קומען צו זיך... די דאָזיקע „קדושה“ — דאָס איז געווען אַ מין פאַנטאַזיע פון אַ משורר (געמיינט: דיכטער — מ. וו.), וואָס נאָר איין מאל ווערט זי געבוירן אין זיין מחשבה און מער קיינמאַל נישט. דאָס איז געווען אַ מחשבה, וואָס ווערט נישט אַרויסגעגעבן מיט ווערטער אָדער דורך גאַטן, נאָר עס רעדט, עס לאָזט זיך הערן; אַ מין שפּראַך, וואָס אַלע פאַרשטייען זי, אַ מין געדאַנק, וואָס איטלעכער האָט זיך אויף אים זיין פשט. יאָסעלע האָט צעלאָזט דאָס האַלדז פריי אויף אַלע זייטן, מאַכנדיק דערביי משונה-ווילדע וואַריאַציעס, דרייענדיק און בייטנדיק, פלאַנטנדיק און פלעכטנדיק אַרויף און אַראָפּ, אין דער לענג און אין דער ברייט, דערלאַנגענדיק די העכסטע און די דינסטע אַקטאָוע מיט גענוג קונצן דערביי, די, וואָס האָבן דעם „כתר“ גע-הערט, האָבן געשוואַרן, אַז ביי די ווערטער „מלאכים המוני מעלה“ * — האָט זיך זיי געדאַכט, ווי עס שוועבן און עס דרייען זיך אַרום מלאכים פון אויבן מיט אַ גוזמא יידן פון אונטן... ווי פון אַ זיסן שלאַף, ווי פון אַ גן-עדן-חלום.

* די מלאכים, די המונים פונעם הימל.

האַט זיך דער עולם אויפגעכאַפּט, בשעת יאַסעלע האָט אויסגעלאָזט די „קדושה“ און איז געגאַנגען ווייטער, שוין ווידער איבערבייטנדיק די שטימע גאַר אויף אַן אַנדער שטייגער.“ (יאַסעלע סאַלאָוויי, קאַפּ. 12.)
אַדער אַן אַנדער אָרט:

„...עס האָבן זיך גלאַט אַזוי געגאַסן זעלטענע קולות, זיסע געזאַנגען פון זיין האַלדז, אַרויספליענדיק פון דאַרטן און אַנפילנדיק די גאַנצע שטוב. אַט האָט ער זיך צעגאַסן מיט אַ טרויעריק, האַרצרייסנדיק געזאַנג, מיט אַ רחמנות און מיט אַ געבעט, מאַכנדיק מיטן האַלדז פאַרשיידענע קונצן, גלייך ווי די קולות וואָלטן זיך טוקן און געזאַנגען פונעם וואַסער אַרויס; און אַט האָט ער זיך צעבייזערט אַזוי, אַז די פּענצטער האָבן געקלונגען פון זיין שטאַרק הילכיק קול. אַט איז ער זיך פאַרגאַנגען אויף זיין שטילער, ווייכער שטימע, אַלעמאַל גידעריקער און גידעריקער, שטילער און שטילער, גלייך ווי ער וואָלט פאַר-פאַרן ערגעץ ווייט-ווייט, אַראָפּגעלאָזט זיך ערגעץ גאַנץ גידעריק, זייער-זייער טיף, און פון דאַרטן געשיקט אַהער ווייכע, גלאַטע געזאַנגען, צעשיטנדיק זיך בשעת-מעשה אין אַזעלכע דריבענע טרעלן, גלייך ווי קליינע אַרבעטלעך וואָלטן זיך געקאַטשעט, פאַלנדיק אַראָפּ-אַראָפּ איינס נאַכס אַנדערע מיט אַ שרעקלעך מהירות...“ און אַט האָט ער זיך ווידער ווי אויפגעכאַפּט מיט אַ גוואַלד, מיט אַן אויסגעשריי, מיט אַ בייזער און מיט אַ געבעט, אויפן יידישן גאַנג, דער עולם האָט אַראָפּגעלאָזט די נעזער, די קאַרטוזלעך פאַררוקט אַרויף, זיך פאַר-טיפט, פאַרזאָרגט, געווען אי יום-טובדיק אי באַטריבט, פאַרוואַגלט, ווי דער שטייגער איז ביי יידן, אַז מע דערהערט שפילן אַדער זינגען.“ (יאַסעלע סאַלאָוויי, קאַפּ. 13, דערשינען 1889.)

שלום-עליכמס האָט געשעצט שאַצקעסן ** און האָט פון אים באַקומען גע-

* גיכקייט.

** משה-אהרן שאַצקעס איז צו זיין צייט באַוואוסט געוואָרן דורך זיין העב-רייאישן בוך „המפתח“ („דער שליסל“), אין וועלכן ער קריטיקירט אויף אַ סאַטיריש-משכילישן אופן דעם תלמוד, ריכטיקער: דעם אגדהשן טייל פונעם תלמוד. מע טאַר נישט פאַרגעסן, אַז צו יענער צייט זיינען די אגדות פון תלמוד און מדרש פאַר מיליאָנען יידן געווען אַן אַבסאָלוט אויטאָריטעטער קוואַל פון די נייסטע קענטענישן וועגן וועלט, נאַטור, געזעלשאַפּט, געשיכטע, פּרינציפן פון לעבן. שאַצקעס, אַ מענטש מיט אַ היפּשער יודישער ערויזציע און אויף זיין שטייגער הייס איבער-געגעבן צו די פּאַלקסמאַסן, האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב אויפצוקלערן דעם עולם נישט בלויז וועגן רביים און חסידים, נאָר וועגן די וואַרצלען פון כלערליי אַבער-גלויבנס. ער האָט פון טיפן האַרצן פּוינט געהאַט די כלערליי ניו-מאָדישע „גע-בילדעטע“ פרומאַקעס, די רעאַקציאָנערע פאַרפירערס פון די פּאַלקסמאַסן. ער רעדט וועגן זיי מיט ביטערקייט אין זיין „יידישן פאַר-סח“. די קריטיק און אויפ-קלערונג אין זיין „המפתח“ איז אַ גענוג „אומשולדיקע“, אַ ביסל נאַאיוו, אַבער

וויסע קינסטלערישע אַנרעגונגען. קודם-כל, וואָס שייך עטנאָגראַפישן שטיי-גער און טאַקע קאַנקרעטע עטנאָגראַפישע ידיעות, אָבער בלייבט פאַר איר עפעס וואָס פאַר זיין שפראַך-סטיל. דער „ליטווישער שפראַך-נוסח“, וואָס איז פאַר-שריגן אַלס „טרוקן“, איז ביי שאַצקעסן דווקא זייער רייך, פליסנדיק, בייגעוודיק און ערטער־ווייז אַפילו דאָס, וואָס מע רופט „זאַפטיק“. ביי דער אויסבילדונג פונעם אייגנאַרטיקן שלום-עליכמישן „מענה-לשון“ וועלן מיר געפינען — אויב זיך גוט צוקוקן — אויך אַנרעגונגען פון שאַצקעסעס סטיל.

דער „פאַרפאַסער“ פון „דער יידישער פאַר-פסח“ און פון די „פיר ביל-דער פון דער ליטע“ (אין שלום-עליכמט „יידישער פאַלקס-ביבליאָטעק“ 1, ז. 159 און ווייטער) איז געווען אַן אייגנאַרטיקער מין סאַטיריש-מגידישער משכיל, וואָס האָט דאָ, אויף יידיש, געפריידיקט זיין עפעס אַ קאַפּעלע באַלע-באַטישע אויפבלענדונג — מיט דער הילף פון זייער אויספירלעכע נאַקעטע עטנאָגראַפישע באַשרייבונגען. „דער יידישער פאַר-פסח“ איז אַ גאַנצער עטנאָגראַפישער לעקסיקאָן. שאַצקעס, אַן אַלטער, לעבנסדערפאַרענער, געבילדע-טער ייד, אַ פיקת, וואַרפט אַן די עטנאָגראַפישע בילדער זייער לעבעדיק, קינסטלעריש באַגאַבט, וויציק און ערטער־ווייז הומאַר-פול און קלוג. פאַראַן דאָ אין דעם אַ ביסל משונהדיקן בוך — זאַפטיקע ערטער, רייכע באַאַבאַכטונג-גען, ממש פראַכטפולע בילדער און דיאַלאָגן, פון פאַרשיידענע פאַלקס-געשטאַלטן. און דאָס אַלץ דאַרף, לויטן מיין פונעם אויטאָר, באַווייזן — סך-הכל די ריכטיקייט פון עפעס אַ משכיליש-רעפאַרמאַטאַרישן געדאַנק, למשל, אַז מע

פאַרט ראַציאָנאַליסמיש און אַראַפּרויסעריש. זי האָט אַנגערעגט צום דענקען. דאָס דאָזיקע ווערק האָט אַרויסגערוּפן אַ ריזיקן פראַמעט-שטורעם פון כלערליי אַרמאָ-דאַקסאַלע קרויזן (און אַפילו פון „משכילים“), פּערזענלעכע רדיפות — פיזישע אַנפאַלן און קלעפּ — אַרטיקלען אין דער העברויאישער פרעסע, ספּעציעלע ענטפּער-בראַשורן (א. ד. דאָוועוויטש, באַרדיטשעוו 1890, מ. ש. קאָזאַרנאָו, דאָרט אינעם זעלבן יאָר). מיט אַ באַזונדערס ליאַרעמדיקן וויי-געיאַמער איז אַרויסגעטראָמן קעגן שאַצקעסן און זיין בוך דער שפּעטערדיקער נישטעאַנער און „ענדערער פון אַלע נאַציאָנאַלע ווערטן“ מ. י. בערדיטשעווסקי. „משה-אהרן שאַצקעס זיצט אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק... ער איז נישט געקומען עפענען די שלעסער פונעם תלמוד, נאָר אים אויסצואוואַרצלען און אים צו פאַרמיאוסן אין די אויגן פון די מענטשן. און ער האָט זיך אויסגעקליבן אַ געפּערלעכע און מוראדיקע וואַפּן, וואָס וועט אַ כּוח מענטשן אומברענגען, דאָס איז דער הומאַר און דער חוּזק, וואָס האָבן דעם כּוח אויסצורייסן בערג און זיי צערייבן אויף שטויב און אינצופלאַנצן אַפילו אין אַ לויטשן מענטשן — לויכמאָניקוויט...“ „זאָל זיין נאָמען דערמאַנט ווערן צום... דער „המפתח“ לויגט פאַר אונדז — און די לופט אין אים איז אַ דורכדרינגענדיקע, זי שטיקט אונדז...“ („אוצר הספרות, שנה רביעית, 1892, ז"ו 560—571, אינעם אַרטיקל „על שלחן הספרות“, מאת יב"ם — איניציאַלן: מ. י. בערדיטשעווסקי.)

מעג יאָ באַנוצן אַרבעט אום פסח, אָדער אַז „שיר-השירים“ דאַרף מען פאַר-
שטיין בוכשטעבלעך און ניט אויסטייטשן מיסטיש-סימבאָליש.

זיינע „דרך-אגבדיקע“ קינסטלערישע אַנשטרענגונגען זיינען אַן אַן ערך
אינטערעסאַנטער ווי די געדאַנקען, וואָס ער וויל דורך דעם אויסדריקן. דער
שפּעט-משכילישער ליבעראַלער ראַציאָנאַליזם האָט אים געשטערט זיך צו
אַנטוויקלען אַלס קינסטלער — און מער ווי קינסטלערישער רוי-מאַטעריאַל,
טאַקע זייער טשיקאַווער — איז ביי אים ניט אַרויסגעקומען.

שאַצקעס איז געווען אַ פּאָלקסטימלעכע קינסטלער-נאַטור, און ס'איז גאַנץ
נאַטירלעך, אַז ער האָט געהאַט אַ באַזונדערן אינטערעס פאַר פּאָלקס-קונסט.
באַזונדערס פאַר געזאַנג און קלעזמעריי. דער „תלמיד-חכם“ שעמט זיך אפּשר
אַ קאַפּעלע מיט דעם דאָזיקן אינטערעס, די ליבע איז אַ באַהאַלטענע — ווייזט
זי זיך אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן, אין אַ משכיליש-טראַדיציאָנאַליסטישער
פּלאַך — געוויינלעך מיט אַ חזקל.

דער לייענער פילט די הנאה, וואָס דער שרייבער האָט געהאַט, בשעת ער
האַט זיך ברייט פּאַנאַדערגערעדט וועגן די קונסט-חקירות און אַנאַליזן ביים
„פּראָסטן עולם“. כלומרשט רעפּראָדוצירט שאַצקעס בתמימות עטנאַגראַפּישע
פּאַקטן אין אַ הומאַריסטישן טאָן — ער ווערט אַבער אַליין נתפעל און פאַר-
זינדושט פון דעם, וואָס ער דערציילט. די אַמבאַדיקע „קריטיקן“ זיינען אומ-
באַהאַלפּן — זיי ווייזן אַבער אַן אויף אַ ברענענדיקן אינטערעס פון די פּאָלקס-
מאַסן פאַר קונסט, פאַר שיינקייט, פאַר שוואונג.

אַ טיפּישער שטריך, וואָס מיר וועלן דאַן, אויף אַן איבערגעפורעמטן אופן,
באַגעגענען ביי שלום-עליכמען: — באַגלייך מיט דער קונסט-באַגייטערונג
פון די מאַסן ווערט אויך אַנגעוויזן אויף זייער הינטערשיטעליקייט. עס-האַרצות
— וואַרפט אַ רירנדיק-קאַמישע באַלייכטונג אויף די קונסט-חקירות פונעם
שניידער. דער „טביהשער מעטאָד“ אויסצוטייטשן פּסוקים איז ביי שאַצקעסן
אַ הומאַריסטישער מאַטיוו, — ער אַנטהאַלט אַבער אין זיך, לפחות אַביעקטיוו,
דעם טראַגישן קערן, וואָס שלום-עליכע האָט אין אים געזען: די שעפּעריש-
קייט און דער שוואונג פונעם פּאָלק ווערט געשטיקט דורך די שווערע און
ביטערע באַדינגונגען פונעם לעבן.

דער חזקל אויף דער עס-האַרצות פונעם שניידער איז ביי שאַצקעסן אַ
גוטמוטיקער, געזאַגט אויף אַ שפּאַס, אַן ערנסטן געבייזער. אַן ערך אַזוי ווי
אינעם באַזואַסטן פּאָלקלאָר-ליד וועגן דער קונסט-באַגייטערונג פונעם אַמכאַ:

איז געקומען אַ חזן אין אַ קליין שטעטל דאָוונען אַ שבת, דאָוונען אַ שבת.

זיינען אים געקומען הערן די שענסטע באַלעבאַטים פון דעם שטעטל:

איינער אַ שניידערל, דער אַנדערער אַ קאָוואַלטיק און דער דריטער אַ באַלעבאַלמשיקל.
רופט זיך אַפּ דאָס שניידערל, רופט זיך אַפּ דאָס שניידערל:

אוי-אוי-אוי, האָט ער געדאוונט, האָט ער געדאוונט,
 אַזוי ווי מע גיט מיטן נאָרל אַ שטאַך
 און מיטן אייזן אַ פּרעס.
 אוי, איז דאָס אַ חוץ!
 אוי-אוי-אוי-אוי-אוי-אוי-אוי, האָט ער געדאוונט א. אַז. וו.*

די דאָזיקע באַוואוסטזיניקע פּאַלקסטימלעכע גוזמא איז אַ שמיכל איבער
 זיך אַליין, אויסערלעך אַ געמיטלעכער שמיכל, אין אמתן אַ טראַגיקאַמישער.
 דאָס ליד דערציילט וועגן דער אומבאַהאַלפּנקייט, מיט וועלכער דער אַמכאַ
 דערקלערט דעם קינסטלערישן איינדרוק. באַוואוסטזיניק צי ניט, אַנטהאַלטן
 דאָך די הומאַריסטישע סטראַפּעס גלייכצייטיק אויך אַ קלאַג אויף דער הינטער-
 שטעליקייט, וואָס קאָן ניט אויסדריקן די באַגייסטערונג, דעם שוואונג פונעם
 געמיט אויף אַ געהעריקן אופן. דאָס איז עס דאָך, וואָס רירט אין דעם ליד,
 ווען עס ווערט געזונגען פאַר אונדזער סאַוועטישן פּובליקום. פאַרשטייט זיך,
 אַז ניט די עלעמענטן פון סאַטירישן שפּאַט, נאָר דאָס רירנדיקע שטרעבן, וואָס
 באַווייזט זיך אין די אומבאַהאַלפּענע כאַראַקטעריזירונגען און „אַנאַליזן“ פונעם
 שניידער, קאַוואַל און באַלעגאַלע.

שאַצקעס, דער ראַציאָנאַליסטישער משכיל, פילט ניט קלאַר די נאַטע פון
 טרויער אין דעם מין אַפּשפּאַט — אַבער אַזוי צי אַנדערש ברענגט ער זי פאַרט
 צום אויסדרוק אויף אַן ענלעכן אופן ווי אינעם ציטירטן פּאַלקסליד, ווייל דער
 „טרויקענער משכיל“ האָט פאַרט געהאַט אַ פּאַלקסטימלעך געמיט.

אין אַ סקיצע „דער פאַרשטעלטער האַן“ דערציילט ער אַ מעשה מיט אַ
 קלעזמער, וואָס כאַטש זי איז דער עיקר אויסן אויסצולאָכן אַבערגלויבנס מכות
 דיבוקים און כאַטש איר ווערט איז מער פאַר אַלץ אַן „עטנאָגראַפּישער“, —
 דערמאָנט זי פאַרט מיט באַשטימטע מאַמענטן אין שלום-עליכמס „דער פאַר-
 כישופּטער שניידער“.

שאַצקעס גיט דאָרט אַזאַ כאַראַקטעריזירונג פון אַ קליינשטעטלדיקן
 קלעזמער: „דערהויפּט איז געווען זיין קונסט נאָר אין מאַראַל **; ער פלעגט
 באַזעצן אַ כלה, פלעגט זי טאַקע באמת קוים אויפשטיין. די גאַנצע שטאַט
 פלעגט דערציילן, אַז אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געהאַלטן ביי משוגע ווערן
 פון גריס עמקות *** אין דער חכמת המוזיקע. זיי פלעגן מיט אים שרעקלעך
 שטאַלצירן. וואָס איז? אַז ער וואָלט געקאַנט נאָטן, וואָלט ער געווען אַ סך
 גרעסער פון מיערבערן“ **** (זע שאַצקעס „בילדער פון דער ליטע“, שלום-

* פּאַלקס-לידער, געזאַמלט פון מ. קיפּניס, וואַרשע, ז. 97.

** אַ זשאַנר פון קלעזמערישער מוזיק — עלעגיש, מעלאַנכאָליש.

*** עמקות — פאַרטיפּונג.

**** דער באַוואוסטער יידיש-דייטשער מוזיקער.

עליכמס „ידישע פאלקס-ביבליאָטעק 1, ז"ז 170-171). די מעשה איז געהאלטן אין אַ קאָמיש-סאַטירישן טאָן, דאָס געהער זיך אַזוי צום משכילישן נוסח, אָבער וועגן דעם קלעזמער האַלט שאַצקעס דאָס אייגענע זוי דער פּראָסטער עולם, דאָס פילט מען דייטלעך.

דער צוזאַמענהאַנג פון דרך-אַרץ פאַר די קינסטלערישע פּיאַיקייטן און פאַר דער קונסט-באַגייסטערונג פונעם „אַמכאַ" — מיט אַ הומאַריסטישער באַ-ציאונג צו זיין אָפּגעשטאַנענקייט, ליגט שוין פון אָנהייב אָן, ווי מיר זעען, אויך אינעם אופן, ווי די דאָזיקע טעמע ווערט באַהאַנדלט דורך דער פּאַלקסטימ-לעכער אויפפאַסונג גופא (זע דאָס פּאַלקס-ליד „איז געקומען אַ חוץ"). דאָס פּאַלק רעדט וועגן זיין באַגייסטערונג פאַר קונסט — מיט אַ ביטערן שמיכל אויף דער עם-האַרצות, וואָס קומט פון נויט און פאַרשקלאַפּטקייט, אויף דער אוממעגלעכקייט די דאָזיקע באַגייסטערונג צו אַנטוויקלען און צו רעאַליזירן. נאָך דער דאָזיקער פּאַלקסטימלעכער טראַדיציע גייט אויך שלום-עליכמס. * דער העלד פון דער אויסטערליש-שיינער דערציילונג „דער פאַרכישופּטער שניידער" ווערט ביי שלום-עליכמען באַטיילט מיט ענלעכע שטריכן ווי דער שניידער ביי שאַצקעסן. אויך שלום-עליכמס דערציילט ניט נאָר וועגן דער באַ-גייסטערונג פונעם שניידער, נאָר אויך וועגן זיין רירנדיק-אומבאַהאַלפּענער עם-האַרצות. ווען ס'ע ליגט ניט אין דער טבע גופא פון דער דאָזיקער פּאַלק-לאַרישער טעמע, אינעם לעבן גופא — וואָלט מען געקאָנט רעדן וועגן אַ

* דער קלעזמער-מויסטער „סעמעפעניו" פאַרקויפט, ביי מענדעלען, אַלע כּושרות און דינסטמוידלעך „ליבע-טראַפּן" אויף „אַפּצומאַן".

ווי אין זייער אַ סך אַנדערע פרשים, האָט אויך ביים אויפוועקן און אַנטוויקלען שלום-עליכמס אינטערעס צום פּאַלקסטימלעכן קונסט-שאַפּן געווירקט מענדעלעס השפּעה. און אויב ניט דירעקט דורך קינסטלער-געשטאַלטן, איז אומדירעקט — דורך זי, מענדעלעס, באַציאונג צו דער פּאַלקסטימלעכער קינסטלערישער שעפּערישקייט אינעם געביט פון וואָרט.

ניט קיין וואונדער, אַז די אַדער יענע באַמערקונג אין מענדעלעס אַ ווערק האָבן אַפּט אַרויסגערוּפּן ביים שלום-עליכמען שעפּעריש-פרוכטבאַרע אַסאַציאַציעס. שלום-עליכמס דערציילט דאָך אַליין, אַז אַ שורה ביי מענדעלען וועגן סעמעפעניו האָט אויפ-געוועקט אין זיין זכרון, די אַלע וואונדערלעכע מעשיות, וואָס איך האָב זיך אָנגעהערט וינגלווייז אין חדר אויף סעמעפעניו (שלום-עליכמס ווידמונג מענדעלען דעם בוך „סעמעפעניו") און האָט אים אָנגערעגט צו שילדערן די דאָזיקע געשטאַלט. און אויב שלום-עליכמס ווענדט זיך צו מענדעלען מיט די ווערטער: „איך מוין, אַז יידישע מוזיקאַנטן, דאָס הייסט אונדזערע חברה קלעזמער, זיינען פאַר מיר נאָר אַ באַזונדער וועלטל, און ס'איז כדאי אַרײַנצוקוקן אין זייער לעבן אַרײַן פיל שיפּער, אַלס איך האָב געטאָן אינעם דאָזיקן ראַמאַן (אין „סעמעפעניו" — ס. וו.). מע באַדאַרף דערצו האָבן אייער אויג, זיידע-לעבן, אייער פעדער מיט אייער התמדה" — האָט ער זיך דעם אַדרעסאַט אויסגעקליבן ניט גלאַט אין דער וועלט אַרײַן. —

השפעה פון שאַצקעסן. אזוי אָבער זיינען — גיכער פאַר אַלץ — ביידע נאָכ-געגאַנגען נאָך דער פּאַלקלאַרישער טראַדיציע.

ביי שלום-עליכמס טראַקטירן די טעמע קומט אָבער צו איין זייער וויכ-טיקער מאַמענט: די באַזיניקונג, דער אַנווייז אויף דער טראַגיק פון דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג.

ביי שלום-עליכמען איז דייטלעך אַרויסגעאַרבעט דער באַטייט פון דעם אַלעם: טאַקע אַרעם, אונטערדריקט, און מחמת דעם אומגליקלעך און אַפּגע-שטאַנען — אָבער פאַרט פּלאַקערט אינעם פּאַלק שעפּערשיקייט און באַגייסטע-רונג פאַר אַלץ, אין וואָס סע שטעקט כאַטש עפּעס אַ ביסל שיינקייט און מייסטערישקייט.

שלום-עליכמס שילדערט צוערשט די פאַרהעלטענישן און די לאַגע פּונעם שניידער שמעון-עליע, דערנאָך זיין באַגייסטערונג פאַר געזאַנג און געלערנט-קייט — באַגלייך מיט זיין קולטורעלער הינטערשטעליקייט — און גיט לסוף אַ סך-הכלדיקע כאַראַקטעריסטיק פון דעם דאָזיקן שניידער, פון דעם זעלבן, וואָס ביי שאַצקעסן, אַ כאַראַקטעריסטיק, וואָס הייבט אים אַרויף צו דער הייך פון אַן איידעלער, טראַגיש-ריינדיקער געשטאַלט. שלום-עליכמס זאָגט וועגן דעם דאָזיקן שמעון-עליע :

„...איין חסרון נאָר, וואָס ער האָט נישט געקאַנט אויסקומען מיט די נגידים, ליב געהאַט אַריינקוקן אין קהלשע זאַכן, זיך אַננעמען אַן דער קריוודע פון די אַרעמעלייט, רעדן גאַנץ אַפּנטלעך אויף די בעלי-טובות, וואָס זיינען זיך עוסק אין צרכי ציבור, און דעם בעל-טאַקע מאַכן מיט דער בלאַטע בפרהסיא. זאָגן אויף אים, אַז ער איז אַ געלטצאַפּער, אַ בלוטזויגער, אַ מענטשן-פרעסער, און אויף די שוחטים מיט די רבנים, וואָס האָבן געשלאָגן בלאַט מיטן בעל-טאַקע — אַז ס'איז איין כּנופיה, אַ כּיתה פון גנבים, רמאים, קוילערס, רוצחים, גזלנים, אַ רוח אין זייער טאַטנס טאַטע אַריינגעפּלויגן געוואָרן ביז דעם זיידן תּרה, מיטן פעטער ישמאל אונטערגעשלאָגן!...“

„צווישן באַלמעלאַכעס, חברה „פּועל-צדק“, האָט זיך „שמעון-עליע-שמע-קולנו“ גערעכנט פאַר אַ „יודע נגן“; אויף זייער שפּראַך האָט דאָס גע-הייסן: אַ מענטש, וואָס פאַרשטייט אין די קליינע אותיותלעך, מחמת שמעון-עליע פּלעגט שייטן מיט פּסוקים, מיט גאַנצע שטיקער גמרא און מיט מדרשים, וואָס נישט געשטויגן, נישט געפּלויגן: „אַמכאַ“... „קטונתי“... „אַגיל ואשמח“... „היום הרת עולם“... „ויתרצו ויתפוצצו“... „וואָט טיבי יוצר המאורות“... „כּכתוב — ווי אין פּסוק שטייט געשריבן“... כּדומה אַזעלכע לשון-קודשדיקע ווערטער, וואָס זיינען ביי אים תּמיד געווען גרייט. און דערצו האָט ער נאָך געהאַט נישקשה פון אַ קולכל, אַפּילו אַ ביסל צו אַ הייליקיס און אַ גאַרגלדיקס. נאָר ער איז געווען קלאַר אין אַלע נוסחאות מיט אַלע ניגונים מיט אַלע תּפילות

אויף אויסנווייניק, און האָט ליב געהאַט דעם עמוד מיט סכנת-נפשות, און איז געווען גבאי אין שניידערישן שולכל, געכאַפט פעטש ווי האַלץ, צומיינסטן שמחת-תורה צו „אתא הראיתה“, ווי געוויינטלעך.

„שמעון-עליע-שמע-קולנו, כאָטש ער איז געווען כל-ימיו אַ ביטערער אַרעמאָן, מע קאָן זאָגן — כמעט אַן אביון, נאָר אַראַפּפּאַלן ביי זיך דערמיט האָט ער פיינט געהאַט. „אדרבא, — האָט ער געזאָגט, — וואָס מער קבצן, מער לעבעדיק, וואָס מער הונגעריק מער געזונגען, ווי די גמרא זאָגט: יהא עניותא לישראל כטשרעוויטשקע קראַסני לדיווקא כיוורא“...“

„הקיצור הדבר: שמעון-עליע איז געווען דאָס, וואָס מע רופט אַן אַן „אַרעמס און אַ פריילעכס“. געווען איז ער אַ נידעריקער, אַ פאַרזעעניש, אַרומ-געשטעקט מיט נאָדלען און מיט שטיקלעך וואָטע אין די געקרייזלטע שוואַרצע האָר; געהאַט האָט ער אַ קליין צאַפּן-בערדל, אַ ביסל אַ צוגעפּלעטשטע נאָז, די אונטערשטע ליפּ אַ ביסל צעשפּאַלטן, און אויגן גרויסע, שוואַרצע און שטענדיק שמייכלענדיקע, און געגאַנגען איז ער תמיד מיט אַ טענצל און מיט אַ לידל אונטער דער נאָז: „היום הרת עולם — נאָר נישט געזאַרגט!...“ און נאָך דעם ווי ס'איז שוין דערציילט געוואָרן די טראַגיק-קאָמישע אומגליקלעכע פּאַסירונגען און שמעון-עליעס אומקום, ווערט געגעבן זיין סך-הכלדיקע כאַראַקטעריסטיק:

„... אַ חידוש נפלא! פּופּציק יאָר האָט שמעון-עליע-שמע-קולנו אַפּגע-לעבט אין זלאַדיעווקע אין אַרעמקייט, אין דחקות, געלעגן ווי אַ וואַרעם אין דער פינצטער, קיינער האָט פּון אים נישט גערעדט, קיינער האָט נישט גע-וואוסט, וואָס פאַר אַ מענטש דאָס איז. אַצינד, אַז ער איז פאַרשלאַפט געוואָרן, האָט ער זיך מיטאַמאַל אַרויסבאַוויזן מיט אַלע זיינע מעלות-טובות, מע איז מיטאַמאַל געוואָרן געוואָרן, אַז שמעון-עליע איז געווען אַ זעלטענע, אַ גוטע, אַ כשרע נשמה, אַ גרויסער בעל-צדקה, דאָס הייסט: ער פּלעגט רייסן ביי נגידיים און טיילן די אַרעמעלייט, זיך קריגן פאַר זיי מיט דער גאַנצער שטאַט און זיך שלאָגן ביזן בלוט אַריין, זיך טיילן מיט יענעם מיטן לעצטן ביסן,* און נאָך און נאָך אַ סך מעלות און שבחים האָט מען נאָכדערציילט נאָך דעם אַרעמען שניידער...“

דאָ איז פאַראַן, אַחוץ שטייגערנישן לעבן, אַחוץ יידישער דורותדיקער קול-טור, אויך מענדעלע, אויך לינעצקי, אויך שאַצקעס, אויך פּאַלקלאַר — אַבער מער פאַר אַלץ איז דאָ פאַראַן אַזוינס, וואָס געהער נאָר שלום-עליכמען, און וואָס קומט פּון זיין טיפּן באַנעמען די פּאַלקסמאַסן, זייערע מענטשלעכע אייגנ-שאַפּן און זייער שטרעבן צו שיינקייט.

* ס'דערמאָנט אין אַן ענלעכער געשטאַלט — שכנא — אין לינעצקיס „דער וואַרעם אין כרוין“.

א י נ ה א ל ט

זייט

צו די לייענער 3

מענדעלע מוכר ספרים

- מענדעלע מו"ס און די טראַדיציעס פון דער וועלט-ליטעראַטור 5
- מענדעלע סטיל (וועגן „פישקע דער קרומער“) 15
- מענדעלע אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן :
1. מענדעלע אין אונדזער צייט 74
 2. מענדעלעס השכלה-אידייען און זיינע קינסטלערישע בילדער. 86
 3. מענדעלע אין די זעכציקער יאָרן 95
 4. מענדעלעס ליטעראַרישע אַנשוואונגען 119
 5. מענדעלע אין די זיבעציקער יאָרן 139
 6. מענדעלע און דער ליטעראַריש-שפראַכלעכער סטיל-קאָנאַן .. 163
 7. רעאַליזם און ראַמאַנטיק אין מענדעלעס סטיל 176
- אַנמערקונגען צום סוזשעט פון מענדעלעס „מסעות“ 222

שלום-עליכם

- די סאַציאַלע וואַרצלען פון שלום-עליכם הומאַר
(אַריינפיר צו „מאַטל פייסי דעם הזנס“) 235

וועגן שלום-עליכמס הומאָר

281	וועגן ש"עס הומאָר
283	גראַציע און קלוגשאַפט
286	„נאַטירלעך ווי די נאַטור“
287	ווירדע און צאָרן
289	דער זיג איבער דעם מענטשלעכן סדר
294	באַמערקונגען וועגן „טביה“
296	מאַלעריי
298	דער מענה-לשון פון שלום-עליכמס פאַרשוּינען
300	רייד-שפּיל
304	די טראַגיק פון אילוזיעס
308	אויסמעסטונגען
308	כאַראַקטערן און ליידנשאַפטן
313	רעאַליסטישע איראַניע
316	פראַגמענטן וועגן לאַכן
319	„נידעריקע“ און „געהויבענע“ זשאַנרען
322	טעמאַטישער קרייז
324	הומאָר אין דער יידישער קולטור
333	באַלעבאַטישע ליטעראַטור-מבינות
335	אַן אמתער קינסטלער ווייסט וואָס ער טוט
337	דער דערציילערישער אַטעם
339	די „יידישע ראַמאַנען“
345	וועגן די קינדער-דערציילונגען
355	די גרויסע אימפּראָוויזאַציע
359	דער טאַלאַנט פונעם פּאַלק

ביבליאָגראַפיע פון ווינערס ווערק

אין דייטשער שפראך :

1. Zur Lyrik des Kabala, 1919, Wien, R. Lovit-Verlag.
2. Antologia Hebraica, 1920, Leipzig, Insel-Verlag.
3. "Von den Symbolen," 1921, Berlin, B. Harz-Verlag.

אין יידיש :

1. וועגן לייוויקס ליריק, 1927, רויטע וועלט, כאַרקאָוו.
2. וועגן מענדעלע מוכר ספרים, 1927, רויטע וועלט, כאַרקאָוו.
3. דער באַטייט פון די פּאַלקלאַר-עלעמענטן אין דער יידישער ליטעראַטור ; „שריפטן“, 1928, אוקר. אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפטן, קיעוו.
4. עליע פּאַלעקס אונטערנאָנג, ראַמאַן, 1929, מלוכה-פּאַרלאַג פון אוקראַינע.
5. וועגן שלמה עטינגערס ווערק, 1930, קיעוו, אוקר. אַקאַדעמיע פון וויסנ-שאַפן.
6. אַקסנפעלדס דראַמעס, 1930, קיעוו, אוקר. אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפטן.
7. פּראַבלעמעס פון פּאַלקלאַריסטיק, 1931, קיעוו, אַקאַדעמיע.
8. קעגן אַנטימאַרקסיסטישע טעאָריעס אין דער ליט-וויסנשאַפט (אַרטיקלען אין צוויי דיסקוסיע-זאַמליכער פון אינסטיטוט פאַר ייד. פּראַלעט. קולטור, זשורנאַלן און צייטונגען) — מאַסקווע, מינסק, קיעוו, 1931-32.
9. פּראַבלעמעס פון קריטיק (צוזאַמען מיט א. גורשטיין), 1934, מאַסקווע, פּאַרלאַג „עמעס“.
10. קאַלעוו אַשקענאַזי, ראַמאַן, 1934, מאַסקווע, פּאַרלאַג „עמעס“.
11. ביים מיטלענדישן ים (פּראַגמענט), 1935, מאַסקווע, אַלמאַנאַך „סאַווע-טיש“, נומ' 2.
12. דער געריכט איבערן פיינט, אַרטיקל וועגן פּרץ מאַרקיש, אַלמאַנאַך „סאַ-וועטיש“, נומ' 3, 1935.
13. פּאַלקס-עלעמענטן אין קוויטקאַס שאַפן. צייטונג „עמעס“, מאַסקווע, פּאַרן 11טן פעברואַר, 1937.
14. ליריק און סאַציאַליזם (6 דרוק-בויגן), 1938, אַלמאַנאַך „סאַוועטיש“, נ. 6.
15. ד. בערגעלסאַן, 1940, זשורנאַל „שטערן“, נומ' 5, מינסק.
16. סאַציאַליסטישער אינהאַלט און סאַציאַליסטישע פּאַרם (מיט א. גורשטיין), 1940, „סאַוועטיש“, נומ' 11.
17. צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19-טן יאָרהונדערט (34 דרוק-בויגן), 1940, אוקראַינער מלוכה-נאַצמינד-פּאַרלאַג, קיעוו.
18. וועגן שלום-עליכס הומאַר, 1940, מלוכה-פּאַרלאַג „דער עמעס“, מאַסקווע.

אין רוסיש :

1. Мастер эпического повествования (об исторических романах А. Чапыгина). Журнал «Новый Мир», № 9, Москва, 1940 г.
2. Давид Бергельсон (статья). «Литер. Газета» № 23, Москва, 1940 г.

א י ק ו פ א ר ל א ג

לידער און פאָעמעס

- 1.75 — דוד גראַדע — דורות (לידער און פאָעמעס)
- 1.50 — דוד האַפּשטיין — איך גלויב (לידער)
- 1.50 — ז. וויינפער — דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן
- 1.00 — זאָרע טייטלבוים — אינמיטן וועלט (לידער)
- 1.25 — מלכה לי — קינות פון אונדזער צייט (לידער)
- 1.00 — א. סוצקעווער — די פעסטונג (לידער און פאָעמען)
- .50 — א. סוצקעווער — לידער פון געטאָ
- 1.00 — איציק פעפער — די שאַטנס פון וואַרשעווער געטאָ (פאָעמע)

דערציילונגען און ראַמאַנען

- 3.00 — שלום אַש — דער תהלים-ייד (ראַמאַן)
- 3.00 — שלום אַש — דער מאַן פון נצרת (ראַמאַן אין 2 בענד)
- .25 — ש. אַפּטער — דער בונט און אַנדערע דערציילונגען
- 3.00 — ראובן בריוויץ — פון מיין לעבנס-בוך
- 1.00 — מ. גאלדשטיין — בראַ-בידזשאַנער אויפן אַמור און אַנד.
- 2.00 — ז. וויינפער — אויף די זאַמן פון יהודה (ראַמאַן)
- 1.75 — דער נסתר — די משפּחה מאַשבער (ראַמאַן)
- 1.00 — ב. עפעלבוים — פאַרלאַשן ליכט (דערציילונג)
- .25 — ל. קאַברין — ריווערסייד-דריוו (ראַמאַע אין 3 אַקטן)
- 2.50 — לעאַ קאַז — נקמה (ראַמאַן). יידיש י. מ.
- 1.50 — א. ראַבאָי — דער יידישער קאַבאָי (ראַמאַן)
- 1.50 — א. ראַבאָי — איז געקומען אַ ייד קיין אַמעריקע
- 2.00 — א. ראַבאָי — מיין לעבן

קריטיק און קולטור-פראַבלעמען

- .20 — מ. אַלגין — פאַלק און קולטור
- 5.00 — ג. בוכוואַלד — מעאַטער — \$3.00 דע-לוקס אויסגאַבע
- 1.00 — אברהם ביק — חסידות-מאַסיוון אין דער יידישער ליטעראַטור
- .25 — דר. חיים זשיטלאַוסקי — ייד און וועלט
- 2.50 — מ. ווינער — יידישע ליטעראַטור אינעם 19טן י"ה (1טער באַנד)
- 2.50 — דר. חיים זשיטלאַוסקי — דער זין פון מענטשלעכן לעבן
- 3.00 — נחמן מייזל — פאַרגייער און מיטצייטלעך
- .20 — דר. ה. זשיטלאַוסקי — אונדזער נייער קולטור-ווילן
- 2.50 — נחמן מייזל — י. ל. פּרץ (זיין לעבן און שאַפן)
- .25 — ג. מייזל — דורות און תקופות אין דער יידישער ליטעראַטור
- 1.00 — יעקב מעסטעל — אונדזער טעאַטער
- 1.00 — קלמן מרמר — אַנהייב פון יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע
- 1.00 — פרידריך ענגעלס — לודוויג פייערבאַך (איבערגעזעצט פון ש. ווינער)
- 3.00 — בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ — צונגיפגעזאַמלט נחמן מייזל
- 5.00 — פאַלקס-געזאַנגען לויטן נוסח פון ה. קאַטיליאַנסקי (מיט נאָטן)
- 2.00 — י. א. ראַבנש — אַמעריקע אין דער יידישער ליטעראַטור
- .35 — קעגן די אַנפאַלער אויף דר. ה. זשיטלאַוסקי (זאַמלונג)

אַדרעס: YKUF, 189 Second Avenue, New York 3, N. Y.

